Djelovanje katoličkih svećenika u sazivu Sabora Trojedne kraljevine od 1868. do 1871. godine

Biočić, Ana

Doctoral thesis / Disertacija

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:976423

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Ana Biočić

Djelovanje katoličkih svećenika u sazivu Sabora Trojedne kraljevine od 1868. do 1871. godine

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014.

Sveučilište u Zagrebu

Hrvatski studiji

Ana Biočić

Djelovanje katoličkih svećenika u sazivu Sabora Trojedne kraljevine od 1868. do 1871. godine

DOKTORSKI RAD

Mentor:
Izv. prof. dr. sc. Slavko Slišković

Zagreb, 2014.

UVOD

Glavna tema ovog rada je zastupnička djelatnost katoličkih svećenika u sazivu sabora Trojedne kraljevine od 1868. do 1871. godine koji je posebice značajan po sklapanju Hrvatsko-Ugarske nagodbe. Djelovanje svećenika u radu sabora bilo je uobičajeno još od preteče sabora, odnosno od narodnih zborova koji su sazivani od 9. stoljeća. Njihovi sudionici bili su već tada crkveni dostojanstvenici, uz uglednike iz naroda, a ponekad i širi puk. Iako o saboru u pravom smislu možemo govoriti tek u 15. stoljeću, kada se formiraju staleški sabori, katolički svećenici su njegovi stalni članovi od samih početaka, a potom ih nalazimo kao članove staleških sabora te kasnije građanskih. Nakon prvog građanskog sabora održanog 1848. godine svećenici su saborski zastupnici prema virilnom pravu ili izborom građana. Valja napomenuti kako su glavne odrednice izbornog zakonodavstva Trojedne kraljevine od sredine 19. do početka 20. stoljeća bile: većinski izborni sustav, neposredni i posredni izbori, javno glasanje, aktivno i pasivno izborno pravo samo za muškarce ograničeno izbornim propisima, te izborna ograničenja (domicilna, imovinska, obrazovna, profesionalna, starosna). Virilno pravo su, pak, svećenici stjecali ovisno o dostojanstvu (zagrebački nadbiskupi, svi biskupi i episkopi, mitropolit donjo-karlovački, predstavnik zagrebačkog kaptola, vranski prior).

Osnovna namjera rada je prvenstveno otkriti koji su od zastupnika iz saborske periode 1868. do 1871. godine bili katolički svećenici. To je moguće utvrditi analitičkom metodom onodobne periodike (*Novi Pozor – Zatočnik*, *Narodne novine*, *Hrvatske novine*, *Katolički list*). Potom je cilj pronaći osnovne biografske podatke, a ovdje se uočava problem nedostatka kolektivne biografije katoličkih svećenika kao relevantnih političkih i društvenih čimbenika 19. stoljeća. Osim prikupljanja sustavnih biografskih podataka intencija je ovog rada analizom saborskih govora katoličkih svećenika utvrditi njihove stavove (političke, o gospodarstvu, modernizacijskim procesima), ali i međusobne odnose.

Hipoteza od koje se u ovom djelu polazi jest da katolički svećenici kao saborski zastupnici nisu činili homogenu skupinu unutar sabora Trojedne kraljevine. To bi značilo da nisu dijelili stavove vezane uz gospodarstvo, obrazovanje, ili, pak, socijalnu tematiku. Potom se pretpostavlja kako je vjera bila važan čimbenik u određivanju političkih stavova i interesnih područja svećenika saborskih zastupnika. Nadalje, pretpostavlja se da su katolički svećenici involviranošću u rad navedenog sabora utjecali na tadašnje političke i modernizacijske procese. Štoviše, nisu bili samo pasivni promatrači u sabornici, već su imali oblikovane stavove oko tada važnih političkih pitanja (Hrvatsko-Ugarska nagodba) i

modernizacijskih procesa (urbarski odnosi, izgradnja infrastrukture). Kako su se zastupnici dijelili na virilne i izabrane, sljedeća je hipoteza da su izabrani zastupnici bili aktivniji u saborskom radu, nego li virilni članovi.

Navedene će se hipoteze istražiti kroz rad unutar šest većih poglavlja. U prvom će se poglavlju na osnovu relevantne literature, a korištenjem komparativno-kompilacijske metode, prikazati položaj Katoličke crkve u Europi u odnosu na tadašnje civilne vlasti. Naglasak će biti na Njemačkim zemljama, Francuskoj, Italiji, Engleskoj i zemljama Habsburške monarhije jer su o tim prostorima provedene opsežnije znanstvene studije. Isti će se odnos promatrati i na tlu Trojedne kraljevine kako bi se potom moglo, komparativnom metodom, doći do uvida u praćenje europskih liberalnih tekovina u vjerskim pitanjima, na području Trojedne kraljevine. Proučavanje odnosa crkvenih i svjetovnih vlasti, kao i položaja Katoličke crkve u raznim zemljama daje uvid u mogućnosti političkog djelovanja katoličkih svećenika. U sljedećem poglavlju će se također uz pomoć relevantne literature dati kratak prikaz povijesti Hrvatskog sabora kako bi se uopće uvidjelo od kada i zašto su katolički svećenici njegovi sudionici. Ovo je poglavlje važno i zbog kasnijeg utvrđivanja posebnosti saziva sabora 1868. do 1871. godine. Metode koje će se koristiti u ovom poglavlju su deskriptivna i kompilacijska. Potom će se u trećem poglavlju na osnovu arhivske građe (Hrvatski državni arhiv: fond *Zagrebačka županija,* fond *Varaždinska županija,* fond *Srijemska županija*) i periodike, a uz pomoć kritičko-analitičke i interpretacijske metode, detaljno raščlaniti predizborna kampanja i sami izbori za saborske zastupnike po svim tadašnjim županijama i kotarima. Time će se utvrditi politička situacija uoči sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe, ali i stranačka pripadnost katoličkih svećenika saborskih kandidata (Narodno liberalnoj, Narodno ustavnoj ili Stranci prava). Naglasak će biti na djelovanju katoličkih svećenika u predizbornim kampanjama. Imajući u vidu činjenicu kako nije moguće proučavati saborske govore izolirano od političkih i javnih događaja, u sljedećem će se poglavlju dati kratak pregled političkih zbivanja tijekom obrađene saborske periode. Osim toga, upozorit će se na promjene saborskih zastupnika uzrokovane apstinencijom zastupnika iz redova Narodno liberalne stranke, kao i one uzrokovane smrtnim slučajevima. Metode koje će se u ovom poglavlju primijeniti su deskriptivna, interpretacijska i kompilacijska. U petom poglavlju će se donijeti sustavni biografski pregled svih katoličkih svećenika saborskih zastupnika uz korištenje metodologije spomenute u prethodnom poglavlju. Pri pronalasku ove vrste informacija služit ćemo se neobjavljenom arhivskom građom Arhiva Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti (fondovi: *Korespondencija Matije Mrazovića, Ostavština Dragutina Hirca, Strossmayerova ostavština, Ostavština Franje Račkog*), Državnog arhiva u Zagrebu

(fond: *Zbirka Ulčnik Ivan*), Arhiva Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Arhiva župe Sv. Marije Magdalene u Ivancu (*Spomenica župe Sv. Marije Magdalene*). Osim neobjavljene arhivske građe konzultirat će se objavljena arhivska građa (Ljudevit Ivančan, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*), periodika (uz veće navedene naslove koristit će se i nekrolozi niza poznatijih i onih manje poznatih tiskovina) i literatura (leksikoni, enciklopedije, knjige, članci). Središnje će poglavlje rada biti otvoreno s kratkim prikazom cjelokupne tematike zastupljene u sabornici od 1868. do 1871. godine kako bi se dobila uokvirena slika o ovoj saborskoj periodi. Određena pažnja će se dati prijedlozima i interpelacijama katoličkih svećenika u sabornici. Obradom navedenog dobit će se uvid u stavove i interese svećenika, ali i njihovu involviranost u rad Sabora. Uslijedit će kronološka i tematska (politika, gospodarstvo, znanost i obrazovanje, vjerska pitanja, socijalna pitanja i sudjelovanje svećenika u raznim saborskim temama) analiza govora katoličkih svećenika saborskih zastupnika. Svi govori će se staviti u povijesni kontekst, a uz analizu saborskih govora, obradit će se uključenost svećenika u saborske odbore. Poglavlje će biti zaključeno usporedbom saborskog rada katoličkih svećenika aktivnih tijekom ove saborske periode sa svim drugim zasjedanjima na kojima su sudjelovali. Ovdje se neće, nakon što se detektira u kojim su sve saborskim zasjedanjima sudjelovali, detaljno obrađivati njihovi govori, već će se dati pregled saborske aktivnosti, a samim time i njihove političke dosljednosti. Okosnica cijelog šestog poglavlja će biti objavljeni *Dnevnici sabora* i *Saborski spisi* (uz periodiku i literaturu), a metode koje će se koristiti bit će kritičko-analitička, komparativna, interpretacijska i sintetička. Ključna poglavlja će biti popraćena zaključnim razmatranjima u kojima će se koristiti kritičko-sintetička metoda.

Dosadašnje znanstvene spoznaje su se uvelike koncentrirale na sami sabor iz 1868. do 1871. godine i na problematiku Hrvatsko-Ugarske nagodbe. O tom je napisano više znanstvenih studija (Ivan Beuc, Dalibor Čepulo, Ferdo Čulinović, Neda Engelsfeld, Ladislav Heka, Josip Kolanović, Ivo Perić, Martin Polić, Hodimir Sirotković, Agneza Szabo). Ipak, vidu sustavnog istraživanja djelatnosti katoličkih svećenika u tom saborskom zasjedanju do sada u historiografiji nije pridana važnost. Radi se o relevantnoj ali nedovoljno istraženoj temi što će se pokušati ispraviti ovim radom.

Postavljanje vremenskih granica od 1868. do 1871. godine opravdano je prvenstveno obuhvaćanjem jedne saborske cjeline, odnosno periode. Ova se saborska perioda razlikuje od prethodnih već po Izbornom redu kojim je smanjen imovinski cenzus, smanjen je i broj biranih zastupnika, ali je povećan broj virilnih članova. Ovakav je Izborni red trebao pogodovati pobjedi Narodno ustavne stranke, što bi olakšalo sklapanje Hrvatsko-Ugarske

nagodbe. Važnost ove saborske periode, uz rješavanje odnosa s Ugarskom, bilo je rješavanje tada aktualnih gospodarskih pitanja (zadruge, urbarski odnosi, izgradnja infrastrukture), kao i onih vezanih uz obrazovanje (pokušaj zakonskog normiranja osnovnog školstva, osnutak Sveučilišta). Iako je ovdje obrađena saborska perioda u najvećoj mjeri određena sklapanjem Hrvatsko-Ugarske nagodbe, posebice je važna zbog donesenih zakona koji su jamčili autonomiju Trojedne kraljevine u unutarnjem ustrojstvu vlasti, prvenstveno formiranje Zemaljske vlade odgovorne saboru. Nagodbom je Središnjoj vlasti omogućen nadzor nad autonomnim poslovima, ali je ipak došlo do određenih pomaka po modernim načelima. Donošenje Zakona o izbornom redu je unatoč svim njegovim manama, bilo na ustavan način što ga čini iznimno važnim jer se do tada zakoni nisu donosili ustavnim putem. Godine 1868. počinje jedno novo političko razdoblje u Trojednoj kraljevini, umjetno izazvana politička klima u kojoj je L. Rauch pod prividom ustavnosti provodio politiku naređenu odozgo (Bečki dvor i mađarski vladajući krugovi), sve kako bi se sklopila Hrvatsko-Ugarska nagodba. U istom je periodu L. Rauch doživio politički slom kao i Nagodba koja je na kraju podložena reviziji. Upravo je stoga ova saborska perioda zaokružena cjelina koja se može proučavati samostalno.

U obrađeni korpus neće biti uzeto područje Istre i Dalmacije jer su u vrijeme koje se istražuje bile teritorijalno i politički odvojene od banske Hrvatske i imale su vlastite pokrajinske sabore. Dalmacija je Veljačkim patentom 1861. godine stekla pravo na Pokrajinski sabor u kojem su se rješavala pitanja unutarnje autonomije (pitanje jezika, školstva, lokalnog gospodarstva). U saboru su postojale dvije stranke: autonomaši koji su se protivili povezivanju Dalmacije s banskom Hrvatskom i narodnjaci koji su se borili za hrvatski jezik te spajanje sa civilnom Hrvatskom. U tom procesu dolazi do povezivanja Hrvata i dalmatinskih Srba sve do ustanka u Bosni i Hercegovini nakon kojega se diferencira hrvatska i srpska strana. Slučaj Istre je utoliko drugačiji od Dalmacije jer je Istra u cijelosti od 1797. godine pod Habsburškim suverenitetom, čime je pojačan mletački i habsburški sukob. Pokrajinski sabor je ovdje djelovao od 1861. pa sve do 1916. godine. Središte mu je bilo tijekom jedanaest izbornih razdoblja u Poreču, izuzev kraćeg zasjedanja u Puli. Zastupnici Istarskog sabora su također sudjelovali u Carevinskom vijeću. Kao i na području Dalmacije, u Istri se također javljaju dvije struje – talijanska i hrvatsko-slovenska, a suradnja Hrvata i Slovenaca je rezultirala Hrvatsko-slovenskom narodnom strankom osnovanom 1884. godine. Borba između talijanaša i hrvatsko-slovenskih zastupnika se, kao i u ostalim hrvatskim područjima, prvenstveno vodila oko pitanja jezika. Rijeka je nakon provizorija predstavljala *zasebno kruni ugarskoj pripadajuće tijelo* u kojem je prevladao autonomistički element o

čemu će biti više govora u radu.

Na kraju, svrha je ovoga djela detaljno prikazati sve aspekte uključenosti klera u saborski rad od 1868. do 1871. godine. Time će se dati temelj daljnjim komparativnim i prozopografskim studijama tematski vezanim uz rad katoličkih svećenika u saboru Trojedne kraljevine. Očekivani znanstveni doprinos će također biti zaokruženo i sustavno izlaganje biografskih podataka o manje poznatim svećenicima saborskim zastupnicima.

1. POLOŽAJ KATOLIČKE CRKVE U EUROPI I USPOREDBA S TROJEDNOM KRALJEVINOM U DRUGOJ POLOVICI 19. STOLJEĆA (PRIMJER NEKOLIKO EUROPSKIH ZEMALJA)

Cilj je ovoga poglavlja prikazati kako su riješeni odnosi Katoličke crkve i države u drugoj polovici 19. stoljeća na nekoliko primjera Europskih zemalja, a ne obuhvatiti cjelokupnu crkvenu povijest navedenog razdoblja. Naglasak je na Francuskoj, Engleskoj, Njemačkim zemljama i zemljama Habsburške Monarhije s obzirom na činjenicu da je o tim područjima najviše napisano kao rezultat opsežnih povijesnih istraživanja, dok su druge europske zemlje spomenute u određenom kontekstu. Također je dana posebna pažnja pojedinim pitanjima (nadležnost nad obrazovanjem, regionalne razlike, pitanje civilnih brakova) jer su važni za usporedbu s istom problematikom na području Trojedne kraljevine. Kako bi lakše razumjeli odnos političke vlasti i Katoličke crkve u Trojednoj kraljevini, što je važno za poznavanje odnosa prema svećenstvu i uopće involviranosti istih u politiku te samim time u rad Sabora, shodno je poznavati položaj Katoličke crkve tijekom liberalnih strujanja diljem Europe. Iznošenje osnovnih obilježja odnosa politike i Crkve u Europi omogućuje njihovu komparaciju s odnosima političkih vlasti i Katoličke crkve u Trojednoj kraljevini što posljedično daje uvid u općenito praćenje europskih tekovina u Trojednoj kraljevini.

1. 1. Položaj Katoličke crkve u Europi u 19. stoljeću

Niz je promjena, od nacionalizma, sekularizacije, [1] razvoja slobodne trgovine, urbanizacije do znanstvenog razvoja te kasnijih promjena socijalnog značenja – industrijalizacije, demografskog porasta ili pak promjene položaja žena – zahvatio prvu polovicu 19. stoljeća, a odrazio se i na Katoličku crkvu. Ona se kroz proces prilagođavanja modernom društvu izjašnjavala o određenima novitetima, a ponekad je njezin stav prema temeljnim zahtjevima liberalizma bio negativan, kao što je primjer s vjerskom tolerancijom što je bilo izravno zadiranje države u prava Crkve.[2] Zakon o vjerskoj jednakosti je u drugoj polovici 19. stoljeća prihvaćen u većini europskih zemalja, neovisno bile one većinski

[1] Sekularizacija je u drugoj polovici 19. stoljeća zahvatila sve pore društva, ne samo politiku ili obrazovanje nego i svakodnevni život kroz brakove, ukope pokojnika, proslavu blagdana ili prenamjenu javnih zgrada u sekularne svrhe (sudnice, škole, sveučilišta). Pojavu sekularizacije detaljno je objasnio Hartmut LEHMANN u: »Secularization«, *Encyclopedia of European Social* History, (gl. ur. Peter N. STEARNS), vol. 2, New York, 2001., str. 95-100.

[2] O. HEILBRONNER, »The Age of Catholic Revival«, *A Companion to Nineteenth-Century Europe 1789-1914*, (ed. Stefan BERGER), Viley, 2006., str. 236-247.

katoličke ili neke druge vjeroispovijesti. Tako je u Austriji usvojen 1867. i 1868. godine, u Norveškoj između 1842. i 1845. godine, u Danskoj 1849. godine, u Švedskoj između 1862. i 1866. godine, iako su već 1858. godine bila priznata prava građana koji ne pripadaju Luteranskoj crkvi.[3]

Liberalizam koji se pretvarao u vodeću političku i društvenu opciju imao je jednu od glavnih zadaća – riješiti državu crkvenog utjecaja unutar procesa stvaranja modernog društva.[4] Temeljne razlike liberalizma i Katoličke crkve bile su u poimanju čovjeka i društva, a s liberalnim dijeljenjem duhovnog od svjetovnog i smještanjem vjere u privatnu sferu života, Crkva se nije mogla složiti. Razlike između liberalnih i katoličkih koncepcija posebno su bile izražene u višekonfesionalnim zemljama, a u Njemačkoj i Švicarskoj u kojima se liberalizam vezao uz protestantizam, došlo je do otvorenog sukoba.[5] Njemački liberali su od 1860-tih godina do 1914. godine prihvaćali kako svjetovna tako i protestantska načela što se posebno očitovalo na području jugozapadne Njemačke, dok su na jugu prevladavali liberali bez vjerskog opredjeljenja.[6] Stoga je razumljivo da su liberali žustrije napadali katolike dok su prema protestantima bili znatno tolerantniji. Katolički su vođe nakon revolucije 1848. godine, u Njemačkim zemljama, pokušali zadržati slobode koje su stekli ali su se istovremeno počeli udaljavati od liberala zbog različitih interesa (pitanje obrazovanja, civilne ženidbe) i približavati konzervativnoj političkoj opciji.[7] Bliski idejama liberalizma ostali su samo katolici u Porajnju zbog blizine i utjecaja sa zapada Europe i nade da će im, kao manjini, liberalizam donijeti stanovita prava. Razlike liberala i katolika bile su vidljive i u rješavanju nacionalnog pitanja, naime liberali su težili malonjemačko-pruskom rješenju, dok su se katolici nadali velikonjemačkom carstvu pod Austrijom. Nade katolika su potpuno razorene 1866. godine razbijanjem Njemačkog saveza pod Pruskom i isključivanjem Austrije, a u novom Sjeveronjemačkom savezu katolici su bili tek manjina.[8]

Kampanja pokrenuta protiv Katoličke crkve u Njemačkim zemljama uobličila se u nazivu *kulturkampf.*[9] Ovaj je sukob počeo pedesetih godina 19. stoljeća u južnoj Njemačkoj da bi kulminirao u Pruskoj sedamdesetih godina i širio se u raznim oblicima po Zapadnoj i

---

[3] Réne RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, (translated by Antonia Nevill), series *The making of Europe* (ser. ed. Jacques le GOFF), Oxford, 1999., str. 135.
[4] Više u: Mario STRECHA, *Katoličko hrvatstvo,* Zagreb, 1997., str. 2-5.
[5] *Velika povijest crkve*, (ur. Hubert JEDIN), sv. 6/I, Zagreb, 1987., str. 705-716.
[6] Hugh McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, New York, 2000., str. 44-47.
[7] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 518-519.
[8] *Isto*, str. 529-530.
[9] Prema Odedu Heilbronneru *Kulturkampf* je doveo do stvaranja tzv. katoličkih geta, odnosno izoliranih katoličkih konzervativnih zajednica koje su se suprotstavljale tekovinama liberalizma. Više u: O. HEILBRONNER, »The Age of Catholic Revival«, str. 239-240.

Središnjoj Europi. Tijekom *kulturkampfa* protjerani su isusovci, zabranjeno je korištenje propovjedaonice u političke svrhe, određeno je da se svako imenovanje crkvenih dužnosnika mora odobriti od države, a žestok se sukob vodio oko brige nad obrazovanjem. Politička organizacija katolika u Pruskoj dobila je jasne konture pokretanjem stranke Zentrum 1870. godine.[10] Ova je stranka već godinu kasnije bila druga po jačini parlamentarna frakcija. Mnogi svećenici su u razdoblju nakon sedamdesetih godina 19. stoljeća uhapšeni i zatvoreni. U Pruskoj je pet od jedanaest biskupa uhićeno i njihova mjesta su ostala ispražnjena, a katolički tisak i udruge stavljeni su pod nadzor policije. Pruski je parlament od 1872. godine donio niz zakona *kulturkampfa* koji su završili nametanjem Crkvi državne kontrole (državni nadzor škola, ukidanje isusovaca, zakon o izobrazbi svećenika).[11] Bavarska (vlada Hohonlohea) je primjer strogog pridržavanja politike državne Crkve i provođenja zakona *kulturkampfa* (od zakona iz 1868. do onoga o isusovcima iz 1872. godine).[12] Slična je situacija bila u Badenu gdje su liberalne vlade Lameya i Jollya od 1860. godine provodile sustavni nadzor države nad Crkvama (zakon o školstvu 1868., o civilnim brakovima 1869., crkvenim redovima 1872. i 1874.). Važan je i Badenski zakon od listopada 1860. godine koji je propisao Crkvama položaj javnih korporacija uz mogućnost samostalnog uređenja unutarnjih poslova ali pod strogom kontrolom države (država je odobravala naseljavanje redova, upravljala je uz Crkvu njezinim posjedima, školstvo je došlo pod kompetenciju države).[13] Dio katolika se, pritisnut nizom navedenih zakona, uže vezao uz ultramontanizam.[14] Zanimljivo je kako je u nekim regijama *kulturkamf* poprimio oblik klasne borbe između protestantske buržoazije, odnosno vlasnika tvornica i katolika pripadnika malograđanskog i seljačkog sloja.[15] Pred kraj stoljeća dolazi do ublažavanja niza zakona usmjerenih protiv Crkve zbog prijeteće socijalne demokracije i napuštanja *kulturkampfa* s kojim se dio liberala u Njemačkim zemljama ionako nije složio jer nije odražavao duh liberalizma. Kancelar Bismarck sada napušta svoje saveznike liberale i okreće se

[10] *Velika povijest crkve*, sv. 6/II, str. 28-30.
[11] Zakoni *kulturkampfa* u Pruskoj u: *Isto*, str. 34-38.
[12] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 708-714.
[13] *Isto*, str. 526-527.
[14] Više u: O. HEILBRONNER, »The Age of Catholic Revival«, str. 240. Ultramontanizam je naziv koji se rabio u prekoalpskim zemljama za katolicizam vjeran papi i Rimu. Ultramontanisti su u 15. i 16. stoljeću bili zagovaratelji papinstva u pitanjima investiture, dok u 19. stoljeću taj pojam obuhvaća francuske katolike koji su podržali papinu nezabludivost i njegov primat nad državnom ili duhovnom hijerarhijom. Više u: »Ultramontanism«, *Catholic Encyclopedia*, New York, 1913., URL: http://en.wikisource.org/wiki/Catholic_Encyclopedia_%281913%29/Ultramontanism (zadnje posjećeno 30. prosinca 2013.)
[15] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 705.

konzervativnim krugovima te stranci Zentrum. Ipak neke su mjere ostale – zabrana duhovnim osobama da se javno izjašnjavaju o političkim pitanjima, državne škole i građanski brakovi.[16]

U Švicarskoj se također provodio *kulturkampf* još 1846./48. godine nakon pobijede liberala koji su od tada sustavno provodili politiku ograničavanja Crkvene vlasti i utjecaja. U skladu s tom politikom zatvoreni su mnogi samostani, katoličke škole, nastavni programi katoličkih škola koje su se održale stavljeni su pod nadzor kantona, neki su kantoni potpuno ukinuli vjeronauk, a svećenici su bili dužni položiti zakletvu vjernosti zakonima.[17] Dodatnu napetost je prouzročila dogma o papinoj nezabludivosti koja je u nekim kantonima službeno odbijena, dok su drugi pokušavali odužiti njezino prihvaćanje. Zakon iz 1874. godine sasvim je anulirao sudjelovanje Crkve u državnim poslovima (pod nadležnošću države u potpunosti je obrazovanje, sudovi, ženidba, a isusovački red je sasvim isključen iz švicarskog područja).[18] Krajem stoljeća, dolaskom konzervativnih krugova na vlast, osnivaju se katoličke organizacije u pojedinim švicarskim kantonima, pa čak i sveučilište.[19]

Status Crkve u Austriji je bio drugačiji od onog u Njemačkim zemljama. Isti je riješen sporazumom svjetovnog vladara cara Franje Josipa i poglavara Katoličke crkve Pia IX. potpisivanjem Konkordata 1855. godine, a crkvena je hijerarhija njime ojačala.[20] Prema konkordatu Crkvi su garantirana određena prava, pogotovo pravo investiranja biskupa što je bio uzrok višestoljetne borbe papa i careva Svetog Rimskog Carstva, također su školstvo i brak prepušteni Crkvi po višestoljetnom običaju.[21] Odmah po sklapanju konkordata počinje borba liberala za njegovo ukidanje, a porazom konzervativnih vlasti 1866. godine, te dolaskom novog kancelara carstva Ferdinanda Beusta (1809.-1886.), stvoreni su preduvjeti za promjene. Poraz Austrije u ratu s Pruskom također je pogodovao liberalima jer je Beustu njihova potpora u odmazdi Pruskoj bila nužna. Prve promjene su nastupile 1867. godine kada je ponovno odlučeno da se imenovanja visokih crkvenih dužnosnika ne mogu vršiti bez odobrenja države, sve dok nije 1870. godine konkordat sasvim raskinuo kralj Franjo Josip pod izlikom dogme o papinoj nezabludivosti. Austrijski prosinački ustav 1867. godine bio je načelno protivan privilegijama Katoličke crkve jer je ozakonio: jednaka građanska i politička prava pripadnicima svih religija, pravo svim zakonom priznatim crkvama na javno ispovijedanje vjere, državni nadzor nad školstvom (osim vjeronauka), a Katolička je crkva

[16] M. STRECHA, *Katoličko hrvatstvo,* str. 29-31.
[17] Više o Crkvi u Švicarskoj u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 532-534.
[18] *Isto*, str. 714-716.
[19] *Velika povijest crkve*, sv. 6/II, str. 79-82.
[20] Više o konkordatu u: *Isto*, str. 521-523.
[21] Gabor GYÁNI - Gyorgy KÖVER -Tibor VALUCH, *Social History of Hungary from the Reform Era to the End of the Twentieth Century*, New York, 2004., str. 192, 195-196.

izjednačenjem s ostalim religijama imala i jednake dužnosti pred svjetovnim zakonima.[22] Ista se praksa nastavila u tri austrijska svibanjska zakona iz 1868. godine u kojima je konkordat gotovo izgubio važnost, ali nije diran unutarnji ustroj Crkve.[23] Ove je zakone papa Pio IX. (1846.-1878.) oštro osudio.[24] Ipak to nije značilo potpuno odvajanje Crkve od države jer se u školama još uvijek učio vjeronauk, svećenici su mogli biti profesori, država je financijski pomagala crkvene fondove. Potpuno je ukidanje konkordata nametnulo potrebu za novim reguliranjem odnosa Crkve i države što je učinjeno svibanjskim zakonima 1874. godine. Prema njima pojačan je nadzor nad Crkvama i ravnopravnost svih konfesija ali je Katoličkoj crkvi osiguran položaj privilegirane javne korporacije uz slobodu bogoštovlja i naučavanja, slobodu jurisdikcije na crkvenom području, slobodni razvoj crkvenog školstva i redova.[25] Navedeni su zakoni bili znatno blaži nego oni u Pruskoj[26] ili Badenu u duhu *kulturkamfa* jer nisu dirali unutarnji ustroj i poslove Crkve. Važan je razlog za ovakav »umjereniji« zakon smanjenje političke moći liberala i jačanje konzervativno-klerikalne struje. Iz katoličkog je otpora nastala Kršćanska socijalna stranka 1880. godine.[27] Austrijski je episkopat zahvaljujući provođenju vjerskih zakona iz 1868. i 1874. godine na korist katolika i Crkve, bio iznimno blagonaklon prema caru. Prilikom izbora 1891. godine izdali su pastirsku poslanicu vjernicima u kojoj su ih savjetovali da biraju samo one zastupnike koji su odani caru.[28] Politizacija katolicizma u Austriji je u to vrijeme jačala, a svoju su borbu iz crkvenih institucija prenijeli u niz katoličkih laičkih udruženja.[29]

U Ugarskoj je situacija bila drugačija, prvenstveno zbog velikog udjela evangelika u stanovništvu koji su preuzeli ulogu širenja liberalizma, a i podrške koju je dio katoličkog klera pružio revoluciji 1848. godine kako bi poboljšao vlastite pozicije. Konkordat iz 1855. godine u Ugarskoj nikada ni nije prihvaćen, a 1867. godine je sasvim ukinut. Još jedna razlika Austrije i Ugarske bila je i nepostojanje interkonfesionalnog zakona u Ugarskoj, iako je vjerska ravnopravnost ozakonjena 1868. godine odnos između religija nije bio definiran.[30] Nakon što je Katolička crkva u Ugarskoj postala ravnopravna sa ostalim religijama, postavilo se pitanje njezinog statusa, odnosno autonomije, ali episkopat nije pristao na liberalnu

[22] M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 509-510.
[23] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 706.
[24] Više o papi Piu IX. u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 462-471, 491-499.
[25] *Isto*, str. 708.
[26] Više o Pruskoj i tamošnjem katoličkom vodstvu u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 519-521; Hugh McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914*, str. 35, 39-40.
[27] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 708.
[28] *Velika povijest crkve*, (ur. Hubert JEDIN), sv. 6/II, Zagreb, 1981., str. 47.
[29] *Isto*, str. 48.
[30] Nepostojanje interkonfesionalnog zakona bilo je problematično zbog miješanih brakova. Više o Crkvi u Ugarskoj u: M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 511.

autonomiju koja bi im ograničila utjecaj. Dvije su se struje formirale unutar ugarskih katolika. Na čelo onih s drastičnijim zahtjevima stao je Imre Szacsway koji je zagovarao crkvenu autonomiju, a one umjerenije je predvodio Mihaly Horvath koji se zalagao da država preuzme brigu za svećenstvo i školstvo.[31] Liberalne su vlade u Ugarskoj krajem stoljeća pokušale uvesti liberalnije zakone, u Ugarskoj školstvo još uvijek nije bilo državno, ali bez većeg uspjeha, sve je ostalo na interkonfesionalnom zakonu.[32] Godine 1894. ugarska je vlada donijela zakone o civilnom braku, rastavi, civilnim matičnim knjigama što je izazvalo reakcije katolika, pa i samog pape Lava XIII. Rezultat je bio pad vlade i ustavna kriza, ali i prihvaćanje zakona krajem godine. Navedeni događaji su utjecali na formiranje Katoličke narodne stranke.

I katolička Španjolska nije ostala netaknuta antiklerikalizmom i sekularizacijom. U prvoj polovici 19. stoljeća, tijekom dinastičkih borbi, proglašen je niz antiklerikalnih zakona (ukidanje samostana, raspuštanje crkvenih redova, nacionalizaciju crkvenih dobara).[33] Status Crkve se ipak popravio sklapanjem konkordata 1851. godine kojim je uklonjeno državno uplitanje u crkvene poslove i Crkvi je dana znatna autonomija. U drugoj polovici 19. stoljeća javila se distinkcija između novog, reformiranog katolicizma koji je zagovarao društvo utemeljeno na novom razumijevanju katoličkih načela i antikatolicizma koji je zagovarao postepeno odvajanje Crkve od države i sekularizaciju. Pokušaj crkvenih vođa da povećaju utjecaj Crkve u društvu bio je sponzoriranjem udruženja radnika, ali radnici su bili dosta sumnjičavi prema takvim udruženjima jer njihov je cilj bio približiti radnike vjeri, a ne toliko poboljšati njihove životne uvjete.[34] Nakon revolucije 1868. godine dolazi do promjena ukidanjem konkordata, a ustavom iz 1869. godine promjene su ozakonjene na štetu Crkve (uveden je građanski brak, relativna sloboda religije, mjere protiv crkvenih redova). Ovaj je zakon bio na snazi sve do pada republike 1874. godine i novog ustava iz 1876. koji je, iako osuđen od pape Pija IX., išao Crkvi na ruku bar utoliko što je dobila nadzor nad nastavom.[35]

Na području Italije je sukob između crkvenih i svjetovnih vlasti kulminirao tijekom 19. stoljeća uslijed sve jačih nacionalnih težnji koje su izravno prijetile Papinskoj državi kao najvećoj prepreci u njihovoj realizaciji.[36] Javio se zahtjev za ujedinjenje malih talijanskih

---

[31] Moritz CSAKY, »Die Römisch-katholische Kirche in Ungarn«, *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*., (hg. A. WANDRUSZKA und P. URBANITSCH) band. 4, Wien, 1985., str. 248-331, ovdje str. 262.
[32] M. STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, str. 53-56.
[33] Više u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 561-565.
[34] Keith P. LURIA, »Catholicism«, *Encyclopedia of European Social History*, (gl. ur. Peter N. STEARNS), vol. 5, New York, 2001., str. 295.
[35] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 699-700.
[36] O situaciji po pitanju Katoličke crkve u talijanskim državicama u 19. stoljeću do 1860. godine u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 686-687.

državica na čelu sa savojskom dinastijom i Pijemontom što je ostvareno 1861. godine, a prvi ministar predsjednik bio je Camillo Benso di Cavour (1810.-1861). Cavour je problem miješanja crkvene i svjetovne vlasti pokušao riješiti pod maksimom *Slobodna Crkva u slobodnom društvu*, no njegova se ideja mogla tumačiti na više načina.[37] U tom je duhu predložio papi Piju IX. da se povuče iz Rima, a zauzvrat bi Crkvi ostali većinski posjedi i pravo veta na vladino imenovanje biskupa, što je papa naravno odbio. Štoviše zabranio je katolicima u Italiji sudjelovanje u politici što je samo ubrzalo proces sekularizacije.[38] Nasljednik Cavoura, Raffael Lambruschini bio je znatno oštriji u svojoj politici prema Crkvi.[39] Situacija se još više zaoštrila 1870. godine nakon što je na I. Vatikanskom saboru proglašena papina nezabludivost, a talijanske su trupe ušle u Rim. Sljedeće godine, u svibnju, talijanska je vlada pokušala okončati sukob s papom donijevši Zakon o garancijama (*Legge Delle Guarentigie*) nakon što su papi, tijekom procesa nacionalnog ujedinjenja, oduzeti posjedi u središnjoj Italiji.[40] U prvom je odlomku ovog zakona naznačeno da papa može slobodno vršiti sve duhovne dužnosti iako je lišen svjetovnih moći – dopuštena mu je komunikacija s katoličkim biskupima diljem svijeta, korištenje Vatikanske i Lateranske palače u Rimu, znatan godišnji dohodak. U drugom su odlomku određeni odnosi između Crkve i države čime država nije imala kontrolu nad imenovanjima biskupa, koncilima ili crkvenim propisima. Uz sve garancije papa nije prihvatio ovaj zakon. Godine 1874. je izdao dekret *Non expedit* kojim je zabranio katolicima u Italiji sudjelovanje na političkim izborima.[41] Sukob crkvenih i talijanskih vlasti nastavio desetljećima kasnije pod nazivom *Rimsko pitanje* koje je formalno riješeno tek 1929. godine Lateranskim ugovorima koji su dokinuli povlastice zakona iz 1871. godine ali i omogućili papi suverenost nad Vatikanskom Državom.[42]

Unutar same Katoličke crkve javljaju se dvije struje koje su pokušale dati odgovor na koji se način nositi s novom situacijom u društvu.[43] Jedni su smatrali da treba osuditi sve moderne promjene i prekinuti veze s modernim svijetom, dok su drugi tražili da Crkva

---

[37] John McMANNERS, *European History 1789-1914. Men, Machines and Freedom*, New York, 1969., str. 314-315.
[38] M. STRECHA, *Katoličko hrvatstvo,* str. 22.
[39] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 688-691.
[40] J. McMANNERS, *European History 1789-1914. Men, Machines and Freedom*, str. 315-316.
[41] August FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, Zagreb, 2004., str. 291.
[42] Lateranski ugovori se satoje od tri ugovora, političkog kojim je Italija priznala suverenost Svete Stolice, konkordata kojim je utvrđen položaj katoličke vjere kao jedine državne vjere u Italiji i financijske konvencije o potraživanjima Katoličke crkve za konfisciranim teritorijem. Više u: »Lateran Treaty«, *Encyclopaedia Britannica. Encyclopaedia Britannica Online*. Encyclopædia Britannica Inc., 2014. Web. 21 Apr. 2014. URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/331566/Lateran-Treaty>.
[43] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 718-719.

prihvati liberalne institucije kao što je ranije prihvatila novitete (grčko-rimska kultura, humanizam). Nakon revolucija 1848. godine Crkva je iz Rima započela sustavno djelovati u svrhu zaštite svojih interesa u čemu su joj pomagali isusovci koji su širili ideje ultramontanizma.[44] U skladu s ultramontanističkim stavovima nastojalo se spriječiti sve što bi moglo udaljiti mjesne crkve od Rima, u tom se smjeru vodila politika protiv nacionalnih sabora ili su pak postavljani manje sposobni ali odani biskupi. Osim osnivanja niza institucija i pape su raznim dekretima, u kojima su izražavali službene stavove Crkve na političku i društvenu situaciju u 19. stoljeću, pokušavali vratiti Crkvi njezin status u društvu. U tom je smislu papa Pio IX. izdao 1864. godine encikliku *Quanta Cura* i uz nju *Syllabus* u kojem je popis suvremenih zabluda (racionalizam, liberalizam, socijalizam, naturalizam, ideju nacionalne crkve, slobodno zidarstvo, liberalni katolicizam), kao sredstvo borbe protiv liberalizma.[45] Valja imati na umu kako je ovaj dekret nastao u vrijeme kada papa gubi stoljetne posjede u Italiji, odnosno u vrijeme *Risorgimenta* i Garibaldija.[46] Papa Leon XIII. (1878.-1903.) bio je umjereniji od svoga prethodnika. Iako nije bio za liberalizam i nije dovodio u pitanje osude liberalnih tekovina, bio je tolerantniji i spremniji za dijalog barem utoliko da popravi položaj Crkve u društvu. Izdao je 1891. godine encikliku *Rerum novarum* o pravima i položaju radnika koje načelno podržava ali ipak osuđuje socijalizam. Isti je papa 1891. godine izdao encikliku o političkoj neutralnosti Crkve. Saziv Vatikanskog koncila (1869.-1870.) od pape Pia IX. trebao je pomoći Crkvi u krizi koja je nastupila uslijed niza promjena ali je zapravo iznjedrio suprotne struje koje su se razvile u krilu Crkve.[47] Dogma o papinoj nezabludivosti je izazvala dodatnu podjelu i negodovanje kako od dijela klera tako i od laika što se očitovalo u zaoštravanju političkih i crkvenih odnosa u većini europskih zemalja. Upravo su način donošenja dogme o Bezgrešnom začeću, potom sadržaj dogme o papinoj nezabludivosti kao i spisa Syllabusa, najbolje ocrtavali duh ultramontanizma.

Potonji je razvijen u Francuskoj, a temeljne postavke bile su papina nezabludivost i nezavisnost klera od države.[48] Korijene problema odnosa pape i francuskih svjetovnih vlasti nalazimo nekoliko stoljeća ranije u galikanskom nauku koji je u vrijeme francuskog kralja Luja XIV. (1643.-1715.) težio svesti na minimum papinu vlast u dijecezama, osporio je nezabludivost papinih odluka *ex cathedra*, te je postavio sabor iznad pape (koncilijarizam).[49]

---

[44] *Isto*,str. 742-743.
[45] K. P. LURIA, »Catholicism«, *Encyclopedia of European Social History*, vol. 5, str. 295.
[46] Više o *Syllabusu* u: Owen CHADWICK, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, Cambridge, 1975., str. 111-112.
[47] Više o vatikanskom koncilu u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 751-766.
[48] A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, str. 293.
[49] *Isto*, str. 280.

Ovi su zahtjevi 1682. godine objavljeni u ime francuskog klera, ali ih je kralj Luj XIV. morao povući 1693. godine zbog papinog prosvjeda. Ipak, ostali su na snazi sve do I. Vatikanskog sabora i dogme o papinoj nezabludivosti. Osim galikanizma, ideje febronijanizma, nazvane po pseudonimu Justinus Febronius koji je koristio trierski pomoćni biskup J. Nikolaus von Hontheim, također su uzdrmale položaj pape. Naime, Hontheim je napisao knjigu u kojoj je iznio episkopalističke ideje o ograničenoj vlasti pape u drugim dijecezama osim Rima.[50] U takvim je okolnostima ugled pape znatno opadao, a posljedice ovih strujanja unutar Crkve osjećale su se i u 19. stoljeću.

Francuska druge polovice 19. stoljeća je bila primjer međukatoličkih sukoba. Suprotnosti se nisu javile samo između liberalnog svećenstva i tzv. *catholiques tout court* (*jednostavno katolici)* koje je predvodio biskup Poitiersa Louis de Pie (1815.-1880.), a koji su ostali krajnje vjerni Rimu.[51] Između 1840-tih i 1870-tih godina među nižim i mlađim klerom javlja se sklonost idejama ultramontanizma, što ne čudi jer su u papi vidjeli zaštitnika kako od sekularizacije i pokornosti Crkve državi koju je još Napoleon konkordatom iz 1801. godine djelomično uveo (iako je proglasio Katoličku vjeru većinskom u Francuskoj i vratio dio prava Crkvi koja je izgubila tijekom Francuske revolucije), tako i od francuskih autoritarnih i galikanskih biskupa.[52] Dodatne podjele su izbile između samog liberalnog svećenstva: jednu su grupu predvodili antibonapartistički laici – Charles de Montalembert (1810.-1870.), Alfred de Falloux (1811.-1886.), Albert de Broglie (1821.-1901.) – koji nisu bili skloni sekularizaciji društva. Drugu je skupinu uvelike obilježio rad orleanskog biskupa Felixa Dupanloupa (1802.-1878.) koji je, pak, težio moderniziranom kršćanstvu u kojem bi slobode zapravo bile jamstvo za slobodnu djelatnost Crkve. Konačno, zagovaratelje liberale države i suradnje s njom predvodio je dekan Sorbone Henry L. C. Maret (1805.-1884.).[53]

Pokušaji suradnje Katoličke crkve s vlastima u Francuskoj, koje su se vrlo brzo izmjenjivale od dvije republike 1848. i 1870. godine do kraljevine 1852. godine, tijekom 19. stoljeća svaki je put bio s određenim ograničenjima za Crkvu, a bio je odraz težnje kako Crkve tako i države da učvrsti svoj položaj.[54] Tijekom pedesetih godina 19. stoljeća dolazi do poboljšanja položaja Katoličke crkve u Francuskoj, ovaj je pomak imala zahvaliti politici

[50] *Isto*, str. 281-282.
[51] *Isto*, str. 721-722.
[52] Vođa ultramontanista u Francuskoj bio je francuski novinar i pisac Louis Veuillot (1813.-1883.) koji se svojski trudio ocrniti sva tehnološka dostignuća i popularizirati ultramontanizam. Više u: M. LAGRÉE, »The impact of technology on Catholicism in France (1850-1950)«, str. 172-176.
[53] A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, str. 720-721.
[54] Odnos vlasti i Crkve u Francuskoj u 19. stoljeću u: Roger PRICE, *A Social History of Nineteenth-Century France*, New York, 1987., str. 279-284; H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 36-40, 59-67.

Luja Napoleona koji nije zaboravio podršku na izborima 1849. godine.[55] Stav većine klera 1849. godine bio je jasan, bili su za konzervativnu politiku i Napoleona. Neki od primjera poboljšanja položaja Katoličke crkve bili su vladino povećanje budgeta za religiju, otvaranje novih vjerskih škola, izgradnja crkvi, povećan broj donacija poslovne elite, brz razvitak redovničkih zajednica. Rezultat se vidio u povratku Crkvi sve većeg broja građanstva, kako srednjeg tako i onoga bogatijeg. Opće pravo glasa uvedeno 1848. godine je uveliko utjecalo na položaj klera, njihova je uloga u društvu postala važnija. Francusko Ministarstvo bogoštovlja je ipak odlučilo reagirati potaknuto navedenim pojavama ali i sustavnim djelovanjem ultramontanske stranke – krajem pedesetih godina 19. stoljeća vlada je zaustavila širenje redovničkih zajednica, privilegirala državne škole, imenovala biskupe ne toliko privržene Rimu.[56] Političke okolnosti su nakon 1863. godine ponovno išle na ruku Crkvi jer je režim jačanjem republikanske stranke trebao podršku klera kako bi ostao na vlasti. Upravo je to razlog za provođenje umjerenije politike. Ipak, 1870. godine dolazi do pada carstva i uspostave nove Republike koja se, iako neprijateljski nastrojena prema Crkvi, pokazala korektnom kroz rad Narodne skupštine koja se sastojala od ladanjskog plemstva i višeg građanstva naklonjenog Crkvi. Nasuprot republikanskom promicanju sekularizacije dolazi do jačanja utjecaja klera u vojsci, javnoj skrbi i školstvu.

Krajem 19. stoljeća bilo je i pokušaja uspostave katoličkog demokratskog pokreta u Francuskoj (Marc Sagnier ili Abbe Lemire), ali nije podržan od crkvene hijerarhije.[57] U razdoblju od 1880. do 1905. godine donesen je niz zakona kojim se sustavno provodila sekularizacija (uvođenje rada nedjeljom, zabrana korištenja vjerskih simbola prvo u školama potom u sudnicama, ozakonjenje razvoda, francuska vlada je imenovala biskupe i zabrana biskupima da napuštaju dijeceze).[58] Konačno početkom 20. stoljeća, 1901. godine, zakonom je u Francuskoj propisano da crkveni redovi trebaju dopuštenje države za svoj rad i postojanje, a četiri godine kasnije promulgiran je zakon o odvajanju Crkve i države čime je sasvim ukinut povlašten položaj Crkve unutar države. Time je položaj Katoličke crkve u Francuskoj konačno definiran i vjera je postala privatna stvar pojedinca. Najvažnije posljedice ovog zakona iz 1905. godine bile su općinsko preuzimanje crkvenih dobara i prestanak isplaćivanja plaće kleru iz državnih sredstava.

---

[55] H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 36, 40.
[56] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 502-509.
[57] Papa Lav XIII. se nadao pomirbi s vlastima u Francuskoj. Više u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 100-101.
[58] Kronološki zakoni kojima je sekularizirana država u: H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 60-61.

Belgija je, pak, bila poseban primjer suradnje katolika i liberala, a Crkva u Belgiji je postala uzor ostalima svojom nezavisnošću. Jedan od uzroka te suradnje bio je zajednička borba za neovisnost od Nizozemske koja je bila većinski protestantska. Ondje je nakon odvajanja od Nizozemske 1831. godine, ugrađena u ustav sloboda vjeroispovijesti za protestante i Židove, a 1835. godine je proširena na Anglikansku crkvu te 1858. godine na liberalnu protestantsku crkvu.[59] Prihvaćanjem ustava iz 1831. godine dolazi do povezivanja belgijskih katolika i liberala, a katolici nisu kao drugdje u Europi odbacivali temeljne ideje liberalizma. Ipak, djelovanje antiklerikalizma se i ovdje osjetilo nakon 1850-tih godina kada se belgijski liberalizam razvio u antiklerikalni radikalizam sasvim suprotan zajedništvu Crkve i države iz 1830. godine.[60] Prvo se to osjetilo kroz zakon o srednjem školstvu koji je bio nepovoljniji za Crkvu (od onoga iz 1842. godine o osnovnim školama) jer je propisao od Crkve nezavisnu školu. Vlada (Rogier-Frère Orban) je od 1857. do 1870. godine provodila sekularizaciju zakonima bez uspješnog otpora svećenika u parlamentu uslijed njihova nejedinstva. Javljaju se dvojaka mišljenja među katolicima – jedni su nadalje vjerovali u ustavne slobode, dok su ih drugi smatrali oružjem u rukama neprijatelja Crkve. Pred kraj 19. stoljeća, 1884. godine, pobjedom Katoličke stranke Charlesa Woestea (1837.-1922.) položaj Crkve u Belgiji se mijenja na bolje programom koji je obuhvaćao povećanje broja svećenika i smanjenje površine župa za četvrtinu. Krajem stoljeća je katolička stranka u Belgiji imala sigurnu većinu, ali istovremeno je oslabila iznutra socijalnim razlikama koje su izazvale podjele.[61]

U Nizozemskoj su pak sasvim solidno surađivali katolici i liberali do 1866. godine, kada razlike u mišljenju, odrješitost papina djelovanja, liberalni antiklerikalizam koji je jačao po cijeloj Europi i na kraju pitanje obrazovanja postaju nepremostive razlike i uzročnici spora između katolika i liberala.[62] Zanimljiva je njihova suradnja oko obrazovanja jer su katolici, nemoćni organizirati vlastiti školski sustav, između neutralne školske politike liberala i kalvinističkih državnih škola izabrali one prve. Neutralne škole su se uskoro pretvorile u areligiozne što dovodi do suradnje katolika i protestanata po pitanju otvaranja slobodnih konfesionalnih škola. Pobjeda liberala na izborima 1877. godine i njihovo zakonsko normiranje školstva dovelo je do jedinog mogućeg rješenja za katolike – organiziranog djelovanja u vidu političke stranke svećenika H. J. M. Schaepmana (1844.-1903.).[63]

---

[59] R. RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, str. 134-135.
[60] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 694-697.
[61] *Velika povijest crkve*, sv. 6/II, str. 111.
[62] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 697-698.
[63] *Velika povijest crkve*, sv. 6/II, str. 114.

Područje Engleske je bilo specifično jer se tamo položaj katolika razlikovao od onoga na kontinentu zbog nepostojanja redovite crkvene vlasti. Pedesetih godina 19. stoljeća glavna je preokupacija katolika bila uspostaviti dijecezansku organizaciju. [64] Razdoblje od 1850. do 1880. godine bilo je doba razvoja engleskih crkvi, tada su pripadnici raznih staleža bili aktivno povezani s nekom od vjerskih zajednica.[65] Političke stranke u Engleskoj, pogotovo liberalne i kasnije radničke, bile su po pitanju vjere pluralističke, u njima su se ujedinjavali ljudi raznih konfesija – katolici, anglikanci, Židovi što je temeljna razlika od situacije u Francuskoj ili pak Njemačkim zemljama. Iznimka je samo u slučaju konzervativne stranke koja se vezala uz državno priznatu religiju. Dok se u većini Europe sredinom 19. stoljeća vodila borba svjetovne vlasti da umanji utjecaj Katoličke crkve i odvoji civilnu od sakralne vlasti, u isto vrijeme u Engleskoj je Parlament donosio odredbe (emancipacija katolika, otvaranje sveučilišta Oxford i Cambridge za neanglikance 1854.-1856. godine, dopuštenje pokapanja na župnom groblju) koje su trebale obespravljenoj manjini katolika osigurati određena prava u skladu s politikom uvođenja vjerske ravnopravnosti u državi.[66] Zanimljivo je kako je utjecaj anglikanaca na politiku bio osiguran sudjelovanjem anglikanskih svećenika u parlamentu, točnije u Domu lordova što je svakako utjecalo na odnos prema katolicima. Katolici su kao neznatna manjina, najčešće iz siromašnijih slojeva, ipak uspjeli sudjelovati u vlasti kao članovi vlade.[67]

Irska je još jedan primjer posebnosti, ali u suprotnom smislu od Engleske jer je tamo katoličanstvo bilo osnovno obilježje nacije. [68] Jedan od razloga je svakako odupiranje katoličke Irske nacije Engleskim pretenzijama i njenom nametanju Anglikanske vjere. Čelna osoba irske crkvene hijerarhije kardinal Paul Cullen podržao je zakon prihvaćen 1869. godine da svaka crkva mora pred zakonom biti zajednica utemeljena na slobodnoj odluci. [69] Cullenovo zalaganje za slobodnu crkvu u slobodnoj državi najviše je dolazilo iz njegovog irskog mentaliteta. Iako je školski sustav u Irskoj bio simultani, u drugoj polovici 19. stoljeća zapravo je bio konfesionalni jer su gotovo svi učenici bili katolici. Sudjelovanje svećenika u politici bilo je uobičajeno za irsko područje, a primjer je pad vlade (Gladstoneove) 1873. godine kao posljedica sukoba irskih katolika i evangeličkih liberala oko pitanja obrazovanja

[64] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 535-539.
[65] Više o situaciji u Engleskoj od čartizma (masovnog pokreta radnika) do početka 20. stoljeća u: H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 47-50, 53-55.
[66] R. RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, str. 131-134.
[67] *Velika povijest crkve*, sv. 6/II, str. 136.
[68] Franz HÖLLINGER, Max HALLER, Adriana VALLE- HÖLLINGER, »Christian Religion, Society and the State in the modern World«, *Innovation the European Journal of Social Science Research*, vol. 20, br. 20, Abingdon, 2007., str. 133-157, ovdje str. 147-148.
[69] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 540-544.

na sveučilištu. Također su katolici činili jaku frakciju u parlamentu na čelu s protestantom Charlesom Stewardom Parnellom (podržavan od revolucionarnih vođa i crkvene hijerarhije) i zahtjevima za reformom zemljišnog posjeda nakon nekoliko nerodnih godina. Ipak krajem 19. stoljeća i slomom Parnella dolazi do kraja miješanja klera u politiku.[70]

Dakle, iako je bilo raznih rješenja odnosa između Crkve i države u drugoj polovici 19. stoljeća, ipak zajedničko im je obilježje bio antiklerikalizam.[71] Bio je intenzivniji u onim zemljama gdje je i klerikalizam bio izraženiji, tako je u Španjolskoj bio jače izražen nego na primjer u Belgiji, što je razumljivo s obzirom na to da je Belgija bila primjer suradnje katolika i liberala. Antiklerikalizam je zahvatio Francusku od 1870. do 1914. godine ne samo u političkom smislu nego i u društvenom, a krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća bio je izrazit jer je još od 1852. godine Katolička crkva izgubila potporu radnika i time dobila još jednog jakog staleškog protivnika. [72]

No, nije se u svim zemljama i regijama razvio antiklerikalizam jednakim intenzitetom, a razlike su bile prisutne i među društvenim slojevima. Naime, određeni su društveni slojevi nastavili podržavati Crkvu. Najveću je podršku Crkva uživala i nadalje iz ruralnog dijela Europe, ipak su tamo svećenici imali velik utjecaj, dok su gradovi Europe, nositelji liberalizma, bili većinom indiferentni prema Katoličkoj crkvi.[73] Odnos prema Crkvi u ruralnoj sredini se u drugoj polovici 19. stoljeća promijenio.[74] Nakon 1850. godine udaljavanje od vjere i Crkve bilo je uobičajeno i u udaljenijim ruralnim sredinama, a razloge je moguće protumačiti rastućim utjecajem urbane kulture, posebno razvojem prometa putem turizma ili industrijalizacijom sela, te pojačanom dostupnošću protucrkvenih novina. Ovdje još valja pridodati činjenicu kako su siromašne ruralne sredine u nekim dijelovima Europe vidjele Crkvu kao saveznika vladajućih staleža, a kler je većinom i bio iz viših slojeva.[75] Rastući sloj radnika se, pak, otuđio od Crkve pod utjecajem gradskog antikelrikalizma, ali i

---

[70] Charles Parnell je 1889. godine bio okrivljen u nekom brakorazvodnom procesu i zato ga biskupi više nisu prihvaćali kao vođu stranke. Navedeno je dovelo do niza sukoba i diferencijacija te konačno i sloma jake parlamentarne frakcije. *Isto*, str. 544.

[71] O antiklerikalizmu u: O. CHADWICK, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, str. 114-123.

[72] Više o antiklerikalizmu u Francuskoj u: H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 41-44.

[73] Tijekom 19. stoljeća nove crkve su se većinom gradile i župe osnivale na zabačenim mjestima. Više o katoličkoj vjeri i ruralnim sredinama u: Hugh McLEOD, *Religion and the People of Western Europe 1789-1970*, Oxford-New York, 1981., str. 54-74.

[74] Više o ruralni sredinama i vjeri u: Lucian HÖLSCHER, »Secularization and Urbanization in the Nineteenth Century: An interpretative model«, *European Religion in the Age of Great Cities 1830-1930*, (ed. Hugh McLEOD), London-New York, 1995., str. 263-288, ovdje str. 273-274 i 279; H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 198-199.

[75] Neprijateljstvo prema Crkvi je među seljaštvom jačalo skupim preuređenjima župnih dvora ili pak zbog strogog načina propovjedanja morala. Više u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 510-511.

neprilagođenošću duhovnih službi radnim uvjetima proletarijata (npr. česte promjene posla radnika, neosnivanje župa u predgrađima). Također optužili su Crkvu da ne čini ništa kako bi zaštitila njihova socijalna prava. Ipak, ne može se generalizirati jer se situacija razlikovala ovisno o regionalnim i vremenskim odrednicama. Moraju se uzeti u obzir i različiti faktori koji su utjecali na smanjenje postotka vjernika koji su odlazili u crkvu ili sudjelovali na raznim vjerskim obredima, a koji su imali različit utjecaj na pojedinim prostorima, kao i na različite društvene slojeve. Iako, ne postoji jedinstven model kojim bi se moglo prikazati vjersko stanje u Europi jer nisu samo ruralne sredine ostale vjerne Katoličkoj crkvi. Primjer malih i srednjih gradova u Španjolskoj i Portugalu činio je iznimku, baš kao i povećana podrška koju je građanski sloj u Francuskoj pružao Crkvi.[76]

U drugoj polovici 19. stoljeća jedan od velikih uzročnika sukoba između Crkve i države u gotovo svim europskim zemljama bio je obrazovni sustav. Sukob oko školstva je bio razumljiv s obzirom na to kako je obrazovanje važno za oblikovanje misli mladih ljudi. Sve je intenzivniji bio zahtjev države da preuzme u potpunosti brigu nad obrazovanjem, a debata oko ovog pitanja je počela prije radikalnije faze sekularizacije (u Francuskoj i Portugalu sukob s isusovcima).[77] Tijekom 19. stoljeća vjerski redovi su vodili moderne srednje škole, no, osim osnovnih i srednjih škola vjerske institucije vodile su i većinu sveučilišta. Ovisno o vremenu i prostoru pitanje sekularizacije obrazovanja je rješavano na različite načine – kompetencija crkvenih vlasti nad obrazovanjem, opće obrazovanje uz obvezni vjeronauk u državnim školama ili potpuno razdvajanje crkvenih i državnih škola. Navedena je problematika zahvatila kako zemlje s katoličkom vjerskom većinom (Francuska, Portugal, Španjolska, Italija) tako i one s anglikanskom vjerskom većinom (Engleska). U Njemačkoj su 1848. godine u Frankfurtskom parlamentu izglasane međukonfesionalne škole, ali nisu zaživjele sve do 1860. godine.[78] Naravno da je njihovo provođenje dovelo do sukoba s Katoličkom crkvom, a sama ideja se održala samo u poljskom govornom području kao instrument germanizacije. Pruski zakoni o obrazovanju iz 1872. godine, u skladu s liberalnim nastojanjima, umanjili su utjecaj Crkve na obrazovanje, a oni koji su uslijedili sljedećih godina na tragu su ovih iz 1872. godine.[79] Iako su zakoni bili promulgirani, sama provedba je nerijetko bila djelomična. U Francuskoj su crkveni redovi i nadalje vodili obrazovanje djelomično zbog pomanjkanja učene radne snage, a njihova je djelatnost na području

[76] *Isto*, str. 511.
[77] R. RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, str. 147-148.
[78] Više o školstvu u Njemačkoj krajem 19. stoljeća u: H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 76-79.
[79] O. HEILBRONNER, »The Age of Catholic Revival«, str. 240.

obrazovanja bila znatno veća na zapadu gdje je zabilježeno i najbrojnije pohađanje Crkve.[80] Crkvena jurisdikcija nad obrazovanjem u Francuskoj varirala je među različitim regijama. Otpor prema utjecaju svećenika na obrazovanje povećavao se sve dok nije 1879. godine Pariško općinsko vijeće odlučilo isključiti fratre (*frères*) iz osnovnih škola, a 1886. godine je odlučeno da se svi redovnici i redovnice nastavnici što prije zamijene laicima, a najkasnije u roku od pet godina.[81] Crkva nije odustala, 1882. godine je francuski biskup de Maret upozorio pariški kler kako se u laičkim školama koriste neki udžbenici koje je papa stavio na indeks zabranjene literature, te je inzistirao da se učiteljima koji poučavaju iz takve literature, učenicima i roditeljima djece koji su dopustili da im se djeca tako školuju, uskrate sakramenti.[82] Francuska je bila jedna od rijetkih zemalja u kojima je obrazovanje gotovo potpuno oduzeto od vjerskog utjecaja, a primjer za to je i državni Fakultet teologije koji je nestao početkom 1880. godine.[83] Za njegov nestanak je značajan i odnos crkvenih autoriteta u Francuskoj s Rimom koji je bio narušen zbog sklonosti francuskih crkvenih krugova galikanskim doktrinama, što je naravno rimskoj kuriji bilo neprihvatljivo. Stoga nisu ništa poduzeli kako bi zaštitili teološki fakultet u Francuskoj od njegova kraha.

U ostalim europskim zemljama bila je slična situacija vezana uz školstvo samo se u nekima ranije javio velik broj svjetovnih škola, dok u drugima kasnije. Prije 1870. godine u Nizozemskoj, isto kao i u Sjedinjenim Američkim Državama ili Australiji, javile su se svjetovne škole bez utjecaja religije, a njihov su primjer slijedile u nadolazećem desetljeću Švicarska i Njemačka.[84] U Belgiji je također 1879. godine država preuzela nadzor nad javnim školama, a u anglikanskoj Engleskoj je uveden, zakonom o obrazovanju iz 1870. godine, dualistički sistem čime su svjetovne škole utemeljene djelomično kao konkurencija vjerskim školama, a djelomično da bi zadovoljile potrebe za obrazovanjem rastuće populacije koje vjerske škole nisu mogle zbrinuti.[85]

Osim sukoba oko obrazovanja, do nesuglasica je vodilo i sklapanje brakova, odnosno hoće li se sklapati civilni brakovi ili će se priznati valjanima oni sklopljeni u vjerskim institucijama. Zanimanje društva, odnosno države za brakove bilo je razumljivo ako ne zbog

---

[80] R. PRICE, *A Social History of Nineteenth-Century France*, str. 277-278. Više o državnom pruzimanju nadležnosti nad školama u Francuskoj u: H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 64-68.
[81] Više u: R. PRICE, *A Social History of Nineteenth-Century France*, str. 283.
[82] Odnos vlasti i Crkve u Francuskoj u 19. stoljeću u: R. PRICE, *A Social History of Nineteenth-Century France*, str. 279-284.
[83] R. RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, str. 148.
[84] J. McMANNERS, *European History 1789-1914. Men, Machines and Freedom*, str. 316-317.
[85] Više o problematici školstva u Engleskoj krajem 19. stoljeća u: H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 71-76.

socijalnih, onda zbog sasvim praktičnih razloga – prenošenje nasljedstva. U nekim je državama dozvoljeno oboje dok se u nekima uveo strogo civilni brak. Francuska je revolucija odredila da se bez iznimke uvede civilni brak 1792. godine pod prijetnjom zatvorske kazne svećenicima koji se ogluše o zakon, u Engleskoj je uveden 1837. godine, u Italiji 1866. godine, a u Španjolskoj i Njemačkoj nakon 1870. godine.[86] U Austriji je kancelar Beust 1866. godine ograničio utjecaj Crkve koji je imala od konkordata iz 1855. godine uvevši autoritet svjetovnih sudova po pitanju sklapanja brakova. Liberalizam koji je zahvatio 19. stoljeće uspio je uvesti sklapanje civilnog braka unatoč žestokom otporu i kritici koja je bila upućena pogotovo od strane Katoličke crkve, sam vrh Crkve, papa Pio IX., je osudio ovakve zakone.

Nakon državnog preuzimanja nadležnosti nad sklapanjem brakova, javio se posljedično zahtjev za odobravanjem razvoda. U Francuskoj je načelno prihvaćeno pravo razvoda ali s promjenom vlasti se nekoliko puta poništavalo i potom ponovno vraćalo, ovisno jesu li bili na vlasti liberali ili demokrati – u vrijeme Burbonske restauracije 1816. godine je poništeno, a u vrijeme Republike 1884. godine je vraćeno. U Engleskoj je lakše usvojen ovaj zakon zbog slabijeg otpora većinske vjerske zajednice – anglikanaca. Tako je u većini Europskih zemalja tijekom 19. stoljeća institualizacija civilnog braka praćena legalizacijom razvoda. Država je tako preuzimala na sebe sve više poslova koji su prije pripadali pod jurisdikciju Crkve, pogotovo razni poslovi socijalnog karaktera kao briga o siromašnima ili zdravstvena skrb.[87] Država se također sve više počela zanimati za pokapanje umrlih, tako je u Francuskoj zakonom iz 1881. godine oduzet vjerski karakter grobljima.

Osim problema koji su se nametali Crkvi »izvana«, postojali su i problemi koji su ju mučili »iznutra«. Jedan od tih problema bio je konstantan pad broja vjernika koji su sudjelovali u vjerskim obredima.[88] Valja imati na umu prisutne geografske razlike po pitanju vjernosti naroda Crkvi, a koje se očituju ponajprije u broju vjernika, unutar samih država. Tako je velika razlika između vjerski ravnodušne centralne i njoj suprotne sjeveroistočne Italije, potom južne i sjeverne Španjolske gdje je veća naklonost prema Crkvi zabilježena na sjeveru ili pak područje zapadnog dijela Francuske, Centralnog masiva, Alpa i Jura gdje je do kraja stoljeća narod ustrajao u vjernosti Katoličkoj crkvi.[89] Razlozi za takvu pojavu su objašnjivi time što je katolicizam, kako je već navedeno, imao važnu ulogu u ruralnim

[86] R. RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, str. 138 i o razvodima brakova *Isto*, str. 151-152.
[87] H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 56-57, 60.
[88] Više o obrascima očitovanja vjere kao što je učestalost odlaska u crkvu i razlozima opadanja broja vjernika od sredine 19. stoljeća do prvog svjetskog rata u: H. McLEOD, *Secularisation in Western Europe, 1848-1914.*, str. 171-215.
[89] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 509; Martin CONWAY, *Catholic Politics in Europe 1918-1945*, London-New York, 1997., str. 12-13.

sredinama gdje se poistovjetio s interesima zajednice, a važan je bio pogotovo na mjestima gdje je imao ulogu nacionalnog identiteta kao na primjer u Poljskoj ili Irskoj.

Tijekom cijelog 19. stoljeća zabilježen je pad broja svećenika naspram ostatku pučanstva u gotovo cijeloj Europi.[90] Primjer je Francuska prve polovice 19. stoljeća.[91] Ipak u drugoj polovici 19. stoljeća situacija se promijenila uslijed promijenjenih političkih prilika, a sedamdesetih godina je broj zaređenih svećenika dosegnuo svoj maksimum, naravno imajući na umu razliku između francuskih regija – na istoku i zapadu je bila izraženija privrženost katoličkoj vjeri za razliku od središnje i južne Francuske. Na povećanje broja svećenika utjecala je između ostalog i politika Luja Napoleona o podupiranju Crkve. Unatoč padu broja sjemeništaraca, broj redovnika je bio u znatnom porastu. Njihov broj se povećavao tijekom 19. stoljeća, s time da je naglasak bio na ženskim redovima iz objektivnih razloga – besplatno školovanje ženske djece, političkih razloga – zakonskom odredbom od 31. siječnja 1853. godine ženske su kongregacije privilegirane, ali i vjerskih razloga – utjecaj redovnica na žene kojim se učvršćivao položaj Katoličke crkve u društvu. Slična je situacija bila i u drugim europskim zemljama: širenje crkvenih redova, ženskih kongregacija, pučkih misija, hodočašća.[92]

Katolička crkva je tijekom 19. stoljeća unatoč nizu problema radila na jačanju raznih oblika pobožnosti koje su vodile dubljoj religioznosti – misije, hodočašća, marijanske pobožnosti, štovanje Euharistije, povećan broj pobožnih bratovština. Prvotno su se misijske ustanove većinom koncentrirale na tlu Francuske, ali u drugoj polovici stoljeća Italija preuzima njezinu ulogu.[93] Ponovno populariziranje pobožnosti hodočašća, koja je u 18. stoljeću marginalizirana, pogotovo na mjesta ukazanja Djevice Marije jedan je od vidova religioznosti 19. stoljeća.[94] Upravo su hodočašća postala najrazvijenija katolička pobožnost koja je dovela do razvoja hodočasničkih svetišta, a najpoznatije Marijino je bilo u Lurdu. Osim pobožnosti usmjerene prema Mariji, razvijala se i pobožnost štovanja Srca Isusova i

---

[90] Za ilustraciju dekadencije u Beču je bio 1 svećenik na 1,641 stanovnika 1783. godine, 1 na 4,290 stanovnika 1842. godine i 1 na 5,949 stanovnika 1910. godine. Pariz je pak imao 1 svećenika na 3,056 stanovnika 1861. godine i 1 na 4,790 stanovnika 1914. godine, a Marseilles je imao 1 svećenika na 2,450 stanovnika 1861. godine i 1 na 4,550 stanovnika 1921. godine. Više u: K. P. LURIA, »Catholicism«, *Encyclopedia of European Social* History, vol. 5, str. 287-300, ovdje 294.

[91] Više o Katoličkoj crkvi u Francuskoj u 19. stoljeću u: R. PRICE, *A Social History of Nineteenth-Century France*, str. 261-274 i R. RÉMOND, *Religion and Society in Modern Europe*, str. 134 i 137-138. O utjecaju razvoja tehnologije (električna struja, radio i televizija, mikrofon, novi materijali u izgradnji) na Katoličku crkvu u: Michel LAGRÉE, »The impact of technology on Catholicism in France (1850-1950)«, *The Decline of Christendom in Western Europe*, 1750-2000., (ed. Hugh McLEOD, Werner USTORF), New York-Cambridge, 2003., str. 163-179.

[92] A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, str. 288-289.

[93] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 597-600.

[94] *Isto*, str. 643-645.

niza popularnih svetaca kao što su bili sv. Ante ili sv. Josip. Znatno povećan broj hodočašća omogućile su upravo modernizacijske promjene, odnosno razvoj željeznice.[95]

Osim očekivane uloge lokalnih svećenika u očuvanju katoličkih ideja, važna je bila i uloga žene.[96] Žene, iako politički obespravljene, ipak su bile pokretač ultramontanizma, češće su prisustvovale vjerskim događajima od nedjeljne mise do hodočašća i rjeđe su napuštale krilo Katoličke crkve. U građanskim obiteljima su žene bile zadužene za odgoj pa su imale mogućnost ugraditi vjerske elemente u obiteljski život. Ipak, ako su muž i žena bili različite vjeroispovijesti u mnogim je zemljama određeno da muž bira konfesiju sinova, a žena kćeri. Uloga žene u vjeri druge polovice 19. stoljeća je dodatno potencirana od same Crkve kroz feminizaciju vjere, a jedan od primjera je rast interesa za kult Djevice Marije. Ipak, zasigurno je ulogu žene i njezinu participaciju u vjerskim obredima potaknula i činjenica kako su se muškarci sastajali u salonima ili političkim grupama što je ženama bilo zabranjeno.[97]

U osvit 20. stoljeća liberalne su vlade već više godina na vlasti u većini europskih zemalja, a Katolička crkva se morala prilagoditi novim, sekularnim zakonima koji su dirali u njezina stoljetna prava (civilni brakovi, državne škole). Promjene su se osjećale i unutar katoličkih zajednica. Nove, laičke snage postaju nositelji političkog katolicizma, a kako se radilo o pripadnicima različitih interesnih skupina (radnici, obrtnici i članovi buržoazije) njihove je interese bilo teško ujediniti u jednoj političkoj stranci, a da se jedna grupacija ne osjeti izoliranom ili nedovoljno zastupljenom. Socijalne promjene uzrokovane brzom preobrazbom iz agrarnog u industrijsko društvo i pridruživanje katoličkih radnika socijaldemokratskim i socijalističkim grupacijama dovodi na političku scenu kršćansko-socijalne koncepte. Veze radnika i Katoličke crkve mogu se povezati s unutar državnim migracijama sa sela u gradove koje su bile rezultat industrijskog razvoja. Ovakve su migracije nastupile u Europi u drugoj polovici 19. stoljeća, a primjeri su regija Ruhr u Njemačkoj, Lanchashire u Engleskoj ili u sjevernoj Francuskoj. Stoga, iako su europske države odustale od *kulturkampfa* nastavlja se sukob na razini protestanti – katolici ili u katoličkim zemljama kao što je Francuska sukob ultramontanizam – liberalni katolicizam.

---

[95] O. CHADWICK, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century*, str. 123-124.
[96] O. HEILBRONNER, »The Age of Catholic Revival«, str. 241-242.
[97] Više o ulozi žene u Katoličkoj vjeri 19. stoljeća u: K. P. LURIA, »Catholicism«, *Encyclopedia of European Social History*, vol. 5, str. 287-300, ovdje str. 294.

1. 2. Odnos Katoličke crkve i države u Trojednoj kraljevini u drugoj polovici 19. stoljeća

Područje Banske Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća, za razliku od većine europskih zemalja, nije bilo opterećeno sukobom Katoličke crkve i modernog društva. Izuzev pitanja obrazovanja koje je u šezdesetim i sedamdesetim godinama izazvalo određene polemike.[98] Razlog ovakvoj situaciji svakako je specifičnost hrvatskog područja u kojem još nije bio dovršen proces stvaranja jedinstvene nacionalne države ali i činjenica kako je većina svećenika prihvaćala liberalni katolicizam u obliku koji su formirali Strossmayer i Rački. Prema njihovu vidu liberalnog katolicizma katoličkoj je vjeri pripala važnu uloga u afirmaciji hrvatske nacije. Iako ideja nacionalizma za Crkvu kao internacionalnu instituciju nije trebala biti od određene važnosti, pokazalo se kako su vjera i nacionalizam usko povezani. Stoga su i katolički svećenici bili sudionici nacionalnih pokreta 1848. godine često neovisno od crkvene hijerarhije, pa i u suprotnosti s njezinim stavovima.[99] Primjer utjecaja vjere na oblikovanje nacionalne svijesti bio je također u Poljskoj. Nakon Bečkog kongresa većina njezinog teritorija se našla u protestantskoj Pruskoj i pravoslavnom Ruskom Carstvu, a u poljskim ustancima 1830. i 1863. godine je uvelike sudjelovao i kler.[100]

Hrvatski su svećenici iz 1848. godine gajili velike simpatije prema vlastitoj naciji i štovali nacionalno načelo te odigrali važnu ulogu tijekom Ilirskog preporoda.[101] Tadašnji zahtjevi liberalnog svećenstva, po pitanju reforme Crkve, većinom su se temeljili na promjenama disciplinarnih mjera, ukidanju celibata, uvođenju narodnog jezika u Crkvu i uključivanju nižeg svećenstva u upravu.[102] U Trojednoj kraljevini su *Zahtijevanja naroda* bila pisani primjer liberalnih strujanja koja su u najvećoj mjeri zahvatila, kada govorimo o kleru, niže svećenstvo i sjemeništarce. Primjer uključenosti nižeg klera bio je osnivanje društva

---

[98] M. STRECHA, *Katoličko hrvatstvo*, str. 57-58.

[99] Više o vjeri i naciji u: Nikša STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Zagreb, 2002., str. 118-124.

[100] Poljski nacionalni pokret se razvio u visokim društvenim slojevima dio kojih je bio i kler do kraja 19. stoljeća. Autonomna, odnosno Kongresna Poljska, koju je 1831. godine anektirala Rusija, bila je pod stalnim pritiskom prislinih vjerskih konverzija i ovisnosti Crkve o državi. Više o položaju Katoličke crkve u Poljskoj u: *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 177-183, 578-584.

[101] Agneza SZABO, »Sudjelovanje svećenstva zagrebačke (nad)biskupije u Hrvatskome narodnom preporodu između godina 1835. i 1848.«, *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094-1994. Zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb, 1995., str. 317-331.

[102] Liberalno svećenstvo nije tražilo promjene dogmi, nego su se više bavili disciplinarnim mjerama i odnosima višeg i nižeg svećenstva. Na sastanku u Bistrici održanom 25. svibnja 1848. godine raspravljali su o odgoju svećenika, financijskim sredstvima, celibatu, odjeći svećenika, korištenju narodnog jezika i sazivu crkvene sinode Zagrebačke biskupije. Više u: Vinko CECIĆ, »Reformistički pokret rimokatoličkog svećenstva u Hrvatskoj godine 1848.«, *Republika*, god. 10, br. 4, Zagreb, 1954., str. 355-361.

Kolo mladih rodoljuba 1835. godine u okviru zagrebačkog sjemeništa.[103] Iz krugova svećenstva najpoznatiji zagovaratelji liberalizma bili su Adolf Veber Tkalčević, Pavao Štoos, te piškorevački kapelan Joso Veselić koji se javljao u časopisu *Slavenski jug*.[104]

Liberalno se svećenstvo 1848.-1850. godine, kada se govori o modernizacijskim procesima, više okrenulo reformama unutar same organizacije Crkve, a ne toliko na odnose prema društvu.[105] Ukidanje celibata se problematiziralo i u tadašnjem tisku – *Slavenski jug, Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske.*[106] Pokupski svećenik i arhiđakon Pavao Štoos je tiskao u Gajevoj tiskari 1848. godine brošuru *O poboljšanju ćudorednosti svetjenstva* u kojoj se založio za ukinuće celibata.[107] Uslijedile su posljedice za Štoosa, lišen je časti podarhiđakona. Ipak, Štoos je imao potporu dijela svećenstva i upravljajućih odbora Zagrebačke i Križevačke županije. Također su već navedene tiskovine podržale Štoosa, a kritizirale djelovanje Haulika kao neograničenog gospodara u svojoj biskupiji i tražile državne organe da poduzmu potrebne korake kako bi se zaštitio Štoos.[108] Nedugo nakon tiskanja brošure (1852. godine) je Štoos opozvao sve što je napisao u brošuri te nastavio djelovati kao svećenik u Pokupskom, opozivom je došlo do pomirenje s biskupom Haulikom.

Dakako, neosporna je uloga svećenstva koje se svakako istaknulo uz dio inteligencije u širenju liberalizma u drugoj polovici 19. stoljeća. Katolički liberalizam na području Trojedne kraljevine razvio se na tekovinama jozefinizma[109] što se osjetilo kod mladih svećenika iliraca.[110] Od promicatelja katoličkog liberalizma u prvom redu valja istaknuti kanonika F. Račkog i biskupa J. J. Strossmayera.[111] Potonji je imao jasno izražene stavove prema odnosu

---

[103] Juraj Mirko MATAUŠIĆ, »Susret Crkve s civilnim društvom u 19. stoljeću«, *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog održanog u Zagrebu i Krku 29. do 31. ožujka 2001.*, (ur. Zlatko MATIJEVIĆ), Zagreb, 2002., str. 35-36.

[104] Vlasta ŠVOGER, »Liberalni katolicizam u Hrvatskoj i Strossmayer«, *Zbornik 7. i 8. Strossmayerovih dana*, Đakovo, 2011., str. 77-123, ovdje str. 86-89.

[105] Iskra IVELJIĆ, »Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine«, *Časopis za suvremenu povijest,* 25, br. 2-3, Zagreb, 1993., str. 41.

[106] Više o pisanju tiska o ukidanju celibata i drugim vjerskim pitanjima od 1848. do 1852 godine vidjeti u: Vlasta ŠVOGER, »Vjerska problematika u zagrebačkom liberalnom tisku 1848.-1852.«, *Croatica Christiana Periodica,* god. 29, br. 56, Zagreb, 2005., str. 121-145.

[107] I. IVELJIĆ, »Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine«, str. 30-31.

[108] U *Novinama dalmatinsko-hèrvatsko-slavonskim* komentira se Haulikovo pismo svećenicima o ukidanju celibata. Anonimni autor, prema urednikovu komentaru katolički svećenik, pobija Haulikove tvrdnje kako su *Zahtijevanja naroda* donesena bez znanja svećenstva, štoviše prema autoru u narodnoj skupštini je bilo prisutno oko 200 svećenika. Novine brane Štoosa i njegovu brošuru. Više u: V. ŠVOGER, »Vjerska problematika u zagrebačkom liberalnom tisku 1848.-1852.«, str. 126-127 i *Novine dalmatinsko-hèrvatsko-slavonske*, br. 22, 20. veljače 1849., »Od Kupe«, str. 85-86.

[109] Jozefinizam je sustav vrhovništva države nad državnom Crkvom, razvio ga je car Josip II. u Austriji. U samim vjerskim pitanjima naglasak je bio na moralu, poučavanju u duhu racionalizma i Više u: A. FRANZEN, *Pregled povijesti Crkve*, str. 282.

[110] Vlasta ŠVOGER, »Liberalni katolicizam u Hrvatskoj i Strossmayer«, str. 83-85.

[111] Više o katoličkoj filozofiji F. Račkog u: Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, Zagreb, 1985., str. 348-352.

vjere i znanosti smatrajući da nisu u oprečnom odnosu, te Crkve i modernog društva zalažući se za uključivanje svećenstva u moderno društvo, a prvim je korakom po tom pitanju smatrao uključivanje i drugih znanstvenih disciplina, osim teologije, u obrazovanje svećenika.[112] Potom je odnos Istočne i Zapadne crkve gledao kroz prizmu pomirenja i ujedinjenja, a nacionalni pokret je odobravao opravdanjem kako svaki čovjek vjerske istine prima slobodno, stoga mora uživati građanska prava unutar svoga slobodnog naroda. Isticao je važnost suradnje svećenika i katoličke inteligencije, koja je funkcionirala do 1874. godine i Mažuranićevog školskog zakona, te se svojim stavovima svrstao među prvake Narodno liberalne stranke. Njegove su stavove podržavali i slijedili liberalniji te obrazovaniji svećenici koju su najčešće spadali u skupinu župnika u gradovima i trgovištima. Svećenstvo na selu je također imalo važnu ulogu u doprinosu liberalnim tekovinama poučavanjem nepismenih seljaka i iskorjenjivanjem praznovjerja.

Posebno je zapaženo Strossmayerovo djelovanje na Prvom vatikanskom koncilu gdje se priključio skupini biskupa koji su činili takozvanu opoziciju.[113] Problematici papinog prava i vlasti prvenstva prilazio je sa stajališta jedinstva Crkve i biskupskog kolegijaliteta – kolektivna odgovornost svih biskupa za čitavu Crkvu, a ne samo za svoju biskupiju.[114] Vlast biskupa i pape je težio urediti tako da, iako su nejednake ali jedinstvene, skladno i zajednički djeluju. Strossmayer nikada ne osporava papinu vrhovnu vlast, ali ju ne smatra neograničenom. Pitanje papine nezabludivosti (bula *Pater Aeternus*) je priznavao u smislu nezabludivosti Crkve kao nositelja učiteljstva, a priznavanje posebne nezabludivosti pape bi značilo da je njegova nezabludivost odvojena od Crkve.[115] Prema Strossmayeru postojanje dvije nezabludivosti u Crkvi nije bilo u skladu s njezinom naravi.

Kako se u Trojednoj kraljevini tek krajem 19. stoljeća javlja bogati građanski sloj koji je nositelj novih liberalnih ideja, do tada je dio klera preuzeo na sebe širenje određenih modernističkih i liberalnih tekovina.[116] Ovdje se radi ponajviše o nacionalnoj slobodi, a ne o nizu socijalnih pitanja, upravo zbog specifičnosti položaja Trojedne kraljevine. Dok je u Italiji

---

[112] Više o Strossmayerovu liberalnom katoličanstvu i sudjelovanju na Vatikanskom koncilu u: Antun ČEČATKA, *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.). Perspektive jedinstva sa slavenskim pravoslavnim crkvama*, Đakovo, 2001., str. 134-175; Slavko SLIŠKOVIĆ, »Strossmayer, Crkva i liberalizam«, *Zbornik 7. i 8. Strossmayerovih dana*, Đakovo, 2011., str. 57-76.

[113] Andrija ŠULJAK, »Biskup Josip Juraj Strossmayer i Prvi vatikanski koncil (1869.-1870.)«, *Josip Juraj Strossmayer. Hrvatska. Ekumenizam. Europa.*, (ur. Maria DĄBROWSKA-PARTYKA, Maciej CZERWIŃSKI), Krakow, 2007., str. 151-163.

[114] A. ČEČATKA, *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.)*, str. 167.

[115] Objavljivanjem bule o papinoj nezabludivosti u *Glasniku* Strossmayerove biskupije 1873. godine tumačeno je njegovim prihvaćanjem bule. Više o Strossmayerovim teološkim stavovima oko papine nezabludivosti i uređenja Crkve u: *Isto*, str. 186-201.

[116] Mirko Juraj MATAUŠIĆ, »Odnos katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848 - 1900.«, *Bogoslovska smotra*, vol. 55, br. 1-2, Zagreb, 1985., str. 196-216, ovdje str. 199.

ili Njemačkoj već nacionalno ujedinjenje provedeno kao svojevrstan preduvjet daljnjih liberalnih strujanja, kod Hrvata je tek slijedila borba za Vojnu krajinu, Rijeku i što veću povezanost s Dalmacijom i Istrom koje su bile u sastavu austrijskog dijela Monarhije i pod jakim talijanskim utjecajem. Povezivanje liberalnog svećenstva i bogatog građanstva bilo je rezultat zajedničkih interesa, a vidljivo je na političkom planu. Naime, Katolička je crkva preko svojih biskupskih, samostanskih, župnih ili kaptolskih dobara bila važan centar akumulacije kapitala, stoga je većina svećenstva imala iste interese kao i bogato građanstvo u razvijanju kapitalizma. Upravo je to razlog pristajanja bogatijih građana uz Narodnu stranku koja je zastupala njihove interese, a uz koju je pristajao i dobar dio klera.[117]

Druga struja svećenika, suprotna onom liberalnom, podržala je katolički romantizam[118] (najčešće hijerarhija i konzervativci), te je težila moralnoj obnovi Crkve i vraćanju njezina ugleda i položaja u društvu, a okupila se oko nadbiskupa Haulika i *Katoličkog lista* osnovanog u siječnju 1849. godine.[119] Potonji je počeo izlaziti s nakanom da prividnim srednjim putem umanji utjecaj liberalizma.[120] Članci objavljivani u *Katoličkom listu* nisu odbacivali krilatice »sloboda«, »jednakost« ili »bratstvo« ali su ih tumačili unutar krila Katoličke crkve te su stali u obranu crkvene hijerarhije.

U godinama neoapsolutizma, nakon sklapanja konkordata došlo je do izvjesnih promjena koje su se ticale Crkve – Zagrebačka je nadbiskupija potpuno odijeljena od utjecaja ugarskog primasa, a imetak Crkve koji je bio do odjeljivanja Hrvatske i Slavonije pod nadzorom računovodstva Ugarskog namjesništva 1848. godine prelazi na hrvatsko-slavonsko zemaljsko računovodstvo.[121] Kasnije je ministar odredio da se banskoj vladi dodijeli nadzor nad računima crkvenih zaklada jer je država davala potporu iz svojih sredstava. Biskupska je konferencija 1856. godine odlučila da uprava crkvenom imovinom pređe u ruke Crkve čime su crkvene zaklade došle u njezinu nadležnost, ali su školske zaklade pripale pod državnu vlast. U isto vrijeme dolazi do isusovačkih misija podržanih od nadbiskupa Haulika, povjerio

---

[117] Mirjana GROSS, »O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća«, *Društveni razvoj u* Hrvatskoj, (ur. Mirjana GROSS), Zagreb, 1981., str. 353.

[118] Početkom 19. stoljeća dolazi do obnove katoličkog života i teologije koje se u Njemačkoj vremenski ali i idejno podudara s razdobljem romantizma. Romantizam je poimao svijet kao jedinstvenu cjelinu i u suprotnosti s racionalizmom i individualizmom prosvjetiteljstva, njegovao je duh zajedništva, povijest i narodnu predaju. Iste vrednote su se uvažavale i u teologiji, a glavni predstavnik je bio Johann Adam Möhler (1796.-1838.). Više u: A. ČEČATKA, *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.)*, str. 44-46.

[119] Više o Katoličkoj crkvi u vrijeme sklapanja konkordata i o samom konkordatu 1855. godine u: M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, str. 325-335.

[120] Više u: M. J. MATAUŠIĆ, »Odnos katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848 - 1900.«, str. 200-201.

[121] Više o nadzoru nad financijama crkvenih zaklada u: M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860.*, str. 339-341 i o dolasku isusovaca, problematici oko njihova germanizacijskog utjecaja te ulozi nadbiskupa Haulika ovdje na str. 343-348.

im je predavanja na nadbiskupijskom sjemeništu i upravu nad nekim ustanovama (Društvo sv. Vinka, Katoličko dietičko društvo, sirotište). Padom apsolutizma oživljava intelektualni i politički rad koji se poglavito očituje u osnivanju niza institucija od velike važnosti, a čiji su osnivači i mecene bili upravo katolički svećenici.[122]

Stvaranje Zagrebačke nadbiskupije je pomoglo umanjiti ugarski utjecaj ali nije promijenilo činjenicu da je etnički i teritorijalno nejedinstvena Trojedna kraljevina isto tako bila razdijeljena i po pitanju crkvenog teritorija. Naime, u Dalmaciji je austrijska vlast uspostavila Zadarsku nadbiskupiju i njoj podređene biskupije Hvarsku, Splitsko-makarsku, Dubrovačku, Kotorsku i Šibensku, dok su Porečko-pulska, Tršćansko-koparska i Krčka biskupija u austrijskom dijelu Monarhije bile pod Goričkom nadbiskupijom. U sastav Zagrebačke nadbiskupije su, pak, došle Bosansko-srijemska i Senjsko-modruška biskupija.[123]

Jedinstvene politike čelništva Katoličke crkve u Trojednoj kraljevini nije bilo, kako je napomenuto dio je klera pristao uz ideje nadbiskupa Haulika, dok se dio priklonio politici biskupa Strossmayera. Koliko su njihovi politički putevi različiti očituje se u anonimnoj polemici koja se šezdesetih godina 19. stoljeća između njih vodila.[124] Haulik je objavio seriju članaka u vladinom glasilu *Agramer Zitung* u kojima se potpisao kao »Jedan iskreni prijatelj Hrvata«, a zalagao se da Trojedna kraljevina pošalje zastupnike u Reichsrath, a Strossmayer mu je odgovorio u člancima pod naslovom »Sa Vuke« u kojima se protivio takvoj politici.[125]

Unatoč suprotnim političkim stavovima, došlo je do suradnje nadbiskupa Haulika i biskupa J. J. Strossmayera na vjerskom planu. Zajedno su organizirali proslavu proglašenja dogme Bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije i 1863. godine proslavu 1 000. obljetnice dolaska sv. Ćirila i Metoda u Moravsku. Strossmayer je tražio pomoć od Haulika da ishodi iz Rima dopuštenje da se sv. Braća slave 5. srpnja kao što je dopušteno češkim i moravskim biskupima.[126] Haulik je financijski pomogao Zavod sv. Jeronima u Rimu, te je podržao prijedlog Strossmayera da se Zavod preuredi kao središnja institucija za jedinstvo kršćana na Balkanu i čuvanje staroslavensko-glagoljske baštine kod Hrvata.

---

[122] O Katoličkoj crkvi u doba apsolutizma pisao je V. Cecić ocjenivši kako je Rimokatolička crkva u Hrvatskoj srasla s Bachovim apsolutističkim režimom što je prikazao kroz članke objavljivane u *Katoličkom listu*. Više u članku Vinko CECIĆ, »Politika Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj za vrijeme kontrarevolucije i apsolutizma (1849-1860)«, *Republika*, god. 10, br. 7/8, Zagreb, 1954., str. 619-637.

[123] Crkveno administrativna podijela teritorija Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994., str. 66-71.

[124] Vidjeti u: Vinko CECIĆ, »Rimokatolička crkva u hrvatskom društvu 1861-1869«, *Republika*, god. 10, br. 11/12, Zagreb, 1954., str. 908-927, ovdje str. 913-914.

[125] Više u: *Agramer Zeitung*, god. 38, br. 37-39, 59-64, 79-81, Zagreb, 1863. i *Pozor*, god. 4, br. 51, 52, Zagreb, 1863.

[126] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, ur. Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb, 1928., str. 11.

Crkvene je krugove zaokupljala također problematika zahtjeva za bogoslužjem na narodnom jeziku, u tom je smislu Virovitička županija 1. srpnja 1863. godine poslala predstavku Hauliku da se vrati staroslavenski jezik u hrvatske Crkve.[127] O tom se prijedlogu raspravljalo u Zagrebačkoj skupštini koja je ubrzo nakon toga raspuštena bez donošenja zaključka.[128]

Političke promjene izazvale su nezadovoljstvo pojedinih svećenika koji su to javno pokazivali s propovjedaonice. Primjer je bio svećenik Tomo Mužar iz Huma koji se javno očitovao protiv nove vlade nakon pada Schmerlinga i žalio je za njim kao i za Mažuranićem.[129] Sam nadbiskup Haulik je jasno izrazio vlastite stavove u svom pastirskom pismu od 7. studenog 1867. godine protiv liberalnih tekovina.[130] Branio je crkvena dobra i nadzor Crkve nad školstvom i ženidbama, a rezultat svega bila je njegova apstinacija od rada Sabora 1868-1871. godine. Haulik je podržavao unioniste i njihovu politiku davanja potpore kralju. Biskup Soić je također podržavao unioniste i to javno svojom poslanicom.[131] Nakon što su zastupnici iz Rijeke istupili iz sabornice 1868. godine, Soić naređuje svećenicima uoči novih izbora da moraju glasati za ljude po volji kralju i Nagodbi inače će biti veleizdajnici. U *Novom Pozoru* su osudili političko djelovanje Soića i njegovu okružnicu.[132] Autor članka je postavio pitanje tko je Soića ovlastio na ovakve postupke. Biskup Strossmayer se u isto vrijeme trudio u sklopu Narodne stranke iznaći rješenje za Trojednu kraljevinu, protivio se unionističkoj politici i dogovoru s Mađarima bez jasno definiranih uvjeta koji bi garantirali daljnji politički, kulturni i gospodarski opstanak Trojedne kraljevine. No, nije bio za rušenje Monarhije unutar koje je vidio mogućnost opstanka Hrvata, samo za njezin preustroj na federalnom principu.[133] U vjerskim pitanjima je biskup Strossmayer zauzeo iste pozicije kao i biskup Haulik. Po pitanju obrazovanja je očita sličnost u razmišljanjima. Strossmayer je u svojoj okružnici iz 1875. godine podržao utjecaj Crkve na obrazovanje i smatrao je kako školstvo na području Trojedne kraljevine nema izgleda razvijati se bez sudjelovanja svećenstva.[134] I kasnije je pisao u tom smislu.[135] Po pitanju vlasništva matičnih knjiga o

---

[127] Izlazi serija članaka u *Zagrebačkom katoličkom listu*, god. 15, od broja 9, Zagreb, 03. ožujka 1864. do broja 16, 21. travanj 1864.
[128] V. CECIĆ, »Rimokatolička crkva u hrvatskom društvu 1861-1869«, str. 917.
[129] T. Mužar je bio član Samostalne-narodne stranke i javljao se u njihovom listu *Domobran*. Više u: *Pozor*, god. 5, br. 161, Zagreb, 30. svibnja 1866. i *Isto*, br. 169, Zagreb, 09. lipnja, 1866.
[130] *Zagrebački katolički list,* god. 18, br. 47, Zagreb, 21. studenoga 1867., str. 374-375.
[131] *Novi Pozor*, god. 3, br. 424, Beč, 13. veljače 1869.
[132] *Novi Pozor*, god. 3, br. 433, Beč, 24. veljače 1869.
[133] Ivo BANAC, *Hrvati i crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*, Zagreb-Sarajevo, 2013., str. 33-35.
[134] Josip Juraj Strossmayer, »Okružnica od 1. listopada 1875.«, *Glasnik biskupije Djakovačko Sriemske*, god. 3, br. 21, Đakovo, 1875., str. 185-190.

kojem se raspravljalo u Ugarskoj, jasno je pisao kako su one crkvene, ali ih se može ustupiti svjetovnoj vlasti na korištenje.[136] Istom je prigodom osudio mogućnost odlučivanja u kojoj će se vjeri odgajati dijete rođeno unutar Katoličke crkve, smatrao je to neotuđivim pravom Crkve.[137] Kada uzmemo u obzir nadležnost Crkve nad sakramentom ženidbe i ovdje su se slagali biskupi Strossmayer i Haulik.[138] Biskup Strossmayer je u okružnici iz 1878. godine upozorio svećenike kako moraju pastoralno djelovati da se narod ne zavede nikakvim zakonima u pogledu braka.[139]

I dok je u austrijskoj politici prevladao liberalizam koji se očitovao u vladi grofa Auersperga (1867.-1870.) u kojoj je većinu činila buržoazija, u Trojednoj kraljevini također dolazi do izvjesnih promjena. Upravo je ta građanska vlada u Austriji radila na smanjenju utjecaja Katoličke crkve tzv. svibanjskim zakonima iz 1868. godine kojima je uveden civilni brak, školstvo je došlo pod nadležnost države, osim vjeronauka i međukonfesionalnim zakonom je svakom starijem od 14. godina dopušteno da sam bira vjeroispovijest. Odgovor Crkve bio je osnivanje konzervativnih klerikalnih stranaka i katoličkih tiskovnih društva (Graz 1869., Prag, Salzburg i Linz 1870. te Maribor 1871.) i jačanje političkog katolicizma.[140] U Ugarskoj nakon Nagodbe dolazi do zaoštravanja odnosa vlade s katolicima oko liberalnih zakona. O sukobu se izjasnio i sam papa Lav XIII. osudivši interkonfesionalni zakon.[141] Bili su to preduvjeti za stvaranje mađarskog katoličkog pokreta i Katoličke narodne stranke, ali i krize odnosa Svete Stolice i Austro-Ugarske monarhije jer je Franjo Josip sankcionirao sporne zakone u svrhu stabiliziranja odnosa unutar Monarhije.

U Trojednoj kraljevini istovremeno nisu postojali uvjeti za razvoj političkog katolicizma jer je nedostajala snaga laičkog sloja. [142] Nakon sklapanja Hrvatsko-Ugarske nagodbe u nadležnosti Trojedne kraljevine ostali su crkveni poslovi, a novi zakoni bili su na tragu konkordata iz 1855. godine čime je katoličanstvo ostalo povlaštena vjera. Ipak, nakon

---

[135] Matija PAVIĆ – Milko CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, reprint, Đakovo, 1994., str. 249-254; Drago ILIĆ, »Tematika školstva i vjeronauka u okružnicama i poslanicama biskupa Strossmayera«, *Crkva u svijetu,* god. 49, br. 1, Split, 2014., str. 106-125. ovdje str. 111.

[136] Matija PAVIĆ – Milko CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, str. 185-186.

[137] U Ugarskoj su liberali još 1868. godine uspjeli ozakoniti da otac ili majka, ovisno o spolu djeteta, odaberu vjeru djeteta u mješovitom braku. Više u: Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret (1903.-1945.)*, Zagreb, 2004., str. 19.

[138] Više o Strossmayerovim stavovima o braku u: Drago ILIĆ, »Problematika braka i obitelji u okružnicama i poslanicama biskupa J. J. Strossmayera«, *Obnovljeni život,* god. 68, br. 4, Zagreb, 2013., str. 533-549.

[139] Josip Juraj Strossmayer, »Okružnica od 4. veljače 1878.«, *Glasnik biskupije Djakovačko Sriemske*, god. 6, br. 4, Đakovo, 1878., str.

[140] M. J. MATAUŠIĆ, »Odnos katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848 - 1900.«, str. 202.

[141] Mario STRECHA, *»Mi smo Hrvati i katolici...« Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Zagreb, 2008., str. 15-17.

[142] *Isto*, str. 17-20.

ukidanja konkordata 1870. godine dolazi do provođenja nekih liberalnih ideja na uštrb Crkve, a samo pitanje konkordata je izazvalo nove nesuglasice. Naime kada je kralj ukinuo konkordat javilo se pitanje je li u Trojednoj kraljevini uopće bio pravno priznat jer je Sabor 1861. godine proglasio sve patente neoapsolutizma nezakonitim, a ako je bio priznat hoće li se i u kojoj mjeri ukinuti.[143] Dva su donesena zakona bila na tragu liberalizma – iz 1873. godine saborski zaključak o ravnopravnosti Židova i godinu dana kasnije kada je Mažuranić osnovno školstvo oduzeo iz nadležnosti Crkve osim po pitanju vjeronauka. Školstvo je došlo pod nadzor države ali je njezin konfesionalni karakter zadržan, kao i u Austriji ili Ugarskoj. Zakon o Židovima je zapravo ukinuo sasvim postavke koje su vrijedile prema konkordatu.[144] No, suradnja katolika i liberala se i nakon školskog zakona nastavila i do *kulturkampfa* nikada nije došlo jer je većina hrvatskog katoličkog svećenstva prihvaćala politički liberalizam, a hrvatski liberali nisu težili temeljnoj društvenoj sekularizaciji. Nadalje nije donesen nijedan zakon do kraja stoljeća koji bi pogoršao položaj Katoličke crkve. Zakona o vjerskoj jednakosti nije bilo, kao ni uostalom zakona o interkonfesionalnim odnosima. Pitanje prelaska iz jedne vjeru u drugu ili pitanje miješanih brakova bili su regulirani parcijalnim zakonima. Ti su zakoni doneseni osamdesetih godina o srpskoj crkveno-školskoj autonomiji 1887. i zakon o pravnom položaju protestantskih crkava iz 1898. godine kojima su pravoslavlje i protestanti implicitno izjednačeni s katolicima. Osim ovih, postojao je i ženidbeni zakon za katolike iz 1856. godine prema kojem je miješani brak bio moguć samo ako je jedan od supružnika bio katolik. Navedeni su zakoni omogućili Crkvi u banskoj Hrvatskoj zadržavanje povlaštenog položaja ali i velik utjecaj ne samo u vjerskim pitanjima, nego i u politici.[145]

Početkom osamdesetih godina 19. stoljeća već se jasno razabire podjela među svećenstvom na mlađu generaciju koja smatra da je potrebno djelovati odlučnije u obrani vjere i starije koja teži kompromisu, katoličkom liberalizmu i jugoslavenstvu. Najbolji je primjer sraza dvaju generacija polemika koja se razvila 1882. godine u *Katoličkom listu* između mladog svećenika i profesora kod sestara milosrdnica Stjepana Hartmanna (1854.-1908.) i Franje Ivekovića (1833.-1914.), rektora Sveučilišta i kanonika.[146]

Situacija u drugim hrvatskim zemljama je bila drugačija nego li u banskoj Hrvatskoj. Tako je u Dalmaciji mlada generacija okupljena oko lista *La Dalmazia cattolica*, odnosno *Katolička Dalmacija* koji izlazi od 1870. godine prvo na talijanskom, a kasnije na hrvatskom

[143] M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 515.
[144] Godine 1884. zabilježen je sukob Katoličke crkve i države oko vladinog priznanja prava prelaska s katoličke vjere na židovstvo, ipak vlada je na kraju odluku poništila. Više u: *Isto*, str. 19.
[145] *Isto*, str. 20.
[146] Članci su objavljeni u *Katoličkom listu,* god. 33, br. 2-7, 9, 11-13, Zagreb, 1882.

jeziku, imala znatno veći utjecaj.[147] Zastupali su pravaštvo i strogi klerikalizam, bili su isključivi i u svojim člancima napadački orijentirani. Jedan od žestokih kritičara im je bio poznati dalmatinski preporoditelj i narodnjak Mihovil Pavlinović. Pojava ove mlade svećeničke generacije sklone radikalizmu nije bio izoliran slučaj na području Trojedne kraljevine, slična se grupacija profilirala na području Njemačke, a nazivali su ih *Hetzkapläne* (kapelani hajkači). U Istri se pak kler borio protiv iredentističkih težnji i njihov politički angažman je imao socijalnu komponentu, a slična je situacija bila i s klerom u Bačkoj.

Pojava socijalizma širila se na područje Trojedne kraljevine tek krajem 19. stoljeća uslijed izostanka njegove temeljne snage – industrijskih radnika. Promišljanja o rješavanju socijalnog pitanja sredinom 19. stoljeća javila su se ponajprije u Njemačkoj, a potom i u ostalim europskim zemljama.[148] Upravo je Nijemac Adolf Kopling (1813.-1865.) djelovao i u Zagrebu u smjeru osnivanja domova i udruženja za pomoć mladim radnicima. Na njegovu je inicijativu već 1855. godine osnivano *Katoličkog dijetičkog društva* koje je brinulo za obrtničke naučnike. Krajem 1874. godine počeo je izlaziti časopis *Radnički prijatelj* koji je zagovarao socijalizam po uzoru na program socijaldemokratske radničke partije u Njemačkoj. Stav socijalista prema Crkvi bio je izražen u njihovom časopisu gdje su tražili osim radničkih prava i odvajanje Crkve od države, pogotovo po pitanju obrazovanja.

Odgovor Crkve na nove društvene i političke tekovine, koje su osim liberalizma bile i ubrzana industrijalizacija i marksistički socijalizam, bilo je u Europi osnivanje političkih stranaka (npr. pruski Zentrum osnovan 1871. godine) te naposljetku organiziran Katolički pokret. U Trojednoj je kraljevini toga razdoblja izostalo osnivanje stranaka, svećenici su se raspršili po postojećim političkim strankama, no politički angažman nije izostao. Tijekom parlamentarnih izbora 1897. godine katolička frakcija postaje važan politički čimbenik unutar oporbenih koaliranih stranaka Neodvisne narodne i Stranke prava. Ubrzo dolazi do zajedničkog djelovanja klera i laika na organiziranju prvog Hrvatskog katoličkog kongresa održanog 1900. godine.[149] Na njemu je jasno izražena ideja katoličkog hrvatstva. Tri godine

---

[147] Više o Dalmaciji, Istri i Bačkoj u: Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, str. 53-66; Ivo PERIĆ, Marino MANIN, »Dalmacija i Istra u drugoj polovici 19. stoljeća«, *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svijetskog rata*, (ur. Mirko VALENTIĆ, Lovorka ČORALIĆ), Zagreb, 2005., str. 497-529.

[148] Katolička socijalna misao se razvila u Njemačkoj u drugoj polovici 19. stoljeća, a posebno treba istaknuti biskupa u Minzu Wilhelma Emmanuela Kettelera (1811.-1877.) čije propovijedi se smatraju početkom razmišljanja o rješavanju socijalnog pitanja. Osim njega istaknuli su se u Njemačkoj Adolf Kolping, Franz Josef Buss (1803.-1878.), u Austriji Carl Vogelsang (1818.-1892.), u Francuskoj Léon Harmel (1829.-1915.) i Réne Latour du Pin (1834-1924.), u Švicarskoj skupina oko kardinala Gasparda Mermilloda (1824.-1892.). Više u: *Socijalni dokumenti Crkve: Sto godina katoličkoga socijalnog nauka*, uredio i predgovor napisao Marijan VALKOVIĆ, Zagreb, 1991., str. VI-VII.

[149] I. BANAC, *Hrvati i crkva. Kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*, str. 39-40.

nakon održavanja kongresa, na poticaj krčkog biskupa Antuna Mahnića, pokrenut je časopis *Hrvatska straža* i u Beču je osnovano prvo hrvatsko katoličko akademsko društvo pod imenom Hrvatska.[150] Ovi se događaji mogu uzeti kao početak Hrvatskog katoličkog pokreta.

1. 3. Zaključna razmatranja

Sudjelovanje svećenika u politici, a samim time u parlamentarnom životu neke zemlje tijekom 19. stoljeća ovisilo je uvelike o položaju Katoličke crkve na tom području. Odnos svjetovne vlasti prema Crkvi u drugoj polovici 19. stoljeća vezan je uz revolucije koje su se događale u prvoj polovici stoljeća. U revoluciju se uključivalo i katoličko svećenstvo iz različitih razloga, u zemljama s katoličkom manjinom kako bi si priskrbili bolji položaj (Njemačka ili Pruska) ili drugdje pak u sklopu nacionalnog pokreta (Trojedna kraljevina). Ipak neki aspekti revolucije nisu odgovarali Crkvi kao što su zahtjev za ukidanjem feudalizma koji se izravno ticao Crkve kao veleposjednika i dirao je u njezine financijske prihode ukidanjem određenih vrsta daća ili pak zakon o vjerskoj toleranciji koji je utjecao na položaj Crkve u društvu.

U drugoj polovici stoljeća u većini europskih zemalja dolaze na vlast liberalne vlade i niz socijalnih, ekonomskih, političkih ili društvenih promjena. Antiklerikalizam je zahvatio velik dio Europe, a njegov radikalan oblik pod nazivom *kulturkampf* nalazimo u Njemačkim zemljama ili Švicarskoj. Istovremeno u dijelu zemalja vlada pogodno razdoblje za Crkvu, npr. u Austriji utvrđeno konkordatom 1855. godine, a traje do dolaska kancelara Beusta 1866. godine, u Francuskoj tijekom vladavine Luja Napoleona, Irskoj koja je bila izrazito katolička ili u Belgiji koja je primjer suradnje liberala i katolika. Sukob svjetovnih vlasti i Crkve kulminirao je na području Italije gdje je došlo do borbe za ostvarivanje nacionalnih težnji, a posljedica sukoba bila je zabrana katolicima da sudjeluju u politici, što naravno znači da svećenici nisu mogli biti članovi parlamenta. U Trojednoj kraljevini nije bilo ovako drastičnih sukoba, a antiklerikalizam se nije razvio jer iako je bilo natpisa u tadašnjem tisku kako se treba ukinuti agitacija s propovjedaonice, ipak bilo je sasvim prihvatljivo da svećenici kao obrazovan puk aktivno sudjeluju u politici, štoviše to im se i nametalo jer je dio visokog klera zakonom određen za virilne članove sabora. Činjenice kako su liberali u banskoj Hrvatskoj prihvaćali katoličku vjeru kao nacionalnu odrednicu i nisu stvarali jaz između Crkve i

[150] Biskup Mahnić je prepoznao opasnost koju je širenje liberalnih ideja predstavljalo za katoličanstvo i uvidio je nužnost organziranja sveučilišne katoličke mladeži. Više u: Zlatko MATIJEVIĆ, »Hrvatski katolički pokret i politika (1903.-1929.)«, *Croatica christiana periodica*, god. 25, br. 47, Zagreb, 2001., str. 182.

modernih tekovina, a kler je s druge strane većinom prihvaćao liberalni katolicizam omogućile su suradnju liberala i klera. Toj je suradnji pridonijela činjenica kako su zakoni usmjereni protiv Crkve većinom dolazili iz Ugarske, koja je tako bila ne samo prijetnja u vjerskim pitanjima, već i politička prijetnja.

Najveći su sukobi političkih i crkvenih vlasti bili oko odvajanja Crkve od države i nadležnosti nad obrazovanjem, no bilo je i drugih socijalnih pitanja koja su dovodila do sporova – sklapanje civilnih brakova ili pak sprovodi. Problem obrazovanja je zahvatio i Trojednu kraljevinu, a pritom nije mimoišao sabornicu. Svećenici su naravno izražavali negodovanje oko gubitka prava na poučavanje. Ipak bio je to proces koji se nije mogao zaustaviti, u Pruskoj je to pitanje djelomično riješeno zakonom iz 1872. godine, u Francuskoj se počelo rješavati 1879. godine, u Belgiji država preuzima školstvo 1879., a u Nizozemskoj, Švicarskoj i Njemačkoj se također u osamdesetim godinama 19. stoljeća oduzima Crkvi pravo ingerencije nad obrazovanjem. Po tom pitanju Trojedna kraljevina nije zaostajala, Mažuranićevim školskim zakonom iz 1874. godine Crkva je djelomično izgubila nadležnost nad obrazovanjem (vjeronauk je ostao povjeren kleru). O pitanju civilnih brakova se pisalo u katoličkom glasilu *Zagrebački katolički list*. Autor članka (anonimni P. J.) *Crkva i država naprama ženitbi* je opravdao pravo Crkve da zadrži nadležnost nad sklapanjem brakova prema nauku Crkve (ženidba je Božja objava, Bog je njezin utemeljitelj, Mojsije je dao zakon o ženidbi) ali i s povijesnog aspekta – u Rimu su bile ženidbe u rukama careva, ali to je bilo pogansko razdoblje, od Tertuliana je Crkva brinula o sklapanju brakova.[151] U sljedećem članku je raspravljao o slučajevima kada Crkva ne priznaje brak, a država priznaje i opravdao je stavove Crkve učenjem Tridentskog koncila.[152] Dok je u posljednjem članku pisao o Konkordatu i obavezama države po pitanju ženidbe.[153] Dakle iako su se javile određene polemike oko u europskim zemljama gorućih pitanja, u Trojednoj kraljevini do *kulturkampfa* nije došlo jer je Katoličkoj crkvi i nadalje ostao povlašten položaj.

Pokreti ultramontanizam i liberalni katolicizam koji su odjeknuli u Europi (u Francuskoj sukob galikanskih ili ultramontanističkih biskupa) na području Trojedne kraljevine nisu bili toliko izraženi. Doduše liberalni katolicizam je egzistirao na čelu sa Strossmayerom i Račkim, ali ultramontanizam nije predstavljao ozbiljniju prijetnju odnosima Crkve i države. Glavna diferencijacija između svećenika očituje se na političkom planu, dio je klera na čelu s nadbiskupom Haulikom podržao vlast i politički se svrstao u redove unionista,

[151] *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 48, Zagreb, 28. studenog 1867., str. 377-379.
[152] *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 49, Zagreb, 05. prosinca 1867., str. 385-388.
[153] *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 50, Zagreb, 12. prosinca 1867., str. 393-396.

dok je liberalno svećenstvo iz redova Narodno liberalne stranke imalo drugačije stavove u politici. Liberalno svećenstvo je predstavljalo političku opoziciju i zagovaralo veće političke slobode od onih koje je režim bio voljan tada dati Trojednoj kraljevini. Unionisti su podržavali politiku cara Franje Josipa da se što prije riješe odnosi s Ugarskom te da se učvrsti dualizam. Nadbiskup Haulik je svojim poslanicama bio jedan od glavnih zagovaratelja dualizma, uz biskupa Soića, a vodilo ih je uvjerenje kako je to jedini način opstanka i napretka. Ipak, u poslanicama s vjerskom tematikom ne nalazimo većih sadržajnih razlika bez obzira na političko opredjeljenje biskupa Strossmayera i Haulika.

Teza o povezivanju uslijed borbe za iste interese je svakako primjenjiva na područje Trojedne kraljevine jer se dio bogatog građanstva i liberalnog svećenstva povezao unutar Narodno liberalne stranke, a zajednički im je interes bio razvijanje kapitalizma. Osim toga isto je svećenstvo preuzelo na sebe ulogu liberalnog građanstva, koje se u Trojednoj kraljevini pojavilo tek krajem 19. stoljeća, u nacionalnom pokretu. Osim političkog pitanja teritorijalnog jedinstva, liberalno svećenstvo se bavilo disciplinskim mjerama unutar same Crkve – odnosima između klera i biskupa ili pak ostvarivanjem zahtjeva za bogoslužje na narodnom jeziku. Veze liberalnog svećenstva i bogatog građanskog sloja bile su čvrste, a dokaz je što su svećenici liberalnijih svjetonazora najčešće spadali u skupinu župnika u gradovima i trgovištima. Što se tiče radničkog staleža u razdoblju koje obuhvaća ovo istraživanje u Trojednoj kraljevini se još nije razvio, stoga je irelevantan.

Kada usporedimo situaciju u Europi i u Trojednoj kraljevini jasno je kako su liberalne promjene u Trojednoj kraljevini kasnile: nije bilo ni znatnije urbanizacije, razvoja slobodne trgovine, industrijalizacije, niti jačeg liberalizma koji bi ozbiljnije ugrozio Crkvu. Samim time nije bilo potrebe za aktivnijim organiziranjem i djelovanjem Crkve kojim bi odgovorila na navedene promjene. Dok je diljem Europe krajem 19. stoljeća već bilo u punom jeku osnivanje katoličkih škola, novina, političkih stranaka, u Trojednoj je kraljevini nedostajala temeljna snaga – laici, za razvoj političkog katolicizma do kojeg dolazi tek početkom 20. stoljeća.

2. SABOR KRALJEVINA DALMACIJE, HRVATSKE I SLAVONIJE KRATAK POVIJESNI PREGLED

Do saziva Sabora Trojedne kraljevine iz 1867. godine, na kojem je težište ovoga rada, Sabor je imao dugotrajnu tradiciju djelovanja. Od samih zametaka, odnosno *narodnih zborova* do pojave prvih staleških zasjedanja crkveni su dostojanstvenici bili aktivni sudionici zasjedanja. Geopolitički je položaj tadašnje Hrvatske pogodovao stvaranju dva Sabora – jedan sjeverno i drugi južno od Gvozda koji se uslijed različitih povijesnih okolnosti razvijaju nejednakim intenzitetom i djeluju neovisno jedan od drugoga. Tek sredinom 16. stoljeća dolazi do zajedničkog zasjedanja Hrvatsko-slavonskog sabora te od tada Hrvatski sabor djeluje kontinuirano kao zakonodavna institucija za Hrvatsku i Slavoniju. Staleški sabor egzistira kroz cijeli srednji i novi vijek, sve do 1848. godine kada započinje era građanskih sabora kao posljedica niza društvenih, političkih i gospodarskih promjena. U dugotrajnom razdoblju djelovanja staleških sabora crkveni su dostojanstvenici dosljedno zastupljeni u saboru. Uvođenjem Bachovog apsolutizma od pedesetih godina 19. stoljeća parlamentarni je život u Trojednoj kraljevini umrtvljen, no 1861. godine obnavlja se u punom zamahu. Katoličko je svećenstvo, kao i do tada, zauzelo važno mjesto u radu Sabora Trojedne kraljevine. Širinu njihova djelovanja dokazuje pripadnost različitim političkim strankama ali i činjenica da sudjeluju u radu Sabora kao virilni i izabrani zastupnici.

2. 1. Od *narodnih zborova* do staleških sabora

Najstarija povijest Hrvatskog sabora seže u vrijeme dinastije narodnih vladara, odnosno u razdoblje od 9. do 11. stoljeća kada su kraljevi sazivali narodne zborove kao svojevrsnu preteču Sabora Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.[154] Iako, Sabor se u pravom smislu

[154] Više o povijesti Hrvatskog sabora vidjeti u: Ivan BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*, Zagreb, 1969.; ISTI, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravnopovijesne studije*, Zagreb, 1985.; *Hrvatski sabor*, (ur. Željko SABOL), Zagreb, 1994.; *Hrvatski sabor*, (ur. Neven BUDAK), Zagreb, 2010. O povijesti Sabora od 1860. godine: Martin POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i družtvenoga života. Od godine 1860. do godine 1867.*, I, Zagreb, 1899.; *Isto, Od godine 1867. do godine 1880.*, II, Zagreb, 1900.; Agneza SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860-1873.*, I, Zagreb, 1987.; Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, Zagreb, 2000.; Neda ENGELSFELD, *Povijest Hrvatske države i prava. Razdoblje od 18. do 20. stoljeća*, Zagreb, 2002.

razvio tek u 15. stoljeću kada se formiraju staleški sabori.[155] Na zborovima je kralj rješavao sudske sporove, potvrđivale su se razne povlastice i prava te donosile odredbe o upravi. Uslijed nedostatka sačuvanih izvora iz tog razdoblja, nemoguće je u potpunosti utvrditi tematiku koja se raspravljala na zborovima. Sudionici zborova bili su u početku uglednici iz naroda i crkveni dostojanstvenici, a u pojedinim slučajevima i širi puk. No, jačanjem plemstva krajem 12. stoljeća njihova struktura se mijenja, postaju staleški zborovi u kojima sudjeluju plemstvo, velikaši i crkveni dostojanstvenici te kasnije predstavnici županija i slobodnih kraljevskih gradova. Naziv za Hrvatsko-slavonski sabor također je bio podložan promjenama tijekom stoljeća, u starim hrvatskim aktima od 13. stoljeća naziv je *spravišće* ili *stanak,* dok se u latinskim ispravama naziva *congregatio generalis.* U 16. stoljeću nalazimo i nazive *generalis diaeta, generalis congregatio,* te *regni conventus.*[156] Službeni je naziv pak od 1681. godine bio *Congregatio Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae.*[157]

U srednjem vijeku na području Hrvatske nije postojala jedinstvena uprava, stoga su postojala dva Sabora, jedan južno i drugi sjeverno od Gvozda. Krajem 12. stoljeća na području južno od Gvozda jačaju dvije plemićke obitelji – knezovi bribirski kasnije Šubići Zrinski i krčki knezovi Frankopani što je uvelike odredilo dinamiku djelovanja sabora na tom području. Naime, Šubići Zrinski vladaju kao nasljedni banovi, dok Frankopani vladaju kao vazali mletačkog dužda i ugarskog kralja, svojom samostalnošću pri upravljanju onemogućili su razvoj i jačanje ostalih plemićkih obitelji pa tako i staleških Sabora.[158] Uslijed navedenih prilika staleški se sabori na ovom području pojavljuju tek sredinom 14. stoljeća zbog nepostojanja **sitnog** plemstva kao glavnog preduvjeta njihova ustrojstva. Na području sjeverno od Gvozda situacija je uvelike drugačija, na temelju povlastica koje je Andrija II. dodijelio Zlatnom bulom 1222. godine ugarskom plemstvu, plemstvo u Slavoniji se izborilo za vlastita prava pa nalazimo podatke o staleškim saborima stoljeće ranije nego u južnoj Hrvatskoj.[159] Prvi poznati slavonski Sabor održan je 20. travnja 1273. pod predsjedanjem bana Matije Čaka Trenčinskoga u Zagrebu, a naziva se *Opći sabor čitave kraljevine Slavonije*

---

[155] U tekstu Zvonimirove zavjernice stoji kako je Zvonimir investiran jednoglasnim izborom cijelog klera i naroda odnosno sinodalno, a ne od narodne skupštine, više u: I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije,* str. 60-61.

[156] I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945),* str. 48.

[157] Izvorni naziv nije sačuvan na hrvatskom jeziku jer su sve isprave iz toga razdoblja na latinskom, više u: Josip KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, *Hrvatski sabor,* (ur. Željko SABOL), Zagreb, 1994., str. 32.

[158] U vrijeme Ludovika I. jača kraljeva vlast, time slabi utjecaj velikaša i stvara se novo društvo malog plemstva koje je temelj staleških sabora, više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 13.

[159] Na saboru se raspravljalo o sudstvu, vojnim pitanjima i porezima; Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata, Pregled povijesti hrvatskoga naroda 600.-1526.,* sv. 1, Split, 2004., str. 204.

(Congregacio Regni tocius Sclavoniae generalis).[160] U to vrijeme nije ustaljeno ni mjesto zasjedanja sabora, niti vremenski razmaci između zasjedanja.[161]

U 15. stoljeću sabori su i dalje zborovi na kojima zasjeda plemstvo na saziv bana i donosi odluke o pitanjima uprave, sudstva, zakonodavstva, obrane zemlje pogotovo pojavom turske ugroze, te vrše funkciju izbornog tijela – imenuju glavne službenike u Kraljevini npr. prabilježnika ili vrhovnog zapovjednika. Uloga je Sabora s vremenom proširena, od prvotne koja je bila rješavanje pojedinačnih sporova, do rješavanja pitanja koja su od važnosti za čitavu zemlju, pogotovo u pogledu zaštite njezinih prava[162]. Tako se na Saboru u Križevcima 1446. godine donose odredbe o načinu isplate desetine Zagrebačkom kaptolu, a na Saboru godinu dana kasnije određuje se obveza svakog plemića da sudjeluje u obrani zemlje s onim brojem ljudi koji sabor odredi. U sjevernom dijelu Hrvatske kao mjesta saziva Sabora najčešće se spominju imena dva grada – Zagreb i Križevci. O području Hrvatske južno od Gvozda u 15. stoljeću podaci o zasjedanju Sabora su oskudni. Pogotovo nakon bitke na Krbavskom polju 1493. godine i velikih hrvatskih gubitaka koji su doveli do još rjeđeg zasjedanja.[163] Glavna je zadaća Sabora u sljedećim godinama organizacija obrane zemlje od Turaka.

U 16. stoljeću tijekom borbi za prijestolje između Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškog održavaju se i dalje odvojeno hrvatski i slavonski Sabor, sve do sklapanja mira između Zapolje i Ferdinanda 1538. godine. Posljednji odvojeni Sabor održan je 1558. godine, iako je već 1533. godine banski namjesnik Petar Keglević sazvao u Zagrebu zajednički Sabor.[164] Praksa odvojenog održavanja nastavila se još dvadeset i pet godina kasnije. Od zasjedanja zajedničkog Hrvatsko-slavonskog sabora 1. rujna 1558. Hrvatski sabor djeluje kontinuirano kao zakonodavna institucija za Hrvatsku i Slavoniju.

Hrvatsko-slavonski sabor činila je jednodomna skupština prelata, velikaša, plemića, te predstavnika županija i slobodnih kraljevskih gradova.[165] Sudjelovali su također podban ili

---

[160] Više o člancima koji su doneseni na zasjedanju Sabora 1273. godine u: Tomislav BALI, »Sabori u srednjem vijeku«, *Hrvatski sabor*, (ur. N. BUDAK), Zagreb, 2010., str. 10.

[161] Više o zasjedanjima hrvatskog sabora od 13. do 15. stoljeća vidi u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 13-19 i T. BALI, » Sabori u srednjem vijeku«, str. 8-22.

[162] J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 21-22.

[163] Više podataka o Hrvatskom saboru u 15. stoljeću u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 22.

[164] Posljednji odvojeni sabor održan je u Steničnjaku, 17. srpnja 1558. godine. Više u: Géza PÁLFFY, »Jedan od temeljnih izvora hrvatske povijesti: pozivnica zajedničkog Hrvatsko-Slavonskog Sabora iz 1558. godine «, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 23, Zagreb, 2005., str. 47-61.

[165] Bilo je nekoliko pokušaja odvajanja sjednica velikaša i plemića u 16., 17. i početkom 18. stoljeća ali se nisu uspijeli hrvatski velikaši odvojiti od plemića. Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 33-34.

banovac, veliki župani i podžupani, zemaljski blagajnik i prabilježnik Kraljevine. Od crkvenih dostojanstvenika sudjelovali su biskupi, prepošt Zagrebačkog kaptola i predstavnici zagrebačkog, čazmanskog i senjskog kaptola, a kasnije i predstavnici crkvenih redova. Sabor je sazivao ban, a u slučaju odsutnosti bana ili nepopunjene banske stolice njegovu ulogu preuzeo je banski namjesnik ili podban.[166] Ban je izravno upućivao posebne pozivnice za sudjelovanje na Saboru prelatima, velikašima, slobodnim kraljevskim gradovima, privilegiranim distriktima te neizravno, putem županija nižem plemstvu. Utemeljenjem Sveučilišta u Zagrebu 1669. godine, rektor Sveučilišta također postaje stalan sudionik saborskih zasjedanja, kao i gubernator Rijeke nakon pripojenja Rijeke Hrvatskoj 1776. godine. Zadaća zastupnika Sabora bila je raspravljanje, te zakonsko normiranje tada aktualnih pitanja važnih za državni ustroj, a neka od tih pitanja bila su obrana Kraljevine, zaštita i potvrda prava plemića, sudski sporovi. [167] Najčešće je Sabor zasjedao u Zagrebu, Varaždinu i Krapini, zabilježena je također praksa održavanja Sabora na bojnom polju u razdoblju ratovanja s Turcima. Saborski zaključci dijelili su se na *acta* – zaključci o konkretnom slučaju koji se primjenjuje samo u određenom poslu i *articuli* – zaključci formirani kao članak s određenim brojem, te *statut* – zakon u užem smislu.

Slavonsko je plemstvo od 15. stoljeća sudjelovalo u radu Ugarskog sabora kako bi osigurali svoja prava i privilegije, a zbog istog pravnog sustava i zajedničkih običaja Ugarske i Slavonije.[168] Svaki Ugarski sabor nije bio zajednički, kada bi se rješavali unutarnji problemi koji se tiču samo Ugarske ili ako na Saboru nije bio prisutan kralj ili njegov povjerenik, slavonsko plemstvo nije sudjelovalo. Nakon uspostave zajedničkog Sabora za Hrvatsku od 1558. godine, Hrvatski sabor bira dvojicu izaslanika za sudjelovanje u radu Ugarskog sabora u Požunu, a reorganizacijom Ugarskog sabora u dvodoman parlament, šalju trećeg izaslanika u dom velikaša. Osim ovih službenih sudionika zajedničkog sabora, samostalno sudjeluju ban, zagrebački biskup, prepozit Zagrebačkog kaptola, magnati, predstavnici slobodnih kraljevskih gradova i Turopolja, riječki gubernator, te obnovom županijskog uređenja 1754. godine zastupnici Požeške, Virovitičke i Srijemske županije.[169] Sudjelovanje slavonskog plemstva u radu Ugarskog sabora nije umanjilo prava i privilegije Hrvatskog sabora, štoviše odluke zajedničkog Hrvatsko-ugarskog sabora nisu vrijedile u Hrvatskom kraljevstvu dok ih

[166] Zabilježen je i slučaj da sabor sazivaju i veliki župani 1595. godine. Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 33.
[167] Više o povijesti Sabora u ranom novom vijeku vidjeti u: Mladen MEDVED, »Sabori u ranome novom vijeku: 1558.-1848.«, *Hrvatski sabor*, (N. BUDAK), Zagreb, 2010., str. 25-44.
[168] Više u: I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945)*, str. 57-66 i J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 41-44.
[169] M. MEDVED, »Sabori u ranome novom vijeku: 1558.-1848.«, str. 31.

Hrvatski sabor nije prihvatio i potom kralj potvrdio. Predstavnici Hrvatsko-slavonskog kraljevstva na zajedničkom su saboru zastupali interese hrvatsko-slavonskih staleža i redova pred kraljem, sudjelovali u izboru novoga kralja i palatina koji nije imao nadležnost nad područjem Hrvatsko-slavonskog kraljevstva ali je bio utjecajna osoba osnutkom Ugarskog namjesničkog vijeća 1723. godine jer mu je bio na čelu. Bilo je pokušaja ugarskih staleža da sabor u Požunu proglase jedinim nadležnim za područje Hrvatske i Slavonije, tako su donijeli na svom Saboru 1708. godine zaključak da Hrvatski sabor može donositi zakone samo ako nisu u kontradikciji sa zakonima koje je donio Ugarski sabor. Kralj nije ovaj zaključak potvrdio, samim time nije imao snagu zakona.[170] Potvrda prava i samostalnosti Kraljevine Hrvatske bila je Pragmatička sankcija 1712. godine kojom je potvrđeno pravo nasljedstva ženskoj lozi Habsburgovaca. Neovisan položaj Kraljevine Hrvatske u vojnim pitanjima očituje se u činjenici kako je Sabor odbio 1645. godine poslati vojsku u Ugarsku na zahtjev Ferdinandu III., isti je slučaj bio 1759. godine kada je odbio poslati novake na zahtjev kraljice Marije Terezije.[171]

U ranom novom vijeku Sabor se sastajao najviše zbog vojnih pitanja kako bi organizirao učinkovitu obranu od Osmanlija ali i kako bi obranio teritorijalnu cjelovitost i bansku vlast, odnosno pravo izbora dinastije. Postupnim oslobođenjem područja Slavonije i Srijema od osmanlijske vladavine Hrvatski se Sabor zalagao za njihovo vraćanje Hrvatskom Kraljevstvu.[172] Osim vojnih pitanja sabor određuje i zakone vezane uz svakodnevni život od dodjeljivanja državljanstva, određivanja mjera i cijena, do raznih odredbi vezanih uz gospodarska pitanja. Kako bi se izbjeglo odlaganje državnih pitanja zbog ratnog stanja, Sabor je donio 1685. godine zakonski članak kojim se daju ovlasti banu ili banskom namjesniku, odnosno zagrebačkom biskupu da sazove odbor – Konferenciju od šest članova koji će rješavati pitanja važna za Kraljevstvo, a donesene odluke imale su snagu zakona.[173] Tijekom 18. stoljeća postalo je uobičajeno da Sabor potvrđuje zaključke donesene na Konferencijama. Svojevrsne preteče Konferencija bili su državni deputati koje je sazivao Sabor, doduše neredovito, od 1650. godine do osamdesetih godina 17. stoljeća. Svrha njihova sazivanja bila je učinkovito rješavanje državnih poslova.

---

[170] J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 43-44.
[171] *Isto*, str. 49.
[172] Više o situaciji u Srijemu nakon oslobođenja od turske vlasti u: Darko VITEK, »Razilaženja oko pripadnosti Srijema – bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany«, *Povijesni prilozi*, br. 25, Zagreb, 2003., str. 163-174.
[173] Učinkovitost i korisnost Konferencija potvrđuje činjenica kako ih je Sabor obnovio samo godinu dana nakon ukinuća 1702. godine. Od tada djeluju sve do 1848. godine usporedno s Hrvatskim saborom. Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 44-45.

Hrvatskom je saboru za vladavine Marije Terezije zadan težak udarac 1767. godine osnutkom Hrvatskog kraljevskog vijeća bez sudjelovanja hrvatskog bana ili hrvatskih staleža.[174] Sam način na koji su hrvatski staleži obaviješteni o postojanju vijeća bio je indikativan, obaviješteni su pismenim putem bez mogućnosti saborske rasprave o djelatnosti Vijeća. Vijeće je preuzelo upravne ovlasti koje su prije spadale u nadležnost sabora, čime su saboru prepuštena samo zakonodavna pitanja. Osim toga od tada je uvedena praksa da se Hrvatski sabor ne može sastati bez odobrenja kraljice. Iako se vijeće zadržalo samo do 1779. godine kada ga Marija Terezija ukida, upravne ovlasti nisu vraćene Saboru nego su prenesene na Ugarsko namjesničko vijeće u kojem je ban imao savjetodavnu ulogu, a banska Hrvatska gubi samostalnost političke uprave. Ne samo da su sazivi sabora za Marije Terezije bili rijetki, nego su i zasjedanja bila vremenski kratka, a posljednje tri godine vladavine Marije Terezije Sabor nije sazvan.[175] Politička situacija za vladavine njezinoga nasljednika Josipa II. nije bila ništa povoljnija, nastavlja se politika dvorskog centralizma. Josip II. je tijekom svoje vladavine samo tri puta sazvao sabor (1781., 1783., 1785. godine) namijenivši mu isključivo izbornu funkciju. Sabor je sazvan jednom kako bi izabrali prabilježnika i druga dva puta kako bi ustoličili novoga bana, tako je krajem 18. stoljeća sabor imao samo funkciju izbora prabilježnika i ustoličenja bana. Ovakva je politika Bečkog dvora vodila do veće ovisnosti Hrvatske o Ugarskoj u upravnom smislu. Hrvatski sabor je 1790. godine donio odluku o osnutku Senata kraljevstva u koji bi i Hrvatski i Ugarski sabor birali svoje predstavnike, a koji bi funkcionirao kao upravni organ. Senat je zamišljen kao tijelo neovisno od krune, no bilo je nerealno očekivati da bi ta ideja mogla zaživjeti u tadašnjim političkim okolnostima.[176] Hrvatski je sabor stoga prihvatio Ugarsko namjesničko vijeće kao vladu za Hrvatsku dok se ne vrate hrvatski teritoriji koje su oduzeli Turci i Mlečani, te time Hrvatska ojača kako bi mogla oformiti samostalnu vladu. Osim toga, priznao je i financijsku ovisnost o Ugarskoj time što je određeno da se porez za održavanje kraljevske vojske unaprijed određuje na

[174] Marija Terezija je osnutkom Hrvatskog kraljevskog vijeća namjeravala izravno upravljati svojim odredbama i zapovijedima. Ovo je vijeće bilo nadležno za upravu, gospodarstvo, prosvjetu i vojna pitanja. Organizirano je tako da je na čelu vijeća kao predsjednik bio ban, a uz njega je pet savjetnika koje je imenovao Dvor. Sjedište mu je bilo u Varaždinu do požara 1776. godine kada seli u Zagreb. Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 51 i Ivana HORBEC, »*Homo principis et homo statuum* – banska služba za vladavine Marije Terezije«, *Povijesni prilozi*,br, 37, Zagreb, 2009., str. 283-315.

[175] Kraljica je htjela dio banske Hrvatske spojiti s Vojnom krajinom, pobunili su se staleži u saboru i nisu htjeli izabrati saborski odbor kojem bi bila zadaća izraditi popis posjeda kako bi se provelo spajanje s Vojnom krajinom. Umjesto popisa posjeda sabornici su kraljici uputili predstavku s popisom svojih zahtijeva, a odgovor kraljice je bio raspust Sabora. Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 52.

[176] Jaroslav ŠIDAK, »Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta«, *Historijski zbornik*, god. 33-34, br.1, Zagreb, 1980. str. 51-98.

Ugarskom saboru, iako neovisno od ugarskih poreza.[177] Istovremeno je Hrvatski sabor istaknuo neka stara hrvatska prava – Sabor je zadržao funkciju imenovanja kraljevinskih službenika, ustoličenja banova, podbanova, prabilježnika, blagajnika te kapetana Kraljevine, zatim funkciju donošenja odredbi o uređenju uprave, vrhovnog sudišta te prijedloge o organizaciji školstva. U deset godina od 1790. do 1800. godine Hrvatski sabor je zasjedao samo sedam puta. Zasjedanja su bila usko povezana sa zasjedanjima Ugarskog sabora, Sabor je zasjedao prije i poslije Ugarskog sabora – prije se raspravljalo o predmetima koje je trebalo pretresti na Ugarskom saboru, a poslije o odlukama koje su na potonjem donesene.

Početkom 19. stoljeća u vrijeme protunapoleonskih ratova u fokus saborskih raspravljanja ponovno dolazi obrana. Padom Mletačke Republike 1797. godine glavni zahtjev Sabora postaje priključenje Dalmacije Hrvatskoj, koji se uz kasnije pitanje pripojenja prekosavske Hrvatske i Vojne krajine proteže kroz čitavo 19. stoljeće. Osim toga javlja se potreba obrane od mađarizacije i prisilnog uvođenja mađarskog jezika u javne ustanove.[178] Obnovom staroga poretka nakon Bečkog kongresa 1815. godine, ustavni život je uvođenjem apsolutizma pod Franjom I. prekinut, što je značilo da sabor nije sazivan do 1825. godine.[179] Nakon što je ponovno sazvan temeljna problematika o kojoj se raspravljalo bila je mađarizacija, pripojenje Dalmacije Hrvatskoj, te očuvanje starih hrvatskih municipalnih prava koja su se prvenstveno odnosila na prava plemstva.[180] U pripremi za zasjedanje Sabora 1832. godine, grof Janko Drašković sastavlja prvi hrvatski politički i kulturni programatski spis *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom* u obliku upute izaslanicima Kraljevine na Ugarskom saboru. Važnost dvaju saborskih zasjedanja 1832. godine svakako je prvi istup zastupnika u sabornici na hrvatskom jeziku: radi se o Jurju Rukavini koji se zahvalio na hrvatskom jeziku na dodijeljenoj mu službi potkapetana, te rasprave o građanskim pravima protestanata i obrani latinskog jezika kao službenog nasuprot mađarskom.[181] Posebno se u Saboru tada istaknulo kako je odluka iz 1790. godine o priznanju Ugarskog namjesničkog vijeća kao zajedničke vlade, bila vremenski ograničena do ujedinjenja hrvatskih zemalja.

---

[177] Više o položaju Hrvatskog sabora u tom periodu pogledati u: M. MEDVED, »Sabori u ranome novom vijeku: 1558.-1848.«, str. 35-38.

[178] Ugarski sabor je nastojao od 1807. godine uvesti mađarski jezik kao službeni u Hrvatskoj i Slavoniji. Više o obrani jezika u: J. ŠIDAK, »Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta«, str. 68-70, 75-76, 81.

[179] Događaji u Španjolskoj i Italiji prisilili su kralja da sazove sabor kako bi dobio odobrenje za novake i kako bi mogao intervenirati u potonjim zemljama. Više u Ferdo ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata,* II. dio, Split, 2004., str. 410.

[180] Problem mađarizacije i pretenzija Mađara na tri slavonske županije – Požeška, Srijemska i Virovitička, rezultirao je elaboratom o povijesnim vezama Hrvatske i Slavonije. Više u: Ivana HORBEC, »Slavonske županije između banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću«, *Arhivski vjesnik,* br. 53, Zagreb, 2010., str. 177-196.

[181] Više o zasjedanjima Hrvatskog sabora tijekom 1832. godine vidjeti u: Zvjezdana SIKIRIĆ ASSOULINE, *U obranu hrvatskih municipalnih prava i latinskog jezika. Govori na Hrvatskom saboru 1832. godine*, Zagreb, 2006.

Saborska zasjedanja 1836. i 1839. godine u duhu su nacionalnog pokreta, traži se uvođenje hrvatskog jezika u školstvo, te razne odredbe vezane uz prosvjetu i kulturu.[182] Na saboru 1843. godine Ivan Kukuljević Sakcinski održao je govor na narodnom, hrvatskom jeziku, a na svim saborima od 1825. godine ponavlja se zahtjev za pripojenje Dalmacije i Vojne krajine Hrvatskoj.[183] Na zasjedanju Hrvatskog sabora 23. rujna 1845. godine izrađen je Pravilnik za rad sabora kojim je propisana dotadašnja praksa djelovanja sabora.[184] Pravilnikom se propisuje sustav glasovanja, potrebna je natpolovična većina za prihvaćanje neke odluke, a za promjenu municipalnih prava potrebna je tročetvrtinski broj glasova, utvrđene su i kazne za nedolazak na sjednice, te za međusobne uvrede, također je propisano vođenje Dnevnika sabora na latinskom ili narodnom jeziku.

2. 2. Početak građanskih sabora 1848. godine

Hrvatski je preporodni pokret obuhvatio sve pore života pa tako i reorganizaciju sabora iz staleškog tijela u predstavničko. Posljednji je put Hrvatski sabor zasjedao kao staleški 1847. godine, već godinu dana kasnije nestaje ukidanjem feudalizam, te su od tada zastupnici predstavnici građana, a ne kao do tada staleža. Iako je službeni naziv sabora bio Sabor Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, zapravo je imao nadležnost samo nad sjevernom, civilnom Hrvatskom, dok su zastupnici iz Vojne krajine sve do 1881. godine sudjelovali u radu Sabora svega nekoliko puta kada se raspravljalo o vanjskopolitičkim poslovima odnosno o državnopravnom položaju Hrvatske unutar Monarhije i njezinim odnosima s drugim zemljama u sastavu Monarhije. Dalmacija i Istra su pak ostale unutar austrijskog dijela Monarhije i imale su od 1860. do 1918. godine svoje odvojene, pokrajinske sabore.

Godine 1848. uslijedile su velike promjene u Hrvatskom društvu i politici, od ožujka i manifesta liberalnoga krila Narodne stranke *Zahtijevanja naroda* koji je prihvatila Narodna skupština uz prisutnost oko 200 svećenika, do promjena koje uvodi ban Josip Jelačić. U

[182] Sabor traži osnivanje katedri hrvatskog jezika na Zagrebačkoj akademiji i svim kraljevskim gimnazijama, osniva se odbor za gradnju narodnog kazališta, raspisuje se natječaj za dramska djela na hrvatskom jeziku. Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 57-58.

[183] Osim navedenih zahtjeva, 1845. godine staleži zahtijevaju obnovu Hrvatskoga kraljevskog vijeća sa sjedištem u Zagrebu, potom da se u sklopu Ugarske dvorske kancelarije u Beču osnuje poseban odjel za Hrvatsku, da se Zagrebačka akademija digne na rang sveučilišta i Zagrebačka biskupija na rang nadbiskupije. Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 58.

[184] Pravilnik sadržava razne propise u vezi sabora npr. sabor saziva i predsjeda mu, uz kraljevo odobrenje, ban, ako nema bana tada to čini banski namjesnik ili najstariji veliki župan. U radu sabora sudjeluju velikaši, crkveni dostojanstvenici, državni službenici, veliki župani, predstavnici gradova i županija i izaslanik Zagrebačke akademije.Više u: J. KOLANOVIĆ, »Hrvatski sabor od narodnih zborovanja do građanskog sabora 1848.«, str. 59.

Zahtijevanjima naroda u 30 točaka se između ostaloga traži sazivanje sabora, te da novi sabor bude zasnovan na načelu zastupanja naroda na temelju jednakosti, bez staleške razlike.[185] Neki su se zahtjevi odnosili na vjerska pitanja, a sadržani su u točki br. 30 – ukidanje celibata i uvođenje staroslavenskog jezika u liturgiju. Jelačić je, pak, raskinuo stoljetne veze Hrvatskog i Ugarskog kraljevstva,[186] raspisao izbore za sabor, ukinuo kmetstvo, uveo prijeki sud, Bansko vijeće imenovao novom vladom.[187]

Sabor sazvan u svibnju 1848. godine odigrao je važnu ulogu u hrvatskoj povijesti, ne samo u vanjskoj politici nego i u organizaciji same zemlje. Potvrđene su odluke bana Jelačića čime je Hrvatska ostala povezana s Ugarskom samo osobom vladara i određena je politika Trojedne kraljevine prema Monarhiji – ujedinjenje hrvatskih zemalja i samostalnost Hrvatske kao federalne jedinice u sklopu Habsburške Monarhije. Ostavio je otvorenu i opciju ujedinjenja južnoslavenskih naroda kao posebne federalne jedinice Monarhije. Riješeni su urbarijalni odnosi na tada, u Monarhiji i srednjoj Europi uobičajen građansko-liberalan način.[188] Za banovanja Josipa Jelačića formalno je okupljena većina hrvatskih zemalja, nakon što ga je kralj Franjo Josip imenovao gubernatorom Dalmacije. Uvođenje tzv. Bachovog apsolutizma nakon poraza mađarske revolucije 1849. godine, prekinut je rad hrvatskoga Sabora u razdoblju nešto dužem od deset godina.

Prvi hrvatski građanski sabor ipak je imao ograničenja pri izboru zastupnika: bili su to imovinski i obrazovni cenzus, time je pravo glasa u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj imalo 2.5% ukupnog stanovništva. Nadalje, ostaju privilegirani virilni članovi koji u Sabor ulaze na temelju banske pozivnice koju dobivaju zahvaljujući svom osobnom položaju, a ne izborom naroda – visoko plemstvo ili državna i crkvena hijerarhija. Hrvatski je sabor bio jednodoman,

---

[185] U točki 2 Narodna skupština traži da se najkasnije do 1. svibnja 1848. godine sazove sabor, u točki 10 traže da se sabor saziva svake godine, te u točki 11 traže »na svih budućih dérżavnih saborih naših zastupanja (representaciu) naroda na temelju jednakosti bez razlike stališa«. Cijelu ispravu u prijepisu donosi Trpimir Macan u: Trpimir MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, Zagreb, 1999., str. 253-254.

[186] Više o vezama Hrvatske i Mađarske od njezinih početaka do raskida pa ponovne uspostave i Nagodbe pogledati u: Ladislav HEKA, »Hrvatsko-Ugarski odnosi od srednjeg vijeka do Nagodbe iz 1868. godine s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije«, *Scrinia Slavonica*, god. 8, br. 1, Slavonski Brod, 2008., str. 152-173.

[187] Više o događajim tijekom 1848. godine i neposredno prije vidjeti u: Jaroslav ŠIDAK, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49*, Zagreb, 1979.; Petar KORUNIĆ, »Hrvatski nacionalni i politički program 1848/49. godine. Prilog poznavanju porijekla hrvatske nacije i države Hrvatske«, *Povijesni prilozi*, br. 11, Zagreb, 1992., str. 179-252; ISTI, »Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848/49. godine«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 31, br. 1, Zagreb, 1998., str. 9-39; Tomislav MARKUS, *Hrvatski politički pokret 1848-1849. godine. Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*, Zagreb, 2000.; Vlasta ŠVOGER, »Zagrebački liberalni tisak o preobrazbi hrvatskoga gospodarstva i izgradnji modernoga kapitalističkoga gospodarskog sustava 1848.-1852.«, *Povijesni prilozi*, br. 28, Zagreb, 2005., str. 173-197.

[188] Ukinuto je kmetstvo zaključkom Sabora, seljaci su postali vlasnici zemlje koju su obrađivali za vlastite potrebe na vlastelinstvu i koja je bila osnovica njihova podavanja. Vlastelin je dobio pravo na odštetu za izgubljena podavanja koju je namirivala država od povećenih poreza. Više o načinu rješavanja urbarijalnih odnosa u: Štefanija POPOVIĆ, *Seljaštvo na vlastelinstvima u Hrvatskoj 1848.*, Zagreb, 1993.

zajedno su zasjedali izabrani zastupnici i virilisti, a izbori su bili izravni i posredni. Za Sabor su svoje zastupnike imali pravo izravno birati slobodni i kraljevski gradovi, slobodni kotarevi i općine, te povlaštena trgovišta. Pravo glasa su također imali građani vlasnici nepokretnih dobara, osobe s višim obrazovanjem ili činovnici u javnoj službi. Svaka je županija slala broj zastupnika u skladu s brojem kotareva, dok je u Vojnoj krajini svaka pukovnija birala četiri zastupnika. Izbori su u županijama i pukovnijama bili posredni, odnosno birači su birali izbornike koji su potom birali zastupnike.[189] Virilne članove činili su punoljetni muškarci velikaških obitelji, veliki župani, prisjednici Banskoga stola, te katolički biskupi i pravoslavni episkopi.

2. 3. Sabori Trojedne kraljevine od 1860. – 1867. godine

Listopadskom diplomom 1860. godine kralj Franjo Josip I. vraća ustavnost u politički život Monarhije kao posljedicu poraza u bitki kod Solferina i prazne državne blagajne.[190] To je značilo obnovu rada Hrvatskog sabora, ali i uvođenje pokrajinskih sabora u Dalmaciji i Istri[191] te početak djelovanja novog tijela – Carevinskog vijeća koje je održavalo duh centralizma.[192] Vijeće je radilo na uštrb sabora jer je dio ovlasti sa sabora prešlo na vijeće, točnije svi poslovi vanjske politike, vanjske trgovine, vojske i financija. Ostali poslovi bili su u nadležnosti sabora pojedinih naroda, a jedan od zadataka sabora bio je odrediti odnos prema Carevinskom vijeću. Prije početka rada sabora obnovljeno je djelovanje Banskog vijeća koje je napravilo pripremne radnje potrebne za početak rada Sabora. Te su radnje podrazumijevale sastavljanje izbornog zakona, raznih akta i pitanja koja treba riješiti, a tiču se teritorija kraljevine, jezika, kulturnog života. Rad Banskog vijeća su u najvećoj mjeri odredili Ivan Mažuranić nizom predstavki i akta koje je sastavio te Josip Juraj Strossmayer. Kao središnje upravno tijelo za Trojednu kraljevinu i Ugarsku osnovan je u Beču Privremeni dvorski

[189] U županijama i pukovnijama pravo glasa imali su kućni starješine. Više u: Nikša STANČIĆ, »Hrvatski građanski sabor 1848-1918«, *Hrvatski sabor,* (ur. Željko SABOL), Zagreb, 1994., str. 61-97.

[190] Nakon ratnog poraza Austriji su bili potrebni inozemni zajmovi kako bi izbjegla bankrot. Zapadni bankari kod kojih se Austrija zadužuje zahtijevali su stabilizaciju stanja unutar Monarhije kao jamstvo povratka novca. Više u: Josip HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.,* Zagreb, 1962., str. 200 i ispravke određenih dijelova Horvatove knjige u: Vera CILIGA, »O nekim pitanjima u vezi s političkom djelatnošću Ivana Vončine 1868-73. (U povodu knjige J. Horvata, "Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.", Zagreb 1962.)«; *Historijski zbornik,* god. 16, br. 1-4, Zagreb, 1963. str. 235-247.

[191] Istarski je sabor djelovao od 1861. do 1916. godine s prekidima, do 1867. godine slao je poslanike u Carevinsko vijeće. Formirale su se dvije glavne strane u saboru talijanško-talijanska koja je bila većinska i hrvatsko-slovenska manjinska iako je zastupala veći dio tamošnjega stanovništva. Više u: Petar STRČIĆ, »Prilog povijesti Istarskog sabora (1861-1916)«, *Arhivski vjesnik,* br. 34-35, Zagreb, 1992., str. 53-64.

[192] Kralj je sazvao Pojačano carevinsko vijeće koje se sastojalo od po jednoga predstavnika iz svake zemlje Monarhije da naprave prijedlog novog uređenja potonje. Izradili su prijedlog o federativnom preuređenju Monarhije na načelu povijesnih prava. Više u: J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske,* str. 203.

dikasterij, no njegovu je ulogu ubrzo zamijenila Kraljevska dvorska kancelarija. Osim upravnog tijela u Beču, u Zagrebu je ponovno oživila hrvatska vlada, odnosno Kraljevsko namjesničko vijeće na čelu s banom. Ipak, povratkom ustavnosti u politički život u drugoj polovici 19. stoljeća saboru kao i vladi nisu vraćene sve ovlasti koje su im oduzete uvođenjem apsolutizma, ostale su im u nadležnosti uprava, sudstvo, kultura, prosvjeta i bogoštovlje. Što se tadašnjega hrvatskog teritorija tiče došlo je do određenih promjena, Hrvatska je odlukom kralja izgubila Međimurje u siječnju 1861. godine, ali ukinućem Srpske vojvodine dobila je iločki i rumski kotar. Zahtjevi za ujedinjenjem s Dalmacijom nisu u Dalmaciji naišli na plodno tlo, tamošnji namjesnik Lazar Mamula nije bio sklon ideji ujedinjenja. Nastojanja oko ujedinjenja su nakon što je Dalmatinski sabor odbio poslati izaslanike na pregovore s Hrvatskim saborom, postala teško ostvariva.

Odlukom Banske konferencije sabor sazvan 1861. godine biran je po izbornom redu iz 1848. godine.[193] Izborni red je kroz nekoliko sljedećih godina mijenjan ovisno o političkim prilikama, odnosno vlada je povećavala ili smanjivala broj virilista do 1870. godine, a nakon 1870. godine to je činio sabor. U ovom je sazivu sabora po jednog zastupnika birao i svaki kaptol ili konzistorij katoličke, odnosno pravoslavne Crkve. Uloga kralja u sazivu sabora bila je od velike važnosti jer ne samo da je vladar sazivao sabor, nego je imao i ovlasti da ga može raspustiti ako nije zadovoljan s njegovim radom. Također zaključci koje je Sabor donosio vrijedili su kao zakon tek nakon potvrde vladara. U ovlasti vladara spadalo je uz navedeno i imenovanje bana koji je bio samostalan politički čimbenik. Ban je predsjedao saboru sve do 1871. godine od kada sabor samostalno bira predsjednika. No, iako je predsjedao saboru nije mu bio odgovoran, kao ni vlada. Na saboru 1861. godine sudjelovali su zastupnici iz Vojne krajine zahvaljujući intervenciji zastupnika Hrvatskoga sabora putem Adrese koju su 29. travnja iste godine poslali kralju. U adresi su tražili da na sabor dođu predstavnici Vojne krajine kao dijela Trojedne kraljevine i izrazili su nezadovoljstvo protuzakonitim djelovanjem Dalmatinskog sabora koji je svoje predstavnike izravno slao u Carevinsko vijeće umjesto u Hrvatski sabor. Kralj je odgovorio deputaciji koja mu je donijela Adresu otpisom u kojem naređuje da Vojna krajina pošalje predstavnike u sabor ali smo dok se raspravlja o državnopravnim pitanjima kao i 1848. godine. O problemu i pritužbama na Dalmatinski sabor

[193] Nikša Stančić saziv sabora iz 1861. godine ocijenjuje kao »najintelektualniji« prema profilu zastupnika, N. STANČIĆ, »Hrvatski građanski sabor 1848-1918«, str. 71. Više o Saboru iz 1861. godine u: A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 25-39; Ferdo ČULINOVIĆ, »Sabor Hrvatske od 1861.«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za društvene nauke.* knj. 14, Zagreb, 1967., str.77-210; Hodimir SIROTKOVIĆ, »Izborni red za Sabor od 1861. godine i provođenje izbora«, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za društvene nauke.* knj. 14, Zagreb, 1967., str. 211-276; Jaroslav ŠIDAK, Mirjana GROSS, Igor KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.,* Zagreb, 1968., str. 19-25.

kralj se nije uopće očitovao. Ipak je u radu Sabora sudjelovalo šest kooptiranih uglednih Dalmatinaca. Situacija u Rijeci nije bila puno bolja nego li ona u Dalmaciji. Djelovanjem autonomaša pod ugarskim utjecajem, iz Rijeke nije sudjelovao nijedan zastupnik u radu Hrvatskog sabora, a iz Srijemske županije je umjesto 15 predviđenih zastupnika sudjelovalo njih samo dvoje zbog nezadovoljstva što je ukinućem Srpske vojvodine dio tog područja pripao Hrvatskoj.

Stranke formirane 1861. godine bile su prve moderne hrvatske stranke, a njihovi programi su se razlikovali po načinu rješavanja državnopravnih odnosa unutar Monarhije, pogotovo kada je u pitanju bila Ugarska.[194] Stranke su imale zajedničku točku programa, a ta je bila rješavanje državnopravnih odnosa obnovom veza Hrvatske s Ugarskom koje su prekinute 1848. godine kako bi se zaštitili od pretenzija stvaranja velike njemačke države i bečkog centralizma. Razilaženje u programima bilo je pak oko uvjeta i polazišta stvaranja unije s Ugarskom. Narodna je stranka nastavila tekovine ilirizma, program joj je bio rješavanje državnopravnih odnosa unutar Habsburške Monarhije uspostavom federalizma i savezom s Ugarskom ali pod određenim uvjetima koji će Hrvatskoj garantirati samostalnost i neovisnost. Na čelu Narodne stranke bio je biskup Josip Juraj Strossmayer. Unionistička stranka je polazila od teze kako 1848. godine nisu pravno prekinute državnopravne veze s Ugarskom, time nisu potrebne nikakve prethodne garancije u pregovorima s potonjom. Na čelu unionista bio je grof Julije Janković. Stranka prava na čelu s Antunom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom, imala je najmanji broj pristaša, a temeljna misao njihove politike bila je kako Hrvati nemaju dužnost prema nikome osim osobi vladara s kojim su sklopili ugovor, prema Austriji i Ugarskoj nemaju nikakvih obaveza dok ne sklope međunarodni ugovor.[195]

Baština je sabora iz 1861. godine članak 42. na kojeg su se političari kasnije često pozivali kada je bila riječ o definiranju odnosa s Ugarskom kraljevstvom. U navedenom članku se traži da prije početka pregovora Ugarska mora priznati Trojednoj kraljevini teritorijalnu cjelovitost koja podrazumijeva područje Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Međimurja i Vojne krajine te samostalnost minimalno u onim poslovima u kojima je

[194] Kralj Franjo Josip I. je službenim Odpisom od 26. veljače 1861. godine zahtijevao da Sabor uredi odnose s Kraljevine Hrvatske i Slavonije prema Kraljevini Ugarskoj, te Odpisom od 14. ožujka traži da sabor pošalje zastupnike u Carevinsko vijeće.

[195] Eugen Kvaternik je predao Saboru *Prijedlog zakonskog članka* 18. lipnja 1861. godine u 60 paragrafa u kojem se protivi realnoj uniji s Ugarskom i traži sklapanje novog međunarodnog ugovora Hrvatske i Ugarske koji bi Kraljevini Hrvatskoj jamčio političku i gospodarsku samostalnost. Više u: Petar KORUNIĆ, »Hrvatska državna ideja E. Kvaternika 1861. godine: program o organizaciji hrvatske države«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, br. 30, Zagreb, 1997., str. 91-154.

Hrvatsko kraljevstvo samostalnost već steklo – uprava, sudstvo, školstvo, bogoštovlje.[196] Polazišna točka u rješavanju međusobnih odnosa bila je činjenica kako su Kraljevina Hrvatska i Ugarska 1848. godine prekinule sve veze, pravne i stvarne. Članak je zapravo bio program Narodne stranke tzv. saborskog Osrednjeg odbora i sankcioniran je od kralja što znači da je imao zakonsku moć. Uz članak 42. sabor je donio i druge odluke važne za budućnost zemlje. Odbacio je kraljev zahtjev postavljen u Veljačkom patentu da pošalje zastupnike u Carevinsko vijeće s obrazloženjem kako rad ovoga vijeća nije počeo odlukom Hrvatskoga sabora, nego oktrojem pa time postojanje ovakvoga vijeća smatra kršenjem hrvatske ustavnosti.[197] Zaključio je kako će Hrvatska o poslovima s Monarhijom pregovarati tek nakon što se urede odnosi između Hrvatske i Ugarske kraljevine. Odnos prema zakonodavnom tijelu, odnosno Carevinskom vijeću sabor je jasno odredio svojim suprotstavljanjem njegovom postojanju kao i naglašavanjem negativnog stava prema propalom neoapsolutizmu. Istu su politiku vodili Mađari što je dovelo do zbližavanja Hrvatske i Ugarske te do ideje o ponovnom stvaranju saveza dvaju kraljevstva. Dio političara, većinom narodnjaci na čelu s Josipom Jurajem Strossmayerom i Ivanom Mažuranićem, smatrao je da će ovakvom politikom negiranja Carevinskog vijeća i negativnim stavom prema Beču štetiti Hrvatskoj jer daju prednost Ugarskoj u pregovorima s Dvorom. Smatrali su kako Hrvatska treba ostaviti otvorenu mogućnost pregovora s kraljem, ali sabor nije prihvatio ovakav prijedlog zbog desetogodišnje apsolutističke politike i centralizma Beča.

Svojim je radom sabor u ovom zasjedanju udario temelj brojnim institucijama od iznimne važnosti za jedan narod te je nastavio politiku hrvatske teritorijalne cjelovitosti zahtjevom za pripojenje Dalmacije i Vojne krajine Hrvatskoj. Odluke donesene o sveučilištu, narodnom kazalištu, akademiji, muzeju, bolnici postavile su temelj osnutku potonjih institucija. Raspravljalo se o organiziranju uprave općina, županija pa i samoga sabora, o sudstvu, ukidanju preostalih elemenata feudalizma, uvođenju jugoslavenskog jezika u potpunosti u javni život što kralj nije sankcionirao jer je njemački jezik bio još uvijek u uporabi u vojnim i financijskim poslovima. Iako se raspravljalo o mnogim relevantnim pitanjima sabor nije uspio sve teme raspraviti jer je bio primoran prekinuti svoja zasjedanja 8. studenoga 1861. godine nakon što ga je kralj raspustio zbog politike opiranja centralizmu.

Ubrzo nakon oktroiranog raspusta Sabora iz Narodne stranke se izdvojila frakcija na čelu s Ivanom Mažuranićem i oformila Samostalnu narodnu stranku koja je stajala na braniku

[196] Članak 42. prihvaćen je u Saboru većinom glasova 23. srpnja 1861. godine. Više o okolnostima prihvaćanja članka 42. vidjeti u: A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 26.
[197] Na sljedećoj saborskoj sjednici ponovno se raspravljalo o nastavku rasprave o ulasku Hrvatskih predstavnika u Carevinsko vijeće, iako je ranije donesena jednoglasna odluka da ne šalje predstavnike.

vladine politike. Politika potonje stranke temeljila se na prihvaćanju Carevinskog vijeća i priklanjanja Austriji u rješavanju hrvatskog državnopravnog položaja unutar Monarhije. Ipak, prihvaćanje Carevinskog vijeća nije bilo bezuvjetno, zahtijevali su da vijeće prvo prizna hrvatsku političku samostalnost i pripadnost Dalmacije Trojednoj kraljevini, dakle teritorijalnu cjelovitost, te samostalnost u financijskim pitanjima. Politički je preokret zabilježen tijekom 1863. godine fuzijom, odnosno koalicijom prijašnjih protivnika Narodne stranke i unionista. Zbližila ih je zajednička politika opiranja Dvoru i Schmerlingovu[198] sistemu stoga su na tim temeljima uspostavili suradnju koju je u knjižici pod naslovom *Fuzija* pojasnio Lazar barun Hellenbach.[199] Glavne političke odrednice fuzioniranih stranaka bile su da se ustav može mijenjati samo ustavnim putem, te da Trojedna Kraljevina ima pravo odlučivati o svojoj autonomiji ali ne može odlučivati o prenošenju svojeg državnog prava kako na Austriju tako i na Ugarsku sve dok se ne riješe državnopravni odnosi s Ugarskom. Na izborima 1865. godine koalicija je pobijedila unatoč promjenama u Izbornom redu, smanjenju broja virilista velikaša i povećanja broja virilista prelata sklonih politici Samostalne narodne stranke. Nakon neuspjeha na izborima kancelar Mažuranić je podnio ostavku.

Saborsko zasjedanje 1865. godine temeljilo se na Izbornom zakonu iz 1861. godine, predstavnici Vojne krajine su prema tome imali ograničeno pravo sudjelovanja u radu Sabora kao i na prijašnjem zasjedanju.[200] Nakon što je saziv Sabora odgođen tri puta, napokon je Sabor započeo s radom u studenom 1865. godine. Glavni zadatak Sabora bio je rješavanje državnopravnog pitanja, zakonodavnih poslova oko uređenja Sabora i Izbornog reda te slanje zastupnika na kraljevu krunidbu u Ugarski sabor. Državnopravno rješenje je u Saboru imalo tri struje – unionistička na čelu s Antunom Stojanovićem koja je ostala pri stavovima zasjedanja iz 1861. godine, Samostalna narodna stranka na čelu s Avelinom Čupelićem bila je za dogovor s Austrijom i Narodna stranka na čelu s Franjom Račkim koja je temeljila program na članku 42:1861. Saborske rasprave o odnosu prema Ugarskoj okončane su donošenjem Adrese u kojoj se prihvaća formulacija o sklapanju saveza s Ugarskom na

[198] Anton von Schmerling (1805-1893) je bio austrijski državnik i carski ministar unutarnjih poslova, također poznat kao autor Veljačkog patenta. Nakon neuspijeha patenta, odnosno konstantnog političkog otpora potonjem, daje ostavku 1865. godine i nadalje djeluje kao predsjednik Vrhovnog suda do 1891. godine. Više u: »Anton, Ritter (knight) von Schmerling«, *Encyclopedia Britannica. Encyclopedia Britannica Online*. Encyclopedia Britannica Inc., 2013. Web. 28 rujna 2013., URL: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1360768/Anton-Ritter-von-Schmerling>.

[199] Više o sadržaju knjižice *Fuzija* u: Vlasta ŠVOGER, »Skica za portret Adolfa Vebera Tkalčevića (U povodu sto dvadesete obljetnice smrti)«, *Croatica christiana periodica*, god. 33, br. 64, Zagreb, 2009., str. 107-136, ovdje str. 123-124.

[200] Kralj je, iako je odobrio ovaj Izborni red, u svom reskriptu namijenjenom banu napisao kako se ovaj Izborni red ne može uzeti kao zakon, te da je moguće njegovo ukidanje i izdavanje novog ako se ne riješe pitanja koja je zahtijevao.

temelju članka 42., ali bez uvjeta.[201] Kralj je bio zadovoljan Adresom, što je izrazio u svom otpisu Saboru: tražio je da što prije krenu pregovori hrvatske i ugarske deputacije o zajedništvu, a pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom je odgodio dok Hrvatsko kraljevstvo ne riješi odnose s Ugarskim kraljevstvom. Vojnu krajinu je priznao kao dio Hrvatskog kraljevstva ali njezino pripojenje Hrvatskoj nije bilo moguće zbog obrambene važnosti za cijelu Monarhiju. Hrvatski je sabor ipak odlučio poslati odbor na pregovore u Peštu iako su kralju izrazili nezadovoljstvo jer nije riješeno pitanje hrvatske teritorijalne cjelokupnosti i nadu kako će kralj prije krunidbe sporno pitanje ipak riješiti.

U ožujku 1866. godine odlazi hrvatska regnikolarna deputacija sastavljena od 12 članova na čelu s Josipom Jurjem Strossmayerom na pregovore u Peštu s istobrojnom ugarskom deputacijom. Polazište Hrvatske kraljevinske deputacije bili su zaključci Hrvatskog sabora iz 1861. godine. U smislu točke 42. zahtijevali su autonomiju Hrvatskog kraljevstva u upravi, sudstvu, školstvu, crkvenim pitanjima, financijsku samostalnost, te zastupljenost Hrvatske u predstavničkom tijelu za cijelu Monarhiju. Pregovori su nakon dva mjeseca propali jer se Ugarska nije htjela na ništa obvezati dok ne vidi ishod austrijsko-pruskog rata na osnovu kojeg je odredila daljnje političko djelovanje. Porazom Austrije u ratu s Pruskom 1866. godine politika Dvora je postala popustljivija zbog straha od raspada Monarhije ako u Pruskoj prevlada velikonjemačka ideja ujedinjenja. Ugarska je iskoristila ovakvu politiku Dvora za vlastiti probitak i nije imala namjeru Hrvatskoj raditi ustupke, štoviše smatrali su kako će riješiti državnopravni položaj Hrvatske u Monarhiji bez Hrvatske, izravnom nagodbom s Dvorom. Ubrzo je Ugarska stupila u pregovore s Austrijom čime je propala svaka nada za sporazum Hrvatske i Ugarske.

Hrvatski sabor nije zasjedao tijekom pregovora s Ugarskom deputacijom i austro-pruskog rata, kralj ga je sazvao tek u studenom 1866. godine s nakanom da se riješe državnopravna pitanja. Nakon što je saborski odbor prikazao tri prijedloga, većinom glasova je prihvaćeno da članak 42:1861. ostaje temelj za stvaranje budućih odnosa s Ugarskim kraljevstvom te da Hrvatska nema nikakve obaveze slati izaslanike u Ugarski sabor čime je saborska većina definitivno napustila političku koncepciju pregovora s Ugarskom. Opet dolazi do ujedinjenja dva krila Narodne stranke (Narodna i Samostalna narodna stranka), nakon što je Narodna stranka uvidjela kako su okolnosti takve da je najpogodnije stupiti u izravne pregovore s Dvorom. Prihvaćen je treći prijedlog saborskog odbora da Hrvatska

[201] Nakon javne rasprave uslijedila je tajna sjednica, pa opet javna rasprava na kojoj je Matija Mrazović predao svoj podnesak u kojem traži da se Adresi doda posebna adresa saborske manjine u kojoj traže ukidanje Vojne krajine i iznose stavove kako je donesena prvotna Adresa ishitrena.

samostalno (bez Ugarske) s kraljem riješi svoj odnos prema Austriji, naravno bez unionista koji su odbili sudjelovati u sastavljanju takvoga zaključka, odnosno adrese kralju.[202] Tada Saboru još uvijek nije bilo poznato da su pregovori između Austrije i Ugarske već odmakli, što je Hrvatskom kraljevstvu sasvim onemogućilo pregovore kako s Austrijom, tako i s Ugarskom. U adresi koju je delegacija na čelu s J. J. Strossmayerom nosila kralju izražavaju svoje žaljenje što Ugarski sabor nije pokazao iskren interes za pregovore s Trojednom kraljevinom oko zajedničkih poslova, stoga su odlučili stupiti izravno u pregovore s kraljem vezano uz poslove Trojedne kraljevine prema Monarhiji. Pritom predlažu federativan preustroj Monarhije sa zajedničkim poslovima ali napominju kako neće krenuti u rješavanje državnopravnih odnosa na temelju adrese dok se Trojednoj kraljevini ne prizna državna i teritorijalna cjelovitost. Kralj je odgovorio na adresu Hrvatskog sabora odgodom potonjeg dok se ne dovrše pregovori s Ugarskom.

Državnopravni ugovor sklopljen 1867. godine između austrijskog cara Franje Josipa i mađarskog plemstva uvelike je promijenio političku situaciju.[203] U svibnju iste godine je nastavljen rad Sabora Trojedne kraljevine sa zadatkom da konačno riješi odnos s Ugarskom i da pošalje svoje zastupnike na kraljevu krunidbu u Ugarski sabor. Hrvatski je sabor odbio poslati izaslanike na krunidbu Franje Josipa I. jer nisu definirani odnosi Hrvatske i Ugarske pa u takvim okolnostima Hrvatski zastupnici ne mogu sudjelovati u radu Ugarskog sabora. Ostali su pri točki 42. iz 1861. u definiranju državnopravnih pitanja i zajedničkih poslova s Ugarskom. Ugarska je, pak, s obzirom na bolju pregovaračku poziciju sklapanjem Austro-Ugarske nagodbe striktno odbijala priznati Hrvatskoj pravo na Međimurje i Rijeku, kao i pravo da bude samostalno predstavljena u tijelu koje će raspravljati o poslovima Monarhije. Posljedica nepopustljivosti Hrvatskog Sabora je kraljev raspust Sabora 25. svibnja 1867. godine.

---

[202] 18. prosinca 1866. godine u Hrvatskom saboru je 86 zastupnika glasalo za dogovor s Austrijom, 44 za dogovor s Ugarskom i 4 pravaša su bila suzdržana, od ukupno 130 zastupnika. Više u: N. ENGELSFELD, *Povijest Hrvatske države i prava,* str. 126.

[203] Austro-Ugarskom nagodbom iz 1867. godine stvorene su dvije centralističke države, određeno je da se oformi središnja vlada za zajedničke poslove – vanjski poslovi, vojska, vanjska trgovina, financije za zajedničke poslove. Zajednički poslovi proizlazili su iz Pragmatičke sankcije i zajedničkih interesa. Nada Engelsfeld je definirala novonastalu dvojnu Austro-Ugarsku monarhiju kao složenu državu, multinacionalnu, ograničeno ustavnu i nasljednu monarhiju buržoaskog tipa sa ostacima feudalizma. Za Hrvatsko kraljevstvo je Nagodba značila podijeljenost između Austrije i Ugarske, sjeverna Hrvatska je bila pod upravom Ugarske, a Dalmacija i Istra pod upravom Austrije. Više o Austro-Ugarskoj nagodbi: I. BEUC, *Povijest institucija državne vlasti u Hrvatskoj (1527-1945),* str. 169-175; Mirjana GROSS – Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* Zagreb, 1992., str. 213-220; N. ENGELSFELD, *Povijest Hrvatske države i prava,* str. 128-131.

3. IZBORI ZASTUPNIKA ZA SABOR TROJEDNE KRALJEVINE 1868-1871. I ULOGA KATOLIČKIH SVEĆENIKA

Zasjedanje Sabora Trojedne kraljevine od 1868. do 1871. godine ostalo je zapamćeno u povijesti prvenstveno po sklapanju Hrvatsko-Ugarske nagodbe i teškom izbornom porazu Narodno liberalne stranke. Djelovanje, pa i sastav Sabora unaprijed je određen oktroiranim izbornim redom koji je imao jedini cilj, a taj je dovesti Narodno unionističku stranku na vlast kako bi se što *bezbolnije* sklopila Hrvatsko-Ugarska nagodba. Neustavne radnje unionista i određena pasivnost narodnjaka doveli su do ispunjenja cilja, a najomraženija osoba u redovima narodnjaka, banski namjesnik Levin Rauch, za svoje je djelovanje nagrađen banskom titulom. Katolički su svećenici bili involvirani tijekom predizborne kampanje i samih izbora ne samo vršeći izborno pravo, već i kao kandidati za saborskog zastupnika. Njihovo djelovanje nije bilo ograničeno unutar jedne stranke, svećenici su bili pripadnici kako unionističke, tako i narodnjačke, te pravaške političke opcije.

3. 1. Zbivanja uoči Sabora 1868. godine

Nakon Austro-Ugarske nagodbe ukinuta je Hrvatska dvorska kancelarija u Beču, a Hrvatskoj je priznata posebna državnopravna osobnost unutar Ugarske s kojom je međusobne odnose trebala regulirati pregovorima i zakonom koji će biti prihvaćen u oba sabora. Osim raspusta Sabora u Trojednoj kraljevini ostaje prazna i banska stolica ostavkom dotadašnjeg bana Josipa Šokčevića koji je dao ostavku kao posljedicu političke odgovornosti zbog raspusta Sabora. Pri izboru novog bana tadašnji kancelar Dvorske kancelarije za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u Beču, Milan Kušević morao se konzultirati osim s predstavnicima carskog dvora i s ugarskim predsjednikom vlade Gyulom Andrássyjem jer su sklapanjem Nagodbe Hrvatska i Slavonija, kako je već spomenuto, pripale pod translajtanijski dio Monarhije. Novi ban nije izabran, nego je postavljen namjesnik banske časti Levin Rauch, unionist koji je trebao dovesti do kraja pregovore Hrvatske i Ugarske tako da osigura premoć unionista u Saboru.

Levin Rauch je bio član velikaške obitelji Rauch koja je u 17. stoljeću doselila u Hrvatsku, a rođen je u Lužnici u blizini Zagreba.[204] Sudjelovao je u radu Ugarskog i

[204] Više o Levinu Rauchu u: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 13-14; Gjuro SZABO, *Instalacija nagodbenoga bana barona Levina Raucha godine 1869*, Zagreb, 1938., str. 8-17; M. POLIĆ,

Hrvatskog sabora kao mađaron i protivnik ilirizma, pa je zbog svoje politike 1848. godine emigrirao u Austriju. Nakon što se godinu dana nije bavio politikom, vraća se u Hrvatsku i ponovno postaje politički aktivan. Padom apsolutizma i obnovom političkog života ponovno se uključuje u politiku kao glavni čovjek unionističke stranke. Sudjelovao je u radu sabora 1861. godine kao izabrani član, izabran u kotaru Stubica, te 1856. godine kao virilni član.[205] Postavljen je na mjesto banskog namjesnika 1867. godine s ciljem da dovede unioniste na vlast kako bi se što prije sklopila nagodba između Hrvatske i Ugarske ali pod uvjetima koji bi odgovarali Mađarima. Njegovo imenovanje izazvalo je iznenađenje Hrvatske javnosti, očekivali su postavljanje poznatijih umjerenih unionista Julija Jankovića ili Lazara Hellenbacha.[206] Kako bi ostvario zadane mu ciljeve prvo je bilo potrebno oslabiti utjecaj Narodne stranke na političkoj sceni, a kako bi to ostvario otpuštao je činovnike koji su bili drugačije politički orijentirani ili pak pripadnici Narodne stranke i postavljao sebi odane ljude, političke istomišljenike. Osim činovnika, 1867. godine, zamijenjeni su i veliki župani. Tako je u Zagrebačkoj županiji postavljen Mirko Bogović, u Varaždinskoj Koloman Bedeković-Komorski, u Požeškoj Miroslav Kraljević, u Križevačkoj Ladislav Kukuljević, te u Virovitičkoj županiji Petar Pejačević. U kolovozu 1867. godine na Banskoj konferenciji je zabranjeno sazivanje županijskih skupština i činovnici su ponovno došli pod stegovnu vlast župana.[207] No, progoni narodnjaka nisu se provodili samo s političkih funkcija nego na svim razinama, tako je u rujnu 1867. godine otpušten Josip Torbar profesor i ravnatelj zagrebačke realke, član JAZU i saborski zastupnik.[208] Zamijenio ga je Vinko Pacel koji je bio također član sabora. Osim Torbara, L. Rauch je tražio da se otkazi daju još nekoliko profesora – kateheti Stjepanu Rihtariću, Augustinu Starku, ravnatelju gimnazije Adolfu Veberu, Franji Kožineku i Franu Kurelcu.[209] Prema tvrdnjama Martina Polića u vrijeme namjesništva L. Raucha otpušteno je nekoliko srednjoškolskih profesora rodom Čeha i Slovenaca jer su predstavljali Rauchovom režimu prijetnju svojim simpatijama naspram ideje o slavenskoj

---

Parlamentarna povijest Kraljevina, sv. II, str. VIII-XI, 4-7, 84-86; Stjepan LALJAK, »Hrvatski ban barun Levin Rauch (1819.-1890).«, *Zaprešićki godišnjak,* br. 17, Zaprešić, 2008., str. 101-135.

[205] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 30 i 48.

[206] Uskoro Janković i Hellenbach postaju umjerenija opozicija unutar unionističke stranke; M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina,* sv. II, str. 6.

[207] M. Gross – A. SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu*, str. 221.

[208] I. Ulčnik navodi kako je Rauch tražio da se Torbar umirovi jer je narodnjak i fanatik te vrši poguban utjecaj na školsku mladež, a na njegovo mjesto da se stavi politički podobniji Vinko Pacel, profesor gimnazije u Varaždinu. Više u: Arhiv grada Zagreba (dalje HR-DAZG), HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilješka (dalje: bilj.) 4319. Također pogledati više u: Josip TORBAR, *Autobiografija, Ljetopis JAZU za 1900*., sv. 15, Zagreb, 1901., str. 142.

[209] Razlozi za otpust A. Starka su politička načela, S. Rihtarića politička nemarnost i neuredno ponašanje i A. Vebera neprijateljstvo prema vladi, a V. Jagić i F. Kožinek su s Veberom u bliskim odnosima. Više u: HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 4319.

suradnji, među njima navodi Kožineka rodom Čeha.[210] Andrássy je uspio preko kralja Franje Josipa s političke scene također ukloniti unionistima politički nepodobnog biskupa J. J. Strossmayera.[211] Naime kralj je u audijenciji zapovjedio Strossmayeru kako mora prihvatiti i promicati uniju s Mađarima na osnovu ugarske Pragmatičke sankcije iz 1723. godine i jedinstva zemalja ugarske krune.[212] Kako Strossmayer nije želio prihvatiti ove instrukcije, nije niti sudjelovao u radu Sabora nego je otputovao u Pariz odustavši od javnih političkih istupa.[213]

Rauchov je glavni savjetnik za unutarnje poslove u Namjesništvu i osoba od povjerenja bio Robert Zlatarović. Njemu je ujedno bio povjeren nadzor nad tiskom u Hrvatskoj i Slavoniji koji je obuhvaćao poslove od cenzuriranja, preko opomena do privremenih ili trajnih zabrana izlaženja pojedinim tiskovinama. Razlozi kažnjavanja novina ili časopisa bili su najčešće članci u kojima se pisalo protivno politici unionista i njihove stranke što je značilo kako u vrijeme Raucha nije bilo slobode tiska.[214]

U tadašnjem političkom životu Trojedne kraljevine aktivne su bile tri stranke – Narodno liberalna (njoj se 1867. godine pridružila Samostalna narodna stranka radi lakšeg otpora unionistima), Stranka prava i Narodno ustavna stranka.[215] Unionistička stranka se nazivala Narodno ustavna stranka, a unionisti su objasnili da je narodna jer se zalagala za interese naroda i ustavna jer je svoju politiku temeljila na stogodišnjem ustavu koji povezuje Hrvate i Mađare. Tvrdili su kako veze između Hrvatskog i Ugarskog kraljevstva nisu prekinute 1848. godine jer su potonje ostale povezane osobom kralja. Njihov oponent Narodno liberalna stranka, narodnjaci, tvrdili su kako Narodno ustavna stranka nije ni narodna niti ustavna, nego se njeni pripadnici bore samo za vlastite interese što su dokazali zagovaranjem bezuvjetne unije kojom će Hrvatska biti podređena Ugarskoj. Ovakvi istupi narodnjaka doveli su do njihova progona, istaknuti pripadnici stranke koji su radili u državnim službama su otpušteni, a njihovo glasilo *Pozor* je u više navrata opominjano ili su zapljenjivani članci od vlasti zbog kršenja zakona o tisku iz doba Bachova apsolutizma.[216] Nakon brojnih članaka u kojima

---

[210] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina,* sv. II, str. 14.
[211] Strossmayer je pisao Račkom iz Beča 29. travnja 1867. godine o svojoj audijenciji kod kralja i naveo je točno što mu je kralj rekao te ga je obavijestio o svojoj namjeri putovanja u Pariz. *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 45.
[212] Više u Mirjana GROSS, *Izvorno pravaštvo*, Zagreb, 2000., str. 202.
[213] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 45.
[214] *Pozor* je ubrzo po Rauchovu preuzimanju časti banskog namjesnika dobio tri opomene i zabranjeno mu je izlaženje. Više u: J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske*, str. 231.
[215] I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 15.
[216] Ivo Perić navodi slučaj kada je *Novi Pozor* 4. srpnja 1867. godine objavio članak o političkoj manifestaciji održanoj u Zagrebu dan ranije na kojoj se klicalo protiv mađarona i Mađara, Rauch je odmah poslao opomenu

Pozor piše kako u Monarhiji nema slobode, kako sklapanje Austro-Ugarske nagodbe nije donijelo ništa bolju političku situaciju samo umjesto jednog vladara sada su dva, nadalje razotkrivaju sve negativne strane nagodbe kojoj teže unionisti i Mađari, te pišu kako bi tako sklopljena nagodba kojom bi Hrvatska bila podređena Ugarskoj bila protiv pisanog hrvatskog državnog prava i protiv nepisanog narodnog, prirodnog prava.[217] Rauch je odlučio sankcionirati *Pozor* zbog ovakvih članaka koji su narušavali sliku o unionistima koju je nastojao stvoriti kod hrvatske javnosti. Sankcija je bila tromjesečna zabrana izlaženja, ali od 19. kolovoza 1867. godine Kraljevska hrvatsko-slavonska kancelarija u Beču donosi odluku da se trajno zabrani tiskanje *Pozora* zbog sakupljene tri opomene prema zakonu iz 1852. godine, a urednik Šime Mazzura je kažnjen s mjesec dana zatvora.[218] Narodnjaci su odlučili svoje političko glasilo nastaviti izdavati pod novim imenom *Novi Pozor* ali više ne u Zagrebu, nego u Beču kako bi mogli slobodno pisati, bez straha od Rauchovih sankcija. Jamčevinu od 10 000 forinti za list je platio biskup Strossmayer, glavni urednik je postao Josip Miškatović i list je počeo s radom od rujna 1867. godine. Tematika objavljenih članaka je u istom narodnjačkom duhu kao članci objavljivani u *Pozoru*, žustro su napadali L. Raucha, unioniste i njihovu politiku. U broju 45 i 46 *Pozora* izlazi članak »Iz prošlosti bar. L. Raucha« o Rauchovoj promađarskoj politici, nedostatku rodoljublja prema Hrvatskoj, podsjetili su na njegove stavove 1848. godine kada je bio protivnik ilirizma, propituju kako je došao na položaj banskog namjesnika kada ne zadovoljava osnovne uvjete, naime nema visokoškolsko obrazovanje, a i upitno im je li uopće završio Pravoslovnu akademiju.[219] U sljedećem broju *Pozora* izlazi nastavak članka »Iz prošlosti bar. L. Raucha« u kojem autor piše da iako je 1848. godine Rauch napustio domovinu kao izdajnik, nakon listopadske diplome se vraća u politički život kao zagovornik bezuvjetnog ujedinjenja Trojedne kraljevine s Ugarskom. Na kraju članka rezimira »I ova u glavnu nacrtu iztaknuta prošlost narodna i politička bar. L. Raucha uzvisila ga je na prvo dostojanstvo naše domovine. Znajući da ga je on stekao uplivom sadnje magjarske vlade, treba nam priznati, da je malo tko od naših velikašah zaslužio, kano bar. L. Rauch, takovo odlikovanje za zasluge stečene si trajnim i dosljednim

---

Novom *Pozoru* zbog kršenja članka 22 zakona od 27. svibnja 1852. godine, više u: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 16.

[217] Tijekom 1867. godine u *Pozoru* je objavljen velik broj članaka ovakvoga sadržaja.

[218] *Pozor* je počeo izlaziti 1. listopada 1860. godine izdavač i glavni urednik je bio Eduard Vrbančić, urednik Ivan Perkovac, a pokrovitelj biskup Strossmayer. Godinu dana ranije je Vrbanić, inače pokretač *Saborskih novina*, poslao molbu ministarstvu policije u Beču da mu dopuste tiskanje novina koje bi izlazile tri puta mjesečno. Prva molba je odbijena, a drugu je molbu uputio u vrijeme uvođenja ustavnosti nakon apsolutizma, ta je prihvaćena. Više o povijesti *Pozora* u: J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, str. 200-216, 225-23.

[219] *Novi Pozor*, god. 1, br. 45, Beč, 7. studenoga 1867.

podupiranjem magjarske politike u Hrvatskoj. Pače, kada je već do toga došlo, da se kormilo vlade dalo u ruke onim, koji su god. 1848. radi veleizdaje kažnjeni i progonjeni bili...Hrvatski narod neznade drugih mu zaslugah, osim što je kano pristaša protunarodne stranke dosljedno opirao se narodnim težnjam oko narodne i političke neodvislosti trojedne kraljevine«.[220]

Izvještaji dopisnika *Novog Pozora* posebno su dragocjen izvor o podacima vezanim uz izbornu kampanju provedenu krajem 1867. godine s obzirom na to da su iz svih dijelova Trojedne kraljevine izvijestili o rezultatima izbora 1867. godine ali i samom tijeku predizbornih kampanja i nezakonitostima koje su se odvijale. Takvi članci su njihove autore dovodili u sukob s organima vlasti stoga autori nisu odavali svoj identitet nego su najčešće anonimno slali dopise uredništvu. Slučaj dopisnika iz Varaždina prikazuje položaj *Pozorovih* dopisnika tijekom Rauchove vladavine. U svom članku iz prosinca 1867. godine anonimni autor iz Varaždina opisuje situaciju bez poimeničnog spominjanja i upozorava na sankcioniranje autora članaka koji se objavljuju u *Pozoru*.[221] Nekoliko je ljudi bilo optuženo da objavljuju članke u *Pozoru* o političkim prilikama u Varaždinu: jedan od optuženih bio je zaposlen u gradskoj službi, pa se morao pritajiti u strahu da ne ostane bez posla, a drugi je potjeran iz učiteljske službe na kapelaniju.[222]

Politička situacija i provođenje apsolutizma u vrijeme Raucha razvidno je iz primjera francuskog novinara Louisa Rigondauda, koji je došao s namjerom istražiti hrvatsko pitanje.[223] Na osnovu razgovora s političarima i narodom, te prateći tisak zaključio je kako hrvatsko pitanje treba riješiti u duhu novog vremena i pokazao je određene simpatije prema Slavenskim narodima u Monarhiji. Prema korespondenciji između Strossmayera i Račkog razvidno je kako je Rigondaud bio u kontaktu s biskupom Strossmayerom oko nekih knjiga koje su mu bile potrebne za pisanje o Hrvatima, a koje je biskup kanio kupiti o svom trošku.[224] To je prijateljstvo svakako škodilo ugledu novinara u unionističkim krugovima. Što se tiče samoga pisanja, Rigondaud je pisao protiv Ugarske politike prema drugim narodnostima što je dakako naišlo na protivnike. Izvijestio je o svojim stavovima francusku javnost nizom članaka koji su naravno smetali Beču i Pešti. Zbog tih je članaka Rauch izdao rješenje kojim je zabranio Rigondaudu boravak u Trojednoj kraljevini, te je Rigondaud bio prisiljen napustiti Hrvatsku. No, zanimljivo je kako Rauch nije sankcionirao pisanje Ante Starčevića u pravaškom satirično-političkom listu *Zvekan* usmjerenom protiv unionista ali i

[220] *Novi Pozor*, god. 1, br. 46, Beč, 8. studenoga 1867.
[221] *Novi Pozor*, god. 1, br. 72, Beč, 10. prosinca 1867.
[222] *Isto*.
[223] Ljerka KUNTIĆ, »Prilog politici hrvatske opozicije 1865-1868. Francuski novinar L. Rigondaud u Hrvatskoj 1867.«, *Historijski zbornik*, god. 10, br. 1-4, Zagreb, 1957., str. 45-69.
[224] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 37, 43, 47.

protiv Narodne stranke.[225] Odgovarao mu je animozitet između pravaša i narodnjaka jer nije ostavljao prostora za njihovo povezivanje, a sami natpisi objavljeni u *Zvekanu* protiv narodnjaka narušavali su njihov ugled i utjecaj u narodu.[226]

Pitanje Rijeke predstavljalo je velik problem između Ugarskog kraljevstva i Trojedne kraljevine.[227] Oko pripadnosti Rijeke nije se mogao postići konsenzus.[228] Mađari su nastojali sasvim podrediti Rijeku svom utjecaju kako bi ju lakše pripojili Ugarskom kraljevstvu.[229] Najprije je predsjednik Ugarske vlade G. Andrássy preko dvorskog kancelara Milana Kuševića od travnja 1867. godine uspostavio, umjesto dotadašnje hrvatske banske uprave u Rijeci, komesarijat. Iako kancelar Kušević nije imao izravne veze s uspostavljanjem komesarijata, nije ga ni podržavao niti dao ostavku kada je isti uveden. Izlika je bila uvođenje reda i mira nakon demonstracija riječkih talijanaša protiv riječkih Hrvata koje su bile unaprijed dogovorene i plaćene.[230] Agitatori su huškali građane protiv zakonskih hrvatskih oblasti u gradu, te za odcjepljenje grada i kotara Rijeke od Hrvatske zbog čega su zatvoreni. Protiv izgrednika je na županijskom sudbenom stolu u Rijeci provedena istraga, no, ubrzo su pušteni. Jedan od oblika mađarskog agitiranja bilo je stavljanje mađarske zastave na kapelu sv. Ivana na bakarskom teritoriju ili napad kamenjem na županijskog suca Padavića. Novi komesar, dvorski savjetnik Eduard Cseh bio je žustri pristaša talijanaša, javno ih je podržavao na uštrb hrvatskih interesa u Rijeci. Nakon preuzimanja vrhovne vlasti u Rijeci, ubrzo je preuzeo upravu i nad područjem municipija grada Bakra, te riječke županije. Razlog su demonstracije proširene i na ta područja. Hrvatski je sabor poslao banu deputaciju koja je tražila da se vrati prijašnja uprava u Rijeku, ali se deputacija vratila s informacijama o novim izgredima i viješću kako Cseh ostaje komesar zbog tamošnje situacije. Iako je postavljen kako bi uveo red i zaustavio pobune, demonstracije su za njegove uprave nastavljene. Usmjerenje

---

[225] *Zvekan* je pokrenuo Ante Starčević, bio je glavni urednik i suradnik. Prvi broj je izašao 17. siječnja 1867. godine, izlazio je dva puta mjesečno. Odgovorni urednik je bio Marko Manasteriotti. Već u srpnju 1867. godine prestaje izlaziti, zbog teškog stila pisanja, arhaičnog jezika bio je teško razumljiv u narodu. Više u J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, str. 232-236; Jasna TURKALJ, »Zvekan – humor, satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande«, *Povijesni* prilozi, br. 18, Zagreb, 1999., str. 121-160; M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, str. 218-220.

[226] J. TURKALJ, »Zvekan – humor, satira i karikatura kao sredstvo pravaške političke propagande«, str. 122, 129-137.

[227] Više o Riječkom pitanju u: Mirjana GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, *Dometi*, god. 20, br. 4, Rijeka, 1987., str. 183-225; N. ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava*, str. 145-152.

[228] Više u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 192.

[229] Više o nemirima u Rijeci također pogledati u: Maja POLIĆ, »Prilog poznavanju prilika u Rijeci i njezinu zaleđu uoči Hrvatsko-ugarske nagodbe te njihov utjecaj na hrvatski čitaonički pokret«, Historijski zbornik, god. 62, br. 2, Zagreb, 2009., str. 399-404.

[230] Martin Polić navodi imena izgrednika – Sgardelli, Jačić, Matković, Valušnik. Više u: M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. 262, 275-276.

politike koju je Cseh provodio može se iščitati navođenjem nekoliko primjera njegova djelovanja, prvo način na koji je riješio problem dvojezičnosti – daje prioritet talijanskom jeziku, zatim dovođenje mađarskih činovnika i drugih službenika kojima je dana prednost pri zapošljavanju. Potom je pokušao uništiti rad hrvatske gimnazije u Rijeci umirovljenjem profesora, umirovljen je Ivan Trdina nakon čega je zavladala nesigurnost među ostalim profesorima. Veliki župan Rijeke Bartol Zmaić nije pružao veći otpor politici Cseha, ali se zato podžupan Ivan Vončina otvoreno pobunio protiv Csehovih promađarskih postupaka. Uvidjevši da je nemoćan u suprotstavljanju Csehu koji je imao potporu novoga banskog namjesnika Raucha, Vončina je odlučio podnijeti ostavku na mjesto podžupana.[231] Ubrzo nakon Vončine isto je učinio delnički podžupan Tomo Padović nezadovoljan političkom situacijom.

Zanimljivo je kako je 17 svećenika iz Primorja (kotar Vinodol) poslalo otvoreno pismo Csehu u kojem se osvrću na spis koji je isti poslao Riječkoj županiji, a u kojem optužuje svećenike da djeluju protiv njega.[232] Svećenici opravdavaju svoje djelovanje koje se temeljilo na zaključcima sabora Trojedne kraljevine, a koje im nalaže njihovo svećeničko zvanje i narod od njih zahtjeva da ga upoznaju s njihovim pravima i dužnostima. Osudili su svaki politički sustav i naredbu koja niječe slobodu, svaku apsolutnu vladu. Izjavili su kako nisu ničije sredstvo za političke intrige, te kako će u političkom smislu djelovati za domovinu i vjeru na osnovu saborskih zaključaka Sabora Trojedne kraljevine. Na kraju su napomenuli kako nisu bunili svoj narod, već ga vodili prema boljoj budućnosti. I u *Katoličkom listu* su se osvrnuli na postojanje ovoga pisma.[233]

Rauch je s posebnom pažnjom nadzirao sva javna događanja i okupljanja zbog bojazni da se ne pretvore u javne demonstracije. Prije održavanja javnih okupljanja svih vrsta od političkih do kulturnih, bilo je potrebno tražiti dopuštenje od Raucha. Kada je trebala biti održana prva skupština Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u srpnju 1867. godine, Rauch je bio sumnjičav jer su članovi Akademije bili većinom pripadnici Narodne stranke, a ako ne pripadnici onda su dijelili ista politička uvjerenja.[234] Sam naziv Akademije –

[231] M. Polić piše kako je I. Vončina mijenjao E. Cseha u njegovoj odsutnosti i donio mjere zbog kojih je smijenjen, naime uvidio je kako su neki općinski načelnici i starješine vođe prosvjeda pa je odlučio grobničko-hreljinski sudbeni kotar potčiniti vinodolskom i delničkom kotaru. Kada se E. Cseh vratio iz Beča ukinuo je ove odredbe i razriješio Vončinu dužnosti; u M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina,* sv. II, str. 3.
[232] *Pozor*, god. 6, br. 148, Zagreb, 01. srpnja 1867.
[233] *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 27, Zagreb, 04. srpnja 1867., str. 214-215.
[234] JAZU je osnovana odlukom Hrvatskog sabora 29. travnja 1861. godine, ali je kralj Franjo Josip tek nakon pet godina potvrdio njezin osnutak. Iako je Sabor na četiri zasjedanja od 1836. godine svaki put obnavljao svoj zakonski prijedlog za osnutak Akademije, tek je 4. ožujka 1866. godine, kraljevom sankcijom, počela s radom. Više o povijesti JAZU/HAZU u: *150 godina Hrvatske akademoije znanosti i umjetnosti 1861.-2011.*, (gl. ur. Milan MOGUŠ), Zagreb, 2011.

Jugoslavenska već pokazuje njezinu kulturnu ali i političku usmjerenost. Rauch je dopustio održavanje skupštine ali pod strogim uvjetima, morala je biti zatvorena za javnost i mogli su sudjelovati samo članovi uz pokojeg uzvanika.[235]

1. srpnja 1867. održana je mala skupština Zagrebačke županije na kojoj je Matija Mrazović prikazao puku problematiku unionističke agitacije, njihovo obmanjivanje pučanstva.[236] Mrazovića su izvijestili sami građani iz raznih dijelova Trojedne kraljevine kako unionistički agitatori putuju kolima s duhanom koji vrlo povoljno prodaju te potiču ljude da na predstojećim izborima glasaju za unioniste raznim obmanama kako će im biti bolje u zajednici s Ugarskom jer su bolji uvjeti života i rada. Tako su im između ostalog pričali da se u Ugarskoj duhan ne oporezuje i da nema novačenja. Mrazović je osudio ovakve laži i predložio da se proglasom upozori narod, a tekst proglasa je trebalo sastaviti i prihvatiti na sjednici sljedećega dana. Rauch je doznao za namjeru skupštine pa je zabranio njezin daljnji rad i upućivanje ikakva proglasa bez da se prije donese njemu na uvid.[237]

3. 2. Izborni red i Privremeni zakon o uređenju Sabora iz 1867. godine

Izborni red je za četiri Hrvatska sabora održana u razdoblju od 1848. do 1871. godine bio oktroiran *ad hoc*, što znači da je vrijedio samo za pojedini sabor za koji je donesen, takvo je stanje bilo sve do 1870. godine kada je prvi puta izborni propis donesen ustavnim putem.[238] Ipak, postoji razlika u Izbornom redu od 1867. i onih prije njega, naime Izborni red za sabore 1848., 1861. i 1865. godine bio je oktroiran jer Sabor do tada nije izradio Izborni zakon. Prvi je pokušaj sastavljanja Izbornog reda zakonskim putem, odnosno odlukom Sabora bio 1861. godine kada je Administrativni odbor Banske konferencije izradio Osnovu saborskog reda koja nije dospjela na dnevni red zbog prijevremenog raspuštanja Sabora. Na sljedećem je zasjedanju 1865. godine Sabor prihvatio zakonsku osnovu o izbornom redu, ali ju kralj nije sankcionirao. Tako je 1865. godine postojao Izborni red prihvaćen od Sabora ali bez kraljeve sankcije.[239] Izborni red iz 1867. godine također se od prethodnih razlikuje po tome što u njegovom sastavljanju nisu sudjelovali politički faktori Trojedne kraljevine. Do tada je potonji sastavljala Banska konferencija i potom dala svoj prijedlog kralju na sankcioniranje,

[235] I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 18.
[236] Više pogledati u: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 16.
[237] *Pozor*, god. 6, br. 150, 03. srpnja 1867.
[238] Više o Izbornim zakonima od 1848. do 1871. godine u: Dalibor ČEPULO, »Izborna reforma u Hrvatskoj 1875. – liberalizam, antidemokratizam i hrvatska autonomija«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 52, br. 3-4, Zagreb, 2002., str. 665-692; A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 21-81.
[239] Izborni red za Sabor iz 1865. godine sastavila je Banska konferencija sklona politici Schmerlinga, red je nastao na temelju reda iz 1861. godine ali je razlika u smanjenom broju zastupnika.

uz iznimku Izbornog reda iz 1861. godine u kojem nije prihvaćen prijedlog Banske konferencije nego je kralju podnesen modificiran red iz 1848. godine. Zajednička obilježja Izbornih zakona u navedenom razdoblju bila su posredni i neposredni izbori, apsolutna većina glasova, javno glasovanje, određena ograničenja u pravu glasa – spol (samo muškarci), domicilni, imovinski, profesionalni, obrazovni, starosni cenzus. Glavna je razlika Izbornog reda iz 1867. godine i prijašnjih Izbornih redova smanjen imovinski cenzus, razmjerno je smanjen s 5, 20 i 50 forinti na 5, 15 i 30 forinti, smanjen je broj narodnih zastupnika, te povećan broj virilnih članova Sabora.[240]

Rauch je nastojao napraviti takav Izborni red i zakon o uređenju Sabora koji će omogućiti pobjedu unionista, odnosno Narodno ustavne stranke.[241] Dogovorom zagrebačkih unionista određeno je da Mirko Šuhaj, profesor Pravoslovne akademije u Zagrebu i poznat unionist sastavi tekstualni predložak Izbornog reda. Šuhajeve tekstove je kao prijedloge Namjesničkoga vijeća L. Rauch poslao kralju na sankcioniranje preko kancelara Milana Kuševića. Kralj Franjo Josip I. je 20. listopada 1867. godine odobrio te zakonske nacrte kao Privremeni zakon o Izbornom redu za Sabor Trojedne kraljevine i Privremeni zakon o uređenju Sabora.[242] Ovako oktroirani Izborni red sastojao se od sedam dijelova.

U prvom dijelu se definira broj zastupnika. Razlika je u usporedbi s prijašnjim Izbornim zakonima od godine 1848., 1861. i 1865. manji broj biranih zastupnika – 66. Birani zastupnici su za 1867. godinu obuhvaćali 43 zastupnika županija i 23 gradova, povlaštenih kotara i većih trgovišta.

[240] D. ČEPULO, »Izborna reforma u Hrvatskoj 1875. – liberalizam, antidemokratizam i hrvatska autonomija«, str. 672.
[241] Izborni red je objavljen u cijelosti u: *Novi Pozor,* god. 1, br. 45, Beč, 7. studenoga 1867. »Prilog k 45. br. Novoga Pozora«.
[242] Izborni red se u originalu na hrvatskom jeziku nalazi u Hrvatskom državnom arhivu (HDA). Više u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.

Tabelarni prikaz 1. broj zastupnika za saborske izbore po županijama prema Izbornom redu iz 1867. godine.

Županija	**Broj zastupnika**
Križevačka županija	4 zastupnika
Požeška županija	4 zastupnika
Riječka županija	3 zastupnika
Srijemska županija	6 zastupnika
Varaždinska županija	8 zastupnika
Virovitička županija	8 zastupnika
Zagrebačka županija	10 zastupnika

Tabelarni prikaz 2. broj zastupnika za saborske izbore po gradovima, povlaštenim kotarevima i većim trgovištima prema Izbornom redu iz 1867. godine.

Grad/kotar/trgovište	**Broj zastupnika**
Bakar s kotarom	2 zastupnika
Đakovo	1 zastupnik
Karlovac	1 zastupnik
Koprivnica	1 zastupnik
Krapina	1 zastupnik
Križevci	1 zastupnik
Osijek	2 zastupnika
Požega	1 zastupnik
Rijeka s kotarom	2 zastupnika
Ruma	1 zastupnik
Senj	1 zastupnik
Sisak	1 zastupnik
Slobodna općina Turopolje	1 zastupnik
Varaždin	2 zastupnika
Virovitica	1 zastupnik
Vukovar	1 zastupnik
Zagreb	3 zastupnika

U drugom dijelu su navedene odredbe o izbornim kotarevima i odborima. Određeno je da se županije i gradovi u kojima se bira više zastupnika podijele na onoliko kotareva koliko se bira zastupnika, da u županijama veliki župani, a u gradovima gradonačelnici ili gradski suci određuju izborne kotareve, izborna mjesta i središnje izborne odbore. Središnji izborni odbor mora se sastojati od predsjednika, četiri prisjednika i perovođe, odgovorni su samo banu ili kraljevskom namjesniku banske časti s kojim komuniciraju neposredno pismenim putem, te se osnivaju u svakoj županiji i gradu. Točno su određena birališta u županijama. U Zagrebačkoj županiju su to mjesta Banija, Bistrica, Donja Stubica, Dugo Selo, Gorica, Jaska, Samobor, Sisak, Sv. Ivan, Zagreb. U Riječkoj županiji Brod, Ravna Gora, te Hraljin i Crikvenica naizmjence, u Varaždinskoj županiji u Ivancu, Klanjcu, Pregradi, Sv. Križu, Varaždinskim Toplicama, Vinici, te Zlataru. Za Križevačku županiju određena su mjesta Ludina, Mali Bukovac, Novi Marof, Veliki Raven, za područje Požeške županije Brestovec, Daruvar, Kutina i Sesvete. U Virovitičkoj županiji Donji Miholjac, Đakovo, Našice, Osijek, Suhopolje, Valpovo i Virovitica, te na kraju za područje Srijemske županije Erdevik, Ilok, Irig, Ruma, Tovarnik i Vukovar.[243]

Treći dio se odnosi na izborne deputacije, njih je imenovao središnji izborni odbor za svaki izborni kotar, a u sastavu su bili predsjednik, dva člana i perovođa. Izborne su deputacije morale obaviti popis birača i biranje izbornika, sastaviti izborne listine i voditi same izbore, te o svemu obavijestiti namjesničko vijeće. Popise birača, izborne listine i rezultate izbora bile su dužne objaviti u službenim novinama.[244]

Četvrti dio propisuje izborna prava. Svaki građanin Trojedne kraljevine bez obzira kojoj vjeroispovijesti pripada imao je posredno ili neposredno pravo glasa ako je bio slobodan i neporočan. Neposredno izborno pravo u županijama imali su oni koji su sami ili s obitelji posjedovali nekretnine na koje su plaćali najmanje 30 forinti izravnog poreza bez prireza sa iznimkom Riječke županije gdje je određen upola manji iznos. Nadalje svi obrtnici, trgovci i brodovlasnici koji su plaćali zemljarinu ili dohodarinu najmanje 30 forinti bez prireza, potom svi svećenici, kao i duhovni pastiri svih vjeroispovijesti, učitelji, kraljevski činovnici, županijski i općinski časnici, odvjetnici, doktori prava, medicine, mudroslovlja, magistri kirurgije, ljekarnici, diplomirani mjernici i patentirani pomorski kapetani. Posredno izborno pravo podrazumijevalo je da se na 50 birača bira jedan izbornik koji će birati saborskog zastupnika na izborima. Posredno pravo izbora imali su svi koji su posjedovali nekretnine, te

[243] HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205, Izborni red, str. 5.
[244] *Isto*, str. 5-6.

plaćali najmanje 5 forinti poreza bez prireza i svi trgovci, obrtnici i gospodarstveni činovnici koji su plaćali isti iznos izravnog poreza. U gradovima je bilo samo neposredno izborno pravo koje je pripadalo svim građanima rođenim u tom gradu, vlasnicima nekretnina koji su plaćali izravan porez najmanje 15 forinti bez prireza, obrtnici, trgovci, brodovlasnici koji su plaćali najmanje 15 forinti izravnog poreza, zatim svećenici, duhovni pastiri svih vjeroispovijesti, profesori, učitelji, članovi JAZU, kraljevski, županijski, gradski i općinski činovnici, odvjetnici, doktori prava, medicine i mudroslovlja, magistri kirurgije, ljekarnici, diplomirani mjernici i pomorski kapetani.[245]

U provođenju odredbi iz četvrtoga dijela Izbornog reda u kojem su definirani uvjeti prema kojima se dodjeljuje izborno pravo, javile su se određene nedoumice za koje su izborne deputacije tražile razjašnjenja od nadređenih instanci. Tako je Izborni odbor u Sv. Križu, odnosno njegov predsjednik K. Šimunčić u dopisu varaždinskom velikom županu osim obavijesti o nekim problemima koji su se javili pri pripremnim radnjama izbornih odbora, također molio za pojašnjenje tko se sve podrazumijeva pod pojmom općinski časnik, da li su to samo bilježnici i seoski suci ili i prisežnici te starješine.[246] Župan Varaždinske županije Koloman Bedeković se, pak, u traženju odgovora na postavljen upit obratio Kraljevskom namjesničkom vijeću koje mu je odgovorilo brzojavom.[247] Odgovorom je preciziran izraz općinski časnik pod kojim su se podrazumijevali općinski suci, bilježnici i blagajnici. U Samoboru je došlo do nekoliko žalbi vezanih uz pravo glasa koje je Namjesničko vijeće, odnosno R. Zlatarević u ime potonjega riješio pozivajući se na već spomenutu odluku o preciziranju pojma *općinski časnik*.[248] Odbor izborne deputacije u Samoboru je molio pojašnjenje da li bilježnik izborne deputacije ima pravo biranja saborskoga zastupnika.[249] Odgovor je bio upućen na sve predsjednike izbornih deputacija, a glasio je da prema članku 8 izbornoga reda imaju perovođe/bilježnici pravo glasa samo u predmetima koji se tiču poslova izbornih deputacija, a nipošto pravo neposrednog izbora zastupnika.[250] Pitanja je bilo i oko posrednog prava izbora, tako je Županijski kotarski sud u Pokupskom molio za razjašnjenje

[245] *Isto*, str. 6-7.
[246] Zapinik središnje izborne deputacije od dana 06. studenoga 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 3, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205,
[247] HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 9, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[248] Više vidjeti u dopisu R. Zlatarovića središnjem izbornom odboru Zagrebačke županije od 17. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 30, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[249] Dopis predsjednika samoborske izborne deputacije Albina Kipacha Središnjoj zagrebačkoj izbornoj deputaciji od 13. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 26, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[250] Odgovor Središnje zagrebačke izborne deputacije od 14. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 26, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.

članka 13 Privremenog izbornog reda o biranju posrednih izbornika.[251] Nejasno im je bilo da li se broj od pedeset birača koji imaju pravo izabrati jednoga posrednog izbornika odnosi na pedeset birača s popisa ili na pedeset birača koji pristupe izboru. Radilo se o pedeset birača koji su pristupili izboru, a ako bi na kraju ostao manji broj birača od propisanoga, ti su se birači morali pridružiti prethodnoj grupi od pedeset birača te s njima pristupiti izborima.[252]

U petom dijelu su razjašnjene Izborne listine. Zadaća je središnjih odbora bila odrediti dan kada se počinje s popisom svih birača, a potonji datum su bili obavezni javno obznaniti najviše osam, a najmanje tri dana prije početka sastavljanja popisa. Izbornici su se birali apsolutnom većinom glasova, ako pak ni jedan kandidat nije imao apsolutnu većinu, biralo se između dva kandidata s najvećim brojem glasova. Ukoliko je netko smatrao da je nezakonito izostavljen s popisa birača, utoliko je trebao na dan izbora izbornika uložiti žalbu s dokazima izbornoj deputaciji koja je morala riješiti prigovor prije izbora saborskog zastupnika.[253]

Sastavljene Izborne listine morale su biti javno dostupne osam dana prije izbora na svakom biralištu, te su morale sadržavati popis svih birača i izbornika. Prigovor se u vezi sa Izbornim listama mogao podnijeti predsjedniku deputacije samo ako je birač izostavljen s liste, ako je netko krivo upisan kao birač ili zbog neregularnosti tijekom izbora izbornika. Viša instanca za žalbe, ako bi podnositelj prigovora bio nezadovoljan odlukom izborne deputacije, jest zemaljska oblast. Izbornim deputacijama morale su na pomoć biti županijski suci, župnici, gradska poglavarstva i ostali javni uredi.[254]

Šesti dio se odnosi na izbor zastupnika. Morali su biti izabrani najkasnije 14 dana prije početka zasjedanja Sabora. Dan izbora utvrđivao je središnji izborni odbor i morao se datum javno obznaniti najkasnije četiri dana prije izbora. Biranje zastupnika vršilo se javno, usmeno i osobno, bilježnik je morao bilježiti svaki glas, a deputacija je nadzirala njegovo bilježenje. Bilo je zabranjeno nošenje oružja tijekom vršenja izbora. Predsjednik izborne deputacije je bio dužan paziti na red i mir tijekom izbora, ako bi bio red narušen mogao je pozvati oružanu silu da ga ponovno uspostavi. Zastupnički je kandidat mogao biti svatko koga bi pred izbornom deputacijom podržalo minimalno pet izbornika u županiji ili deset u gradu. Kandidat je mogao javno govoriti samo ako bi ga na to pozvalo najmanje pet birača. Zastupnik je mogao biti izabran samo ako bi dobio apsolutnu većinu glasova. Ukoliko u

[251] Dopis Središnjoj zagrebačkoj izbornoj deputaciji županijskog kotarskog suda u Posavini, od 03. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja (lokalni broj spisa 755), serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[252] Zapisnik središnje izborne deputacije Zagrebačke županije sastavljen 21. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[253] HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205, Izborni red, str. 7.
[254] *Isto*, str. 8.

prvom krugu nitko ne bi dobio apsolutnu većinu, utoliko se glasanje nastavljalo u drugom krugu između dvojice kandidata s najviše glasova. Nakon završetka glasanja izborna deputacija je utvrđivala broj glasova te sastavljala zapisnik u dva primjerka od kojih je jedan morao biti predan novoizabranom zastupniku kako bi mu mogao služiti kao vjerodajnica na Saboru. Drugi primjerak zapisnika deputacija je morala poslati središnjem izbornom odboru koji ga je, pak, dalje proslijedio banu ili banskom namjesniku. Svu ostalu dokumentaciju vezanu uz izbore propisano je pohraniti u županijskom, gradskom ili općinskom uredu.[255]

Zadnja točka Izbornog reda je *Dodatak* koji se odnosi na pitanje Vojine krajine. Naime određeno je da će kralj, kada odluči da krajišnici sudjeluju u radu Sabora, propisati posebnu uredbu o načinu provođenja izbora na tom području.[256]

Privremeni se zakon o uređenju Sabora sastojao od 18 paragrafa s oktroiranim odredbama o radu sabora.[257] Kralj je svake godine sazivao Sabor u glavnom zemaljskom gradu Zagrebu, potonji ga je otvarao i zatvarao, a ako nije mogao, to je umjesto njega činio ban ili banski namjesnik. Kralj je imao pravo odgoditi rad sabora najdulje tri mjeseca i prije vremena ga raspustiti, ali novi se Sabor morao sazvati u roku od tri mjeseca nakon raspuštanja prethodnoga. Vrijeme od saziva do raspusta Sabora je bilo tri godine koliko je također trajao zastupnički mandat. Ukoliko bi zastupnik tijekom zasjedanja preminuo ili odstupio iz nekoga razloga, utoliko bi u roku od tri tjedna bilo potrebno izabrati zamjenu. Sabor je činilo 66 izabranih zastupnika i, ako kralj odluči, 23 zastupnika iz Vojne krajine, te virilni zastupnici. U potonju skupinu spadali su zagrebački nadbiskup, mitropolit donjo-karlovački, veliki predstavnik prvostolnog Kaptola zagrebačkog, svi biskupi i episkopi, vranski prior, veliki župani, upravitelji županija, turopoljski župan, svi velikaši s pravom osobnog glasa u Saboru prema prijašnjim važećim propisima. Zastupnici iz Dalmacije su trebali sudjelovati u radu Sabora tek kada se predstavnici Hrvatske i Slavonije dogovore s predstavnicima Dalmacije zakonitim putem, uz odobrenje kralja, o međusobnim odnosima. Saborom je predsjedao izabrani predsjednik ili jedan od dva izabrana potpredsjednika, a o izabranim osobama trebalo je obavijestiti kralja. Zastupnici nisu primali nikakvu naknade za rad u saboru, samo su oni koji nisu živjeli u Zagrebu dobivali tri forinte dnevno za putne troškove. Zastupnik je morao zadovoljavati određene uvjete – morao je biti sin Trojedne kraljevine, u dobi od najmanje 24

[255] *Isto*, str. 8-10.
[256] *Dodatak* se nalazi na kraju Izbornoga reda pod točkom 41, više u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205, Izborni red, str. 10.
[257] Privremeni zakon o uređenju Sabora se nalazi u originalu na hrvatskom jeziku u Hrvatskom državnom arhivu. Više u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.

godine, pismen, nije mogao biti pod skrbništvom, imetak mu nije smio biti u stečajnom postupku, nije smio biti kažnjavan ili pod kaznenom istragom zbog zločina ili prekršaja učinjenog iz koristoljublja. Zastupnici su glasali osobno i samostalno, nisu smjeli glasati pod utjecajem drugih osoba, a zaključci su se donosili apsolutnom većinom glasova uz prisutnost natpolovične većine u Saboru. U djelokrugu saborskoga rada bila su sva pitanja od interesa za Trojednu kraljevinu, a koja su to točno još se odredilo nakon sklapanja Nagodbe s kraljevinom Ugarskom. Sabor je sam uređivao svoje djelovanje Poslovnikom, pravo inicijative iz djelokruga Sabora imali su kralj i Sabor.[258] Vlada je imala pravo slati u Sabor svoje izaslanike koji su mogli slobodno sudjelovati u raspravama ali nisu imali pravo glasa, osim ako su bili saborski zastupnici. Svaki zastupnik, uz podršku još pet članova Sabora, mogao je postaviti predstavnicima vlade pismeno ili usmeno pitanje o svim vladinim naredbama i prijedlozima zakona.[259]

Oktroirani Izborni red izrađen je s ciljem da unionisti pobijede na izborima. Za neposredno izborno pravo u županijama je snižen cenzus, dok je u riječkoj županiji za posredno izborno pravo ukinuta privilegija sniženog cenzusa. Broj virilnih članova sabora je povećan, a broj biranih zastupnika smanjen na 66 – broj zastupnika iz gradova i drugih povlaštenih jedinica je smanjen na 23, dok je broj zastupnika iz županija povećan na 44. Zastupnici iz Vojne krajine su izostavljeni iz rada Sabora do završetka Nagodbe s Ugarskom, a prema već spomenutom *Dodatku* na kraju Izbornog reda zastupnici su se birali po modelu koji je odredio kralj. Za usporedbu Izborni red za sabor iz 1861. godine je odredio 120 narodnih zastupnika i 56 zastupnika iz Vojine Krajine što je 72 narodna zastupnika manje nego 1848.[260] Izborni je red 1861. nastao na osnovi reda iz 1848. godine, iako je odbor jedanaestorice Banske konferencije izradio nacrt izbornog reda, odbačen je na prijedlog Mirka Bogovića.[261] Razlog je taj što je red iz 1848. već kralj sankcionirao i odgovarao je potrebama Hrvatske, dao je legitimitet izborima u Vojnoj krajini i sudjelovanju zastupnika iz Dalmacije u radu Sabora. Iako od kralja potvrđen izborni red 1861. nije predviđao sudjelovanje Vojine krajine i Dalmacije, tek je nakon adrese Sabora kralj dopustio da zastupnici Vojine krajine sudjeluju u Saboru i to samo u pretresu državnopravnih pitanja. Izborni red za sabor iz 1865.

---

[258] Sabor Trojedne kraljevine je svoj prvi Poslovnik od 96 članaka donio na zasjedanju 1861. godine (Zakonski čl. V) i njime je određen unutarnji ustroj i reguliran je rad Sabora. Ovaj je Poslovnik bio na snazi, s manjim izmjenama iz 1868. i 1869. godine, do donošenja novog Poslovnika 1875. godine. Prvi Poslovnik u: *Spisi Saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1861., Zaključci saborski,* sv. 1, (ur. Dragojlo KUŠLAN, Mirko ŠUHAJ), Zagreb, 1862., str. 5-11.

[259] Privremeni zakon o uređenju Sabora, HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205, str. 11-13.

[260] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 25-40.

[261] Više u: H. SIROTKOVIĆ, »Izborni red za Sabor od 1861. godine i provođenje izbora«, str. 214, 217-218.

godine sastavila je Banska konferencija na osnovu reda iz 1861. godine. Nastavlja se s trendom smanjivanja broja zastupnika, broj županijskih zastupnika smanjen je sa 120 na 74. [262] Sudjelovanje zastupnika iz Vojine krajine je predviđeno ali opet samo u državnopravnim pitanjima.

Narodnjaci su bili razočarani ovakvim Izbornim redom što su često izražavali u svom političkom glasilu. Smatrali su kako ovakav Izborni zakon ne treba prihvatiti, te da Sabor oformljen na njemu nije ustavan. Iako je prethodni Sabor prihvatio nacrt o Izbornom redu i o uređenju Sabora, kralj je oktroirao nove, što je definitivni pokazatelj provođenja apsolutističke politike i nedostatka ustavnosti. Prepuštanjem imenovanja izbornih deputacija središnjim izbornim odborima koje su imenovali veliki župani odani Zemaljskoj vladi, vladi su otvorene mogućnosti pogodovanja svojim pristašama bez ikakvih sankcija. Pogotovo kada se uzme u obzir činjenica kako je najviša instanca na koju je bilo moguće uputiti žalbu vezanu uz izbore upravo Zemaljska vlada, dok je 1861. godine izborni postupak u potpunosti predan, odlukom bana, gradskim i županijskim skupštinama. Narodnjaci su isticali kako oktroirani izborni red sadrži više oktroja nego što se zahtijeva u kraljevskom reskriptu.[263]

3. 3. Predizborna kampanja i izbori zastupnika za Hrvatski sabor 1868. godine

Kralj je poslao 20. listopada 1867. godine reskript naslovljen na banskog namjesnika o sazivu Sabora. Na samom početku ističe kako je zadaća ovoga saziva utvrđivanje zajedničkih poslova Hrvatske i Ugarske kraljevine.[264] Potom razlaže novi Izborni red, pojašnjava kako je Izborni red iz 1848. godine bio *ad hoc* kao i dva sljedeća Izborna reda koja su se temeljila na Izbornom zakonu iz 1848. godine, uz određene preinake. Predložen je broj od 66 narodnih zastupnika, mjesta na kojima će se odvijati izbori, smanjen je izborni imovinski cenzus u skladu s novim prilikama, te je određeno ako bi se Sabor raspustio prije zakonski određenog razdoblja da se mora ponovno sazvati u roku od tri mjeseca.[265]

Izbori zastupnika za Hrvatski sabor za 1868. godinu održavali su se između 19. studenoga i 23. prosinca 1867. godine. Tri su se stranke natjecale za glasove birača na izborima – Narodno ustavna stranka ili unionisti, Stranka prava, odnosno pravaši i Narodno

[262] Banska je konferencija tijekom svoga zasjedanja u veljači 1865. godine, predložila da se broj biranih zastupnika smanji zbog visokih troškova plaćanja zastupnika. Smanjenje su zamislili i na županijskoj i na općinskoj razini, tako je broj županijskih zastupnika trebao biti smanjen s 58 na 49, a općinskih s 50 na 21. Više u: A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 40-42.
[263] *Novi Pozor*, god. 2, br. 121, Beč, 09. veljače 1868.
[264] Kraljev reskript donose *Hrvatske novine* u cijelosti, pogledati u: *Hrvatske Novine*, god.1, br. 1, Zagreb, 04. studenoga 1867.
[265] *Isto*.

liberalna stranka ili narodnjaci. Stranka prava nije se pokazala ozbiljnijom konkurencijom narodnjacima i unionistima. Najmanje je bila organizirana u predizbornoj kampanji, odnosno nisu održavali javne skupove i predstavljali javno svoj program, a svakako im nije išla u prilog činjenica kako nisu imali svoje službeno dnevno političko glasilo kao što su imali njihovi politički oponenti. Tek u rujnu 1868. godine počeo je izlaziti pravaški mjesečnik *Hervat,* nakon gotovo godinu dana nepostojanja stranačkog glasila.[266] Postupak Ante Starčevića u trećem zagrebačkom izbornom kotaru rezultirao je nagađanjima o dogovoru pravaša i unionista, naime Starčević je podržao kandidata Narodno ustavne stranke Luku Petrovića.[267] Sklonost unionista pravašima može se, pak, iščitati iz slučaja u Crikvenici, izabran je pravaš, V. Urpani za narodnog saborskog zastupnika ali se prije očitovao kako će izaći iz Stranke prava. Unionisti su se tome čudili u svom glasilu i hvalili su A. Starčevića kao pravog, čistog i nezavisnog Hrvata.[268] Prešutno Starčevićevo podržavanje L. Raucha i unionista bilo je u skladu s njegovim stavovima. Poznato je kako je Starčević bio žestok protivnik Austrije i Narodne stranke.[269] Povodio se politikom kako bi protivljenje unionistima ojačalo narodnjake, dok bi podržavanje unionista raspirilo sukob narodnjaka i unionista, od čega bi pravaši imali više koristi. Osim toga Starčević je bio žestok protivnik priznavanja srpskog imena u Hrvatskoj što je bila još jedna poveznica pravaša s unionistima. E. Kvaternik se, pak, približio Rauchu dijelom i iz osobnih razloga. Kao politički emigrant s ruskim državljanstvom, po povratku u Zagreb počeo je suradnju s režimom kako bi isposlovao otpust od ruskog državljanstva. Unatoč simpatijama, do javne suradnje pravaša i unionista nikada nije došlo jer se Starčević protivio Hrvatsko-ugarskoj nagodbi, ali je pomogao Rauchov režim samim time što nije u svojim glasilima progovarao o politici koju su provodili unionisti.[270]

Izostankom Stranke prave s političke scene, predizborna kampanja provedena krajem 1867. godine bila je zapravo sraz Narodno ustavne i Narodno liberalne stranke. Sastojala se od predizbornih skupova, proglasa, agitacije putem političkih glasila pojedinih stranaka – *Novi Pozor* i *Hrvatske novine*.[271] U stranačkom glasilu Narodno liberalne stranke *Novom*

---

[266] Posljednji broj pravaškog humorističko-satiričnog lista *Zvekan* izašao je u prosincu 1867. godine. Izdavač i financijer *Hervata* bio je odvjetnik Ivan Matok, a autor programa, koji je potpisao Matok, bio je A. Starčević. Više o programu *Hervata* i člancima koji su objavljivani kao i o stilu propagande pravaša u: M. GROSS, *Izvorno pravaštvo,* str. 243-277.

[267] *Novi Pozor*, god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867.

[268] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 11, Zagreb, 22. studenoga 1867.

[269] M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, str. 214-219; Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, Zagreb, 2009., str. 11.

[270] *Isto*, str. 219.

[271] *Hrvatske novine* počinju izlaziti 04. prosinca 1867. godine, glavni je urednik bio Marko Manasteriotti koji je došao iz uredništva *Zvekana*, a štampaju se u zagrebačkoj tiskari Dragutina Bokaua. Već u prvom broju

Pozoru česti su bili članci s optužbama usmjerenim prema unionistima zbog popustljive politike prema Ugarskoj, te pristajanja na bezuvjetnu uniju. U glasilu Narodno ustavne stranke *Hrvatske novine* narodnjacima se predbacivala nedosljednost, sklonost Raihsratu, te lažna spremnost na sklapanje unije koja je bila paravan za dobivanje mandata u Saboru.[272] U samom početku vlada je učinila potrebne pripreme kako bi unionisti pobijedili: prije izbora smijenjeni su činovnici bliski politici narodnjaka, a postavljeni oni unionistički orijentirani. Takve su radnje bile u skladu s novim Izbornim redom kojim je predviđeno kako će činovnici činiti većinu biračkog tijela. *Novi Pozor* donosi vijest da je Levin Rauch naredio činovnicima da glasaju za vladine kandidate, također razotkriva svu manjkavost rada središnjih odbora u izbornom kotaru Zagreb jer je određen jedan zastupnik za područje izbornog kotara Bistra koji broji 11 246 građana kao i za kotar Severinsko-ribničko-ozaljski s 35 127 građana.[273] Nedugo nakon ove vijesti *Novi Pozor* otkriva Rauchovu odredbu načelniku grada Zagreba u kojoj zahtjeva bilježenje svakog birača koji izađe na izbore, kao i kandidata za kojeg je glasao.[274] Navedeni podaci morali su se dostaviti na uvid samom Rauchu radi bolje kontrole činovnika na izborima i eventualnih sankcija ako netko glasa za narodnjake. Početkom prosinca 1867. godine L. Rauch je poslao dopis slična sadržaja velikom županu Varaždinske županije Kolomanu Bedekoviću Komorskom, u kojem traži da se zbog »točne kontrole i evidencije« tijekom izbora zabilježi poimence u zapisnik sve birače, uz podatak za kojega su kandidata glasali te da mu se nakon dovršena posla zapisnici neposredno dostave.[275] *Hrvatske novine* su reagirale na kritike objavljene u *Novom Pozoru* izazvane Rauchovim dopisima o kontroli birača. Opravdavaju banskoga namjesnika napadima na narodnjake i njihovo glasilo.[276] Glavni argument im je kako se javnim glasanjem ne može osujetiti izbore i utjecati na kontrolu pri glasanju. Istaknuli su da tvrdnje *Novog Pozora* vrijeđaju narod koji glasa po vlastitom nahođenju, te da postoje primjeri ustavnih i liberalnih naroda koji provode javna glasanja, kao primjer navode Talijane. Utjecaj, odnosno pritisak vladini su kandidati vršili na sve javne službe, Carsko kraljevsko ravnateljstvo pošta u Zagrebu izdalo je za sve poštare i poštarske činovnike okružnicu kojom im zabranjuje agitaciju i glasanje za narodnjake, te im

najavljuju svoj unionistički karakter. Više u: A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 113-114.

[272] Često su izlazili članci uoči izbora kako u *Novom Pozoru* tako i u *Hrvatskim novinama* u kojima su optuživali jedni i drugi političke oponente, jedan je od primjera članak u *Hrvatske Novine*, god.1, br. 27, Zagreb, 11. prosinca 1867.

[273] *Novi Pozor*, god. 1, br. 66, Beč, 03. prosinca 1867.

[274] *Novi Pozor*, god. 1, br. 72, Beč, 10. prosinca 1867.

[275] Original dopisa L. Rauch varaždinskom županu K. Bedekoviću se u cijelosti nalazi u Hrvatskom državnom arhivu, više u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 28, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.

[276] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 31, Zagreb, 16. prosinca 1867.

preporučuju što veću lojalnost i strogo vršenje dužnosti pri glasanju.[277] Nadalje *Novi Pozor* otkriva nepoštenu agitaciju koja se odvijala u redovima mađarona, širili su uvrede i laži u svojim oglasima i knjižicama, dok su se oglasi narodnjaka plijenili i svaki je morao imati biljeg kako je određeno financijskim zakonom, oglasi unionista su više puta objavljivani bez ikakva biljega.[278] Štoviše, policija je zaplijenila oglas narodnjaka, s biljegom u kojem se birače obavještava da se u trećem zagrebačkom izbornom kotaru glasa za Matiju Mrazovića, dok su oglas o povlačenju narodnjaka sa izbora u prvom i drugom zagrebačkom kotaru raspačavali bez biljega.[279]

Djelovanje narodnjaka uoči izbora pratile su uz *Narodne novine* i unionističke *Hrvatske novine*. Agitaciju narodnjaka u Zagrebu zabilježile su *Narodne novine*. Pišu kako desetnici idu gradom i nagovaraju birače da glasaju za narodnjake.[280] Unionisti su često predbacivali narodnjacima kako ne žele riješiti tadašnje neustavno stanje, te time škode svojoj domovini. Pripisivali su nekim političarima Narodno liberalne stranke nedosljednost, često se u unionističkom tisku provlačilo ime J. Subotića kao najočitijeg primjera nedosljednosti jer je putem Banske konferencije nastojao 1865. godine uvesti oktroirani izborni red, a sada je bio najžešći protivnik oktroja.[281] Zamjeraju mu što je tijekom svoje političke karijere služio svim donesenim oktrojima i što je na prošlom saboru bio narodni zastupnik također oktrojem, nakon odstupanja saborskog zastupnika izabranog voljom naroda. U članku se ironično navodi kako riba smrdi od glave jer je glava Narodno liberalne stranke upravo J. Subotić. Autor članka »Oružje naših protivnika« tiskanog u *Hrvatskim novinama* prikazao je nepoštenu agitaciju narodnjaka.[282] U Laškoj ulici br. 8 u Zagrebu, gdje je stanovao unionist sedlarski majstor Ivan Milan, pucano je u prizemni prozor. Iste večeri zabilježena je buka po Zagrebu i uništavanje prozora na Ribnjaku, razbijeni su prozori također u kući unionista Haslingera u Laškoj ulici, kao i kod odvjetnika Pocha. Unionisti su optužili narodnjake za ove izgrede. Nakon provedene policijske istrage zaključeno je kako se ne radi o političkom činu kod I. Milana, jer je sam dao policiji izjavu kako se ne bavi politikom.[283] Pretpostavljeno je da se radi o slučajnom događaju – ili je netko od susjeda čistio pušku koja je slučajno opalila ili je pak zalutao metak nekoga lovca. Vijest o namjerno nanesenoj šteti kod Haslingera smatrali su sasvim neosnovanom, a kod Pocha su bili stari poprilično uništeni prozori koje je

[277] *Novi Pozor,* god. 1, br. 71, Beč, 08. prosinca 1867.
[278] *Novi Pozor,* god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867.
[279] *Novi Pozor,* god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.
[280] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 11, Zagreb, 22. studenoga 1867.
[281] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 35, Zagreb, 20. prosinca 1867.
[282] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 20, Zagreb, 03. prosinca 1867. i *Hrvatske Novine,* god.1, br. 21, Zagreb, 04. prosinca 1867.
[283] *Narodne Novine,* god. 33, br. 279, Zagreb, 04. prosinca, 1867.

vjetar dodatno uništio. Unionisti se nisu složili s takvim tvrdnjama, smatrali su kako istraga još nije završena.[284] Iz Samobora iste novine izvještavaju o divljaštvu tamošnjeg kotarskog suca, pristaše Narodno liberalne stranke, koji je zatvorio nekoliko Samoboraca i prijetio im batinanjem jer je tražio podatak tko mu je od unionista usred noći radio nered pred kućom.[285]

Predizborna kampanja uključivala je javne skupštine stranaka na kojima su se predstavljali kandidati i stranački program. Narodno liberalna stranka je uoči izbora u Erdeviku održala Skupštinu u rujnu 1867. godine. Prema natpisima iz novosadske *Zastave* sakupilo se više od 140 građana, što svećenika obije vjere, što seljaka i obrtnika.[286] Sjednicu je otvorio svećenik Ivan Krstitelj Tombor, a najvažniji doprinos sjednice bilo je utvrđivanje programa stranke, prvenstveno njegov temelj na postojećim saborskim zaključcima koji narodnjacima daju legitimitet.[287] Priznaju samo Sabor Trojedne kraljevine kao nadležno tijelo za rješavanje državnopravnih pitanja s kraljevinom Ugarskom, županije nisu nadležne za takvu vrstu pitanja. Unija s Ugarskom mora biti sklopljena na osnovu slobodnog sporazuma Hrvatskog i Ugarskog sabora, a smatrali su uvjetom sklapanja unije očuvanje autonomije Trojedne kraljevine. Trojedna kraljevina ne smije biti »prikrpina« ili »sluga« Ugarskoj, nego njezina »saveznica« i »drugarica«.[288] Protive se prihvaćanju ugarskih zakona od 1848. godine jer su protivni zemaljskoj autonomiji, te se zalažu za potpunu nezavisnost Trojedne kraljevine u unutarnjoj upravi. Po pitanju spornog oktroiranog Izbornog reda izjasnili su se kako ovaj izborni red nije valjan, pogotovo jer je Trojedna kraljevina već imala Izborni red ustanovljen na prijašnjem zasjedanju Sabora. Na kraju sjednice obavili su formalnosti oko organizacije stranke, izabrali su centralni odbor.[289]

Unionisti su svoj program iznijeli u vlastitom političkom glasilu, tvrdili su kako ne žele nepoštenu uniju u kojoj će se pokoriti Ugarskom kraljevstvu, također nisu željeli biti oružje protiv Mađara, već su težili što većoj samostalnosti Trojedne kraljevine uz Ugarsku pomoć.[290] Službeni je program Narodno ustavna stranka izdala u knjižici pod nazivom »Poštena unija« u kojoj su razjasnili temeljne pojmove – narodnost, ustavnost, autonomiju i cjelokupnost.[291] Pod pojmom narodnost objasnili su kako hrvatska narodnost nije ugrožena, za nju su jamčili

---

[284] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 23, Zagreb, 06. prosinca 1867.
[285] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 15, Zagreb, 27. studenoga 1867.
[286] *Narodne novine,* god. 33, br. 234, Zagreb, 11. listopada 1867.
[287] Program Narodno liberalne stranke ustanovljen na sjednici u Srijemu donosi u cijelosti *Novi Pozor* u: *Novi Pozor,* god. 1, br. 67, Beč, 04. prosinca 1867.
[288] *Novi Pozor,* god. 1, br. 67, Beč, 04. prosinca 1867.
[289] *Isto*.
[290] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 24, Zagreb, 07. prosinca 1867.
[291] Cijeli program nalazi se objavljen u dva nastavka u: *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 26, Zagreb, 10. prosinca 1867. i *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 27, Zagreb, 11. prosinca 1867. Program raščlanjuju i razjašnjavaju u *Narodnim novinama,* više u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 287, Zagreb, 13. prosinca, 1867.

ugledni Mađari, te ugarska sloboda i ustavnost. Napomenuli su i hrvatski jezik koji Mađari nisu željeli uništiti. Tvrdili su kako u Hrvatskoj ne postoji nijedna pomađarena obitelj iz razdoblja od 1836. do 1848. godine, dok je nakon 1848. germanizacija uzela maha. Upravo će unija s Ugarskom, prema njihovim tvrdnjama, omogućiti Trojednoj kraljevini zadržavanje ustavnosti, kao i autonomije po članku 42. iz 1861. koji Ugarska priznaje i podržava. Zakoni i državni ugovori Trojedne kraljevine bili su sastavljeni većinom tijekom saveza s Ugarskom, pa je pitanje unionista je li uopće moguće zadržati ustavnost bez ugarske pomoći. Autonomiju će Trojedna kraljevina, prema njihovu viđenju unije, sačuvati u vrhovnoj političkoj zemaljskoj upravi, nastavi, vjerozakonskoj upravi, pravosuđu. Istaknuli su kako je nerealno zahtijevati autonomiju u ostalim zajedničkim poslovima, ionako je Trojedna kraljevina trebala imati utjecaja na ostale poslove putem zajedničkog zastupanja svih zemalja krune. Unijom nije trebala biti žrtvovana cjelokupnost Trojedne kraljevine, ona je u načelu bila riješena, ostalo je otvoreno samo pitanje Rijeke. Računali su na pomoć Ugarske oko pripajanja Vojne Krajine i Dalmacije. Smatrali su da će pitanje Rijeke biti riješeno u hodu, odnosno da Trojedna kraljevina neće biti oštećena jer će unijom s Ugarskom i Rijeka kao dio Trojedne kraljevine doći u isti odnos s Ugarskom koji ima Trojedna kraljevina.[292] Unionisti su tumačili kako bi unija kojoj oni teže *de facto* značila proširenje unutarnje autonomije Trojedne kraljevine. Pod njezinu upravu došlo bi obrazovanje odnosno nastava kojom se do tada upravljalo iz Beča, pravosuđe i politička, te administrativna uprava.[293]

Istaknuti članovi Narodno ustavne i Narodno liberalne stranke su kao dio predizborne kampanje predstavljali svoje, odnosno programe svojih stranaka u tisku. Jovan Živković, unionist, izdao je svoj program u nekoliko nastavaka u *Narodnim novinama* pod naslovom »Nekoliko riečih u oči sabora«.[294] Živković se prvenstveno obraća stanovnicima Srijema, a potom opravdava kao patriotsku dužnost svoje putovanje s L. Rauchom u Peštu na sastanak s ugarskim državnicima da se dogovore oko autonomije i teritorijalne cjelokupnosti.[295] Obrazlaže svoje, ujedno i političke stavove svojih stranačkih kolega o državnopravnim odnosima Trojedne kraljevine s Austrijom i Ugarskom, zalažu se za rješenje koje će donijeti s Ugarskim saborom uz uvjet da se poštuje članak 42 iz 1861. Smatra kako Austro-Ugarski dualizam treba naknadno priznati i združiti se ili sklopiti savez s Kraljevinom Ugarskom. Po

[292] *Narodne Novine,* god. 33, br. 295, Zagreb, 23. prosinca, 1867.
[293] *Narodne Novine,* god. 33, br. 290, Zagreb, 17. prosinca, 1867.
[294] Program J. Živkovića izlazi u četiri nastavka: *Narodne Novine,* god. 33, br. 281, Zagreb, 06. prosinca, 1867.; *Isto,* god. 33, br. 282, Zagreb, 07. prosinca, 1867.; *Isto,* god. 33, br. 283, Zagreb, 09. prosinca, 1867.; *Isto,* god. 33, br. 284, Zagreb, 10. prosinca, 1867.
[295] Više o sastanku Živkovića i Raucha s ugarskim državnicima u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 280, Zagreb, 05. prosinca, 1867.

pitanju zajedničkih poslova i organa koji će o njima raspravljati jasnih je stavova kako je bolje da se zastupnici za zajedničke poslove biraju iz Sabora, a ne neposredno iz izbornih kotara. Zalaže se za državnu, teritorijalnu cjelokupnost, odnosno združenje Dalmacije i spajanje Vojne krajine Trojednoj kraljevini. Zagovara također održavanje prava na Rijeku u onim poslovima koji pripadaju autonomiji Trojedne kraljevine kao i za ustrojenje vlade i uprave po uzoru na Ugarsku. Protivnik je oktroiranog izbornog reda iz dva razloga, prvenstveno jer postoje Izborni redovi iz prijašnjih saziva Sabora koji su primjenjivi, ali i zato što se Sabor iz 1865. godine ogradio od svakoga oktroja. Ipak, spreman je složiti se s većinom u Saboru ako se prihvati ovakav Izborni red kao valjani, jer bi u protivnom došlo do raspusta Sabora i novih izbora najvjerojatnije po istom od kralja određenom Izbornom redu ili bi se, pak, pitanje odnosa Hrvatske i Ugarske moglo riješiti bez Hrvatske što bi bilo za Trojednu kraljevinu krajnje nepovoljno. Potom se osvrće na program Narodno liberalne stranke, poglavito na točku u kojoj objašnjavaju kako polaze od zaključaka prijašnjih Sabora. Živkoviću je takvo polazište sporno jer je prethodni Sabor Trojedne kraljevine donio zaključke koji se međusobno pobijaju, pritom misli na Adresu u kojoj je načelo zajedništva i solidarnosti s Ugarskom prema Beču, te Naputak u kojem je načelo pariteta s Ugarskom. Nakon ozakonjenja dualizma i krunjenja kralja bilo je nemoguće svoje političke stavove temeljiti na zaključcima koji polaze od pretpostavke kako dualizma nema, više nije bio moguć samostalan dogovor Trojedne kraljevine s Bečom. Trebalo je program prilagoditi novim ozakonjenim promjenama nastalim u Monarhiji. Živković se dotiče također stavova i izjava Jovana Subotića koje su objavljene u *Novom Pozoru* o oktroiranom Izbornom redu. Podsjeća Subotića kako je sudjelovao u radu Banske konferencije koja je po višem nalogu, a na saziv bana Šokčevića trebala izraditi prijedlog za novi oktroirani Izborni red koji nije prošao u vladi, podržan je izborni red iz 1861. godine. Stoga smatra kako nije umjesno da Subotić komentira oktroj kada se zalagao i sam kao izvjestitelj Banske konferencije za oktroj. Iako je J. Živković bio unionist, neki njegovi stranački kolege nisu se slagali s programom koji iznosi, smatrali su ga preblagim pa čak agitiraju protiv njega tijekom predizborne kampanje.[296]

Narodnjak Jovan Subotić u novinama *Novi Pozor* izdaje svoj program u članku »Njekoliko riečih«, odnosno program Narodno liberalne stranke.[297] Razmatra problematiku oktroiranoga izbornog reda, da li ga prihvatiti ili ne. Napominje kako iza politike vlade, odnosno banskog namjesnika L. Raucha i upravitelja Hrvatske dvorske kancelarije u Beču A.

[296] *Narodne Novine*, god. 33, br. 289, Zagreb, 16. prosinca, 1867.
[297] *Novi Pozor*, god. 1, br. 60, Beč, 26. studenoga 1867. i *Novi Pozor*, god. 1, br. 61, Beč, 27. studenoga 1867.

Kuševića, stoji mađarski premijer G. Andrássy.[298] Naveo je nekoliko primjera kojima je dokazao kako se prava nametnuta oktrojem ne moraju prihvatiti (Mađari iz Erdelja nisu htjeli prihvatiti nametnuta prava vezana uz Erdelj). Razlaže zašto se ne može i ne smije prihvatiti oktroj.[299] Prvo je naveo kako u Trojednoj kraljevini već postoji ustav, a potom kako se nakon prihvaćanja oktroja više neće moći mnogo napraviti u smislu njegova odbacivanja. Smatrao je prihvaćanje oktroja političkom nezrelošću. Primijetio je i neke izmjene u Izbornom redu koje će omogućiti veći broj virilnih članova sabora.[300] Unionisti su Subotiću zamjerili nedosljednost i proturječnost jer je prvo pisao proglas za birače u Srijemu u kojem ih je upozorio kako moraju doći na izbore ispuniti svoju patriotsku dužnost, dok je u drugom pisao protiv izbornoga reda i zaključio kako ga se ne može prihvatiti.[301]

Programi Narodno liberalne i Narodno ustavne stranke nisu u osnovi bili toliko različiti, na što se uostalom ukazivalo u tisku. Obje stranke su težile sklapanju unije s Ugarskom, kao i da polazište unije bude članak 42 iz 1861. godine, ali su se razlikovali u uvjetima sklapanja unije. Temeljna razlika u odnosima prema Ugarskoj jest organizacija tijela koji bi imao zadaću raspravljati o zajedničkim poslovima obje kraljevine. Narodno liberalna stranka je smatrala kako je potrebno odrediti delegacije Hrvatskog i Ugarskog sabora koje će na temelju pariteta vijećati o zajedničkim poslovima, dok je Narodno ustavna stranka takav zahtjev smatrala nerealnim. Narodnjaci su također smatrali kako je potrebno zajedničke poslove, kada se utvrde, raspravljati putem delegacija, nikako slanjem poslanika u Ugarski sabor koji bi trebao biti nadležni organ. Dakle tražili su ista prava za Trojednu kraljevinu koja je Ugarska imala u odnosu na Austriju.

Inozemni je tisak bio zainteresiran za političku situaciju uoči izbora u Trojednoj kraljevini kao i za političke programe te djelovanje dvije najjače stranke. Bečki list *Die Debatte* ocjenjuje kako je Živkovićev program na tragu realne unije s Ugarskom i ne može se smatrati unionističkim, dok narodnjaci sa svojim političkim težnjama zapravo opstruiraju uniju.[302] Narodno liberalna stranka prihvatila je samo trgovinu i komunikacije kao zajedničke poslove, a Narodno ustavna stranka tome još dodaje financije, ratne poslove i trgovinu koje narodnjaci žele raspravljati putem delegacija. Poljske novine *Gaz. Nar*. i *Czas* komentiraju predstojeću Hrvatsko-Ugarsku nagodbu i iznose svoju ocjenu uz komentar kako bi mnogi

[298] *Novi Pozor*, god. 1, br. 60, Beč, 26. studenoga 1867.
[299] *Novi Pozor*, god. 1, br. 61, Beč, 27. studenoga 1867.
[300] *Isto*.
[301] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 26, Zagreb, 10. prosinca 1867.
[302] *Narodne Novine*, god. 33, br. 286, Zagreb, 12. prosinca, 1867.

narodi s druge strane Litave, prvenstveno Česi i Poljaci, bili sretni da sklope ovakvu vrstu nagodbe s Bečom.[303]

Unionisti L. Rauch i J. Živković početkom studenog putovali su po Srijemu kako bi pridobili potporu birača na predstojećim izborima.[304] Krenuli su iz Pešte do Vukovara i Osijeka. Prema natpisima unionističkog glasila Raucha su oduševljeno dočekali u Srijemu uz zvonjavu zvona, deputacije i mnoštvo koje je podržalo njegovu politiku.[305] Doček u Osijeku popraćen bakljadom i oduševljenjem svih društvenih slojeva kako građana tako i plemstva i svećenika opisuju *Hrvatske novine*.[306] Putovanje je završilo 22. studenoga 1867. godine. L. Rauch je prema izvještajima s putovanja koji su objavljivani u *Hrvatskim novinama*, ostavio dojam pravoga domoljuba, a nikako aristokratsko-birokratskoga banskog namjesnika.[307] Potonji su nakon agitacije po Slavoniji otputovali u Ugarsku kako bi ugovorili s ugarskim političarima uvjete unije, odnosno kako bi utvrdili teritorijalnu cjelokupnost i autonomiju.[308] Glavna im je namjera sastanka bila, kao uostalom i ugarskim političarima kako su kazivali, stati na kraj Bečkom centralizmu.[309]

Zemaljskoj je vladi omogućen znatan utjecaj na ishod izbora. U tom smislu je veliki župan, a Rauch je osigurao da to budu unionisti, birao središnji izborni odbor koji je imenovao izborne deputacije, a na nepravilnosti u njihovom radu se moglo žaliti samo vladi. Veliki župani su djelovali kako bi pobjedu na izborima izborila vladina Narodno ustavna stranka. Djelovanje Zagrebačkog velikog župana Mirka Bogovića bilo je u smjeru pogodovanja unionistima. Tijekom izborne kampanje pomagao je unionistima na sve načine. Tako je otpustio desetak općinskih i županijskih činovnika u Zagrebačkoj županiji koji su bili politički nepodobni. Među njima je bio i Eduard Budačić, pisar kod kotarskog županijskog suda.[310] Prema izvještaju *Novoga Pozora* potonji se došao oprostiti u ured kotarskog suca Ivana Jande, a ovaj ga je potjerao. Štoviše, Budačić je hitno morao napustiti zemlju, iako je već šest godina boravio u Hrvatskoj. Ako bi se, pak, suprotstavio donesenoj odluci o napuštanju zemlje, zaprijetili su mu izgonom. U drugim županijama Trojedne kraljevine situacija nije bila ništa bolja. Prije izbora postavljen je barun Vecey gubernatorom ugarskog

---

[303] Članke poljskih novina o izborima u Trojednoj kraljevini donose *Narodne novine*. Više u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 292, Zagreb, 19. prosinca, 1867.
[304] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 1, Zagreb, 04. studenoga 1867.
[305] Brzojavna vijest u: *Hrvatske Novine,* god.1, br. 2, Zagreb, 12. studenoga 1867.; *Isto,* god.1, br. 3, Zagreb, 13. studenoga 1867.
[306] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 10, Zagreb, 21. studenoga 1867.
[307] Više o dojmu koji je L. Rauch ostavio tijekom svoga putovanju u Srijem u: *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 12, Zagreb, 23. studenoga 1867.
[308] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 18, Zagreb, 30. studenoga 1867.
[309] *Narodne Novine,* god. 33, br. 280, Zagreb, 05. prosinca, 1867.
[310] *Novi Pozor,* god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867.

primorja, a prema izvještajima *Novog Pozora* Vecey je bio poznati izaslanik kamarile.[311] Veliki župani se nisu susprezali miješati u rad izbornih deputacija kako bi na nezakonit način iskoristili svoje ovlasti. Koprivnički kotar je primjer provođenja samovolje velikih župana i njihova utjecaja na rad izbornih deputacija. Naime predsjednik izborne deputacije u navedenom kotaru je bio kotarski sudac u Ludbregu Baneković. Veliki župan Ladislav Kukuljević brzojavom je naredio velikom sucu Somogjiu da zamijeni Benekovića jer je bio politički skloniji narodnjacima. Na njegovo mjesto je odredio postavljanje unionistički orijentiranog vlastelina iz Dubovice, Šmidta.[312]

Neregularnosti su zabilježene prije i tijekom izbora održanih 1867. godine u radu gotovo svih političkih ili državnih institucija važnih za sam proces izbora u Trojednoj kraljevini. Određene nepravilnosti nisu mimoišle djelovanje pa ni formiranje Izbornih deputacija. Prema točki 6. Izbornoga reda članovi izbornih deputacija u određenom kotaru morali su biti birači potonjeg kotara, no u Zagrebu je središnji odbor imenovao za središnji izborni kotar odbornika Janka Dolovčaka koji je imao pravo glasa u drugom kotaru grada Zagreba. Isti je slučaj zabilježen u sisačkom kotaru gdje je imenovan Lavoslav Gorički koji u tom kotaru nije bio birač.[313] Zabilježeno je također kako je u trgovištu Sisak trgovac A. Durich postavljen u izbornoj deputaciji kao odbornik, iako je bio Mađar i tek je unazad nekoliko godina živio u tom kotaru. Durich se zahvalio na časti člana deputacije i povukao se zbog zdravstvenih razloga.[314] Smijenjen je također predsjednik izborne deputacije u Svetom Ivanu F. Saračević jer nije bio stanovnik u tom kotaru pa nije zadovoljavao osnovni uvjet vršenja predsjedničke funkcije u izbornoj deputaciji.[315]

Nadalje nepravilnosti u radu izbornih deputacija uočene su po pitanju nekih predsjednika deputacija koji su bili ujedno i kandidati na izborima što je svakako sukob interesa. Ipak, netom prije izbora odlučili su dati ostavku na mjesto predsjednika deputacije zbog kandidature kako ne bi kršili odredbe Izbornoga reda. Takav je slučaj zabilježen u Zagrebačkoj županiji u izbornom kotaru Goričko-Pokupskom. Tamo je prvotni predsjednik izborne deputacije Mirko Bušić dao ostavku kako bi se kandidirao za zastupnika, a zamijenio

[311] *Novi Pozor*, god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.
[312] *Novi Pozor*, god. 1, br. 49, Beč, 12. studenoga 1867.
[313] *Novi Pozor*, god. 1, br. 66, Beč, 03. prosinca 1867.
[314] Zapisnik središnje izborne deputacije Zagrebačke županije sastavljen 07. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103 i Dopis poglavarstva trgovišta Sisak zagrebačkom velikom županu od 01. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja (lokalni broj spisa 1173/867), serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[315] Zapisnik središnje izborne deputacije Zagrebačke županije sastavljen 07. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.

ga je kotarski sudac Ivan Janda.[316] Valja napomenuti da je sam veliki župan M. Bogović upozorio na ovaj slučaj i tražio od podžupana P. Očića da djeluje u skladu sa zakonom i M. Bušića zamijeni I. Jandom.[317] U istoj županiji, u središnjem kotaru Lj. Reizner je napustio mjesto predsjednika izborne deputacije i kandidirao se za saborskoga zastupnika.[318] Jedan od primjera jest i koprivnički kotar, te predsjednik izborne komisije F. Inkey koji je bio i kandidat na izborima stoga se, poštujući zakon, povukao s mjesta predsjednika.[319] Ostavka je stigla prekasno jer je popis birača bio sastavljen i izbor izbornika obavljen, ako je imao namjeru utjecati na izbore za to je imao priliku.[320] U kotaru Sveti Križ Varaždinske županije Dragutin Čegel, općinski sudac i predsjednik izborne deputacije je nakon organizacije rada i članova deputacije dao ostavku i kandidirao se za saborskog zastupnika, Ladislav Tumpić ga je zamijenio na mjestu predsjednika.[321] U Dugom Selu je bio sličan slučaj: predsjednik izborne deputacije bio je Stjepan Drašković koji kao virilni član Sabora nije imao pravo biranja, što je *de facto* kršenje članka 6 Izbornoga reda – izborne deputacije moraju biti sastavljene od birača kotara u kojem djeluju.[322]

Nepravilnosti i nedosljednosti u radu izbornih deputacija odrazile su se na izborne liste. U deputaciji prvoga izbornoga kotara u Zagrebu za prisežnika je imenovan narodnjak Fabičić za kojega u *Hrvatskim novinama* tvrde da se protiv njega vode dvije istrage zbog koristoljublja, dok u drugom izbornom kotaru deputacija nije dopustila glasati građanima koji su zbog istoga prekršaja pod istragom.[323] Uslijed površnosti i pristranosti koje su uočili unionisti u sastavljenim izbornim listama, odlučili su poslati odbor od nekoliko članova Narodno ustavne stranke namjesniku L. Rauchu i zamoliti da se imenuje povjerenik koji će paziti na regularnost rada izbornih komisija.[324] Unionisti su se žalili po završetku izbora na

[316] Dopis Zagrebačke središnje izborne deputacije od 25. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 34, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[317] Dopis podžupanu P. Očiću od župana M. Bogovića od 20. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[318] Zapisnik središnje izborne deputacije Zagrebačke županije sastavljen 21. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[319] Umijesto Inkeya imenovan je predsjednikom deputacije arhiđakon Pavao Draganec, više u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 49, Beč, 12. studenoga 1867.
[320] *Novi Pozor*, god. 1, br. 66, Beč, 03. prosinca 1867.
[321] Dopis D. Čegela velikom županu u Varaždinu od 26. studenoga 1867. godine kojim daje ostavku na mjesto predsjednika izborne deputacije jer se odlučio kandidirati za zastupnika u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 18, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205. U zapisniku središnjeg izbornoga odbora Varaždinske županije od 28. studenoga 1867. godine se nalazi obavijest o ostavci D. Čegela i postavljanju njegova zamjenika L. Tumpića, zapisnik se nalazi u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205. Također vidjeti u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 74, Beč, 12. prosinca 1867.
[322] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[323] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 24, Zagreb, 07. prosinca 1867.
[324] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 29, Zagreb, 13. prosinca 1867.

rad izborne deputacije u Zagrebu pod predsjedanjem Price, tvrde da je biračima unionističkoga političkog opredjeljenja uskraćeno pravo glasa, iako su bili uvršteni na prve izborne liste na koje su se mogle uložiti reklamacije, potonji birači nisu bili na završnim listama za koje je zakonom propisano da nema prigovora.[325]

Odbor unionističke stranke organizirao se i pobrinuo kako glasači Narodno ustavne stranke u Zagrebačkoj županiji ne bi bili lišeni prava glasa. Prema izvještaju *Hrvatskih novina* odbor je došao do spoznaje kako je izostavljeno sa izbornih lista 120 unionističkih birača koji zadovoljavaju zakonske uvjete za pravo izbora po plaćenom porezu većem od 15 forinti, ili pak stoga što su građani ili činovnici. Isto tako otkrili su kako su na izborne listine uvrštena 53 narodnjačka birača koja nemaju zakonsko pravo izbora.[326] Odbor unionista odlučio je ispraviti nepravdu, uložili su žalbu u sva tri zagrebačka izborna kotara putem članova izbornih odbora. Naišli su na poteškoće nakon što je nekim biračima ponovno osporeno pravo glasa jer se nisu osobno došli žaliti što zakon nigdje ne zahtijeva. Odbor unionista se stoga odlučio žaliti zemaljskoj oblasti i tražiti od nje tumačenje zakona. Smatrali su kako je ne samo ovlast već i dužnost izborne deputacije, ako uoči propust, isti ispraviti bez obzira na to kako su došli do spoznaje o pogrešci.[327]

Izbori za saborske zastupnike Trojedne kraljevine bili su odgođeni iz nepoznatih razloga brzojavnom naredbom koju je Levin Rauch poslao za boravka u Srijemu 9. studenog 1867. godine. Narodnjaci to nazivaju *superoktroj* ili oktroj na kraljev oktroj od 20. listopada 1867. godine.[328] R. Zlatarević je bez dodatnih pojašnjenja obavijestio zagrebačkog velikog župana M. Bogovića da je banski namjesnik odgodio izbore »do daljih ovostranih odredabah«, pripremne radnje se ipak nastavljaju, a vrijeme održavanja izbora će se naknadno odrediti prema roku odgode Sabora.[329] Ubrzo su počela nagađanja u tisku zašto su izbori odgođeni, ali svako je objašnjenje išlo u smjeru pogodovanja unionistima – Rauch je želio smijeniti gradskog kapetana i šefa gradske policije Nikolu Uricu jer je dobio dojavu kako unionisti nemaju izgleda pobijediti na izborima dok je potonji prisutan, dok su, pak, drugi smatrali kako se tijekom putovanja po Srijemu Rauch uvjerio da ne mogu unionisti pobijediti dok su

[325] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 33, Zagreb, 18. prosinca 1867.
[326] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 23, Zagreb, 06. prosinca 1867.
[327] *Isto*.
[328] *Novi Pozor,* god. 1, br. 51, Beč, 14. studenoga 1867.
[329] Dopis R. Zlatarovića velikom županu M. Bogoviću od 09. studenoga 1867. godine i od 23. studenoga iste godine, u prvom je obavijest o odgodi saborskih izbora, dok je u drugom odredba da izborne deputacije nastavljaju sa svojim radom, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 8, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103 i HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 9, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.

pojedini »municipalni« časnici u službi, pa je namjeravao prije izbora u gradovima i trgovištima obnoviti magistrate.[330]

Samom izboru saborskih zastupnika prethodili su izbori izbornika i popisi birača, navedene su poslove obavljale Izborne deputacije. Izbori za izbornika zlatarskog kotara Varaždinske županije za svih šesnaest izbornih odsjeka detaljno su zabilježeni u zapisniku izborne deputacije pod predsjedanjem Ladislava Jelačića, a zapisnik se čuva u Hrvatskom državnom arhivu.[331] Zapisnik sadrži popis mjesta, odnosno općina koje pojedini izborni odsjek obuhvaća, broj prisutnih posrednih birača, te raspodjelu glasova. Zanimljivo je kako se u petnaestom i šesnaestom odsjeku posredni birači nisu odazvali izborima, iako su bili zakonito obaviješteni o mjestu i vremenu održavanja izbora, time su se odrekli prava izbora. U Koprivnici je Ferdinand Inkey Pallinski agitirao za unionistu Oštriša kao posrednoga izbornika, iako je bilo poznato kako je potonji bio pod kriminalnom istragom.[332] Također su sačuvani podaci o izabranim izbornicima za grad Zagreb, podijeljeni po općinama s podacima o broju birača.[333]

U općini Lukovdol Severinskog kotara zabilježeni su tijekom izbora izbornika neredi. Na dan izbora došao je u Lukovdol Marko Domitrović iz Zdihova tvrdeći kako su ga poslali L. Rauch i veliki župan Bogović, iako nije imao pravo glasa u toj općini.[334] Prvo je prije izbora nagovarao birače da glasaju za vladinog kandidata, potom, kada su počeli izbori, nije dopuštao biračima da uđu u županijsku zgradu s objašnjenjem da puku nije dozvoljeno ulaziti u županijsku zgradu. Tvrdio je da se izbori imaju obaviti na otvorenom bez obzira na vremenske uvjete, odnosno iako je padao snijeg. Predsjedniku deputacije Radoslavu Lopašiću, koji ga je pozvao na red jer nema što tražiti u kotaru u kojem ne živi, odgovorio je kako će Lopašića »za tri dana u gvoždju odvesti u Zagreb«.[335] Uza sav nered izbor se morao izvršiti u obližnjem biralištu, što je uz ostale događaje dokumentirano u zapisniku izborne deputacije.

U suhopoljskom kotaru Virovitičke županije, županijski kotarski sudac Thaller izvršio je strogu povredu zakona pri izboru izbornika. Potonji je plaćao biračima pića i davao obećanja kako će im priskrbiti zemljišta, takva politika mu je osigurala mjesto predsjednika izborne deputacije. O regularnosti izbora izbornika i djelovanju predsjednika izborne

[330] *Novi Pozor*, god. 1, br. 52, Beč, 15. studenoga 1867.
[331] Zapisnik zlatarskog izbornoga odbora od 02. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[332] *Novi Pozor*, god. 1, br. 55, Beč, 20. studenoga 1867.
[333] Zapisnik Središnjeg kotarskog suda Zagrebačke županije od 09., 10., 11. i 12. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[334] *Novi Pozor*, god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.
[335] *Novi Pozor*, god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.

deputacije svjedoči činjenica kako je 8. studenoga bio završen izbor izbornika koji se tek trebao održati 10., 11. i 12. studenoga.[336]

3. 4. Pregled izbora za saborske zastupnike po županijama Trojedne kraljevine

Trojedna kraljevina, odnosno njezin teritorij civilne Hrvatske i Slavonije bio je političko-administrativno podijeljen uoči izbora za Sabor na sedam županija – Križevačka, Zagrebačka, Varaždinska, Riječka, Požeška, Virovitička i Srijemska.[337] Radilo se o teritorijalnom ustrojstvu koje je odredila Banska konferencija još 1860/1. godine *Naputkom za privremeno uređenje županija, slobodnih kotareva, kraljevskih slobodnih gradova, povlaštenih trgovišta i seoskih općina u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji*. Navedeni je *Naputak* kralj sankcionirao u siječnju 1861. godine.[338]

Prema kraljevom oktroiranom Izbornom redu iz listopada 1867. godine svaka od sedam Hrvatsko-slavonskih županija imala je pravo izabrati određen broj saborskih zastupnika, uz gradove, povlaštene kotare i veća trgovišta koji su dobili pravo zasebnog biranja zastupnika. Sudjelovanje Vojne krajine i Dalmacije *de facto* nije bilo predviđeno, ali je za Vojnu krajinu propisano zakonom o uređenju Sabora da će u radu Sabora sudjelovati 23 krajiška zastupnika ako kralj odobri svojom posebnom odlukom. Pitanje Dalmacije je odgođeno dok se ne donese poseban sporazum o odnosima između kraljevine Dalmacije i Trojedne kraljevine s kraljevom sankcijom.

3. 4. 1. Zagrebačka županija

Zagrebačka je županija shodno novom Izbornom redu dobila pravo izabrati deset zastupnika za predstojeći Sabor, no sastojala se od 16 kotara, dakle stvarno brojčano stanje kotara nije odgovaralo predviđenom broju zastupnika koje je trebalo izabrati.[339] Zagrebačka osrednja deputacija, na čelu s velikim županom Mirkom Bogovićem je, stoga, donijela odluku

---

[336] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.

[337] Promjene su nastupile 1871. godine kada je uspostavljena Bjelovarska županija ukinućem bivše varaždinske Krajine, 1875. godine promjene unutar postojećih hrvatsko-slavonskih županija, te 1881. godine ukinućem cijele Vojne krajine. Više o administrativno-teritorijalnom ustrojstvu civilne Hrvatske i Slavonije u: Agneza SZABO, »Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850-1880.«, *Historijski zbornik*, god 49, br. 1, Zagreb, 1987., str. 170-172.

[338] Više o teritorijalnim promjenama koje su nastupile *Naputkom* u: Dragutin PAVLIČEVIĆ, »Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.«, *Hrvatske županije kroz stoljeća,* Zagreb, 1996., str. 80-86.

[339] Broj zastupnika po županijama je određen na četvrtoj stranici Izbornog reda koji se čuva u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.

da se spoje pojedini kotari za potrebe izbora – Brdovečki i Stubički, potom Jastrebarski, Banijski i Krašički, zatim Severin, Ribnik i Ozalj, te naposljetku Gorički i Pokupski.[340]

Grad Zagreb bio je, pak, podijeljen na tri izborna kotara. Kandidati unionista za saborske zastupnike bili su Luka Petrović, Robert Zlatarović i Mirko Šuhaj, dok su kandidati narodnjaka bili Ante Jakić, Matija Mrazović i Đuro Crnadak. Unionisti su na sve načine agitirali i djelovali kako bi pobijedili. Jedan je od primjera načina njihova djelovanja, prema tvrdnjama *Novog Pozora*, bio je izdavanje lažnih svjedodžbi poreznoga ureda u kojima pravo glasa nisu imali građani i stanovnici trećeg kotara grada Zagreba koji su plaćali porez veći od 15 forinti.[341] Stožerna mjesta sastanaka unionista bile su tri poznate zagrebačke gostione »Kod Pruknera«, »Bijela ruža« i »Austrijskom caru«. U te su se tri gostionice unionisti podijelili prema tri zagrebačka izborna kotara. Nepopularna i nedemokratska metoda kupovanja glasova za nekoliko forinti, pa čak za ručak ili noć pijančevanja također je zabilježena na više mjesta u periodici.

Obje stranke, Narodno ustavna i Narodno liberalna održavale su javne sastanke sa svojim članstvom i pristašama. Unionisti su predstavili svoj program Zagrepčanima u Pruknerovoj kući, na sastanku održanom 25. studenoga 1867. godine. Na sastanak su pozvali sve građane proglasom objavljenim u 11. broju *Hrvatskih novina*, pojašnjavaju kako je sastanak organiziran da bi se dogovorili o obnovi gradskoga zastupstva, te predstavili i pojasnili svoj program.[342] Temelj programa unionista bio je »poštena unija« kojoj teži svaki Hrvat kako bi se uvelo ustavno stanje, za razliku od dotadašnje neizvjesnosti i neustavnosti koja je na štetu Trojedne kraljevine. Sakupilo se šestotinjak ljudi. Članovi Narodno liberalne stranke i njihove pristaše sastali su se u Zagrebačkoj streljani noć uoči sastanka unionista, kako bi se dogovorili hoće li sudjelovati na manifestaciji kod Pruknera.[343] Odlučili su se odazvati pozivu i tražiti razjašnjenja određenih političkih stavova ali i nekih točaka unionističkog programa. Vodila se polemika u periodici – *Hrvatske novine* i *Novi Pozor* koliko je članova Narodno liberalne stranke bilo prisutno na sastanku unionista »Kod Pruknera«. Narodnjaci su tvrdili da ih je u Streljani bilo više od 300, dok su unionisti tvrdili kako je to nemoguće, također su ismijali narodnjake, koji su kod Pruknera postavljali pitanja unionistima, kao neuke ljude.[344] Rasprava između unionista i narodnjaka kulminirala je u

[340] Zapisnik Osrednje središnje zagrebačke izborne deputacije od 25. studenoga 1867. godine u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 1, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[341] *Novi Pozor*, god. 1, br. 73, Beč, 11. prosinca 1867.
[342] Proglas u cijelosti u: *Hrvatske Novine*, god.1, br. 11, Zagreb, 22. studenoga 1867.
[343] O tijeku sastanka obavještavaju *Hrvatske novine* i *Novi Pozor*, više u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 62, Beč, 28. studenoga 1867. i *Hrvatske Novine*, god.1, br. 14, Zagreb, 26. studenoga 1867.
[344] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 21, Zagreb, 04. prosinca 1867.

verbalni sukob nakon što unionisti, na zahtjev narodnjaka, nisu mogli dati preciznija pojašnjenja svoga programa. Ogradili su se riječima kako nikome nisu dužni polagati račune. Došlo je do nereda i vike nakon čega su narodnjaci napustili sastanak. Unionisti se opravdavaju kako svrha potonjeg sastanaka nije bila izbor saborskih zastupnika nego obnova gradskoga zastupstva, odnosno izbor gradskog vijećnika.[345] Predstavljanje programa Ustavno narodne stranke *de facto* je značilo imenovanje kandidata za predstojeće izbore bez pojašnjenja njihova političkoga programa. Skupština glavnoga narodno-unionističkoga odbora ponovila je sastanak 3. prosinca 1867. godine s više-manje istom tematikom kao i na prethodnom sastanku. Radilo se o dogovoru tko će biti kandidati unionista na saborskim izborima za tri zagrebačka izborna kotara, te se bave pitanjem obnove gradskoga magistrata.[346] Bavili su se također problematikom reklamacija izbornih lista, tvrdili su kako su s lista izostavljeni unionisti, isticali su da je takvim postupkom Narodno ustavna stranka zakinuta, te su očekivali reakciju vlade na ovakvo neustavno ponašanje za koje su krivili narodnjake.[347]

Članovi Narodno liberalne stranke održali su nekoliko sastanaka sa svojim pristašama u Zagrebačkoj streljani, te su tiskali proglase za birače u stranačkom glasilu. Sastanak održan 26. studenoga 1867. godine bio je važan zbog samog sadržaja. Na sastanku su predstavljeni kandidati narodnjaka i njihov program za predstojeće izbore u gradu Zagrebu.[348] Kandidati su prvotno bili u prvom kotaru Lavoslav Šram, u drugom Ante Jakić i u trećem Mate Mrazović, kako je i predstavljeno na sastanku stranke. Unionisti su prije sastanka narodnjaka u Streljani prosvjedovali transparentima s uvredljivim natpisima za narodnjake i nagovarali ljude da ne idu, ipak nisu uspjeli u svojoj nakani. Odaziv je bio dobar prema tvrdnjama *Novog Pozora*.[349] Kandidati za predstojeće izbore su na navedenom sastanku pojedinačno predstavili program narodnjaka, odnosno svoje stranke. M. Mrazović je razložio program utemeljen na ravnopravnoj uniji s Ugarskim kraljevstvom uz osiguranje unutarnje autonomije Trojedne kraljevine, L. Šram je rastumačio kako doći do autonomije i na kraju je A. Jakić objasnio zašto se narodnjaci bore za vanjsku autonomiju.[350] Potonji je ukazao na buduće povećanje poreza, govorio je o vojsci, komunikaciji, na kraju se izjasnio za uniju ali pod uvjetom da u delegaciji »za Ugarsku krunu« Trojedna kraljevina bude zastupana s jednakim brojem

[345] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 14, Zagreb, 26. studenoga 1867.
[346] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 20, Zagreb, 03. prosinca 1867.
[347] *Isto*.
[348] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 15, Zagreb, 27. studenoga 1867. Prema *Novom Pozoru* sastanak je održan 9. prosinca 1867. godine, u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 74, Beč, 12. prosinca 1867. Iako su različiti datumi u *Hrvatskim Novinama* i *Novom Pozoru*, vjerojatno se radi o istom sastanku jer je tematika sastanka ista.
[349] Više u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 74, Beč, 12. prosinca 1867.
[350] Više u: *Isto*.

zastupnika kao i Ugarska.[351] Nakon kandidata nazočnima se obratio Ivan Perkovac koji je u svom govoru posebnu pažnju posvetio teritorijalnoj cjelokupnosti. Na kraju sastanka pročitan je proglas iz Srijema koji je dočekan s oduševljenjem prisutnih.[352]

Novi Pozor je uoči izbora, sredinom prosinca, izvijestio o povlačenju kandidature narodnjaka Lavoslava Šrama, uvaženog zagrebačkog odvjetnika. Šram se očitovao šturom izjavom kako se povlači iz privatnih razloga. No, autor članka u *Novom Pozoru* iz povjerljivih izvora, od Šramova prijatelja, doznaje kako se L. Šram morao povući »ako neće prosjak biti«, stoga pretpostavljaju da je L. Rauch izvršio pritisak na Šrama.[353] Istu vijest donose *Hrvatske novine* uz informaciju kako će L. Šrama zamijeniti u prvom izbornom kotaru Cernadak.[354] U članku objavljenom u *Narodnim novinama* krajem studenog iznose se nagađanja da je M. Mrazović odustao od kandidature jer mu je osigurana pobjeda u Jaski ili Dugom Selu, a A. Jakić je odbio kandidaturu iz nepoznatih razloga, što se pokazalo netočnim.[355]

Stanovnicima grada Zagreba izdala je Narodno liberalna stranka kraći proglas u *Novom Pozoru* 10. prosinca 1867. godine, u kojem su bili izrazito korektni prema političkim oponentima.[356] Istaknuli su temeljna pitanja koja je bilo potrebno riješiti – unija s Ugarskom, teritorijalna cjelovitost i autonomija. Razložili su na koji će način Trojedna kraljevina očuvati autonomiju. Prvo je bilo potrebno podijeliti dužnosti koje bi Ugarska i Hrvatska putem delegacija na razini ugarske krune dogovorile, potom odrediti način rješavanja zajedničkih poslova, dogovoriti potpunu nezavisnost Hrvatske u unutarnjim poslovima, pravosuđu i nastavi, te teritorijalnu cjelovitost. Osnovno polazište u pregovorima s Ugarskom trebalo je biti članak 42. iz 1861. godine, a zajedničke poslove trebale su rješavati posebne ali ravnopravne delegacije izabrane od hrvatskog i ugarskog sabora. Uoči izbora, 16. prosinca, izdali su narodnjaci još jedan proglas zagrebačkim biračima kojim su pozvali birače na izbore i podsjetili ih koji su kandidati Narodno liberalne stranke – u prvom izbornom kotaru trgovac Đuro Crnadak, u drugom izbornom kotaru umjesto Lavoslava Šrama trgovac i predsjednik trgovačke komore Antun Jakić i u trećem kotaru odvjetnik Matija Mrazović.[357] Upozorili su birače da se ne zavedu lažnim obećanjima i prijetnjama, objasnili su kako nijedan narod u

[351] *Isto.*
[352] *Isto.*
[353] *Novi Pozor*, god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.
[354] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 30, Zagreb, 14. prosinca 1867.
[355] *Narodne Novine,* god. 33, br. 274, Zagreb, 28. studenoga, 1867. Istu vijest nalazimo u: *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 15, Zagreb, 27. studenoga 1867.
[356] *Novi Pozor*, god. 1, br. 72, Beč, 10. prosinca 1867.
[357] *Novi Pozor*, god. 1, br. 79, Beč, 18. prosinca 1867.

povijesti nije došao do blagostanja i cjelovitosti tuđom brigom, aludirajući na politiku unionista i ulogu koju su namijenili Mađarima.[358]

Prije početka vršenja izbora došlo je do problema sa izbornim listama u Zagrebu, utvrđene su određene nepravilnosti zbog kojih se moralo pribjeći formiranju sasvim novih izbornih lista. Postojeće izborne liste su uništene nakon što je utvrđeno kako sadrže pod redovnim izravnim porezom i ratni prirez, te su izrađene nove iz kojih je ratni prirez uklonjen. Nove je sastavljao odbor postavljen od gradskog načelnika. U ime namjesničkog vijeća R. Zlatarević je javio zagrebačkom velikom županu M. Bogoviću kako je potrebno ispraviti krivo tumačenje Privremenoga izbornog reda glede izravnog poreza bez prireza.[359] Naime, u navedenu kategoriju nije spadao ratni porez donesen kraljevom naredbom od 13. svibnja 1859. godine, nego je valjalo uzeti u obzir samo izravan porez kao jedini mjerodavan u određivanju prava izbora za saborskog zastupnika. *Hrvatske novine* donose vijest o ispravljanju izbornih listina kao pohvalu rada unionista koji su uočili i ispravili nepravilnost u listama bez političkog kalkuliranja hoće li im to donijeti koji glas ili će izgubiti koji glas.[360] *Narodne novine*, pak, javljaju kako je u *Debatti* i *Pest Lloydu* objavljena vijest da je Namjesničko vijeće uništilo gotove izborne liste glavnog grada zbog nezakonite porezne osnove, ali također javljaju kako su izborne liste u kojima je bio uvršten ratni prirez davale prednost narodnjacima, što ipak upućuje na političko kalkuliranje.[361]

Borba za glasove se vodila među svim društvenim slojevima tako agitacije nije nedostajalo ni uz građanski sloj i intelektualce, niti kod seljaštva. U središnjem izbornom kotaru zagrebačke županije sudac i kandidat unionista Ljudevit Reizner poslužio se raznim lažima kako bi prikupio glasove, prijetio je neizravno seoskom sucu da će, ako izgubi na izborima, vršiti ovrhe nad seljacima.[362] Objasnio je da posjeduje molbe zagrebačkog kaptola za ovrhe nad seljacima koje nije želio provesti, no ako njega ne izaberu na predstojećim izborima dobit će otkaz, a novi sudac će, prema njegovim riječima, sigurno provesti ovrhe. Iako je Lj. Reizner dužnost predsjednika izborne deputacije prepustio Aurelu Kuševiću, ipak je sam, umjesto seljaka, birao zastupnike za prigorske općine te je imanja Kaptola i sjemeništa uvrstio u izborne listine kao korporacije iako u Izbornom zakonu stoji kako mogu glasati samo fizičke osobe.[363] Na samim izborima Reiznerov protukandidat Karlo Jelačić se odrekao

---

[358] *Isto*.
[359] Dopis R. Zlatarovića velikom županu M. Bogoviću od 16. studenoga 1867. godine u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 3, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[360] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 11, Zagreb, 22. studenoga 1867.
[361] *Narodne Novine*, god. 33, br. 265, Zagreb, 18. studenoga, 1867.
[362] *Novi Pozor*, god. 1, br. 74, Beč, 12. prosinca 1867.
[363] *Novi Pozor*, god. 1, br. 75, Beč, 13. prosinca 1867.

kandidature, što je uvelike olakšalo Lj. Reizneru pobjedu sa 115 dobivenih glasova.[364] Nakon što je Ljudevit Reizner izabran za saborskog zastupnika častio je Stenjevčane, Odranine i Stupničane u lokalnim gostionama, a Sesvečanima koji su za njega glasali je isplatio po jednu forintu preko općinskog blagajnika, naravno iz općinske blagajne.[365]

U prvom i drugom zagrebačkom izbornom kotaru narodnjaci su odlučili apstinirati od izbora jer je broj činovnika s pravom glasa bio veći od svih drugih glasača zajedno, a pretpostavili su, zbog pritiska koji je vlast vršila na činovnike, da će glasati za unioniste. Činovnici su imali pravo glasa bez obzira na narodnost, 400 činovnika je prema *Pozorovim* izvještajima moglo glasati, a kod glasanja se zapisivalo za koga su glasali pod prijetnjom otkaza.[366] Narodnjaci su u prvom zagrebačkom izbornom kotaru bili svjesni da činovnici čine natpolovičnu većinu birača. Iako je velik broj činovnika podržavao narodnjake, prema članku iz *Pozora*, zbog političkog pritiska unionista nisu mogli glasati za njih jer bi posljedice bile gubitak posla i siromaštvo, s druge strane ako bi sačuvali posao i glasali za unioniste, šteta bi bila moralna.[367] Svjesni cjelokupne situacije, pritiska na birače i nezakonitosti Izbornog reda kao i Sabora ako se utemelji na takvom izbornom redu, pripadnici Narodno liberalne stranke odlučili su se za pasivnu politiku – nisu izašli na izbore i nisu postaviti kandidata u prvom zagrebačkom kotaru. Nakon sastanka birača Narodne liberalne stranke II izbornog kotara u Zagrebu, održanog u Streljani u Zagrebu 17. prosinca 1867. godine, narodnjaci su odlučili u tom kotaru također ne izaći na izbore iz istih razloga kao u prvom izbornom kotaru, dok su se u trećem kotaru odlučili za izbornu borbu imajući u vidu činjenicu da su tamo činovnici činili samo jednu sedminu svih birača.[368] Komentar unionista bio je kako su se narodnjaci povukli sa izbora i postavili proglas o neglasanju noć uoči izbora jer su postali svjesni da ne mogu pobijediti na izborima.[369]

Brojčani podaci rezultata izbora su u prvom zagrebačkom izbornom kotaru od ukupno 474 birača 220 birača nije izašlo na izbore, 232 birača su bili činovnici, a za vladinog kandidata Roberta Zlatarovića je glasalo 254 birača od čega je samo 60 glasova građanskih.[370] Glasači R. Zlatarovića su se sastali pred gostionicom »Kod Pruknera« i krenuli na biralište praćeni muzikom i zastavama, te s ceduljom s napisanim imenom svoga kandidata na

[364] *Narodne Novine,* god. 33, br. 294, Zagreb, 21. prosinca, 1867.: *Isto,* god. 33, br. 295, Zagreb, 23. prosinca, 1867.
[365] *Novi Pozor,* god. 2, br. 93, Beč, 08. siječnja 1868.
[366] *Novi Pozor,* god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867.
[367] *Novi Pozor,* god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867.
[368] *Isto*.
[369] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 32, Zagreb, 17. prosinca 1867.
[370] *Novi Pozor,* god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867.

šeširu.[371] Zabilježeno je glasanje velikog župana Bogovića na izborima za unionistu Roberta Zlatarovića, iako po zakonu nije imao kao virilni član sabora pravo izaći na izbore.[372]

U drugom kotaru bilo je ukupno 365 birača, za Mirka Šuhaja je glasao 201 birač, od toga su 92 glasa činovnika, a 164 birača nisu izašla na izbore.[373] Vrijeme održavanja izbora trebalo je biti od 9 ujutro do podneva, ali kako se nije odazvao dovoljan broj ljudi produljilo je namjesničko vijeće izbore još jedan sat. U međuvremenu su unionisti tjerali ljude na biralište kako bi sakupili dovoljan broj glasova. Po završetku izbora *Novi Pozor* je objavio rezultate s brojem činovnika koji su glasali za M. Šuhaja na što je Šuhaj u broju 38 *Hrvatskih novina* od 24. prosinca 1867. godine objavio demanti kojim utvrđuje, nakon pregledanog zapisnika sa izbora, kako je za njega glasalo 25 državnih i 14 municipalnih činovnika, a ne 80 kako piše u *Novom Pozoru*. *Novi Pozor* je na to dao konkretan odgovor u svom 88. broju poimeničnim popisom od 86 činovnika koji su glasali za Šuhaja.[374] Unionisti naglašavaju kako narodnjaci špekuliraju tvrdnjama da su svi birači koji se nisu u prva dva zagrebačka kotara odazvali izborima, birači Narodno liberalne stranke.[375] Smatraju realnim mogućnost da dio unionista nije izašao na izbore kada su čuli vijest o ne sudjelovanju narodnjaka na izborima, znali su da im je pobjeda osigurana pa nisu smatrali potrebnim izaći na izbore.

U trećem se zagrebačkom izbornom kotaru vodila najžešća borba, Matija Mrazović kao kandidat narodnjaka nije imao puno izgleda za pobjedu s obzirom na kampanju koju su vodili unionisti i njihov kandidat Luka Petrović. Osim narodnjaka i unionista kandidirao se također Ante Starčević, pravaš.[376] Uvidjevši kako nemaju izgleda za pobjedu, pristaše Starčevića odustali su od predlaganja svoga kandidata.[377] Izborni zakon je odredbom o imovinskom cenzusu pogodovao unionistima, naime pravo glasa je određeno plaćanjem 15 forinti izravnog poreza ili 40 forinti s prirezom čime se na glasačkim listama našao velik broj stranaca, »pridošlih tudjinacah i židovah«.[378] *Novi Pozor* javlja kako su plaćenici unionista u trećem

---

[371] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 32, Zagreb, 17. prosinca 1867.
[372] *Novi Pozor,* god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867.
[373] Podaci o broju birača se razlikuju u brojevima 82 i 84 *Novog Pozora*, naime u broju 82 piše kako je ukupno u drugom zagrebačkom izbornom kotaru bilo 365 birača, dok u broju 84 stoji kako ih je bilo 382. Nadalje u broju 84 piše kako su glasovi raspoređeni na sljedeći način: od 382 birača bilo je 123 činovnika, vladin kandidat je dobio 200 glasova, dakle 77 građanskih od kojih je 27 seljačkih iz vanjskih općina, 19 glasova Židova i 31 glas od raznih obrtnika mesara, krčmara, 181 narodnjak nije glasao. Usporedi: *Novi Pozor,* god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867. i *Isto,* god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867.
[374] *Novi Pozor,* god. 1, br. 88, Beč, 31. prosinca 1867. U broju 92 *Novi Pozor* donosi vijest kako je nađen u Hatzovoj kavani u Zagrebu *Novi Pozor* sa istrgnutim listom gdje je popis činovnika koji su glasali za Šuhaja, više u: *Novi Pozor,* god. 2, br. 92, Beč, 05. siječnja 1868. Demant M. Šuhaja o broju činovnika koji su za njega glasali u: *Hrvatske Novine,* god.1, br. 38, Zagreb, 24 prosinca 1867.
[375] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 39, Zagreb, 27. prosinca 1867.
[376] *Narodne Novine,* god. 33, br. 291, Zagreb, 18. prosinca, 1867.
[377] *Narodne Novine,* god. 33, br. 294, Zagreb, 21. prosinca, 1867.
[378] *Novi Pozor,* god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867.

zagrebačkom izbornom kotaru kupovali glasove za 50 forinti, ako nisu uspjeli kupnjom glasova koristili su se drugim sredstvima – prijetili su gubitkom mirovine, službe i slanjem djece u vojsku.[379] Zabilježeno je također da su unionisti pridobivali glasove nudeći određen iznos za potrošnju u gostionicama (svratište »Kod Pruknera«, krčma »Kod Bijele ruže« i »Austrijskom caru«), a na dan su izbora vršili pritisak vodeći birače na birališta uz pratnju bubnjeva.[380] Prije izbora unionisti su službeno putem svoga političkog glasila pozvali ljude na sastanak kako bi se dogovorili oko izbora zastupnika za Sabor u potonje gostione raspoređene po izbornim kotarima.[381] Glasilo unionističkih političkih oponenata je izvijestilo o načinu prikupljanja glasova za unioniste – po gradu Zagrebu su častili ljude, dijelili duhan, manje obrazovanim građanima su obećali ukinuti čišćenje grada i skupu gradsku rasvjetu, srednjem građanskom sloju su pak obećali plaćanje samo 30% državnih tereta ako se sklopi unija s Ugarskom, bogatijim trgovcima su prijetili nanošenjem materijalne štete.[382] Na samim izborima bilo je *vikača* koji su s muzikom i zastavama pratili birače na izbore i radili zbrku vikanjem i nagovaranjem birača.[383] Nekoliko sati nakon otvaranja birališta predsjednik izborne deputacije kanonik Šušković više nije mogao držati red, morao je posredovati gradski kapetan koji je pozvao sve bez prava glasa da napuste vijećnicu. Oko 11 sati zabilježen je isti broj glasova za M. Mrazovića i L. Petrovića, ipak pobijedio je Petrović sa 112 glasova od 199, ostalih 87 glasova dobio je Mrazović.[384] Glasovi Luke Petrovića bili su raspoređeni na sljedeći način – od 112 glasova 37 glasova dali su mu činovnici i 75 građani.[385]

Provedba izbora ali i predizborna kampanja u Stubičkom kotaru Zagrebačke županije, protekla je uz niz nepravilnosti koje su uočili narodnjaci. Prije provedbe izbora M. Andraši, kotarski sudac u Stubici, obratio se Zagrebačkom velikom županu M. Bogoviću s molbom da se izbori za potonji kotar ili odgode ili da se pošalje dodatna vojna snaga koja će osigurati potreban red i mir s obzirom na to da je na dan izbora (21. prosinca) zakazano održavanje sajma u Donjoj Stubici čime je povećana mogućnost izgreda.[386] Odgovor velikog župana bio je negativan na obje molbe. Uslijed vremenske stiske nije bilo moguće odgoditi izbore, a

[379] *Novi Pozor,* god. 1, br. 83, Beč, 22. prosinca 1867.
[380] *Novi Pozor,* god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867. U broju 96 od siječnja 1868. godine *Novi Pozor* izvještava kako je nakon izbora sve pusto u Zagrebu, te kako su krčamari nezadovoljni zbog nepodmirenih dugova koje su napravili pristaše unionista; *Novi Pozor,* god. 2, br. 96, Beč, 11. siječnja 1868.
[381] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 29, Zagreb, 13. prosinca 1867.
[382] *Novi Pozor,* god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.
[383] *Narodne Novine,* god. 33, br. 292, Zagreb, 19. prosinca, 1867.
[384] *Narodne Novine,* god. 33, br. 292, Zagreb, 19. prosinca, 1867.; završetak izbora je opisan u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 293, Zagreb, 20. prosinca, 1867.
[385] *Novi Pozor,* god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867.
[386] Dopis kotarskog suca M. Andrašija Zagrebačkom velikom županu M. Bogoviću od 14. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 27, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.

vojnu snagu, ako je potrebno, trebali su si osigurati iz postaje u Stubici.[387] Vlastelin Todor Gjurgjević kao vladin kandidat izabran je za saborskog zastupnika u Stubici. Većina narodnjaka nije izašla na izbore zbog protuzakonitog djelovanja unionista. Slijede neki od propusta koje su narodnjaci uočili i javnosti podastrli u svom glasilu: Izborne liste nisu bile postavljene na javnom mjestu osam dana prije izbora, izborni odbor nije postojao, a odbornici D. Jelačić i Cerovski nisu nazočili izborima čime je sasvim onemogućeno podnašanje prigovora na izborne liste ili izbore, dio birača nije imao zakonsko pravo glasa.[388] Svakako je primjer kršenja Privremenoga izbornog reda, odnosno zakona to što izborne liste nisu stavljene na javno mjesto 8 dana prije izbora iako je tako bilo propisano zakonom, također je trebalo obavijestiti javnost svakoga kotara da su liste javno izložene kako bi se svaka zainteresirana stranka mogla informirati i u zakonskom roku žaliti.[389] U stubičkom kotaru je osim navedenih neregularnosti zabilježeno i sudjelovanje oko trinaest oružnika pri izborima, te pritisak poreznika i sudaca na seljake, nagovarali su ih da glasaju za vladinog kandidata uz obećanja ali i prijetnje.[390] Zabilježen je također pokušaj da se nekolicini plemića –barunu Levinu Rauchu, Đuri Jelačiću, Rikardu Sermageu i Stjepanu Oršiću s virilnim pravom glasa, također omogući neposredno pravo izbora na temelju imovinskog cenzusa, odnosno poreza koji plaćaju kao vlastelini. Prvo su pokušali dobiti pravo glasa na lokalnoj razini, tražili su od izborne deputacije kotara Brdovečko-Stubičkog »svoja prava«, ali su dobili negativan odgovor, potom su išli na višu instancu – Dragutin Jelačić se žalio Visokom kraljevskom namjesničkom vijeću na potonju negativnu odluku.[391] Ipak, rješenje njegove žalbe bilo je ponovno negativno na temelju članka 22. Privremenoga izbornog reda, prema kojem su isključeni od svakoga biranja izbornika i saborskih zastupnika jer imaju osobno pravo sudjelovanja na Saboru.[392]

U Zagrebačkoj županiji kandidati Narodno liberalne stranke bili su za grad Sisak Ivan Vončina i za kotar Sisak trgovac Franjo Lovrić, dok su kandidati Narodno ustavne stranke bili

---

[387] Odgovor Zagrebačkog velikog župana M. Bogovića stubičkom kotarskom sucu M. Andrašiju od 16. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 27, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[388] *Novi Pozor*, god. 2, br. 95, Beč, 10. siječnja 1868.
[389] Dopis R. Zlatarovića velikom županu zagrebačke županije M. Bogoviću od 08. studenoga 1867. godine u kojem ga obaviještava o zakonskom postupku glede izbornih listina – javno izlaganje 8 dana prije izbora i obavještavanje javnosti o izloženim listama, posebno napominje kako je potrebno uputiti središnje izborne odbore i kotarske suce da se pridržavaju ovih odredbi kako bi se izbjegle pritužbe, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 5, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[390] *Novi Pozor*, god. 2, br. 95, Beč, 10. siječnja 1868.
[391] Dopis D. Jelačića Zagrebačkoj središnjoj izbornoj deputaciji od 20. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 32, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[392] Dopis R. Zlatarovića Zagrebačkoj središnjoj izbornoj deputaciji od 21. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 35, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.

za grad Sisak Lavoslav Gorički i za kotar podžupan Mirko Bušić.[393] Prije izbora se nagovaralo, prijetilo, obećavalo, poklanjalo kako bi se osigurali glasovi za unioniste. Nemoralan način provođenja predizborne kampanje u redovima narodnjaka istaknuo je autor članka objavljenog u *Hrvatskim novinama*. Bankar sisačkih trgovaca, Vončinin tast Kotur, nagovarao je trgovce da glasaju za Vončinu, a za uzvrat im je nudio neograničen kredit. Ukoliko, pak, neće dati svoj glas Vončini, utoliko je prijetio smanjenjem postojećeg kredita.[394] Osim prijetnji nudio je Kotur do 50 forinti za glas dan Vončini na izborima. Dopisnici *Novog pozora* pak iznose prljavu kampanju unionista. Kandidat unionista ranarnik Lavoslav Gorički pokušao je kupiti glasove plaćanjem pića svojim biračima u gostioni.[395] Na dan izbora kupovali su se glasovi za unioniste po 10 forinti, po gostionama se dijelilo meso i vino unionističkim biračima.[396] Prema zapisniku izborne deputacije nastalom po svršetku izbora izbornika kao i popisa birača s pravom glasa, a upućenom velikom županu Zagrebačke županije naznačeno je kako je u sisačkom izbornom kotaru bilo ukupno 328 birača.[397] Pobjedu su odnijeli unionisti kako u gradu tako i u kotaru Sisak. L. Gorički je pobijedio I. Vončinu sa samo devet glasova više, naime Vončina je imao 90, a Gorički 99 glasova.[398]

Izbori u Dugoselskom kotaru se nisu bitno razlikovali od ostalih izbornih kotareva Zagrebačke županije. U Ježevo, mjesto u Dugom Selu došao je grof Stjepan Drašković osigurati pobjedu unionistu Eduardu Keresturyu koji je loše kotirao među biračima.[399] S. Drašković je stigao s kočijom natovarenom pićem i hranom, raspustio djecu iz škole i u školi častio ljude. Pravo glasa u Dugom Selu bilo je podijeljeno prema političkoj podobnosti, a ne Izbornom redu. Pedesetak seljaka koji su plaćali izravan porez više od 30 forinti nije imalo neposredno pravo birati, dok su prava birača ostvarili stranci kao Eduard Jelačić koji je živio u Beču ili Leo Tomeković koji nije plaćao porez veći od 30 forinti jer je posjedovao samo jedan vinograd, zatim nadbiskup J. Haulik koji također nije živio u spornom kotaru i Zagrebački kaptol koji je imao pravo glasati prema tome na dva mjesta, u Dugom Selu i

---

[393] Agneza SZABO, »Sudjelovanje građana Siska u u središnjim institucijama Hrvatske u Zagrebu 1860-1873«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, sv. 27, br. 1, Zagreb, 1994., str. 217-227.
[394] *Hrvatske Novine,* god.1, br. 38, Zagreb, 24. prosinca 1867.
[395] *Novi Pozor,* god. 1, br. 68, Beč, 05. prosinca 1867.
[396] Više o predizbornim obećanjima unionista i agitaciji u: *Novi Pozor,* god. 1, br. 87, Beč, 29. prosinca 1867. i *Isto,* god. 2, br. 94, Beč, 09. siječnja 1868.
[397] Dopis velikom županu Zagrebačke županije od 13. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja (lokalni broj spisa 2441), serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[398] U *Novom Pozoru* je podatak kako je L. Gorički dobio 99 glasova dok u *Hrvatskim novinama* piše jedan glas manje, odnosno 98 glasova. Usporedi: *Novi Pozor,* god. 2, br. 94, Beč, 09. siječnja 1868. i *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 38, Zagreb, 24. prosinca 1867.
[399] *Novi Pozor,* god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.

Zagrebu.[400] Izbornik općine Brckovljan iz dugoselskoga kotara, bačvar Juraj Balaško i kapelan iz iste općine podnijeli su prigovor odboru Izborne deputacije protiv izbornih lista tražeći da se iz njih izbrišu neposredni birači koji su na nezakonit način uvršteni.[401] Naveli su kako izbori izbornika, odnosno porednih birača nisu vršeni kako propisuje točka 8 Naputka od 21. veljače 1861. godine. Odnosno 25. svibnja 1865. godine je pod nadzorom izborne deputacije prekršen zakon i po pitanju biranja u svakoj sudčiji (općini) zasebno. Rješenje prigovora izdano od predsjednika izborne deputacije donosi *Novi Pozor* u svom 80 broju. U potonjem je rješenju opravdano svakome iz optužbe pravo glasa, tako za Eduarda Jelačića piše kako ima imanje Rugvica i ne može mu se oduzeti pravo glasa bez obzira na to što je u Beču visoki kraljevski časnik, potom J. Haulik koji je također imao imanje pa je kao vlastelin imao pravo glasa, a Zagrebački kaptol je imao pravo poslati jednog kanonika na izbor kao vlastelin gospodarstva Kraljevac, pogotovo jer nigdje nije dokazao da će glasati na dva mjesta. Leo Tomeković kao vlasnik dobra Kozji dol plaćao je više od 3000 forinti poreza pa mu je prema tome pripadalo pravo neposrednog izbora, nadšumar Eduardo Rasipal imao je neposredno pravo izbora kao činovnik koji je dobivao plaću 1200 forinti, a optužbe protiv grofova Škendera i Stjepana Erdödya da će izborno pravo iskoristiti u dva kotara, odbacili su kao neutemeljene. Na potonje rješenje se izbornik Juraj Balaško dalje žalio Kraljevskom namjesničkom vijeću uz obrazloženje kako u prethodnom rješenju nije dobio suvisao odgovor. Opet je postavio pitanje kako je moguće dati neposredno izborno pravo gospodarskim činovnicima ako im je propisano Izbornim redom neposredno izborno pravo. Postavlja pitanje komornika Edvarda Jelačića koji i kada je došao u Trojednu kraljevinu nije boravio u Rugvici, nego u Humskoj općini Bistričkog kotara gdje je imao i pravo glasa. Po zakonu nadbiskup J. Haulik, te grofovi S. Drašković, Š. Erdödy i S. Erdödy nisu imali pravo glasati kao uostalom nijedan virilni član što je određeno u članku 12 Naputka od 25. svibnja 1865. godine. Također prema zakonu su mogle glasati samo fizičke osobe, a ne korporacije ili posjedi, kao što je Zagrebački kaptol, a ako bi im se već dalo pravo glasa kao korporaciji to bi značilo kako svi zagrebački kanonici imaju posredno pravo glasa i time ne mogu imati i neposredno pravo biranja zastupnika. Ponovno su se osvrnuli na slučaj Tomekovića i precizirali kako potonji nije vlasnik dobra Kozji dol nego jednog vinograda koji se nalazi na brijegu Kozji dol, a porez od 3000 forinti plaćao je za posjede Dugo Selo i Božjakovina u ime svojih zakupodavaca, a ne u svoje ime ili u ime svojih posjeda. Slučaj E. Rasipala nije uopće imao temelja jer se Izborni zakon nije temeljio na plaći nego na iznosu plaćenog poreza,

[400] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[401] *Novi Pozor*, god. 1, br. 80, Beč, 19. prosinca 1867.

pripadalo mu je samo posredno pravo glasa. Na kraju žalbe tražili su da se svi navedeni izostave iz izbornih listina uključujući malodobnoga grofa Erdödy čiji imetak je bio pod skrbništvom.[402] Namjesničko vijeće je istražilo slučaj i donijelo odluku da kardinal J. Haulik i navedeni grofovi (S. Drašković, Š. Erdödy i S. Erdödy) kojima pripada virilno pravo glasa doista nemaju prava biranja zastupnika, isto je vrijedilo i za E. Rasipala koji je ima samo posredno pravo glasa jer je privatni vlastelinski činovnik, a ne općinski ili županijski, također je kanonik Radinović imao pravo glasa u gradu Zagrebu gdje je stanovao, a ne u Dugom Selu.[403] Neposredno pravo glasa su pak priznali komorniku Eduardu Jelačiću samo u jednom kotaru, Tomekoviću kao vlastelinu koji plaća zakonom propisanu visinu poreza koja mu omogućuje pravo glasa, potom Zagrebačkom kaptolu kao veleposjedniku ali također samo u jednom kotaru i potonjim kanonicima samo u gradu Zagrebu, ostale su optužbe odbačene. U istom kotaru seljaci su došli s poreznim knjižicama dokazati kako po Izbornom redu imaju pravo glasa, no u općinskom uredu gdje je Izborni odbor zaprimao prigovore nisu nikoga zatekli.[404] Predsjednik izbornog odbora Drašković bio je na službenom putu, odbornik Planer nije htio primiti reklamacije, a drugi odbornik župnik Karas bio je udaljen više od dva sata hoda od općinskog ureda. Samo je nekolicina seljaka uspjela predati reklamacije općinskom bilježniku Pečuvcu koji ih je obećao proslijediti u njihovo ime izbornom odboru, ali bez poreznih knjižica s obrazloženjem da će doći s knjižicama osobno kada ih odbor pozove da dokažu pravo glasa. Prigovori su odbijeni od Eduarda Keresturya, a potpisani od grofa Draškovića, iako većinu nije Drašković potpisao, što je po zakonu bila njegova dužnost kao predsjednika izborne deputacije. Pobjeda unionista narodnjake nije iznenadila, izabran je sudac E. Kerestury, poraženi protukandidat bio je M. Mrazović.[405]

Lažna obećanja o promjeni političke i gospodarske situacije nabolje sklapanjem unije s Mađarima širili su unionisti u Velikoj Gorici. Između ostalog obećavali su porezne olakšice tijekom kampanje za vladinog kandidata Aurela Kuševića.[406] U istom kotaru morali su općinski bilježnici sakupljati potpise od seljaka za unionističkog kandidata.[407] Osim na seljake pritisak se pogotovo vršio na činovnike jer su unionisti raspolagali učinkovitim instrumentima represije kada su u pitanju činovnici. Tako je kotarski pisar koji se nije želio odreći svojih političkih uvjerenja i »pokoriti« velikom županu Mirku Bogoviću otpušten sa

[402] *Novi Pozor*, god. 1, br. 80, Beč, 19. prosinca 1867.
[403] Više u dopisu R. Zlatarovića S. Draškoviću, predsjedniku izborne deputacije u Dugom Selu od 19. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 33, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[404] *Novi Pozor*, god. 1, br. 85, Beč, 28. prosinca 1867.
[405] *Narodne Novine*, god. 33, br. 295, Zagreb, 23. prosinca, 1867.
[406] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[407] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.

svoga radnog mjesta. Ishod izbora je pobjeda A. Kuševića u kotaru Velika Gorica-Pokupsko sa 138 glasova, nasuprot 10 koje je dobio njegov protukandidat župnik u Vukovini Nikola Folnegović.[408]

Kotarski je sudac Dragutin Balog u Bistrici po »višem nalogu« postao kandidat za zastupnika sabora, seoske i općinske suce je prisilio da potpišu formalne obveze kako će njemu dati glas, bez obzira na to što su izbori usmeni.[409] Prema prvotnom popisu posrednih i neposrednih birača koji je sastavila izborna deputacija bističkog kotara na čelu s predsjednikom Ljudevitom Gabelićem, ukupno je zabilježeno 53 birača od čega je bilo 9 izbornika.[410] D. Balog je na izborima dobio 29 glasova, odnosno sve glasove prisutnih birača, dakle narodnjak T. Ožegović nije dobio nijedan glas.[411] Dio birača je prosvjedovao pismenim putem protiv Privremenoga izbornog reda i Zakona o uređenju Sabora. Prosvjed uz vijest o ishodima izbora predsjednik bističke izborne deputacije Ljudevit Gabelić priložio je u dopisu Središnjoj izbornoj deputaciji u Zagrebu.[412] Dio birača je izostao sa izbora zbog snježne oluje, a dio je napustio izbore bez da je uopće pristupio glasanju. U istom je kotaru zbog snježne oluje bio odgođen izbor izbornika dok se putevi ne oslobode i dok se ne uspostavi prekinuta komunikacija sa ostatkom zagrebačke županije.[413]

U Samoboru, također izbornom kotaru zagrebačke županije, nakon kupovanja glasova, čašćenja po gostionicama i širenja lažnih obećanja, unionisti su osigurali glasove za Eduarda Šuljoka žandarmerijom koja je došla iz Zagreba dan uoči izbora.[414] Popis birača i izborne listine nije sastavljala izborna deputacija kao što je trebala po zakonu, nego novoimenovani kotarski sudac Franciscio koji je navodno postavljen kako bi omogućio pobjedu unionista.[415] Brojne nepravilnosti su zabilježene u radu Izborne deputacije u Samoboru, od glasanja birača kojima je to pravo uskratilo svojom odlukom namjesničko vijeće, do zabrane glasanja

---

[408] Dopis o ishodu izbora u izbornom kotaru Goričko-Pokupskom Središnje zagrebačke izborne deputacije banskom namjesniku L. Rauchu od 24. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 43, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103 i *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 42, Zagreb, 31. prosinca 1867.
[409] *Novi Pozor,* god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.
[410] Dopis predsjednika izborne deputacije kotara Bistra Lj. Gabelića središnjoj izbornoj deputaciji Zagrebačke županije u kojem donosi popis birača za potonji kotar od 14. prosinca 1867. godine. Popis sastavljen u obliku tablice sadrži ime i prezime birača, obitavalište i zanimanje, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 26, (lokalni broj spisa 798), serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[411] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 39, Zagreb, 27. prosinca 1867.
[412] Dopis predsjednika bističke izborne deputacije Središnjoj zagrebačkoj izbornoj deputaciji od 23. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 44 (lokalni broj spisa 12/86), serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[413] Dopis kotarskog suca D. Baloga središnjoj izbornoj deputaciji Zagrebačke županije u kojem obavještava o posljedicama elemntarne nepoogde na izbore izbornika od 08. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 24, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[414] *Novi Pozor*, god. 1, br. 86, Beč, 28. prosinca 1867.
[415] *Novi Pozor*, god. 2, br. 91, Beč, 04. siječanj 1868.

profesoru koji je rođen Hrvat.[416] Iako je samoborska Izborna deputacija odlučila za nekolicinu birača kako imaju pravo glasa, namjesničko vijeće je prvo osporilo tu odluku – bili su to dva vlasnika staklarne Dinghofer i Gamilscheg, stranci kojima je na temelju privatne tvrtke koje su bili vlasnici i koja je bila registrirana kod trgovačkog suda u Trojednoj kraljevini priznato kako nisu stranci, potom doktor Holcer, također stranac za kojega su opravdali pravo glasa time što glasa za izbornika, a ne za saborskoga zastupnika.[417] No, nakon što su pristigla dodatna pojašnjenja odobreno je neposredno izborno pravo doktoru i vlasnicima staklarne, za doktora se ističe kako dobiva plaću iz općinske blagajne čime je sin Trojedne kraljevine.[418] Prvotni popis birača koji je sastavila izborna deputacija na čelu s kotarskim sucem Francisciom, bez riješenih žalbi, sadrži 56 neposrednih i 12 posrednih birača.[419] Rezultati izbora bili su 43 glasa za E. Šuljoka nasuprot 18 glasova za narodnjaka Eduarda Vrbančića.[420] Od ukupno 73 birača s pravom glasa, samo je 19 bilo seljaka, većinom seoskih sudaca kojima je veliki sudac Franciscio naredio da dođu prije izbora na dogovor.[421] Dogovoru su se samo trojica odazvala što je alarmiralo unioniste da krenu sa žustrijom kampanjom. U skladu s time počeli su unionisti pritisak na seoske glasače, prijetili su im ne samo gubitkom službe, zatvorom, gubitkom prava nego i zapljenom dobara. Osim glasova dobivenih prijetnjama bilo je i protuzakonitih glasova za E. Šuljoka od virilnih članova Sabora kao i glasača koji su glasali na temelju punomoći iako je bilo propisano osobno i usmeno glasanje. Zabilježeno je kako je noć uoči izbora na izbornu listu uvršten »sudbenog stola prisjednik« Bornemisse koji je glasao za unioniste, a s obzirom na vrijeme kada je upisan u listu, nije bilo mogućnosti za reklamaciju i osporavanje njegovog prava glasa.[422] Izbori su popraćeni glasnom muzikom koja je pristigla iz Zagreba, nagovaranjem unionista, vijorenjem zastava.[423] Unionisti se opravdavaju kako je banda morala doći iz Zagreba zbog neustavnog ponašanja gradskog suca Šmidchena koji je bio protivnik unionista, nije dopustio gradskoj bandi da sudjeluje na

[416] Više o nepavilnostima u radu Izborne deputacije u Samoboru u: *Novi Pozor*, god. 2, br. 91, Beč, 04. siječanj 1868.
[417] Dopis R. Zlatarovića u ime namjesničkog vijeća Središnjem zagrebačkom izbornom odboru u kojem je raščlanjeno pet zasebnih slučaja, od 18. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 29, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[418] Dopis R. Zlatarovića u ime namjesničkog vijeća Središnjem zagrebačkom izbornom odboru od 21. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 36 i br. 37, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[419] Iskaz osoba s pravom glasa u Samoborskom kotaru od 12. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[420] Dopis samoborske izborne deputacije Središnjoj zagrebačkoj izbornoj deputaciji s rezultatima izbora od 23. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 45, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103 i *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 38, Zagreb, 24 prosinca 1867.
[421] *Novi Pozor*, god. 2, br. 91, Beč, 04. siječanj 1868.
[422] *Novi Pozor*, god. 1, br. 86, Beč, 28. prosinca 1867.
[423] Prema tadašnjem tisku riječ *banda* bi vjerojatno označavala muziku što se dade zaključiti iz konteksta. Više u: *Narodne Novine*, god. 33, br. 295, Zagreb, 23. prosinca, 1867.

izborima.[424] Unionistima je kao i u većini birališta, sjedište bilo u gostioni Grada Trsta gdje su se okupljali sa svojim kandidatom E. Šuljokom.

Unionist Koloman Mikšić izabran je u kotaru Sv. Ivan, agitacija je protekla kao i drugdje uz prijetnje, prisutnost žandara tijekom izbora, isticanje cedulja s imenom vladinog kandidata, nagovaranje pod prijetnjom otkaza.[425] Narodnjaci su namjeravali kao i u prva dva zagrebačka kotara odustati od izbora, ali su ipak glasali za svog kandidata I. Perkovca. Na dan izbora bilo je nevrijeme, bura i snijeg, no od ukupno 94 birača došlo ih je 80 na izbore od kojih je za K. Mikšića glasalo 65, a za I. Perkovca samo 15 i to četiri svećenika, dva učitelja i devet seljaka.[426]

Za glasove birača u kotaru Severin – Ribnik – Ozalj borili su se unionist Josip Tomašić i narodnjaci severinski vlastelin Emanuel Vraniczanij i poštar Mato Sladović, uz dogovor narodnjaka da će onaj koji će lošije kotirati kod birača odstupiti uoči izbora i prepustiti glasove stranačkom kolegi.[427] Narodnjaci su širili kroz kampanju informacije o nepoštenoj uniji kojoj unionisti teže, uvođenju mađarskoga jezika u škole i crkve, uvođenju tlake seljacima ako unionisti pobijede ali i obećanja da će se ako pobijede narodnjaci porez i tlaka smanjiti.[428] Unionisti su koristili represiju u svojoj agitaciji kao i drugdje tijekom izbora. Djelovanje velikog župana M. Bogovića, kao vladinog čovjeka, bilo je usmjereno protiv narodnjaka isto kao i djelovanje žandarmerije koja je izbornicima, za koje se znalo da su pristaše narodnjaka, priječila odlazak na izbore u Karlovac. Nije se susprezalo ni od kupovanja glasova po cijeni od 10 do 20 forinti, niti od sudjelovanja vojske na izborima te plaćanja hrane i pića za glas etc.[429] Prijetnje pojedinaca sklonih unionistima uzele su maha, pristav ozaljskog suda Ižo Gvozdanović je tijekom mise prijetio učitelju da će ostati bez posla ako ne glasa za vladinog kandidata suca Josipa Tomašića, a poreznik Stazica Kostić je čak prijetio pištoljem i lažno obećavao oprost poreza onome tko svoj glas da unionistima.[430] Zanimljiv je profil agitatora za unioniste: jedan od agitatora bio je Marko Domitrović koji je

[424] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 38, Zagreb, 24 prosinca 1867.
[425] *Novi Pozor,* god. 2, br. 90, Beč, 03. siječnja 1868.
[426] *Narodne Novine,* god. 33, br. 295, Zagreb, 23. prosinca, 1867. U *Hrvatskim novinama* postoji poimeničan popis birača iz redova inteligencije, više u: *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 7, Zagreb, 10. siječnja 1867. Također u HDA se čuva poimeničan popis svih birača, posrednih i neposrednih s adresom prebivališta i zanimanjem sastavljen 13. prosinca 1867. godine, no u njemu je navedeno ukupno 99 birača, više u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[427] *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 10, Zagreb, 14. siječnja 1867.
[428] Više o primjerima agitacije narodnjaka u izbornom kotaru Severi-Ribnik-Ozalj u: *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 10, Zagreb, 14. siječnja 1867. i *Isto,* god. 2, br. 11, Zagreb, 15. siječnja 1867.
[429] Više o izborima u kotaru Severin-Ribnik-Ozalj u: *Novi Pozor,* god. 1, br. 88, Beč, 31. prosinca 1867.
[430] *Novi Pozor,* god. 1, br. 89, Beč, 1. siječnja 1868.

poznat po umiješanosti u skandal u izbornom kotaru Lukovdol.[431] Prije izbora narodnjaci E. Vraniczanij i M. Sladović povukli su kandidature. Prema tumačenju unionista, kao pripadnici višeg sloja nisu bili uvjerljivi pred biračima s predizbornom retorikom o ukidanju desetine, stoga su postavili kao kandidata svećenika Josipa Torbara.[432] Izbori su održani 23. prosinca 1867. godine, a u izbornim su listama zabilježena ukupno 102 birača.[433] Birači su izabrali narodnog kandidata Josipa Torbara. *Hrvatske novine* navode poimence glasače za J. Torbara koji su prije glas obećali Narodno ustavnoj stranci, insinuirajući na primjenu prisile na birače.[434]

Krivnju za gubitak izbora u kotaru Jastrebarsko-Banija-Krašić narodnjaci su prepisali kandidatu Antunu Jordanu koji se kandidirao uz unionista Vilima Hatza i narodnjaka Josipa Torbara, ali je prije izbora odustao i navodno podržao vladinog kandidata V. Hatza, iako se javno deklarirao kao narodnjak.[435] A. Jordan je demantirao svoje podržavanje unionista u *Novom Pozoru*, ali nije mogao opovrgnuti činjenicu da je na dan izbora otišao u krčmu u kojoj su bili unionisti. Tvrdio je kako je povukao kandidaturu zbog privatne tragedije, a u gostioni u kojoj su se sakupljali unionisti se našao jer u nijednoj drugoj nije bilo slobodne sobe. [436] A. Jordan oštro opovrgava svaku povezanost s unionistima kao i optužbe da je pristao na nagovor unionista V. Hatza i Krcivoja da pred narodom podrži unioniste. Josip Torbar se, pak, odrekao kandidature na samim izborima u korist Matije Mrazovića jer je bio upoznat s agitacijom protiv »popova« koja se dosljedno provodila. Nakon što je obrazložio svoj program zamolio je birače koji su mislili glasati za njega neka glasaju za odvjetnika M. Mrazovića.[437] Na samim listama birača, prije izbora središnja izborna deputacija je naišla na određene pogreške – uvršteni su među birače ljudi koji ne žive u tom kotaru stoga nemaju pravo izbora izbornika, a neki su zabilježeni dva puta.[438] Kotarski sudac u Baniji Lopašić poslao je dopis velikom županu M. Bogoviću, u kojem izvještava kako je prenio velikom sucu D. Traveniću opaske središnje izborne deputacije, koje su uvažili, ali pojašnjava da su

[431] Više o djelovanju Marka Domitrovića u općini Lukovdol u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.
[432] *Hrvatske Novine*, god. 2, br. 11, Zagreb, 15. siječnja 1867.
[433] Dopis Josipa Tomašića predsjednika izborne deputacije u kotaru Severin-Ribnik-Ozalj Središnjoj zagrebačkoj izbornoj deputaciji s popisom birača za saborskoga zastupnika od 13. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja (lokalni broj spisa 1005/p), serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[434] *Hrvatske Novine*, god. 2, br. 10, Zagreb, 14. siječnja 1867.
[435] *Novi Pozor*, god. 1, br. 88, Beč, 31. prosinca 1867.
[436] *Novi Pozor*, god. 2, br. 93, Beč, 08. siječnja 1868. U *Hrvatskim novinama* podržavaju A. Jordana i njegovu dosljednost, smatraju kako nije kriv te se obrušavaju kritikama na *Novi Pozor*, više u *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 42, Zagreb, 31. prosinca 1867.
[437] *Novi Pozor*, god. 1, br. 89, Beč, 1. siječnja 1868.
[438] Dopis Središnje zagrebačke izborne deputacije kotarskom sucu u Baniji od 16. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 28, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.

birači koji su dva puta upisani na izbornu listu zapravo različiti ljudi istoga imena i prezimena, jedan ima posredno, dok drugi ima neposredno pravo glasa.[439] Prema popisu birača, koji su izborne deputacije svakoga kotara bile dužne poslati Središnjoj izbornoj deputaciji u Zagrebu, zabilježeno je u Krašiću 46 birača, od toga je 8 birača s posrednim pravom glasa.[440] U Jastrebarskom su, pak, prema popisu birača izborne deputacije zabilježena 94 neposredna birača i 16 posrednih birača, dakle ukupno 110 birača.[441] Narodnjaci su se u Jastrebarskom sastajali u krčmi Jakoba Potočnika koji je bio poznati pristaša jugoslavenstva, od tamo su širili svoju kampanju i sakupljali glasove.[442] Na samim izborima glasalo se javno i osobno, prozivani su birači ali bez reda – ni po abecedi, niti po kotarima, već po političkom opredjeljenju. Prvo su pozvani birači iz Domagovića, jer su tamo većinom mađarski plemenitaši kojima je obećano vraćanje starih prava ako pobijede unionisti, odnosno neće morati plaćati maltarinu i porez, te neće morati davati vojnike i javne težake.[443] Dakle, na izborima su prvo sakupljeni glasovi za V. Hatza, tek nakon 45 glasova za unioniste, jedan je birač glasao za Mrazovića.[444]

U slobodnoj općini Turopolje birači su 24. prosinca 1867. godine jednoglasno izabrali ravnatelja zemaljskih financija Antuna Vakanovića, kandidata Narodno ustavne stranke za saborskoga zastupnika.[445] Broj posrednih izabranih birača bio je četiri.[446]

Grad Karlovac je pripao pod Zagrebačku županiju kao poseban gradski kotar uz već navedene vanjske kotareve te tri gradska kotara. Takav je status grada Karlovca bio prema odredbi Ministarstva unutarnjih poslova, pravosuđa i financija od 3. lipnja 1854. godine.[447]

Venceslav Turković kandidat narodnjaka pobijedio je u gradu Karlovcu kao što su nagovijestili dopisnici *Novog Pozora*. Iako je unionist kapetan Švajcer obilazio kuće i nagovarao ljude za vladinog kandidata suca Eduarda Mihalića, nije imao uspjeha među

---

[439] Radi se o dva puta upisanima Josi Turčiću i Miki Jurčiću, više vidjeti u dopisu kotarskog suca iz Banije Središnjoj zagrebačkoj izbornoj deputaciji od 17. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 39, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[440] Iskaz krašičkog županijskog kotarskog suda od 11. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[441] Popis jastrebarske izborne deputacije od 10. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[442] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 41, Zagreb, 30 prosinca 1867.
[443] *Novi Pozor*, god. 1, br. 89, Beč, 1. siječnja 1868.
[444] *Isto*.
[445] Dopis Stipana Josipovića predsjednika turopoljske izborne deputacije Središnjoj zagrebačkoj izbornoj deputaciji o rezultatima izbora od 25. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 47, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103 i *Narodne Novine,* god. 33, br. 298, Zagreb, 28. prosinca, 1867.
[446] Popis izbornika u slobodnom kotaru Turopolje od 13. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103, dok popis neposrednih birača nije sačuvan.
[447] Dragutin PAVLIČEVIĆ, »Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.«, str. 79.

narodom jer su građani već bili upoznati s prevrtljivošću i oportunizmom Švajcera (Schweizer).[448] Naime, narodnjaci Pacel i Vranić su mu pomogli da dođe do mjesta gradskog kapetana, a kasnije je Švajcer potonje denuncirao sudbenom stolu u Zagrebu kao buntovnike. Iznose još neke pojedinost iz života karlovačkog kapetana Švajcera, prevare koje je napravio i kako je novac od raznih odšteta koje su okrivljenici plaćali sudu, zadržao za sebe. Postojali su navodno i brojevi sudskih zapisnika procesa koji se vode ili su se vodili protiv Švajcera, te ga dovode u vezu s kandidatom unionista sucem E. Mihalićem koji je sve zataškao. E. Mihalić je u *Hrvatskim novinama* sve opovrgnuo. Za kandidata Narodno liberalne stranke V. Turkovića je otkrio kako je odstupio s mjesta gradskoga zastupnika jer nije bio zainteresiran za politiku, dapače da Turković nije ni bio involviran u politiku niti je pokazivao interes za sudjelovanje u potonjoj.[449] Unionisti su opisali svoj predizborni sastanak u Karlovcu i razgovor oko izbora najboljega kandidata Narodno ustavne stranke, tvrde kako je Švajcer bio suzdržan, naglasio je samo koje kvalitete kandidat treba imati – miran duh, te treba biti čovjek iz naroda sklon uniji.[450] Veliki župan zagrebački Mirko Bogović došao je u Karlovac agitirati za unionistu. Prvo je pozvao na razgovor sve općinske i kotarske činovnike, te zagovarao izbor unionista, potom je tražio da dođe kod njega u audijenciju lokalni krčmar Juratović kojeg je uputio da seljake koji dođu u krčmu nagovara za kandidata unionista i časti pićem, a dug će sam župan podmiriti, kao garanciju mu je odmah isplatio 15 forinti kapare prema izvještaju *Novog Pozora*.[451] Unatoč svim naporima koje su poduzeli unionisti kako bi ostvarili pobjedu, ipak je izabran kandidat narodnjaka V. Turković.

Narodnjaci su insinuirali kako je A. Jordan bio umiješan u izbore u Karlovcu. Iako je javno agitirao za narodnjaka V. Turkovića, pokušao je zapravo za sebe pridobiti glasove, u tu svrhu je sklopio savez s J. Živkovićem koji mu je obećao zauzvrat mjesto javnog bilježnika u Karlovcu ili višu čast na sudu u Zagrebu.[452]Jovan Živković je demantirao potonje tvrdnje kao laži kojima se želi našteti unionistima.[453]

[448] Više o Švajceru u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 72, Beč, 10. prosinca 1867.
[449] Više o detaljima obrane E. Mihalića u: *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 31, Zagreb, 16. prosinca 1867.
[450] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 28, Zagreb, 12. prosinca 1867.
[451] *Novi Pozor*, god. 1, br. 85, Beč, 25. prosinca 1867.
[452] *Novi Pozor*, god. 1, br. 89, Beč, 01. siječnja 1868.
[453] *Narodne Novine*, god. 34, br. 4, Zagreb, 07. siječnja, 1868.

Tabelarni prikaz 3. rezultata saborskih izbora održanih 1867. godine u Zagrebačkoj županiji.

IZBORNI KOTAR	UKUPAN BROJ BIRAČA	KANDIDAT NARODNJAKA/BROJ DOBIVENIH GLASOVA	KANDIDAT UNIONISTA/BROJ DOBIVENIH GLASOVA	BROJ BIRAČA KOJI NISU IZAŠLI NA IZBORE
ZAGREB I. izborni kotar	474	nema kandidata/0	Robert Zlatarević/254	220
ZAGREB II. izborni kotar	365	nema kandidata/0	Mirko Šuhaj/201	164
ZAGREB III. izborni kotar	199	Matija Mrazović/87	Luka Petrović/112	0
ZAGREB središnji izborni kotar		Karlo Jelačić/odustao	Ljudevit Reizner/115	
SISAK	328	Ivan Vončina/90	Lavoslav Gorički/99	
SISAK trgovište		Franjo Lovrić	Mirko Bušić pobijedio	
STUBICA			Teodor Gjurgjević/izabran	
DUGO SELO		Matija Mrazović	Eduard Kerestury/izabran	
GORICA-POKUPSKO		Nikola Folnegović/10	Aurel Kušević/138	
BISTRICA		T. Ožegović/0	Dragutin Balog/29	
SAMOBOR	73	Eduard Vrbančić/18	Eduard Šuljok/43	12
SV. IVAN	94	Ivan Perkovac/15	Koloman Mikšić/65	14
SEVERIN-RIBNIK-OZALJ	102	Josip Torbar/izabran	Josip Tomašić	
JASTREBARSKO-BANIJA-KRAŠIĆ	Banija 156	Matija Mrazović	Vilim Hatz/izabran	
SLOBODNA OPĆINA TUROPOLJE	4 posredna		Antun Vakanović/izabran jednoglasno	
GRAD KARLOVAC		Vjenceslav Turković	Eduard Mihalić	

Od šesnaest izbornih mjesta u Zagrebačkoj županiji, unionisti su pobijedili na četrnaest birališta, od čega su narodnjaci na dva birališta netom prije izbora povukli svoje kandidate (I. i II. izborni kotar), a na jednom je kandidat narodnjaka odustao tijekom izbora (Središnji izborni kotar).

3. 4. 2. Varaždinska županija

Varaždinska je županija prema Izbornom redu imala pravo izabrati 8 zastupnika za sabor, uz dva zastupnika koja su se birala u samom gradu Varaždinu i jedan u trgovištu Krapina.[454] Barun Šišman Ottenfels je svojim djelovanjem uvelike utjecao na ishod izbora u izbornom kotaru Varaždinske županije Pregrada. Iako predsjednik izborne deputacije, *Novi Pozor* navodi kako se koristio svim sredstvima da bi omogućio pobjedu unionista, štoviše svoj je položaj iskoristio kako bi prisilio općinskog bilježnika i perovođu u izbornoj deputaciji da uvrsti u izborne liste kao neposredne i posredne birače ljude koji po imovinskom cenzusu nemaju pravo glasa.[455] Osim ilegalnog djelovanja po pitanju mijenjanja izbornih lista, Š. Ottenfels je zvao seljake u svoj podrum i tamo ih pokušavao pridobiti vinom i lijepim riječima, također je potkupljivao seoske suce. Pri izborima su sudjelovali vojnici kako u Krapini tako i izbornim kotarevima Sv. Križ i Pregrada.[456] U Pregradskom izbornom kotaru na temelju denuncijacije optužen je kandidat za zastupnika Narodno liberalne stranke, općinski bilježnik Večerić jer je čitao *Novi Pozor* koji je dobio od tamošnjeg župnika.[457] Odveden je iz svoje kuće usred noći na ispitivanje u školsku zgradu kao kriminalac. Kako se uslijed predizborne kampanje Večerić zatekao u krivičnom procesu, odrekao se kandidature. Na izborima je pobijedio unionist sudac Antun Labaš.[458] Izbori su bili prožeti moralnim i fizičkim pritiskom koji je onemogućio pobjedu narodnjaku seljaku Martinu Govediću, dobio je samo tri glasa iako je bio predložen za kandidata od petorice izbornika, dok je Antun Labaš dobio 71 glas.[459] Naime ovaj se izborni kotar sastojao od 8 općina kotara Krapinsko-Topličkog, a seoski suci su seljake pripremali za izbore, prijetili im i tražili pismene potvrde kako će glasati za unionista, ako je netko u dvije općine Novodvorskog kotara javno govorio protiv unionista odmah bi bio sankcioniran zatvorskom kaznom.[460]

Iz Klanjca koji je bio izborni kotar u Varaždinskoj županiji, dopisnik *Novog Pozora* je javio kako se nepošteno agitira za Stjepana Hrvoića.[461] Naime, upravitelj županije je naredio

---

[454] Izborni red u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[455] *Novi Pozor*, god. 1, br. 74, Beč, 12. prosinca 1867.
[456] *Novi Pozor*, god. 1, br. 87, Beč, 29. prosinca 1867.
[457] *Novi Pozor*, god. 1, br. 87, Beč, 29. prosinca 1867.; *Isto*, god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867.
[458] Izvješće izborne deputacije kotara Pregrada od 19. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[459] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 35, Zagreb, 20. prosinca 1867.
[460] *Isto*.
[461] *Novi Pozor*, god. 1, br. 59, Beč, 24. studenoga 1867. Na nekim mjestima u *Novom Pozoru* nalazimo oblik prezimena Mattachich, npr. u rubrici *Dopisi* u broju 76 od 14. prosinca 1867. godine, kao i u službenim spisima Izborne deputacije kojoj je bio predsjednik.

biračima da glasaju za Hrvoića. Veliki sudac Tomaš Mattachich (Matačić), predsjednik izborne deputacije, pozvao je na sastanak sve seoske suce i općinske izbornike iz kotara Klanjec, te ih prisilio da potpišu izjavu da će glasati za Stjepana Hrvoića. Vješto je izbjegao stavljanje učitelja, stavovima bliskog politici narodnjaka, na izbornu listu jer nema 24 godine, a izbornike je pridobio različitim prijetnjama. Jednom je izborniku, vlasniku gostione, prijetio da kod njega neće više dolaziti na diplomatičke objede koje plaća općina, a drugoj dvojici, pak, da će opstruirati njihove sudske procese, odnosno kao sudac neće tražiti naplatu duga od njihovih dužnika.[462] Nadalje T. Matačić je naložio seoskom sucu Žigmanu da zatvori sve koji javno govore protiv mađarona, što je potonji revno činio – nakon što je u lokalnoj krčmi čuo dva Klanjčana kako nazdravljaju kandidatu Narodno liberalne stranke, uhitio ih je.[463] Uhićenje je često primjenjivano u ovom kotaru, svatko tko se žalio protiv Izbornog reda, provođenja izbora ili rada deputacije bio je kažnjen. Primjer jednoumlja i nedemokracije je slučaj birača Bogovića iz sela Prosinac koji se žalio na nepravedan izbor izbornika, T. Matačić ga je bez suvišnih objašnjenja dao zatvoriti.[464] Nakon izbora častili su pobjednici unionisti i S. Hrvoić svoje birače u krčmi objedom, no po završetku zabave unionisti su otišli bez da su vlasniku krčme podmirili dug.[465] Seljaci nisu imali izbora nego sami podmiriti dug vlasniku krčme, svaki po 2 forinte. Predsjednik izborne deputacije T. Matačić javio je središnjem odboru za saborske poslove Varaždinske županije ishod izbora u izbornom kotaru Klanjec na biralištu Klanjec, 16. prosinca 1867. godine izabran je S. Hrvoić, dakle kandidat narodnjaka Halper je poražen.[466]

Kako je predsjednik izborne deputacije u Sv. Križu Škender Šimunčić javio dopisom središnjem izbornom odboru Varaždinske županije, u Sv. Križu je pobijedio unionist kotarski sudac i vlastelin Dragutin Čegel.[467] U Radoboju, biralištu kotara Sveti Križ javila se ista problematika kao i u drugim biralištima, na izborne liste uvršteni su birači kojima po zakonu

[462] *Novi Pozor*, god. 1, br. 73, Beč, 11. prosinca 1867.
[463] Matačić je pozvao na sastanak općinske službenike i uglednije Klanjčanine te ih ispitivao tko u kotaru govori protiv mađarona, »punta« ljude na što su potonji prijavili dvoje Klanjčanina koje je kasnije sudac Žigman uhitio, više u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 76, Beč, 14. prosinca 1867.
[464] *Novi Pozor*, god. 1, br. 76, Beč, 14. prosinca 1867.
[465] *Novi Pozor*, god. 2, br. 90, Beč, 03. siječanj 1868.
[466] Vijest o pobijedi S. Hrvoića u dopisu predsjednika izborne deputacije u Klanjcu T. Matačića središnjem izbornom odboru od 18. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 1616, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[467] Dopis predsjednika izbornog odbora Š. Šimunčića od 13. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.

to pravo nije pripadalo. D. Čegel je pobijedio radobojskog župnika Eduarda Finka, koji se kandidirao za Narodno liberalnu stranku s 57 glasova nasuprot 23.[468]

Unionisti su pobijedili i u kotaru Zlatar Varaždinske županije, Kažimir Jelačić je prema izvještaju *Hrvatskih novina* dobio 45 glasova od 49, a četiri birača nisu glasala.[469] Prema originalnom zapisniku izborne deputacije u kotaru Zlatar, pod predsjedanjem Ladislava Jelačića provedeni su izbori 6. prosinca 1867. godine na kojima je kandidat K. Jelačić dobio 47 glasova, nije glasalo četvero prisutnih birača, a dvojica su se odrekla kandidature od kojih je jedan trebao izborno pravo ostvariti u Varaždinu, 18 se birača nije odazvalo izboru.[470] Prvotno je kandidat trebao biti Eduard Jelačić Bužimski jer ga je pismenim putem predložilo 40 od 69 izbornika, ali se E. Jelačić zahvalio i odbio uslijed službenih poslova koji ga sprječavaju u radu Sabora.[471]

U preostala tri izborna kotara Varaždinske županije pobjede su odnijeli unionisti. Tako je u Belskom kotaru jednoglasno izabran unionist Ladislav Kiš, vlastelin i veliki sudac.[472] Župnik i podarhiđakon Stjepan Vuković izabran je u Ivanečkom izbornom kotaru.[473] U izbornom kotaru Vinica izabran je unionist župnik Mavro Broz.[474] U središnjem varaždinskom kotaru, u biralištu Varaždinske Toplice izabran je unionist Petar Horvat.[475]

Korištenje fizičke sile zabilježeno je u Krapini. Noć prije izbora došlo je otprilike 25 oružnika koji su po kućama prijetili ljudima da će Krapina izgubiti status trgovišta ako budu protiv vladinog kandidata, ako pak izaberu vladina kandidata susjedna sela će im se podčiniti i plaćati im porez.[476] Unionisti se opravdavaju u svom glasilu kako su sve klevete, Krapina je stara vojna postrojba kroz koju je prolazilo mnogo vojnih transporta, a ponekad su neki ostajali u Krapini i do dva dana, ali ih se nitko nije bojao i cilj im nije bio ni političko

---

[468] *Novi Pozor*, god. 1, br. 83, Beč, 22. prosinca 1867.; detalje s brojevim aglasova donose *Narodne Novine*, više u: *Narodne Novine*, god. 33, br. 289, Zagreb, 16. prosinca, 1867.
[469] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 30, Zagreb, 14. prosinca 1867.
[470] U Hrvatskom državnom arhivu se nalazi cijeli zapisnik za zlatarski kotar u obliku tablice koji sadrži redom sljedeće podatke – ime i prezime kandidata, kućni broj, mjesto iz kojega dolazi, zanimanje, iznos izravnoga poreza koji plaća (podatak samo za neposredne birače), te na samom kraju rubriku *opaska* u kojoj se nalazi podatak za kojeg je kandidata birač glasao, opaska ako nije glasao, odrekao se biračkog prava ili riječ *absens* ukoliko se nije odazvao izborima. Više u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[471] *Isto*.
[472] U zapisniku izbornog kotara Bela 13. prosinca 1867. godine bez točnih podataka o broju glasača i broju glasova pojedinih kandidata u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205. Istu vijest donose: *Narodne Novine*, god. 33, br. 288, Zagreb, 14. prosinca, 1867.
[473] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 31, Zagreb, 16. prosinca 1867.
[474] Izvještaj namjesniku L. Rauchu o ishodima izbora u Varaždinskoj županiji od 23. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205. Istu vijest donose: *Narodne Novine*god. 33, , br. 288, Zagreb, 14. prosinca, 1867.
[475] U *Narodne Novine*, god. 33, br. 290, Zagreb, 17. prosinca, 1867.
[476] *Novi Pozor*, god. 1, br. 80, Beč, 19. prosinca 1867.

djelovanje, niti zastrašivanje birača.[477] Pobijaju i optužbe o pritisku na birače koji se zbog prijetnji nisu usudili izaći na izbore. Odgovaraju kako je u vrijeme izbora organiziran sajam u Višnici i u Velikoj Gorici pa su trgovci i obrtnici išli na sajam koji im je egzistencijalno važniji od sudjelovanja na izborima. Pobjedu je postigao unionist Janko Car, županijski veliki bilježnik i vlastelin sa 70 glasova od ukupno 72 birača, protivnik mu je bio narodnjak župnik Janko Borovečki.[478]

Unionisti su na svaki način pokušali pridobiti glasove, prijetnje su im bile učestalo oružje tijekom izborne kampanje, ali ako nisu donijele željene rezultate nisu se libili koristiti druge, u demokratskim društvima nepoželjne metode. Prijetnje vladinih kandidata učiteljima u gradu Varaždinu na kraju su dovele do oduzimanja nadzora nad školom kanoniku Šveliću i otpuštanja provizornog ravnatelja škole Francelja.[479] U gradu Varaždinu je u prvom izbornom kotaru izabran unionist Maksim Maller sa 155 glasova od 364 ukupna glasa, kandidat Narodno liberalne stranke dobio je 53 glasa, važno je istaknuti kako 156 birača nije izašlo na izbore.[480] Glasovi koje je M. Maller dobio većinom su bili od činovnika, zabilježeno je čak 107 glasova činovnika, a građanskih samo 48.[481] U drugom varaždinskom izbornom kotaru izabran je unionist Vladoj Perko sa 100 glasova od kojih je 46 činovnika, narodni kandidat Jagić dobio je 53 glasa, a 60 birača nije izašlo na izbore. U potonjem je kotaru prema svjedočenju dopisnika iz *Novog Pozora*, noć uoči izbora Perko pokušavao pridobiti glasače, poslao je u Graberje »10 vjedarah vina i do 30 puranah«, a na samim izborima su zabilježene neregularnosti jer je u 11 sati u zapisniku stajalo kako Jagić ima 73 glasa, a pola sata kasnije imao je samo 53 glasa.[482] Osim toga na dan izbora prijetili su unionisti na čelu s M. Mallerom bolesnicima u gradskoj bolnici da moraju izaći na izbore i glasati za V. Perka, inače će biti izbačeni iz bolnice. Građane za koje se znalo da će glasati za Jagića nisu pustili na izbore.[483]

---

[477] *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 6, Zagreb, 09. siječnja 1868.
[478] Janko Borovečki (1826.-1882.), župnik i aktivan svećenik, kao bogoslov 1850. godine je bio izabran za predsjednika Društva *Kolo mladih rodoljuba*, u: Josip BUTURAC, *Povijest zbora duhovne mladeži zagrebačke (1836-1936),* Zagreb, 1937., str. 42. Izvještaj o izborima u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 289, Zagreb, 16. prosinca, 1867. Vidjeti i Izvještaj namjesniku L. Rauchu o ishodima izbora u Varaždinskoj županiji od 23. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205. Istu vijest donose: *Narodne Novine,* god. 33, br. 288, Zagreb, 14. prosinca, 1867.
[479] *Novi Pozor,* god. 1, br. 68, Beč, 05. prosinca 1867.
[480] *Novi Pozor,* god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867
[481] *Novi Pozor,* god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.
[482] Više o agitaciji prije izbora u: *Novi Pozor,* god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867. Više o izborima i špekuliranju s glasovima birača u drugom varaždinskom izbornom kotaru vidjeti u: *Isto,* god. 1, br. 83, 22. prosinca 1867.
[483] *Novi Pozor,* god. 1, br. 83, Beč, 22. prosinca 1867.

3. 4. 3. Križevačka županija

Križevačka je županija imala prema Izbornom redu pravo izabrati 4 zastupnika, uz još po jednoga iz gradova Križevaca i Koprivnice.[484] Rezultati izbora u Križevačkoj županiji za kotar Križevci i Vrbovec u Velikom Ravenu bili su tijesni između narodnjaka i unionista. Pobijedio je unionist Škender Fodrocy, ravnatelj predsjedničkih poslova na sudbenom stolu sa 115 glasova, protukandidat narodnjak veliki sudac Martin Ožegović je dobio 105 glasova.[485] Unionisti su optužili M. Ožegovića za vršenje pritiska na seoske suce i pučanstvo u križevačkom kotaru gdje je bio veliki sudac.[486] Smatraju kako je većina vrbovačkog kotara bila za Š. Fodrocya, ali su na izborima iz straha morali glasati za narodnjaka. Donose nadalje vijest kako je bilježnik s batinom prijetio onima koji nisu bili za narodnjake, te kako su narodnjaci širili laži o svom političkom oponentu, da je opljačkao ljude tijekom rješavanja urbarijalnih odnosa. Iznose optužbu protiv M. Ožegovića koji je navodno zarađivao na narodu prodajući na vjeru vino i žitak po gotovo 50% većoj cijeni. Detaljno su unionisti opisali u *Hrvatskim novinama* izbore u Velikom Ravenu, župnik Smetiško je kandidirao narodnjaka M. Ožegovića, te je nakon obrazloženja programa narodnjaka zahtijevao da kandidat unionista učini isto.[487] Š. Fodrocy je ukratko prikazao svoj program koji se temeljio prvenstveno na rješavanju državnopravnih odnosa s Ugarskom što i sam kralj zahtijeva, te na poboljšanju statusa seljaka, dok je Ožegović u svom programu istaknuo kako je također za uniju zato što vidi da je to prijeka potreba, ali za takvu uniju u kojoj će Trojedna kraljevina sačuvati samostalnost. Nadalje M. Ožegović je istaknuo kako ne može obećati smanjenje tlake, štibre, kao njegovi protivnici, te da se protivi ukidanju konkordata i uvođenju civilne ženidbe. Unionisti su zapazili u programu M. Ožegovića brojne proturječnosti, npr. sklapanje unije ali zadržavanje samostalnosti, smatrali su kako ovako sastavljen program nije ni malo liberalan.[488]

U Novom Marofu uz pritisak na učitelje, svećenike, bilježnike i seoske suce izabran je vladin kandidat Škender Barabaš s 40 glasova nasuprot 16 koje je dobio kandidat Narodno liberalne stranke Franjo Žužel.[489] Kako bi osigurali pobjedu unionisti su uklonili sa izbornih

---

[484] Izborni red u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[485] U tekstu su navedeni izborni rezultati iz *Novog Pozora*, više u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867. U *Hrvatskim novinama* je navedeno kako je Fodrocy dobio glas više, odnosono 116 glasova, više u: *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 35, Zagreb, 20. prosinca 1867.
[486] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 35, Zagreb, 20. prosinca 1867.
[487] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 35, Zagreb, 20. prosinca 1867.
[488] *Isto*.
[489] *Novi Pozor*, god. 1, br. 83, Beč, 22. prosinca 1867.

lista većinu seljaka za koje se znalo da su skloni narodnjacima. Seoski suci i izbornici dobili su pak preko bilježnika naredbu da moraju doći na biralište u Novi Marof dan prije izbora gdje su za njih unionisti organizirali pijančevanja i vršili utjecaj na njihovu odluku za koga će glasati. [490] Na dan izbora bila je otvorena audijencija kod velikog župana koji je svima razlagao prednosti glasanja za vladinoga kandidata. Kandidat narodnjaka uložio je protest protiv Izbornog reda i nezakonitog Sabora koji će se oformiti na nezakonit način, te je tražio da se protest unese u izborni zapisnik što je jedva učinjeno uz negodovanje unionista. Narodnjaci su se protivili kandidaturi Š. Barabaša jer je potonji bio u početku predizborne kampanje predsjednik izborne deputacije pa se radilo o sukobu interesa. Zabilježene su brojne nepravilnosti tijekom izbora, kotarski pisari koji nisu bili županijski časnici imali su pravo glasa, dok je od trojice seljaka koji su plaćali porez preko 30 forinti samo jedan pozvan na glasanje. Unionisti su prisiljavali birače da izađu na izbore i daju glas njihovom kandidatu.[491]

Birači Moslavinskog kotara križevačke županije izabrali su za saborskog zastupnika prijašnjeg velikog župana, narodnjaka Ljudevita Vukotinovića.[492]

Izbor za saborskog zastupnika u četvrtom križevačkom izbornom kotaru Koprivnici obavljen je u krčmi, kandidat narodnjaka za kotar Ludbreg Đuro Šafarić nije bio prisutan pa je program umjesto njega razložio koprivnički župnik Josip Beruta. [493] Kandidat unionista Ferdinand Inkey nije znao prikazati temeljne točke svoga programa, samo se pozvao na Živkovićev program objavljen u *Narodnim novinama*. [494] Tijekom izbora došlo je do nepravilnosti, bilježnik Kempf koji je bio određen za kontroliranje glasova unionista pribrojao je dio Šafarićevih glasova Inkeyu, bez ikakvih sankcija. Također je zabilježeno kako su unionisti htjeli protuzakonito djelovati i dopustiti sinu jednoga birača da glasa umjesto oca iako su određeni osobni izbori. Pobijedio je kandidat narodnjaka Đ. Šafarić s 50 dobivenih glasova. Nakon izbora narodnjaci su prema izvjestitelju *Novog Pozora*, uložili prigovor na oktroirani Izborni red koji nije ušao u zapisnik djelovanjem izborne deputacije.[495]

Na izbor Đ. Šafarića za saborskog zastupnika pobunili su se unionisti na čelu s F. Inkeyem koji je uložio pismenu žalbu po završetku izbora.[496] Smatrali su izbor Đ. Šafarića ništetnim zato što nije bilo slobode izbora, u kampanji se prijetilo te je došlo do pogreške pri glasanju. Na štetu F. Inkeya nisu zbrojena dva glasa, dok je pet glasova dobio Šafarić od

[490] *Novi Pozor*, god. 1, br. 89, Beč, 1. siječnja 1868.
[491] *Isto*.
[492] *Narodne Novine*, god. 33, br. 294, Zagreb, 21. prosinca, 1867.
[493] *Novi Pozor*, god. 1, br. 55, Beč, 20. studenoga 1867.
[494] *Novi Pozor*, god. 1, br. 88, Beč, 31. prosinca 1867.
[495] *Isto*.
[496] *Novi Pozor*, god. 2, br. 111, Beč, 29. siječnja 1868.

domara ili sinova birača koji nisu imali pravo izaći na izbore. Odlučeno je na Saborskoj sjednici 16. siječnja da se izaberu dva zastupnika koja će provesti istragu o izboru Šafarića.[497] Izabrani su unionisti Benjamin Kraljević i Stjepan Hrvoić, a Škender Fodrocy je čitao optužnicu koja je zapravo denuncijacija protiv svećenstva i učitelja kotara u kojem je Đ. Šafarić izabran, Narodna stranka je u optužnici nazvana klerikalnom i prevratnom.[498] Narodnjak Sima Filipović opravdao je u sabornici, na trećoj saborskoj sjednici održanoj 16. siječnja 1868. godine, na kojoj je čitana optužnica, izbor Đ. Šafarića te je zahtijevao da se odbaci tužba uslijed nedostatka dokaza.[499] Tvrdio je kako se prijetnje mogu uzeti u obzir kao argument samo ako ih osoba koja prijeti može ostvariti, a nepravilnosti kod zbrajanja glasova ne priznaje jer ništa nije zabilježeno u izbornom zapisniku, stoga nema predmeta istrage. Stjepan Hrvoić je na trinaestoj saborskoj sjednici 15. rujna 1868. godine pročitao izvještaj nakon provedene istrage, i prikazao svoje stavove kako je samo pet glasova koje je Šafarić dobio od birača koji nisu imali pravo glasa dovoljan razlog da se izbor proglasi nevaljanim.[500] Dvojba je bila treba li raspisati nove izbore ili se mogu utvrditi točno koje su bile nepravilnosti tijekom izbora i koji je broj glasova pojedinoga kandidata te u skladu s tim F. Inkeya zakonitim putem, bez ponavljanja izbora ovjeroviti za saborskoga zastupnika. Na saborskoj sjednici održanoj 19. rujna 1868. godine vodila se rasprava kako postupiti, dio zastupnika je smatrao da treba poduzeti nove izbore jer je došlo do nepravilnosti tijekom izbora i greške izborne deputacije u zbrajanju glasova, a ne greške Đ. Šafarića, dok su drugi tvrdili da je jasno kako je F. Inkey zakonitim načinom izabran s apsolutnom većinom glasova.[501] Saborska se većina složila da je izbor F. Inkeya zakonit.

U gradu Križevcima izabran je narodnjak, veliki županijski bilježnik Julio Bubanović.[502] Birači su izbornom zapisniku dodali svoj protest protiv oktroiranoga izbornog reda. J. Bubanović je nakon izbora demantom reagirao na natpise iz *Hrvatskih novina* br. 38 da su narodnjaci sposobni pobijediti samo u biralištima gdje nije bilo, ili je bilo u manjini inteligencije. Bubanović navodi u *Novom Pozoru* kako je od 120 ukupnih birača dobio 83 glasa, od toga 39 od inteligencije i 44 od obrtnika.[503] Iako veliki župani ne bi trebali imati utjecaja na ishode izbora, križevački veliki župan Ladislav Kukuljević agitirao je u

[497] *Novi Pozor*, god. 2, br. 102, Beč, 18. siječnja 1868.
[498] *Novi Pozor*, god. 2, br. 103, Beč, 19. siječnja 1868.
[499] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u glavnom gradu Zagrebu godine 1868.-1871.*, (dalje *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*), Zagreb, 1884., 3. saborska sjednica od 16. siječnja 1868. godine, str. 24-25.
[500] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 13. saborska sjednica od 15. rujna 1868. godine, str. 114.
[501] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 14. saborska sjednica od 19. rujna 1868. godine, str. 123-128.
[502] *Novi Pozor*, god. 1, br. 84, Beč, 24. prosinca 1867.
[503] *Novi Pozor*, god. 1, br. 89, Beč, 1. siječnja 1868.

Križevcima za unionističkog kandidata ali bezuspješno. U Koprivnici su birači izabrali narodnjaka Viktora Špišića.[504]

O nezadovoljstvu izborima u Križevačkoj županiji svakako svjedoči činjenica kako su od šest izbornih mjesta u čak tri narodnjaci uložili žalbu na Izborni red koju su u Križevcima i Novom Marofu priložili zapisniku izborne deputacije, dok u četvrtom izbornom kotaru Koprivnici izborna deputacija nije prihvatila protest narodnjaka.

3. 4. 4. Riječka županija

Izborni je red propisao biranje tri zastupnika za Sabor iz Riječke županije uz dva iz grada Rijeke s kotarom, dva iz grada Bakra s kotarom i jedan iz Senja.[505] Atmosfera i provođenje samih izbora kao i predizborne kampanje u Primorju, prema natpisima iz *Novog Pozora*, protekli su kao i u ostalim dijelovima Hrvatske. Izborni kotari su bili tako raspoređeni da je biračima zbog posla i duljine puta bilo nezgodno pristupiti glasanju. Eduard Cseh je imao svoje agente koji su za nadnicu od 8 forinti agitirali, krčme su bile pune unionista koji su častili ljude i tako si pokušali osigurati glas, a ako to nije donijelo očekivane rezultate, koristili su se prijetnjama.[506] U unionističkom glasilu je objavljen članak o kandidatu narodnjaka u kotaru Grobničko – Hreljinsko – Vinodolskom, podžupanu Ivanu Vončini u kojem ga se želi diskreditirati kod birača.[507] I. Vončinu su opisali kao promicatelja njemačke politike u vrijeme Bacha, te kasnije kao pristašu Schmerlinga i oktroiranog izbornog reda koji je Banska konferencija pokušala nametnuti 1865. godine.

U brodskom je kotaru kandidat narodnjaka bio javni bilježnik Marijan Derenčin, a unionistički ravnatelj zemaljskih financija Antun Vakanović. M. Derenčin je prije izbora u predstavljanju programa posebno istaknuo kako će se zalagati za što uži savez s Ugarskom jer je to politička potreba.[508] Pobjedu je izborio narodnjak M. Derenčin.[509]

U gradu Rijeci izabrani su odvjetnici i unionisti Nikola Jelletić i Antun Randić.[510] Dopisnik iz Rijeke javlja kako su tamo izbori bili neregularni, jer prema točki šest Izbornoga reda trebaju izbori biti održani javno, usmeno i osobno, što ovdje nije bio slučaj, vršili su se

---

[504] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 74.
[505] Izborni red u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[506] *Novi Pozor*, god. 1, br. 56, Beč, 21. studenoga 1867.
[507] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 8, Zagreb, 19. studenoga 1867.
[508] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 15, Zagreb, 27. studenoga 1867.
[509] *Narodne Novine,* god. 33, br. 270, Zagreb, 23. studenoga, 1867.
[510] Agneza SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 74-75; *Narodne Novine,* god. 33, br. 271, Zagreb, 25. studenoga, 1867.

putem cedulja.[511] Kapetan i veletrgovac iz Fužina Josip Tomac, pristaša narodnjaka pobijedio je u kotaru Vrbovec – Delnice nakon što su Delač i Pleše odustali od kandidature.[512]

Kraljevica, Sušak i Trsat činili su izborni kotar grad Bakar. Unionist Pavao Battagliarini, posjednik iz Bakra, pobijedio je dvostrukim brojem glasova narodnjaka J. Tomca. U Kraljevici, odnosno prvom izbornom kotaru Bakar, izabran je vlastelin unionist Stjepan Štiglić, narodnjak Smaić je potpuno poražen unatoč obećanjima o uniji i prougarskim načelima koja je predstavljao.[513]

U Crikvenici, odnosno kotaru hreljinsko-vinodolskom, izabran je Vjenceslav Urpani[514] sa 191 glas nasuprot 22 glasa koja je dobio unionist Dragutin Akurti (Accurti).[515] No, prije je navodno morao dati očitovanje kako će napustiti Stranku prava kao preduvjet pobjede.[516] Prema tumačenju *Hrvatskih novina* V. Urpani je zapravo bio pobornik politike biskupa Strossmayera.[517] Pobjedu Urpanija unionisti su pripisali djelovanju svećenika koji su pred narodom ocrnili Ugarsku vladu oko pitanja željeznice i promjene trase karlovačko-riječke pruge (koja je prvotno trebala ići kroz Novi Vinodolski). Urpani ipak nije sudjelovao u radu sabora jer je zbog bolesti položio mandat na IV. saborskoj sjednici održanoj 23. siječnja 1868. godine.[518]

U gradu Senju izabran je narodnjak kanonik Franjo Rački.[519]

---

[511] *Novi Pozor*, god. 1, br. 74, Beč, 12. prosinca 1867.
[512] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 15, Zagreb, 27. studenoga 1867.
[513] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 15, Zagreb, 27. studenoga 1867.
[514] O Vjenceslavu Urpaniju su oskudni podaci, u periodici se njegovo ime spominje uz titulu doktor, a u literaturi o njemu gotovo nema spomena. M. Gross ga spominje na dva mjesta u svojoj knjizi *Izvorno pravaštvo*. Prvo ga spominje kao svećenika pravaša zastupnika za sabor 1865. godine bez ikakvih drugih biografskih podataka. Na drugom mjestu spominje kako je s Erazmom Barčićem 1889. godine istupio iz Stranke prava. Također, postojao je svećenik Ivan Urpani, župnik u Zagorju Vinodolskom, u: *Pozor*, god. 6, br. 148, Zagreb, 01. srpnja 1867. M. Bogović spominje V. Urpanija u popisu učenika senjske gimnazije za godinu 1848/9. kao pripadnika trećeg gramatičkog razreda. Uz njegovo ime stoji kako je bio iz Bakra, te ime i zanimanje oca - Srećko, kapetan trgovačkog broda. Naposljetku, Jasna Turkalj spominje Venceslava Urpanija samo u bilješci kao pravaškog saborskog zastupnika 1865.-1867., dok više podataka ima o svećeniku Ivanu Urpaniju. Kako se u periodici obično spominje ako je netko od izabranih zastupnika bio svećenik, u ovom radu odbacujem tezu kako je V. Urpani bio svećenik. S obzirom na to da je samo izabran za zastupnika, ali nikada nije pristupio radu Sabora, njegove saborske govore niti ne možemo pratiti. Bio bi eventualno važan za statističku obradu podataka o postotku izabranih katoličkih svećenika. Više u: Mile BOGOVIĆ, »Senjska gimnazija od osnutka do smrti biskupa Mirka Ožegovića (1725.-1869.)«, *Senjski zbornik*, vol. 16, Senj, 1989., str. 22; M. GROSS, *Izvorno pravaštvo,* str. 188, 694; Jasna TURKALJ, *Pravaški pokret 1878.-1887.*, str. 30 i bilj. 75.
[515] Broj glasova nalazimo u *Novi Pozor*, god. 1, br. 58, Beč, 23. studenoga 1867. *Narodne novine* donose isti broj glasova, a V. Urpanija svrstavaju u redove narodnjaka, dok Accurtija u redove unionista. Više u: *Narodne novine*, god. 33, br. 270, Zagreb, 23. studenog 1867. D. Accurti je na zasjedanju sabora 1865. godine bio u redovima Stranke prava, u: M. GROSS, *Izvorno pravaštvo,* str. 188.
[516] Podatak o očitovanju Urpanija kako će odstupiti iz Stranke prava nalazimo u: *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 11, Zagreb, 22. studenoga 1867.
[517] U *Hrvatskim Novinama* V. Urpanija svrstavaju u političke redove biskupa Strossmayera. Više u: *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 15, Zagreb, 27. studenoga 1867.
[518] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 4. saborska sjednica od 23. siječnja 1868. godine, str. 32.
[519] *Narodne Novine*, god. 33, br. 270, Zagreb, 23. studenoga, 1867.

Protiv zastupnika prvoga izbornoga kotara grada Bakra Stjepana Štiglića i zastupnika grada Bakra Pavla Batagliarinija podnesene su optužbe o neregularnom izboru. Izvjestitelj verifikacijskog odbora Š. Fodrocy odbacio je optužbe zbog nedostatka dokaza iako je bilo više pritužbi na njihov izbor.[520]

3. 4. 5. Virovitička županija

Virovitička je županija imala pravo birati osam saborskih zastupnika, grad Virovitica jednoga, grad Đakovo jednoga i grad Osijek dva zastupnika.[521] Grad Osijek je bio podijeljen u dva izborna kotara, prvi je »gornji i nutarnji grad«, a drugi »doljnji i novi grad«.[522] Pobijedili su unionisti u oba kotara, Ladislav Pejačević u gornjem gradu i Antun Stojanović u donjem gradu, problem je narodnjacima predstavljao imovinski cenzus izbornoga reda koji im je onemogućio kandidiranje kandidata.[523] Odaziv na izbore je bio slab, u prvom izbornom kotaru od 360 glasača nije glasalo 154, također u virovitičkom kotaru, gdje je pobijedio unionist Ignjat Torkvat Brlić, od 74 daljska izbornika na izborima u Osijeku je sudjelovalo samo četiri.[524]

Za neuspjeh narodnjaka u Virovitici autor dopisa u *Novom Pozoru* vrlo oštro krivi neuk i zaostao narod koji je spreman povjerovati svakome tko mu obeća da neće morati plaćati porez ili da će moći besplatno saditi duhan.[525] Dalje izvještava o izborima, kako su protekli u neustavnom i nedemokratskom ozračju. Podatke o mjestu i vremenu održavanja izbora u Virovitici nisu dobili određeni birači – učitelji iz čitavog kotara i svećenici iz udaljenijih mjesta.

U Virovitičkom trgovištu sudac Gvozdanović nije birao sredstva koja će mu osigurati pobjedu, kako bi ostvario svoj cilj davao je lažna obećanja neposrednim i posrednim biračima da će im oprostiti godišnji najam koji imaju prema virovitičkom vlastelinstvu.[526] Osim obećanja, koristio se i prijetnjama, općinskom bilježniku je prijetio otkazom, zabranio je agitiranje za narodnjake pod prijetnjom zatvora, a kapelanu i dvojici učitelja je uskratio pravo

---

[520] *Novi Pozor*, god. 2, br. 103, Beč, 19. siječnja 1868.
[521] Izborni red u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[522] Hrvatski državni arhiv Osijek (HR-DAOS), fond Gradsko poglavarstvo Osijek, fond 10, serija Izborni materijali 1865-1904., kut.1352, spis Oglas od 31. listopada 1867. godine.
[523] *Novi Pozor*, god. 1, br. 60, Beč, 26. studenoga 1867.
[524] *Novi Pozor*, god. 1, br. 69, Beč, 06. prosinca 1867. i o Virovitičkom kotaru u: *Isto*, god. 1, br. 70, Beč, 07. prosinca 1867.
[525] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[526] *Isto*.

glasa dopisom bez obrazloženja. Iako je predsjednik deputacije bio Mosbauer, Gvozdanović je tijekom izbora diktirao red, prekidao govore, branio narodnjacima da govore. Ipak, pobijedio je kandidat narodnjaka Mirko Hrvat s dva glasa više od protukandidata.[527]

U istoj županiji ali drugom kotaru – Đakovo (trgovište) pobijedio je također Mirko Hrvat pa je pozvan na saborskoj sjednici 16. siječnja da se izjasni za koji kotar će primiti mandat, prihvatio je mandat za kotar Đakovo.[528] Narodnjak Ignjat Broš pobijedio je u Đakovu u IV izbornom kotaru, dok su ostala zastupnička mjesta pripala unionistima. Unionisti osporavaju izbor I. Broša za saborskoga zastupnika jer po članku deset Privremenog zakona o uređenju Sabora Trojedne kraljevine zastupnikom može biti samo onaj tko ima pravo izbora, što prema njihovom tumačenju kod Broša nije slučaj.[529] Naime I. Broš nije plaćao porez od 5 forinti bez prireza na svoju nepokretninu jer je imanje za koje plaćao porez od 7 forinti dijelio s malodobnom djecom pokojne sestre, pa su djeca, odnosno njihov skrbnik plaćali pola iznosa.

Kotar Našice u Virovitičkoj županiji primjer je primjene prisile tijekom glasanja. Tamošnji je sudac Janušić poštujući zakon pitao birače u sobi za glasanje za koga žele glasati, kako se većina izjasnila za Peru Novakovića sudac ih je, uvjeravajući ih da su se zabunili, natjerao da ulaze u sobu za glasanje pojedinačno i iznova glasaju. U međuvremenu je Ladislav Pejačević ispred sobe za glasanje molio i potkupljivao ljude da glasaju za njega, na kraju je dobio 27 od 35 glasova.[530]

U drugom izbornom kotaru Osijeka izabran je za zastupnika unionist Petar Malač, nakon što je prije izbora predsjednik izborne deputacije Stevo Gjurgjević pozvao u sobu birače te izvršio neposredan utjecaj nagovarajući ih za koga da glasaju.[531] Birači kotara Osijek izabrali su unionista županijskog velikog odvjetnika Petra Malača nasuprot kandidata narodnjaka Paje Kolarića.[532] Potonji je kotar izabrao i Stjepana Kuglera, također pripadnika Narodno ustavne stranke. Peštanske su novine o izborima izvijestile kako su seljaci nezadovoljstvo iskazali pri izboru izjavom da glasaju samo voljom svoga kralja inače bi poslali svoje izaslanike izravno u Peštu, a ne u Zagreb.[533] Ova vijest nije bila pokazatelj općeg

---

[527] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 31, Zagreb, 16. prosinca 1867.
[528] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 4. saborska sjednica od 23. siječnja 1868. godine, str. 23 i *Novi Pozor*, god. 2, br. 102, Beč, 18. siječnja 1868.; Agneza SZABO, » Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću«, *Diacovensia,* god. 3, br. 1, Đakovo, 1995., str. 71, 76.
[529] *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 7, Zagreb, 10. siječnja 1868.
[530] *Novi Pozor*, god. 1, br. 66, Beč, 03. prosinca 1867.
[531] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[532] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 22, Zagreb, 05. prosinca 1867.
[533] Izjava seljaka je preuzeta iz *Pest Lloyda*, više u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 274, Zagreb, 28. studenoga, 1867.

mišljenja, već je samo stav pojedinaca kako, ističu *Hrvatske novine*, te se kao takva ne može uzeti relevantnom za određivanje smjera politike birača iz Slavonije.[534] Kandidat Narodno liberalne stranke u središnjem kotaru Osijek, Mirko Hrvat dobio je samo jedan glas, sve ostale glasove dobio je Stjepan Kugler.[535]

U Valpovu je izabran jednoglasno unionist župnik Hugo Anker, za njegova zamjenika je izabran također unionist Ignjat Brlić.[536] Dvorski tajnik Ignjat Torkvat Brlić je izabran u šestom virovitičkom kotaru, kotarski sudac Ladislav Thaller u sedmom izbornom kotaru Voćin, te u osmom izbornom kotaru Antun Jasenković opančarski majstor.[537] A. Jasenković izabran u Donjem Miholjcu jednoglasno s 211 glasova za narodnoga zastupnika nije se izjasnio uz koju političku opciju pristaje jer se do tada nije aktivno bavio politikom.[538] Ipak, A. Jasenković nije sudjelovao u radu Sabora, bio je spriječen bolešću pa ga je zamijenio Marko Knežević, izabran od birača jednoglasno kao zamjenik A. Jasenkovića.[539]

3. 4. 6. Požeška županija

Izbornim je redom određeno biranje četiri zastupnika u Požeškoj županiji te jednog u gradu Požegi.[540] Problem sa Izbornim listama zabilježen je u gradu Požegi. Iako je po zakonu bilo propisano liste izvjesiti na vidljivom mjestu kao što su općinske prostorije, osam dana prije izbora u Požegi nigdje nije bilo izvješenih lista. Dopisnik *Novog Pozora* je tražio liste sa izbornicima i biračima i našao ih je na vratima pisarnice, a ne općine. Kada je odlučio prepisati sadržaj potonjih gradski sudac Filip Thaller mu je oduzeo papir i optužio ga za pobunu.[541]

Unionisti su postigli apsolutnu pobjedu u izbornim kotarima Požeške županije. U gradu Požegi izabran je gradski sudac Filip Thaller, a u kotaru Kutina i Pakrac jednoglasno Petar Maljevac.[542] Unionist je pobijedio također u Veličo – Cerničkom kotaru, Benjamin Kraljević nadjačao je sa 140 glasova narodnjaka Andriju Brlića nasuprot njegovih 41 glasova, te Antu

---

[534] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 18, Zagreb, 30. studenoga 1867.
[535] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 16, Zagreb, 28. studenoga 1867.
[536] *Narodne Novine,* god. 33, br. 271, Zagreb, 25. studenoga, 1867.; obavijest o izboru H. Ankera u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 272, Zagreb, 26. studenoga, 1867., te brzojavna obavijest u: *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 13, Zagreb, 25. studenoga 1867.
[537] *Narodne Novine,* god. 33, , br. 278, Zagreb, 03. prosinca, 1867.
[538] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 22, Zagreb, 05. prosinca 1867.
[539] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine,* 3. saborska sjednica od 16. siječnja 1868. godine, str. 25.
[540] Izborni red u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[541] *Novi Pozor,* god. 1, br. 64, Beč, 30. studenoga 1867.
[542] *Narodne Novine,* god. 33, br. 274, Zagreb, 28. studenoga, 1867.

Kovačevića koji je dobio 6 glasova.[543] U kotaru Daruvar izabran je jednoglasno grof Julijo Janković, unionist.[544] Biralište Sesvete kotara Baktež – Pleternica iznjedrilo je još jednoga pobjednika unionista Josipa Žuvića sa 192 glasa protiv Andrija Brlića koji je dobio samo 8 glasova.[545]

3. 4. 7. Srijemska županija

Narodno liberalna stranka se u Srijemu dobro politički organizirala, prije provođenja izbora svoje su snage usmjerili na dokazivanje kako je doneseni oktroirani Izborni red nezakonit. Zahtijevali su pismenim putem od Male skupštine, koja je redovito zasjedala u Vukovaru pod predsjedanjem velikoga župana, da se sazove Velika skupština u kojoj će se kao nadležnom tijelu raspravljati o valjanosti Izbornoga reda.[546] Ukoliko vlada ne dopusti održavanje skupštine, zaključili su kako utoliko svaki municipijalni časnik koji će sudjelovati na izborima po potonjem izbornom redu ima pravo županijsko općinstvo pozvati na red. Ovu predstavku potpisali su narodnjaci odvjetnik Grčić, J. Subotić, S. Filipović, J. Rogulić, Marković.[547]

Srijemski birači su prosvjedovali protiv nezakonitog oktroiranog Izbornog reda i Saborskog zakona kao što su učinili i birači u drugim izbornim kotarima.[548] Nisu se slagali sa izbornim redom ali su sudjelovali u izborima jer su smatrali da bi bila veća šteta nego korist ako ne sudjeluju.[549] Iako su sudjelovali na izborima, uložili su prosvjed protiv Izbornog reda kao znak da na njega ne pristaju, zahtijevaju da se prosvjed unese u izborni zapisnik, te kao zasebna isprava tom zapisniku priloži i da im izborna deputacija da suvisao odgovor o valjanosti potonjega reda. Bili su odlučni u zahtijevanju odgovora, u slučaju da im izborna deputacija ne odgovori na zahtjev prosvjedovanja, odlučili su tražiti odgovor od više instance, odnosno Visokog kraljevskog namjesničkog vijeća i Sabora.[550]

Narodnjaci su u Srijemu izradili programu stranke koji je kasnije Narodno liberalna stranka primijenila na razini cijele Trojedne kraljevine.[551] U programu su pozvali birače da

---

[543] *Narodne Novine,* god. 33, br. 272, Zagreb, 26. studenoga, 1867.
[544] *Narodne Novine,* god. 33, br. 275, Zagreb, 29. studenoga, 1867.
[545] *Narodne Novine,* god. 33, br. 277, Zagreb, 02. prosinca, 1867.
[546] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 12, Zagreb, 23. studenoga 1867.
[547] *Isto*.
[548] U zapisnicima županijske skupštine Srijemske županije nema spomena o izborima. U: HR-HDA-31, fond Srijemska županija, br. 71b, serija Zapisnici županijskih sjednica.
[549] *Novi Pozor,* god. 1, br. 79, Beč, 18. prosinca 1867.
[550] *Isto*.
[551] *Novi Pozor,* god. 1, br. 67, Beč, 04. prosinca 1867., »Biračem narodne stranke u sriemskoj županiji!«

izađu na izbore jer im je to dužnost, određuju svoj odnos prema nagodbi s Ugarskom – žele ravnopravan dogovor između dvije kraljevine, odnosno da Trojedna kraljevina bude »drugaricom kraljevine ugarske, a ne njenom prikrpinom...da narod naš bude saveznikom naroda magjarskoga, a ne njegovim slugom«.[552] Nadalje traže garancije po pitanju financija i vojske prije sklapanja nagodbe, jednakost ljudi pred zakonom i vlašću, teritorijalnu cjelovitost Trojedine kraljevine, izgradnju željeznice kroz Srijem i Slavoniju, te pravedno rješenje urbarijalnih odnosa.[553]

Izbornim je redom za Srijemsku županiju propisano biranje šest zastupnika uz po jednog zastupnika iz Vukovara i Rume.[554] Izbori su određeni na isti dan za cijeli Srijem, a u predizbornoj kampanji glasove za unioniste su sakupljali grof A. Kuhen, ali i barun L. Rauch koji je s J. Živkovićem putovao Srijemom. Pozivani su svećenici, učitelji, činovnici, građani na individualne razgovore gdje ih se nagovaralo i prijetilo im se progonom ili otkazom ako ne glasaju za vladinog kandidata.[555] Protiv narodnjaka se vodila žestoka kampanja, širene su razne klevete o kandidatu Narodno liberalne stranke Jovanu Subotiću u unionističkom glasilu (da je protjeran iz Carstva ili, pak, da je izdajnik i radi protiv vlasti).[556]

U vukovarskom kotaru je pobijedio unionist Jovan Živković vršeći pritisak na birače izborima iza zatvorenih vrata, protivno Izbornom redu.[557] Sudac koji je bio predsjednik izborne deputacije, odlučio se uoči izbora odreći te funkcije kako bi što bolje mogao djelovati među samim biračima, postavio je za predsjednika svog pristava koji nije u tom kotaru imao pravo glasa. Jovan Živković je pobijedio s 224 glasa nasuprot 52, što je unionistima bio dokaz kako nije bilo represije jer je nemoguće utjecati na toliki broj birača.[558] Otkrivali su lažna obećanja koja su narodnjaci na svom sastanku u Boboti davali biračima, obećali su kako će dati seljacima koji će za njih glasati šume i pašu na uštrb vlastele.[559]

J. Živković je bio kandidat unionista u četiri sreza, jedan od njih bio je Irig u kojem je smijenjeno nekoliko seoskih sudaca sklonih narodnjacima i tumačen je Živkovićev program, ipak pobijedio je narodnjak Mihajlo Polit sa 159 nasuprot 30 glasova za Živkovića.[560] U Rumskom trgovištu J. Živković nije imao uspjeha jer je protiv njega bila slavonska

[552] *Novi Pozor,* god. 1, br. 67, Beč, 04. prosinca 1867.
[553] *Isto*.
[554] Izborni red u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[555] *Novi Pozor,* god. 1, br. 86, Beč, 28. prosinca 1867.
[556] *Isto*.
[557] *Novi Pozor,* god. 1, br. 80, Beč, 19. prosinca 1867.
[558] *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 7, Zagreb, 10. siječnja 1867.
[559] *Isto*.
[560] *Novi Pozor,* god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.

aristokracija, unionisti kojima je Živkovićev program preliberalan. Pristali su uz Andrássya i ugarske zakone iz 1848. godine.[561] Narodnjak J. Subotić je izabran u Rumi, dobio je samo četiri glasa više od svoga protukandidata.[562]

Narodnjaci su u kotaru Ilok uoči izbora, 28. studenoga 1867. godine, održali sastanak na kojem su predstavili svog kandidata doktora Božidara Plavšića, kao i svoj program.[563] Birači unionističkog kandidata Danila Jankovića na izbore su nosili ceduljice s njegovim imenom, a noć prije izbora su se sastali, pili i nagovarali birače da glasaju za njega.[564] Pobijedili su narodnjaci: u rumskom trgovištu odvjetnik Simo Filipović i Jovan Subotić, u kotaru Erdeviku Ivan Krstitelj Tombor, u kotaru Irig Mihajlo Polit, te u kotaru Ilok Božidar Plavšić.[565] Svećenik Ivan Krstitelj Tombor je pobijedio s 215 glasova vladinog kandidata sreskog suca Mladenovića.[566] Unionisti su pobijedili u Tovarničkom kotaru ratar Luka Petričević, u Vukovaru Jovan Živković i u kotaru Vukovar Danilo Janković.[567] Luka Petričević je izabran sa 122 naspram 72 glasa, *Novi Pozor* mu spočitava pasivnost na prijašnjem saborskom zasjedanju kao i nedosljednost.

Narodnjaci se nisu pomirili s rezultatima izbora, napisali su protestno pismo potpisano od 72 birača narodnjaka predsjedniku izborne deputacije usmjereno protiv oktroiranog izbornog reda i nagovijestili su kako Narodno liberalna stranka ne može sudjelovati u radu ovakvoga nezakonitoga Sabora.[568] Prema natpisima iz tiska može se zaključiti da je u Srijemskoj županiji, gdje je bio velik broj srpskog stanovništva, biračko tijelo biralo prema nacionalnosti. Članci tiskani u *Novom Pozoru* navode kako su u mjestima Srijemske županije, gdje je većinsko stanovništvo bilo srpsko, pobijedili narodnjaci.[569] Dok u Suhopolju i Osijeku, dakle Virovitičkoj županiji, iste novine navode kako su izabrani većinom unionisti od srpskog stanovništva koje se dalo zavesti lažnim obećanjima.[570] Srijemska srpska elita je do Nagodbe bila unionistički orijentirana, no nakon Nagodbe mijenjaju svoje političko stajalište i prelaze u oštru opoziciju unionistima povezanu s onom u Novom Sadu.[571]

---

[561] *Novi Pozor*, god. 1, br. 80, Beč, 19. prosinca 1867.
[562] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 31, Zagreb, 16. prosinca 1867.
[563] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 25, Zagreb, 09. prosinca 1867.
[564] *Novi Pozor*, god. 1, br. 86, Beč, 28. prosinca 1867.
[565] *Novi Pozor*, god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.
[566] Pismo I. K. Tombora M. Mrazoviću od 22. prosinca 1867. godine u: Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (dalje HR-AHAZU), HR-AHAZU-45, sign. XV-46a, Tomb., br. 1.
[567] *Novi Pozor*, god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.
[568] *Novi Pozor*, god. 1, br. 85, Beč, 25. prosinca 1867.
[569] *Novi Pozor*, god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.
[570] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[571] Prema M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 221.

3. 5. Djelovanje katoličkih svećenika tijekom izbora 1867./68. godine

Svećenici su bili politički aktivni tijekom izbora za saborskog zastupnika 1867. godine, njihova aktivnost je uključivala angažiranje u predizbornoj kampanji, te aktivno sudjelovanje na izborima u ulozi kandidata za saborskoga zastupnika i u ulozi birača. Biračko pravo je bilo svećenicima zakonom osigurano, kao i drugim građanima koji su zadovoljavali Izbornim redom propisane uvjete. Uostalom, sam Izborni red propisuje aktivnost svećenika tijekom izbora točkom 25, u kojoj stoji kako župnici, uz županijske suce i gradska poglavarstva, moraju biti na raspolaganju izbornim deputacijama tijekom sastavljanja izbornih lista sa svom svojom dostupnom dokumentacijom.[572] Svećenici su, kao i ostatak naroda, bili podijeljenih stavova, neki su pristajali uz ideje Narodno ustavne stranke, dok su drugi bili skloniji liberalnijoj ideologiji narodnjaka, a treći su, pak, podržavali u ono doba radikalnog Antu Starčevića. Političku aktivnost su opravdavali činjenicom kako za njih vrijede obveze kao i za druge građane Trojedne kraljevine, pa stoga vrijede i ista prava.

Ukoliko su opazili nepravilnosti tijekom izbora svećenici su ih utoliko prijavljivali nadležnoj instituciji, vršeći tako svoju građansku dužnost. Primjer je riječki župnik koji je uz podršku visočkog župnika uložio žalbu, jer u Visokom nije bio javno izložen popis birača što je bilo propisano zakonom.[573] Neki su sudjelovali u radu izbornih odbora. Kanonik i župnik u Osijeku J. Janković bio je član središnjeg izbornog odbora za virovitičku županiju.[574] U istoj županiji član četvrtog izbornog kotara bio je kanonik Zviršić, te sedmog gradinski župnik J. Kovačević. U Varaždinskoj županiji članovi izbornih deputacija bili su: u izbornom kotaru Vinica vinički župnik Janko Vuković, u izbornom kotaru Ivanec bednjanski župnik Dragutin Vrančić, u izbornom kotaru Sv. Križ svetokriški župnik Mate Kunek, te u izbornom kotaru Klanjec kraljevački župnik Ferdo Krajačić.[575] Župnik Janko Vuković htio se odreći ponuđene mu funkcije u izbornoj deputaciji uslijed odluke Duhovnog Stola kojom je izgubio duhovnog pomoćnika.[576] Navedenom odlukom niz dužnosti i obveza morao je Vuković samostalno obavljati u župi. Ipak, izborna deputacija mu je izašla ususret, odlučili su ga rasteretiti određenih poslova s obzirom na situaciju. Stoga je Vuković odlučio sudjelovati u njezinu

[572] HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205, stranica broj 8 u dokumentu.
[573] *Novi Pozor*, god. 1, br. 66, Beč, 03. prosinca 1867.
[574] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 5, Zagreb, 15. studenoga 1867.
[575] Više o ustrojenju izbornih deputacija za cijelu Varaždinsku županiju u zapisniku odbora za izbore pod predsjedanjem župana Kolomana Bedekovića. Original zapisnika se čuva u Hrvatskom državnom arhivu: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 2, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[576] Dopis J. Vukovića središnjoj izbornoj deputaciji od 23. studenoga 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 15, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205

radu.[577] U Zagrebačkoj su županiji u radu izbornih deputacija bili aktivni kao odbornici u Dugoselskom kotaru župnik Josip Karas, u Brdovečko – Stubičkom kotaru župnik Jakov Cerovski, u Jastrebarsko – Banijsko – Karšičkom kotaru župnik Nikola Batušić, u Goričko – Pokupskom kotaru župnik Ljudevit Jelenčić i u kotaru Turopoljskom župnik Josip Aksamović.[578] Naknadno je središnji odbor Zagrebačke županije, na sjednici početkom prosinca 1867. godine, imenovao župnika iz Kašine T. Leušteka za predsjednika izbornoga kotara Sv. Križ.[579] Izbor Leušteka je iznenadio narod jer se župnik nije bavio politikom. Imenovan je nakon što je njegov prethodnik F. Saračević smijenjen jer nije bio vlasnik posjeda unutar kotara Sv. Križ.[580]

Dio svećenstva je pristajao uz unionističke ideje. Župnik u Pešćenici bio je poznat unionist pa je kotarski sudac Ivan Janda naredio narodu da glasaju za onoga kandidata kojeg im župnik preporuči.[581] U kotaru Jastrebarsko – Banija – Krašić podržali su A. Jordana, a kasnije V. Hatza šipački, krašićki i vivodinski župnici. *Pozorovi* dopisnici su opisali šipačkog i vivodinskog župnika. Za prvog pišu kako ne bira sredstva kojima bi napredovao. Priliku je vidio u savezu s mađaronima, stoga je u crkvi tijekom propovijedi vjernicima tumačio da ne biraju »popa«, odnosno J. Torbara za Saborskog zastupnika.[582] Vivodinski je, pak, svećenik, starac od oko sedamdeset godina, tijekom mise nagovarao vjernike da glasaju za unioniste. Tumačio je vjernicima da neće biti desetine i da će sol biti jeftinija ako dođe do unije s Mađarima. Na izboru izbornika preporučio je vjernicima da izaberu ljude koji se neće bojati na izborima u Jaski, odnosno da biraju izbornike sklone politici unionista.[583] Narodnjaci su potonjem župniku pripisali tendencije prema stjecanju kanonikata, a mogućnost stjecanja kanonikata vidio je putem podržavanja vladine unionističke politike. Iste je interese navodno imao i krašićki župnik. *Hrvatske novine* su stale u obranu vivodinskog župnika optužujući *Novi Pozor* da je izokrenuo propovijed župnika.[584] Svećenik u Krapinskom trgovištu je također bio unionist. Iako je javno podržavao narodnjake, na dan izbora je glasao za unionista

[577] Dopis J. Vukovića središnjoj izbornoj deputaciji od 25. studenoga 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 15, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[578] Popis svih članova izbornih deputacija u Zagrebačkoj županiji se nalazi unutar Zapisnika Osrednje zagrebačke izborne deputacije od 25. studenoga 1867. godine u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 1, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[579] Dopis župniku T. Leušteku u kojem mu se daje do znanja da je imenovan predsjednikom izborne deputacije u Sv. Križu od 07. prosinca 1867. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 16, serija Osrednja izborna deputacija, kut. 103.
[580] *Novi Pozor*, god. 1, br. 80, Beč, 19. prosinca 1867.
[581] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[582] *Novi Pozor*, god. 1, br. 88, Beč, 31. prosinca 1867.
[583] *Novi Pozor*, god. 1, br. 78, Beč, 17. prosinca 1867.
[584] *Hrvatske Novine*, god. 2, br. 1, Zagreb, 02. siječnja 1868.

Janka Cara preko treće osobe, što je s pravne strane bilo nedopustivo s obzirom na propisane javne i usmene izbore.[585]

Među svećenicima sklonim unionistima bilo je onih umjerenijih koji su željeli uniju s Mađarima, ali ne pod svaku cijenu. Župnik u Posavini, poznat unionist, odbio je prihvatiti novac za agitiranje među narodom koji mu je nudio Eduard Kerestury, kandidat Narodno ustavne stranke u Dugom Selu.[586] E. Kerestury si je navodno prisvojio ovlasti predsjednika izborne deputacije, iako nije za to bio ovlašten jer nije bio član deputacije.[587] Po zakonu, kao kandidat za zastupnika, nije se mogao miješati u rad potonje. Naime, u ime predsjednika izborne deputacije grofa Draškovića odgovorio je tamošnjim kapelanima na prigovor zašto nisu uvršteni u izborne liste. Kerestury se u odgovoru kapelanima pozvao na točku 11 Izbornog reda u kojoj nije precizirano da li se pod nazivom *svećenici* podrazumijevaju kapelani i duhovni pomoćnici. Stoga je savjetovao kapelanima da odgovor potraže na višoj instanci. Mogućnost da kapelani izađu na izbore bila je potpuno osujećena jer je odgovor E. Keresturya na žalbu došao na sam dan izbora.[588]

U Jastrebarskom su se, pak, unionisti žalili kako je svećenstvo, kao i u većini izbornih kotareva po njihovu tumačenju pomagalo »činom i savjetom« narodnjake.[589] Kotar Severin – Ribnik – Ozalj brojao je ukupno 13 župnika i 4 duhovna pomoćnika od čega je samo jedan župnik glasao za unioniste.[590] Unionisti su se žalili u svom glasilu na postupke svećenika priklonjenih političkim idejama Narodno liberalne stranke, te na njihovu nedosljednost. Unionistički kandidat J. Tomašić je razgovarao s tržičkim župnikom Milošom Markovićem koji je podržao njegov program ali je ipak na izborima svoj glas dao narodnjacima, isti je slučaj bio sa žakanjskim župnikom Mijom Sopčićem koji je bio Tomašićev stari znanac. U ovom su izbornom kotaru župnici bili involvirani u predizbornu kampanju. Prema natpisima u *Hrvatskim novinama* davali su lažna obećanja, te su strašili birače raznim nevoljama koje ih očekuju ako unionisti pobijede.[591] Zabilježeni su primjeri duhovnog pomoćnika u Bosiljevu Ante Akšamovića, koji je širio vijest kako unionisti namjeravaju ukinuti sakrament braka i

[585] *Novi Pozor,* god. 1, br. 87, Beč, 29. prosinca 1867.
[586] *Novi Pozor,* god. 1, br. 82, Beč, 21. prosinca 1867.
[587] *Novi Pozor,* god. 1, br. 86, Beč, 28. prosinca 1867.
[588] *Isto*.
[589] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 41, Zagreb, 30. prosinca 1867.
[590] *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 10, Zagreb, 14. siječnja 1867.
[591] Više o primjerima agitiranja svećenika u izbornom kotaru Severin-Ribnik-ozalj u: *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 11, Zagreb, 15. siječnja 1867.

uvesti građanski brak čime više neće biti nijedne poštene žene.[592] Kao i župnika N. Neralića koji je prijetio vlastelinu J. Čorku anatemom ako ne glasa za narodnjake.[593]

U Samoboru je većina svećenika, župnika i kapelana glasala za kandidata Narodno liberalne stranke Vrbančića.[594] Unatoč žestokom pritisku unionista nisu se dali zastrašiti. Slično je bilo u trećem zagrebačkom izbornom kotaru u kojem su za zastupnika Ljudevita Reiznera glasala samo dvojica od trinaest župnika.[595] U izbornom kotaru varaždinske županije – Klanjcu na izbore nisu došli svećenici, učitelji i inteligencija uslijed zastrašivanja i prijetnji suca Tomaša Matačića.[596] U Virovitici, pak, svećenici nisu bili obaviješteni o mjestu i vremenu održavanja izbornog postupka.[597] Kod održavanja samog izbornog postupka, prema dopisu iz *Novog Pozora*, tamošnji sudac Gvozdanović nije dopustio svećenicima da javno govore, kao ni da vrše kontrolu pri zbrajanju glasova. Svećenici su iz navedenih razloga uložili prigovor u izborni zapisnik i nisu htjeli glasati na izborima u Virovitici. *Hrvatske novine* ističu kako je neprimjereno agitiranje s propovjednice. Smatrali su kako se svećenstvo mora brinuti za moral, a ne za političko opredjeljenje vjernika, a na tragu toga djelovao je narod u Klanjcu i Krapini. Tamo nisu odobravali miješanje fratara u politiku.[598]

Svećenike sklone idejama Narodno liberalne stranke često se optuživalo kako teže savezu s Rusima, a progon katoličkih svećenika u Poljskoj pogodovao je unionistima kao temelj za dodatne optužbe protiv katoličkih svećenika.[599] Dio svećenstva opravdava održavanje veza s Rusima i Srbima činjenicom kako su to Hrvatima srodni narodi i stoga žele održavanje veza na kulturnom planu, ne žele nikakav politički savez i podređivanje Trojedne kraljevine Rusiji. Svećenstvo sklono povezivanju Slavena smatra kako se progon svećenika u Poljskoj ne može uzeti kao dokaz neprijateljstva i mržnje Rusije prema katolicima. Dopisnik *Novog Pozora* iz Zagorja piše kako se može zaključiti ako su Rusi neprijatelji katolika zbog progona u Poljskoj, da su isto tako ugarski kraljevi kao i kraljevi Lombardije neprijatelji katolicizma jer su u povijesti protjerivali katoličke biskupe iz njihovih biskupija, pa čak ih i ubijali.[600] Spominje također biskupa J. J. Strossmayera čije ime se često povlači s negativnim konotacijama po ugarskom tisku, kako neslužbenom tako i službenom tisku ugarske vlade.

---

[592] *Hrvatske Novine*, god. 2, br. 11, Zagreb, 15. siječnja 1867.
[593] *Isto*.
[594] Poimenice su navedeni glasači koji su glasali za narodnjaka Vrbančića – župnik Glasić, župnik Horvatinović, župnik Kašaj, kapelan Leder, te župnici Tandarić i Vrevc, više u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 86, Beč, 28. prosinca 1867.
[595] *Novi Pozor*, god. 2, br. 93, Beč, 08. siječnja 1868.
[596] *Novi Pozor*, god. 2, br. 90, Beč, 03. siječnja 1868.
[597] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.
[598] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 21, Zagreb, 04. prosinca 1867.
[599] *Novi Pozor*, god. 1, br. 45, Beč, 07. studenoga 1867.
[600] *Isto*.

Hrvatske novine su isto tako početkom prosinca objavile članak »Politika biskupa Strossmayera« u kojem upozoravaju sljedbenike politike biskupa Strossmayera na njegovo djelovanje.[601] Optužuju Strossmayera da je potajno 1861. godine podržavao veljački patent, iako je javno bio njegov protivnik i da je potkopao budućnost svoga naroda jer je »pomogao gaziti ustav hrvatsko-ugarski«.[602] Natpise u zavisnom novinama o štetnosti panslavizma i jugoslavenstva u Hrvatskoj, te o pogubnom utjecaju ruskih emisara i ruskoga novca poticali su G. Andrássy i ministar vanjskih poslova Friedrich Beust, u skladu s politikom oslabljivanja ruskog utjecaja na slavenske narode unutar Monarhije.[603]

Službeni stav Katoličke crkve u Trojednoj kraljevini prema panslavizmu i cjelokupnoj političkoj situaciji u zemlji izrazio je nadbiskup J. Haulik poslanicom svećenstvu svoje nadbiskupije u rujnu 1867. godine u kojoj osuđuje panslavističke agitacije, pogotovo kada stižu iz Rusije koja je »opasna« po Katoličku crkvu.[604] Također, nadbiskup staje u obranu dualizma i potiče svećenstvo da ga podrži jer je kralj, koji je bio zaštitnik katoličke vjere, uspostavio dualizam. Upozorava na probleme koji su nastupili – emancipacija obrazovanja od Crkve iako se kod mladeži uočava »slab nabožan duh i naopak smjer« i građanska ženidba, a jedina je nada za pomoć Crkvi »apostolski kralj«. U stranom tisku su se pojavili natpisi kako postoji ruska agitacija u Trojednoj kraljevini. *Narodne novine* su opovrgnule ovakve tvrdnje.[605]

Zabilježeni su određeni problemi pripadnika crkvenih redova tijekom izbora u Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji. U izbornom kotaru Klanjec na kraju popisa neposrednih i posrednih birača za predstojeće saborske izbore za 1. prosinca 1867. godine, koji je po zakonu Izborna deputacija, na čelu s T. Matačićem kao predsjednikom, bila dužna sastaviti, nalazi se opaska kako je s liste izbrisan gvardijan franjevačkog samostana i upravitelj župe u Klanjcu Nemeziran Smoković jer po zakonu nema pravo glasa.[606] Na ovo se rješenje gvardijan N. Smoković žalio namjesničkom vijeću koje mu nije moglo zanijekati pravo glasa.[607] Po članku 22. Privremenog zakona o izbornom redu, koji propisuje da je u roku od tri dana potrebno uložiti žalbu na izbornu listu, a žalbu rješava zemaljska oblast, namjesničko

---

[601] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 22, Zagreb, 05. prosinca 1867.
[602] *Isto*.
[603] M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, str. 202.
[604] *Narodne novine*, god. 33, br. 227, Zagreb, 03. listopada 1867.; *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 40, Zagreb, 03. listopada 1867., str. 318.
[605] U *Pressu* je objavljen članak na koji se osvrću u *Narodnim Novinama*, više u: *Narodne Novine*, god. 33, br. 288, Zagreb, 14. prosinca, 1867.
[606] Popis birača s neposrednim i posrednim pravom glasa u kotaru Klanjec sastavljen u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[607] HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 34, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.

vijeće je 5. prosinca pozitivno riješilo drugu žalbu gvardijana Smokvića, što je javio središnji izborni odbor za saborske poslove klanječkoj izbornoj deputaciji koja je gvardijana morala uvrstiti na izbornu listu.[608]

U drugom zagrebačkom izbornom kotaru dva brata milosrdnika su podnijela žalbu jer nisu bili uvršteni na popis birača iako su bili diplomirani ljekarnici i dugo su živjeli u Zagrebu. Njihovu je reklamaciju kraljevsko namjesničko vijeće prihvatilo, iako je posebnim zakonom unutar redovničke zajednice bilo zabranjeno članovima duhovnih redova izvršavanje političkih prava, to pravo je pripadalo njihovim duhovnim poglavarima. [609] Dodatni argument koji su uvidjeli narodnjaci jest činjenica da nisu plaćali porez, dok mnogi Hrvati koji su plaćali porez manji od 15 forinti nisu imali pravo glasa. Štoviše, iako su dva brata uložila žalbu, vijeće je odobrilo četvorici izborno pravo, onima koji su uložili prigovor i još dvojici koja su bila supotpisnici prigovora.[610]

Neki su svećenici bili toliko involvirani u politiku da su nastupili kao kandidati na izborima za saborskoga zastupnika. Jedan od njih bio je Luka Petrović koji je polučio odličan uspjeh na izborima. Potonji je bio vladin kandidat u trećem zagrebačkom izbornom kotaru. Prema pisanju *Novog Pozora* svaki je dan pozivao k sebi potencijalne birače na gozbe, angažirao je vladine ljude u krčmama da za njega sakupljaju glasove na trošak porezne zaklade, a nije se libio i prijetiti svećenicima, trgovcima i obrtnicima.[611] Kod izjašnjavanja o svom političkom programu složio se s J. Živkovićem, prihvatio je njegov program.[612] L. Petrović je pojasnio svoja politička stajališta koja su u svemu slijedila službenu politiku unionista, priznao je dualizam i zalagao se za uniju s Ugarskom ali tako da Trojedna kraljevina zadrži samostalno zakonodavstvo i upravu u poslovima nastave, vjere, pravosuđa i unutarnjih poslova, dok bi zajednički poslovi bili vanjski, vojni, trgovački i financijski.[613] Delegati za zajedničke poslove birali bi se iz Sabora, vladu bi uredili po uzoru na Ugarsku, zadržali bi teritorijalnu cjelokupnost kako po pitanju Dalmacije i Vojne Krajine tako i u Rijeci barem u pitanjima autonomije. Unija između dvije kraljevine bi se sklopila putem regnikolarnih deputacija, potonje bi izabrali u Saboru. U Valpovu je na izborima pobijedio župnik Hugo Anker, također kandidat Narodno ustavne stranke. U Varaždinskoj županiji,

[608] *Isto*.
[609] *Novi Pozor*, god. 1, br. 75, Beč, 13. prosinca 1867.
[610] *Isto*.
[611] *Novi Pozor*, god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867.
[612] *Narodne Novine*, god. 33, br. 288, Zagreb, 14. prosinca, 1867.
[613] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 29, Zagreb, 13. prosinca 1867.

izborni kotar Ivanec izabran je 12. prosinca 1867. godine jednoglasno ivanečki župnik i podarhiđakon, unionist Stjepan Vuković.[614]

U Krapini se kandidirao loborski župnik Janko Borovečki za Narodno liberalnu stranku, ali ne s toliko uspjeha kao navedeni kandidati unionista. Protukandidat Borovečkog Janko Car održao je javni govor protiv župnika u kojem ga je optužio da služi kamarili. Prema dopisima *Novog Pozora* tijekom cijele kampanje J. Car, općinski sudac A. Leskovar i bilježnik V. Ištvanović klevetali su župnika, te prijetili otkazima činovnicima i učiteljima koji će glasati za narodnjake.[615] Birači koji su obećali glas J. Borovečkom pod pritiskom vojnika i unionista morali su na izborima dati glas J. Caru, dobili su u tom smislu poštari, činovnici i učitelji naredbu vlasti. U *Hrvatskim novinama* su iznesene optužbe odbacili kao neistine, te odgovorili opisom kampanje J. Borovečkog u kojoj su se prikupljali glasovi birača kupovanjem vinom, hranom i novcem, ali i prijetnjama.[616] Brojne su bile optužbe protiv J. Borovečkog. Tako se proširila glasina da će u Krapini dijeliti vino franjevačkog samostana svojim biračima. Stoga je poglavar franjevaca iz Zagreba došao u Krapinski samostan ispitati slučaj i spriječiti eventualno uplitanje redovnika u politiku.[617] Optužen je u *Hrvatskim novinama* da je prikupljao glasove preko svoje kuharice koja je nagovarala Krapince da daju župniku glas.[618] J. Borovečki je na izborima morao odustati od kandidature, jer nije imao izbornim zakonom za gradove propisanih deset birača koji su ga trebali kandidirati.[619] Iako je župnik Borovečki poražen na izborima, *Novi Pozor* javlja vijest da su četiri župnika koja su podržala J. Borovečkog – radobojski, malotaborski, tuheljski i loborski podvrgnuti istrazi zbog prijestupa njihovih »gospodarica«.[620] U Zlatarskom kotaru se također kandidirao župnik Borovečki, ali s istim uspjehom kao i u Krapini, dobio je samo četiri glasa stoga je morao odustati od kandidature, izabran je Kažimir Jelačić.[621]

U Srijemu se kandidirao također za Narodno liberalnu stranku, erdevički župnik Ivan Krstitelj Tombor. Pobijedio je na izborima, iako se želio prije održavanja izbora povući i podržati J. Subotića kako se ne bi kao katolik nametnuo u srezu u kojem je 2/3 pravoslavnih i 1/3 katoličkih Srba.[622] Protiv I. K. Tombora su birače huškali eredvički sudac Mladenović i

---

[614] Dopis predsjednika izborne deputacije Ivanečkoga kotara Barabaša središnjem izbornom odboru od 14. prosinca 1867. godine u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, bez broja, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.
[615] *Novi Pozor,* god. 1, br. 87, Beč, 29. prosinca 1867.
[616] *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 6, Zagreb, 09. siječnja 1868.
[617] *Novi Pozor,* god. 1, br. 87, Beč, 29. prosinca 1867.
[618] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 21, Zagreb, 04. prosinca 1867.
[619] *Hrvatske Novine,* god. 2, br. 6, Zagreb, 09. siječnja 1868.
[620] *Novi Pozor,* god. 1, br. 87, Beč, 29. prosinca 1867.
[621] *Hrvatske Novine,* god. 1, br. 30, Zagreb, 14. prosinca 1867.
[622] *Novi Pozor,* god. 1, br. 71, Beč, 08. prosinca 1867.

pristav Novaković, glavni argument im je bio kako I. K. Tombor nije Hrvat, iako je od 1846. godine u Srijemu i šest je godina župnik u Erdeviku.[623]

U Svetom Križu kandidirao se župnik Eduard Fink, ali je izgubio na izborima s 23 glasa od unionističkog kandidata Dragutina Čagala koji je dobio 57 glasova.[624] Pobjedu su unionisti, odnosno njihov kandidat A. Kušević, postigli u velikogoričkom izbornom kotaru u kojem je kandidat narodnjaka bio župnik u Vukovini Nikola Folnegović.[625] U trgovištu Virovitica izabran je za zastupnika M. Hrvat, a za njegova zamjenika kapelan u Turnašici Marko Lončarić.[626]

Bilo je i slučajeva povlačenja kandidatura prije izlaska na izbore, kandidat narodnjaka u koprivničkom kotaru, župnik Bukovac iz Velikog Šavora se zbog osobnih razloga povukao iz utrke za saborskog zastupnika.[627] Josip Torbar bio je kandidat narodno liberalne stranke u dva izborna kotara Jastrebarsko – Banija – Krašić i Severin – Ribnik – Ozalj. U kotaru Jastrebarsko – Banija – Krašić je povukao svoju kandidaturu zbog kampanje unionista protiv sudjelovanja »popova« u politici. Smatrao je da će više izgleda za pobjedu imati M. Mrazović, a u kotaru Severin – Ribnik – Ozalj je pobijedio.[628]

Unionisti su koristili svaku priliku da ocrne u narodu svećenike politički orijentirane prema Narodno liberalnoj stranci. Često se koristila parola »popovi varalice – neprijatelji naroda«. Natpise u unionističkom glasilu o pogubnom utjecaju svećenika opravdavaju tvrdnjama kako dio svećenstva širi uznemirujuće i lažne vijesti.[629] Svećenicima iz Đakova je dopisnik Pester Journala dodijelio epitet »husari«.[630] Eduard Kerestury narodni zastupnik iz kotara Dugo Selo smatrao je da posao svećenika ne obuhvaća političku aktivnost »osobito popovi se neka nepačaju u politiku, njihov je kršćanski nauk, prodika, izpovjed itd., politika na njih nespada«.[631] Izrazio je time stav unionista prema svećenicima sklonim politici narodnjaka, što je nedosljedno jer kada se radi o svećenicima koji su prihvatili političke stavove unionista, bilo je prihvatljivo da se involviraju u politički život. Primjerice, u zagrebačkom se kotaru svećenik Luka Petrović kandidirao za narodnog zastupnika unionističke stranke. Parolama kako svećenicima nije mjesto u politici nego u školi i Crkvi pokušavali su unionisti spriječiti glasovanje svećenika u Zlataru, izbornom kotaru

[623] *Isto*.
[624] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 30, Zagreb, 14. prosinca 1867.
[625] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 38, Zagreb, 24 prosinca 1867.
[626] *Narodne Novine*, god. 33, br. 278, Zagreb, 03. prosinca, 1867.
[627] *Novi Pozor*, god. 1, br. 88, Beč, 31. prosinca 1867.
[628] *Hrvatske Novine*, god. 2, br. 10, Zagreb, 14. siječnja 1868.
[629] *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 42, Zagreb, 31. prosinca 1867.
[630] *Novi Pozor*, god. 1, br. 65, Beč, 01. prosinca 1867.
[631] *Novi Pozor*, god. 1, br. 77, Beč, 15. prosinca 1867.

Varaždinske županije.[632] U potonjoj županiji je vladajuća struktura, kako je već navedeno, kanoniku Šveliću oduzela pravo upravljanja školom u Varaždinu isključivo zbog njegovih političkih stavova.[633] Gvardijan Krapinskog samostana je, pak, podvrgnut istrazi pod optužbom da se kod njega održavaju politički sastanci.[634] Josipa Torbara su u Jaski nazivali pogibeljnim za narod.[635] Seljačkom sloju su ga prikazivali kao štetnog »po sreću i boljak naroda«. U Božjakovini je grof Stjepan Drašković predsjednik izborne deputacije denuncirao tri svećenika, dopisnik *Novog Pozora* opisuje kako je Drašković susretljiv i pristupačan, ali zapravo pritajeno radi za unioniste kao njihov uhoda.[636] Mirko Bušić kandidat unionista je u Sisku narod okretao protiv svećenika nazivajući ih varalice, te je obećao ukinuti svećeničku pristojbu poznatu pod nazivom *lukno*.[637] U istom kotaru je nakon završetka izbora kotarski sudac Vjekoslav Štauduar pokušao pridobiti svećenstvo za novoizabranog saborskog zastupnika unionistu M. Bušića. S tom nakanom je izdao okružnicu svećenstvu i župnicima u kojoj im obrazlaže zašto je glasao za unionista Bušića. Štauduar je tvrdio kako je samo manjina izabranih unionista za bezuvjetnu uniju, stoga su svi trebali podržati rad izabranih unionista. Predložio je sastanak svećenika i novoizabranog zastupnika M. Bušića, ali bez uspjeha kod klera.[638]

Koprivnički župnik Josip Beruta koji je umjesto kandidata Narodno liberalne stranke Đ. Šafarića održao predizborni govor u četvrtom izbornom kotaru križevačke županije Ludbreg, optužen je za raspirivanje staleške mržnje.[639] Rekao je kako Mađari žele uvesti stare pravice po kojima plemići imaju pravo ubiti svakoga tko ne plati neku pristojbu.[640] Beruta je u svoju obranu izjavio kako je rekao da su neki ljudi imali navedena prava, ali da mu nikada nije bila namjera buniti narod i širiti mržnju. Ove su izjave došle do Sabora putem istražnog zapisnika sastavljenog tijekom istrage o valjanosti izbora Đ. Šafarića. Saborski istražitelji u slučaju Šafarića su stoga predložili krivičnu prijavu sudu u Križevcima protiv župnika Berute. Odlučeno je saborskom većinom da se predmet župnika proslijedi Namjesničkom vijeću, koje

[632] *Novi Pozor*, god. 1, br. 66, Beč, 03. prosinca 1867.
[633] *Novi Pozor*, god. 1, br. 68, Beč, 05. prosinca 1867.
[634] *Novi Pozor*, god. 1, br. 72, Beč, 10. prosinca 1867.
[635] *Novi Pozor*, god. 1, br. 79, Beč, 18. prosinca 1867.
[636] *Novi Pozor*, god. 1, br. 80, Beč, 19. prosinca 1867.
[637] *Novi Pozor*, god. 2, br. 92, Beč, 05. siječnja 1868.
[638] *Isto*.
[639] Na 14. saborskoj sjednici od 19. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 124-125., 128-129.
[640] Opravdanje župnika J. Berute čitano na 14. saborskoj sjednici, više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 129.

će učiniti što smatra shodnim u ovom slučaju. Ipak, optužba protiv Berute je otišla u zastaru.[641]

Tabelarni prikaz 4. svećenika kandidata za zastupnika u Saboru na izborima održanim 1867. godine.

ŽUPANIJA/KOTAR	KANDIDAT NARODNO USTAVNE STRANKE	KANDIDAT NARODNO LIBERALNE STRANKE
Srijem/Erdvik		Ivan Krstitelj Tombor (pobijedio)
Zagreb/Velika Gorica		Nikola Folnegović
Zagreb/Severin-Ribnik-Ozalj		Josip Torbar (pobijedio)
Zagreb/III izborni kotar	Luka Petrović (pobijedio)	
Varaždin/Krapina		Janko Borovečki
Varaždin/Sv. Križ		Eduard Fink
Senj		Franjo Rački (pobijedio)
Virovitica/Valpovo	Hugo Anker (pobijedio)	
Varaždin/Vinica	Mavro Broz (pobijedio)	
Varaždin/Ivanec	Stjepan Vuković (pobijedio)	

Katolički su svećenici bili kandidati za saborske zastupnike u deset izbornih kotara, od čega su šestorica bili kandidati Narodno liberalne stranke, a samo četiri Narodno ustavne stranke. Od deset ukupnih kandidata na izborima je izabrano sedam, dakle 70 %.

[641] *Zatočnik*, god. 1, br. 3, Sisak, 06. rujna 1869.

3. 6. Zaključna razmatranja

Nakon provedenih izbora za saborske zastupnike krajem 1867. godine, izabrano je 66 narodnih zastupnika za Sabor Trojedne kraljevine, od čega su prvotno na sedamnaest izbornih mjesta izabrani zastupnici iz redova Narodno liberalne stranke (samo 26%), jedno je zastupničko mjesto pripalo članu Stranke prava (1%) i na četrdeset i osam mjesta su izabrani zastupnici Narodno ustavne stranke (73%).[642] Od četrdeset i osam unionističkih zastupnika, čak trideset i četiri je bilo činovnika, odnosno 51.5%.[643] Osamnaest zastupničkih mjesta koja su osvojili zajedno narodnjaci i pravaš V. Urpani ubrzo su svedena na svega petnaest zastupnika Narodno liberalne stranke. Razlozi su: osporavanje izbora Đ. Šafarića, M. Hrvat je izabran u dva izborna kotara pa se morao opredijeliti samo za jedan i V. Urpani je zbog bolesti onemogućen sudjelovati u radu Sabora.

Na većini birališta bila su samo dva kandidata, jedan Narodno liberalne i drugi Narodno ustavne stranke, iznimka je Rijeka gdje se kandidirao i pobijedio pravaš V. Urpani. Neke od iznimaka su birališta prvog, drugog i središnjeg zagrebačkog kotara gdje narodnjaci nisu pristupili izborima te kotar Severin – Ribnik – Ozalj gdje su prvotno bila tri kandidata, uz unionističkog Josipa Tomašić još dva narodnjaka – Emanuel Vraniczanij i Mato Sladović. Ista situacija s tri kandidata zabilježena je u kotaru Jastrebarsko – Banija – Krašić, gdje su kandidati bili uz narodnjaka M. Mrazovića, unionist V. Hatz i A. Jordan, koji je koketirao i s jednima i s drugima, te u Požeškoj županiji, u Veličo – Cerničkom kotaru gdje su se kandidirali Benjamin Kraljević, Andrija Brlić i Ante Kovačević. Kandidati za saborske zastupnike bili su pripadnici ili unionističke ili narodnjačke stranke, osim A. Jasenkovića koji je pobijedio u kotaru Donji Miholjac, a izjasnio se kao nesvrstan.

Unionisti su uspjeli apsolutno pobijediti u Varaždinskoj županiji, s gradovima Varaždinom i Krapinom, gdje su osvojili svih jedanaest zastupničkih mjesta, kao i u Požeškoj županiji i gradu Požegi gdje su osvojili svih pet mandata. Pobjeda unionista bila je očekivana s obzirom na oktroirani Izborni red i uza sve nepravilnosti tijekom izbora za zastupnika Sabora, počevši od vršenja pritiska na činovnike, smjenu činovnika i župana, prijetnje otkazima zaposlenicima u javnim službama, preko podmićivanja birača novcem ali i u krčmama, gostionama, dijeljenjem duhana do obmanjivanja javnog mnijenja lažnim obećanjima i nepoštivanja Izbornoga reda, odnosno njegovog proizvoljnog tumačenja. Može

[642] *Hrvatske Novine*, god. 2, br. 8, Zagreb, 11. siječnja 1867.
[643] *Prilog k 116 br. Novoga Pozora* od 04. veljače 1868. godine i N. ENGELSFELD, *Povijest Hrvatske države i prava*, str. 135.

se pretpostaviti kako su birači, posebno niži društveni slojevi koji su birali posredne izbornike, podlegli utjecaju ovakvih neustavnih metoda, zbog političke nezrelosti i drugih socijalnih uvjetovanosti (visok stupanj neobrazovanosti i nepismenosti na selu).

Pasivna politika Narodno liberalne stranke tijekom izbora i predizborne kampanje upućuje na njihovu političku zrelost.[644] S obzirom na sve političke okolnosti s kojima su bili upoznati (npr. djelovanje banskog namjesnika L. Raucha) shvatili su kako je najbolja opcija bojkotirati izbore. Točniji izraz za njihovu politiku bio bi nenasilni otpor prema vladajućem režimu. Njihova politika nije bila pasivna, nisu sudjelovali na izborima ali su ipak bili politički aktivni. Prema znanstveniku Genu Sharpu koji se bavio proučavanjem raznih oblika nenasilnog otpora, bojkot izbora je oblik političke nekooperativnosti u kojem građani odbijaju suradnju s vladom.[645]

Ipak, ista je politika nenasilnog otpora zasigurno pridonijela neuspjehu na izborima. Očiti primjer za to jest nepostavljanje kandidata na izborim u dva zagrebačka kotara čime je olakšana pobjeda unionistima. Osim toga, kandidat narodnjaka K. Jelačić je u središnjem izbornom kotaru Zagrebačke županije odustao od kandidature čime je olakšan put do pobjede unionistu Reizneru, a umalo su narodnjaci odustali od izbora i u kotaru Sv. Ivan. Opravdali su pasivnost i neizlazak na izbore u dva zagrebačka kotara time što nisu željeli ugroziti činovnike moralno i materijalno, jer bi im se sudjelovanjem Narodno liberalne stranke na izborima svakako nanijela šteta. Pomirljivo su prihvatili gubitak na izborima prije završetka izbornog postupka što se očito iščitava iz članka objavljenog u *Novom Pozoru* broj 81 »Narodna stranka stoji na straži, a lišena slobode, da utiče zakonitim načinom u poslove domovine: prepušta magjaronskoj stranci i slavu i odgovornost«.[646] Prilikom javljanja o izborima iz Varaždinske županije osjeća se pomirljivost s porazom, jer je zbog mnogih nepravilnosti, te neustavnih i nezakonitih postupaka izborna borba bila teška »Bit će zato narodnoj stranci slava velika, ako pobjedi, ako ne pobjedi, sramota joj biti neće.«.[647] Propustom bi se mogao smatrati i program stranke koji su izradili samo za Srijem, te taj isti primijenili na ostale izborne županije, gradove i kotare.[648] Proglas za birače su, pak,

[644] Nenasilni otpor nije izbjegavanje ili ignoriranje sukoba, to je učinkovito djelovanje u politici. Više u: Gene SHARP, *How Nonviolent Struggle Works*, United States of America: The Albert Einstein Institution, 2013, str. 18

[645] Znanstvenik Gene Sharp je utvrdio 198 različitih oblika nenasilnog otpora. Više u: Gene SHARP, *The Politics of Nonviolent Action, Part Two: The Methods of Nonviolent Action*, Boston: Porter Sargent, 1973. Popis svih 198 metoda na URL: http://www.aeinstein.org/english/ (zadnje posjećeno 22. rujna 2014.).

[646] *Novi Pozor*, god. 1, br. 81, Beč, 20. prosinca 1867.

[647] *Novi Pozor*, god. 1, br. 59, Beč, 24. studenoga 1867.

[648] *Novi Pozor*, god. 1, br. 67, Beč, 04. prosinca 1867., »Biračem narodne stranke u sriemskoj županiji!«. Vidi ranije stranica 73.

narodnjaci izdali uz Srijem i u Zagrebu, dok u ostalim gradovima i županijama nije bilo proglasa biračima. Upravo su u Srijemu narodnjaci polučili najbolji uspjeh, od osam zastupničkih mjesta propisanih Izbornim redom zajedno za Srijemsku županiju i gradove Vukovar i trgovište Rumu, narodnjaci su dobili pet. Štoviše, kada se uzme u obzir da su od šezdeset i šest saborskih zastupničkih mjesta dobili svega sedamnaest, a od toga je pet zahvaljujući izbornim rezultatima u Srijemu, očit je njihov tamošnji uspjeh.

No, ne može se okriviti narodnjake za nastalo stanje u parlamentu, odnosno prevagu unionista i kasniju Hrvatsko-Ugarsku nagodbu jer je politika Dvora išla u tom smjeru, a teško je bilo za očekivati da bi jedna parlamentarna stranka Trojedne kraljevine mogla utjecati ili promijeniti politiku kralja Franje Josipa ili Dvora. Kralj je već prihvaćanjem dualizma pristao žrtvovati autonomiju Trojedne kraljevine u zamjenu za konsolidaciju Monarhije koju je ugrožavala mađarska opozicija.[649] Zasigurno su narodnjaci bili upoznati s politikom Dvora na koju su na očit način upućivali postupci namjesnika L. Raucha, pa su se i prije završetka izbora razmišljali o apstinenciji od sudjelovanja u Saboru.[650] Dokaz tomu je izjava I. K. Tombora u pismu M. Mrazoviću u kojem ga moli da mu nađe stan u Zagrebu na mjesec dana početkom siječnja kako bi pristupio radu Sabora, ali navodi da će pristati i na smještaj u krčmi ako Mrazović misli da će kao protest oktroju Sabor brzo napustiti.[651]

Djelovanje Narodne stranke tijekom 1867. godine svakako valja gledati i kroz prizmu njezina odnosa s Kneževinom Srbijom. Dio povjesničara smatra kako je ideja saveza Narodne stranke i srpske vlade utjecala na politiku Narodne stranke, a ta se ideja realizirala pismenim dogovorom pod nazivom Program.[652] U Programu je određeno da Trojedna kraljevina izbjegava savez i s Bečom i s Peštom, kako bi se mogla kasnije slobodno povezati s Kneževinom Srbijom, što donekle opravdava politiku narodnjaka.[653] Naime, očito se narodnjaci nisu dovoljno politički organizirali u vrijeme izbora jer su čekali rješenje hrvatskog pitanja ovisno o Srbiji i unutar akcije na Istoku. Nacrt sporazuma je vjerojatno Iliji Garašaninu predložio povjerenik srpske vlade te posrednik između narodnjaka i srpske vlade

---

[649] Više u: M. GROSS, *Izvorno pravaštvo,* str. 199.

[650] Biskup Strossmayer u pismu F. Račkom od 01. prosinca 1867. godine piše kako je čuo iz Srijema i od samoga Račkog da će narodnjaci radikalno prosvjedovati protiv ovakvog saziva Sabora i nezakonitog Izbornog reda nesudjelovanjem u radu potonjeg. Više u *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 52, 55.

[651] Više u pismu I. K. Tombora M. Mrazoviću u: HR-AHAZU-45, sign. XV-46a, Tomb., br. 1.

[652] V. Ciliga smatra kako je dogovor, odnosno Program morao biti sklopljen u jesen 1866. godine, više u: Vera CILIGA, »Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-70)«, *Historijiski zbornik*, god. 17, br. 1-4, Zagreb, 1964., str. 85-114.

[653] Više o navedenoj suradnji narodnjaka i srpske vlade u: J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, str. 35-36 i Jaroslav ŠIDAK, »Dva priloga hrvatskoj povijesti od 1868-1871«, *Historijiski zbornik*, god. 19-20, br. 1-4, Zagreb, 1966/67., str. 341-368; Vera CILIGA, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, Zagreb, 1970., str. 36-46.

Antonije Orešković. Matija Mrazović, koji je vodio vanjsku politiku Narodne stranke, u duhu je sporazuma predložio vojnu pomoć Srbiji u osvajanju Bosne, koje je po njegovu shvaćanju trebala biti prva etapa stvaranja nezavisne južnoslavenske države.[654] Početkom 1868. godine Orešković javlja Mrazoviću kako je Srbija odustala od oružane akcije u Bosni, nakon čega Mrazović postaje svjestan da Program gubi na važnosti. Pogotovo nakon što su narodnjaci doznali za sastanak kneza Mihajla s predsjednikom ugarske vlade G. Andrássyem u kolovozu 1867. godine, postaje evidentno da su Srbi iznevjerili zajednički Program, te da narodnjaci moraju preusmjeriti svoje političko djelovanje sukladno novonastaloj situaciji. Navedene su informacije došle prekasno za Narodno liberalnu stranku jer su tada izbori za saborskog zastupnika već završili.[655]

Ipak, narodnjaci su u jednom bili dosljedni, a to je isticanje oktroiranog izbornog reda kao nevažećeg i neustavnog kako u svom političkom glasilu tako i na biralištima. Nakon završenog postupka izbora, uložili su narodnjaci protest protiv Privremenog izbornog reda i Privremenog zakona o uređenju Sabora na nekoliko birališta. Zabilježeno je u periodici i sačuvanim zapisnicima nekoliko izbornih deputacija kako su narodnjaci prosvjed uložili na biralištima: u Zagrebačkoj županiji Bistrica, u Srijemskoj županiji, u gradu Križevcima, u Križevačkoj županiji u Novom Marofu i u istoj županiji na biralištu u Koprivnici, ali su unionisti uspjeli spriječili unos prosvjeda u izborni zapisnik.

Narodnjaci su svojim zastupnicima izdali i Naputak kako se trebaju ponašati na Saboru.[656] Prvenstveno su zastupnici morali naglasiti kako se ne slažu s oktroiranim izbornim redom i Saborom uređenim na potonjem izbornom redu. Takav je Sabor bio neustavan i nezakonit, stoga se na njemu nisu mogla raspravljati ni državnopravna pitanja glede odnosa s Ugarskom kraljevinom, niti druga pitanja. Zastupnici su bili dužni napustiti Sabor nastao na nezakonitim temeljima, osim ako se ne ispravi oktroj. Tada je Sabor mogao nastaviti s radom, a zastupnici narodnjaci su se morali zalagati za savez s Ugarskom na temelju članka 42. iz 1861. Unionisti su smatrali da su narodnjaci nedosljedni jer su prosvjedovali protiv oktroiranog izbornoga reda, ali su po istom izabrani za saborske zastupnike i samim time su ga prihvatili.[657]

Katolički su svećenici sudjelovali u zasjedanju Sabora od 1868. do 1871. godine kao izabrani narodni zastupnici. U početku je njihov broj bio sedam, te kao virilni članovi kojih je

[654] M. Mrazović predlaže da bi se u akciji srpskog osvajanja Bosne mogli Srbi okoristiti s 1000 Hrvata radnika u šumskoj tvrtki nedaleko Sarajeva. Više u: V. CILIGA, »Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-70)«, str. 87.
[655] J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, str. 36.
[656] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 20, Zagreb, 03. prosinca 1867.
[657] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 25, Zagreb, 09. prosinca 1867.

bilo šest. Od ukupnog broja izabranih zastupnika (66) katoličkih je svećenika bilo sedam, odnosno 10%. Svećenici su bili politički angažirani tijekom održavanja izbora u radu izbornih deputacija. Svoje su političke stavove iznosili javno, zbog čega su oni skloni politici narodnjaka često prozivani u *Hrvatskim novinama*. U *Katoličkom* se *listu* krajem prosinca 1867. godine osvrću na članak »Quid est magjaron« iz *Hrvatskih novina,* u kojem piše kako mađaroni žele riješiti narod pogubnog utjecaja popova koji zavaravaju neuke seljake.[658] Autor članka iz *Katoličkog lista* osuđuje ovakve natpise i smatra kako u članku nije izražen stav unionističke stranke, već se radi o nerazboritom autoru jer ako je poguban »popovski« utjecaj u Rijeci, Koprivnici ili Bukovcu (svećenici skloni narodnjacima), onda je također poguban u Ivancu, Vinici, Pregradi (svećenici skloni unionistima). U istom članku autor brani narodnjaka M. Ožegovića o kojem se piše negativno u *Hrvatskim novinama* broj 35 jer se javno izjasnio protiv civilnog braka, a za konkordat, što je unionistima nespojivo.[659] Što se tiče *Novog Pozora*, njemu zamjeraju što nije klerikalan. Na kraju članka u *Katoličkom listu* autor rezimira kako mu nije cilj okretati svećenike protiv unionista, naprotiv ističe da i u redovima liberala ima »življa prama crkvi jako neliberalna« ali svećenici moraju odabrati onu stranku za koju smatraju da će postaviti bolji temelj za budućnost svoje zemlje.[660]

Svećenstvo je bilo zastupljeno u redovima obje stranke (Narodno liberalne i Narodno ustavne) koje su se borile za glasove birača što je pokazatelj nepostojanja jedinstvenog političkog stava Katoličke crkve u Trojednoj kraljevini. Nadbiskupi i biskupi su bili različitih političkih uvjerenja koja su se trudili prenijeti kako na svoje vjernike tako i na niže svećenstvo svojih biskupija. Brojno je svećenstvo podržalo na izborima narodnjake, bez obzira na stavove dijela tadašnjeg vodstva hrvatske Crkve koje je pristajalo uz vladinu politiku. Naime, biskupi Strossmayer ili Ožegović nisu bili skloni podržati politiku vlade i unionista, dok je nadbiskup Haulik, isto kao i biskup Soić, svojom poslanicom svećenstvu javno podržao politiku unionista. Sklonost katoličkih svećenika narodnjacima u nekoliko izbornih kotara vidi se iz podataka o glasanju na izborima. Pogotovo u Samoboru gdje je većina bila za narodnjake, potom u trećem zagrebačkom izbornom kotaru, gdje su samo dvojica od trinaest župnika glasala za unioniste, te u izbornom kotaru Severin – Ribnik – Ozalj gdje je također od trinaest župnika samo jedan glasao za unioniste. Stoga valja zaključiti kako jedinstvenog stava, oko političkih pitanja, crkvenog vodstva u Trojednoj kraljevini nije bilo. S obzirom na omjer svećenika kandidata za saborskog zastupnika jasna je

[658]Više u: *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 52, Zagreb, 26. prosinca 1867. godine.
[659] Više u: *Hrvatske Novine*, god. 1, br. 35, Zagreb, 20. prosinca 1867.
[660] *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 52, Zagreb, 26. prosinca 1867. godine.

prevaga narodnjaka (šest od deset), te s obzirom na podatke uzete iz onodobnog tiska o potpori svećenstva političkim strankama valja zaključiti kako su ipak bili skloniji politici Narodno liberalne stranke.

Pritisak na svećenstvo tijekom predizborne kampanje i izbora vršen je na razne načine. Osim već spomenutih natpisa u *Hrvatskim novinama* u Klanjcu, izbornom kotaru varaždinske županije, svećenstvo nije izašlo na izbore zbog prijetnji tamošnjeg suca Tomaša Matačića. U Virovitici su vlasti željele spriječiti njihov izlazak na izbore time što ih se nije obavijestilo o mjestu i vremenu održavanja izbora, a prema *Novom Pozoru* na samim izborima im je zabranjeno javno iznositi političke stavove i kontrolirati glasove što je navedeno u zapisniku izborne deputacije. Pokušaj sabotiranja izbora svećenika narodnjaka donio je željene rezultate. Od utvrđenih deset kandidata svećenika, a od njih su bila četiri unionista i šest narodnjaka, izabrana su samo tri narodnjaka. Istovremeno svi su unionisti izabrani.

Nakon konstituiranja Sabora proveli su određeni saborski odbori istrage o regularnosti izbora saborskih zastupnika, za koje su uložene žalbe o nepravilnostima tijekom izbora. Radi se o narodnjaku Đuri Šafariću izabranom u kotaru Ludbreg Križevačke županije i o unionistima Stjepanu Štigliću i Pavlu Batagliariniju, izabranima u Riječkoj županiji za grad Bakar. Zanimljivo je kako su protiv unionista optužbe odbačene i istraga uopće nije provedena, a izbor narodnjaka Šafarića je poništen te je bez provođenja novih izbora priznato pravo njegovom protukandidatu, unionistu Ferdinandu Inkeyu, da zauzme njegovo saborsko mjesto. Odbor koji je odlučivao o Inkeyu činila su dva unionista Benjamin Kraljević i Stjepan Hrvoić.[661]

Početni saziv Sabora bio je podložan promjenama, prva je promjena uslijedila istupanjem većine narodnjaka, potom su neki članovi naknadno verificirani, a neki su tijekom trogodišnjeg zasjedanja preminuli, pa su im izabrani zamjenici.

[661] Vidi ovdje stranicu 270-271.

4. POČECI DJELOVANJA SABORA TROJEDNE KRALJEVINE 1868. – 1871. GODINE I POLITIČKI DOGAĐAJI KOJI SU OBILJEŽILI RAZDOBLJE ZASJEDANJA

Većina je birača, zahvaljujući unionističkom predizbornom djelovanju, svoje povjerenje dala Narodno ustavnoj stranci, koja je zahvaljujući tome činila većinu u Saboru Trojedne kraljevine. Nakon uspjeha na izborima unionisti su u svojem glasilu *Hrvatske Novine* objavili članak pod naslovom »Pobjeda je naša«.[662] U članku su nagovijestili ispunjenje predizbornih obećanja, kao i osiguranje narodnosti, ustavnosti, ozakonjenje autonomije i cjelokupnosti Trojedne kraljevine. Unatoč predizbornim obećanjima vladajućih tijela o provođenju ustavnosti, nakon izbora je zabilježeno njihovo neustavno djelovanje, pogotovo u postupcima velikih župana. Tako su u Vukovaru otpušteni iz javnih službi postojeći djelatnici i postavljeni novi, politički podobni ljudi.[663] U Križevačkoj je županiji, pak, veliki župan Ladislav Kukuljević imenovao, bez obavljenih izbora, za podžupana javnog bilježnika i odvjetnika Silvana Medunića, a prijašnjeg je podžupana Ivana Ožegovića bez obrazloženja smijenio na novo mjesto – prisjednik županijskog sudbenog stola u Požegi.[664] U istoj županiji smijenjeni su kotarski sudac i općinski bilježnik. Također su u kotaru Erdevik smijenjeni erdevički, divoški, čalmanski i bingulski bilježnik, a u narodnjačkom glasilu to pripisuju njihovom glasanju za kandidata Narodno liberalne stranke.[665]

U takvom je ozračju Sabor Trojedne kraljevine započeo s djelovanjem 8. siječnja 1868. godine. Iako je prvotno bilo određeno kako će zasjedanje početi početkom prosinca 1867. godine, kralj je, reskriptom od 12. studenoga, odredio 8. siječnja kao datum početka rada Sabora.[666] Kako je bilo uobičajeno, kralj je reskriptom ne samo sazvao Sabor, nego mu je odredio i glavnu zadaću – ovoga je puta to bilo rješavanje odnosa s Ugarskom. Prema saborskom poslovniku prvu je sjednicu zasjedanja Sabora otvorio njegov najstariji član – Teodor Gjurgjević, zastupnik izbornog kotara Stubica. Zastupnici su na prvoj sjednici izabrali odbor, na čelu sa svećenikom L. Petrovićem, koji je imao zadaću otići banu, ili u ovom slučaju banskom namjesniku, te ga pozvati da dođe sudjelovati u radu Sabora.[667] Ovakva je praksa zabilježena i na prijašnjim zasjedanjima. No, banski namjesnik Levin Rauch je

[662] *Hrvatske novine,* god. 1, br. 40, Zagreb, 28. prosinca 1867., u *Narodnim novinama* daju pozitivnu ocijenu članka i rada unionističke stranke, više u: *Narodne Novine,* god. 33, br. 299, Zagreb, 30. prosinca, 1867.
[663] *Novi Pozor*, god. 2, br. 108, Beč, 25. siječnja 1868.
[664] *Novi Pozor*, god. 2, br. 111, Beč, 29. siječnja 1868.
[665] *Novi Pozor*, god. 2, br. 113, Beč, 31. siječnja 1868.
[666] *Narodne Novine,* god. 33, br. 273, Zagreb, 27. studenoga, 1867.
[667] L. Petrovć prenosi odgovor L. Raucha na otvorenju Sabora 08. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine,* prva nepaginirana stranica.

odgovorio odboru kako nema kraljev reskript kojim bi mogao otvoriti Sabor. Tako se svečani čin otvorenja Sabora pretvorio u lakrdiju. U *Novom Pozoru* su upozorili kako je veći problem, od rugla pri otvorenju Sabora, prisutnost vojnika pred sabornicom i na njezinoj galeriji.[668] Njihova je zadaća bila »štititi« slobodu vijećanja i govorenja. Krivnju za prisutnost vojnika pripisali su L. Rauchu. On je izdao naredbu da vojnici dođu u sabornicu zbog straha od narodnjačkih izgreda. U istom su listu upozorili na problematiku neodazivanja crkvenih dostojanstvenika (M. Ožegović, J. J. Strossmayer, J. Haulik) pozivu za sudjelovanje u radu Sabora.[669]

Kraljev je reskript došao već 9. siječnja 1868. godine i održana je svečana sjednica Sabora, nakon koje je Sabor mogao započeti s redovnim radom.[670]

Druga održana saborska sjednica trebala je biti konstituirajuća. Prije samog čina konstituiranja, zastupnici Narodno liberalne stranke tražili su dopuštenje da iznesu svoj prijedlog u obliku pisane izjave, što im je privremeni predsjednik T. Gjurgjević dopustio.[671] Narodnjaci su ovaj Sabor, osnovan na temelju oktroiranog Izbornog reda i zakona o uređenju Sabora, smatrali neustavnim. Upravo zato nisu mogli priznati njegovu legitimnost. Kao dokaz nezakonitosti Izbornog reda iznijeli su povijest Izbornog reda Trojedne kraljevine od 1848. godine sve do 1867. godine. Iznijeli su i zakonski članak 28 od 1618. godine. U navedenom članku je kralj potvrdio kako čak ni kruna ne može zakonske osnove predložene od Sabora mijenjati, već samo ili potvrditi ili s opaskama vratiti Saboru na daljnje razmatranje. Također su prikazali sve nepravilnosti Izbornog reda iz 1867. godine kao i samih izbora – od povećanog broja virilnih članova na uštrb narodnim zastupnicima do neslobode izbora, prijetnji, otkaza, progonstava kaznenim prijavama i lažnih obećanja tijekom predizborne kampanje. Zahtijevali su slanje deputacije kralju s molbom da se postojeći Sabor raspusti i sazove novi na osnovu Izbornog reda od 1865. godine ili na osnovu Izbornog reda koji je predložio i prihvatio prethodni Sabor. Nakon čitanja izjave narodnjaka, vodila se saborska rasprava koju je započeo J. Subotić. Potvrdio je prethodne pisane navode narodnjaka, a potom je J. Živković konstatirao kako je potonja izjava trebala biti čitana i stavljena na dnevni red nakon konstituiranja Sabora.[672] Iz toga je proizašao prijedlog da se izjava zanemari te da se pređe na dnevni red. Saborska je većina prihvatila ovaj prijedlog. J. Subotić je odgovorio J.

---

[668] *Novi Pozor*, god. 2, br. 95, Beč, 10. siječnja 1868.
[669] *Isto*.
[670] I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 31.
[671] Cijeli dopis u: *Saborski spisi sabora kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od godine 1867.-1870.* (dalje *Saborski spisi*), Zagreb, 1905., str. 10-12.
[672] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 2. saborska sjednica od 15. siječnja 1868. godine, str. 11.

Živkoviću kako ne bi imalo smisla nakon konstituiranja Sabora, staviti na dnevni red raspravu o njegovoj legitimnosti.[673]

Kako zastupnici nisu podržali prijedlog narodnjaka, njihova većina je odlučila napustiti sabornicu. Razlog je bio neprihvaćanje rada Sabora utemeljenog na neustavnom zakonu i neustavnim načinom.[674] Potpisnici izjave bili su redom Jovan Subotić, Franjo Rački, Mihajlo Polit, Marijan Derenčin, Vjenceslav Turković, Ignjat Broš, Božidar Plavšić, Viktor Špišić, Josip Tomac, Ivan Krstitelj Tombor, Josip Torbar, Mirko Hrvat.[675] Narodnjaci M. Polit i J. Bubanović nisu bili prisutni na saborskoj sjednici tijekom koje su njihovi politički istomišljenici napustili parlament, pa njihov potpis ne nalazimo ispod potonje izjave u *Saborskim spisima*. Ipak, Bubanović je položio mandat 5. veljače 1868. godine.[676] Osim navedenih, izjavu nije potpisao ni Ljudevit Vukotinović koji je odlučio sudjelovati u radu Sabora i prikloniti se politici umjerenijih unionista.[677] Istu su politiku odlučili provoditi S. Filipović i M. Hrvat. Oni su ostali do kraja zasjedanja s Vukotinovićem. Zastupnik M. Hrvat, iako potpisan na izjavi o odstupanju iz Sabora, odustao je od te nakane. Nakon što je ponovno izabran sudjelovao je u parlamentarnom radu, za razliku od svojih također ponovno izabranih kolega koji su ostali dosljedni.[678] Zastupnik V. Turković je pak istupio s riječkim zastupnicima na 17. saborskoj sjednici, u rujnu 1868. godine, tijekom rasprave o Nagodbi.[679] Iako je odstupio s drugim narodnjacima na početku zasjedanja, njegovi se birači s tim nisu

---

[673] *Isto*, str. 12.

[674] J. Šarinić problematizira zakonitost postupka kralja i oktroiranje izbornog reda prikazom stavova povjesničara (J. Pliverić, L. Polić), razjašnjava kako nije bilo nezakonito jer nije postojao zakonit izborni red i zato što je ipak nekolicina narodnjaka sudjelovalo u radu Sabora. Više u: Josip ŠARINIĆ, *Nagodbena Hrvatska. Postanak i osnove ustavne organizacije*, Zagreb, 1972., str. 214-215.

[675] Popis prema *Saborskim spisima*, str. 12. U *Dnevniku sabora* su potpisani i S. Filipović te J. Bubanović, dakle četrnaest zastupnika što se ne slaže s podacima iz literature. U sljedećoj saborskoj sjednici, tijekom ovjere prošle sjednice, spominje se kako je iz sabornice izašlo trinaest zastupnika što opet ne odgovara broju pa ćak ako i pretpostavimo da zastupnici Bubanović i Filipović (kojih nema potpisanih u *Saborskim spisima*) nisu bili prisutni tijekom odstupanja narodnjaka: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 8 i 21. U *Novom Pozoru* se slažu podaci s *Dnevnikom sabora*, također navode 14 potpisanih narodnjaka: *Novi Pozor*, god. 2, br. 103, Beč 19. siječnja 1868. A. Szabo također navodi kako je sabor napustilo 14 zastupnika 15. siječnja 1868. godine, što također nije točno jer je Bubanović sabor napustio kasnije: A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, II, Zagreb, 1988., str. 74-75. M. Polić pak navodi netočno kako izjavu nisu potpisali Polit, Bubanović, Filipović i Vukotinović, od potonjih samo ju Vukotinović nije potpisao: M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. 25. I. Perić pak navodi samo dvanaest zastupnika narodnjaka koji su odstupili, a za Bubanovića i Filipovića piše kako su naknadno odstupili: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 32.

[676] Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića)«, *Povijesni* prilozi, br. 14, Zagreb, 1995., str. 178; *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 10. saborska sjednica od 05. veljače 1868. godine, str. 80.

[677] Više o Lj. Vukotinoviću u: Jelena BOROŠAK-MARIJANOVIĆ, »Ljudevit Vukotinović — književnik, političar, državni činovnik i znanstvenik«, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, vol. 5, br. 1, Križevci, 2003., str. 28-35.

[678] M. Hrvat je ovjerovljen u verifikacijskom odboru 13. rujna 1869. godine. Više u zapisniku verifikacijskog odbora u: *Saborski spisi*, str. 99.

[679] O V. Turkoviću i ponovljenim izborima u Karlovcu u: J. ŠARINIĆ, *Nagodbena Hrvatska*, str. 181, 231-232.

složili i tražili su da ponovno prihvati mjesto saborskog zastupnika, što je i učinio. Kasnije su sabornicu napustila još tri zastupnika – I. Vončina, J. Pleše i I. Durbešić, uz već spomenutog Turkovića, zbog nezakonitosti Sabora.[680]

Prema bilješkama M. Polića narodnjaci su se sastali noć uoči istupanja iz sabornice u kući M. Mrazovića i raspravljali o toj problematici.[681] Većina je prihvatila izvan parlamentarni oblik političke borbe, a protivili su mu se samo Mirko Hrvat i Marijan Derenčin. Hrvat se, kako je već navedeno, priklonio dijelu unionista koji su se odvojili i predstavljali opoziciju.[682] Na njihovu čelu bio je Jovan Živković, te uz njega Ante Stojanović, Julijo Janković, Lazar Hellenbach, Ignjat Brlić.[683]

S obzirom na činjenicu da je većina zastupnika Narodno liberalne stranke napustila sabornicu bilo je potrebno popuniti njihova mjesta i provesti nove izbore. Na četvrtoj saborskoj sjednici (23. siječnja 1868.) poslan je dopis Namjesničkom vijeću da poduzme potrebne radnje za provođenje novih izbora.[684] Provođenje izbora, kako bi se nadomjestila prazna zastupnička mjesta, narodnjaci su smatrali nezakonitim i neustavnim. Nezakoniti su prema njihovu tumačenju bili stoga što narodnjaci nisu ni položili svoje mandate, niti su mandati pravovaljanom odlukom proglašeni završenima.[685] Zapravo bili su i dalje na snazi samo što su narodnjaci napustili sabornicu. Kao potvrdu svojih tvrdnji naveli su praksu u susjednoj Mađarskoj – na peštanski sabor nisu htjeli doći rumunjski zastupnici iz Erdelja, ali Mađari to nisu shvatili kao polaganje mandata nego kao protest i u skladu sa zakonom nisu birali nove zastupnike.[686]

Namjesničko je vijeće brzo reagiralo i tražilo od izbornih deputacija održavanje novih izbora. Unatoč otporu narodnjaka, ponovljeni su izbori u Koprivnici gdje su birači na izborima održanim 15. veljače 1868. godine ostali vjerni prvotnom izboru, izabran je kandidat narodnjaka Viktor Špišić.[687] Novi izbori za kotar Severin – Ribnik – Ozalj zakazani su za 29. veljače 1868. godine, prema naputku Središnjeg izbornog odbora Zagrebačke županije

[680] Protest navedenih zastupnika, uz Turkovića, protiv rada sabora u: *Novi Pozor*, god. 2, br. 310, Beč, 26. rujna 1868.; *Narodne novine*, god. 34, br. 219, Zagreb, 24. rujna 1868. i *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 17. sjednica od 23. rujna 1868., str. 170.
[681] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. VII.
[682] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. 25.
[683] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. 23.
[684] Dopis u cijelosti vidjeti u: *Saborski spisi*, str. 12.
[685] *Novi Pozor*, god. 2, br. 125, Beč, 14. veljače 1868.
[686] *Novi Pozor*, god. 2, br. 126, Beč, 16. veljače 1868.
[687] *Novi Pozor*, god. 2, br. 128, Beč, 18. veljače 1868.

tamošnjem predsjedniku izborne deputacije Josipu Tomašiću.[688] U kotaru Hreljinsko – Vinodolskom izabran je zastupnik Stranke prava Dragutin Akurti, koji je ubrzo napustio pravaše, te u I. Primorskom kotaru unionist Ivan Durbešić.[689] U rujnu 1868. godine u Saboru su ovjerovljeni članovi za kotar i grad Križevce Dragutin Koritić, za kotar čabarsko – brodski Ivan Vončina, za grad Senj Vatroslav Simić i za trgovište Ruma Stjepan Jančo.[690]

Osim istupanja narodnjaka, struktura zastupnika se tijekom zasjedanja Sabora mijenjala i zbog smrtnih slučajeva. Sve promjene i nova imenovanja zastupnika možemo pratiti zahvaljujući radu saborskog odbora za verifikaciju. Novi članovi Sabora bili su u Zagrebu za treći kotar kanonik Andrija Jandrić (izabran 18. veljače 1869. godine), za centralni kotar Varaždinski Koloman Bedeković (izabran 25. veljače 1869. godine), a za kotar Erdevik savjetnik Jovan Jurković (17. veljače 1869. godine),[691] u Rijeci za već spomenuti kotar vinodolski Dragutin Akurti (19. veljače 1869. godine) te za brodski kotar Ljudevit Otto (17. veljače 1869. godine).[692] Svi navedeni su ovjerovljeni na dvadeset i sedmoj saborskoj sjednici. Članovi Sabora verificirani od verifikacijskog odbora 15. studenog 1868. godine bili su ponovno izabrani Vjenceslav Turković za grad Karlovac, Anastaz Zamfir za kotar Erdevik i Dragutin Gvozdanović za trgovište Virovitica.[693] Na sljedećoj sjednici istog odbora od 19. studenog 1868. godine, verificirani su Stjepan Čobanić za kotar Ilok i Marko Cvijić za Đakovo.[694] U kotaru Stubičko – brdovečkom izabran je Julio Jelačić (25. rujna 1869. godine).[695]

Nakon kratkog uvida u promjene zastupnika tijekom saborskog zasjedanja valja se vratiti na nastavak druge saborske sjednice 15. siječnja 1868. godine na kojoj je konstituiran Sabor i izabran njegov predsjednik Antun Vakanović (1808.-1894.) te potpredsjednici Jovan Živković (1826.-1092.) i Antun Stojanović (1822.-1896.). Posljednji nije mogao prihvatiti namijenjenu mu funkciju zbog »drugih poslova« pa je umjesto njega izabran Petar Maljevac

---

[688] Zapisnik sa sjednice Središnje zagrebačke izborne deputacije, od 12. veljače 1868. godine, u: HR-HDA-103, fond Zagrebačka županija, br. 2 i 3 i bez broja, serija Osrednja izborna deputacija, Zapisnik sa sjednica na M. Bogovića V. Ž., kut. 103.
[689] *Narodne Novine*, god. 33, br. 270, Zagreb, 23. studenoga, 1867.
[690] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 12. saborska sjednica od 14. rujna 1868. godine, str. 104.
[691] Na izbore održane u Erdeviku 17. veljače 1869. godine izašlo je 204 birača koji su »jednodušno« izabrali čalmanskog posjednika i savjetnika namjesničkog vijeća Jovana Jurkovića umjesto preminulog Anastasa Samfira. Više u: *Narodne novine*, god. 35, br. 48, Zagreb, 01. ožujka 1869.
[692] Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 27. saborska sjednica od 01. ožujka 1869. godine, str. 273; Zapisnik verifikacijskog odbora od 03. ožujka 1869. godine u: *Saborski spisi*, str. 59. Razlika je u *Saborskim spisima* i *Dnevniku sabora* jer u *Dnevniku* piše kako je Lj. Otto izabran za kotar Brod, a D. Akurti za vinodolski kotar, dok u *Spisima* stoji kako je Otto izabran za čabarsko-brodski kotar, a D. Akurti za prvi primorski kotar Crikvenica.
[693] Zapisnik verifikacijskog odbora u: *Saborski spisi*, str. 44.
[694] Zapisnik verifikacijskog odbora u: *Saborski spisi*, str. 55.
[695] Zapisnik verifikacijskog odbora od 19. studenog 1869. godine u: *Saborski spisi*, str. 129.

(1823.-1884.).[696] Izbor predsjednika sabora bio je novost jer je tu dužnost dotada obavljao ban, odnosno banski namjesnik ili ugledni saborski zastupnik kojega bi imenovao ban.[697] Na prijašnjim saborskim zasjedanjima iz 1861. i 1865. godine birana su samo dva potpredsjednika sabora koji su u odsutnosti bana ili banskog namjesnika predsjedali Saborom. Za bilježnike su izabrani Ljudevit Reizner, Ignjat Brlić, Janko Car i Stjepan Hrvoić.[698]

Na trećoj su saborskoj sjednici od 16. siječnja 1868. zastupnici počeli s uobičajenim poslovima, izabrali su odbor za sastavljanje prijedloga adrese kralju.[699] Članovi odbora bili su A. Vakanović, J. Živković, M. Bogović, A. Stojanović, R. Zlatarović, K. Bedeković, M. Šuhaj, J. Janović i L. Pejačević. Adresa se sastojala od 20 točaka u kojima se Sabor Trojedne kraljevine pokorio kralju i prihvatio njegov nalog da se riješe odnosi s Kraljevinom Ugarskom putem delegacije od 12 članova, a na osnovu članka 42 iz 1861. godine.[700] Nadalje je izrazio žaljenje zbog neprisustvovanja svečanom činu kraljeve krunidbe i nadu u pripojenje Vojne krajine njezinoj matici kao i u pridruživanje Dalmacije. Točke adrese od broja 16 do broja 19 odnose se na izborni red, Sabor se ograđuje od neustavnog i jednostranog kraljevog donošenja izbornog reda i pridržava si pravo ustavnog sudjelovanja u njegovu donošenju. Prihvaćanje nametnutog izbornog reda po kojem je Sabor ustanovljen, opravdao je nužnošću uslijed tadašnjih političkih zbivanja.[701]

Rasprava o sadržaju adrese vodila se osim na šestoj saborskoj sjednici na kojoj je čitana (28. siječnja 1868.) i na sedmoj sjednici (29. siječnja 1868.) na kojoj je prihvaćena.[702] Kralju su ju osobno uručili V. Soić, K. Bedeković i L. Pejačević. Biskup Soić je održao kratak prigodni govor tijekom predaje adrese kralju.[703]

Ubrzo se krenulo u rješavanje odnosa s Ugarskom i pregovore s ugarskom deputacijom tijekom travnja i svibnja 1868. godine.[704] Ugarsku delegaciju su činili članovi koji su još 1866. godine pregovarali s hrvatskom delegacijom na čelu koje je bio Strossmayer, samo je proširena sa četiri nova člana. U delegaciji Trojedne kraljevine predsjednik je bio A.

---

[696] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 2. saborska sjednica od 15. siječnja 1868. godine, str. 13. M. Polić navodi kako Stojanović nije prihvatio ponuđenu funkciju jer je tada već znao kako će biti u opoziciji. Više u: M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. 23.
[697] Više vidjeti u: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 32.
[698] *Novi Pozor*, god. 2, br. 103, Beč, 19. siječnja 1868.
[699] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 3. saborska sjednica od 16. siječnja 1868. godine, str. 22.
[700] *Saborski spisi*, str. 19-20. O adresi pogledati također u: J. ŠARINIĆ, *Nagodbena Hrvatska*, str. 183-185; M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 224-225; I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 33-34.
[701] *Saborski spisi*, str. 20.
[702] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 6. saborska sjednica od 28. siječnja 1868. godine, str. 53-62; *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 7. saborska sjednica od 29. siječnja 1868. godine, str. 70.
[703] Cijeli govor i kraljev odgovor nalazi se kao prilog saborskim spisima. Više u: *Saborski spisi*, str. 22.
[704] Više u: J. ŠARINIĆ, *Nagodbena Hrvatska*, str. 186-199; I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 35-36.

Vakanović, tajnik J. Car, a od svećenika je sudjelovao samo S. Vuković. Odlučeno je da se izaberu dva pododbora od kojih će jedan izraditi osnovu o državnopravnim pitanjima, a drugi o financijama. Upravo je u ovom odboru o financijama sudjelovao svećenik S. Vuković. Unutar hrvatske delegacije javile su se razlike u mišljenju starounionista i umjerenijih unionista. Umjerenije unioniste su predstavljali J. Živković, I. Brlić i A. Stojanović, a starounioniste J. Žuvić s ostatkom odbora.[705] Zajedničkih je sastanka hrvatske i ugarske delegacije bilo svega tri. Kako su starounionisti imali većinu u Saboru, Nagodba je brzo dogovorena. U Saboru je prihvaćena na nastavku saborskih zasjedanja, koja su počela 12. rujna 1868. godine, jer Sabor nije zasjedao tijekom pregovora o Nagodbi.

Strounionističku struju u saboru, koja je bila za što uži savez s Ugarskom, predvodili su grofovi Koloman Bedeković i Ladislav Pejačević. Unutar saborske opozicije, odnosno umjerenijih unionista, javile su se određene diferencijacije. Tako je Lazar Hellenbach tražio autonomiju u privrednim poslovima, a J. Živković se s time nije slagao.[706] Nezadovoljan politikom unionista i načinom pregovora oko Nagodbe, L. Hellenbach je pokrenuo inicijativu povezivanja umjerenih unionista i narodnjaka u svrhu stvaranja nove stranke (Stranka radikalne zajednice). Cilj stranke je bio sklapanje saveza s Ugarskom ali s određenim ograničenjima i suprotno Rauchovoj politici. Ipak, ta je inicijativa propala unatoč prvotnom odobravanju narodnjaka, pogotovo I. Miškatovića, I. Mažuranića i I. Perkovca.[707]

Unatoč protivljenju malobrojnih zastupnika, Nagodba je prihvaćena bez znatnijeg otpora kako u sabornici tako i u javnosti.[708] Nagodbom, koju je činilo 70 paragrafa, Ugarski je sabor pristao samo na autonomiju hrvatske po članku 42., dok su odbijali priznati Hrvatskoj financijsku samostalnost (određeno da se svakih 10 godina obnavljala financijska nagodba) i

---

[705] J. Živković je napravio *Izradak*, a J. Žuvić *Projekt* kao koncept nagodbene osnove. Više u: J. ŠARINIĆ, *Nagodbena Hrvatska,* str. 188-194.

[706] Iako se J. Živković protivio privrednoj samostalnosti, zalagao se za autonomiju u financijama, bana i u Riječkom pitanju. Više u: M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina,* sv. II, str. 38-39.

[707] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina,* sv. II, str. 38.

[708] O Hrvatsko-ugarskoj nagodbi je dosta pisano, od samog sklapanja do analize i ocjene nagodbenog teksta te implikacija na Trojednu kraljevinu. Pogledati u: Mirjana GROSS, »Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe«, *Historijski zbornik,* god. 38, br. 1, Zagreb, 1985., str. 1-28; Hodimir SIROTKOVIĆ – Lujo MARGETIĆ, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije,* Zagreb, 1988., str. 148-153; M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 232-238; I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.,* sv. 2, str. 35-39; Dalibor ČEPULO, »Hrvatsko-Ugarska nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871.«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci,* god. 22, br. 1 supplement, Rijeka, 2001., str. 130-146; N. ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava,* str. 134-142; Ivo PERIĆ, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću,* Zagreb, 2002., str. 254-260; Éva SOMOGYI, »Hrvatska u zajedničkom sustavu«, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. zbornik radova,* Zagreb, 2004., str. 263-268; Božena VRANJEŠ ŠOLJAN, »Hrvatsko-mađarski odnosi 1868.-1918.«, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. zbornik radova,* Zagreb, 2004., str. 269-277.

državnopravnu osobnost unutar Monarhije.[709] Zajednički su poslovi bili (čl. 6., 7., 9., 10.) utvrđivanje troškova održavanja dvora, poslovi vezani uz vojsku (novačenje, smještaj i prehrana vojske), zakonodavstvo u vezi s obrambenim sustavom, financije (određivanje visine poreza, donošenje državnog proračuna, završnog računa, zaduživanje), potom niz poslova od privredne važnosti vezanih uz trgovinu, carine, pošte, željeznice, luke, državne puteve i rijeke, pomorsko, trgovačko i rudarsko pravo, industrija, državljanstvo, putne isprave, policijski nadzor stranaca.[710] U zajedničkom je saboru trebalo sudjelovati 29 hrvatskih zastupnika s pravom korištenja vlastitog jezika, a broj je određen prema broju stanovnika.[711] U ovaj broj nisu bili uključeni zastupnici iz Rijeke i Dalmacije. Predviđeno je da se, ako dođe do ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, broj zastupnika shodno tome poveća. Autonomni su poslovi bili zemaljska uprava, vjeroispovijest, prosvjeta, pravosuđe i zakonodavstvo s izuzetkom pomorskog prava. Funkcija bana je izmijenjena. I dalje je odgovarao Saboru ali samo pravno, dok je politički odgovarao ugarskom ministru predsjedniku, koji je ujedno predlagao njegovo imenovanje. Trojedna je vlada sudjelovala u budimpeštanskom saboru preko hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice. Ovaj je kao član vlade odgovarao ministru predsjedniku i bio je izravna veza kralja i zemaljske vlade u Zagrebu.[712] Mađari su smatrali Nagodbu temeljnim ustavnim zakonom (čl. 30. iz 1868.) kojim mađarska država dopušta određenu autonomiju jednoj svojoj pokrajini, a ne nagodbom dvaju ravnopravnih kraljevina.[713]

Razlike unutar hrvatskog i mađarskog nagodbenog separata pokazuju različita tumačenja Nagodbe. U samom naslovu hrvatskog operata naglašava se kako je nagodba sklopljena između dviju kraljevina, dok je u mađarskom tekstu izbjegnut naziv kraljevina.[714]

---

[709] Nagodba u cijelosti u: *Zakonski članci sabora kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od godinah 1868., 1869. i 1870.*, (dalje *Zakonski članci sabora kraljevinah*), Zagreb, 1871., str. 3-15.

[710] Ladislav HEKA, »Hrvatsko-Ugarski odnosi od srednjeg vijeka do Nagodbe iz 1868. godine s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije«, str. 169-171.

[711] Za ilustraciju stvarne moći i utjecaja zastupnika iz Trojedne kraljevine u zajedničkom saboru poslužiti će primjer kako je zajednički Sabor tijekom zasjedanja dosegnuo broj od čak 453 člana od čega je bilo samo 29 (40 nakon pripojenja Vojne krajine) zastupnika iz Hrvatskog sabora, a kako nisu imali pravo veta i ako se uzme u obzir da je 413 zastupnika bilo iz drugih ugarskih zemalja, očito je da nisu mogli bitnije utjecati na odluke zajedničkog sabora. U: Hodimir SIROTKOVIĆ, »Državnopravni položaj hrvatskih zemalja u XIX. stoljeću«, *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost, Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)*, (gl. ur. Mislav JEŽIĆ), sv. IV, Zagreb, 2009., str. 29-30.

[712] Hrvatsko-slavonski ministar je formalno trebao zastupati interese Trojedne kraljevine kod kralja, ministarskog vijeća i ministra, da se zakoni Ugarskog sabora priopće saboru Trojedne kraljevine u hrvatskom izvorniku. Supotpisivao je zakonske nacrte sabora Trojedne kraljevine koje je kralj odobrio, kraljeve reskripte i naloga za sabor, pokazuje kralju banove predstavke, predlagao je osobe za visoke crkvene dužnosnike i činovnike. Također je vodio evidenciju zavoda i zaklada te nadzor udruženja. Više u: Mirjana GROSS, »Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe«, str. 10-11.

[713] M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, str. 210-211.

[714] M. GROSS, »Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe«, str. 6-10; M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 234-235.

Potom u mađarskom tekstu uvijek prvo dolazi Hrvatska, pa Dalmacija i Slavonija dok je u hrvatskom tekstu na prvom mjestu Dalmacija. Paragraf 46 o hrvatsko-slavonskim odsjecima kod zajedničkih ministarstva je potpuno različit jer u hrvatskom operatu piše kako će se takvi odsjeci ustrojiti kod središnje vlade i da će se u njima zaposliti domaći ljudi, dok u mađarskom tekstu o tome nema govora. Političari Trojedne kraljevine vidjeli su Nagodbu kao ugovor dvaju država, a mađarski političari sasvim suprotno, bana Trojedne kraljevine su smatrali službenikom ugarskog ministra predsjednika, a Sabor proširenom županijskom skupštinom.[715]

Levin Rauch je nakon sklapanja Nagodbe nagrađen za dobro odrađen posao banskom čašću, a Koloman Bedeković je imenovan Hrvatsko-slavonskim ministrom u Središnjoj vladi.[716] Uloga potonjeg bila je važna pri sankcioniranju zakona jer je bio posrednik između Sabora i kralja, te je prije kraljeve sankcije raspravljao o predloženom zakonu sa Središnjom vladom. Imao je također pravo dodati svoje primjedbe o zakonskim prijedlozima. Središnja vlada je na određen način bila nadležna Zemaljskoj vladi jer je svaki nacrt zakona koji je pripremila Zemaljska vlada upućivan kralju preko Središnje vlade u Budimpešti, što je značilo da ga je prvo Središnja vlada odobravala.[717]

L. Rauch je na svaki način nastojao zaštititi Nagodbu, s tom je namjerom ozakonjen članak 14 iz 1870. godine kojim se svaka radnja protiv Hrvatsko-Ugarske nagodbe smatrala kaznenim dijelom.[718]

Pozitivna je strana Nagodbe bila činjenica da se po prvi puta pitanju odgovornosti izvršne vlasti, koje je važno za uspostavu moderne države, pridala znatnija važnost.[719] Naime, osnivanjem autonomne Zemaljske vlade odgovorne Saboru na čelu s banom, kojeg je doduše imenovao kralj na prijedlog i uz supotpis ministra predsjednika, dan je temelj daljnjem uređenju uprave u modernom duhu. Do tada Zemaljska vlada u Trojednoj kraljevini *de facto* nije postojala, izuzev Hrvatskog kraljevskog vijeća (1767.-1779.) i Banskog vijeća (1848.-1850.). Kraljevim ukidanjem Hrvatske dvorske kancelarije u siječnju 1869. godine njezine je poslove, do osnivanja Zemaljske vlade u ožujku, obavljalo Hrvatsko-slavonsko ministarstvo. Zakonom o ustroju Zemaljske vlade (II:1869) propisano je stvaranje novog zakona o

[715] M. GROSS, »Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe«, str. 6.
[716] Hrvatsko-slavonskog ministra u Središnjoj vladi je zapravo bio organ nadzora nad hrvatskom autonomijom. Više u: Dalibor ČEPULO, »Hrvatsko-Ugarska nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871.«, str. 124.
[717] *Isto*.
[718] Ladislav HEKA, »Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska«, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta Rijeka*, vol. 28, br. 2, Rijeka, 2007., str. 967. Zakonski članak u: *Zakonski članci sabora kraljevinah*, str. 60-61.
[719] Dalibor ČEPULO, »Odgovornost i položaj bana i članova hrvatske Zemaljske vlade 1868-1918. i ministarska odgovornost u Europi«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, god. 49, br. 2, Zagreb, 1999., str. 244-247.

odgovornosti vlade, što je učinjeno tek 1874. godine Zakonom o odgovornosti bana i odjelnih predstojnika.[720] Ipak radilo se o znatnom pomaku u smislu modernizacije uprave.

Narodnjaci su se počeli polako politički organizirati tek 1869. godine oko glasila *Zatočnik* pokrenutog u Vojnom Sisku 1. rujna. Podršku su im pružili bečki vojni krugovi koji su se protivili dualizmu.[721] Veliku je pomoć listu dalo Ministarstvo rata naredbom Generalkomandi u Zagrebu da tiska tiskanice u Vončininoj tiskari u Vojnom Sisku.[722] Koliko je *Zatočnik* bio nezgodan za režim svjedoči činjenica da se Andrássy sastao s Vončinom i kasnije mu je preko posrednika nudio određen iznos da list prestane napadati Nagodbu.[723] Unutar narodnjačke opozicije formirale su se tri struje – jedna je podržavala L. Hallenbacha i stvaranje nove stranke, drugu je činilo vodstvo stranke, a glavno joj je obilježje podrška unionističke oporbe u Saboru i posljednja je struja bila za reviziju Nagodbe.[724] M. Mrazović, biskup Strossmayer i F. Rački su pak svoju politiku gradili na nestabilnosti dualizma. Nadali su se da će prevladati nacionalna Njemačka država pod Pruskim vodstvom i da će se ostvariti nacionalne težnje Čeha čime bi došlo do preustroja Monarhije.

F. Rački se oštro protivio vezivanju s umjerenijim unionistima za koje se zalagao Miškatović u svrhu revizije Nagodbe.[725] U *Zatočniku* Rački objavljuje seriju članaka pod nazivom »Listovi jednog antiunioniste« u kojima razlaže kako su veze narodnjaka i unionista nemoguće. Osvrnuo se na Miškatovićeve članke »Listovi jednog unionista« jer je, prema tumačenju Račkog, urednik *Zatočnika* svoju politiku zasnivao na polazištu ravnopravnosti Trojedne kraljevine i Ugarske, a unionisti su polazili od teze da je Trojedna kraljevina integralni dio ugarske države.[726] Rački je upozorio na negativne aspekte priklanjanja Beču ili Pešti i donio argumentaciju za jugoslavensku opciju u rješavanju teškog političkog stanja.

Vojna krajina i njezino pripajanje banskoj Hrvatskoj bilo je važno političko pitanje za

---

[720] Zakonski članak II.: 1869. o ustrojstvu autonomne vlade u: *Zakonski članci sabora kraljevinah,* str. 18-22.

[721] Glavni urednik i vlasnik bio je I. Vončina, uređivao ga je J. Miškatović, a glavni suradnik je bio M. Mrazović. Nakon pada L. Raucha list je najavio da će svoj daljnji rad usmjeriti prema ujedinjenju Vojne krajine i civilne Hrvatske čime je počeo ugrožavati interese vojnih krugova u Beču koji su ga prvotno podržavali. Stoga je 25. veljače 1871. godine Vojni sud u Petrinji zabranio njegovo izlaženje. Više u: A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 95-96.

[722] J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.,* str. 237-238; J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.,* str. 62.

[723] Na sastanku je vodstvo stranke odbilo godišnju svotu u iznosu od 6 000 forinti ponuđen od Andrássya. U: M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga,* str. 220.

[724] Više o vezama narodnjaka i Hellenbacha u: V. CILIGA, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880),* str. 64-66.

[725] M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga,* str. 216-219.

[726] V. CILIGA, »Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-70)«, str. 106-108; Pogledati seriju članaka iz 1870. godine (god. 2) u *Zatočniku* koji izlazi u Sisaku o aferi Lonjsko polje: br. 1, 03. siječnja, br. 4, 07. siječnja, br. 5, 08. siječnja, br. 11, 15. siječnja, br. 12, 17. siječnja, br. 15, 20. siječnja, br. 20, 26. siječnja, br. 21, 27. siječnja. O aferi pučka sol u: *Isto,* br. 18, 24. siječnja, br. 19, 25. siječnja, br. 20, 26. siječnja, br. 22, 28. siječnja, br. 26, 03. veljače, br. 29, 07. veljače, br. 32, 10. veljače.

čije su se rješavanje zalagali narodnjaci. Vojni krugovi su nastojali zadržati postojeće stanje, odnosno upravu nad Vojnom krajinom ili ju čak pretvoriti u zasebnu krunovinu.[727] Javila se i ideja o povezivanju Austrije s Vojnom krajinom i Dalmacijom željezničkom prugom, a izgradnja bi se financirala sječom i prodajom krajiških šuma.[728] Ovakav se koncept izravno kosio s interesima Ugarske koja je smatrala da Ministarstvo rata samo privremeno upravlja Vojnom krajinom, do njezina pripojenja banskoj Hrvatskoj. Mađari su se bojali nezadovoljstva naroda u Trojednoj kraljevini ako ne dođe do spajanja Vojne krajine s maticom. Bojazan im je stvarala i mogućnosti korištenja vojne sile iz krajine za rušenje dualizma. Naravno bili su tu i gospodarski interesi, nadzor nad izvorom bogatstva – krajiškim šumama i onemogućavanje izgradnje željeznice koja bi spojila Austriju s Balkanom, Bosnom i Jadranom što bi narušilo mađarsku ekonomiju, ali i političke ciljeve. Stoga se Ugarska borila protiv vojnih krugova za nadzor nad Vojnom krajinom. Sukob je kulminirao u kolovozu 1869. godine kada je Ugarska prijetila da neće izglasati vojni proračun. Ovaj je postupak Ugarske doveo do proračunske krize. Intervenirao je kralj u korist Ugarske, ujedno je nagovijestio ukidanje Granice Križevačko-đurđevačke krajine, Žumberačkog kotara te Senja i Vojnog Siska kao vojnih komuniteta. U prosincu iste godine određene su *krajiške punktacije* (sporazum Andrássy-König, šef odjela za Krajinu u Ministarstvu rata) i dogovorena je trasa krajiške željeznice na korist Ugarske. Dogovoreno je i osnivanje Krajiškog investicijskog fonda na čelu s Ugarskom vladom i predstavnicima iz Ministarstva rata s ciljem da se omogući izgradnja prometnica kroz Vojnu krajinu. Posljedice su za Trojednu kraljevinu bile negativne jer se odustalo od prometnog povezivanja Vojne krajine s banskom Hrvatskom. Vanjskopolitičke prilike, pobjeda Sjevernonjemačkog saveza na čelu s Pruskom u ratu protiv Francuske 1871. godine, nagnale su Bečki dvor na oportunističku promjenu politike prema prijateljstvu s Pruskom i prihvaćanju dualizma. Rezultat ove politike bio je zanemarivanje Vojne krajine koja je postala sporedno pitanje.

Uslijed političkih promjena javila se ideja među narodnjacima o političkom savezu sa Slovencima unutar kojeg bi Trojedna kraljevina postigla ujedinjenje svog teritorija i

[727] Početkom šezdesetih godina 19. stoljeća Komisija za reformu Vojne krajine predložila je da se ubuduće uredi tako da njome upravlja posebna Komisija koja bi se sazivala svake pete godine u Ministarstvu rata. Više u: Mirko VALENTIĆ, *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.*, Zagreb, 1981., str. 112. Također pogledati u: Mirko VALENTIĆ, »Hrvatsko-slavonska Vojna krajina 1790.-1881.«, *Vojna krajina: povijesni pregled – historiografija – rasprave*, (ur. Dragutin PAVLIČEVIĆ), Zagreb, 1984., str. 84-85; Mirko VALENTIĆ, »Borba hrvatskih političkih krugova za razvojačenje Vojne krajine i njezino sjedinjenje s Hrvatskom«, *Isto*, str. 356, 366.

[728] Više o planiranim željezničkim trasama u: Mirko VALENTIĆ, »Vojna krajina od djelomičnog ukidanja 1869. do ujedinjenja s banskom Hrvatskom 1881. godine«, *Povijest Hrvata. Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svijetskog rata*, (ur. Mirko VALENTIĆ, Lovorka ČORALIĆ), Zagreb, 2005., str. 478-479.

neovisnost.[729] U tom smjeru je održan sastanak vodstva Narodne stranke i predstavnika Slovenaca u Sisku u studenom 1870. godine. Na sastanku je dogovoreno stvaranje federacije Trojedne kraljevine i Slovenije, koja će sklopiti realnu uniju s Ugarskom.[730] Dogovorena je i održana konferencija u Ljubljani početkom prosinca (bez Račkog i Strossmayera) na kojoj je odbijen sisački program, samo je načelno odlučeno da će svatko na svom području raditi za zajednički cilj uz međusoban dogovor. Dakle nisu bili određeni detalji daljnjeg djelovanja. Cijela ideja saveza sa Slovencima na kraju je propala učvršćivanjem dualizma, kao i prijašnja ideja povezivanja sa Srbijom.[731] O obnovljenoj snazi narodnjaka svjedoči činjenica kako su 17. svibnja 1870. godine u Maksimiru održali skupštinu.[732] Kako je opozicijska Narodna stranka jačala tako je stupila u pregovore i s Andrássyem, koji je pokušao zaustaviti *Zatočnikove* napade na Nagodbu i ugarsku vladu.[733] Kako pregovori nisu išli u željenom smjeru za narodnjake, odlučili su ih okončati početkom 1871. godine.[734]

Mađarska je vlada u cijelom nagodbenom razdoblju težila učvršćivanju Nagodbe, a s njezinom se politikom slagao ban Rauch, svjestan da bi bez podrške Mađara izgubio vlast. Upravo je stoga nastojao oslabiti modernizacijske procese vežući autonomiju Trojedne kraljevine uz Ugarsku mađarizacijom željeznica i izbjegavanjem spajanja Vojne krajine i Dalmacije s maticom. Takvom je politikom povećavao krug svojih protivnika. Saborska je unionistička opozicija, kao i javnost, sve glasnije ustajala protiv Raucha. Mađarska vlada je uvidjela da joj Rauch neće omogućiti nagodbenu stabilnost u Trojednoj kraljevini, a u vanjskoj politici se situacija sve više zaoštravala (poraz Francuske u ratu s Pruskom, ujedinjenje južnonjemačke države u Sjevernonjemačkom savezu) što je izazvalo strah u mađarskim krugovima da bi dualizam mogao propasti.[735] U isto vrijeme Rauch je izgubio sudski spor protiv *Zatočnika* u kojem je objavljena afera oko njegove povezanosti sa

---

[729] V. CILIGA, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, str. 87-98; J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914*, str. 45-46.

[730] Više u: I. PERIĆ, *Hrvatska državotvorna misao u XIX. i XX. stoljeću*, str. 275-277; M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, str. 222-223. Program koji je donesen na sastanku u Sisku kao i onaj iz Ljubljane objavljeni su u: Tihomir CIPEK – Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Zagreb, 2006., str. 227-230.

[731] Srbija tada više nije bila realna mogućnost u političkim opcijama narodnjaka, ali je i dalje ostala kao potencijalna ideja. U: V. CILIGA, »Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866-70)«, str. 93-94.

[732] *Zatočnik*, god. 2, br. 115, Zagreb, 20. svibnja 1870.; J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, str. 44.

[733] V. CILIGA, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*, str. 102-104.

[734] *Isto*, str. 104-105.

[735] Česi nisu priznavali oktroirane ustavne promjene nastale Austro-Ugarskom nagodbom jer su smatrali da su u personalnoj vezi s ostalim zemljama Habsburške Monarhije. Kralj Franjo Josip je obećao Česima, nakon poraza Francuske u ratu sa Sjevernonjemačkim savezom, da će se kruniti za češkog kralja i revidirati položaj Češke prema Nagodbi što bi vodilo federalističkom uređenju Monarhije. Kralj je ipak pregazio obećanje. Više u: M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, str. 215-216, 226.

isušenjem Lonjskog polja i prodaje soli radi stjecanja vlastite dobrobiti.[736] Mrazović je optužio Raucha za pogodovanje konzorciju, kojega je vlasnik bio njegov brat Đuro, oko poslova isušenja Lonjskog polja.[737] Vončina ga je pak optužio da je poduzetniku, s kojim je bio poslovno povezan, pomogao dobiti zakup prodaje *limito-soli.*[738] Radilo se o određenoj količini jeftinije soli koju je Trojedna kraljevina imala pravo uvesti. Nakon oslobađajuće presude za pisce i urednika *Zatočnika*, L. Rauch je prešutno okrivljen i smijenjen.

Padom bana L. Rucha u siječnju 1871. godine dolazi do važnih promjena u Trojednoj kraljevini. Na njegovo je mjesto postavljen umjereniji K. Bedeković, dotadašnji hrvatsko-slavonski ministar koji je obnovio gradska zastupstva i *Pozoru* (*Obzoru*) je dopustio ponovno izlaženje u Zagrebu. U svibnju iste godine unionisti su doživjeli težak izborni poraz.[739] Iako je Sabor trebao započeti s radom 1. lipnja, čak je tri puta odgođen.[740] Treća odgoda je rezultirala *Rujanskim manifestom* narodnjaka.[741] U *Manifestu* su narodnjaci osudili nezakonito nagodbeno stanje, pogotovo neispunjenje obveza u vezi s Dalmacijom. Ukazali su i na pogubnost zakona o urbarskom uređenju i zadrugama, te zakona o ustroju županija, trgovišta i općina. Ipak, ostavili su prostor za pregovore s Ugarskom. Sabor je napokon počeo s radom 15. siječnja 1872. godine, ali je nakon samo tri održane sjednice raspušten kraljevim reskriptom. Izlika je bila protuzakoniti *Manifest* koji je većina saborskih zastupnika potpisala.[742] Raspust sabora je bio očit dokaz da se mađarska vlada odlučila za unioniste, iako je zamjenik Andrássya, M. Lonyáy, koketirao i s narodnjacima (pregovori s M. Mrazovićem, N. Krestićem, I. Vončinom i Jakićem).[743] Na novim su izborima ponovno pobijedili

[736] Kao autor članka o tarifnoj soli izjasnio se Vončina, a Mrazović kao pisac članaka o lonjsko-poljskom konzorciju. Više o aferama L. Raucha u: J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939,* str. 238-239; J. ŠIDAK, M. GROSS, I. KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, str. 47; V. CILIGA, *Slom politike Narodne stranke (1865-1880),* str. 99-100.

[737] Zakonski članak II.: 1868. o isušenju Lonjskog polja u: *Zakonski članci sabora kraljevinah,* str. 16-17.

[738] Zastupstvo grada Karlovca se također dopisom žalilo na bana Raucha samom kralju zbog povećanja cijene limito soli 9. veljače 1870. godine. Dopis i ostali spisi vezani uz aferu limito soli u: HR-HAD-78, fond Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), sv. 6, br. 716, 1870. g., kut. 28.

[739] Od 65 izbornih zastupnika za Sabor 01. lipnja 1871. godine narodnjaci su izabrani u 51 izbornom kotaru, Starčević u Krapini i ostalih 13 su dobili unionisti. Više u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića)«, str. 169.

[740] Prvi je put Sabor odgođen za 3. srpnja 1870. godine, ali je ponovno odgođen za 20. rujan zbog ujedinjenja Varaždinske krajine, Žumberačkog kotara, Vojnog Siska i Senja s civilnom Hrvatskom, pa su se na tom području morali provesti dodatni izbori. Treći je put sabor odgođen za 15. siječnja 1872. godine. Više u: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000*., sv. 2, str. 71-72.

[741] Manifest objavljen u cijelosti u: Vera CILIGA, »Prilog ocijeni Rujanskog manifesta Narodne stranke od 20. IX. 1871.«, *Historijski* zbornik, god. 14, br.1, Zagreb, 1961., str. 225-230.

[742] M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 249-251.

[743] Melchior Lonyáy je od studenog 1871. godine bio na mjestu ugarskog ministra predsjednika, naslijedio je G. Andrássya koji je, pak, imenovan austrougarskim ministrom vanjskih poslova. Lonyáy je bio sklon dogovoru s narodnjacima jer je težio učvrstiti svoj položaj. Vjerojatno je računao s potporom narodnjaka u Zajedničkom saboru protiv Tiszine ljevice. Više o pregovorima narodnjaka i Lonyáya u: J. ŠIDAK, M. GROSS, I.

narodnjaci, u svibnju 1872. godine, ali njihova je većina u Saboru onemogućena velikim brojem virilista unionista. Ovoga su put narodnjaci bili u lošijem položaju prema Mađarima (veći broj unionista u sabornici, dualizam je učvršćen propalim pokušajem Čeha da uspostave federalizaciju) čiji je ishod bio revizija Nagodbe i fuzija umjerenih unionista i narodnjaka kojoj su težili Mađari.[744]

KARAMAN, et al., *Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914.*, str. 69-72; M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, str. 227-231.

[744] M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 251-256.

5. BIOGRAFIJE KATOLIČKIH SVEĆENIKA ZASTUPNIKA U SABORU OD 1868. DO 1871. GODINE

Od sedam prvotno izabranih svećenika sabornicu su napustila tri svećenika narodnjaka (F. Rački, J. Torbar i I. K. Tombor) i unionist L. Petrović koji je umro. Umjesto njega naknadno je ovjerovljen kanonik A. Jandrić na dvadeset sedmoj saborskoj sjednici 1. ožujka 1869. godine.[745] Uz preostalih izabranih četiriju saborskih zastupnika svećenika, još su četiri sudjelovala u radu Sabora prema virilnom pravu (J. Haulik, I. Kralj, Đ. Smičiklas i V. Soić). Dvojica virilnih članova nikada nisu pristupila radu sabora. Prvi je biskup M. Ožegović koji nije sudjelovao u radu sabora zbog visoke starosti, a drugi je biskup J. J. Strossmayer koji nije želio sudjelovati u radu Sabora. Stoga se Strossmayer nikada nije odazvao pozivu da se priključi radu Sabora ili opravda izostanak.[746] Biskup Strossmayer se također nije odazvao pozivu od 14. travnja 1869. godine za sudjelovanje u zajedničkom saboru u Pešti.[747] Razlog je razvidan iz korespondencije Strossmayera s F. Račkim iz travnja 1867. godine.[748] Kralj je uvjetovao Strossmayeru sudjelovanje u radu Sabora, osim ako neće podržati dualizam i »mađarski program«. Posljedica je bila Strossmayerov odlazak u Pariz.[749]

5. 1. *Hugo Anker*

Hugo Anker je rođen 7. veljače 1826. godine u Sombatelju.[750] Završio je studij teologije u Pečuhu, te se tamo i zaredio za svećenika 8. srpnja 1849. godine. Upravljao je župom Valpovo s Ivanom Vlašićem 1857. godine, a prije toga je bio pomoćnik u Bolyu i Raczpetru.[751] Godinu dana kasnije postao je župnik u župi Veliškovci. Brüsztle navodi njegovu tešku ćud zbog koje ga je kaptol osudio i kaznio 1867. godine pokorom u samostanu u Pečuhu kod franjevaca, a na što se Anker žalio primasu.[752]

---

[745] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 27. saborska sjednica od 01. ožujka 1869., str. 273.
[746] Poziv biskupu Strossmayeru da se priključi radu Sabora u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 14. saborska sjednica od 19. rujna 1868. godine, str. 123.
[747] Matija PAVIĆ – Milko CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, str. 609.
[748] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 45, bilj. 24.
[749] Iz korespondencije Strossmayer-Voršak, HR-AHAZU-59, sign. XI A, 1 / Vor. br. 18.
[750] Više o H. Ankeru u: Vilim ČURŽIK, *Valpovačka župa*, Valpovo, 1995., str. 84; Josip BRÜSZTLE, *Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, (pre. i prir. Stjepan SRŠAN), Osijek, 1999., str. 167.
[751] Nasljedio je Antuna Walnera na toj službi nakon njegove smrti s Ivanom Vlašićem. Na službenim stranicama župe Valpovo URL: http://www.zupa-valpovo.com/index.php/10-izbornik/10-povijest (zadnje posjećeno 02. ožujka 2014.).
[752] J. BRÜSZTLE, *Povijest katoličkih župa u istočnoj Hrvatskoj do 1880. godine*, str. 167.

Nagrađen je redom viteza Franje Josipa 1869. prigodom posjeta kralja Zagrebu, kao župnik u Veliškovcu.[753] U *Novom Pozoru* je dopisnik iz Valpova vrlo negativno prikazao ovo imenovanje aludirajući na to kako Anker nema nikakvih zasluga kojima je mogao steći odlikovanje.[754] Pomagao je financijski nabavu zbirke za zemaljski muzej u Zagrebu.[755]

Bio je aktivan u politici kao član sabora u Zagrebu i u Pešti. U političkom je smislu bio pristaša mađarona, a prema natpisima iz onodobnog tiska razvidno je kako je agitirao za unioniste.[756] Zapažen je u tisku njegov govor na zajedničkom peštanskom saboru u kojem je priznao Nagodbu kao vrhovni zakon i izjasnio se za savez s Austrijom kao i za stjecanje uprave nad Dalmacijom i Vojnom krajinom.[757] Saborski je mandat okončao vlastitom odlukom 1870. godine zbog imenovanja kanonikom.[758] Biskup Strossmayer je smatrao kako je Anker postao pečuški kanonik zahvaljujući intervenciji L. Raucha i zagrebačkog kardinala, a samo zato što je bio poslušnik unionističke struje.[759] Isto tako je u anonimnoj brošuri narodnjaka *Gradjanom i seljakom u Hrvatskoj i Slavoniji u oči izborah godine 1871.* navedeno kako se pečuhski biskup protivio Ankerovu imenovanju, ali je nakon urgiranja baruna Eotvosa, mađarskog ministra za bogoštovlje i nastavu, ipak popustio.[760]

Anker je bio prepošt čanadskog kaptola. Umro je u pedeset i trećoj godini života od kapi, 15. prosinca 1879. godine.

5. 2. *Mavro Broz*

Mavro Broz rođen je 30. srpnja 1815. godine u Samoboru gdje je pohađao i osnovnu školu.[761] Daljnje je školovanje nastavio u Zagrebu, a nakon završene srednje škole završio je teologiju (1835.-1840.). Kao student aktivno se uključuje u ilirski pokret članstvom u

---

[753] *Narodne novine*, god. 35, br. 60, Zagreb, 15. ožujka 1869.
[754] *Novi Pozor*, god. 3, br. 467, Beč, 7. travnja 1869.
[755] *Novi Pozor*, god. 2, br. 123, Beč, 12. veljače 1868.
[756] *Novi Pozor*, god. 1, br. 12, Beč, 18. rujna 1867.
[757] *Narodne novine*, god. 35, br. 122, Zagreb, 1. lipnja 1869.
[758] Čitano na 83. saborskoj sjednici od 15. studenog 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1053.
[759] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga treća, ur. Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb, 1930., str. 169, 172.
[760] Brošuru je u prijepisu objavila Mira Kolar-Dimitrijević. Više u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića)«, str. 195.
[761] Više o M. Brozu u: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje HBL), sv. 2 (Bj-c), Zagreb, 1989., str. 370-371; Josip HORVAT, Jakša RAVLIĆ, »Pisma Ljudevitu Gaju«, u: *Građa za povijest književnosti Hrvatske,* (ur. Stjepan MUSULIN), sv. 26, Zagreb, 1956.; Ilija MAMUZIĆ, »Odjeci ilirizma srpski i hrvatski«, u: *Građa za povijest književnosti Hrvatske,* (ur. Milan RATKOVIĆ), sv. 32, Zagreb, 1978. str. 389-391; Josip HORVAT, *Ljudevit Gaj*, Zagreb, 1975. U korespondenciji s Lj. Gajem Broz se potpisuje Moric Brooz.

književnom društvu zagrebačkih bogoslova *Kolo mladih rodoljuba*.[762] Među prvim je članovima, a potom vrši i funkciju knjižničara.[763] 1839./1840. godine, kada je bio na četvrtoj godini bogoslovije, izabran je za predsjednika potonjeg društva.[764] Od studentskog je razdoblja do 1848. godine surađivao s Ljudevitom Gajem, što je zabilježeno u njihovoj korespondenciji.[765] Posjet Ljudevita Gaja društvu *Kolo mladih rodoljuba* 1. travnja 1839. godine pretvorio se u politički manifest pjevanjem domoljubnih pjesama i političkim govorom koji je održao Gaj. Nakon posjeta Gaja izbio je incident na izletu sjemeništaraca. Klerici su pjevali budnice, te su stihom »Proklet bio svaki izdajica domovine« aludirali na upravitelje sjemeništa Ledinskog i Molnara.[766] Posljedica ovakvoga ponašanja bila je istraga protiv vodećih ljudi društva zbog optužbi za organiziranje pobune protiv starješina u sjemeništu.[767] Nakon provedene istrage društvo je ukinuto, a imovina je predana Brozu da ju do obnove društva pohrani kod Vjekoslava Babukića u Narodnoj čitaonici. Broz je kažnjen kao predsjednik društva time što je zaređen nekoliko mjeseci kasnije od očekivanog. Nedugo nakon zabrane djelovanja, 20. svibnja 1840. godine, društvo je ponovno obnovljeno.[768]

Nakon ređenja Broz je poslan za kapelana u Legrad u Međimurju kod župnika Pavčeca, poznatog mađarona. Odlaskom iz sjemeništa, nastavio je kroz korespondenciju održavati prijateljske odnose sa sjemeništarcima sklonima ilirizmu.[769] Nakon Legrada bio je dvije i pol godine dušobrižnik u Pokriveniku, od 1846. kapelan u Kamenici kod Bednje, te od 1868. godine župnik u Ivancu. U Ivancu je zamijenio dotadašnjeg župnika S. Vukovića.[770] Za boravka u Pokriveniku povezuje Gaja sa istomišljenicima s područja Boke kotorske i Dubrovnika, te u svojim pismima detaljno karakterizira osobe i prilike s područja Boke kotorske. Jakša Ravlić je objavio pismo Broza Ljudevitu Gaju u kojem je Broz pisao o

---

[762] Ivanko VLAŠIĆAK, »Najstarije hrvatsko književno društvo i njegov osnivatelj J. Petek«, *Katolički list,* god. 53, br. 9, Zagreb, 27. veljače 1902., str. 101-105; J. BUTURAC, *Povijest zbora duhovne mladeži zagrebačke (1836-1936),* nav. dj.

[763] Viktor Novak navodi Broza kao jednog od članova osnivača društva; Viktor NOVAK, *Magnum tempus,* Beograd, 1987., str.125 i 146.

[764] Izabran je jednoglasno sa osamdeset glasova, više: V. NOVAK, *Magnum tempus,* str. 173.

[765] Kako je Broz rodom iz Samobora J. Horvat pretpostavlja da su se tamo Gaj i Broz upoznali; J. HORVAT, *Ljudevit Gaj,* str. 149.

[766] Postoje određene razlike u literaturi u prikazivanju razloga provođenja istrage protiv društva. Josip Horvat navodi kako su zbivanja tijekom posjeta Lj. Gaja društvu uzrok istrage, dok Viktor Novak i Josip Buturac navode zbivanja na izletu klerika koji je bio nakon posjeta Gaja. J. HORVAT, *Ljudevit Gaj,* str.150; V. NOVAK, *Magnum tempus,* str. 174; J. BUTURAC, *Povijest zbora duhovne mladeži zagrebačke,* str. 25-26.

[767] U pismima Broza Gaju spominju se ravnatelj sjemeništa biskup Josip Schrott, podravnatelj, glavni prefekt Stjepan Ledinski i prefekt Molnar kao veliki protivnici društva i ilirske ideje uopće, te kao odgovorni za ukidanje društva; J. HORVAT, J. RAVLIĆ, »Pisma Ljudevitu Gaju« str. 74; V. NOVAK, *Magnum tempus,* str. 174-177. Više o obnovi društva: J. BUTURAC, *Povijest zbora duhovne mladeži zagrebačke,* str. 27.

[768] J. BUTURAC, *Povijest zbora duhovne mladeži zagrebačke,* str. 24-28.

[769] V. NOVAK, *Magnum tempus,* str. 220-221, 248-249.

[770] Iz *spomenice župe Sv. Marije Magdalene Ivanec,* za godinu 1868. i 1878.

povijesti Boke za koju se očito služio arhivskom građom, dostupnom literaturom te predajom, tako je povezao povijest i legendu o Boki. [771] U Danici je objavljivao neka od tih zapažanja o Boki kotorskoj kojima se profilirao kao narodni istraživač potonjeg područja.

Djelovao je kao tajnik podružnog pododbora varaždinske podružnice Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (1860.-1867.) i pretplatnik *Gospodarskog lista*, te kao član JAZU (1866.) i povjerenik društva sv. Jeronima (1870.-1873.).[772]

Bio je politički aktivan. Izabran je za saborskog zastupnika 1848. godine za kotar Vinicu. Nakon apsolutizma ponovno ulazi u sabor ali kao unionist. Ipak, bio je nepovjerljiv prema Mađarima, te je nastojao oformiti umjerenu struju unionista. U sabor ponovno ulazi 1865. i 1868. godine za kotar Vinicu, te 1872. godine za kotar Ivanec. [773] Bio je član regnikolarne deputacije koja je odbila mađarsko rješenje riječkog pitanja 1869. godine. Potpisom je podržao *Rujanski manifest* iz 1871. godine koji ne priznaje Hrvatsko-ugarsku nagodbu valjanom jer potonja ne odražava volju većine hrvatskog naroda. Već spomenuta brošura *Gradjanom i seljakom u Hrvatskoj i Slavoniji u oči izborah godine 1871.* navodi Broza kao dobrog političara kojem bi birači mogli opet pokloniti svoje povjerenje.[774]

Mavro Broz je umro u Ivancu 4. travnja 1878. godine, a pokopan je na župnom groblju u istom mjestu.[775]

5. 3. *Juraj Haulik*

Juraj Haulik se rodio, odnosno kršten je, u Trnavi 20. travnja 1788. godine. [776] U Ostrogonu i rodnoj Trnavi je završio srednje školovanje, te je potom studirao filozofiju i

---

[771] Pismo nije objavljeno u Danici, autor pretpostavlja zbog duljine te spajanja legende i povijesti, više u: Jakša RAVLIĆ, »Iz uredničke ostavštine Ljudevita Gaja«, u: *Građa za povijest književnosti Hrvatske,* (ur. Ljudevit JONKE), sv. 31, Zagreb, 1974.
[772] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* II, str. 253.
[773] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 45, 90.
[774] Više u: M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Kako su narodnjaci pobijedili na izborima 1871.? (Nepoznata brošura Ivana Mažuranića)«, str. 201.
[775] Datum smrti se ne poklapa u Kronici župe Ivanec i HBL-u, naime u kronici župe stoji da je preminuo 04. lipnja 1878. godine, dok u HBL-u piše kako je preminuo istog dana i godine ali u mjesecu travnju. Iz *spomenice župe Sv. Marije Magdalene Ivanec*, za 1878. godinu.
[776] Više o Jurju Hauliku vidjeti u: *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 19, Zagreb, 13. svibnja 1869., str. 145-150, Haulikova oporuka i opis sprovoda u *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 20, Zagreb, 20. svibnja 1869., str. 157-158; Milan GRLOVIĆ, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*, Zagreb, 1898.-1900., br. 56; *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925,* Zagreb, 1925., str. 104; Velimir DEŽELIĆ st., *Kardinal Haulik nadbiskup zagrebački 1788-1869.*, Zagreb, 1929.; Svetozar RITIG, »Restauracija katolicizma u vrijeme narodnog preporoda«, *Bogoslovska smotra,* god. 21, br. 2, Zagreb, 1933., str. 97-110; Franjo Emanuel HOŠKO, »Haulik, Juraj (Georgius)«, HBL, sv. 5 (Gn-H), Zagreb, 2002., str. 454-456; Olga MARUŠEVSKI, »Juraj Haulik«, *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., str. 461-473; Agneza SZABO, »Zagrebački (nad)biskup Juraj Haulik i hrvatski narodni preporod: (1835.-1848.)«, *Kaj časopis za književnost, umjetnost i kulturu,* god. 27, br. 4-5, Zagreb, 1994., str. 29-41.

teologiju od 1805. do 1809. godine u bečkom Pazmaneumu i Trnavi od 1809. do 1811. godine. Iste godine se zaredio. Kratko je vrijeme bio kapelan u Komoranu. Do završetka doktorata iz teologije, kojega je završio 1819. godine u Pešti, radio je u uredu Ostrogonske nadbiskupije kao arhivar, bilježnik i tajnik. Nakon doktorata se, uz pomoć ugarskog primasa i ostrogonskog nadbiskupa Aleksandra Rudnaya, zaposlio kao osobni tajnik i bilježnik Duhovnog stola u Ostrogonu.[777]

Brzo je napredovao u crkvenim ali i političkim službama – 1825. godine postaje ostrogonski kanonik, tri godine kasnije član je deputacije u ugarskom saboru u Pešti, 1830. godine prištinski naslovni biskup, dvorski savjetnik Ugarskoga namjesničkog vijeća u Pešti i Ugarske dvorske kancelarije u Beču, 1832. godine veliki prepošt zagrebačkog Kaptola i prior vranski, ali je ostao u Beču. Godine 1837. je imenovan zagrebačkim biskupom uz svečano ustoličenje u siječnju sljedeće godine u Zagrebu. Papa Pio IX imenovao ga je 1856. godine kardinalom. Dobio je plemićki list 1843. godine s naslovom de Várallya.[778] Zalagao se za uzdizanje Zagrebačke biskupije na rang nadbiskupije i samim time za njezinu neovisnost od Kaločke nadbiskupije.[779] Uzdignućem Zagrebačke biskupije, postao je prvi zagrebački nadbiskup.[780]

Poznat je po svom karitativnom radu, te pomaganju znanosti, školstva, umjetnosti, gospodarstva, kulture.[781] Osnovao je nekoliko bratovština u razdoblju od 1851. do 1858. godine – Srca Marijina, Djetinjstva Isusova, Presvetog Srca Isusova, Gospojinsko društvo za

---

[777] Aleksandar Rudnay je sazvao Opću ugarsku sinodu 7. rujna 1822. u Požunu na kojoj je sudjelovao i Haulik kao tajnik i bilježnik Duhovnog stola u Ostrogonu. Primas Rudnay je sinodom nastojao osloboditi Crkvu u Ugarskoj od jozefinističke ovisnosti o državi. Više o Općoj, nacionalnoj ugarskoj sinodi 1822. godine u: Franjo Emanuel HOŠKO, »Opći uvid u vjerski i moralni život katolika u banskoj Hrvatskoj u vremenu kasnog jozefinizma«, *Kolo časopis Matice hrvatske,* br. 3, Zagreb, jesen 2007., str. 67-110.

[778] Stjepan RAZUM, »Uloga i značenje nadbiskupa Jurja Haulika u uzdignuću Zagrebačke nadbiskupije«, *Zagrebačka crkvena pokrajina. Zbornik radova znanstvenog skupa "150. obljetnica uspostave Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije" Marija Bistrica, dom "Salve Regina", 10.-11. prosinca 2003.*, (ur. Stjepan RAZUM), Zagreb, 2004., str. 44-45, 50.

[779] Papa Pio IX je 1852. godine, nakon što je kralj Franjo Josip I. odobrio dvije godine ranije, bulom *Ubi primum placuit* potvrdio uzdignuće Zagrebačke biskupije na nadbiskupiju i uspostavu hrvatsko-slavonske crkvene metropolije. Više u: *Zagrebačka crkvena pokrajina. Zbornik radova znanstvenog skupa "150. obljetnica uspostave Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije" Marija Bistrica, dom "Salve Regina", 10.-11. prosinca 2003.*, (ur. Stjepan RAZUM), Zagreb, 2004.

[780] Prvi je zahtjev za neovisnost Zagrebačke biskupije od ugarske Crkve hrvatski Sabor uputio kralju Ferdinandu V. u rujnu 1845. godine, zatim je u listopadu 1847. godine sabor ponovio isti službeni zahtjev kralju. Više u: Agneza SZABO, »Uloga Hrvatskog sabora i bana Josipa Jelačića u uzdignuću Zagrebačke biskupije na nadbiskupiju«, *Zagrebačka crkvena pokrajina, Zbornik radova znanstvenog skupa "150. obljetnica uspostave Hrvatsko-slavonske crkvene pokrajine i uzdignuća Zagrebačke biskupije na stupanj nadbiskupije", Marija Bistrica, dom "Salve Regina", 10.-11. prosinca 2003.*, (ur. Stjepan RAZUM), Zagreb, 2004., str. 17-20; Agneza SZABO, »O osnivanju Zagrebačke biskupije (1094.) i njenom uzvišenju na čast nadbiskupije (1852.)«, *Kaj časopis za književnost, umjetnost i kulturu,* god. 27, br. 4-5, Zagreb, 1994., str. 5-17.

[781] Osnivač je i donator nekoliko zaklada za financijski loše stojeće svećenike, nemoćne svećenike, zaklade za pomoć kapelanima, potom stradalima od gladi i neimaštine u Lici i Gorskom kotaru, siromašnim djevojkama iz Krajine, društvu čovječnosti u Zagrebu, udovicama, nadbiskupskom sirotištu u Zagrebu i Požegi. U: M. GRLOVIĆ, *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*, br. 56.

pomoć nezbrinutoj djeci, Katoličko društvo djetićah (naučnika).[782] Također je doveo u Zagreb sestre milosrdnice sv. Vinka.[783]

Osim karitativnog rada, doprinio je svojim djelovanjem nizu institucija. Bio je utemeljitelj Književnog društva sv. Jeronima 1868. godine,[784] otvorio je knjižnicu Metropolitanu za javnost 1846. godine[785] te je osnovao 9. rujna 1858. godine prvu javnu pučku posudbenu knjižnicu i čitaonicu *Posudna i čitaonička knjižnica*.[786] Osnovao je *Zagrebački katolički list* 1849. godine s namjerom da se njime odupre liberalnom svećenstvu u duhu katoličkog romantizma.[787] Bio je jedan od suosnivača Matice Hrvatske 1842. godine. Zabilježeno je u računovodstvenim knjigama Glazbenog društva u Zagrebu kako im je Haulik dodjeljivao pomoć od 1837. godine pa do svoje smrti.[788] Zaslužan je za moderniziranje i popularizaciju parka Maksimir koji je neko vrijeme po njemu nosio ime.[789]

Pomagao je razvoj gospodarstva, na njegov je prijedlog osnovano Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo 1841. godine, kojem je bio predsjednik i koje je izdavalo *Gospodarski list*.[790]

Dao je tiskati od 1850. do 1867. godine na hrvatskom i latinskom jeziku sve svoje govore, okružnice, poslanice u *Selectiores encyclicae literae et dictiones sacrae* što može

---

[782] S. RAZUM, »Uloga i značenje nadbiskupa Jurja Haulika u uzdignuću Zagrebačke nadbiskupije«, str. 48.

[783] Više o sestrama milosrdnicama i njihovom dolasku u Zagreb u: Berislava VRAČIĆ, Alfonza KOVAČIĆ, *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga : s kućom maticom u Zagrebu: 1845. - 1995.*, Zagreb, 1996. i *Kratka povijest Družbe sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskoga u Zagrebu*, Zagreb, 1940.; Vladimir BAZALA, »Uloga zagrebačkih kanonika i biskupa u izgradnji i razvoju zagrebačkih bolnica«, *Bogoslovska smotra*, god. 39, br. 4, Zagreb, 1969., str. 468-491.

[784] Agneza SZABO, »Zagrebački nadbiskup Juraj Haulik i hrvatske središnje ustanove u Zagrebu, osobito između 1860. i 1869. godine«, *Tkalčić,* god. 3, br. 3, Zagreb, 1999., str. 165-179.

[785]U Knjižnici Metropolitani čuva se rukopisni Katalog Haulikove koji sadrži 932 naslova, oko 2600 svezaka knjiga s Haulikovim ex librisom. Više o Haulikovoj osobnoj knjižnici i doprinosu Metropolitani istražila je B. Budin u: M. Edith Branka BUDIN, »Knjižnica kardinala Jurja Haulika«, *Tkalčić,* god. 7, br. 7, Zagreb, 2003., str. 281-290.

[786] Knjižnica je bila smještena u kući Josipa Kriegera, danas Kamenita 2A, kod Kamenitih vrata; O. MARUŠEVSKI, »Juraj Haulik«, str. 468.

[787] Odigrao je također važnu ulogu u otvaranju tiskare Ljudevita Gaja, 1837. godine potaknuo je referatom predsjednika Ugarske dvorske kancelarije Fidela Pálffyja da odobri otvorenje tiskare. Ljudevit Gaj je 30. prosinca 1835. godine dao molbu da mu se odobri osnutak tiskare. Odobrenje je postalo političko pitanje, mađaroni se trude onemogućiti otvaranje tiskare. Ugarsko namjesništvo je u ožujku 1836. godine odbilo molbu. Gaj je opet poslao molbu dvorskoj kancelariji u Beču u kojoj navodi teške političke prilike i težnje ugarskog namjesništva da se ukinu hrvatske novine. Molba je odobrena 7. lipnja 1837., više u: J. HORVAT, *Povijest novinstva Hrvatske 1771-1939.*, str. 119-121.

[788] A. SZABO, »Sudjelovanje svećenstva zagrebačke (nad)biskupije u Hrvatskome narodnom preporodu između godina 1835. i 1848.«, str. 321-322.

[789] Andrej ŽMEGAČ, »Vrhovčev i Haulikov Maksimir«, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, god. 10, br. 2 (24), Zagreb, 2002., str. 169-178.

[790] Gospodarsko društvo je brzo prihvaćeno u društvu, zabilježeno je kako je do kraja 1841. godine u društvo pristupilo 84 članova, a do kraja sljedeće godine boroj članova se popeo do broja 630. Više o povijesti i važnosti Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva vidjeti u: Fran KURALT, *Rad hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva i njegov razvitak od godine 1841.-1883.*, Zagreb, 1884.; Goran ARČABIĆ, »Formiranje i rad Hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga društva u vrijeme preporoda (1841. - 1848.)«, *Povijesni prilozi*, br. 25, Zagreb, 2003., str. 309-328.

poslužiti kao izvor za istraživanje razdoblja njegova biskupovanja.[791] Pisane su latinskim jezikom.[792]

Bio je aktivan u politici. Kao biskup bio je namjesnik banske časti 1838. zbog bolesti bana Franje Vlašića, zatim nakon smrti Vlašića od 1840. do 1842. godine, te nakon odlaska bana Franje Hallera zbog srpanjskih žrtvi do imenovanja Josipa Jelačića za bana od 1845. do 1848. godine.[793] Godine 1848. se zahvalio na toj časti dok je kao banski namjesnik bio u Bratislavi na zasjedanju sabora. Priklonio se stavovima Gajeve Ilirske narodne stranke, naspram Hrvatsko-ugarskoj stranci. Na zasjedanjima hrvatskog i ugarskog sabora u razdoblju od 1839. do 1847. godine živo se zalagao za obnovu Hrvatskog Kraljevinskog vijeća kao samostalne vlade, uvođenje hrvatskog jezika u javne poslove, školstvo (članak 24 sabora 1840. godine), uzdignuće Akademije na rang Sveučilišta, te neovisnost Crkve u Hrvatskoj i Slavoniji od ugarske hijerarhije uzvišenjem biskupije na nadbiskupiju. Oštro je osudio ugarsku hegemonističku politiku na zasjedanjima sabora tijekom 1840. godine, pogotovo po pitanju nametanja mađarskog jezika.[794]

U skladu sa svojim stavovima prekinuo je veze s ugarskim biskupima 1848. godine, u vrijeme prekida političkih veza Hrvatske i Ugarske. Kralj Ferdinand I. je odredio upravo Haulika da izvrši instalaciju Josipa Jelačića za bana, u tom smislu mu je poslao pismo prvo u Bratislavu, potom u Beč jer je Haulik u međuvremenu napustio Bratislavu.[795] Haulik je odustao od ustoličenja Jelačića za bana, umjesto njega je to učinio srpski patrijarh i mitropolit Josif Rajačić. Razlog odustajanja bila je demonstracija poslanstva koje je kralju nosilo zahtjeve naroda na čelu s Ljudevitom Gajem. Izgrednici su mu izjavili da žele da odstupi i da se ne vraća u Zagreb jer mu ne mogu zajamčiti osobnu sigurnost jer je bio neprijatelj naroda.[796] Smatrali su Haulika odgovornim za neuspjeh izaslanstva kod kralja s programom *Zahtijevanja naroda*. Haulik je tada želio odustati od dužnosti kraljeva povjerenika za

[791] Poslanice su tiskane u *Katoličkom listu*, a neke su: *Ob ugledu* u: *Zagrebački katolički list,* god. 18, br. 7, Zagreb, 14. veljače 1867., str. 55-56; O dualizmu *u: Zagrebački katolički list,* god. 18, br. 40, Zagreb, 03. listopada 1867., str. 318-319; *O jednakosti* u: *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 4, Zagreb, 28. siječnja 1869., str. 29-31 i *O gojitbi i obuci* u: *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 11, Zagreb, 12. ožujka 1869., str. 85-87.
[792] S. RAZUM, »Uloga i značenje nadbiskupa Jurja Haulika u uzdignuću Zagrebačke nadbiskupije«, str. 50.
[793] A. SZABO, »Zagrebački (nad)biskup Juraj Haulik i hrvatski narodni preporod: (1835.-1848.)«, str. 32-33.
[794] *Isto*, str. 39-40.
[795] Više o Hauliku i ustoličenju Jospia Jelačića za bana vidjeti u: Josip KOLANOVIĆ, »Zagrebački biskup Juraj Haulik i ustoličenje bana J. Jelačića«, *Fontes*, br. 3, Zagreb, 1997., str. 177-206.
[796] Povod za ovakvo istupanje dijela zastupnika hrvatskog Sabora bilo je Haulikovo protivljenje *Zahtijevanjima naroda*, pogotovu ukidanju celibata. Josip Kolanović na kraju članka u časopisu Fontes donosi prijepis 19 pisama korespondencije Haulika s kraljem Ferdinandom, potkancelarom Ladislavom Szögyényem, Zagrebačkim kaptolom, kanonikom Ivanom Kraljem, Franjom Staudarom, grofom Karlom Draškovićem, knezom Esterhazyem, Vinkom Tekelfalusijem i Požeškom županijom koja rasvjetljavaju tadašnju situaciju oko odstupanja Haulika. Pisma se nalaze u Nadbiskupijskom arhivu u Zagrebu među predsjedničkim spisima biskupa Jurja Haulika, više u J. KOLANOVIĆ, »Zagrebački biskup Juraj Haulik i ustoličenje bana J. Jelačića«, str. 180-206.

instalaciju bana i svih ostalih dužnosti koje vrši banski namjesnik pa čak i od biskupske časti. Tražio je od kralja pismenim putem da ga razriješi potonjih državnih dužnosti.[797] Ipak se, Haulik nakon dobivene potpore Zagrebačkog kaptola i brojnih pojedinaca – kanonika Ivana Kralja, Narodne skupštine Požeške županije etc. vratio u Zagreb 14. lipnja 1848. godine kada je Sabor počeo s radom.[798] Haulik se nije htio prije vratiti također zbog povrede prava zagrebačkog biskupa time što je prvo mjesto do bana u Saboru koje pripada zagrebačkom biskupu zauzeo karlovački mitropolit, a izgovor mu je bila bolest iako je zapravo smatrao kako je za narod bolje da se prije početka rada Sabora ne vraća.[799]

Nakon 1849. godine politički se približava Beču u strahu od dualizma, te smatra kako je za Hrvatsku najbolje nagoditi se izravno s kraljem. U skladu s tom politikom ne podupire u zasjedanju hrvatskog sabora 1861. godine obnovu tješnjih veza s Ugarskom.[800] Na tom je zasjedanju sabora bio kraljevski povjerenik za svečano ustoličenje bana Josipa Šokčevića, član drugog ovjeritbenog odbora, te član i predsjednik drugog stalnog saborskog odbora za ispitivanje molbi podnesenih saboru. Uslijed bolesti bio je prisiljen odbiti članstvo u deputaciji koja je trebala u Beč kralju nositi službenu predstavku o vraćanju Dalmacije s otocima i Vojine krajine pod vlast hrvatskog sabora.[801]

Kako su Hauliku stajališta Samostalne stranke Ivana Mažuranića bila bliska, ulazi u potonju 1863. godine.[802] Stranaka je doživjela neuspjeh na izborima sa svojom politikom podržavanja bečke unitarne politike. Na zasjedanju sabora 1865.-1867. godine Haulik je

---

[797] Prijepis pisma Haulika kralju Ferdinandu I. i potkancelaru Ladislavu Szögyényju u kojima traži razrješnje dužnosti donosi u cijelosti Josip Kolanović u: J. KOLANOVIĆ, »Zagrebački biskup Juraj Haulik i ustoličenje bana J. Jelačića«, str. 191-192.

[798] Zahvaljujući nagovoru baruna Franje Kulmera Haulik je odustao od namjere napuštanje mjesta zagrebačkog biskupa. Postoji Haulikovo pismo od 13. svibnja 1852. godine u kojem se zahvaljuje Franji Kulmeru šta nije odstupio s mjesta zagrebačkog biskupa 1848. godine, više u: Juraj LAHNER, »Gajeva demonstracija proti zagrebačkome biskupu Hauliku«, *Croatia sacra. Arbiv za crkvenu povijest Hrvata,* god. 13-14, br. 22-23, Zagreb, 1944., str. 61-71.

[799] U još jedan sukob Haulik dolazi nakon što je odbio molbu Srpskog narodnog odbora upućenu preko Banskog vijeća katoličkim biskupima da služe misu zadušnicu za srpskog vojvodu i austrijskog generala Šupljikca. Više u: V. ŠVOGER, »Vjerska problematika u zagrebačkom liberalnom tisku 1848.-1852.«, str. 130-134.

[800] Agneza Szabo je obradila 12 govora Haulika na zasjedanjima Hrvatskog sabora 1861. i 1865. godine u članku: Agneza SZABO, »Govori zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika u Hrvatskome saboru 1861. te 1865.-1867. godine«, *Tkalčić,* god. 1, br. 1, Zagreb, 1997., str. 487-561.

[801] Haulik je prema tiskanim Saborskim dnevnicima bio prisutan na saborskim sjednicama tijekom 1861. godine ali je imao samo tri govora i dvije opaske o istom pitanju – postavljanju svećenika Senjske biskupije Matije Sladovića za kanonika. Prvi govor je bio povodom ustoličenja J. Šokčevića za bana. U drugom govoru podržava saborsku većinu i realnu uniju s Ugarskom ali uz određene uvjete. Treći najduži govor se odnosi na veljački patent i ulazak Hrvatske u Bečko Državno vijeće, više u: A. SZABO, »Govori zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika u Hrvatskome saboru 1861. te 1865.-1867. godine«, str. 487-496.

[802] Samostalan narodna stranka je osnovana 1863. godine, na čelu su joj bili Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević, Makso Prica i Juraj Haulik. Politika stranke se temeljila na samostalnom državnom pravu Hrvatske, pripadnici stranke su bili protivnici realne unije s Ugarskom, smatrali su da Hrvatska treba urediti svoj položaj unutar Monarhije samostalno, da samostalno sklopi savez sa ostalim narodima Monarhije. Na izborima 1865. godine pobijedila je Narodna stranka, tako su pregovori s Bečom propali i ubrzo je uslijedila Austro-Ugarska nagodba: T. MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, str. 232-233.

sudjelovao kao virilni član, te banski namjesnik. Prvi je govor održao na prvoj sjednici, pozdravni govor u čast bana Šokčevića.[803] Kao član drugog ovjeritbenog odbora zalagao se da se članovima Banskog stola osigura mjesto u Saboru.[804] Haulik se svojim govorima u saboru zalagao za rješavanje državnopravnih odnosa izravno s kraljem jer je očito da Ugarska neće prihvatiti članak 42.

Umro je u Zagrebu 11. svibnja 1869. godine.[805] Pokopan je u zagrebačkoj katedrali uz oltar sv. Ladislava, poprsje iznad njegova groba je izradio 1887. godine Ivan Rendić.

5. 4. *Andrija Jandrić*

Andrija Jandrić je rođen 18. listopada 1812. godine u Petrinji.[806] Školovao se u Zagrebu gdje je završio više nauke, a tonzuru je primio u prosincu 1830. godine nakon čega je primio četiri niža reda (13. ožujka 1831.) i nekoliko godina kasnije više redove (6., 8. i 12. kolovoza 1836.). Kao mladić učlanio se u zagrebačku Čitaonicu koja je okupljala mlade preporoditelje.[807]

Službu kapelana je vršio u Pleternici, Gorama i Zagrebu (sv. Marko) gdje je također prisegnuo za altariju[808] sv. Križa (7. siječnja 1845.). Bio je aktivan svećenik što je razvidno iz niza funkcija koje je obavljao i časti koje su mu dodijeljene, od njemačkog propovjednika u crkvi sv. Katarine, prebendara u zagrebačkoj katedrali (10. lipnja 1850.), zagrebačkog kanonika (7. svibnja 1860.), protokoliste (1860.-1864.), do arhiđakona bekšinskog (22. kolovoza 1867.),[809] i katedralnog arhiđakona (1880.).[810] Službu župnika je vršio u župi sv.

---

[803] Agneza Szabo je sažela Haulikovu politiku na ovom zasjedanju sabora – priznavanje zajedničkih poslova s Austrijom, u slučaju neuspijeha pregovora s Ugarskom na temelju čl. 42. s prijašnjeg sabora, treba se sporazumijeti s Austrijom. Više o djelovanju Haulika na saborskim zasjedanjima 1865.-1867. godine u : A. SZABO, »Govori zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika u Hrvatskome saboru 1861. te 1865.-1867. godine«, str. 496.

[804] Na Saboru je Hulik još progovorio o zadovoljstvu što se sabor izmirio – došlo je do podijeljenosti sabora oko izbora potpredsjednika Sabora, a sva ostala istupanja su vezana uz rješenje državnopravnih poslova.

[805] *Narodne novine*, god. 35, br. 106, Zagreb, 11. svibnja 1869. godine.

[806] Više o Andriji Jandriću pogledati u: *Schematismus cleri arhi-dioecesis Zagrabiensis pro anno MDCCCLXI*, Zagrabiae; Ljudevit IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, sv. 3, Zagreb, 1924., str. 1001-1002.

[807] A. SZABO, »Sudjelovanje svećenstva zagrebačke (nad)biskupije u Hrvatskome narodnom preporodu između godina 1835. i 1848.«, str. 324.

[808] Altarija je kapital koji se ulaže za financiranje crkvenih misa. Više u: *Hrvatski jezični portal* online, URL: http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search (zadnje posjećeno 07. ožujka 2014.).

[809] Strossmayer spominje u pismu Račkome kako je A. Jandrić bekšinski arhiđakon. Više u: *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga druga, ur. Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb, 1929., str. 268.

[810] I. Ulčnik je zabilježio kako se A. Jandrić zaredio 1836. godine, bio kapelan u župi sv. Marije, potom 6 godina oltarnik u župi sv. Marka u Zagrebu, prebendar prvostolne crkve, te novoveški župnik od 1853. do 1860. godine. Nadalje navodi da je Jandrić kao novoveški župnik obnovio i popravio župnu crkvu. Više u: HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 2613.

Ivana u Novoj Vesi (prisegnuo 14. lipnja 1853.), tamo je također više godina vršio dužnost nadstojnika nemoćnih svećenika i poslije potpredsjednika odbora za uređenje svećeničkih mirovina. Uz sve navedeno bio je i prorektor sjemeništa i potpredsjednik ženidbenog suda (1873.) te predsjednik odbora za restauraciju katedrale. Prema izvještaju *Katoličkog lista* izabran je s kanonikom F. Gašparićem, 1869. godine nakon smrti nadbiskupa Haulika, ravnateljom i gospodarom nadbiskupskih dobara. No, ugarsko ministarstvo financija je izdalo zapovijed hrvatskom ravnatelju financija da odmah preuzme vlast nad nadbiskupskim dobrima i postavi povjerenike koji će tim dobrima upravljati dok se nadbiskupsko mjesto ne popuni.[811] Ban Rauch je nakon dobivene obavijesti poslao prosvjed predsjedniku ministerija jer su crkveni poslovi, isto kao i vjerozakonska zaklada i njezina uprava, a prema tome i uprava nadbiskupskim dobrima, spadali prema Nagodbi u autonomne poslove. Namjesničko vijeće je potvrdilo kaptolovo imenovanje Jandrića za ravnatelja nadbiskupskih dobara, uz plemića A. Kuševića.[812] Zahvaljujući njihovoj dobroj upravi povećali su vrijednost crkvenih dobara, te su dobili za to određenu novčanu nagradu.[813]

Bio je vrlo aktivan u gospodarskim pitanjima, pogotovo kao predsjednik gospodarskog odbora izabran 1876. godine. Već je sljedeće godine izradio osnovu o preustrojstvu kaptolskih hrvatskih vlastelinstva, koja je djelomično prihvaćena i kojom je proširen djelokrug dekana. O njegovu zanimanju za gospodarstvo svjedoči pismo upućeno Stjepanu Pejakoviću[814] u kojem mu se zahvaljuje kao sugrađaninu Petrinje što se brine o utemeljenju *Gospodarstvene bratovštinine Petrinjske* i moli da ga preporuči Bratovštini kao »Bratovštinara – utemeljitelja«.[815] Jandrić je uvidio važnost gospodarskog razvoja koji se očituje osim u gospodarstvu i u »moralnom i materijalnom blagostanju«, te je priložio obveznicu od 100 for. sa željom da se kamate svake godine isplate onoj petrinjskoj obitelji koja proizvede najviše lana. Ovo je pismo, osim toga i svjedočanstvo njegove privrženosti rodnom kraju, iskreno je zahvalan Pejakoviću kao rodoljub za sve što je učinio za njihov rodni grad, kako kaže »milu našu Petrinju«. Iznajmio je 1861. godine altarijski vinograd

[811] Više u: *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 21, Zagreb, 27. svibnja 1869., str. 167.
[812] Vijest o Jandrićevu imenovanju u: *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 25, Zagreb, 24. lipnja 1869., str. 198.
[813] Molba upravitelja dobara nadbiskupije upućena preko Odjela za bogoštovlje Zemaljskoj vladi u Zagrebu 19. travnja 1871. godine u: HR-HAD-78, fond Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), sv. 6, br. 428, god. 1870., kut. 27. Molba im je odobrena od bana i isplaćen im je određeni iznos u prosincu 1871. godine u: *Isto*.
[814] Stjepan Pejaković (Petrinja 1818.-Petrinja 1904.) političar i publicist, bio je saborski zastupnik i ministarski perovođa u Beču do 1870. godine kada je umirovljen. Nakon toga vraća se u Petrinju gdje je 12 godina bio gradonačelnik. Više u: »Pejaković, Stjepan«, *Hrvatska enciklopedija,* sv. 8, (gl. ur. Slaven RAVLIĆ), Zagreb, 2006., str. 361.
[815] Pismo je datirano s 19. rujnom 1866. godine i čuva se u: HR-AHAZU-49, sign. XV-29, Ia, br. 5. Više o Bartovštini u: Ivica GOLEC, »Stjepan Pejaković i Gospodarstvena bratovština petrinjska (1864.-1871.)«, *Petrinjski zbornik,* br. 4, Petrinja, 2001., str. 29-65.

Podkova, koji su imali pravo uživati protokoliste kao vlasništvo altarije sv. Jeronima, na 10 godina uz godišnju naknadu od 10 for. i uvjet da isti uredi zbog zapuštenog stanja uslijed stalnog mijenjanja uživatelja.[816]

Politička aktivnost Jandrića se očituje u njegovu parlamentarnom radu. Sudjelovao je u radu Sabora na zasjedanju od 1868. do 1871. godine kao zastupnik grada Zagreba.[817] U pismu F. Račkog biskupu Strossmayeru uoči izbora 1872. godine, Rački javlja kako mađaroni agitiraju ali više nisu jedinstveni jer su Aurel Kušević i kanonik Jandrić izašli iz vladina osrednjeg odbora.[818]

Jandrića je udarila kap 1880. godine, a nakon četiri godine, 16. listopada 1884. godine, umro je u kuriji broj 1.[819]

5. 5. *Ivan Kralj*

Ivan Kralj rođen je u Varaždinu 12. svibnja 1792. godine.[820] Osnovnu naobrazbu i gimnaziju, do šestoga razreda, završio je u rodnom gradu, a potom odlazi u sjemenište u Zagreb gdje je završio teologiju i filozofiju 1814. godine. Tonzuru i četiri niža reda primio je 17. prosinca 1828., a više redove 11. i 21. rujna 1814. godine.[821] Prezbiterat je primio 30. svibnja 1815. godine uz dispenzu od 11 mjeseci i 18 dana. Prva služba koju je obavljao bila je kancelista (pisar) u pisarni biskupa Vrhovca, te biskupov protokolista i ceremonijar. Od svibnja 1821. godine bio je u župi Pokupsko, te od kolovoza 1835. godine u Vugrovcu. Biskup Alagović mu je dodijelio 1836. godine službu svoga tajnika i ravnatelja biskupske pisarne, a godinu dana kasnije instaliran je za zagrebačkog kanonika. Ubrzo nakon toga postao je kanonik a latere kod biskupa Haulika, prisjednik zagrebačkog i torotalskoga župnog suda. Godine 1847. postao je čazmanski arhiđakon, a osam godina kasnije kustos. Vršio je

---

[816] Prema ugovoru vinograd bi mu ostao i ako ne bi više vršio dužnost protokolista. Više u: Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, str. 968.

[817] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 75.

[818] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 162.

[819] Vijest o tome kako je Jandrića udarila kap pismu Strossmayera Račkom u: *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga druga, str. 267. Vijest o mjestu i vremenu smrti pak donosi Ivančan u: *Podatci o zagrebačkim kanonicima*, str. 1002.

[820] Više o Ivanu Kralju vidjeti u: *Schematismus cleri arhi-dioecesis Zagrabiensis per anno MDCCCLV*, Zagrabiae; *Pučki prijatelj*, god. 8, br. 5, Varaždin, 1874., str. 33-34; Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, str. 968-969; M. GRLOVIĆ, *Album zaslužnih Hrvata*, br. 56; *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925.*, Zagreb, 1990., str. 144. Također nekrolozi u: *Naša sloga*, god. 9, br, 5, Trst, 1. ožujka 1878., str. 18.

[821] Tonzura je u kršćanstvu, striženje kose u redovnika i klerika kao znak predanja Bogu. Ovaj je običaj uveden vrlo rano, od srednjeg vijeka, na zapadu su ju vršili opati ili biskupi, a vezana je bila s primanjem u duhovni stalež. Tonzura se obavezno vršila do 1972. godine, u: *Opći religijski leksikon*, (ur. Adalbert REBIĆ), Zagreb, 2002., str. 96.

1851. godine službu protokoliste i prelata Banskog suda, dok ga kralj nije riješio te dužnosti te mu u znak zahvalnosti dodijelio red željezne krune trećega reda.[822] Imenovan je 1854. godine zagrebačkim prepozitom i vranskim priorom, a iste je godine vršio vizitacije na području gorskog i zagorskog arhiđakonata, te je postao likopolitanski biskup prekanoniziran u studenom 1854. godine.[823] Od tada je bio generalni vikar zagrebačkog nadbiskupa, te zagrebački prepozit. Kao posvećeni biskup likopoljski i veliki predstavnik prvostolnog zagrebačkog Kaptola dijelio je sv. potvrdu 21. lipnja 1864. godine u župi Ivanec.[824] Kaptol je nakon smrti nadbiskupa Haulika predložio Hrvatskom ministru Kralja za kaptolskog vikara 1869. godine, a ministar je pak isto predložio predstavkom kralju Franji Josipu, koji je svojim rješenjem imenovanje potvrdio.[825] U *Katoličkom listu* s odobravanjem javili kako je Kralj imenovan vikarom.[826] Nadbiskup Mihalović je Kralja 1870. godine imenovao generalnim vikarom.[827]

Što se tiče njegova političkog angažmana, još u vrijeme ilirizma bio je član Čitaonice zagrebačke od 1838. godine i financijski utemeljitelj Matice 1847.-1849. godine,[828] također je poznato kako je podržao biskupa Haulika u vrijeme demonstracija koje je predvodio Ljudevit Gaj.[829] Sudjelovao je također u radu sabora Trojedne kraljevine 1861. kao virilni član na osnovu banske pozivnice, 1865. izabran za kotar Stubica ali i kao virilni član te 1868. godine ponovno kao virilist.[830] Na sljedećem zasjedanju sabora, 1872. godine, izabran je za kotar Stubica – Vrbovec, ali je također pozvan i kao virilist.[831] Prema pismu koje je uputio M. Mrazoviću uoči izbora, nije želio biti kandidat za Stubički kotar zbog bolesti.[832] Štoviše predlaže Mrazoviću da se kandidira jer smatra da će tako najbolje proći na izborima, pogotovo kod seljaštva. Spominje Titeka (Metel) Ožegovića kao kandidata kojem bi poklonio svoje povjerenje, ali na kraju napominje da Mrazović zna najbolje, te da će on pokušati slijediti što je bolje moguće njegove upute.[833]

---

[822] Više o priznanju u: *Zagrebački katolički list*, god. 3, br. 29, Zagreb, 19. srpnja 1851., str. 227.
[823] Vijest o o imenovanju gorskim i zagorskim arhiđakonom i priorom Auranae u: *Zagrebački katolički list,* god. 5, br. 6, Zagreb, 11. veljače 1854., str. 46.
[824] Iz *spomenice župe Sv. Marije Magdalene Ivanec* za 1864. godinu.
[825] HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 3039.
[826] *Zagrebački katolički list*, god. 18, br. 19, Zagreb, 13. svibnja 1869., str. 152.
[827] Više u: *Zagrebački katolički list,* god. 21, br. 33, Zagreb, 18. kolovoza 1870., str. 306.
[828] A. SZABO, »Sudjelovanje svećenstva zagrebačke (nad)biskupije u Hrvatskome narodnom preporodu između godina 1835. i 1848.«, str. 324 i 327.
[829] Više u: J. KOLANOVIĆ, »Zagrebački biskup Juraj Haulik i ustoličenje bana J. Jelačića«, str. 196-197.
[830] Agneza SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 29, 46 i 74.
[831] *Isto*, str. 83.
[832] HR-AHAZU-45, sign. XV-46, A/Kralj br. 1.
[833] *Isto*.

Kralj je bio poznat po svom karitativnom radu, novčano je pomagao učenike zagrebačke i varaždinske gimnazije, realku i preparandiju. Oporučno je ostavio novčane zaklade za crkve, škole, učenike, samostane.[834] Poklonio je 1868. godine siromašnim učenicima zagrebačke realke 50 forinti, a učenicima zagrebačke i varaždinske gimnazije po 100 forinti.[835] Poznato je kako je financirao tiskanje Škarićeva prijevoda Svetoga pisma koji je bio prvi prijevod Svetog pisma na hrvatski jezik, ikavski govor štokavskog narječja, a uzimao je u obzir i tekstove na hebrejskom, aramejskom i grčkom.[836] Izabran je na glavnoj skupštini Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu za ravnatelja u siječnju 1847. godine[837] i za predsjednika društva Skladnoglasja 1850. godine.[838] Angažiran je u raznim institucijama osim već spomenute Čitaonice i Matice, bio je također jedan od utemeljitelja Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (1841.), potom Društva sv. Jeronima (1869.), Narodnog muzeja, Sveučilišta (1865.), JAZU-a (1861.) i Društva za povjesnicu jugoslavensku (1851.).[839] Zabilježeno je kako je bio pretplatnik časopisa *Gospodarski list* i *Dragoljub* (1867/8.).

Ivan Kralj umro je 21. veljače 1878. godine,[840] a rješenjem od istog dana je Zemaljska vlada dopustila sahraniti ga u Prvostolnu crkvu.[841]

5. 6. *Mirko Ožegović*

Potomak plemićke obitelji, Mirko Ožegović, rođen je 30. rujna 1775. godine u mjestu Vinarcu na križevačkom području.[842] Gimnaziju je završio u Križevcima, te je potom u

---

[834] Kraljeva ostavština je podijeljena tako da su rođaci dobili pola, a druga polovica je namijenjena za stipendije, jedna stipendija u zagrebačkom konviktu, jedna u samostanu Uršulinki u Varaždinu, jedna za učenika gospodarsko-šumarskog učilišta u Križevcima etc. Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima,* str. 969.

[835] *Novi Pozor,* god. 2, br. 104, Beč, 21. siječnja 1868. U arhivu Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (dalje Arhiv KBF) pohranjen je dopis rektorata Kraljevskog Sveučilišta Franje Josipa I. od 20. svibnja 1885. godine zemaljskoj blagajni da isplati u ime zaklade biskupa Kralja za odgoj djece oba spola stipendiju u iznosu od 200 forinti slušatelju Bogoslovnog fakultetaza godinu 1885/86. Više u: Arhiv KBF, Urudžbeni zapisnik, spis br. 3689.

[836] Važnost je ovoga prijevoda Ivana Matije Škarića zato što je ovo drugi tiskani štokavski ikavski prijevod Svetoga pisma. Tiskan je u Beču od 1858. do 1861. godine u 70 sveščića uvezenih u 12 svezaka više u: Ivana VRTIČ, »O jeziku Škarićeva prijevoda *Svetoga pisma*«, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikovlje,* vol. 33, br.1, Zagreb, 2007.

[837] *Sv. Cecilija*, god. 20, br. 3, Zagreb, 1926., str. 85; više o povijesti Hrvatskog glazbenog zavoda vidi: Ladislav ŠABAN, *150 godina Hrvatskog glazbenog zavoda*, Zagreb, 1982.

[838] J. HORVAT, J. RAVLIĆ, »Pisma Ljudevitu Gaju«, str. 272. Više o društvu *Skladnoglasje* u: Franjo Emanuel HOŠKO, »Zagrebački bogoslovi u vrijeme preporoda«, *Croatica christiana periodica*, god. 3, br. 4, Zagreb, 1979., str. 173-174; Irena KAMENAROVIĆ-TONKOVIĆ, Mirjana GULIĆ, *Raspjevana hrvatska pjevačka društva*, Zagreb, 2006.

[839] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* II, str. 235.

[840] *Naša sloga*, god. 9, br. 5, Trst, 1878., str. 18.

[841] Riješenjem br. 3838 Zemaljske vlade određeno je da se tijelo Kralja treba balzamirati i položiti u kovani lijes, a grobnica se mora zazidati. Više u: HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 3039.

Zagrebu krenuo u Mudroslovnu akademiju. Tijekom studiranja je imenovan prefektom zagrebačkog plemićkog odhranilišta, a nakon završenog studija imenovan je bilježnikom Banskog stola. Ipak, prekinuo je svoju pravničku karijeru 1798. godine kada je upisao bogoslovni fakultet u Zagrebu. Zaredio ga je 1801. godine Maksimilijan Vrhovac.

Kao svećenik je djelovao prvo u Konjšćini u službi kapelana, a 1801. godine je premješten za župnika u Bisag, gdje je ostao do 1815. godine. Iste je godine imenovan zagrebačkim kanonikom. Samo dvije godine kasnije imenovan je ravnateljem plemićkog konvikta, a 1826. godine je postao prodirektor Zagrebačke akademije i nadzornik škola u Hrvatskoj.[843] Službu u Hrvatskoj je prekinuo 1829. godine kada je imenovan članom Suda sedmorice, najviše sudačke instance u Hrvatskoj i Ugarskoj sa sjedištem u Pešti. Godine 1834. odlazi u Senj kao senjsko-modruški biskup.[844] Kako se radilo o dvije združene biskupije, Ožegović je uveo neke organizacijske promjene (sjedinio je kaptole u Novom, Bakru i Bribiru). Dao je izgraditi novi biskupski dvor o svom trošku. Uočio je potrebu svećenika svoje biskupije za financijskom pomoći i trudio se upozoriti javnost na ovaj problem.[845]

Mnogo je učinio za obrazovanje u svojoj biskupiji – ponovno je otvorio senjsku gimnaziju kojoj je 1843. godine priznato pravo javnosti, 1857. godine je kupio zgradu i uredio ju za potrebe zavoda za siromašne ali darovite učenike. Zavod se po njemu zvao *Ožegovićianum*.[846] Neko je vrijeme bio upravitelj Glazbene akademije u Zagrebu, a u svojoj je biskupiji proširio kor senjske katedrale i osnovao glazbeno društvo koje M. Bogović smatra zametkom današnjeg glazbenog društva sv. Cecilija.[847]

Bio je politički aktivan kao saborski zastupnik po virilnom pravu. Na zasjedanju sabora 1848. godine predvodio je delegaciju koja je dovela J. Jelačića na ustoličenje za bana i tim je povodom služio staroslavensku misu u crkvi sv. Marka u Zagrebu. Bio je suradnik Lj. Gaja i drugih preporoditelja. Prvi je od hrvatskih biskupa uveo narodni jezik u svoju kancelariju

---

[842] O Mirku Ožegoviću pogledati u nizu članaka o njegovom životu, radu, bolesti te smrti objavljenom u *Zagrebačkom katoličkom listu,* god. 20, br. 1, Zagreb, 07. siječnja 1869., str. 5-6; *Isto*, br. 2, 14. siječnja 1869., str. 14-15; *Isto*, br. 3, 21. siječnja 1869., str. 21-22, *Isto,* br. 4, 28. siječnja 1869., str. 37; *Isto,* br. 12, 25. ožujka 1869., 93-94; M. GRLOVIĆ, *Album zaslužnih Hrvata*, br. 92; *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*., str. 204; Mile BOGOVIĆ, »Biskup Mirko Ožegović«, *Senjski zbornik,* vol. 17, Senj, 1990., str. 249-260; Mile BOGOVIĆ, »Senjski biskup Mirko Ožegović (1833.-1869.)«, *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci*, god. 14, br. 11, Križevci, 2013., str. 183-188.

[843] M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, str. 276.

[844] Detalje oko njegova dolaska u Senj pogledati u: Željko HOLJEVAC, »O ustoličenju biskupa Mirka Ožegovića u Senju 1834. godine«, *Senjski zbornik,* vol. 30, Senj, 2003., str. 273-286.

[845] M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, str. 171-173.

[846] Više o gimnaziji i njezinom ponovnom osnutku u: M. BOGOVIĆ, »Senjska gimnazija od osnutka do smrti biskupa Mirka Ožegovića (1725.-1869)«, str. 12-15.

[847] M. BOGOVIĆ, »Biskup Mirko Ožegović«, str. 252-253.

1848. godine uočivši važnost njegovanja i širenja materinjeg jezika. Borio se na zasjedanjima Ugarskog sabora u Požunu za hrvatska municipalna prava te protiv mađarizacije. U nekoliko brošura na latinskom jeziku, koje je napisao kao odgovor na mađarske brošure, branio je prava hrvatskog naroda. Pisao je o hrvatskim granicama u 10. stoljeću i zajednici Hrvata i Mađara – osporio je tvrdnje kako je mađarska granica sezala do Save i kako su Mađari za Kolomana porazili Hrvate. Ušao je i u polemiku s mađarskim povjesničarima Gyurikovitsom i Féjerom koji su tvrdili kako su Mađari podjarmili Hrvate.[848]

Dobio je niz priznanja za svoj javni rad. Osim zagrebačkog kanonika bio je imenovan varaždinskim (1827. godine) i čazmanskim arhiđakonom (1832. godine). Kralj ga je imenovao svojim tajnim savjetnikom 1849. godine, a 1852. godine je odlikovan Leopoldovim križem te je šest godina kasnije dobio titulu baruna. Od pape je pak imenovan kućnim prelatom s naslovom rimskog grofa. Umro je u dubokoj starosti 8. siječnja 1869. godine.[849]

5. 7. *Luka Petrović*

Luka Petrović je rođen u Slunju 15. listopada 1805. godine.[850] Srednju je školu pohađao u Karlovcu i Grazu, a filozofiju je uspješno završio u središnjem sjemeništu u Pešti (1831.-1835. godine). Za svećenika je zaređen 1834. godine, te je u Senju određen za ceremonijara i tajnika biskupa Ožegovića. Potom je krenuo u Beč na studij teologije. Biskup Ožegović ga je predložio za profesora crkvene povijesti i kanonskog prava Teološkog studija u Senju.[851] Ovu je službu obavljao od 1838. sve do 1850. godine, a u međuvremenu je izabran za senjskog kanonika, ravnatelja biskupske kancelarije u Senju i prefekta gimnazije.[852] Izabran je također

---

[848] Više o Ožegovićevim spisima i govorima u: M. BOGOVIĆ, »Biskup Mirko Ožegović«, str. 54-255.

[849] *Narodne novine*, god. 35, br. 6, Zagreb, 09. siječnja 1869. godine.

[850] O Luki Petroviću pogledati u: *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 1, Zagreb, 07. siječnja 1869., str. 5; *Schematismus venerabilis perpetuo per aequalitatem unitarum Segniensis et Modrussiensis seu Corbaviensis dioecesium cleri,* Flumine; Carolostadtt, Zagrabiae et Segniae 1836-1841, 1847.; Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.,* str. 992; Ivan DEVČIĆ, »Senjsko bogoslovno učilište«, *Senjski zbornik,* vol. 16, Senj, 1989., str. 61; Mile BOGOVIĆ, »Znamenite ličnosti senjskoga filozofskog i teološkog učilišta 1806.-1940«, *Senjski zbornik,* vol. 26, Senj, 1999., str. 292; *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije,* (ur. Mile Bogović), Zagreb-Rijeka, 1999., str. 19, 33, 36, 117, 176-179; Blaženka LJUBOVIĆ, »Znameniti ljudi senjskog sjemeništa«, *Riječki teološki časopis*, god. 15. br. 2 (30), Rijeka, 2007., str. 544.; Boris KUKIĆ, »Luka Petrović«, u: *Das »Frintaneum« in Wien und seine Mitglieder. Ein biographisches Lexikon*. sv. II, (prir. R. KLIEBER, I. HORBEC, O. TURIY), (u tisku: Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014.).

[851] Podatak u: B. KUKIĆ, »Luka Petrović«, (u tisku: Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014.). Kod M. Bogovića piše kako je 1840. godine doktorirao bogoslovlje (teologiju), u: *Visoko školstvo na području Riječko-senjske metropolije,* str. 176.

[852] M. BOGOVIĆ, »Senjska gimnazija od osnutka do smrti biskupa Mirka Ožegovića (1725.-1869.)«, str. 13, 25 i Stjepan SABLJAK, »Kronika Senjske gimnazije«, *Senjski zbornik,* vol. 17, Senj, 1990., str. 275.

za dvorskog kapelana u Beču 1851. godine.[853] Iste je godine postavljen za ravnatelja Augustineuma u Beču. Instaliran je zagrebačkim kanonikom 1854. godine.[854] Imenovan je ravnateljem sjemeništa, [855] profesorom crkvene povijesti i crkvenog prava (1852-1854), biblijskih proučavanja Novog zavjeta i hermeneutike (1855-1856), kateheze (1854-1863) i pastoralne teologije, didaktike i pedagogije (1856-1863). Potom je imenovan papinskim tajnim komornikom 1857. godine tijekom putovanja u Rim s nadbiskupom Haulikom,[856] opatom Blažene Djevice Marije de Ilda 1858. godine[857] i arhiđakonom de Camarca 1860. godine. Aktivan je bio i kao potpredsjednik duhovnog ženidbenog suda, ravnatelj pobožnih zaklada kaptola te direktor doma za nemoćne svećenike (1854-1856) i kuće za zaslužne svećenike (1857-1863). Zaslužan je i za vodstvo bratstva Srca Isusova od njegova osnutka 1855. godine.[858]

Tijekom njegove uprave sjemeništem došlo je do polemike između njega i uredništva *Pozora*.[859] Potonji časopis je donio vijest kako su iz sjemeništa otpuštena tri kvalitetna klerika jer su objavljivali članke u domaćim časopisima.[860] Ubrzo je u *Pozor* stigao Petrovićev odgovor.[861] Opovrgnuo je ovu tvrdnju navodom kako je samo jedan otpušten zbog pisanja u nekim bečkim novinama jer je klericima bilo strogo zabranjeno pisanje u časopisima na uštrb svog zvanja, a ostala dvojica su samovoljno otišla jer su shvatili kako nisu za svećenički poziv. Naveo je kako se upravo u zagrebačkom sjemeništu puno pisalo na narodnom jeziku i kako se poticalo bogoslove na pisanje članaka te objavljivanje u *Katoličkom listu*. Tijekom polemiziranja u *Pozoru* su osudili djelovanje unutar sjemeništa u kojem se branilo klericima korištenje narodnog jezika, te su branili klerike koji su morali napustiti sjemenište.[862] Nazvali su lažima gore navedene Petrovićeve tvrdnje. Razjasnili su da je razlog otpuštanja bogoslova što je u listu *Ost und West* branio biskupa Strossmayera od napada napisanih u listu *Gegenwart*. Nadalje su optužili Petrovića kako za učitelje promiče sebi pogodne bogoslove, dok sposobne i domovini sklone ljude zaobilazi[863]

---

[853] *Zagrebački katolički list,* god. 3, br. 20, Zagreb, 17. svibnja 1851., str. 156.
[854] *Zagrebački katolički list,* god. 5, br. 6, Zagreb, 11. veljače 1854., str. 47.
[855] Kao rektor sjemeništa u vrijeme apsolutizma donio je nekoliko doredbi o kleričkom udruženju, kako je objasnio klericima zbog spretnog izmicanja državnim vlastima. Više u: J. BUTURAC, *Povijest Zbora duhovne mladeći zagrebačke,* str. 41-42.
[856] *Zagrebački katolički list,* god. 8, br. 23, Zagreb, 06. lipnja 1857., str. 184.
[857] *Zagrebački katolički list,* god. 9, br. 20, Zagreb, 20. svibnja 1858., str.163.
[858] Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, str. 992.
[859] V. CECIĆ, »Rimokatolička crkva u hrvatskom društvu 1861-1869«, str. 912-913.
[860] *Pozor,* god. 3, br. 44, Zagreb, 22. veljače 1862.
[861] *Pozor,* god. 3, br. 48, Zagreb, 27. veljače 1862.
[862] *Pozor,* god. 3, br. 50, Zagreb, 01. ožujak 1862.
[863] *Pozor,* god. 3, br. 71, Zagreb, 27. ožujak 1862.

U politici je bio aktivan kao mađaron i saborski zastupnik na zasjedanjima 1848. i 1865. kao pripadnik zagrebačkog kaptola i 1868. godine kao izabrani zastupnik za grad Zagreb.[864] Tijekom saborskih zasjedanja zagovarao je pravo zagrebačkog Kaptola na sudjelovanje u Saboru i zabranu bogoslužja protestantskoj crkvi u Zagrebu i Daruvaru 1866 godine. Na saborskoj sjednici od 14. ožujka 1866. godine predloženo je da se evangelike vjerski izjednači s katolicima, a tome se Petrović žestoko usprotivio s biskupom V. Soićem, opravdavajući svoje stavove nacionalnim interesima.[865] Soić je tvrdio kako bi to bilo brisanje prošlosti, a Petrović je govorio s podsmjehom kako se radilo o maloj, neznatnoj zajednici koja je učila kako je čovjek nastao od majmuna i kojoj je moguće pripadati samo ako se u ništa ne vjeruje. Unatoč njihovu protivljenju, saborska je većina prihvatila ovaj prijedlog.[866]

Protiv izbora L. Petrovića za saborskog zastupnika 1868.-1871. godine pobunio se kanonik Josip Šušković koji se obratio pismenim putem Saboru s još 29 birača III. zagrebačkog izbornog kotara.[867] Pobunili su se protiv oktroiranog izbornog reda i nezakonitog izbora L. Petrovića jer biračima ratni porez nije bio dodan izravnom porezu. Smatrali su kako je razlog Petrovičeve pobijede pritisak izvršen na činovnike i utjecaj na birače potkupljivanjem glasova, opijanjem i nagovaranjem. Kanonik Šušković je bio predsjednik izbornog kotara i potpisao je zapisnik čime ga je priznao zakonski valjanim, a na temelju zapisnika je izdana vjerodajnica L. Petroviću prema kojoj je ovjerovljen zastupnikom. Prema saborskom poslovniku nije se više mogla uložiti žalba i time je odbijena, ali je proslijeđena dalje namjesničkom vijeću. Zastupnik Petrović se ogradio od svih optužbi da je vladin kandidat i bio je uvjeren kako su ga građani izabrali jer su smatrali da će doprinijeti gradu i građanima.[868]

Osim spornog izbora za saborskog zastupnika, problem se javio i oko Petrovićeva imenovanja pomoćnikom nadbiskupa. Luku Petrovića je nadbiskup Haulik predložio u Beču za svog pomoćnika, ali je barun Rauch uložio protiv imenovanja prigovor jer, kako je tvrdio, svećenstvo nije imalo u Petrovića povjerenja.[869] U *Novom Pozoru* su opisali L. Petrovića kao pristašu Bacha i veljačkog patenta, zamjerali su mu što je narušavao ugled Crkve svojim ponašanjem, optužili ga kako je tjerao klerike da pričaju njemački i želio je postati saborski

---

[864] A. Szabo netočno navodi kako je bio na zasjedanju 1868.-1871. virilni član, bio je narodni zastupnik III. zagrebačkog izbornog kotara. A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 47 i 74.
[865] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, 50. saborska sjednica od 14. ožujka 1866. godine, str. 497-498.
[866] *Isto*, str. 499.
[867] Optužba čitana i riješena na 4. saborskoj sjednici od 23. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 45.
[868] *Isto*.
[869] Vidjeti u: *Novi Pozor*, god. 1, br. 23, Beč, 01. listopada 1867. i *Isto*, god. 2, br. 96, Beč, 11. siječnja 1868.

zastupnik samo kako bi se što prije domogao biskupske časti.[870] Upravo je zbog svojih političkih uvjerenja naišao na otpor klera, pogotovo kada je trebao biti imenovan pomoćnim biskupom kardinala Haulika.[871]

Unatoč otporu, kralj Franjo Josip ga je imenovao, a papa potvrdio kalidonskim biskupom 1868. godine[872] i kardinalovim koadjutor (supomoćnik).[873] Iznenada je umro u silvestarskoj noći u svom krevetu 1869. godine od srčanog udara, prije nego li je uspio dobiti posvećenje.[874]

5. 8. *Franjo Rački*

Kanonik Franjo Rački rođen je u Fužinama 25. studenog 1828. godine.[875] Školovanje je započeo u rodnom gradu i nastavio u gimnaziji u Rijeci (1840-1842.), te potom u franjevačkoj latinskoj gimnaziji u Varaždinu, koju je završio 1846. godine. Nakon Varaždina odlazi u Senj gdje je ušao u sjemenište i uspješno studirao filozofiju do 1849. godine. Potom odlazi u bečki Pazmaneum 1852. godine na studij teologije, a iste je godine zaređen za svećenika u Senju gdje je predavao fiziku i matematiku. Tijekom studija u Beču upoznao je Strossmayera s kojim ostaje u bliskim vezama do smrti. Nakon što se zaredio, vraća se u bečki Augustineum na daljnji studij teologije, a tamo je i obranio disertaciju 1855. godine.[876]

Rački se nakon stečenih najviših akademskih titula iz teologije vraća u Senj gdje je na sjemeništu predavao crkvenu povijest i pravo, te je proučavao glagoljsku baštinu do 1857. godine kada je imenovan kanonikom Ilirskog kaptola sv. Jeronima u Rimu. Tijekom trogodišnjeg boravka u Rimu istraživao je arhivsku građu vezanu uz hrvatsku povijest, a

---

[870] *Novi Pozor*, god. 2, br. 117, Beč, 05. veljače 1868.
[871] *Isto*.
[872] Podatak o Petrovičevu imenovanju od 22. prosinca 1868. godine u: Nadbiskupijski arhiv Zagreb, fond Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište, fascikl Lu. Pet. 1 (lokalni broj spisa n. 98).
[873] Maja POLIĆ, »Studenti Augustineuma (Frintaneuma) s područja Riječke nadbiskupije/metrpopolije (zapadna Hrvatska)«, *Croatica christiana periodica*, god. 35, br. 67, Zagreb, 2011., str. 149.
[874] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga druga, str. 432 i detaljna vijest o smrti u: *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 1, Zagreb, 07. siječnja 1869., str. 4-5.
[875] Zahvaljujem kolegici Ivani Horbec na ustupljenim podacima. O F. Račkom vidjeti u: Tadija SMIČIKLAS, *Život i djela dra Franje Račkoga*, Zagreb, 1895.; Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, str. 1023-1025; M. GRLOVIĆ, *Album zaslužnih Hrvata*, br. 105; *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijsti od 925-1925.*, str. 223; Tomislav MARKUS, »Moderna civilizacija u stvaralaštvu Franje Račkoga«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 21 Zagreb, 2003., str. 243-265; M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*; T. MARKUS, »Društveni stavovi Franje Račkog«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 28, Zagreb, 2010., str. 173-199; Ivana HORBEC, »Franjo Rački«, u: *Das »Frintaneum« in Wien und seine Mitglieder. Ein biographisches Lexikon*. sv. II, (prir. R. KLIEBER, I. HORBEC, O. TURIY), (u tisku: Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014.).
[876] Ivana HORBEC, »Franjo Rački«, (u tisku: Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014.).

poznat je kao jedan od prvih modernih povjesničara. Objavio je niz izvora starije hrvatske i slavenske povijesti uz članke povijesne i teološke tematike, a osim u akademijinim časopisima *Rad* i *Starine*, objavljivao je također u *Pozoru* te *Vijencu*.[877]

Uslijed nemira nastalih u Italiji, vraća se u Senj. Po povratku radi kao školski nadzornik od 1863. do 1867. godine, a nakon osnivanja JAZU postaje njezin prvi predsjednik sve do 1886. godine kada je njegov reizbor odbio kralj. Ipak, ostao je na tom položaju do svoje smrti 1894. godine. Kao član i predsjednik Akademije vodio je sve blagajničke i ekonomske poslove, te je radio na njezinu unapređenju. U tom je smislu pokrenuo znanstvene časopise *Rad* i *Starine*, a zaslužan je također za osnivanje akademijine knjižnice, arhiva i velikog akademijinog rječnika. Uvidjevši važnost obrazovanja tražio je još 1862. godine da se oformi moderno sveučilište u Zagrebu sa četiri fakulteta.[878]

Izabran je 1877. godine kanonikom zagrebačkog kaptola te je vršio niz dužnosti i funkcija: bio je asistent na biskupijskom sudu (od 1877.), opat sv. Andrije od Bistrice (1878.), prosinodalni ispitivač, referent u regulativi, nadbiskupski upravitelj za predškole i osnovne škole, potom protokolist (1881.-1886.), branitelj ženidbe i redovničke veze (od 1882.), predsjednik ženidbenog suda (od 1893.), zamjenik kustosa katedrale, od 1882. do 1886. kaptolski bilježnik, a od 1883. arhiđakon.[879]

Na vjerskom polju je zagovarao slavensko bogoslužje, crkvenu uniju i kult Ćirila i Metoda. U tom su smislu nastale dvije njegove knjige 1850. godine o Ćirilu i Metodu. Protivio se državnoj kontroli Crkve, sekularizaciji nastave i civilnom braku. U politici se Rački još kao mladić upoznao s idejama Ilirskog pokreta, a uvođenjem Bachova apsolutizma okrenuo se jugoslavenskoj ideji.[880]

Rački je bio politički aktivan od 1861. godine kada se uključuje u rad Sabora kao predstavnik Senjskog kaptola i član Narodno liberalne stranke, 1865. godine kao predstavnik đakovačkog kaptola, 1868. kao zastupnik grada Senja, 1872. godine kao zastupnik kotara Čabar – Brod, pa sve do 1874. godine.[881] Kritizirao je bečki centralizam, kasnije Raucha i Hrvatsko-Ugarsku nagodbu, a zagovarao je državnu autonomiju i teritorijalnu cjelovitost Trojedne kraljevine, te reviziju Nagodbe. Nakon što je do revizije zaista došlo 1873. godine, ponovno se razočarao i odlučio se za političku pasivnost koja je trajala do 1880. godine, kada je nastojao sklopiti dogovor s drugim oporbenim strankama.

---

[877] M. GROSS, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, str. 25-50.
[878] T. MARKUS, »Društveni stavovi Franje Račkog«, str. 190-193.
[879] M. GRLOVIĆ, *Album zaslužnih Hrvata*, br. 105; Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, str. 1025.
[880] Ivana HORBEC, »Franjo Rački«, (u tisku: Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014.).
[881] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 30, 48, 80.

Rački je umro u Zagrebu 13. veljače 1894. godine. Zadužio je Hrvatsku ne samo radom u Akademiji, nego i svojim publicističkim radom – objavio je niz izvora starije hrvatske i slavenske povijesti uz članke povijesne i teološke tematike.[882] Osim navedenog, također je sa slavistima V. Jagićem i J. Torbarom pokrenuo prvi književno-znanstveni časopis u Hrvatskoj *Književnik* (1864.-1866.).[883]

5. 9. *Đuro Smičiklas*

Đuro Smičklas je rođen 14. prosinca 1815. godine u Reštovu (danas Karlovačka županija). Potomak je poznate grkokatoličke obitelji koja je dala, uz Đuru, još jednog biskupa – Gabrijela.[884] Po završetku gimnazije u Vinkovcima 1837. godine, primljen je u eparhijsko sjemenište u Zagrebu. Godinu dana nakon što je zaređen, 1842. godine, postao je župnik u Vrliki u Dalmaciji. Prvi je premještaj dobio 1846. godine u župu Kričke, također smještenu u Dalmaciji, a tamo je postavljen i biskupskim vikarom za Dalmaciju. Tri godine kasnije imenovan je novosadskim župnikom i dekanom bačko-srijemskim. Napredovao je u crkvenoj karijeri unutar grko-katoličke crkve: prvo kao kanonik čuvar a letere (1852.), potom kapitularni vikar (1856.), te na kraju križevački biskup (1857.). Za biskupa je posvećen u Beču 1858. godine, a iste je godine održana svečana instalacija u Križevačkoj katedrali.

U politici se Smičiklas, za mladosti, priklonio idejama ilirizma. Poznato je kako je grkokatoličko sjemenište u Zagrebu, kojega je Smičiklas bio sjemeništarac, bilo sklono ilirizmu.[885] Dokaz tome je djelovanje grkokatoličkih pitomaca, odnosno njihovo osnivanje Ilirskog društva i čitaonice 1839. godine. Prvi predsjednik društva bio je upravo Smičiklas. Pomagao je financijski svog nećaka, poznatog Tadiju Smičiklasa, nakon što je napustio sjemenište, a tijekom njegova studiranja.[886] Upravo mu je stric Đuro i dodijelio upravu sjemeništa u Zagrebu 1873. godine.[887]

---

[882] Više o povijesnim radovima Račkog u: Ivo GODLSTEIN, »Franjo Rački kao istraživač hrvatskoga srednjovjekovlja«, *Problemi sjevernog Jadrana,* br. 9, 2009., str. 41-49; Lujo MARGETIĆ, »Utjecaj Račkog na hrvatsku historiografiju«, *Problemi sjevernog Jadrana,* br. 9, 2008., str. 27-40; Maja POLIĆ, »Pristup Franje Račkoga povijesnoj znanosti«, *Problemi sjevernog Jadrana,* br. 9, 2008., str. 51-77.

[883] *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijsti od 925-1925.*, str. 223.

[884] Životopis Đure Smičiklasa je objavljen u: *Spomenica kalendar grkokatolika Križevačke biskupije za godinu 1831.*, (ur. Janko ŠIMRAK), Zagreb, 1931., str. 67.

[885] Čitaonica je zatvorena 1848. godine, da bi opet zaživjela 1856. godine. Više u: Janko ŠIMRAK, »Grkokatoličko sjemenište u Zagrebu prigodom 250 godišnjice osnutka«, *Spomenica kalendar grkokatolika Križevačke biskupije za godinu 1932.*, Zagreb, str. 82-106.

[886] Nikola N. KEKIĆ, »Tadija Smičiklas i grkokatoličko sjemenište Križevačke biskupije«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, god. 18, Zagreb, 2000. – posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklasa (1843. – 1993.), str. 17-25, ovdje str. 20-21.

[887] *Isto*, str. 23.

Smičiklas je preminuo 20. travnja 1881. godine, a pokopan je na groblju Sv. Roka u Križevcima.[888]

5. 10. *Vjenceslav Soić (Šoić)*

Vjenceslav Soić, senjski biskup, rođen je u Bakru 27. rujna 1814. godine.[889] Pučku školu je pohađao u rodnom Bakru, gimnaziju u Rijeci, filozofiju je studirao u Senju, a teologiju u Beču i Pešti. Zaredio se 1839. godine. Postao je kanonik modruškog kaptola 1853. godine, godinu dana kasnije bakarski arhiđakon. U Senj je došao na poziv samog biskupa Ožegovića, 1858. godine imenovan je generalnim vikarom i kanonikom lektorom Senjskog kaptola. Iste godine Franjo Josip I. ga je imenovao posvećenim biskupom beogradskim i smederevskim, a 1869. godine mu je ukazao čast imenovanjem kraljevim tajnim savjetnikom. Osim toga bio je imenovan počasnim biskupom lorenskim. Nakon smrti Ožegovića 1869. godine, zauzeo je mjesto senjskog biskupa na zahtjev samog Ožegovića. Isti ga je predložio nekoliko godina ranije, a papa je bulom odobrio, za koadjutor biskupije Senjsko-modruške s pravom nasljedstva biskupske stolice. Nakon šest godina upravu biskupije je zamijenio upravom župe u rodnom Bakru. Svojoj je župi u Bakru doprinio izgradnjom tada najveće župne crkve u biskupiji. Naime, crkva je stradala u potresu sredinom 19. stoljeća pa je Soić pokrenuo akciju sakupljanja dobrovoljnih priloga od kojih je izgrađena nova crkva.[890]

Djelovao je kao profesor na Filozofskom učilištu u Senju od 1839. do 1846. godine, predavao je fiziku, prirodopis i poljodjelstvo.[891] Godine 1874. pokušao je obnoviti senjski filozofski licej u sjemeništu, ali bezuspješno jer ga je već krajem iste akademske godine zatvorio.[892]

---

[888] *Spomenica kalendar grkokatolika Križevačke biskupije za godinu 1831.*, str. 67.

[889] Više o V. Soiću vidjeti u: *Hrvatski leksikon*, II, Zagreb, 1997., str. 448; Mile BOGOVIĆ, »Treći biskup iz bakarske župe Vjenceslav Šoić«, *Zvona*, br. 3, Rijeka, 1983., str. 5; Mile BOGOVIĆ, »Znamenite ličnosti senjskoga filozofskog i teološkog učilišta 1806.-1940«, *Senjski zbornik*, vol. 26, Senj, 1999., str. 293-294; Maja POLIĆ, »Bakranin dr. Vjenceslav Šoić, biskup Senjsko-modruške biskupije«, *Bakarski zbornik*, sv. 11, Rijeka, 2007., str. 39–47; Petar STRČIĆ - Maja POLIĆ, »Franjo Rački i Josip Juraj Strossmayer o senjskome biskupu Vjenceslavu Šoiću i kanoniku/znanstveniku Ivanu Črnčiću«, *Radovi Zavoda za znanstveni rad – Varaždin*, Varaždin, 2009., str. 142–147; Maja POLIĆ, »Studenti Augustineuma (Frintaneuma) s područja Riječke nadbiskupije/metrpopolije (zapadna Hrvatska)«, *Croatica christiana periodica*, god. 35, br. 67, Zagreb, 2011., str.150.

[890] Mile BOGOVIĆ, »Znamenite ličnosti senjskoga filozofskog i teološkog učilišta 1806.-1940«, str. 294.

[891] M. BOGOVIĆ, »Senjska gimnazija od osnutka do smrti biskupa Mirka Ožegovića (1725.-1869.)«, str. 28.

[892] Mile BOGOVIĆ, »Senjsko sjemenište te Visoko filozofsko i teološko učilište u njemu 1806.-1940.«, *Senjski zbornik*, vol. 33, Senj, 2006., str. 205-206.

Zanimao se za staroslavenski jezik, čak ga je kratko predavao u liceju, a 1882. godine je objavio tiskom brošuru o njegovoj uporabi u Senjskoj i Modruškoj biskupiji. Time se uključio u polemike o uporabi narodnog jezika u liturgiji, koju je zagovarao.[893]

U politiku se uključio 1848. godine kao saborski poslanik grada Bakra, a od 1860. do 1861. godine bio je član Banske konferencije u Zagrebu, te od 1860. do 1873. virilni član Sabora.[894] Godine 1866. u Saboru je ustao protiv davanja istih prava evangelicima i katolicima.[895] Izabran je za bakarskog gradskog zastupnika 1881. godine. Političkim nadzorima je prvotno pristajao uz biskupa Strossmayera i kanonika Račkog po pitanju priklanjanja južnoslavenskoj opciji u borbi protiv mađarizacije i politike mađarona. No, kasnije mijenja svoje političke stavove.[896] U korespondenciji s Račkim, Strossmayer napominje Soićevo pristajanje uz mađarone i neuredan život koji je vodio, a koji nikako nije priličio jednom svećeniku.[897] Zamjerao mu je pijančevanje, druženje sa ženama upitna morala, dugove i niz drugih stvari što je bio očit znak da više nisu bili u dobrim odnosima. U to je vrijeme izbio i skandal oko Soićeve optužbe vlastitog tajnika za pokušaj ubojstva. Istragu je sam odugovlačio i nedugo nakon tog događaja, 1875. godine, je napustio biskupsko mjesto.[898]

Nakon napuštanja biskupske stolice odlazi u rodni Bakar gdje je bio pokrovitelj riječke *Bratovšćine Blažene Djevice Marije od sedam žalostih* i radničkog društva *Sv. Križ* iz Bakra.[899] V. Soić je preminuo u Bakru 11. siječnja 1891. godine gdje je i pokopan na gradskom groblju.[900]

---

[893]Mile BOGOVIĆ, »Znamenite ličnosti senjskoga filozofskog i teološkog učilišta 1806.-1940«, str. 293-294.
[894] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* I, str. 30, 48.
[895] Više vidjeti ovdje kod Petrovića, str. 160.
[896] Autor članka u *Novom Pozoru* ističe kako je biskup Soić još prije godinu dana držao govor protiv Mađara, a sada pristaje uz njih i životna mu je maksima slijepo slijediti vladu. Više u: *Novi Pozor*, god. 2, br. 316, Beč, 03. listopada 1868. Također u nekrologu objavljenom u *Obzoru* uz podatke o njegovu životu, dosta oštro se osvrću na posljednje godine njegova života. Više u: *Obzor,* god. 37, br. 9, Zagreb, 1891.
[897] *Korespondencija Rački-Strossmayer,* Knjiga prva, Strossmayer Račkomu, Rogatac, 29. juna 1872, str. 181; *Isto*, Đakovo, 22. febr. 1874, str. 285; *Isto*, Đakovo, 8. maja 1874, str. 304; Rački Strossmayeru, Zagreb, 27. febr. 1874, str. 287.
[898] Više u: Petar STRČIĆ - Maja POLIĆ, »Franjo Rački i Josip Juraj Strossmayer o senjskome biskupu Vjenceslavu Šoiću i kanoniku/znanstveniku Ivanu Črnčiću«, str. 146-147 i *Korespondencija Rački-Strossmayer,* Knjiga prva, Rački Strossmayeru**,** Zagreb, 28. apr. 1875, str. 350; *Isto*, Zagreb, 19. aug. 1875, str. 371 i *Isto*, Zagreb, 19. nov. 1875, str. 384; Krešimir ŠKULJEVIĆ, »Biskup Vjenceslav Soić: žrtva borbe za opstanak Senja kao vjerskog i obrazovnog središta«, *Senjski zbornik,* br. 39, Senj, 2012., str. 95-112.
[899] M. POLIĆ, »Bakranin dr. Vjenceslav Šoić, biskup Senjsko-modruške biskupije«, str. 45.
[900] *Narodne novine,* god. 57, br. 9, Zagreb, 13. siječnja 1891.

5. 11. *Josip Juraj Strossmayer*

Josip Juraj Strossmayer je rođen u Osijeku 1815. godine.[901] Školovanje je započeo u rodnom gradu u pučkoj školi kod franjevaca, a nastavio u gimnaziji u Đakovu. Studirao je teologiju u Pešti (1833.-1837.), gdje je 1834. postigao doktorat filozofije. Nakon što je zaređen 1838. godine, vršio je službu kapelana u Petrovaradinu. Godine 1840. odlazi u bečki Augustineum te nastavlja studij. Godine 1842. je postigao doktorat teologije. Iste je godine pozvan u Đakovo na mjesto profesora matematike i fizike u Sjemeništu. Povjerena mu je također služba dvorskog kapelana (1847. godine), profesora kanonskog prava i ravnatelja na Augustineumu.[902] Na prijedlog bana J. Jelačića imenovan je 18. studenog 1849. godine bosansko-srijemskim biskupom, a 29. rujna 1850. ustoličen je u Đakovu. Apostolskim vikarom za Srbiju je imenovan 1851. godine, a tu je službu vršio do 1896. godine.

Svoje je političke stavove oblikovao u vrijeme ilirizma, kao student pristao je uz ideje ilirskog pokreta.[903] Političko djelovanje je započeo u vrijeme revolucije 1848./1849. kada je zagovarao austroslavizam te ustavnu i federalistički uređenu Monarhiju. Nakon 1849. godine bio je protivnik oktroiranog ustava, što ga udaljuje od bana Jelačića.[904] U okviru južnoslavenske koncepcije nije zaboravio hrvatske interese, sjedinjenje tada politički razjedinjenih hrvatskih zemalja. Zapažen je njegov rad u Pojačanom carevinskom vijeću u Beču I860., Banskim konferencijama u Zagrebu 1860.-1861. i 1865., Saboru Trojedne kraljevine 1861. i 1865.-1867. godine.[905] Službu velikog župana Virovitičke županije vršio je od 1861. do 1862. godine.[906] Obnovom ustavnog života u Monarhiji 1860. godine stvarni je vođa Narodne stranke. Iako je već tijekom zasjedanja Sabora 1868.-1871. godine apstinirao

---

[901] O biskupu Strossmayeru je objavljen niz članaka i knjiga što korespondencije što zbornika radova ili biografija. Više o biskupu Strossmayeru u: Matija PAVIĆ – Milko CEPELIĆ, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*. Reprint, Đakovo, 1994.; Međunarodni *znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer, Zagreb, 19. svibnja 2005. - Đakovo, 20. svibnja 2005. : povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti : zbornk radova*, (ur. Franjo ŠANJEK), Zagreb, 2006.; *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera : zbornik radova*, (ur. Stanislav MARIJANOVIĆ), Osijek, 2008.; *Zbornik radova 7. i 8. Strossmayerovih dana*, (gl. ur. Ivica MANDIĆ), Đakovo, 2011.

[902] Radoslav KATIČIĆ, »Između Austrije i Ilirije. Strossmayer u Beču 1847-1850.«, *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, str. 107-120.

[903] Hodimir SIROTKOVIĆ, »Život i djelo đakovačkog biskupa Jospia Jurja Strossmayera«, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer, Zagreb, 19. svibnja 2005. - Đakovo, 20. svibnja 2005. : povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti : zbornk radova*, str. 26.

[904] Dubravko JELČIĆ, »Prvi politički koraci Josipa Jurja Strossmayera«, *Zbornik radova 7. i 8. Strossmayerovih dana*, str. 11-12, 15-16.

[905] Stana VUKOVAC, »Josip Juraj Strossmayer veliki župan i zastupnik u Hrvatskom saboru«, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23, Osijek, 2007., str. 130-133, 145-154.

[906] *Isto*, str. 133-145; Tunjica PETRAŠEVIĆ, Mirko GARDAŠ, »Rad skupštine Virovitičke županije u vrijeme velikog župana J. J. Strossmayera«, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23, Osijek, 2007., str. 95-113.

od političkog rada, sasvim se povlači iz političkog života 1873. godine, nakon neuspjele revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe.

Strossmayerov doprinos na kulturnom planu za Hrvate je golem. Neke od najvažnijih institucija za čiji se osnutak založio bile su Sveučilišta u Zagrebu otvoreno 1874. godine, Hrvatske (južnoslavenske) akademije znanosti i umjetnosti otvorene 1866. godine i Galerije starih majstora u Zagrebu otvorene 1884. godine. Osim toga brinuo se također za sakralne građevine.[907]

Njegovo djelovanje kao biskupa posebno su obilježili govori na I. Vatikanskom saboru 1869./l870. godine.[908] U pet govora Strossmayer je stao u obranu francuskog katolicizma, osudio je negativne navode o protestantizmu za koji je naveo i određene pohvale, te se odupro prihvaćanju dogme o papinoj nezabludivosti.[909] Smatrao je nužnim isticanje univerzalnog karaktera Katoličke crkve koji bi ju približio Istočnoj crkvi. U Glasniku svoje biskupije 1872. godine objavio je konstituciju *De Ecclesia Christi* čime je formalno prihvatio dogmu o papinoj nezabludivosti.[910]

Biskup Strossmayer je preminuo u Đakovu 8. travnja 1905. godine, a sahranjen je u kripti središnje dijecezanske crkve. Velik broj dobivenih priznanja svjedoči o njegovom doprinosu na kulturnom, političkom ali i gospodarskom području.[911]

5. 12. *Ivan Krstitelj Tombor*

Janko Tombor svećenik, publicist i političar rodio se 7. siječnja 1825. godine u Slovačkom gradiću Žilini, a krsno mu je ime bilo Ivan Krstitelj.[912] O njegovu je djetinjstvu malo podataka, poznato je kako je 1844. godine stupio u Pešti u sjemenište. Tamo se upoznao s poznatim Hrvatima, između ostalih s A. Veberom Tkalčevićem, Antom Starčevićem i Eugenom Kvaternikom. Vjerojatno je da se upravo u to vrijeme upoznao s južnoslavenskom

---

[907] Petar STRČIĆ, »Josip Juraj Strossmayer danas«, str. 121-122.
[908] Andrija ŠULJAK, »Biskup Josip Juraj Strossmayer i Prvi vatikanski koncil (1869.-1870.)«, *Josip Juraj Strossmayer. Hrvatska. Ekumenizam. Europa.*, (ur. Maria DĄBROWSKA-PARTYKA, Maciej CZERWIŃSKI), Krakow, 2007., str. 151-163.
[909] Više vidjeti ovdje, str. 26.
[910] Slavko SLIŠKOVIĆ, »Strossmayer, Crkva i liberalizam«, *Zbornik radova 7. i 8. Strossmayerovih dana*, str. 65-68.
[911] Petar STRČIĆ, »Josip Juraj Strossmayer danas«, str. 107-108.
[912] Više o I. K. Tomboru u: *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijsti od 925-1925.*, str. 264, Ivan ESIH, »Početak književnog rada J. Tombora. Neki nepoznati podaci o J. Tomboru kao književniku i političaru«, *Obzor*, br. 71, 1930.; Kruno BORAS, »Janko Tombor svećenik Ilirac 1825.-1911.«, *Diacovensia*, god. 5, br. 1, Đakovo, 1997., str. 135-148; Nevenka NEKIĆ, »Strossmayer i Tombor. Josip Juraj Strossmayer i njegovi odnosi sa Slovacima«, *Hrvatska revija*, god. 10, br. 1, Zagreb, 2010., str.90-96; Mirko ĆURIĆ, *Što je naše od straine. Đakovački pisci 18. i 19. stoljeća*, Osijek – Đakovo, 2013., str. 95-149.

ideologijom i idejama J. Kollára, te započeo svoj društveni i politički rad člancima u *Slovenskom jugu* i *Südslawische Zeitungu*. Kao politički nepoželjan, bio je primoran napustiti Slovačku i odlučio se preseliti u Đakovačku biskupiju 1846. godine.[913]

U Đakovu se uključio u djelovanje Zbora duhovne mladeži đakovačke kojoj je cilj bio aktivno sudjelovati u ilirskom pokretu. To su činili putem dopisivanja s drugim zborovima i ilircima te osnutkom knjižnice. Ovim su postupcima nastojali njegovati i širiti hrvatski jezik. Zaredio se 1848. godine, a potom je namješten kao kapelan u Vrbiku. U to se vrijeme bavio pisanjem. Biskup Strossmayer mu je povjerio ispravak postojećeg i pisanje novog dijecezanskog katekizma. Osim spisateljskog posla bio je propovjednik i prebendar stolne crkve u Đakovu. U vrijeme apsolutizma i dalje je djelovao kao književnik pišući novele, pjesme i zagonetke najčešće objavljene u listovima *Neven*, *Dragoljub*, *Danica* i *Katoličkom listu*.[914] U *Katoličkom* je *listu* već 1854. godine objavio odu »Bogu«.[915]

Desetak godina kasnije, 1860. godine, djelovao je kao župni pomoćnik u Trnavi. Strossmayer ga je postavio 1862. godine, osnutkom nove župe s pretežno slovačkim žiteljstvom, župnikom u Erdeviku. Kasnije je napredovao u vicearhiđakona i dekana Kukujevačkog dekanata. Također mu je 1875. godine povjerio patronatsku župu Piškorevce, selo južno od Đakova, gdje je 1875. godine izabran za zastupnika seoskih općina. U međuvremenu je pet godina vršio službu tajnika područnog pododbora Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva u Iloku (1865.-1870.), a bio je i pretplatnik njegova glasila *Gospodarski list*.[916]

Upravo je u Erdeviku Tombor započeo svoju političku aktivnost kao aktivni pristaša Narodne stranke i Strossmayerove politike. S biskupom Strossmayerom je bio u prijateljskim odnosima. No, ti se prijateljski odnosi mijenjaju nakon što se Tombor okreće Strossmayerovim političkim oponentima.[917] Rački je u kolovozu 1873. godine u svojem pismu izvjestio Strossmayera kako je Tombor postao štovatelj zagrebačkog nadbiskupa Mihalovića.[918] U istom pismu je napisao kako se Tombor žalio na biskupa Strossmayera da mu nije dao željenu župu.[919] Dodatni animozitet je stvoren 1875. godine Tomborovom

---

[913] Kruno BORAS, »Janko Tombor svećenik Ilirac 1825.-1911.«, str. 136.
[914] Više o Tomborovu književnom radu u: Mirko ĆURIĆ, »Poveznice Vidrićeve pjesme Adieu s Pjesnikovim oproštajem Janka Tombora«, *Kolo*, br. 1, Zagreb, 2010., dostupno on-line URL: ://www.matica.hr/kolo/317/Poveznice%20Vidri%C4%87eve%20pjesme%20Adieu%20s%20Pjesnikovim%20opro%C5%A1tajem%20Janka%20Tombora/ (zadnje posjećeno 20. prosinca 2013.).
[915] *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijsti od 925-1925.*, str. 264.
[916] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, II, str. 251.
[917] N. NEKIĆ, »Strossmayer i Tombor. Josip Juraj Strossmayer i njegovi odnosi sa Slovacima«, str. 94-96.
[918] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 237.
[919] Strossmayer je kao biskup određivao župnike po župama svoje biskupije. *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 237.

kandidaturom za saborskog zastupnika u đakovačkom kotaru, unatoč protivljenju biskupa Strossmayera.[920] Nakon što je Rački javio 1878. godine Strossmayeru kako se Tombor ne oblači dolično svećeniku tijekom saborskih sjednica (nije nosio svećeničko ruho), [921] Strossmayer ga je nazvao »kukavicom« i rekao kako će ga ukoriti.[922] Ipak se njihovi odnosi devedesetih godina 19. stoljeća popravljaju.[923]

Tombor je bio izabran za saborskog zastupnika za kotor Erdevik 1867.[924] i ponovno 1871. i 1875. godine.[925] Zahvaljujući dobrom poznavanju mađarskog jezika bio je hrvatski delegat i bilježnik na zajedničkom saboru u Pešti.

Godine 1878. povlači se iz političkog života i nastavlja živjeti u Piškorevcima do 1904. godine kada je na vlastiti zahtjev umirovljen. Nakon toga seli u Đakovo. Upravo je u Đakovu i preminuo 30. siječnja 1911. godine, te je sahranjen na gradskom groblju.[926]

5. 13. *Josip Torbar*

Josip Torbar svećenik, nastavnik, znanstvenik, političar, rođen je 1. travnja 1824. godine u Krašiću kraj Jastrebarskog.[927] Školovanje je započeo u Mrežnici, potom je gimnaziju pohađao u Karlovcu, te studij filozofije i teologije u Zagrebu. Zaredio se za svećenika u listopadu 1849. godine, a 1899. godine je proslavio 50 godina svog misnikovanja.[928] Bio je nastavnik fizike i matematike na zagrebačkoj gimnaziji i realki u razdoblju od 1851. do 1891. godine, s prekidom od 1867. do 1873. godine u kojem je prisilno umirovljen.[929] Kao član saborskog odbora 1866. godine, koji je radio na preustrojenju realki, pridonio je njihovoj modernizaciji. Prihvatio je promjene u društvu koje su vodile do promjena u obrazovanju. U

---

[920] *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga prva, str. 371-372.
[921] Pismo Račkog biskupu Strossmayeru iz Zagreba 24. siječnja 1878. godine u: *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga druga, str. 140.
[922] Pismo biskupa Strossmayera Račkom iz Đakova 30. siječnja 1878. godine u: *Korespondencija Rački-Strossmayer*, Knjiga druga, str. 141.
[923] Prema pismu koje je Tombor uputio biskupu Strossmayeru iz Piškorevca 15. rujna 1891. godine, u kojem moli biskupa da dodijeli stipendiju jednom vrijednom i pobožnom đaku iz Slovačke, razvidno ja da su 1891. godine u prijateljskim odnosima. Pismo u: HR-AHAZU-59, sign. XI A /3, br. 80.
[924] U pismu koje je uputio M. Mrazoviću 22. prosinca 1867. godine Tombor javlja kako je izabran za saborskog zastupnika. Više u: HR-AHAZU-45, sign. XV-46a, Tomb., br. 1.
[925] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I, str. 81.
[926] K. BORAS, »Janko Tombor svećenik Ilirac 1825.-1911.«, str. 144.
[927] Više o J. Torbaru vidjeti u: Josip TORBAR, *Autobiografija, Ljetopis JAZU za 1900.*, sv. 15, Zagreb, 1901., str. 126-164; M. GRLOVIĆ, *Album zaslužnih Hrvata*, br. 130; *Znameniti i zaslužni Hrvati: te pomena vrijedna lica*, str. 266; *Josip Torbar: 1824.-1900.*, (ur. Milan Meštrov ... et al.), Spomenica preminulim akademicima, sv. 10, Zagreb, 2002.
[928] Vijest o proslavi uz životopis J. Torbara u: *Obzor*, god. 40, br. 245, Zagreb, 24. listopada 1899.
[929] Vršio je i ravnateljsku dužnost u realci. Više u članku povodom 30. obljetnice njegova djelovanja kao ravnatelja u: *Hrvatski učitelj*, god. 15, br. 15, Zagreb, 01. kolovoza 1891., str. 238. Više o umirovljenju pogledati ovdje, str. 19.

tom je smislu naglasio kako je obrazovanje namijenjeno za sve staleže i kako su reforme školstva dovele do procvata egzaktnih znanosti.[930] Osim toga njegov je doprinos obrazovanju priređivanje nekoliko stranih udžbenika za potrebe hrvatskih učenika iz područja fizike i matematike – preradio je češku fiziku od F. J. Smetane 1852. godine, a 1863. godine s njemačkog jezika je priredio *Uporavnu računicu.*[931] Sam je za potrebe škole napisao zoologiju na hrvatskom jeziku koju je namjesničko vijeće poslalo na Sveučilište u Prag kako bi ju tamošnji profesori ocijenili i odobrili tiskanje.[932]

Osim pedagoškog rada, bavio se i prirodoslovnim radom, te se zanimao za razvoj gospodarstva. Bio je odbornik Gospodarskog društva i sudjelovao je u organiziranju prve hrvatske gospodarske izložbe 1864. godine i druge održane 1891. godine. Iz područja prirodoslovlja zanimao se za kemiju, zoologiju, geologiju, astronomiju, meteorologiju, klimatologiju, a iz navedenih je područja objavio više radova u časopisu Jugoslavenske akademije *Radovi.*[933] Zaslužan je i za pokretanje preteče potonjeg časopisa pod nazivom *Književnik* s F. Račkim i V. Jagićem. U publicistici se također istaknuo svojim radom u *Gospodarskom listu*, a za njegovog je urednika postavljen 1867. godine nakon što je umirovljen u gimnaziji.[934] Bio je urednik i *Katoličkog lista* na kojem je po svršenom studiju bio suradnik kanoniku S. Mojzesu do 1851. godine. Nakon tri godine se vraća u redakciju *Katoličkog lista*, ali ovaj put kao samostalan urednik. No, nakon samo godinu dana napušta uredništvo zbog neslaganja s nadbiskupom Haulikom.[935] Članke je objavljivao u nekoliko publikacija – *Neven, Vienec, rad, Pozor* (*Obzor*). Osim navedenog bio je također osnivač i višegodišnji predsjednik Hrvatskog planinarskog društva.

Njegov je rad obilježio i prve godine djelovanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Bio je njezin prvi član, tajnik i predsjednik u razdoblju od 1898. do 1900. godine.[936]

---

[930] Više u: *Školski vjesnik*, br. 7, Sarajevo, 1900., str. 621.

[931] U pismu koje je J. Torbar uputio M. Mesiću 26. svibnja 1852. godine moli ga da mu nabavi nedavno u Pragu tiskan Smetanin udžbenik za niže gimnazije. Više u: HR-AHAZU-44, sign. XV-13, Ih, br. 7. J. Torbar je s Matijom Mesićem bio u Beču na Sveučilištu na osposobljavanju za profesora srednjih učilišta 1851. godine gdje su se vjerojatno i zbližili, u: *Prijatelj naroda*, god. 13, br. 15, Zagreb, 1900. Više o Torbarovim udžbenicima u: Žarko DADIĆ, »Djelatnost Josipa Torbara na području fizike i astronomije«, *Josip Torbar: 1824.-1900.*, (ur. Milan Meštrov ... et al.), Spomenica preminulim akademicima, sv. 10, Zagreb, 2002., str. 27-41.

[932] Knjiga je dobila pozitivne recenzije. Više u: HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 4319.

[933] Popis radova J. Torbara u: *Josip Torbar: 1824.-1900.*, (ur. Milan Meštrov ... et al.), str. 83-87.

[934] *Hrvatske Novine*, god.1, br. 8, Zagreb, 19. studenog 1867.

[935] Nikolina KRTALIĆ, »GRADIVO: Sjećanja Stjepana Pejakovića na događaje 1848. i 1861. - Dopisivanje Josip Torbar-Stjepan Pejaković tijekom 1897. i 1898.«, *Fontes*, br. 3, Zagreb, 1997., str. 273-309, o J. Torbaru na str. 274-275.

[936] I. Ulčnik donosi neke momente iz života J. Torbara, uz osnovne podatke o rođenju, školovanju i ređenju, donosi kronologiju imenovanja za predsjednika JAZU 1890. godine i ravnatelja realke 1873. godine, detaljne podatke o njegovom umirovljenju te zahtjeve i rješenja za isplatu mirovine. Podaci su vrijedni jer Ulčnik navodi

U politici je još kao mladić podržao ideje ilirizma, a kasnije je bio aktivan pristaša Narodne stranke. Sudjelovao je u radu Sabora u nekoliko mandata – 1861. zastupnik Krašića, 1865. Ozlja, 1867. Banije i 1871. godine Jastrebarskog.[937] Bio je aktivan u Saboru i van Sabora u agitiranju da se zabrani vlasteli ubiranje desetine koja je zakonom zabranjena i pripadala je Crkvi.[938]

Nakon prisilnog umirovljenja, banski namjesnik je predložio da se Torbar namjesti kao svećenik jer ih je ionako nedostajalo. No, i zbog osposobljenosti za tu službu jer je, prema mišljenju namjesnika, to bilo prihvatljivije rješenje od isplate mirovine.[939] Izbor Josipa Torbara za župnika u Jastrebarskom 1868. godine zanimljiv je jer unatoč činjenici da je izabran, nikada nije investiran. Naime, Torbar je izabran za župnika u Jastrebarskom nakon trećeg izbora.[940] U dva mjeseca biralo se tri puta, prvi i drugi put izabran je Maretić ali ga zagrebački nadbiskup nije htio potvrditi iz kanonskih razloga. Treći je put izabran J. Torbar i čekajući crkvenu investituru i župničku jurisdikciju, dok se ne riješi predmet Maretića koji je bio pod konzistorijem, stigao je dopis Jastrebarskog poglavarstva u kojem se protive izboru Torbara za župnika. Dopis je nastao po naputku samoga banskog namjesnika jer su Torbara smatrali politički opasnim. Naime, Torbar je bio politički aktivan te je prema dopisu radio protiv aktualne vlasti, a iz istog je razloga smijenjen s mjesta ravnatelja više zagrebačke realke. U Jastrebarskoj je župi pravo izbora pripadalo trgovištu, odnosno općinskom zastupstvu u ime općine. Zagrebački nadbiskup je uputio otpis jastrebarskom poglavarstvu u kojem je naveo kako uslijed pritužbe na Torbara i direktive banskog namjesnika, ne može dodijeliti crkvenu investituru Torbaru.[941] Tražio je da se provede novi, četvrti po redu izbor župnika, ali da se ovaj put kod izbora pazi kako na ćudorednost tako i na političko vladanje kandidata. Duhovni stol je odobrio da se izbor odgodi do sredine veljače, a ako tada ne bi bio izabran kandidat, da ta dužnost pređe na biskupa. Unatoč tome veliki je župan odredio da se četvrti izbor provede sredinom siječnja. Općinski sudac Šintić se pobunio jer je bilo nemoguće u jednom danu obavijestiti i prikupiti birače, pa je zamijenjen novim općinskim sucem Brozovićem koji je proveo izbore u stanu kotarskog pisara Vrlca. Na izborima je prevendar Bogović častio hranom i vinom te tako pridobio većinu glasova. Prije provedenih

---

izvore, odnosno kada se radi o podacima uzetim iz službenih, državnih spisa navodi broj spisa, rješenja ili odredbe. Više u: HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 4319.

[937] HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 4319.

[938] *Novi Pozor*, god. 2, br. 107, Beč, 24. siječnja 1868.

[939] U tom se smislu Dvorska Kancelarija obratila Nadbiskupskom duhovnom stolu da nađe za Torbara svećeničku službu. Više u: HR-DAZG-857, Zbirka Ulčnik Ivan, bilj. 4319.

[940] *Hrvatske novine* javljaju kako su nakon izbora J. Torbara sada dva izabrana župnika u Jastrebarskom, više u: *Hrvatske Novine*, god. 2, br. 1, Zagreb, 02. siječnja 1868. i *Novi Pozor*, god. 2, br. 96, Beč, 11. siječnja 1868.

[941] *Novi Pozor*, god. 2, br. 107, Beč, 24. siječnja 1868.

izbora, među molbenicama kandidata bila je također Torbarova molbenica, na koju nadbiskup nije imao primjedbu. Istovremeno molbenice Bogovića nije bilo, stoga je očito kako ju nije poslao u zakonskom roku. Epilog priče jest izbor Eduarda Talliana, poznatog mađarona, lukačkog župnika, dvogodišnjeg upravitelja legradske župe i bivšeg glumca, za župnika.[942]

Josip Torbar je preminuo 26. srpnja 1900. godine u Zagrebu, a o njegovom značaju za narod, unatoč problemima s vlasti, govori činjenica kako su gotove sve ondašnje novine izvijestile o njegovoj smrti i donijele nekrolog.[943]

5. 14. *Stjepan Vuković*

Stjepan Vuković je rođen u Ivancu 21. prosinca 1813. godine, a školovao se u Varaždinu i Zagrebu.[944] Tonzuru i četiri niža reda primio je 1834. godine, dok je više redove primio 1837. godine. Kao kapelan je djelovao u Bjelovaru i Suhomdolu, a župnik je bio u Ivancu od 1843. godine.[945] Vršio je dužnost predsjednika duhovnog stola, te je 1862. godine izabran za podjašpriješta (zamjenik arhiđakona) gornje-varaždinskog okružja.[946] Godinu dana kasnije je odlikovan viteškim križem željezne krune i izabran je za opata sv. Jurja kraj Senja.[947] Djelovao je u Ivancu i kao predsjednik podružnog odbora Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva.[948] Zaslužan je za osnutak djevojačke škole u Ivancu i istaknuo se kao kotarski školski nadzornik.[949] Nakon punih 25 godina, odnosno 1868. godine napušta Ivanec i imenovan je, te instaliran zagrebačkim kanonikom i ravnateljem konvikta.[950] U nastavi je bio angažiran kao povjerenik za ispite iz religije u gimnaziji i realci. Prigodom posjete kralja

---

[942] *Novi Pozor*, god. 2, br. 117, Beč, 05. veljače 1868. E. Talliana se 1848. godine odmetnuo od Katoličke crkve i živio neko vrijeme svjetovnim životom, ali se odlučio vratiti i dano mu je mjesto upravitelja župe u Legradu. Više u: *Katolički list*, god. 18, br. 30, Zagreb, 25. srpnja 1867., str. 239-240.

[943] Neke od novina su *Katolički list*, god. 51, br. 30, Zagreb, 1900., str. 240; *Narodne novine*, god. 66, br. 170, Zagreb, 1900.; *Obzor*, god. 41, br. 170, Zagreb, 1900.; *Školski vjesnik*, br. 7, Sarajevo, 1900., str. 620-621; *Vrhbosna*, br. 15, Sarajevo, 1900., str. 266; *Vjesnik županije Virovitičke,* god. 9, br. 15, Osijek, 1900., str. 127; *Podravac*, god. 8, br. 15, Virje, 1900.; *Vienac*, god. 32, br. 30, Zagreb, 1900., str. 470; *Život*, knj. 2, sv. 9, Zagreb, 1900., str. 74; *Prosvjeta*, god. 8, br. 15, Zagreb, 1900., str. 483; *Hrvatski branik*, god. 8, br. 60, Mitrovica, 1900.; *Prijatelj naroda*, god. 13, br. 15, Zagreb, 1900.; *Novi list*, god. 3, br. 169, Sušak, 1900.; *Hrvatsko pravo*, br. 1415, Zagreb, 1900. Povodom 35 godišnjice Torbarove smrti izlazi u *Hrvatskoj straži* serija od 3 članka o njegovu životu, u: *Hrvatska straža*, god. 7, br. 55-57, Zagreb, 07.-09. ožujka 1935.

[944] Više O Stjepanu Vukoviću vidjeti u: *Schematismus cleri arhi-dioecesis Zagrabiensis pro anno a Christo nato 1870.*, Zagrabiae; Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, str. 1016.

[945] Iz *spomenice župe Sv. Marije Magdalene Ivanec*, za 1843. godinu.

[946] *Zagrebački katolički list,* god. 13, br. 8, Zagreb, 20. veljače 1862., str. 63.

[947] Vijest o imenovanju opatom u: *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 25, Zagreb, 24. lipnja 1869., str. 198, a biskup vikar I. Kralj ga je investirao u: *Isto*, god. 20, br. 29, Zagreb, 22. srpnja 1869., str. 230.

[948] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu,* II, str. 248.

[949] *Prilozi za kulturnu povijest hrvatskog svećenstva. Rad svećenstva na školskom-prosvjetnom planu*, (ur. Fran PLEVNJAK), Zagreb, 1910., str. 411.

[950] Iz *spomenice župe Sv. Marije Magdalene Ivanec*, za 1868. godinu.

Franje Josipa Zagrebu 1869. godine, kralj je posjetio đačko sjemenište kojega je ravnatelj bio Vuković i tom ga je prigodom odlikovao redom željezne krune III. razreda.[951]

U društvenim, privrednim i kulturnim društvima bio je angažiran kao član ili utemeljitelj. Zabilježeno je kako je bio povjerenik Društva za povjesnicu jugoslavensku (1859.-1860.), potpredsjednik izložbenog varaždinskog pododbora za Prve gospodarske izložbe (1864.), član JAZU (1861.), Društva sv. Jeronima (1869.) i Narodnog muzeja.[952]

Zanimljiva je polemika koja se razvila u *Zatočniku,* nakon nemira na gimnaziji, između zastupnika Vukovića i svećenika Zagrebačke nadbiskupije Franje Kellnera, »učitelja vjere na gimnaziji«.[953] Potonji je bio ujedno akter događaja na gimnaziji i supotpisnik izjave protiv Davida Starčevića s ostalih pet profesora.[954] Vuković je kao upravitelj konvikta, prema pisanju autora članka u *Zatočniku*, zabranio slugi da prefektu konvikta Kellneru posluži večeru na isti dan kada je ovaj potpisao izjavu protiv pravaša Davida Starčevića. U *Zatočniku* su Vukovića nazvali »ovaj prostak«.[955] Kellner se izjasnio da je zaista istina što je pisalo u *Zatočniku* ali nije krivnju mogao pripisati Vukoviću, za kojega je napomenuo da je uvijek prema njemu bio korektan.[956] Vuković se u izjavi *Zatočniku* ogradio od ovih optužbi i izjavio je kako je prenio odluku Zemaljske vlade Kellneru, o otkazu s mjesta prefekta konvikta, ali isto tako da mu je ostavio mogućnosti korištenja stana i hrane dok ne stupi u novu službu.[957] Također je naveo da spomenuti događaj sa stolom nije istina i da o tome nitko u konviktu ništa ne zna. Ovu je izjavu, pak, Kellner opovrgnuo u istom listu uz navod kako bi se zacijelo našao netko u konviktu tko bi potvrdio događaje koji su činjenice.[958] Kellner se našao uvrijeđen izjavama kanonika Vukovića, no, rekao je da se neće više o ovome očitovati.

Vuković se politički opredijelio za unioniste. Već se kao mladić istaknuo među mađaronima. U korespondenciji Lj. Gaja spominje se kako je s još nekolicinom unionista agitirao kod seljaka tvrdnjama da su im prava, koja su dobili 1848. godine, još prije 16 godina dali mađaroni, ali su to gospoda koja se nazivaju ilirci tajili.[959] Vuković je također bio

---

[951] *Narodne novine*, god. 35, br. 60, Zagreb, 15. ožujka 1869.; *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas,* pribrao i uredio Antun CUVAJ, sv. 5, Zagreb, 1910., str. 343-344.
[952] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu 1860.-1873.*, II, str. 248.
[953] Više o nemirima u gimnaziji pogledati ovdje, str. 202.
[954] *Zatočnik*, god. 2, br. 163, Sisak, 20. srpnja 1870.
[955] *Isto*.
[956] *Zatočnik*, god. 2, br. 237, Sisak, 18. listopada 1870.
[957] *Zatočnik*, god. 2, br. 242, Sisak, 24. listopada 1870.
[958] *Zatočnik*, god. 2, br. 275, Sisak, 01. prosinca 1870.
[959] U korespondenciji se navode još unionisti prisjednici varaždinske županije Juraj Dominić i Vjekoslav Matačić, odvjetnik Nikola Faller i kapelan Ignjat Szelle. Više u: Josip HORVAT, Jakša RAVLIĆ, »Pisma Ljudevitu Gaju«, str. 81, 101-103.

sudionik sabora Trojedne kraljevine kao zastupnik kotara Ivanec 1861. i 1865.-1867. godine, te kao zastupnik grada Zagreba 1868.-1871. godine.[960]

Umro je 30. lipnja 1871. godine u Topuskom tijekom boravka na liječenju.[961]

[960] A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, II, str. 31, 49.
[961] Lj. IVANČAN, *Podatci o zagrebačkim kanonicima od godine 1193. do 1924.*, str. 1016.

6. POLITIČKA AKTIVNOST KATOLIČKIH SVEĆENIKA U SABORU TROJEDNE KRALJEVINE 1868. – 1871.

Svećenici su sudjelovali u radu Sabora kao zastupnici izabrani od naroda ali i po virilnom pravu glasa. Uvrštavanje svećenika u izborni red bilo je po tradiciji, a ulazak u Sabor također imaju zahvaliti visokim porezima koje su plaćali. Virilni su se glasovi razlikovali po rodu i po dostojanstvu, stoga su visoki crkveni dužnosnici pozivani po dostojanstvu. Sudjelovanje svećenika u politici, a samim time i u saborskim zasjedanjima bilo je uobičajeno i zbog njihova obrazovanja prema kojemu su spadali u mali postotak obrazovanih s obzirom na visok postotak nepismenih i neobrazovanih ljudi, pogotovo na selu.

6. 1. Tematika zastupljena u Saboru 1868. – 1871.

U ovdje obrađenoj saborskoj periodi raspravljana su razna pitanja od važnosti za cijelu Trojednu kraljevinu. Tematika rasprava određivana je upitima ili prijedlozima, interpelacijama samih zastupnika, raznim molbama građana, institucija ili pak lokalnih i drugih jedinica uprave (najčešće općinstva pojedinih županija ili gradova) i banovim prijedlozima zakonskih osnova. Zakonski prijedlozi pojedinih članova sabora morali su se prvo pismenim putem predati predsjedniku sabora, uz podršku određenog broja saborskih zastupnika, a potom su mogli doći na dnevni red.[962] Nakon što je sabor prihvatio određenu zakonsku osnovu, kralj ju je morao potvrditi da bi imala moć zakona. Kralj nije imao pravo mijenjati tekst zakonske osnove, ali je zato imao pravo uskratiti potpis čime bi ista bila odbačena. Zakon se smatrao proglašenim nakon njegova objavljivanja u *Zborniku zakona i naredaba*, a na snagu je stupao 15 dan od objave, ako nije bilo drugačije naznačeno.[963]

Zakoni koje je ban predložio tijekom ove saborske periode bili su zakon o donošenju zakona,[964] o uređenju Sabora i izbornom redu, o kazni zatvora kod ovršnog postupka, lihvarstvu,[965] zapošljavanju nižih sudaca,[966] kaznenom postupku,[967] o uređenju i

[962] Hodimir SIROTKOVIĆ, »Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868-1918)«, *Arhivski vjesnik,* br. 34-35, Zagreb, 1992., str. 27.
[963] *Isto.*
[964] Zakonski članak VI.:1870. o proglašavanju zakona u: *Zakonski članci sabora*, str. 49-50.
[965] Zakonski članak VIII.:1870. o zatvoru kod ovršnog postupka i čl. IX. iz 1870. o lihvarstvu u: *Zakonski članci sabora*, str. 51-52.
[966] Zakonski članak XI.:1870. u: *Zakonski članci sabora*, str. 53-54.
[967] Zakonske osnove u: *Saborski spisi*, str. 149-157. Saborski odbori su prihvatili sve vladine zakonske prijedloge u: *Saborski spisi*, str. 214-215. Zakonski članak XII.: 1870. o kaznenom postupku u: *Zakonski članci sabora*, str. 54-55.

zapošljavanju u gruntovničkim uredima,[968] o zaštiti sudova,[969] ovrsi,[970] ustrojstvu hrvatsko-slavonskog zemaljskog računovodstva, hrvatsko-slavonske zemaljske blagajne i o ustrojstvu javnih građevina te javnih službi.[971] Pred sam kraj zasjedanja sabora predložio je ban zakonsku osnovu o lovu.[972] Nakon banovog prijedloga procedura je bila da se predloženi zakoni uzmu u pretres određenih saborskih odbora, koji su po potrebi napravili ispravke, a potom se o zakonskim osnovama raspravljalo u sabornici gdje su prihvaćeni ili odbijeni.[973]

Iako je ustanovljen odbor na trideset i drugoj saborskoj sjednici, održanoj 15. ožujka 1869. godine, koji je trebao izraditi zakonsku osnovu o izbornom redu, zakonsku je osnovu izradio ban.[974] Odbor je na svojim sjednicama u listopadu iste godine odlučio pozvati bana, ili njegova izaslanika, da sudjeluje na sjednicama odbora. No, banov izaslanik R. Zlatarović je obavijestio odbor kako je ban već započeo posao izrade zakonskih osnova izbornog reda i uređenja sabora. Rezultat Rauchova rada bio je Izborni red uvelike sličan Privremenom izbornom redu oktroiranom od kralja 1867. godine, s manjim promjenama.[975] Povećan je broj biranih zastupnika za jedan, odnosno s 66 na 67 jer je izborno pravo dodijeljeno trgovištu Samobor koje je u Privremenom izbornom redu ispušteno. Članak 5 privremenog izbornog reda je maknut u cijelosti jer točno određuje mjesta birališta, dok je u novom zakonu određeno da birališta određuje središnji odbor. Pravo izbora, u duhu članka 9 Privremenog izbornog reda, prošireno je u novom izbornom redu i njegovom članku 7 i na one koji nisu rođeni u Trojednoj kraljevini, ali su u određenoj općini u kojoj žive prihvaćeni kao zavičajni pripadnici, ako zadovoljavaju točno propisane uvjete za stjecanje posrednog i neposrednog izbornog prava iz članka 8 novog zakona. Određene promjene uvedene su po pitanju izbornog prava. Tako izbornik mora posjedovati vlastito nepokretno dobro na kojem živi, što bi bila

---

968 Zakonsku osnovu vidjeti u: *Saborski spisi*, str. 204-205; Saborski odbor koji je raspravljao o tom pitanju u izvještaju javlja kako je banov prijedlog prihvaćen u: *Isto*, 214. Zakonski članak XIII.:1870. o zapošljavanju u gruntovničkim uredima u: *Zakonski članci sabora*, str. 55-59.

969 Zakonska osnova i banovo objašnjenje u: *Saborski spisi*, str. 206.

970 Banovo objašnjenje i zakonska osnova u: *Saborski spisi*, str. 242-244.

971 Navedene zakonske osnove pogledati u: *Saborski spisi*, str. 254-256.

972 Ban Rauch je u svom dopisu vladi osim zakonske osnove o lovu također objasnio načela kojima se vodio sastavljajući zakonsku osnovu i važnost sastavljanja tog zakona. Više u: *Saborski spisi*, str. 269-272 i *Zakonski članci sabora*, str. 91-98.

973 Banovi prijedlozi zakona o ustrojstvu hrvatsko-slavonskog zemaljskog računovodstva, hrvatsko-slavonske zemaljske blagajne i o javnih službi bili su raspravljani u saborskim odborima. Više u: *Saborski spisi*, str. 263-264. Više o zakonima (Zakoni: ustrojstvo Zemaljske vlade, izborni red, uređenje sabora, proglašenje autonomnih zakona, osnove zakona o imenovanju sudaca i drugih službenika, uređenju županija i općina) kojima se provodila reforma institucija vlasti u: Dalibor ČEPULO, »Hrvatsko-Ugarska nagodba i reforme institucija vlasti u Hrvatskom saboru 1868.-1871.«, str. 135-145 i *Zakonski članci sabora kraljevinah.*

974 Zapisnik sjednice odbora za izradu zakonske osnove o izbornom redu i uređenju sabora održane 04. listopada 1869. godine u: *Saborski spisi*, str. 114-115.

975 Izborni red s 26 članaka izrađen od L. Raucha nalazi se u cijelosti u: *Saborski spisi*, str. 151-153. Novi Izborni red prihvaćen od Sabora s 27 članaka, nakon što je dodan jedan članak, nalazi se u: *Isto*, str. 234-236.

garancija da će raditi za dobrobit svoje općine. Oduzeto je pravo izbora učiteljima, doktorima prava i mudroslovlja, kao i članovima Jugoslavenske akademije, jer to su pravo imali prema drugim parametrima izbornog reda. Nadalje, dotadašnje pravo izbora svećenika i duhovnih pastira je ograničeno na župnike, pastore i rabine jer nije bilo ravnopravno da onaj tko zauzima nestalno mjesto duhovnog pomoćnika ili učitelja, uživa isto izborno pravo kao 50 posrednih birača općine. Iznimka o smanjenom izravnom porezu neposrednih birača Riječke županije, iz prijašnjeg Izbornog reda, poništena je kao neosnovana.[976] Neki su članci prijašnjeg zakona (članci 10-13 Privremenog izbornog reda) spojeni u jedan (članak 8 novog Izbornog reda) zbog uske tematske povezanosti, a neki su izostavljeni kao nepotrebni (članak 41, odnosno Dodatak Privremenom izbornom redu o zastupnicima iz Vojne krajine). Na saborskim je raspravama prihvaćen Rauchov prijedlog Izbornog reda uz nekoliko promjena.[977] Dodali su članak 10 o izborima u slobodnom kotaru Turopolje koji je bio sasvim izostavljen u prijedlogu izbornog reda, definirali su postavljanje i imenovanje središnjih odbora i izborno pravo u županijama, gradovima, trgovištima i općinama (čl. 2., 3., 6., 8. i 9.), kao i biranje izbornika (čl. 23.). Zakon o uređenju Sabora je također prihvaćen, gotovo u cijelosti, u obliku koji je predložio L. Rauch.[978] Zakon o Izbornom redu i uređenju sabora je dobio kraljevu sankciju i uvršten je u zbirku zakona Trojedne kraljevine pod brojem II/1870. i III/1870.[979]

Od svećenika nitko nije sudjelovao u saborskoj raspravi o izbornom redu. Ipak, na upit predsjednika sabora prihvaćaju li osnovu centralnog odbora o izbornom redu za temelj specijalne debate, od svećenika, s »ne« je glasao samo M. Broz, a s »da« H. Anker i A. Jandrić.[980] Odborova osnova je prihvaćena sa 42 glasa naspram 14 i odmah je nastupila specijalna debata o određenim točkama. Dakle novi je izborni red prihvaćen bez znatnijeg otpora.

Osim raznih zakona raspravljalo se i o događajima vezanim uz krunu, odnosno vladajuću kuću Habsburg, pa je na početku zasjedanja raspravljano o stradanju brata cara

---

[976] Prema članku 11 Privremenog izbornog reda u: HR-HDA-102, fond Varaždinska županija, br. 465, serija Središnji odbor za izbor saborskih zastupnika, kut. 205.

[977] Osnova zakonskog članka o Izbornom redu u cijelosti u: *Saborski spisi*, str. 208-210 i cijeli zakonski članak čl. III. iz 1870. od 27 točaka u: *Zakonski članci sabora*, str. 28- 35.O zakonu o uređenju Sabora se raspravljalo na 78. saborskoj sjednici od 19. srpnja 1870. godine.

[978] Više o zakonu o uređenju Sabora u: *Saborski spisi*, str. 207-208; I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000*., sv. 2, str. 57-60.

[979] Novi zakonu o uređenju Sabora u cijelosti s 16 članaka vidjeti u: *Zakonski članci sabora*, čl. II. iz 1870. str. 26-28.

[980] *Zatočnik*, god. 2, br. 161, Sisak, 18. srpnja 1870.

Franje Josipa I., meksičkog cara Maksimilijana I. (1832.-1867.).[981] Posjet kralja i kraljice Trojednoj kraljevini bio je također predmet rasprave. Izabran je poseban saborski odbor, koji je trebao obaviti sve pripremne radnje povodom dolaska kralja i kraljice.[982]

U Saboru je bio konstituiran također peticijski odbor koji se bavio raznim žalbama i molbama kako privatnih osoba i javnih institucija, tako i onih podnesenih od različitih razina državne uprave. Razmatrane su razne molbe za financijskom pomoći pojedinaca raznih profila: od studenata (Franjo Ban student praškog konzervatorija) [983] do umjetnika (slikar Franjo Mück)[984] ili udovica (Jana Bedenik i Jalža Jelenčić).[985] Između ostalih podnesena je peticijskom odboru molba, koju je Lj. Gaj uputio još prijašnjem Saboru, za financijsku pomoć zbog njegovih literarnih i prosvjetnih zasluga. [986] Određeno je da se molba proslijedi Namjesničkom vijeću, s preporukom prihvaćanja rješenja prethodnog Sabora, i da se shodno tome sakupe dobrovoljni prilozi. U nekoliko navrata se u Saboru raspravljalo o raznim zahtjevima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Od nabave namještaja za potrebe Narodnog zemaljskog muzeja i knjižnice Akademije do nabave zbirki (otkup zbirke prirodnina Jadranskog mora od Špire Brusine).[987]

U Saboru su se brinuli o državnoj imovini i organizaciji javnih institucija. U tom smislu se raspravljalo o stanju i korištenju državne imovine, kao što je bila zgrada u Savskoj ulici u Zagrebu. Razmatrali su njezino iznajmljivanje sestrama milosrdnicama ili JAZU.[988] Uz Sestre milosrdnice je vezana još jedna saborska rasprava, o njihovoj upravi Lepoglavskom kaznionicom.[989] Željelo se sestrama milosrdnicama otkazati ugovor za kaznionicu, što je i učinjeno.[990]

Primjer razmatranja pitanja vezanih uz organizaciju pojedinih javnih institucija, svakako je zemaljski arhiv. Dvorska se kancelarija obratila banu, kako bi svratio pažnju saborskog predsjedništva, na organizaciju zemaljskog arhiva, o čemu se raspravljalo još 1866.

---

[981] Car Maksimilijan je bio zarobljen od meksičke oslobodilačke vojske i pogubljen u Queretaru, na zahtjev Austrije njegovo je tijelo preko Trsta, gdje je organiziran svečani doček i ispraćaj, vraćeno u Beč. Više u: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000*., sv. 2, str. 50-51.
[982] Dopis bana predsjedništvu sabora o planiranom posjetu kralja i kraljice Trojednoj kraljevini i zapisnik saborskog odbora za doček njihovih veličanstva u: *Saborski spisi*, str. 56-57.
[983] Više o molbi F. Bana i rješenje peticijskog odbora pogledati u: *Saborski spisi*, str. 25.
[984] Više o molbi Franje Mücka i rješenju u: *Saborski spisi*, str. 49.
[985] Više o molbi navedenih udovica i rješenju u: *Saborski spisi*, str. 284.
[986] Zapisnik peticijskog odbora o molbi Lj. Gaja u: *Saborski spisi*, str. 25.
[987] Sve navedene molbe se nalaze u saborskim spisima pod brojevima od 70. do 72. Više u: *Saborski spisi*, str. 50-54.
[988] Dopis namjesničkog vijeća predsjedništvu Sabora u kojem donose problematiku cijelog predmeta u: *Saborski spisi*, str. 35-38.
[989] Sestrama milosrdnicama je otkazana uprava kaznionicom. Više u: *Saborski spisi*, str. 129, 240-242.
[990] *Narodne novine*, god. 36, br. 152, Zagreb, 07. srpnja 1870.

godine.[991] Za istu instituciju je donesena zakonska osnova o organizaciji, unutar koje su razne odredbe o reorganizaciji, a koju je sastavio ban L. Rauch.[992]

Osim donošenja zakona i rješavanja brojnih molbi, Sabor je vodio računa o političkim pitanjima od posebne važnosti za Trojednu kraljevinu – Hrvatsko-Ugarska nagodba i uz nju vezano Riječko pitanje. Raspravljalo se i o nekim ustanovama Nagodbe koje nisu ispunjene ili odredbama koje su bile štetne po Trojednu kraljevinu.[993] Jedan od primjera su takse koje su činovnici plaćali kod imenovanja, a novac je išao u zajedničku blagajnu, iako je teret mirovine i otpremnine udovicama i rodbini činovnika snosila samo Trojedna kraljevina.[994]

Razna pitanja koja su bila vezana uz znanost i obrazovanje također su dobila određenu pažnju i prostor u Saboru. Jedna od najvažnijih odluka ovog Sabora, koja se ticala znanosti i obrazovanja, bio je zakon o osnutku Sveučilišta.[995] Osim ovoga za cijeli narod važnog pitanja o osnutku Sveučilišta, vodilo se nekoliko rasprava o obrazovanju, a jedna od njih je promjena u zagrebačkoj Pravoslovnoj akademiji. Kraljevom odredbom od 30. kolovoza 1868. godine ukinut je trogodišnji tečaj i uveden je četverogodišnji studij, čime je akademija proširena.[996] Osim u Pravoslovnoj akademiji i u nekoliko gimnazija Trojedne kraljevine su pokušali uvesti određene promjene svojim upitima i molbama. Molbe su podnosile gradske uprave u kojima su se gimnazije nalazile (požeška, varaždinska i karlovačka).[997] Zabilježena je također molba građana grada Bakra da se otvori *nautička* škola u Bakru, a saborski odbor za proračun je na molbu dao pozitivan odgovor.[998]

Pitanje korištenja latinice ili ćirilice u Srijemskoj županiji dovelo je do diskusije u sabornici.[999] Katoličko je stanovništvo Srijemske županije uputilo molbu županijskoj upravi iste županije, neka sve molbe, pozive, osude i drugo, kako političke tako i pravne naravi, a

---

[991] Dopis dvorske kancelarije u: *Saborski spisi*, str. 32.

[992] Osnova zakona o uređenju zemaljskog arhiva u: *Saborski spisi*, str. 185-186; Izvještaj osrednjeg saborskog odbora o zakonskoj osnovi o uređenju arhiva u: *Isto*, str. 214 i Zakonski članak VII.:1870. o uređenju zemaljskog arhiva u: *Zakonski članci sabora*, str. 50.

[993] Više u: *Saborski spisi*, str. 130-131, 136-137.

[994] Sabor je na svojoj pedeset i sedmoj sjednici od 14. listopada 1869. godine odlučio vladu upitati što je sa spornim taksama. Vlada Trojedne kraljevine se žalila na tu nepravdu i tražili su preko bana Kr. ugarsko ministarstvo financija da se ova šteta nanesena Trojednoj kraljevini ispravi. Kr. ugarsko ministarstvo financija nije imalo sluha za ovu molbu, štoviše u svom dopisu banu su izjavili kako novac prikupljen od sakupljanja taksi spada u jedan od zajedničkih državnih dohodaka.Dopis bana od 03. kolovoza 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 238.

[995] Cijeli zakon o Sveučilištu I.:1869. u: *Zakonski članci sabora kraljevinah*, str. 17-18.

[996] Više u dopisu dvorske kancelarije predsjedništvu sabora u: *Saborski spisi*, str. 33-35.

[997] Molba Požeške županije u: *Saborski spisi*, str. 22. Molbe su se odnosile na prelazak varaždinske i požeške gimnazije iz niže u višu i osnutak male realne gimnazije u Karlovcu, ali sve je odbijeno zbog pomanjkanja sredstava. Samo je osječka gimnazija dobila od kralja pozitivan odgovor na svoju molbu. Više u dopisima dvorske kancelarije predsjedništvu sabora u: *Saborski spisi*, str. 32, 33.

[998] Predstavka Saboru od gradskog starješinstva grada Bakra u: *Saborski spisi*, str. 186 i odgovor na predstavku u zapisniku proračunskog odbora, *Isto*, str. 218-219.

[999] *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*, 55. saborska sjednica od 11. listopada 1869. godine str. 686.

upućene katoličkom stanovništvu, prima i izdaje, napisane latinicom. Opravdali su molbu činjenicom da je čl. 56. nagodbenog zakona propisao službenim jezikom za kraljevine Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju hrvatski, a taj se jezik po starom običaju pisao latinicom. Peticijski odbor se s molbom složio i zaključio da se sabor obrati vladi kako bi se administrativnim putem, kojim je i uvedena ćirilica u Srijem (5. ožujka 1861.), uvela latinica u sve službene odnose. Ipak, općinama bi bio ostavljen prostor za slobodnu odluku kojim će pismom komunicirati sa svojim oblastima. Nakon ponovnog čitanja molbenice u sabornici, J. Živković je istaknuo posebnost Srijema u kojem je velik broj Srba i zato je smatrao da treba ostaviti dvojezičnost.[1000] Prijedlog odbora podržali su zastupnici Tomašić i Thaller, a odbili Živković, Kontić, Brlić i Filipović koji je tražio da se pređe na dnevni red. Potom je bila skupina zastupnika koja je željela primiti predmet na znanje i prepustiti vladi njegovo rješavanje: Stojanović, Jurković, Reizner, Vukotinović. Dok je Zlatarović, pak, smatrao da predmet nije spreman za meritorno rješavanje.[1001] Prijedlog odbora je prihvaćen s 35 glasova protiv 20 i jedan je zastupnik bio suzdržan (Filipović). Rezultati glasanja svećenika su sljedeći – za odborov su prijedlog glasali H. Anker, I. Kralj i S. Vuković, a protiv je bio samo M. Broz.[1002]

Prema *Narodnim novinama*, peticijski odbor je odobrio molbu katoličkih žitelja Srijemske županije o ukinuću korištenja ćirilice u uredima.[1003] Isti list piše kako je ćirilica uvedena prema prijedlogu biskupa Strossmayera.

Uz razne zakone i odredbe vezane uz obrazovanje ili jezik, bavili su se u Saboru i vojnim pitanjima, od rješavanja problema vojnih bjegunaca iz Primorja, do zakona o novačenju.[1004] Sabor se kod kralja založio za bjegunce iz Primorja. Putem molbe tražili su da bjegunce s navršene 23 godine života razriješi vojne službe i udijeli im oprost. [1005]

Borba za pripojenje Vojne krajine vodila se i tijekom ovoga zasjedanja Sabora, kao i na prethodnima. Važno oružje saborskih zastupnika, za pokretanje određene tematike, bile su

[1000] *Isto*, str. 687.
[1001] *Isto*, str. 687-691.
[1002] Zapisano u Dnevniku sabora pod zapisnikom 55. saborske sjednice. U: *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*, 56. saborska sjednica od 13. listopada 1869. godine str. 721.
[1003] *Narodne novine*, god. 35, br. 232, Zagreb, 11. listopada 1869.
[1004] Više o novačenju i promjeni kontingenta novaka za Trojednu kraljevinu pogledati u: *Saborski spisi*, str. 42, 56 i 86-87. Rasprava se vodila i o prijedlogu grada i kotara Bakra da se vojnička obveza smanji na tri godine. Više u: *Isto*, str. 99-100.
[1005] Opravdali su molbu time da postojeći zakon o novačenju uništava osiromašeno hrvatsko Primorje i da zbog siromaštva mladići moraju s navršenih 12 godina života ići privređivati u inozemstvo, pa stoga nisu prisutni kod novačenja. Adresa Sabora kralju u: *Saborski spisi*, str. 23 i kraljev oprost bjeguncima *Isto*, str. 33.

interpelacije. Zastupnik J. Živković je interpelirao bana u rujnu 1869. godine.[1006] Tražio je banovo izjašnjenje je li mu poznato da je kralj ukinuo određene dijelove Vojne krajine – obje varaždinske krajiške pukovnije, 11. i 12. satniju slunjske krajiške pukovnije kao i vojne općine Senj i Sisak – i ako je, je li poduzeo potrebne mjere da se ti dijelovi pripoje Trojednoj kraljevini. Isti je podnio prijedlog, u svibnju 1870. godine, o provincijaliziranju Vojne krajine.[1007] Prvo je predložio da se Sabor odmah ogradi od svakog protuustavnog i oktroiranog rješenja ovoga pitanja, a potom da se obrati kralju kako bi se provincijaliziranje, nakon što kralj ukine vojnički sustav i ustroj, riješilo ustavno na Saboru Trojedne kraljevine s predstavnicima krajine.

Gospodarske prilike u zemlji su u većoj mjeri bile zastupljene u saboru: od sređivanja urbarijalnih odnosa i seoskih zadruga,[1008] gradnje cesta[1009] i željeznica, do reguliranja tokova rijeka.[1010] Česti su bili prijedlozi za izgradnju željeznice na određenim relacijama, o tim se pitanjima raspravljalo tijekom cijelog perioda zasjedanja Sabora.[1011] Reguliranje tokova rijeka ili pak izgradnja mostova, također su neka od pitanja koja su se našla na dnevnom redu.[1012] U svrhu spajanja Dunava sa Savom izabran je saborski odbor, koji je raspravljao o prokopu kanala između Vukovara i Šamca.[1013] Rasprave o financijskim pitanjima nisu mimoišle sabornicu. U tom smislu je osnovan i saborski odbor za formiranje središnje vjeresijske zaklade.[1014] Potom se u više saborskih sjednica raspravljalo o godišnjim državnim

[1006] Interpelacija J. Živkovića u: *Saborski spisi*, str. 110 i *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*, 51. saborska sjednica od 29. rujna 1869. godine, str. 633-634.
[1007] Prijedlog J. Živkovića u: *Saborski spisi*, str. 161.
[1008] Zakonski članci IV. i V.: 1870. u: *Zakonski članci sabora*, str. 35-49.
[1009] Molba općinstva Požeške županije o izgradnji ceste u: *Saborski spisi*, str. 47-48, 85, 182-185.
[1010] Obje zakonske osnove o zadrugama (čl. IV. iz 1870.) i urbarskim odnosima (čl. V. iz 1870.) u: *Saborski spisi*, str. 220-225 i *Zakonski članci sabora*, str. 35-49.
[1011] Zapisnici željezničkog odbora u: *Saborski spisi*, str. 44-47, 61-62 i razne molbe i poslovi vezani uz željeznice u *Isto*, str. 26, 28-29, 39, 41-42, 43, 61, 63, 95-96, 135-136, 137-138, 139-140, 157, 160-163, 177-178.
[1012] Zastupnik brodsko-čabarski Lj. Otto podnio je molbu za izgradnju mosta u Gašparcima. Više u: *Saborski spisi*, str. 95.
[1013] Odbor se sastao 03. listopada 1869. godine i raspravljao o dva elaborata o prokopu i važnosti samog kanala. Više u: *Saborski spisi*, str. 134, Dopis bana saboru u: *Isto*, str. 185.
[1014] Više o vjeresijskoj zakladi i prijedlogu Namjesničkog vijeća o njezinom osnivanju u: *Saborski spisi*, str. 17-18 i 49.

proračunima,[1015] ustrojstvu zemaljske blagajne, [1016] ustrojstvu računovodstva kao pomoćnog ureda Zemaljske vlade[1017] i autonomnom budžetu.[1018]

Raznolika je vjerska tematika zastupljena u saborskim raspravama. Od molbe cistercita da se nastane na području Trojedne kraljevine do molbe kaptola modruško-krbavskog, upućene peticijskom odboru, da se Sabor obrati kralju kako bi se proveo zakonski članak donesen na Saboru 1866. godine o odšteti desetine modruškog kaptola. [1019] Potom se raspravljalo o financijskoj pomoći uršulinkama i financiranju vjerozakonskih zavoda.[1020] U diskusijama o navedenim temama sudjelovali su svećenici saborski zastupnici, dok u ostalim dalje navedenim vjerskim temama nisu doprinijeli svojim parlamentarnim raspravama. Razlozi su: zato što se radilo o interpelacijama koje nisu došle na dnevni red, o molbama koje su proslijeđene na rješavanje drugim instancama ili jednostavno nisu bili prisutni tijekom rasprave ili su, pak, ostali suzdržani od javnog izražavanja mišljenja.

Saborski zastupnici su svojim interpelacijama pokretali rasprave o raznim vjerskim pitanjima. J. Živković je tako uputio banu interpelaciju 18. rujna 1869. godine vezanu uz srpski narodno-crkveni kongres održan u Karlovcu, a sazvan od srpskog patrijarha.[1021] U *Katoličkom listu* su se osvrnuli na kongres iznijevši ukratko program.[1022] Kongres je bio obustavljen nakon što je nekolicina njegovih članova položila mandat, ali niti je bio odgođen ni raspušten.[1023] Ubrzo se urgiralo s više strana, kod ugarskog ministra prosvjete, da se rad kongresa nastavi. [1024] U Hrvatskoj i Slavoniji je bio zamjetan broj pravoslavnih Srba i ugarski se ministar miješao u njihove poslove, pa je Živković smatrao da isto pravo pripada Zemaljskoj vladi Trojedne kraljevine. Upravo stoga je pitao Zemaljsku vladu je li znala za sazivanje kongresa i da li joj je bilo poznato da je kongres obustavljen, te je li sudjelovala u

---

[1015] Više o proračunu za 1869. godinu u: dopis bana u kojem predlaže proračun u: *Saborski spisi*, str. 100-101; zapisnik proračunskog odbora u: *Isto*, str. 115-126; osnova zakona o proračunu u: *Isto*, str. 131-132; *Zakonski članci sabora*, čl. III. iz 1869. str. 22-24. Više o proračunu za 1870. godinu u: osnova zakona o proračunu u: *Saborski spisi*, str. 140-149, 187-204, 216-217, 218-219, 225-234; *Zakonski članci sabora*, čl. I. iz 1870., str 24-26. Više o proračunu za 1871. godinu u: izvještaj odbora za proračun u: *Saborski*, str. 256-263 i *Zakonski članci sabora*, čl. XV. iz 1870. str. 61-63.

[1016] Zakonski članak XIX.:1870. u: *Zakonski članci sabora*, str. 98-99.

[1017] Zakonski članak XXI.:1870. u: *Zakonski članci sabora*, str. 100-101.

[1018] Zapisnik sjednica saborskog odbora o pregledavanju zaključka o autonomnom budžetu za 1869. godinu u: *Saborski spisi*, str. 272-283.

[1019] Zapisnik pticionalnog odbora u: *Saborski spisi*, str. 85.

[1020] Više pogledati ovdje, str. 254-255.

[1021] *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*, 50. saborska sjednica od 18. rujna 1869., str. 629-630.

[1022] Trebalo se raspravljati o: organizaciji crkvenog kongresa, izbornom redu i načinu, građenje biskupskog dvora u Novom sadu i savez s Rumunjskom crkvom. Više u: *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 25, Zagreb, 24. lipnja 1869., str. 198-199. Mjesec dana kasnije iznijeli su podatke o raspustu skupštine i svađi oko predsjednika, više u: *Isto*, god. 20, br. 29, Zagreb, 22. srpnja 1869., str. 231.

[1023] HR-HAD-78, fond PRZV, sv. 6, br. 630, 1870. g., kut. 27.

[1024] *Narodne novine*, god. 35, br. 214, 20. rujna 1869. U *Narodnim novinama* krivo piše kako je to bilo na 49. saborskoj sjenici od 18. rujna 1869. godine.

rješavanju toga problema.[1025] Ban je odgovorio kako je održavanje kongresa u potpunosti u skladu sa zakonom i odobreno od kralja.[1026] Objasnio je također da, prema Nagodbenom zakonu, navedena problematika nije spadala u djelokrug poslova vlade ili bana.[1027] Kralj je u ožujku 1870. godine odredio nastavak kongresa.[1028]

Potom je zastupnik Benjamin Kraljević interpelirao vladu 15. listopada 1869. godine da se izjasni je li poduzela mjere oko uspostavljanja autonomije Rimokatoličke crkve, po uzoru na ugarsko ministarstvo bogoštovlja.[1029] Smatrao je iznimno važnim pitanjem reformu Crkve, ali da se ne dira u crkvene dogme već samo »crkveno-obćestvo«.

Na njegovu se interpelaciju dan kasnije nadovezao Kazimir Jelačić koji je tražio od vlade odgovor misli li kralju preporučiti nekoga na ispražnjeno mjesto zagrebačkog nadbiskupa. Smatrao je nemogućim razgovarati o autonomiji Katoličke crkve u Trojednoj kraljevini bez zagrebačkog nadbiskupa.[1030]

U *Katoličkom listu* su se osvrnuli na problematiku autonomije Katoličke crkve. Napomenuli su kako se u Ugarskoj ovo pitanje rješavalo tek kada je uspostavljena vjerska ravnopravnost i po načelu »slobodna crkva u slobodnoj državi«.[1031] Autor članka se pitao vežu li Trojednu kraljevinu temeljni zakoni Ugarske ili Austrije, pa mora crkvu odvojiti od države. Smatrao je kako treba izraditi novi temeljni vjerski zakon u Saboru. Osvrnuo se i na prijedlog K. Jelačića da se popuni ispražnjena nadbiskupska stolica, posebno je besmislenim prikazao proceduru prema kojoj je vlada predlagala nadbiskupa kralju. Uveo je još jedan problem u svoj članak, a taj je bio imenovanje biskupa uz supotpis ugarskog ministra.

Popunjenje ispražnjenog mjesta zagrebačkog nadbiskupa, nakon što je preminuo Juraj Haulik, važno je pitanje na koje je pažnju svratio i zastupnik kotara Virovitica, Ignjat Brlić. Za zagrebačkog je nadbiskupa imenovan Mađar Josip Mihalović, stoga je zastupnik I. Brlić smatrao svojom dužnošću interpelirati bana zbog protuzakonitog čina.[1032] Istaknuo je kako su prema nagodbenom zakonu Trojedna kraljevina, odnosno Hrvatska i Slavonija činile zaseban politički narod i teritorij, te su imale pravo na službe i dostojanstva imenovati *domaće sinove*. Zahtijevao je od bana objašnjenje zašto je predložio stranca na mjesto zagrebačkog

[1025] Interpelacija Živkovića u: HR-HAD-78, fond PRZV, sv. 6, br. 630, 1870. g., kut. 27.
[1026] Odgovor bana u: *Saborski spisi*, str. 140; HR-HAD-78, fond PRZV, sv. 6, br. 630, 1870. g., kut. 27.
[1027] *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*, 63. saborska sjednica od 30. travnja 1870., str. 800-801.
[1028] Dopis Kolomana Bedekovića banu Rauchu o kraljevoj odluci od 15. travnja 1870. godine u: HR-HAD-78, fond PRZV, sv. 6, br. 597, 1870. g., kut. 27.
[1029] Interpelacija u cijelosti u: *Saborski spisi*, str. 132.
[1030] Interpelacija od 16. listopada 1869. godine u: *Saborski spisi*, str. 134-135.
[1031] *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 42, Zagreb, 21. listopada 1869. godine., str. 334-335. »Autonomija katoličke crkve u Hrvatskoj«, *Zagrebački katolički list*, god. 21, br. 37, Zagreb, 15. rujna 1870. godine 333-336.
[1032] Interpelacija u cijelosti u: *Saborski spisi*, str. 206-207.

nadbiskupa i odgovor na koji način misli sa Zemaljskom vladom ispraviti ovaj neustavni čin. Zastupnik vlade Pogledić je odgovorio kako ne postoji u Nagodbi odredba da nadbiskup mora biti Hrvat, stoga nije bilo riječi o povredi zakona. [1033]

U *Zatočniku* su bili uvjereni kako iza imenovanja stoji Andrássy, a ne Rauch ili Bedeković, kako se željelo uvjeriti javnost.[1034] Pitali su Raucha ne misli li da je imenovanjem stranca povrijeđena Nagodba, koja je nametnuta upravo djelovanjem samog Raucha. Također su postavili pitanje zar nije bilo domaćih svećenika – kanonika, biskupa ili župnika koji su zaslužili postati nadbiskupom. Smatrali su da je ova odluka vrijeđala narodni ponos i narodnu svijest domaćeg svećenstva. Objasnili su kako je vlada potajno djelovala na postavljanju stranca na Haulikovo mjesto, dok je javnost obmanjivala da će to mjesto pripasti Strossmayeru.[1035] U odlučujućem je trenutku vlada proširila lažnu vijest kako je papinski poslanik na austrijskom dvoru uložio prosvjed, u ime pape, na Strossmayerovo imenovanje za zagrebačkog nadbiskupa. Ovi su navodi u *Zatočniku* demantirani. Odgovor Pogledića na Brlićevu interpelaciju – da je imenovan stranac jer ima dosta svećenika pogodnih za tu funkciju, ali kako samo jedan može biti imenovan, odlučili su se za stranca – u *Zatočniku* su smatrali smiješnim. Ponovili su osudu vlade zbog kršenja Nagodbe, jer je biranje zagrebačkog nadbiskupa posao autonomne vlade. Vladin pokušaj da cijelu situaciju opravda odlukom krune, u *Zatočniku* su smatrali još jednom varkom jer u kraljevom je dopisu jasno pisalo da imenuje nadbiskupa na prijedlog bana i ministra za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.[1036]

Neke su molbe, koje se tiču vjerskih pitanja, iz Sabora preusmjerene na Zemaljsku vladu jer su zastupnici smatrali kako nisu u nadležnosti Sabora – molba Josipa Hochstättera i njegovih sljedbenika izraelskog vjeroispovijednog starijeg obreda, koji su molili zaštitu od sljedbenika novog obreda u pitanju duhovne slobode i nameta. Isto kao i molba Srijemske županije da se kod vlade ustroji odsjek za crkveno-školske poslove istočno-grčke crkve.[1037] Epilog molbe Josipa Hochstättera obznanio je Saboru ban u svom dopisu, sljedbenicima izraelskog vjeroispovijednog starijeg obreda je priznata vjerska ravnopravnost sa ostalim zakonom priznatim vjeroispovijedima Trojedne kraljevine.[1038] Pred kraj zasjedanja Sabora, peticijonalni je odbor razmatrao molbu prezbiterijuma protestantske općine augsburške

---

[1033] *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*, 67. saborska sjednica od 30. lipnja 1870., str. 848-850.
[1034] *Zatočnik*, god. 2, br. 146, Sisak, 30. lipnja 1870.
[1035] *Zatočnik*, god. 2, br. 153, Sisak, 08. srpnja 1870.
[1036] *Zatočnik*, god. 2, br. 154, Sisak, 09. srpnja 1870.
[1037] O tim je pitanjima raspravljao peticijski odbor. Više u zapisniku peticijskog odbora od 06. srpnja 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 212.
[1038] Zakonska osnova kojom se priznaje ravnopravnost Izraelaca i drugih konfesija od 19. prosinca 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 284. Pogledati također o trovačkoj i industrijakoj ulozi Izraelićana u Trojednoj kraljevini u: Miroslava DESPOT, *Industrija građanske Hrvatske 1860-1873.*, Zagreb, 1970., str. 26-27.

konfesije, za financijskom pomoći uzdržavanja njihova župnika, crkve i škole u Zagrebu.[1039] Molbu su odlučili proslijediti vladi da pri određivanju sljedećeg proračuna odluči o njezinu ishodu. Bilo je i nekoliko molbi za financijskom pomoći ili pospješenjem isplate ugovorenih obveza, kao što je bio slučaj bribirskog kanonika Jurja Ćora, koji je molio za isplatu župničke kompetencije.[1040]

Neka od raznih pitanja koja su u sabornici raspravljana bila su instalacija L. Raucha za bana, o čemu je raspravljao poseban saborski odbor.[1041] Potom zemaljske zaklade i njihovo stvarno stanje prema izvještaju bana.[1042] Također su se bavili organiziranjem uprave u županijama, općinama i trgovištima, na tragu čega su nastale zakonske osnove o ustrojstvu županija[1043] i o uređenju seoskih općina i trgovišta bez magistrata.[1044] U skupinu rješavanja problema općina i županija spadala je i molba Zagrebačke županije o iznajmljivanju županijskih prostorija.[1045] O molbama pojedinih općinstva županija ili pak zastupstva gradova raspravljalo se često na saborskim sjednicama. Radilo se o rješavanju raznih problema kako financijske naravi tako i gospodarske, pravne ili pak onih koji se tiču razvoja pojedinih područja (izgradnja cestovne ili željezničke infrastrukture). Neke od predstavki koje su se razmatrale bile su one općinstva Varaždinske županije,[1046] Zagrebačke županije i grada Zagreba,[1047] Virovitičke županije,[1048] zastupstva grada Križevci,[1049] grada Požege i iste županije,[1050] te grada Osijeka.[1051]

Saborski zastupnici su u nekoliko navrata zagovarali interese kotara u kojem su izabrani. Primjer je bio Ferdinand Inkey, zastupnik koprivničkog kotara, koji je interpelirao

---

[1039] Zapisnik sjednice peticijskog odbora od 12. prosinca 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 284.
[1040] *Dnevnik sabora Trojedne kraljevine*, 49. saborska sjednica od 18. rujna 1869. godine i *Narodne novine*, god. 35, br. 214, Zagreb, 20. rujna 1869.
[1041] Zapisnik odbora za izradu prijedloga o instalaciji bana u: *Saborski spisi*, str. 76-77 i 90-92.
[1042] Više u: *Saborski spisi*, str. 96-97, 126-127, 210-211.
[1043] Razrađena su sva važna pitanja od djelovanja poglavarstva, skupštine, njihove nadležnosti do odgovornosti zaposlenika. Cijeli zakon (čl. XVII.:1870.) u: *Saborski spisi*, str. 244-249 i *Zakonski članci sabora*, str. 77-91. Ban je kasnije u dopisu objasnio koja su glavna načela kojima se vlada vodila dok je sastavljala potonje zakonske osnove. Cijeli dopis u: *Saborski spisi*, str. 264-266.
[1044] Regulirana su razna područja vezana uz uređenje seoskih općina i trgovišta od troškova, zapošljavanja do načina rukovođenja poslova. Zakon (čl. XVI.:1870.) u cijelosti u: *Saborski spisi*, str. 249-254 i *Zakonski članci sabora*, str. 63-77.
[1045] Predstavka općinstva Zagrebačke županije u: *Saborski spisi*, str. 84.
[1046] Varaždinska se županija u nekoliko navrata obratila Saboru s molbama vezanim uz izgradnju željeznica, protuzakonito djelovanje vlade, županijsku imovinu. Više u: *Saborski spisi*, str. 135-136 i 136-137, 237.
[1047] Već spomenuta predstavka zagrebačke županije oko korištenja županijskih prostorija u: *Saborski spisi*, str. 84; predstavka zastupstva grada Zagreba o pravu zapošljavanja gradskih učitelja u: *Saborski spisi*, str. 268-269.
[1048] Predstavka oko izgradnje željeznice u: *Saborski spisi*, str. 95-96.
[1049] Predstavka oko kupovine zemljišta u: *Saborski spisi*, str. 238-239.
[1050] Predstavke županije o izgradnji željeznice u: *Saborski spisi*, str. 157. Predstavka grada Požege o istom pitanju u: *Isto*, str. 163.
[1051] Predstavka oko izgradnje željeznice u: *Saborski spisi*, str. 139-140.

vladu ima li nade da će se graditi cesta iz Varaždina preko Koprivnice u Viroviticu.[1052] Zastupnik grada Siska, Lavoslav Gorički, interpelirao je bana je li poduzeo potrebne korake da se provede provincijaliziranje dijelova Vojne krajine i kada će se zbilja provesti ukinuće iste.[1053] O rješenju molbe od 27. listopada 1869. godine, da se osnuje radničko društvo *Prosvjeta* u Varaždinu na inicijativu građana grada, uz priložena pravila društva i objašnjenje njegove korisnosti, zastupnik kotara Vinica – Mavro Broz – interpelirao je vladu u srpnju 1870. godine.[1054] Već spomenuti zastupnik grada Požege, Filip Thaller, zalagao se za uzdignuće Požeške niže gimnazije na rang više.[1055]

6. 2. Katolički svećenici u saborskim odborima

Na Prvoj saborskoj sjednici zastupnici su, prema saborskom običaju, podijeljeni u pet odsjeka kako bi se lakše verificirali, a svaki odsjek je izabrao predsjednika i izvjestitelja.[1056] Proces verificiranja se sastojao od toga da narodni zastupnici predaju izborne zapisnike, a virilni članovi banske pozivnice, privremenom saborskom predsjedništvu, a nakon toga ih se ždrijebom podijelio u pet odsjeka.[1057] Odsjeci su međusobno provjeravali vjerodajnice. Funkcija tih odsjeka, osim verifikacije, bila je razmatranje pojedinih pitanja (prijedlozi, molbe, pritužbe građana i saborskih zastupnika) koja su im upućivana u tiskanom obliku. Tek nakon problematiziranja u odsjeku, predmet bi išao na dnevni red. Izbor u odsjeke je izvršen prema članku 5 saborskog poslovnika – 75 članova Sabora trebalo je podijeliti u pet odsjeka koji su sadržavali po 15 članova, a izbor se vršio izvlačenjem iz urne.[1058] Svećenici su bili razdijeljeni tako da su I. K. Tombor i Hugo Anker odabrani u I. verifikacijski odsjek, u II. odsjek je izabran Franjo Rački, III. odsjek Mavro Broz, u IV. odsjek su izabrani Stjepan Vuković i Josip Torbar i u posljednji V. odsjek su izabrani biskup Vjenceslav Soić i Luka Petrović koji je ujedno izabran za predsjednika. Naknadno su verificirani kardinal J. Haulik, biskup Ivan Kralj[1059] i biskup Đuro Smičiklas.[1060] Naknadno je također podnio vjerodajnicu

---

[1052] Interpelacija F. Inkeya od 30. travnja 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 160.
[1053] Interpelacija L. Goričkog od 10. srpnja 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 213.
[1054] Interpelacija Mavre Broza u: *Saborski spisi*, str. 213.
[1055] Pogledati na stranici 116 i u bilješci 560.
[1056] Više vidjeti u zapisnicima ovjeritbenih odsjeka u: *Saborski spisi*, str. 7-10.
[1057] Hodimir SIROTKOVIĆ, »Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868-1918)«, str. 24.
[1058] Na 1. saborskoj sjednici od 10. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 5.
[1059] U *Kronologičkim i alfabetičkim našastarima k stenografskim zapisima sabora za trogodište 1868.-1871.* (Zagreb, 1910.) piše kako su Kralj i Haulik verificirani na 3. saborskoj sjednici od 16. siječnja 1868. godine, ali u *Dnevniku sabora* nisu navedena imena, već samo piše kako su pročitana imena ovjerovljena. Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 22.

za Sabor A. Jandrić. Naime, zamijenio je preminulog L. Petrovića u trećem zagrebačkom izbornom kotaru i to nakon duže stanke tijekom koje Sabor nije zasjedao.[1061] Na sljedećoj je saborskoj sjednici verifikacijski odbor potvrdio njegov izbor za zastupnika.[1062]

Kako je na prijašnjem Saboru bio veći broj zastupnika, bili su podijeljeni u pet odsjeka od po 29 članova. Stoga je S. Filipović predložio, a zastupnici su prihvatili, da se smanji broj odsjeka s pet na tri, a u svakom da bude 30 članova.[1063] Na sljedećoj saborskoj sjednici konstituirana su tri saborska odsjeka izvlačenjem imena, a nakon toga su u odsjecima izabrani predsjednici od kojih su bila dva svećenika – u prvom je odboru izabran biskup V. Soić i u drugom biskup I. Kralj.[1064] Ostali svećenici su bili podijeljeni po odsjecima na sljedeći način: u I. su odsjeku bili A. Jandrić i M. Broz, u II. S. Vuković i H. Anker, te u III. odsjeku J. Haulik i Đ. Smičiklas.[1065]

Svećenici su bili također članovi raznih saborskih odbora koji su se bavili pitanjima važnim za Trojednu kraljevinu, a sama imena odbora razjašnjavaju zbog koje su problematike ustanovljeni. Članove odbora se većinom biralo anonimno, ceduljama, a broj glasova su kasnije zbrajali, za to unaprijed određeni, zastupnici. Među njima su ponekada bili i svećenici.[1066] U nekim je slučajevima predsjednik sabora predlagao zastupnike za određeni odbor, a Sabor bi prihvatio. Članovi odbora su se sastajali na sjednicama na kojima su raspravljali o određenoj problematici. Rezultat njihovih sjednica bili su zapisnici i prijedlozi kako riješiti pojedino pitanje o kojem se raspravljalo. Zapisnici su kasnije čitani na saborskim sjednicama, a potom se o njihovom sadržaju raspravljalo u saborskim debatama. Tijekom rasprava članovi odbora su često objašnjavali metode rada i zaključke odbora.[1067]

U nekoliko su se navrata birali odbori koji su imali zadatak nositi kralju određene adrese. Prvi takav odbor, od tri člana, izabran je na početku zasjedanja Sabora, a trebao je

---

[1060] Na 4. saborskoj sjednici od 23. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 44.

[1061] Sabor Trojedne kraljevine nije zasjedao tijekom zasjedanja zajedničkog sabora, tako je bilo i u ovom slučaju od studenog 1868. do ožujka 1869. godine. Više o Jandrićevoj vjerodajnici u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, (na 27. saborskoj sjednici od 01. ožujka 1869. godine), str. 273.

[1062] Na 28. saborskoj sjednici od 03. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 281.

[1063] Na 28. saborskoj sjednici od 03. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 284-286.

[1064] Na 29. saborskoj sjednici od 04. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 292.

[1065] Piše Stjepan Vinković ali vjerojatno se radi o tiskarskoj greški Vinković = Vuković. Čitano na 30. saborskoj sjednici od 08. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 294. *Narodne novine*, god. 35, br. 52, Zagreb, 05. ožujka 1869.

[1066] S. Vuković je izabran za sakupljanje glasova tijekom izbora članova odbora za adresu kralju u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 22. M. Broz je izabran za revidiranje glasova za odbor za instalaciju bana u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 429. H. Anker je određen za brojenje glasova članova odbora za zemaljski proračun u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 620, za revidiranje glasova za odbor za uređenje Sabora u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 429 i za pobiranje cedulja tijekom izbora za municipalni odbor u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 494.

[1067] H. Anker je kao član verifikacijskog odbora na 69. saborskoj sjednici od 04. srpnja 1870. godine objašnjavao rad potonjeg odbora. Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 892.

nositi kralju odgovor na adresu kojom je Sabor sazvan 20. lipnja 1867. godine.[1068] U odbor je izabran biskup V. Soić, na prijedlog predsjednika Sabora A. Vakanovića.[1069] Biskup je određen kao vođa deputacije, pa se stoga prigodom nošenja adrese i obratio kralju.[1070] Drugi je put Soić izabran u odbor koji je upućen kralju nakon što je Nagodbena osnova u Saboru prihvaćena. Navedeni je odbor izabran kako bi odnio kralju popratnicu uz Nagodbenu osnovu.[1071]

Još je nekoliko odbora ustanovljeno tijekom ovoga zasjedanja Sabora, a djelovanje kojih je bilo vezano uz kralja i vladajuću kuću Habsburg. Tako je određen odbor za doček tijela preminulog cara Meksika, Maksimilijana, ujedno člana vladajuće kuće Habsburg. Doček je organiziran u Trstu, a od svećenika je izabran biskup V. Soić, ponovno na prijedlog predsjednika Sabora.[1072] Potom odbor za doček kralja prigodom njegova posjeta Zagrebu. Također na prijedlog predsjednika Sabora za članove su izabrani: H. Anker, M. Broz i V. Soić, a posljednji je izabran i predsjednikom odbora.[1073] Odbor je regulirao uređenje sabornice povodom posjeta, financijske troškove, odredio je da se ne održavaju sjednice tijekom posjete i da se izrade darovi za kralja i kraljicu. Prema prijedlogu zastupnika M. Bogovića članovi odbora nisu bili zastupnici iz Zagreba, jer su oni ionako sudjelovali u organizaciji dočeka. Kako bi tijekom kraljeva posjeta sve funkcioniralo besprijekorno, određena je nekolicina zastupnika koji su trebali kralja dočekati već na željeznici. Među njima je bio V. Soić. Također, na prijedlog S. Vukovića izabran je odbor za pozdravljanje dostojanstvenika, koji će uz kralja posjetiti Zagreb. U tom su odboru od svećenika bili sam njegov predlagatelj S. Vuković, biskup Soić i biskup Smičiklas.[1074] Potom, vezano uz posjet kralja Zagrebu, odaslan je iz Sabora odbor za spomen kolajne koje bi se prigodno poklanjale tijekom posjete kralja Trojednoj kraljevini, a za člana i predsjednika izabran je I. Kralj.[1075]

[1068] Govor biskupa V. Soića i odgovor kralja čitani na 10. saborskoj sjednici od 05. veljače 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 81-82.
[1069] Na 7. saborskoj sjednici od 29. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 70.
[1070] Govor čitan na 10. saborskoj sjednici od 05. veljače 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 81-82.
[1071] Na 21. saborskoj sjednici od 28. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 232.
[1072] Na 2. saborskoj sjednici od 15. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 13. Na saborskoj se sjednici diskutiralo o tome treba li poslati delegaciju na doček i ispričaj tijela pokojnika.
[1073] Članovi odbora izabrani na 27. saborskoj sjednici od 01. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 275; predsjednik odbora izabran na 28. saborskoj sjednici od 03. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 280.
[1074] Odbor za doček na željeznici je izabran na 29. saborskoj sjednici od 04. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 292; odbor za poklon državnicima oko kralja izabran na 30. saborskoj sjednici od 08. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 302.
[1075] Na nastavku 37. saborskoj sjednici od 07. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 494.

Nadalje, postojali su odbori vezani uz saborske poslove. Jedan od njih bio je odbor za izradu pogodbe za tiskanje saborskih spisa i brzopisce, u kojem je bio L. Petrović, a izabran je na prijedlog predsjednika Sabora.[1076] Nakon Petrovićeve smrti zamijenio ga je u odboru za saborske troškove S. Vuković, kao član i predsjednik odbora.[1077] U odbor za najam saborskih prostorija izabran je A. Jandrić (49/51).[1078] Iako se zastupnik I. Brlić pobunio protiv imenovanja cenzora saborskog *Dnevnika*, smatrao je da je to posao bilježnika i da je povreda saborskog poslovnika, nakon kratke diskusije saborska je većina prihvatila prijedlog da se cenzori imenuju – H. Anker (47/49) i M. Broz (46/49).[1079] Zanimljivo je kako je služba cenzora postojala u prijašnjim saborskim periodama, samo na prethodnom Saboru, 1866. godine, nije bilo saborskih cenzora.

Niz je odbora, koji su pokrivali teme od gospodarskih i političkih do pitanja vezanih uz znanost i obrazovanje, djelovao tijekom ove saborske periode. Iako malobrojni, svećenici su bili česti članovi. Članovi ovjeritbenog (verifikacijski) odbora bili su od svećenika H. Anker i S. Vuković.[1080] Anker je izabran naknadno na prijedlog predsjednika Sabora jer su odboru nedostajala tri člana.[1081] Članovi željezničkog odbora bili su V. Soić (48/48 glasova) koji je izabran i za predsjednika, te S. Vuković (46/48) i H. Anker (46/48) koji je izabran za izvjestitelja.[1082] U još jednom željezničkom odboru, ali odboru *ad hoc* za slavonsku željeznicu, također su članovi bili H. Anker (46/48), S. Vuković (46/48) i V. Soić (44/48), a posljednji je ponovno izabran za predsjednika.[1083] Odbor je rješavao razne molbe o izgradnji željeznica, željezničkim trasama i njihovoj važnosti.[1084]

Na trideset i drugoj saborskoj sjednici izabrani su članovi čak pet odbora. U školski odbor izabrani su V. Soić, A. Jandrić, S. Vuković; u odbor vezan uz bolnicu za umobolne izabran je H. Anker (58/58); u odbor za instalaciju bana A. Jandrić; u kontrolni odbor

---

[1076] Na 2. saborskoj sjednici od 15. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 19.
[1077] Dopis S. Vukovića kojim obavještava kako je preuzeo saborski novac i račune od javnog bilježnika Hofmana kao sudbenog povjerenika, nakon čitanja dopisa uslijedilo je proglašenje Vukovića zamjenikom premunulog Petrovića. Na 27. saborskoj sjednici od 01. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 273.
[1078] Na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 559.
[1079] Na 28. saborskoj sjednici od 03. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 286-288.
[1080] Članove verifikacijskog odbora je predložio predsjednik sabora na 2. saborskoj sjednici od 15. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 19.
[1081] H. Anker je izabran na 11. saborskoj sjednici od 12. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 87.
[1082] Izbor za članove izvršen na 12. saborskoj sjednici od 14. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 109; Izbor predsjednika i izvjestitelja na sljedećoj saborskoj sjednici 15. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 115. Ostale članove vidjeti u: *Saborski spisi*, str. 45.
[1083] Izbor na 28. saborskoj sjednici od 03. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 288. Predsjednik je izabran na 29. saborskoj sjednici od 04. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 291.
[1084] Zapisnici željezničkog odbora u: *Saborski spisi*, str. 45-47, 61-62.

saborskih troškova i u odbor za izradu zakona o uređenju Sabora i Izborni red nije izabran ni jedan svećenik.[1085]

Kako bi se što učinkovitije rješavala razna pitanja iz područja obrazovanja i znanosti osnovan je školski odbor koji je razmatrao razne zahtjeve, molbe i prijedloge. Molbe su se većinom odnosile na povišenje učiteljskih plaća ili traženje financijske pomoći.[1086] Posebnu je pažnju školski odbor posvetio pučkim školama (osnovne škole) pa je stoga i razdijelio svoje djelovanje na dva dijela; prvi se dio bavio rješavanjem molbi i prijedloga, a drugi se dio odnosio na pučke škole. Zakonsku je osnovu o uređenju pučkih škola izradio zastupnik svećenik Stjepan Vuković.[1087] Za predsjednika školskog odbora izabran je V. Soić,[1088] a nakon rekonstrukcije odbora 1870. godine, zbog bolesti predsjednika odbora, izabran je za predsjednika A. Jandrić.[1089]

Osim što je bio član školskog odbora, S. Vuković je također bio u odboru koji je trebao proučiti izvještaje vezane uz zagrebačku i lepoglavsku kaznionicu, a izabran je i predsjednikom ovoga odbora.[1090] Osim navedenih, bio je i u odboru za isušenje Lonjskog polja te odboru za sveučilište (49/51) u kojem je za člana također izabran, sa istim brojem glasova, i kanonik A. Jandrić (49/51).[1091]

Financije su činile važno pitanje o kojem se raspravljalo u Saboru, stoga su birani odbori koji su imali zadaću ispitati svaki godišnji proračun. Članovima odbora za pregledavanje zemaljskog proračuna za 1869. godinu izabrani su: H. Anker (55/56), A. Jandrić (55/56), S. Vuković (55/56), I. Kralj (55/56) koji je izabran i predsjednikom.[1092] U odbor za proračun za sljedeću godinu izabrani su ponovno A. Jandrić (43/57) i I. Kralj (39/57),[1093] dok je u odbor za proračun za 1871. godinu izabran od svećenika samo A. Jandrić (47/48).[1094] Na prijedlog predsjednika Sabora, svećenik M. Broz je izabran u još jedan odbor

---

[1085] Na 32. saborskoj sjednici od 15. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 429-430.
[1086] Više u zapisniku školskog odbora od 09. i 18. travnja 1869. godine: *Saborski spisi*, str. 92-93.
[1087] Osnova zakona za pučke učionice u: *Saborski spisi*, str. 67-75.
[1088] *Narodne novine*, god. 35, br. 77, Zagreb, 07. travnja 1869.
[1089] V. Soić izabran na 37. saborskoj sjednici od 06. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 490. A. Jandrić izabran na 86. saborskoj sjednici od 26. studenog 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1068.
[1090] S. Vuković je izabran na 72. saborskoj sjednici od 07. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 929; za predsjednika je izabran na 74. saborskoj sjednici od 09. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 953.
[1091] Na 12. saborskoj sjednici od 14. rujna 1868. godine naveden kao član odbora za Lonjsko polje u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 108; Izabran za člana sveučilišta na 28. saborskoj sjednici od 03. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 288.
[1092] Na 49. saborskoj sjednici od 14. rujna 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 620. Na sljedećoj je saborskoj sjednici proglašen izbor I. Kralja za predsjednika u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 623.
[1093] Na 65. saborskoj sjednici od 03. svibnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 822.
[1094] Na 84. saborskoj sjednici od 16. studenoga 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1064.

koji se bavio financijama – odbor za pretres tri zakonske osnove o uređenju računovodstva, zemaljske blagajne i ustrojstvu građevne službe.[1095]

Kako se u Saboru htjelo riješiti urbarijalno pitanje, kao i urediti život u zadrugama, odlučili su izraditi zakonsku osnovu o zadrugama, urbarijalnim odnosim i uređenju municipija. Predsjednik Sabora je od bana tražio i dobio materijale Banske konferencije o tim pitanjima. Radi lakše izrade zakonskih osnova odlučeno je u Saboru da se o sva tri pitanja formiraju odbori.[1096] Određen je odbor za uređenje seoskih zadruga u kojem je bio jedan jednoglasno izabran svećenik – S. Vuković (68/68), dok u urbarskom odboru i odboru glede municipija i općina nije bilo svećenika.[1097] U istom je odboru za zadruge izabran Vuković i za predsjednika.[1098] Odlukom sabora određeno je da već tiskana osnova za uređenje županija i općina, koju je izradila Zemaljska vlada, ide u specijalni odbor na razmatranje, a članom i predsjednikom odbora izabran je A. Jandrić (46/46).[1099]

Nagodba je uvelike obilježila rad ove saborske periode, shodno tome utjecala je na stvaranje saborskih odbora. Prije njezina sklapanja formiran je odbor koji je trebao u Pešti sklopiti Nagodbu, a u kojem je bio S. Vuković (47/69).[1100] Nakon njezina sklapanja, uslijed nekih primjera kršenja Nagodbe, na koje je upozorila Varaždinska županija svojom predstavkom Saboru, zastupnik K. Koić predlaže da se oformi odbor od 7 osoba za reviziju neispunjenih ustanova Nagodbe.[1101] O prijedlogu se povela rasprava jer je zastupnik J. Živković želio proširiti ovlasti odbora na ispravljanje određenih nepravilnosti, ako ih nađe, ili na podnošenje prijedloga, ako pak uoči da bi se nešto moglo urediti bolje prema okolnostima u Trojednoj kraljevini. Neki su zastupnici (A. Stojanović, A. Kušević) istaknuli kako je Živkovićev prijedlog *de facto* revizija Nagodbe, što se može činiti samo putem regnikolarne deputacije, odnosno na način na koji je Nagodba donesena. Prihvaćen je Koićev prijedlog, a od svećenika su za članove izabrani M. Broz (43/43) i S. Vuković (42/43).[1102]

Osim problema s neispunjenim ustanovama Nagodbe, javio se još jedan problem, a taj je bio Riječko pitanje. U odbor za Riječko pitanje izabrani su M. Broz (48/49) i L. Petrović

[1095] Na 87. saborskoj sjednici od 29. studenoga 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1081.
[1096] Na 37. saborskoj sjednici od 06. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 491-494.
[1097] Na nastavku 37. saborske sjednice od 07. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 494.
[1098] Čitanje zapisnika 38. saborske sjednice na 39. saborskoj sjednici od 13. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 502.
[1099] Izabran članom na 86. saborskoj sjednici od 26. studenoga 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1074 i predsjednikom na 87. saborskoj sjednici od 29. studenoga 1870. godine u: *Isto*, str. 1076.
[1100] Na 8. saborskoj sjednici od 30. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 74.
[1101] Na 65. saborskoj sjednici od 03. svibnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 822-824.
[1102] *Isto*, str. 24.

(46/49) koji je izabran i za predsjednika.[1103] Malo više od pola godine kasnije izabran je odbor za pregovore o Riječkom pitanju s ugarskim odborom, a za člana je izabran svećenik S. Vuković (24/48), na prijedlog M. Kraljevića.[1104] Kako Vuković nije bio izabran apsolutnom većinom glasova, zastupnik Kraljević je predložio da se prihvati njegov izbor relativnom većinom. Time bi se izbjeglo ponovno glasanje s obzirom na to da je odboru nedostajao jedan član.

Prvi su izbori za zajednički sabor obavljeni na 25. saborskoj sjednici održanoj u studenom 1868. godine. Izbori su bili pismeni (ceduljama) i bila je potrebna apsolutna većina glasova od broja prisutnih članova. U zajednički su sabor izabrani od svećenika, za donju kuću (Zastupnička kuća), Luka Petrović sa 61 glasom, te Stjepan Vuković i Hugo Anker s jednakim brojem glasova – 59 glasova.[1105] Glasanjem na saborskoj sjednici u travnju 1869. godine izabrani su za zajednički sabor, ponovno u donji dom, S. Vuković sa 70 glasova i H. Anker sa 69 glasova od 73 prisutna zastupnika koja su glasala.[1106] M. Broz nije izabran jer je dobio samo 21 glas, što nije bilo dovoljno.

Posljednji izabrani odbori bila su tri odbora za doček bana pri svečanom zatvaranju Sabora. Jedan je trebao po običaju pratiti bana iz banske kuće do Sabora, drugi ga je trebao dočekati ispred same zgrade Sabora i posljednji na ulazu u sabornicu.[1107] Od svećenika je sudjelovao samo A. Jandrić, koji je izabran u prvi odbor.

6. 3. Prijedlozi i interpelacije katoličkih svećenika

Interpelacije su bile sredstvo parlamentarne borbe od posebne važnosti za opoziciju. One koje su bile upućene vladi morale su biti u pismenom obliku potpisane od interpelanta i predane predsjedniku sabora, a ako su se odnosile na poslove izvršne vlasti njihov je prijepis predsjednik sabora slao banu, kako bi u vladi pripremili odgovor.[1108] Odgovor je interpelirani mogao dati odmah, odgoditi dok ne prikupi potrebne podatke ili pak izjaviti da nije moguće

[1103] Izbor za članove izvršen na 12. saborskoj sjednici od 14. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 109; Izbor predsjednika i izvjestitelja na sljedećoj saborskoj sjednici 15. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 115.
[1104] Na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 559.
[1105] Izbor na 25. saborskoj sjednici od 19. studenog 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 265 i podjela vjerodajnica na 26. saborskoj sjednici od 20. studenog 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 269.
[1106] Na 38. saborskoj sjednici od 10. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 500.
[1107] Nastavak 100. saborske sjednice u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1243-1244.
[1108] Hodimir SIROTKOVIĆ, »Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868-1918)«, str. 25-26.

odgovoriti na interpelaciju. Saborska je praksa bila da govorniku može samo predsjednik sabora upasti u riječ s određenim upozorenjem ili mu pak uzeti riječ ako se udalji od teme.

Saborska praksa tijekom prihvaćanja određenih prijedloga, odnosno glasanja, bila je da nakon završene rasprave o nekom predmetu, predsjednik sabora formulira pitanja o kojima se glasalo. Zastupnicima je ostavljeno pravo prigovora na formulaciju pitanja.[1109] Glasovanje je bilo usmeno s *da* ili *ne*, no ako je ishod glasanja bio upitan provodilo se pojedinačno glasanje putem cedulja, a rezultate kojeg bi sami zastupnici kontrolirali.

6. 3. 1. Hugo Anker

Zastupnik H. Anker je podnio jednu interpelaciju i nekoliko prijedloga tijekom ovog saborskog zasjedanja. Među prvima je bio prijedlog koji je jednoglasno prihvaćen, a povod za prijedlog bila je smrt kneza Mihaila Obrenovića.[1110] Anker je predložio 14. rujna 1868. godine izražavanje sućuti srpskom narodu.[1111] Naveo je kako su Mađari učinili isto, a sabor Trojedne kraljevine nije mogao zbog odgode svoga djelovanja tijekom sklapanja Nagodbe. Prijedlog je prihvaćen od svih prisutnih zastupnika.[1112]

Prodaja šuma u Vojnoj krajini je izazvala reakcije javnosti ali i saborskih zastupnika. Bilo je to važno pitanje jer se radilo o unosnom poslu koji nije bilo strateški pametno prepustiti strancima, ni Beču niti Mađarima.[1113] Sabor se putem zaključka očitovao o ovom problemu, proglasili su nezakonitim činom prodaju šuma u brodskoj i petrovaradinskoj pukovniji Vojne krajine, koju je htjelo provesti Ministarstvo rata u Beču.[1114] Tražili su razjašnjenje od bana, no kako im ovaj nije znao ništa više reći, obratili su se kralju. U predstavci kralju tražili su obustavljanje daljnjih nezakonitih radnji i dostavu Saboru svih dokumenta vezanih uz spornu prodaju šuma, kako bi se mogao izjasniti.[1115] Poslali su predstavku i Ugarskom saboru od kojeg su pak tražili podršku. Iako se Sabor ogradio od

---

[1109] *Isto*, str. 26.

[1110] Mihailo Obrenović (Kragujevac 1823.-Beograd 1868.) srpski knez 1839.-42 i 1860.-68., potomak srpske dinastije Obrenović. Porta ga je potvrdila knezom 1839. godine, a nakon sukoba sa ustavobraniteljima koji su ga svrgnuli 1842. godine, napušta Srbiju. Tek se 1860. godine vraća i ponovno postaje knez do svoje smrti. »Mihailo Obrenović«, *Hrvatska enciklopedija*, sv. 7, (gl. ur. August KOVAČEC), Zagreb, 2005., str. 289.

[1111] Na 12. saborskoj sjednici od 14. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 105.

[1112] *Isto*.

[1113] Dragutin PAVLIČEVIĆ, »O agrarnim odnosima u banskoj Hrvatskoj (1860-1873)«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 21, br. 1, Zagreb, 1988., str. 74-76.

[1114] Na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 564-573; *Saborski spisi*, str. 93-94.

[1115] Više o važnosti iskorištavanja šuma kao nove unosne grane privrede u: Agneza SZABO, »Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju 1850-1880.«, str. 190-194; Dragutin PAVLIČEVIĆ, »O agrarnim odnosima u Banskoj Hrvatskoj (1860-1873)«, str. 74-76.

prodaje šuma u Vojnoj krajini i zabranio bilo kakav oblik prodaje osim zakonitog, ipak se prodaja nastavila.[1116]

U *Zatočniku* je izašla serija članaka o prodaji u Vojnoj krajini u kojima se branila i opravdavala politika Bečkog dvora.[1117] Prodaja je za dopisnika bila dobar potez jer se krajiška vlada pobrinula da se šume podijele na dva dijela: jedan dio bio bi državni, a drugi bi pripao krajiškim općinama. Nadao se da će Ministarstvo rata uspjeti, unatoč svim spletkama, dobiti od kralja odobrenje. Novac zarađen od prodaje šuma trebalo je iskoristiti za gradnju cesta, željeznica, kanala, isušenje močvara i na kraju za povišenje vrijednosti šuma.[1118] U kasnijem članku iz 1870. godine, pisali su o dogovoru Ministarstva rata i Andrássya, te su kritizirali potonjeg koji je raspolagao šumama kao da su njegovo vlasništvo, a šume su pripadale Krajini.[1119]

Anker se također zauzeo za što skorije razjašnjenje Ugarskog ratnog ministarstva oko prodaje šuma u Vojnoj krajini, prije nego li je Sabor donio zaključak u kojem je osudio prodaju šuma kao nezakonit čin. Naime, Anker je interpelirao predsjednika sabora je li došao odgovor ratnog ministarstva o prodaji, ali predsjednik nije imao novih informacija.[1120]

Na istoj je sjednici iznio prijedlog o izboru zastupnika za zajednički Sabor, koji je bio zakazan za 20. travnja 1869. godine. Predložio je da se krene sa izborom 31 zastupnika i to 2 u gornji i 29 u donji dom, kako je i dogovoreno Nagodbom. Prijedlog je prihvaćen od saborske većine, ali se zastupnik Kazimir Jelačić protivio biranju zastupnika za zajednički sabor dok ne dođe kraljeva predstavka glede uspostave autonomne vlade Trojedne kraljevine.[1121] Kako je po zakonu trebalo najmanje deset zastupnika podržati prijedlog da se o njemu glasa, a Jelačićev je podržao samo svećenik M. Broz, prijedlog je propao.[1122]

Posjet kralja i kraljice Trojednoj kraljevini bio je događaj od velikog značenja. Nakon sedamnaest godina kralj je ponovno posjetio Zagreb i tom je prigodom obećao ukidanje Vojne krajine i njezino pripajanje matici (što je provedeno tek 1881.), te je potpisao dekret o radu sveučilišta, čime je sveučilište dobilo zakonsku osnovu za početak rada.[1123] Same pripreme povodom dolaska, koje je moguće pratiti putem tiska, dokaz su važnosti posjeta

---

[1116] Više u: Miroslava DESPOT, *Industrija građanske Hrvatske 1860-1873.*, Zagreb, 1970., str. 25.
[1117] *Zatočnik,* god. 1, br. 2, Sisak 04. rujna 1869.; *Isto*, br. 3, 06. rujna 1869.; *Isto*, br. 7, 11. rujna 1869. i *Isto* br. 8, 13. rujna 1869.
[1118] *Zatočnik,* god. 1, br. 7, Sisak, 11. rujna 1869.
[1119] *Zatočnik,* god. 2, br. 17, Sisak, 22. siječnja 1870.
[1120] Na 38. saborskoj sjednici od 10. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 499.
[1121] *Isto*, str. 499-500.
[1122] *Isto*, str. 500.
[1123] Vjera KATALINIĆ, »Ban i/ili kralj? Glazbene svečanosti u čast velikodostojnika u Zagrebu u drugoj polovici 19. stoljeća«, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, god. 45, br. 2, Zagreb, 2008., str. 66-67.

kraljevskog para.[1124] Posjet je počeo 8. ožujka 1869. godine u Zagrebu. Kralj i kraljica su posjetili niz ustanova (gimnaziju, konvikt, javne zgrade i ustanove), a njima su se poklonile razne građanske, vjerske, vojne i političke deputacije.[1125] Putovanje je završilo u Primorju 16. ožujka.[1126]

Povodom posjete kralja i kraljice Trojednoj kraljevini, određeno je da se kuju spomenice koje su se dijelile za uspomenu sudionicima posjeta – osobama, institucijama i zavodima. H. Anker je tijekom saborske rasprave o tome kome se sve trebaju pokloniti spomen kolajne, predložio da se jedna pokloni i pečuškom biskupu.[1127] Razlog je bio slanje deputacije pečuškog biskupa, koja je sudjelovala u kraljevu posjetu. Osim toga, Anker je naveo doprinose biskupa za hrvatski narod –vodio je veliki broj vjernika u Slavoniji, koji nikada nisu imali pritužbe na njega.[1128] I sam H. Anker je godinu dana kasnije imenovan pečuškim kanonikom. Spomen medalje su zaista i izrađene te distribuirane unaprijed određenim dostojanstvenicima.[1129]

6. 3 .2. Mavro Broz

Mavro Broz je tijekom saborskih sjednica u nekoliko navrata interpelirao vladu o pitanjima od iznimne važnosti za samostalnost Trojedne kraljevine, nakon uspostave nove državne organizacije utemeljene Hrvatsko-Ugarskom Nagodbom.[1130] Na tragu toga je interpelacija od listopada 1869. godine u vezi neizvođenja ustanova Nagodbenog zakona koji su korisni Trojednoj kraljevini.[1131] Napomenuo je kako je Trojedna kraljevina sklopila Nagodbu u namjeri da sačuva svoju državnu individualnost i dobije saveznika za obranu ustavnih prava, slobode i narodne posebnosti. Trojedna kraljevina je nakon proglašenja Nagodbe provela sve njezine ustanove koje su na korist Ugarske – ugarski ministar financija

---

[1124] Pripreme povodom dolaska kraljevskog para po cijeloj Trojednoj kraljevini u: *Narodne novine*, god. 35, br. 48, Zagreb, 01. ožujka 1869.; *Isto*, br. 49, 02. ožujka 1869.; *Isto*, br. 50, 03. ožujka 1869.; *Isto*, br. 51, 04. ožujka 1869.; *Isto*, br. 53, 06. ožujka 1869. Program posjeta u *Isto*, br. 54, 08. ožujka 1869.

[1125] Detaljnije o posjetu u: *Narodne novine*, god. 35, br. 55, Zagreb, 09. ožujka 1869.; *Isto*, god. 35, br. 56, Zagreb, 10. ožujka 1869.; *Isto*, god. 35, br. 57, Zagreb, 11. ožujka 1869.; *Isto*, god. 35, br. 58, Zagreb, 12. ožujka 1869.; *Isto*, god. 35, br. 59, Zagreb, 13. ožujka 1869.

[1126] *Narodne novine*, god. 35, br. 61, Zagreb, 16. ožujka 1869.

[1127] Na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 561-563.

[1128] *Isto*, str. 562-563.

[1129] Dokumenti vezani uz spomen medalje/kolajne (popisi dostojanstvenika kojima će se podijeliti, molbe za izradu, potpisane potvrde onih koji su primili medalje) nalaze su u: HR-HAD-78, fond PRZV, sv. 6, br. 431, god. 1870., kut. 27.

[1130] M. Gross je uzgred u svom članku spomenula interpelaciju M. Broza i kršenje Nagodbe po pitanju potrošarine na vino i meso te popisa stanovništva. Više u: M. GROSS, »Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe«, str. 13-15.

[1131] Na 58. saborskoj sjednici od 15. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 751-753.

je imenovao svoje organe koji su po Hrvatskoj i Slavoniji pobirali izravne i neizravne poreze, dohotke od državnog monopola i dobara, izravne i neizravne pristojbe. S druge strane nisu se proveli članci Nagodbe koji su dogovoreni radi obrane državne individualnosti Trojedne kraljevine, a kojima bi se branila ustavna prava građanske slobode i zaštita narodne individualnosti. Do Brozove interpelacije nisu bili provedeni članci 46., 49., 57., 58., 62., 64. i 68. Nagodbe koji su trebali zaštititi Trojednu kraljevinu od apsorbacije Ugarske kraljevine. Nisu bili uspostavljeni posebni odsjeci za Hrvatsku i Slavoniju zajedničkog Ministarstva za zemaljsku obranu, komunikacije i trgovinu (čl. 46.), vjerozakonska i nastavna zaklada nisu bile izračunate i razdvojene za Trojednu kraljevinu i Ugarsku (čl. 49.), uredi zajedničkih ministarstava su se u unutarnjoj službi i radu sa strankama služili njemačkim i mađarskim jezikom (čl. 57.- 58.), tako se Ministarstvo za obranu obratilo domobranskom zapovjedništvu u Hrvatskoj i Slavoniji dopisima na mađarskom umjesto na hrvatskom jeziku, isto kao i Ministarstvo za trgovinu podređenim poštanskim i brzojavnim uredima. U istim je organima uprave uredovni jezik bio njemački, iako je Nagodbom (čl. 57.-58.) određeno da hrvatski bude uredovni jezik u organima zajedničke vlade unutar Trojedne kraljevine. Nadalje, Broz je upozorio kako se zajednički poslovi nisu označavali u Ugarskoj zajedničkim grbovima kao u Trojednoj kraljevini, na novcu nije bio tiskan, uz ime kralja, naslov kralj Hrvatske, Slavonije i Dalmacije (čl. 62., 64.). Broz je rekao kako je sve navedeno išlo u prilog protivnicima Nagodbe koji su tvrdili kako nema državne posebnosti Trojedne kraljevine i kako ju opet čeka 1848. godina. U Vojnoj krajini se agitacija, na osnovu neispunjenih ustanova Nagodbe, proširila protiv ujedinjenja s maticom Hrvatskom i Ugarskom krunom. Napomenuo je kako vlada ipak ima određene ovlasti i dužnosti prema čl. 45. Nagodbe u kojem stoji da autonomna vlada mora pomagati organe središnje vlasti po pitanju njezinih odredbi, odnosno da ih mora izvršavati ako središnja vlada nema vlastitih organa u Trojednoj kraljevini. Isti članak donosi i pravo da se ugovor razriješi, ako jedna od ugovorenih strana ne ispunjava svoje obveze.[1132]

Broz je vidio propust vlade koja nije zakonitim putem djelovala na središnju vladu kako bi se Nagodbeni zakon u potpunosti proveo. Stoga je postavio banu, kao odgovornoj osobi u autonomnoj vladi, nekoliko pitanja. Prvo je pitao je li ban upoznat s time da središnja vlada nije sve članke Nagodbe ispunila, a ako je znao, jesu li se ove nepravilnosti dogodile u sporazumu s njim. No, ako pak nije bio upoznat s ovom problematikom, što je dotada poduzeo po tom pitanju. Na kraju je pitao bana da li smatra svojom obvezom pomagati

[1132] *Isto*, str. 752.

središnjoj vladi da ispuni one članke Nagodbe koji su teret za Trojednu kraljevinu, dok središnja vlada ne ispuni one točke Nagodbe, koje su na korist Trojednoj kraljevini.[1133]

Nakon što je pročitana njegova interpelacija, Broz je u sabornici objasnio kako je interpelacija plod rada već spomenutog odbora za utvrđivanje neispunjenih ustanova Nagodbe. Kako je odbor proučio sve što je prema Nagodbi ustanovljeno, ali nikada nije izvršeno, odlučio je interpelirati zajedničko ministarstvo. No, odgovor nikada nisu dobili. Napomenuo je kako je nakon prekida svih državnopravnih veza s kraljevinom Ugarskom 1848. godine, Trojedna kraljevina radila na obnovi tih veza koje su 1868. godine postignute. Sada je trebalo, prema Brozovim riječima, nastojati provesti Nagodbu u cijelosti jer one točke koje jamče autonomiju, ustavnu slobodu i razvitak narodnosti Trojedne kraljevine nisu bile ispunjene. Neprijatelji Nagodbe su dobili moćno oružje jer su tvrdili kako je Nagodba ostala samo na papiru, a ispunjeno je ono što ide u korist Ugarskoj. Broz se ogradio kako mu nije cilj predbacivati vladi, već ju potaknuti na djelovanje i rješavanje ovoga problema, ali i potaknuti zastupnike koji sudjeluju u radu zajedničkog Sabora na interpeliranje o ovim problemima. Pogotovo ga je kao domoljuba smetalo korištenje njemačkog jezika u uredima i poštama.[1134]

Zastupnik Š. Fodrocy se složio sa izjavom Broza i podržao ga, kao zastupnik zajedničkog sabora, te je izjavio kako će raditi u smjeru Brozove interpelacije.[1135] Predsjednik sabora je interpelaciju proslijedio vladi na odgovor.

U *Zatočniku* su primijetili kako su tijekom čitanja interpelacije u sabornici bila prisutna sva tri odjelna predstojnika – Zlatarović, Žuvić i Pogledić, no, kada je trebalo Brozu dati odgovor sva trojica su nestala.[1136]

Na sljedećoj 58. saborskoj sjednici, Broz se nadovezao na interpelaciju od dan ranije. Nastavio je kako članak 46. Nagodbe određuje da se u sve službe u Trojednoj kraljevini zaposle domaći ljudi, ali su u financijskim službama još uvijek bili zaposleni stranci koji nisu našli za shodno naučiti hrvatski jezik.[1137] Još veći problem vidio je u pravosuđu, kod imenovanja sudaca koji su bez raspisivanja natječaja imenovani i to nezakonito nakon sklapanja Nagodbe, dakle protivno članku 46. Broz je interpelirao vladu je li poduzela potrebne korake da se stranci zaposleni u Trojednoj kraljevini, a ne znaju hrvatski jezik,

[1133] *Isto*, str. 752-753.
[1134] *Isto*, str. 753.
[1135] *Isto*, str. 753-754.
[1136] *Prilog Zatočnika k broju 37.*, god. 1, br. 37, Sisak, 16. listopada 1869.
[1137] Na 59. saborskoj sjednici od 16. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 761-762.

smijene. Pitao je vladu hoće li zahtijevati ubuduće raspisivanje natječaja, te osim dokaza kvalifikacije, također tražiti dokaz o narodnosti.[1138]

U svom je govoru Broz objasnio kako je u doba apsolutizma Trojedna kraljevina bila prepuna činovnika dovedenih iz Austrije, a kada je uveden ustav 1861. godine, mnogi su uklonjeni pogotovo iz političke i pravosudne djelatnosti.[1139] Ipak u poštama i financijama je ostao zaposlen velik broj stranaca. Upravo su oni bili razlog korištenja tuđeg jezika u domaćim uredima. Upozorio je kako predstoji organizacija suda sedmorice Banskog stola i županijskih sudova, pa bi bilo najpoštenije raspisati natječaj u skladu sa člankom 46. Zastupnik R. Zlatarović se načelno složio s Brozom, ali ipak je napomenuo kako postoje neka zanimanja za koja možda ne bi bilo dovoljno kvalificiranih ljudi iz Trojedne kraljevine (kao što su sveučilišni profesori). Broz je razjasnio kako je njegova interpelacija protiv zapošljavanja nesposobnih stranaca, dok postoje kvalificirani domaći ljudi, što podrazumijeva fleksibilnost kada nema potonjih.[1140] Ova je Brozova interpelacija u duhu obrane prava Hrvata kao i obrane hrvatskog jezika.

U *Zatočniku* su komentirali interpelacije sa simpatijom i odobravanjem. Pisali su kako je interpelacijama na vidjelo došlo mađarsko nepoštivanje zakona, odnosno proizvoljno i selektivno provođenje Nagodbe u svrhu postizanja koristi Mađara.[1141] Posebno su istaknuli održavanje tajne konferencije u svibnju, na kojoj su hrvatski zastupnici u Pešti predali zapisnik o neispunjenim ustanovama Nagodbe K. Bedekoviću. Dakle, Bedeković je bio upoznat s ovom problematikom, kao i odbor koji je sastavio zapisnik, ali ništa nije po tom pitanju učinjeno. Pisali su, u dopisu iz Varaždina, o saborskom odboru za neispunjene ustanove nagodbe, među članovima je bio samo jedan svećenik S. Vuković, i iznijeli su cijeli zapisnik rada odbora.[1142] Članove odbora, kako je pisao autor članka, umirili su Bedeković i Šuhaj obećanjem kako će urgirati kod ministara koji su nadležni za određene poslove oko kojih se javio problem. Također su obećali urgirati kod saborskog predsjednika ali i administrativnim putem. No, autor je konstatirao da u zajedničkom saboru nije nikada došlo do interpelacije o ovom problemu. Broza nazivaju »poštena hrvatska duša« i zahvaljuju mu što je razotkrio varalice mađarone koji žele »zasliepiti našu poluinteligenciju, a prosti puk u

[1138] *Isto*, str. 761.
[1139] *Isto*, str. 761-762.
[1140] *Isto*, str. 762.
[1141] *Zatočnik*, god. 1, br. 39, Sisak, 19. listopada 1869.
[1142] *Zatočnik*, god. 1, br. 41, Sisak, 21. listopada 1869.

glupstvu i siromaštvu držati, dok ne propadne u živinstvu, izgubiv svaku sjenku narodne sviesti«.[1143]

Na interpelacije je vlada odgovorila nakon što je prošlo više od pola godine.[1144] Na prvu je interpelaciju, u vezi neizvođenja ustanova Nagodbenog zakona, u ime vlade odgovorio R. Zlatarović, načelnik Zemaljske vlade za unutarnje poslove. Opravdavao je djelovanje vlade i bana riječima kako je njihova »sveta dužnost« oživiti sporne točke Nagodbe, te da ban nikada ne bi mirno dopustio da se krše prava iz Nagodbe. Napomenuo je kako nema razloga za nepovjerenje i dvojbe naspram vladi jer neispunjenje spornih članaka Nagodbe nije zbog zlobnih namjera i krivnje vlade, nego uslijed kompliciranih vremenskih okolnosti i državnog rada. Objasnio je kako su prvo ispunjene ustanove Nagodbe koje su za Ugarsku korisne, kao na primjer financije i porezne oblasti, jer su već postojale i trebao ih je zajednički ministar samo preuzeti. Dok su one ustanove korisne Trojednoj kraljevini, činile institucije koje je tek trebalo stvoriti, a za to je trebalo vremena. Što se tiče javnog mišljenja, na koje je Broz upozorio i agitacije protiv Nagodbe, Zlatarović je odgovorio kako je javno mišljenje važno, ali samo ako nije pod utjecajem politike ili u svrhu promoviranja neke političke stranke. Bio je siguran kako će se umiriti tenzije kada narod vidi da zastupnici i vlada rade korektno i ne popuštaju pod pritiskom. Napomenuo je kako protivnici Nagodbe nisu njezini protivnici zbog neispunjenih članaka, nego se načelno protive Nagodbi i depopulariziraju ju među narodom, kao što je bio primjer u Vojnoj krajini. Na Brozova pitanja je odgovorio da se ban nije sporazumio oko neispunjenja spornih ustanova Nagodbe i da nije bio cilj središnje ugarske vlade nanijeti Trojednoj kraljevini štetu, te da sporni članci nisu ispunjeni jer su postojali hitni poslovi u Ugarskoj i premalo vremena. Na posljetku je opravdao banovo djelovanje i učinjene korake kod Ugarskog ministarstva, da se ispune neispunjene ustanove Nagodbe.[1145]

M. Broz nije bio zadovoljan odgovorom vlade.[1146] Nakon Zlatarovića je uzeo riječ i objasnio kako nikada nije sumnjao u patriotizam vlade, ali je smatrao da ne postoji drugo legalno sredstvo političke borbe kojim bi se zajedničku vladu prisililo da ispuni sve ustanove Nagodbe i da se drži zakona, osim otvorenog spora, za koji očito Zemaljska vlada nije imala odvažnosti. Branio je hrvatska prava i optužio vladu da je u posljednje vrijeme više mađarska nego hrvatska. Na ovakve izjave ga je ponukalo proglašenje Zakona o potrošarini za koji se

[1143] *Zatočnik*, god. 1, br. 41, Sisak, 21. listopada 1869.
[1144] Odgovor vlade na 64. saborskoj sjednici od 02. svibnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 808-809.
[1145] *Isto*, str. 809.
[1146] Govor M. Broza na 64. saborskoj sjednici od 02. svibnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 809.

vlada čvrsto borila da se proglasi, iako nije spadao u zajedničke poslove.[1147] Naveo je kako su službene novine ugarskog ministarstva *Pester Lloyd* pisale da je ovaj zakon greškom došao na Sabor Trojedne kraljevine i da je manjinska saborska skupina, koja se prihvaćanju zakona protivila, imala pravo. Zahvalio je zastupnicima Trojedne kraljevine na zajedničkom Saboru koji su spoznali smjer njegove interpelacije, namijenjene Ugarskoj vladi, a ne vladi Trojedne kraljevine koja je bila nemoćna po tom pitanju. Iako je zastupnik Irany ponovio interpelaciju na zajedničkom saboru, nije dobio odgovor. Broz je smatrao kako je ugarskoj vladi bilo ispod dostojanstva odgovoriti na hrvatske interpelacije na mađarskom saboru. Razočarano je napomenuo kako se borio za uniju jer je mislio da će tako osigurati bolju budućnost Hrvatskom narodu, ali je uvidio da se i ono malo što je Nagodbom za Hrvatsku korist dogovoreno, ne provodi.[1148] Prema njegovim saznanjima nitko nije bio zadovoljan s Nagodbom, a neki zakoni nisu odgovarali svrsi. Posebno se osvrnuo na članak o načinu zastupanja Trojedne kraljevine u Ugarskom saboru, koji je činio Sabor Trojedne kraljevine iluzornim. Mađari su birali vrijeme zasjedanja Sabora prema vlastitim privatnim potrebama, a zastupnici iz Trojedne kraljevine su se morali tome prilagoditi. Tako je prošle godine (1869. godine) bio u vrijeme najvećih radova u poljoprivredi, po vrućini i u vrijeme berbe, a možda bi se obavio bolji posao, po mišljenu Broza, da nije u to vrijeme bilo zasjedanje. Velik problem je vidio u tome što je Sabor Trojedne kraljevine odlagao važna pitanja koja se nisu rješavala dok je Ugarski sabor zasjedao, a nije bilo zasjedanja Sabora Trojedne kraljevine u vrijeme zasjedanja zajedničkog sabora. Nadalje je kritizirao financije i tražio reviziju financijske nagodbe jer su se uvađale stvari koje nisu odgovarale duhu vremena. Kao primjer je naveo uvođenje novih poreza, a postojeći su se povećavali (kućarina, osobna tečevarina, osobarina). Naveo je još neke propuste – kada se u Ugarskom ministarskom vijeću raspravljalo o Rijeci, nije bio pozvan ministar Trojedne kraljevine; državne granice dogovarali su Bečki i Ugarski ministerijum, bez prisustva ministra Trojedne kraljevine; pitanje provincijalizacije dijela Krajine nije bilo raspravljano u Saboru Trojedne kraljevine. Zbog svega navedenog, zadržao je pravo u skorije vrijeme izraditi prijedlog na odgovor vlade.[1149]

[1147] Više vidjeti u raspravi na 61. saborskoj sjednici od 27. travnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 773-781; ovdje, str. 231-232.Tijekom rasprave o potrošarini Hrvatsko-slavonski ministar je branio stav kako se radi o zajedničkom zakonu i to kao narodni zastupnik što je bilo prekoračenje njegovih ovlasti, on je bio ministar i kao takav nije bio odgovoran saboru Trojedne kraljevine. Više u: M. GROSS, »Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe«, str. 13.
[1148] Na 64. saborskoj sjednici od 02. svibnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 810.
[1149] *Isto*.

Na sljedeću je Brozovu interpelaciju, o zapošljavanju stranih činovnika, u ime bana odgovor dao J. Žuvić.[1150] Banu nije bilo poznato da se članak 46 Nagodbe ne izvršava. Kao ni da se u hrvatske odsjeke zajedničkih ministarstava i u grane ministarstva u samoj zemlji, nisu zapošljavali domaći ljudi. Smatrao je da se strancima ne može dati otkaz zbog čovjekoljublja ali i zbog praktičnog razloga – nije bilo dovoljno stručnih domaćih ljudi. Naveo je kako je za njegova banovanja, u sudskoj struci, zaposlen 151 činovnik, od kojih su bila samo dva stranca. Objasnio je i princip zapošljavanja – po stručnosti, pa u nekim slučajevima nije bilo održavanja natječaja. No, nije postojao zakon koji bi tražio raspisivanje natječaja. Štoviše u članku 14 poslovnog reda iz svibnja 1853. godine pisalo je kako se ne moraju provoditi natječaji, osim kada se trebaju provjeriti sposobnosti osoba utemeljene na izvještaju koji možda nije vjerodostojan. Ban je istaknuo kako je dobro poznavao sposobnosti činovnika i da u pravosudnoj struci nije bio zaposlen nitko nestručan.[1151] Dao je odgovor Brozu kako će vlada raspisati natječaj samo u slučaju kada neće sama moći popuniti radno mjesto i da je ista urgirala kod ugarskog ministarstva da zakonski članak 46 u potpunosti stupi na snagu.[1152]

Na ovaj je odgovor Broz opet izrazio nezadovoljstvo i ostavio si je pravo Saboru učiniti prijedlog.[1153] Objasnio je kako ga je na ovu interpelaciju potaknuo patriotizam i želja da vladi ukaže na nekorektnosti tijekom nekih imenovanja. Upozorio je na glasine koje su kružile Zagrebom o nepoštenom imenovanju »Stipančića za državnog nadodvjetnika, i stanovitog mladića Cucolića, i njekog bivšeg milanskog policajca«.[1154] Glasine koje su se širile, a na koje je upozorio Broz, bile su da načelnik pravosuđa želi imenovanjima uvesti svoj monopol, da se nekim zaposlenicima računalo duplo radno vrijeme, te da je jednom zaposleniku dana najbolja kvalifikacija, iako je dan nakon imenovanja pao na javnom ispitu. Broz je osobno to smatrao izmišljotinama i klevetama. Upravo je zato i interpelirao, da omogući načelniku pravosuđa (Žuviću) javnu obranu. O provođenju natječaja se izjasnio pozitivno jer su se provodili u cijelom učenom svijetu i sprječavali razne spekulacije.[1155]

Autor je članka u *Narodnim novinama* donio informacije o interpelaciji M. Broza kao i o odgovoru R. Zlatarovića u ime vlade.[1156] Smatrao je kako su ban i vlada u odgovoru dali čvrste garancije da će učiniti sve u svrhu izvršavanja Nagodbe i zamjerio je Brozu što se nije

---

[1150] Odgovor vlade na 64. saborskoj sjednici od 02. svibnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 811-813.
[1151] *Isto*, str. 812.
[1152] *Isto*, str. 813.
[1153] Govor M. Broza na 64. saborskoj sjednici od 02. svibnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 813.
[1154] *Isto*.
[1155] *Isto*.
[1156] *Narodne novine*, god. 36, br. 101, Zagreb, 04. svibnja 1870.

zadovoljio odgovorom. Pisao je o Brozovom nezadovoljstvu odgovorom kao posljedici težnje za revizijom cijele Nagodbe, više nije tražio samo ispunjenje svih točaka Nagodbe, nego reviziju. U tome je autor članka vidio proturječje. Naime, Broz je tražio reviziju Nagodbe za koju je sam glasao. Autor je jasno izrazio svoje stavove kako zastupnici nisu na ovom saboru da revidiraju Nagodbu, nego da ju promiču i ponovno je izrazio zadovoljstvo odgovorom vlade na Brozovu interpelaciju.[1157]

Svećenik M. Broz je u više navrata brano prava Hrvata i kritizirao Nagodbu. Osim kritika upućenih na račun vlade ili Nagodbe, Broz je stao u obranu profesora koji su otpušteni u zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji, uz oštru kritiku i zgražanje nad postupcima vlade i bana. Naime, David Starčević i grupa pravaške mladeži dijelili su letke protiv bana Jelačića tijekom protesta protiv bana Raucha, 19. travnja 1870. godine, koji je organizirala Narodno liberalna stranka.[1158] Grupa profesora iz Gimnazije, na čelu koje je bio Vatroslav Jagić, zahtijevala je da se osudi ovakvo ponašanje i počinitelju dodijeli otkaz. Vlada je doista otpustila Davida Starčevića, ali i Vatroslava Jagića zbog njihovog političkog djelovanja i osobnih sukoba, no, nije očekivala da će petorica profesora dati otkaz u znak solidarnosti s Jagićem.[1159]

Novine *Zatočnik* su pisale o ovom događaju i istrazi koju je vodio J. Kostić, Rauchov čovjek.[1160] U istrazi je, prema navodima lista, sudjelovao i glavni izgrednik David Starčević u ulozi istražitelja, a ne okrivljenika. Naveli su također kako su svu krivnju pokušali pripisati jednom mladiću, narodnjaku. U istom je listu objavljeno očitovanje prof. Jagića koji je opisao cijeli događaj.[1161] Jagić je naveo da su D. Starčević i grupa njegovih istomišljenika, gimnazijskih učenika, zviždali pjevačkom društvu *Zora* iz Karlovca i *Kolo* iz Zagreba, koji su klicali Jelačiću prolazeći glavnim trgom u Zagrebu. Uslijed takvog neprimjerenog ponašanja učitelji su tražili da se Starčevića smijeni. Ipak, Jagić je ispao krivac i dobio je otkaz po nalogu Raucha, kao i profesor Bratelj. Preostalih pet profesora, koji su supotpisali dopis u kojem se tražila ostavka Starčevića, iz solidarnosti su predali ostavke.[1162]

[1157] *Isto*.
[1158] Ivo GOLDSTEIN – Agneza SZABO, *Povijest zagrebačke klasične gimnazije (1607-2007)*, Zagreb, 2007., str. 103. Valentina PAPIĆ BOGADI – Ivan PEKLIĆ, »Kazališna umjetnost i Franjo Marković, s posebnim osvrtom na recepciju u novinama na njemačkom jeziku«, *Podravina*, god. 11, broj 21, Koprivnica, 2012., str. 77-97, ovdje, str. 79-80.
[1159] Otkaze su dali 09. lipnja 1870. godine Pavao Bratelj, Franjo Marković, Julije Šajatović, Mirko Divković i Stjepan Pavić, a uz njih su nastavu napustila još 125 učenika pristaša narodnjaka. Više u: I. GOLDSTEIN – A. SZABO, *Povijest zagrebačke klasične gimnazije*, str. 103.
[1160] *Zatočnik*, god. 2, br. 102, Sisak, 05. svibnja 1870.
[1161] *Zatočnik*, god. 2, br. 151, Sisak, 06. srpnja 1870.
[1162] *Isto*.

U *Narodnim novinama* se na Jagićevo očitovanje javio sudionik događaja, ravnatelj Josip Kostić koji je ukazao na niz neistina.[1163] Prvo je naveo kako je neistina da Jagić nije znao za istragu dok ga nije ravnatelj obavijestio, uz podatak da je Starčević dokazao kako nema nikakve veze s učenicima koji su zviždali. Kostić je prikazao Jagićevu sklonost proizvoljnom tumačenju događaja.[1164] U sljedeća tri broja *Narodnih novina* isti autor članka nastavlja prikazivati situaciju i iznosi podatke o vlastitom pozitivnom djelovanju tijekom cijele situacije.[1165] Ravnatelj Kostić je opravdavao svoje ponašanje i postupke boljitkom učenika – pokušao je zadržati profesore kako ne bi učenici usred semestra bili uskraćeni za nastavu.[1166]

Broz je prvo pozvao na red vladu zašto Sveučilište, koje je kralj odobrio i ima svu potrebnu papirologiju, još nije zaživjelo u praksi.[1167] Opravdanje vlade bilo je kako nema dovoljno prostora i osposobljenih ljudi, ali Brozu nije bilo jasno kako je onda ista ta vlada iznajmila zgradu bolnice za tvornicu duhana ugarskom eraru (taj je prostor mogla iskoristiti za Sveučilište) i zašto je uz nedostatak osposobljenih ljudi dala otkaze sposobnim, učenim i uvaženim profesorima zagrebačke gimnazije. S ironijom je komentirao kako, ne samo da se ovakvim načinom rada neće otvoriti Sveučilište, nego će se i Pravoslovni fakultet kao i gimnazija zatvoriti, a domaći će studenti ići u inozemstvo na studij.[1168]

Nakon ove izjave u sabornici je uslijedila buka i nemir. Broz je ponovio svoje optužbe za koje je rekao da se temelje na djelima jer onaj tko progoni prosvjetu sigurno želi da se domaći sinovi školuju u inozemstvu. Zastupnik S. Hrvoić je odmah tražio da se Broza prekine i da mu se oduzme riječ, a M. Horvat je upozorio kako, prema poslovniku, samo predsjedništvo ima pravo prekinuti govornika, ako ne poštuje red i mir u sabornici. Upozorio je zastupnike da nauče poslovnik ako žele biti zastupnici i da se pusti Broza govoriti. H. Anker je pak upozorio kako ovaj govor nije u dnevnom redu i tražio je da se pređe na predviđenu raspravu o budžetu.[1169] Predsjednik sabora je potvrdio kako su napadi na vladu uobičajeni u svakom parlamentu, na temelju toga nije mogao govorniku oduzeti riječ. R. Zlatarović je oštro istupio protiv Broza i optužio ga da vrijeđa vladu i bana, a ne da interpelira, a uvrede nisu bile dopuštene u parlamentu.

[1163] *Narodne novine*, god. 36, br. 154, Zagreb, 09. srpnja 1870.
[1164] *Narodne novine*, god. 36, br. 155, Zagreb, 11. srpnja 1870.
[1165] *Narodne novine*, god. 36, br. 156, Zagreb, 12. srpnja 1870.
[1166] *Narodne novine*, god. 36, br. 157, Zagreb, 13. srpnja 1870. i *Isto*, br. 158, 14. srpnja 1870.
[1167] Govor M. Broza i rasprava na 68. saborskoj sjednici od 02. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 862.
[1168] *Isto*.
[1169] *Isto*, str. 863.

Broz je nastavio svoj govor riječima kako je najveća šteta nanesena učenicima koji su usred školske godine ostali bez profesora, ali i njihovim roditeljima koji im plaćaju studij, iako je većina bila u lošim financijskim prilikama, te cijeloj domovini.[1170] Objasnio je kako su učenici bili oštećeni jer je vlada umjesto iskusnih profesora, kojima je dala otkaz, bila primorana posao učitelja dati najboljim studentima koji, niti su se nadali da će predavati grčki i latinski, a nisu ni osposobljeni. Roditelji su bili oštećeni jer njihova djeca neće dobiti adekvatnu naobrazbu, a domovina je bila oštećena jer je većina učitelja položila ispite na trošak države uz obvezu određeno vrijeme raditi u državi koja ih je financirala, ali im je vlada iste države dala otkaz. Smatrao je da nigdje u svijetu ne postoji ovakav primjer osim u Sarajevu gdje je Osman paša otpustio nekoliko profesora. Istaknuo je kako je dužnost Sabora braniti znanstvene institucije i učiteljsko-činovničko osoblje, a Trojedna je kraljevina Nagodbom, kojom je željela osigurati ustavnost, iz apsolutizma prešla u despotizam. Naveo je kako se otpuštaju sposobni činovnici i profesori kojima se teško nalazi zamjena, kao što je bio slučaj s J. Torbarom. Krivnju je pripisao građanima Trojedne kraljevine. Naveo je u interpelaciji kako ju je sastavio jer je ban dva profesora gimnazije otpustio, a pet ostalih profesora je zbog toga bilo prisiljeno, iz moralnih razloga, predati svoju ostavku. Njihova su mjesta na brzinu popunjena, zbog čega se javila pobuna mladeži i većina najboljih studenata je skoro napustila gimnaziju. Sve je to uzrokovalo narušavanje ugleda gimnazije u svijetu i negativan utjecaj na buduće učitelje koji zbog straha možda odustanu od učiteljske službe. Broz je zbog svega navedenog interpelirao bana zašto je dao otkaz profesorima i je li isti odmah morao stupiti na snagu, usred semestra, te je li sve učinjeno prema zakonu. Potom je pitao je li vlada primila otkaze pet drugih profesora i koje je imala za to razloge, je li istražila prave uzroke nereda i kako ih misli riješiti i naći nove profesore.[1171]

R. Zlatarević je ponovno tražio ispriku Broza banu i vladi. Ponukan Brozovim ponašanjem odlučio je tražiti dopunu članka 60 poslovnika, koji kaže da predsjednik Sabora može dva puta govornika upozoriti i nakon toga mu oduzeti riječ, kako bi zaštitio ubuduće zastupnike od bezobraznih istupa pojedinaca u sabornici.[1172]

U ime bana je odgovorio D. Pogledić, načelnik vladinog odsjeka za bogoštovlje, svega desetak dana kasnije.[1173] Objasnio je prvo zašto je ban otpustio dvojicu profesora. Javnosti je bila poznata svađa bivšeg namjesnoga učitelja D. Starčevića i nekoliko njegovih kolega s

---

[1170] *Isto*, str. 863-864.
[1171] *Isto*, str. 864.
[1172] *Isto*.
[1173] Odgovor na interpelaciju na 75. saborskoj sjednici od 13. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 961-962.

gimnazije. Dvojica profesora kojima su uručeni otkazi i uz njih još sedmorica profesora, tražili su predstavkom, upućenom ravnateljstvu gimnazije, ostavku D. Starčevića. Razlog je bio što njegovo ponašanje od 13. travnja 1870. godine nije bilo u skladu sa čašću i ugledom učiteljskog zvanja ali i zbog nezainteresiranosti optuženog za učiteljsko zvanje. Iako su učitelji, koji su podnijeli prigovor, zamoljeni da čekaju kraj istrage protiv D. Starčevića i iako su znali da je ban boravio u inozemstvu, podnijeli su ultimatum vladi 24. svibnja iste godine bez da su obavijestili ravnateljstvo gimnazije. U ultimatumu su izrazili nezadovoljstvo što njihov podnesak nije riješen, naveli su kako kruže glasine da Starčević neće biti otpušten i stoga su uputili vladi ultimatum da će, ako se do kraja mjeseca slučaj ne riješi, bojkotirati učiteljsku službu, sve dok Starčević ne dobije otkaz. Ban si nije mogao dopustiti ovakvu vrstu ucjene pa je smijenio one koje je smatrao krivima. Na drugu točku interpelacije – je li sve bilo po zakonu i je li vlada primila ostavke ostalih petorice profesora – odgovorio je da je provedena istraga pokazala da su dvojica otpuštenih profesora glavni krivci za ponašanje svih pobunjenika na gimnaziji. Stoga ih se odmah trebalo otpustiti kao primjer drugima. Što se tiče ostavke ostalih pet profesora, odgovorio je kako su oni vladi poslali podnesak da će prestati vršiti svoju učiteljsku službu, ako se ne rehabilitiraju dvojica otpuštenih profesora. Ban je taj dopis shvatio kao ostavku jer nije imao instrumente kojima bi prisilio dotične profesore da ostanu na svojim radnim mjestima. Na treću je točku interpelacije, o tome je li vlada istražila sve uzroke nereda na zagrebačkoj gimnaziji, odgovorio da je istraga vlade pokazala kako prije nije bilo nereda u gimnaziji i kako su za nastale nerede odgovorni upravo smijenjeni profesori. Na posljednje je pitanje, vezano uz zamjenu otpuštenih profesora, odgovorio kako je cijeli događaj vladu iznenadio, ali se snašla zahvaljujući pomoći preostalih profesora i zapošljavanjem suplenta (nastavnički pripravnik).[1174]

M. Broz nije bio zadovoljan odgovorom jer njime nije postignuta svrha koju je mislio postići. Uostalom napomenuo je kako su otpušteni profesori dali svoje očitovanje na koje je netko odgovorio u *Narodnim novinama*, a po svemu sudeći Broz je smatrao da je odgovor dalo samo ravnateljstvo gimnazije, dok je njemu odgovorio predstavnik vlade.[1175]

Zastupnik M. Broz nije koristio samo interpelacije kao način istupanja u sabornici, koristio je i zastupničko pravo iznošenja prijedloga. U srpnju 1870. godine predložio je da se pozove vlada kako bi izbor za saborskog zastupnika u gradu Varaždinu ubrzala jer je prošlo

[1174] *Isto*, str. 962.
[1175] Pogledati u: *Narodne novine*, god. 36, br. 154, Zagreb, 09. srpnja 1870.; *Isto*, br. 155, 11. srpnja 1870., *Isto*, br. 156, 12. srpnja 1870.; *Isto*, br. 157, 13. srpnja 1870.; *Isto*, br. 158, 14. srpnja 1870.

godinu dana kako je zastupnik V. Perko položio mandat.[1176] Istovremeno je zamjenik zastupnika S. Čobanića, Parčetić, već bio izabran. Sabor je prihvatio Brozov prijedlog. Zacijelo je Broza na interes za ovo pitanje potaknula činjenica kako je i sam bio zastupnik Varaždinske županije.

Osim političkih interpelacija, Broz se interpelacijom založio i za širenje prosvjete u Varaždinu. Naime Broz je interpelirao vladu, ali je prije same interpelacije pojasnio predmet o kojem je interpelirao.[1177] Objasnio je kako je više uglednih građana grada Varaždina odlučilo utemeljiti radničko društvo *Prosvjeta* čija bi svrha bila širiti prosvjetu među nižim obrtnicima.[1178] Građani su između sebe izabrali odbor zadužen za sastavljanje pravila društva. Po obavljenom poslu, izrađena pravila je odbor, putem gradske oblasti, poslao vladi na potvrdu. Djelatnost društva je bila usmjerena na širenje prosvjete nizom aktivnosti – predavanjima, izdavanjem stručnih knjiga i časopisa. Velik je problem bio činjenica kako se domaći obrtnici, po obrazovanju, nisu mogli mjeriti s obrtnicima susjednih pokrajina. O važnosti radničkog društva svjedočila je činjenica kako ga je ne samo podržalo poglavarstvo grada Varaždina, nego i preporučilo vladi. Kako odgovor vlade još nije stigao, Broz je interpelirao je li vlada primila molbu i pravila društva, a ako je zašto se nije izjasnila i riješila molbu, te kada to misli učiniti.[1179]

Na istoj je saborskoj sjednici ponovio pitanje u kojoj je fazi njegov gore navedeni prijedlog od 4. srpnja 1870. godine, o pozivu poglavarstva grada Varaždina da se izbor saborskog zastupnika čim prije poduzme, kako bi se popunilo prazno zastupničko mjesto.[1180] U ime vlade je odgovorio R. Zlatarović. Potvrdio je slanje naloga o provođenju izbora municipiju grada Varaždina, ali nije znao u kojem je stadiju. Broz je bio zadovoljan odgovorom vlade.[1181]

Jedna od posljednjih interpelacija M. Broza nadovezivala se na interpelaciju I. Brlića. Naime, zastupnik I. Brlić je interpelirao bana u vezi njegovih zaostataka u porezu. No, većina se u Saboru složila s R. Zlatarovićem, kako privatna stvar ne može biti interpelacija, i vratili

---

[1176] Interpelacija na 69. saborskoj sjednici od 04. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 892. V. Perko je predao svoj mandat na 49. saborskoj sjednici od 14. rujna 1869. godine.
[1177] Interpelacija na 77. saborskoj sjednici od 18. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 984-985.
[1178] U *Narodnim novinama* nazivaju društvo *Radinost*. U: *Narodne novine*, god. 36, br. 161, Zagreb, 18. srpnja 1870.
[1179] Na 77. saborskoj sjednici od 18. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 985.
[1180] Interpelacija na 77. saborskoj sjednici od 18. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 985.
[1181] *Isto*.

su spis kao neumjestan interpelantu.[1182] M. Broz se složio s većinom kako je ovo privatna stvar (Zlatarović, Kušević, Gvozdanović, Tomašić, protiv samo Živković i Vukotinović). Istovremeno je upozorio, kada se već raspravljalo o porezima, kako Sabor ima dužnost voditi računa o tome plaćaju li se porezni zaostaci iz razdoblja do 1867. godine jer je iz toga fonda Trojednoj kraljevini, prema Nagodbi, pripadalo 63%. Smatrao je kako bi ova interpelacija o porezu mogla svratiti pažnju Sabora da učini daljnje korake po pitanju poreznih zaostataka, a ne da se pažnja posvećuje njezinu odbijanju ili prihvaćanju.[1183]

Nadalje je napomenuo svoju interpelaciju iz listopada 1869. godine o neispunjenim ustanovama Nagodbe.[1184] Upozorio je kako je odbor, koji je trebao ispitati sve članke Nagodbe, prekinut u radu odlaskom zastupnika na zajednički sabor i nikada nije nastavio s radom.[1185] Broz je odlučio interpelirati bana vezano uz članak 30 Nagodbe kojim je određeno da 63% od poreznih ostataka Hrvatske i Slavonije, zaključno s godinom 1867., pripada Trojednoj kraljevini za potrebe unutarnje samouprave, dok je ostatak od 37% trebao ići u zajedničku državnu blagajnu. S obzirom na to da u predloženom proračunu nisu bili iskazani dotični dohoci, a bilo je poznato da se porezni dugovi utjeruju i plaćaju uz zatezne kamate, Broz je pitao bana zašto se ne iskažu sporni porezni dugovi u proračunu Trojedne kraljevine i ne upotrijebe za troškove unutarnje uprave. Nekoliko dana kasnije Broz ponavlja isto pitanje iznoseći već navedenu problematiku poreznih zaostataka.[1186]

Odgovor u vezi navedene interpelacije dao je R. Zlatarović. U ime vlade i bana, objasnio je kako nisu odustali i zanemarili točku 30 Nagodbe, ali su se opravdali time što je za njezino izvršavanje potrebno više vremena jer je postupak sakupljanja poreza išao sporo.[1187] Istaknuo je spremnost bana i vlade, ali i podršku ugarskog ministarstva financija, da se ovo pitanje u što skorije vrijeme riješi. Kako nisu bili točni iznosi poreznih zaostataka utvrđeni, isti se nisu mogli uvrstiti u državni proračun. M. Broz je bio zadovoljan odgovorom i izrazio je želju da se ovo pitanje u što skorije vrijeme riješi.[1188]

[1182] Rasprava na 86. saborskoj sjednici od 26. studenog 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1070-1072.
[1183] *Isto*, str. 1070.
[1184] *Isto*, str. 1072-1073.
[1185] Saborski odbor o neispunjenim ustanovama nagodbe zaista nikada nije podnio izvještaj o svome radu, u: M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, str. 211.
[1186] Na 88. saborskoj sjednici od 01. prosinca 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1083-1084.
[1187] Odgovor na interpelaciju na 89. saborskoj sjednici od 02. prosinca 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1100-1101.
[1188] *Isto*, str. 1101.

6. 3. 3. Andrija Jandrić

Kanonik A. Jandrić nije podnio nijednu interpelaciju, ali je istupio s jednim prijedlogom u vezi vojnog pitanja prijave dobrovoljaca.[1189] Predložio je banu da administrativnim putem djeluje na vojne oblasti i tako isposluje produženje roka prijave dobrovoljcima koji su željeli stupiti u kraljevsku vojsku od ožujka 1869. godine do svibnja iste godine. Rok je bio prekratak s obzirom na proglašenje obrambenog zakona. Kako prijedlog nije naišao na zamjerku u sabornici, predsjednik ga je proglasio saborskim zaključkom koji je trebao ban isposlovati administrativnim putem.[1190]

6. 3. 4. Luka Petrović

Isti je slučaj kao s kanonikom Jandrićem bio i s L. Petrovićem – nije nijednom interpelirao u Saboru, imao je samo jedan prijedlog. Kako je bilo uobičajeno slati kralju zahvalnice prigodom njegova odobrenja raznih povlastica, tako je svećenik L. Petrović predložio da se kralju pošalje jedna. Naime, Osječka je gimnazija otpisom visoke vlade u Beču od 21. srpnja 1868. godine promovirana u viši razred, a drugim je dopisom od 3. rujna 1868. godine Pravoslovna akademija izjednačena sa ostalim sveučilištima u Austrijskoj carevini, pa je to bio povod Petrovićevom prijedlogu.[1191] Zastupnik M. Kraljević je istaknuo kako treba odvojiti ova dva pitanja tijekom slanja zahvalnice. Petrović je to prihvatio i odustao od prijedloga, u smislu da se u istom spisu izrazi zahvalnost. Saborska je većina prihvatila Petrovićev prijedlog da se kralju separatno izrazi zahvalnost.[1192]

6. 3. 5. Stjepan Vuković

Svećenik S. Vuković je podnio nekoliko prijedloga, ali nijednu interpelaciju. Među prvim je prijedlozima bio onaj da se što prije izabere odbor za donošenje zakonske osnove o zadrugama i uređenju urbarskih odnosa.[1193] Prijedlog je odmah prihvaćen.

Potom je uslijedio prijedlog povodom kraljeva sankcioniranja Nagodbe. Vuković je tim povodom predložio da se kralju primjereno zahvali, štoviše napisao je nacrt zahvalnice koji je

---

[1189] Na 35. saborskoj sjednici od 20. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 451-452.
[1190] *Isto*, str. 452.
[1191] Prijedlog L. Petrovića je dan i prihvaćen na 19. saborskoj sjednici od 25. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 205.
[1192] *Isto*, str. 206.
[1193] Na 4. saborskoj sjednici od 23. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 32.

prihvaćen u Saboru.[1194] Na istoj je sjednici predložio da se nagodbeni zakon promulgira uobičajenim putem, dok se ne izradi zakon o publikaciji zakona (što je učinjeno tijekom ove saborske periode čl. VI. iz 1870.), odnosno da se proglasi separatno putem namjesničkog vijeća.[1195]

Prigodom već spomenutog kraljevog posjeta, S. Vuković je istaknuo kako će u pratnji kraljevskog para biti važni dostojanstvenici koji su zaslužni za sklapanje Hrvatsko-Ugarske nagodbe i mirenje Trojedne kraljevine s Ugarskom. Radilo se o: državnom ministru grofu Beustu, predsjedniku ugarskog ministarstva J. Andrássyu, hrvatsko-slavonskom ministru K. Bedekoviću, ministru kralja grofu Festiću.[1196] Stoga je Vuković predložio da se drugi ili treći dan njihove posjete uputi posebna deputacija, koja će ih pozdraviti. Njegov je prijedlog izazvao podijele u Saboru. Dio je zastupnika (A. Stojanović, I. Brlić, J. Živković) smatrao da nije primjereno za jedan sabor koji je zakonodavno tijelo i najviša vlast odgovorna samo kralju, da se klanja i pozdravlja kraljevu pratnju. Smatrali su mogućim samo privatno pozdraviti ove dostojanstvenike, a nikako u ime Sabora. Dio je zastupnika podržao Vukovićev prijedlog (A. Kušević, J. Žuvić, R. Zlatarović, S. Kušević), opravdavajući ga činjenicom da se radi samo o činu pristojnosti i uljudnom pozdravu Sabora u ime naroda. Većina je izglasala Vukovićev prijedlog i odlučila da se izabere odbor od 15 osoba (u njemu je bio i sam Vuković).[1197]

Iako su sjednice većinom bile javne, na zahtjev predsjednika sabora ili saborskog zastupnika, podržanog od deset zastupnika, mogle su se održati i tajne sjednice.[1198] Od svećenika je S. Vuković u srpnju 1870. godine predložio da se nakon javne saborske sjednice održi tajna, uz traženu podršku od deset zastupnika.[1199] Na tajnoj sjednici se raspravljalo o isplati dnevnica zastupnicima koji sudjeluju u radu zajedničkog sabora u Pešti.[1200] Navedeni su zastupnici dobivali dnevnice u Pešti, pa se postavilo pitanje trebaju li im se isplatiti dnevnice sabora u domovini i *konakovina*. Objašnjenje zašto isplatiti dvostruke dnevnice zastupnicima koji su otišli na zajednički sabor bilo je plaćanje dvostrukog smještaja. Kako

---

[1194] Prijedlog i nacrt zahvalnice na 25. saborskoj sjednici od 19. studenog 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 263.
[1195] *Isto*.
[1196] Prijedlog na 30. saborskoj sjednici od 08. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 295-300.
[1197] *Isto*, str. 300.
[1198] Hodimir SIROTKOVIĆ, »Organizacija Sabora Hrvatske i Slavonije u nagodbenom razdoblju (1868-1918)«, str. 26.
[1199] Prijedlog S. Vukovića na 69. saborskoj sjednici od 04. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 887-888.
[1200] Na 71. saborskoj sjednici od 06. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 911.

nisu znali koliko će trajati zasjedanje u Pešti, nisu otkazali smještaj u Zagrebu, dakle plaćali su dvostruki smještaj. Upravo stoga im je odobrena isplata dnevnica.[1201]

U *Zatočniku* su izvijestili kako je S. Vuković bio predsjednik odbora za saborske troškove i saborski blagajnik, pa su ispravno nagađali kako je sazvao tajnu sjednicu da bi se raspravilo o isplati dnevnica zastupnicima zajedničkog sabora.[1202] Autor članka se nadao da će, kako uostalom poslovnik nalaže, predsjednik sabora priopćiti zaključak tajne sjednice pa će javnost biti obaviještena. Tako je i bilo. Stoga su u istom listu dan kasnije javili zaključak tajne sjednice.[1203] Članak u *Zatočniku* je završen s ironičnim riječima »Živio narod koji plaća!«.

Zanimljiv je prijedlog S. Vukovića o odgodi saborskih sjednica. S obzirom na okolnosti (zasjedanje zajedničkog sabora) Vuković je iznio prijedlog o odgodi rada Sabora. Prestao bi s radom nakon što izaberu dva zastupnika za Ugarski sabor i dovrše saborske poslove vezane uz zadruge i urbarske odnose, a nastavio po završetku zasjedanja zajedničkog sabora. [1204] Uz navedeno je predložio podnašanje zahtjeva vladi kako bi za iduće zasjedanje pripremila zakonske prijedloge o organizaciji municipija, općina, sudstva i školstva, uz proračun za 1870. godinu. Okolnosti koje su ga nagnale na ovakav prijedlog bile su ugovoreno zasjedanje Ugarskog sabora na kojem su trebali sudjelovati zastupnici iz Trojedne kraljevine, gospodarski poslovi (vinska berba i zimski usjevi) na kojima je bila nužna nazočnost gospodara dobra, a većina zastupnika je spadala u tu kategoriju. Naveo je i kako će tiskanje separata odbora za proračun za 1869. godinu biti tek za 8-10 dana, pa će tek nakon toga slijediti dijeljenje u odsjeke i rasprava. Doveo je u pitanje proračun za 1869. godinu, koji je za njega bio samo račun, zbog nepotpunih podatka – nisu bili navedeni podaci vezani uz financije vjerozakonskih i školskih zaklada koje nisu bile podijeljene između Ugarske i Trojedne kraljevine. Nakon što je za svoj prijedlog dobio potporu 10 saborskih zastupnika, tražio je da se odmah stavi na dnevni red, što je prihvaćeno sa samo jednim glasom više – 25 glasova od 49.[1205]

Zastupnik J. Živković se suprotstavio privremenom raspustu sabora. Štoviše htio je predložiti da se one zastupnike, koji ne sudjeluju u radu Sabora. pozove da dođu i vrše svoju dužnost, te da se onima koji bez znanja saborskog predsjedništva ne sudjeluju u radu sabora,

---

[1201] *Isto*.
[1202] *Zatočnik*, god. 2, br. 150, Sisak, 05. srpnja 1870.
[1203] *Zatočnik*, god. 2, br. 151, Sisak, 06. srpnja 1870.
[1204] Prijedlog S. Vukovića na 53. saborskoj sjednici od 02. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 656 i rasprava *Isto*, str. 656.
[1205] *Isto*, str. 657.

oduzmu dnevnice.[1206] Ironično je napomenuo kako je u sabornici sve manje zastupnika i kako se sve svodilo na to da dođu, pozdrave se i odu. Prvi argument o odgodi Sabora koji je bio zasjedanje zajedničkog sabora, pobio je jer prema njemu se moglo zaključiti kako je Hrvatima važnije sudjelovati u tuđem saboru. Smatrao je da trebaju ostati u svom saboru i riješiti pitanje proračuna. Nije mogao razumjeti kako bi mogli raspravljati o proračunu za 1870. godinu, kada ni onaj iz 1869. godine nije dovršen. Napomenuo je mogućnost donošenja zajedničkog proračuna u Pešti i bez zastupnika Trojedne kraljevine, ako ništa mogli bi se bar malo kasnije priključiti raspravama, dok ne dovrše vlastiti proračun. Smatrao je kako iza svega stoji namjera da se određivanje proračuna Trojedne kraljevine osujeti.[1207]

Nakon Živkovićeva govora javljaju se oštre reakcije onih koji su podržali Vukovića (M. Hrvat, J. Car) jer ih je Živković zapravo optužio da žele opstruirati donošenje proračuna, M. Hrvat pak optužuje one koji žele ostati da to čine zbog dnevnica.[1208] Podržavatelji Živkovića su na to odgovorili da im ne trebaju dnevnice, ali ne napuštaju Sabor dok se proračun ne riješi (A. Stojanović, S. Filipović, J. Žuvić, A. Kušević). Zastupnik J. Žuvić je, iako je podržao Živkovića i istaknuo da je sramota da zastupnici idu u berbu umjesto da vrše dužnost za koju su od građana ovlašteni, obranio Vukovića jer je bio uvjeren da je patriot koji nema skrivene namjere. S. Vuković se branio da je predložio jednostavan prijedlog, bez ikakvih skrivenih namjera. Branio se od optužbe A. Stojanovića da saborske poslove smatra »sitnarijama« jer, tvrdio je, da on od 1861. godine vrlo ozbiljno shvaća rad sabora, ali opet smatrao je da ni gospodarski poslovi nisu nevažni jer daju narodu opstanak. Proračun za 1869. godinu je smatrao računom zbog nepotpunih podataka, pa je predložio da se spoji s proračunom za 1870. godinu.[1209]

Poimeničnim glasanjem odbijen je prijedlog Vukovića (22 protiv 29 glasova), a od svećenika su ga podržali Anker, Broz i Kralj. Dakle samo je Jandrić od prisutnih svećenika bio protiv prijedloga.[1210]

U *Zatočniku* su popratili Vukovićev prijedlog komentarom kako su u sabornici dvije struje – »Rauchovci i Bedekovićianci«, a Vuković je pripadao Bedekovićevoj, varaždinskoj struji.[1211] Nadalje piše kako su si Rauchovci povisili plaće, koje je izglasavanjem proračuna trebalo stupiti na snagu. Stoga su u Vukovićevu prijedlogu vidjeli zamku da ne zaživi

---

[1206] *Isto*.
[1207] *Isto*, str. 658.
[1208] *Isto*, str. 657-660.
[1209] *Isto*, str. 661.
[1210] Poimence zabilježeno u: *Zatočnik*, god. 1, br. 27, Sisak, 05. listopada 1869.; *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 673.
[1211] *Zatočnik*, god. 1, br. 28, Sisak, 06. listopada 1869.

povećanje plaća. Razlog zašto su pristaše Bedekovića, kao i on sam, bili protiv prijedloga, ležao je u činjenici da je povišica Bedekovića mimoišla.[1212]

6. 4. Katolički svećenici u raspravama o političkim pitanjima

Najvažnija politička pitanja o kojima se tijekom zasjedanja Sabora raspravljalo bila su Nagodba i pitanje Rijeke, usko povezano s Nagodbom. Nakon što je Nagodba sklopljena javio se niz problema oko provođenja, odnosno ne provođenja, određenih ustanova iz nagodbenog operata što je dovelo do iznimno zanimljivih saborskih diskusija.

6. 4. 1. Adresa kralju o početku rada Sabora

Sabor je na početku svog rada imao zadaću, u znak zahvale, sastaviti Adresu kralju. Adresa je čitana na šestoj saborskoj sjednici, a nakon toga je odlučeno da se povede specijalna debata. Tijekom debate je svaka točka Adrese bila čitana i raspravljena, pa primljena ili revidirana. Adresa se sastojala od 20 točaka s glavnim željama i nadzorima kojima se trebao Sabor rukovoditi tijekom zasjedanja.[1213] M. Broz je sudjelovao u raspravi braneći prava naroda po pitanju alineje 6 – Sabor shvaća potrebu za državnim jedinstvom svih kraljevina i zemalja krune sv. Stjepana, na koju je ukazao kralj. Jedinstvo se trebalo zasnivati na Pragmatičkoj sankciji iz 1723. godine i izraziti u jednom zajedničkom zastupstvu za sve zajedničke poslove. Zastupnik Lj. Vukotinović je upozorio na formulaciju »državno jedinstvo«, smatrao je da je »državno zajedništvo« bolja formulacija jer u jedinstvu nema različitosti mišljenja, djelovanja, a u ostalom i u kraljevu reskriptu se nije spominjalo jedinstvo, nego zajedništvo i zajednica.[1214] Stoga je predložio izmjenu. S prijedlogom se složio J. Janković i na tragu toga tražio ispravku »naglašenog državnog jedinstva« u »naglašenog državnog zajedništva«. M. Broz ih je podržao i istaknuo kako nikada nije dovoljno opreza jednog naroda pri sastavljanju spisa koji je temelj njegove budućnosti. Podsjetio je na 1848. godinu i oktroirani ustav, Bacha i Schmerlinga, te žrtvu Hrvata. Smatrao je kako sve treba biti jasno, točno i precizno sročeno, da se ne ostavi prostora spekulacijama i krivim tumačenjima. Podržao je prijedlog Vukotinovića, ne iz straha da bi taj izraz

---

[1212] *Isto*.
[1213] Cijela Adresa i obrazloženje na 6. saborskoj sjednici od 28. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 53-58.
[1214] Rasprava na 6. saborskoj sjednici od 28. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 58-60.

»jedinstvo« mogao biti pogibeljan ili da skriva neku zamku, već je poučen poviješću smatrao zahtijevao opreznost.[1215]

Svećenik L. Petrović, pak, nije vidio nikakvu opasnost za prava Trojedne kraljevine. Napomenuo je kako se jedinstvo tumačilo dalje u točkama 7-9 gdje je pisalo »kraljevina Ugarska« i »Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija«, te u točki 10 gdje su navedena sva prava Trojedne kraljevine – zemaljska samouprava, samostalnost zakonodavstva i teritorijalna cjelovitost.[1216] Naveo je kako je ovo njegovo subjektivno mišljenje, dok su neki stanovnici njegovog kotara, pogotovo svećenici, izrazili strah oko formulacije »jedinstvo«. Stoga je podržao prijedlog Vukotinovića, ne zbog vlastitog stava, nego poštujući želju svojih birača. J. Živković se također izjasnio za Jankovićev prijedlog. Saborska većina je prihvatila redakciju osnove i time su obadva ispravka odbijena.[1217]

U daljnjoj raspravi o Adresi nije bilo većih razilaženja u mišljenju. Također nije bilo sudjelovanja katoličkih svećenika u debati.[1218]

Protiv adrese, prema *Novom Pozoru*, glasali su J. Janković, barun Hellenbach, S. Filipović, Lj. Vukotinović i vladika Smičiklas, suzdržani su ostali S. Josipović i J. Živković.[1219] Dok su u *Narodnim novinama* dodali i N. Gruića.[1220] Zastupnik S. Kugler je bio načelno protivnik adrese ali ju je »poradi sloge« pristao prihvatiti.[1221]

Narodne novine su ocijenile Adresu kao domoljubni akt koji će umiriti narodnjake protivne nagodbi.[1222] Istaknuli su kako je u Adresi spojena »deržavnička razboritost« s narodnim željama, te kako zadovoljava povijesne i tada suvremene odnose. Potom je u članku raščlanjena Adresa i objašnjeni su njezini glavni momenti, bez ijedne zamjerke.[1223]

6. 4. 2. Riječko pitanje

Rijeka je, kao strateški važna luka, bila od velikog interesa za privredni razvoj kako Ugarske, tako i Hrvatske koju su uz nju vezali i nacionalni interesi.[1224] Ugarski je sabor još 1836. godine donio zakon o izgradnji željezničke mreže kojom će se spojiti Budim, Pešta i

---

[1215] *Isto*, str. 59
[1216] *Isto*, str. 59-60.
[1217] *Isto*, str. 60.
[1218] *Isto*, str. 60-62.
[1219] *Novi Pozor*, god. 2, br. 114, Beč, 01. veljače 1868.
[1220] *Narodne novine*, god. 34, br. 24, Zagreb, 30. siječnja 1868.
[1221] *Narodne novine*, god. 34, br. 23, Zagreb, 29. siječnja 1868.
[1222] *Narodne novine*, god. 34, br. 21, Zagreb, 27. siječnja 1868.
[1223] *Isto*.
[1224] Više o Riječkom pitanju u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 183-225; N. ENGELSFELD, *Povijest hrvatske države i prava*, str. 145-152.

Rijeka. Upravo je u tom zakonu i sama Rijeka vidjela svoj prosperitet, te su se stoga tamošnji vodeći politički i gospodarski krugovi priklonili Ugarskoj. U razdoblju neoapsolutizma nije bilo otvorenih sukoba. No, uvođenjem ustava 1860. godine riječka elita sve jače veže vlastite interese uz ugarske i širi nesnošljivost prema Hrvatskoj. Iako su izaslanici iz Rijeke trebali sudjelovati u radu sabora Trojedne kraljevine 1861. godine, nitko se nije odazvao pod izlikom neuspjelih izbora.[1225] Pregovori ugarske i hrvatske strane održani 1866. godine nisu urodili plodom, obje su deputacije opravdavale pravo na Rijeku zakonima još iz doba Marije Terezije.[1226] Kraljevo uvođenje komesarijata je značilo popuštanje Ugarskoj. Dodatno popuštanje je svakako bilo u travnju 1867. godine kada je kralj Andrássyu naložio da pozove grad i kotar Rijeku na sudjelovanje u Ugarskom saboru, kao zaseban municipij.[1227] Predstavka barskog municipija, od svibnja 1867. godine, upućena Saboru, a podržana od Riječke županije izuzev samoga grada Rijeka, dokazuje kako je otpora protiv komesara Cseha i mađarizacije bilo, ali nije donio značajnije rezultate. Zastupnici iz Rijeke su iste godine u hrvatskoj sabornici govorili talijanskim jezikom, a kada je takvo ponašanje bilo osuđeno od ostalih zastupnika, napustili su Sabor.[1228]

Zastupnicima na saborskom zasjedanju od 1868. do 1871. godine ostalo je riješiti Riječko pitanje, kako Nagodbom nije postignut sporazum, rješenje se odužilo. Riječko pitanje je uvelike obilježilo rad Sabora, a njegov ishod je dugo pratio Trojednu kraljevinu u negativnom kontekstu. Na samom su početku zasjedanja Sabora zastupnici iz Rijeke (Randić i Jelletić) odbili sudjelovati u radu Sabora Trojedne kraljevine.[1229] Poslali su svoje očitovanje 21. siječnja 1868. godine u kojem su se pozvali na povijesni položaj Rijeke (odijeljeno tijelo neposredno spojeno s Ugarskom) i napomenuli kako su po kraljevoj želji poslali svoga zastupnika na sabor u Peštu. Time je priznato da je Rijeka u neposrednom savezu s Ugarskom i stoga slobodni kotar Rijeka nije imao ni dužnost niti prava sudjelovati u radu Sabora

[1225] Više o pitanju Rijeke na saboru Trojedne kraljevine 1861. godine i članku 65 u kojem stoji da su grad i kotar Rijeka sa svojim primorjem dio Trojedne kraljevine (članak nije sankcioniran) u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 185-187.

[1226] Hrvatska je deputacija izradila elaborat koji na temelju državnopravnih činjenica, geografskog položaja, narodnosti i uzajamnih interesa dokazuje pripadnost Rijeke Trojednoj kraljevini. Više u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 188-191 i Franjo RAČKI, *Rieka prema Hrvatskoj,* Zagreb, 1867., URL: http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89095159307;view=1up;seq=7 (zadnje posjećeno 22. rujna 2014.).

[1227] U to je vrijeme sabor Trojedne kraljevine bio raspušten pa su prosvjedovale županijske skupštine Zagrebačka i Srijemska. Više u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 192.

[1228] O Riječkom pitanju na zasjedanju Sabora 1867. godine u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 192-195.

[1229] Očitovanje riečkih zastupnika od 21. siječnja 1868. godine u: *Saborski spisi*, str. 15. Zastupnici Vončina Durbešić i Pleše su napustili sabornicu u rujnu 1868. godine na 17. saborskoj sjednici od 23. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 170.

Trojedne kraljevine i priznati bilo kakve njegove zaključke koji su se ticali Rijeke.[1230] U svakom slučaju imali su i kraljevu potporu iz 1867. godine kada im je dopustio da prema zakonima iz 1848. godine sudjeluju u radu Ugarskog sabora.

Za Riječko pitanje je osnovan poseban odbor kojeg su činili njegov predsjednik Luka Petrović, A. Fodrocy izvjestitelj i članovi Petar Horvat, Josip Tomašić, Ivan Durbešić, Mavro Broz i Stjepan Hrvoić, a koji je trebao naći rješenje problematike vezane uz Rijeku nakon dogovorene Nagodbe i odlučiti što sa istupom zastupnika iz Rijeke.[1231] Dakle u odboru su bila dva katolička svećenika, od kojih je jedan bio i predsjednik.

U rujnu 1868. godine saborski odbor za Riječko pitanje se sastao i raspravljao o očitovanju zastupnika iz Rijeke i o tome kako sačuvati cjelokupnost Trojedne kraljevine nakon što oko Rijeke nije postignut dogovor s ugarskom deputacijom.[1232] Odbor se složio kako grad i kotar Rijeka imaju pravo i dužnost sudjelovati na Saboru Trojedne kraljevine kao njezin sastavni i pridruženi dio te da ih se stoga treba, mjerama koje zakon dopušta, prisiliti da sudjeluju. Potom su zaključili da Sabor mora urgirati kako bi Ugarski sabor prizna pravo Trojedne kraljevine na Rijeku, koje je dovedeno u pitanje. Slikovito su usporedili kako Ugarska ima pravo na Rijeku kao i na ostatak Trojedne kraljevine. Odbor je smatrao svojom dužnošću dokazati povijesno pravo Trojedne kraljevine na Rijeku, što su i učinili od samih početaka. Prikazali su položaj Rijeke od 8. stoljeća i bitke franačke i hrvatske vojske kojom je Rijeka pripala Frankopanima, preko 14. stoljeća kada je pripadala knezovima od Divina i velikašima od Walesee, potom 16. stoljeće kada je kratko u vlasništvu Mlečana, nakon čega je došla u posjed cara Maksimilijana i do 1776. godine je pod austrijskom upravom. Opisali su podjelu 1776. godine kojom je dio Primorja pripao Austriji (osnovan u Trstu gubernij), Primorje od Senja do Baga došlo je pod Vojnu krajinu, a grad Rijeka predan je Trojednoj kraljevini, ali da ga nadzire i njime upravlja ugarska kancelarija putem Namjesništva Trojedne kraljevine. Naveli su niz povelja sve do 19. stoljeća koje su dokaz pripadnosti Rijeke Trojednoj kraljevini.[1233] Prema strukturi stanovništva, jeziku koji se koristio u stolnoj crkvi i materijalnim interesima Rijeka je, prema mišljenu odbora, bila usko vezana uz Trojednu kraljevinu, a tumačenja o njezinoj pripadnosti Ugarskoj vrijeđala su cjelokupnost Trojedne kraljevine i nisu se mogla opravdati ni geografski, niti etnografski ili pravno. Uslijed svega navedenog odbor je predložio da Sabor pošalje predstavku kralju kako bi potvrdio

[1230] *Saborski spisi*, str. 15.
[1231] Zapisnik o konstituiranju odbora za Riječko pitanje u: *Saborski spisi*, str. 50. Odbor je konstituiran na 12. saborskoj sjednici od 14. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 109.
[1232] Zapisnik sa sjednica odbora za riječko pitanje održanih 16., 19. i 20. rujna 1868. godine čitan na 15. saborskoj sjednici od 21. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 138-141.
[1233] Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 140-141.

pravo Trojedne kraljevine na grad i kotar Rijeku i pozvao zastupnike iz Rijeke da pristupe radu Sabora, uz vremenski rok u kojem se moraju odazvati.[1234]

Na saborskoj sjednici, u istom mjesecu, čitan je zapisnik sa sjednica odbora za riječko pitanje. Luka Petrović je kao predsjednik odbora, nakon čitanja zapisnika, izjavio kako je sve jasno izrečeno.[1235] Predložio je neka Sabor odluči kada će ovo pitanje uzeti u raspravu, ali nakon što se dovrši rasprava o sklopljenoj Nagodbi. Također je predložio da se zastupnici iz Rijeke odmah pozovu uz određen vremenski rok u kojem se moraju odazvati. Zastupnik J. Živković je tražio da se Riječko pitanje ne odvaja od rasprave o Nagodbi, ali I. Brlić, predsjednik sabora Vakanović i L. Petrović su imali oprečno mišljenje.[1236] Petrović je izjavio kako zastupnici nemaju »dvoja usta« da istovremeno o dva različita predmeta raspravljaju. U prilog svog stajališta naveo je kako su dokumenti o Nagodbi već tiskani i podijeljeni, te ih treba raspraviti.[1237]

U Saboru je većinom glasova prihvaćeno da se prvo raspravlja o Nagodbi, a tek potom o pitanju Rijeke. Stoga je izvjestitelj kraljevinskog odbora, J. Car, pročitao izvještaj o Nagodbi. U izvještaju je pisalo na kojim je temeljima donesena (pragmatička sankcija i čl. 42. iz 1661.), cilj njezina stvaranja (da se ukine neizvjesno stanje), prava Trojedne kraljevine (posebno zakonodavstvo u političkoj upravi, pravosuđu, bogoštovlju i nastavi, zasebni zastupnici u Ugarskom saboru i delegaciji, zasebni ministar u zajedničkom ministarstvu, zasebna domaća vlada koja se brine o gore navedenim poslovima koji su ostali autonomni, korištenje znakova Trojedne kraljevine u javnosti i na kovanom novcu, hrvatski kao službeni jezik javne uprave i poslovanja u Trojednoj kraljevini, a u financijama je pripalo pravo Trojednoj kraljevini samostalno određivati troškove u granicama Nagodbom određenog pokrića, isplata poreznih zaostataka do 1867. godine i prihoda potrošarina od pića i mesa koji je trebao ostati općinama).[1238]

Nakon prihvaćanja nagodbenog operata, došlo je vrijeme za raspravu o Riječkom pitanju. Saborska većina je prihvatila stavove odbora i odlučili su uz podnošenje na sankciju nagodbenog operata, odaslati kralju poseban odbor koji će mu uručiti Adresu vezanu uz Riječko pitanje.[1239]

Iako je sabor Trojedne kraljevine 24. rujna izglasao nagodbeni operat, Ugarski je sabor tek 14. studenog, nakon što je kralj nekoliko dana ranije u svojoj prepoziciji priznao da je

---

[1234] *Isto,* str. 141.
[1235] *Isto.*
[1236] *Isto,* str.142.
[1237] *Isto.*
[1238] Izvještaj u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 143-144.
[1239] Na 19. saborskoj sjednici od 25. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 204.

Rijeka posebno tijelo koje pripada Ugarskoj, prihvatio Nagodbu sa izmijenjenom točkom 66 o Rijeci. Kako je kralj sankcionirao hrvatski tekst Nagodbe prije nego li je Ugarski sabor prihvatio Nagodbu, u Trojednu je kraljevinu poslan nagodbeni tekst s još ne izmijenjenom točkom 66. Naknadno je učinjen ispravak (tzv. Riječka krpica).[1240] Uoči sastanka Sabora Trojedne kraljevine, Andrássy je u telegramu odaslanom L. Rauchu tražio da se u Saboru prvo primi kraljev reskript, a tek potom da se proglasi sankcija Nagodbe. Zapravo je to značilo da se odvajaju ova dva pitanja – Rijeka i nagodba. Prvo se pripaja Rijeka Ugarskoj, a tek tada se priznaje Nagodba, što bi značilo da je svako raspravljanje ugarskog i hrvatskog odbora o Rijeci bilo suvišno. S obzirom na telegram, jasno je zašto se saborska većina izjasnila da se odmah prihvati reskript, iako je manjina tražila da se prvo tiska i prouči.

Rasprava o Riječkom pitanju je došla na dnevni red u studenom 1868. godine, nakon što je par dana ranije predmet tiskan i podijeljen zastupnicima.[1241] Tada je već stigao i spomenuti kraljev odgovor na adresu o Rijeci, koju mu je uputio saborski odbor u nadi da će zaštititi hrvatska prava na Rijeku.[1242] Tijekom predaje adrese kralju se obratio vođa deputacije (A. Vakanović) 9. listopada 1868. godine, nakon što je iznio niz povijesnih činjenica kojima se dokazuje pravo Trojedne kraljevine na Rijeku, molio je kralja da zaštiti hrvatske interese. Kralj im je odgovorio da se moraju s Ugarskom prijateljski sporazumjeti uz prisutnost zastupnika iz Rijeke prema članku 66 Nagodbe, a da sama Rijeka čini posebno, ugarskoj kruni pripadajuće tijelo. Također je izjavio kako zajednički poslovi ne smiju biti predmet rasprava, odnosno odbori su se mogli baviti samo autonomnim poslovima. Time je zapravo odredio da se ono što je u kompetenciji Ugarske ne može mijenjati (zajednički poslovi – promet, trgovina, financije), a ono što je u kompetenciji Trojedne kraljevne može, uz logičku nesustavnost da je Rijeka odvojeno tijelo, ali s druge strane pripojeno Ugarskoj, te da je pitanje Rijeke »nepreporno«, što bi značilo riješeno, a nije bilo riješeno.[1243]

Manjina se protivila kraljevom reskriptu, a u sabornici su se tako i javno izjasnili (A. Stojanović, J. Živković, I. Brlić). Saborsku raspravu je u studenom 1868. godine započeo A. Stojanović koji je dosta realno prikazao cijelu situaciju.[1244] Napomenuo je u samom uvodu

---

[1240] Andrássy je poslao telegram Rauchu da izmjeni tekst Nagodbe u prvom dijelu paragrafa 66, više u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 197-198 i Maja POLIĆ, »"Riječka krpica" 1868. godine i uvjeti za njezino naljepljivanje na Hrvatsko-ugrasku nagodbu«, *Rijeka*, god. 15, sv. 1, Rijeka, 2010., str. 77-81.

[1241] Rasprava na 23. saborskoj sjednici od 17. studenoga 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 243-252.

[1242] Izvješće odbora koji je predao kralju Adresu u: *Saborski spisi*, str. 54.

[1243] *Isto*, str. 54.

[1244] Govor na 23. saborskoj sjednici od 17. studenoga 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 244-247.

kako se slaže s načelom da se Rijeka ne može na silu pripojiti, a potom je naveo proturječje koje je našao u kraljevom reskriptu (odgovor na Adresu iz listopada 1868. godine). Prvo je navedeno da dogovor oko Rijeke nije postignut s ugarskom deputacijom jer je deputacija Trojedne kraljevine izjavila da grad i kotar Rijeka pripadaju Trojednoj kraljevini, a ugarski je odbor tvrdio da pripada kraljevini Ugarskoj. Ipak, dalje je pisalo da je to pitanje »nepreporno« što bi značilo da je riješeno, a u Trojednoj kraljevini nisu znali ništa o rješenju. Ukazao je na vrijeđanje cjelovitosti i državnog prava Trojedne kraljevine tvrdnjom da je Rijeka *separatum sacrae regni coronae adnexum corpus*. Nikako nije mogao pristati na ovakvu formulaciju i stoga je bio protiv kraljeva reskripta, pogotovo jer je kralj zapravo potvrdio zaključak Ugarskog sabora da je grad i kotar Rijeka posebno Ugarskoj kruni pripadajuće tijelo. Iz toga je proizlazilo da će se Rijeka prvo spojiti s Ugarskom, a tek tada će se Nagodba sankcionirati. Nije mogao pristati ni na pregovore sa zastupnicima iz Rijeke s obzirom na činjenicu da Rijeka nije bila zasebna država. Nije pristao niti na prijedlog da se sastanu po četiri člana iz Trojedne kraljevine, Ugarske i Rijeke jer bi u tom slučaju Trojedna kraljevina bila glasovno nadjačana. Smatrao je da se trebaju Trojedna kraljevina i Rijeka same dogovoriti, bez Mađara, i da Rijeka treba poštivati zakone (čl. 4. iz 1807. godine) i poslati svoje zastupnike u Sabor Trojedne kraljevine. Rugao se Riječanima da su malo Talijani malo Mađari, pa ne znaju ni sami što rade. Po kraljevu reskriptu, smatrao je, trebali bi se raspraviti samo predmeti koji se tiču autonomije. Predložio je da se kraljev reskript odbije uz ponovno obraćanje kralju putem adrese. J. Živković je bio svjestan činjenice da će se kraljev reskript primiti, što je i naglasio, ali je ipak podržao Stojanovića.[1245] Upozorio je na položaj Rijeke, pogotovo na to da Rijeka ne može biti ravnopravna u pregovaračkoj poziciji s Trojednom kraljevinom jer nema svoj sabor. Iz toga, prema Živkoviću, proizlazi da se trebaju dogovoriti samo Ugarska i Trojedna kraljevina, a onda putem sabora Trojedne kraljevine obavijestiti Rijeku o ishodu, preko zastupnika koji ju zastupaju u istom.[1246]

Većina je zastupnika podržala reskript i branila ga (M. Kraljević, K. Bedeković, L. Petrović), R. Zlatarović je naravno bio u toj skupini i trudio se opravdati kraljev reskript. Tvrdio je kako Rijeka u pregovorima neće biti ravnopravna Trojednoj kraljevini, već će samo izraziti svoje želje i stavove, a dogovoreno će ionako opet ići u Sabor na potvrdu.[1247] Branio je i kraljev izraz *separatum corpus* koji je, prema njegovom tumačenju, kralj upotrijebio jer Rijeka ima zastupnike u Ugarskom saboru. Svećenik L. Petrović je prihvatio argumente onih

[1245] *Isto*, str. 247-248.
[1246] *Isto*, str. 248.
[1247] Govori R. Zltarovića, K. Bedekovića, I. Brlića i L. Petrovića na 23. saborskoj sjednici od 17. studenoga 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 248-251.

s kojima se ne slaže i koji se bore za prava svoje domovine i pohvalio ih, ali je smatrao da je realno stanje drugačije. Tvrdio je kako pravo na Rijeku, u mjeri kako neki zastupnici očekuju i zahtijevaju, nije bilo moguće. Naveo je niz povijesnih okolnosti koje su dovele do posebnog položaja Rijeke (Rijeka prije 1773. godine nije pripadala Trojednoj kraljevini, kraljica Marija Terezija ju je pripojila kruni sv. Stjepana pa time i Hrvatskoj ali kao posebno tijelo, od 1848. godine ima gubernatora, svoju samostalnu upravu i sud, a iste godine ju je Trojedna kraljevina anektirala). Nije uopće zamjerio Riječanima što su se odlučili za Ugarsku jer, kako kaže, pod hrvatskom upravom su Riječani izgubili ustavnu slobodu.[1248] Unatoč opravdanim argumentima manjine, Sabor je prihvatio kraljev reskript sa svega nekoliko glasova protiv (4-5).[1249]

Na tragu kraljeva odgovora na Adresu o riječkom pitanju i njegova zahtjeva da se formiraju odbori s obje strane koji će prijateljski riješiti pitanje pripadnosti Rijeke, Sabor je izaslao odbor čiji je član bio i svećenik S. Vuković (uz L. Pejačevića, J. Žuvića i A. Fodrocya). [1250] Dogovor između odbora nije postignut zbog neslaganja s riječkim poslanicima.[1251] Sjednice odbora Trojedne kraljevine, Ugarske kraljevine i zastupnika iz Rijeke počele su u svibnju 1869. godine, a za zajedničkog je predsjednika izabran Antun Majláth i za perovođu Mijo Horvat. Problem je bio u različitim mišljenjima: riječki je odbor bio za što užu vezu s Mađarima, Hrvatski je predložio osnivanje hrvatsko-ugarskog primorja s gubernijem uz povezivanje riječke županije i grada, dok je ugarski odbor elaboratom sasvim izdvojio grad i kotar Rijeku iz hrvatske autonomije.[1252] Riječki odbor je odbio ne samo hrvatski elaborat, nego i svaki vid pregovora s Trojednom kraljevinom. Nakon rasprava i niza sporova na zajedničkim sjednicama, dolazi do neslaganja unutar odbora Trojedne kraljevine. Rezultat njihovog neslaganja bio je polaganje mandata S. Vukovića i A. Fodrocya Saboru Trojedne kraljevine. Nakon njihovih ostavki, odbor Trojedne kraljevine je postavio ultimatum ugarskom i riječkom odboru, a ubrzo je uslijedila još jedna ostavka, ona J. Žuvića. [1253]

[1248] *Isto*, str. 251.
[1249] *Isto*, str. 252.
[1250] Izabrani na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 559.
[1251] U izvještaju od 30. travnja 1870. godine kraljevskog odbora za Riječko pitanje kronološki su opisane zajedničke sjednice. Izvještaj čitan na 79. saborskoj sjednici od 20. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1005-1006.
[1252] Prijedloge ugarskog i hrvatskog odbora kao i predstavnika Rijeke uz tijek pregovora u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 202-205.
[1253] S. Vuković i Š. Fodrocy su podnijeli ostavku Saboru u prosincu 1869. godine, a o njima se raspravljalo na 63. saborskoj sjednici od 30. travnja 1870. godine. Tijekom rasprave J. Žuvić navodi kako bi i on podnio ostavku pismeno jer je povukao svoj mandat u riječkom odboru, da je znao da su to ova dvojica učinila. Žuvićava je ostavka prihvaćena i odlučeno je da će se o ostavkama raspravljati kada dođe Riječko pitanje na dnevni red. Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 801.

Ukoliko bi ultimatum (da bogoštovlje pripadne hrvatskoj autonomiji, nastava da se podijeli između Hrvatske i Rijeke, da pravosuđe bude bar djelomično uređeno u smislu hrvatske autonomije, te da se odmah ukine komesarijat) bio prihvaćen, utoliko bi članovi odbora Trojedne kraljevine povukli ostavke. Ali to se nije dogodilo. Odbor je, nakon neuspjelih pregovora, predložio Saboru Trojedne kraljevine da imenuje *ad hoc* odbor koji će dati mišljenje o Riječkom pitanju, zaključku Ugarskog sabora od 15. ožujka 1870. godine kojim se osniva provizorij u Rijeci i izraditi prijedlog što nadalje poduzeti.[1254]

S obzirom na cijelu situaciju u Rijeci, a pogotovo gubitak autonomije Trojedne kraljevine, u Saboru se raspravljalo kako riješiti nastalo stanje.[1255] Dio je zastupnika (S. Filipović, M. Broz) tražio da se što prije uredi stanje u Rijeci i vrati uprava Trojedne kraljevine, odnosno da se ukine komesarijat i uprava tršćanskog gubernijuma u pomorskim, komercijalnim i drugim pitanjima. Prije same rasprave zastupnici su prvo pretresali formalna pitanja (može li se raspravljati određen predmet bez tiskanja) i prijedlog odbora. J. Živković je predložio da se bar nekoliko dana odgodi rasprava, kako bi se zastupnici mogli bolje upoznati sa cijelom problematikom. Odlučeno je ipak da se može odmah u meritornu raspravu. Također je prihvaćen prijedlog odbora o formiranju novoga odbor koji će se izjasniti o pitanju Rijeke.[1256]

Potom se povela rasprava o prijedlogu S. Filipovića – izbor novog odbora za pregovore s ugarskim odborom i o uvođenju provizorija. Provizorij su podržali R. Zlatarović, J. Žuvić. P. Batagliarini i S. Hrvoić, a protiv su ustali J. Živković, Š. Fodrocy i M. Broz. Ovaj posljednji je istaknuo kako je Rijeka važno pitanje državne cjelovitosti i smatrao je upravo Rijeku uvjetom opstanka Nagodbe.[1257] Za njega Nagodba nije bila gotova i potpuna dok se ne riješi pitanje Rijeke. Prozvao je zastupnike Trojedne kraljevine da ne rješavaju ovo pitanje iz komoditeta, a Mađare iz sebičnosti. Smatrao je da predstavnici Rijeke nisu trebali sudjelovati u raspravi hrvatskog i ugarskog odbora. Protivio se oštro provizoriju jer je za njega bilo smiješno da jedno zakonodavno tijelo umjesto zakona, koje je imalo pravo i dužnost donositi, odluči stvoriti provizorij. Opomenuo je unioniste kako su opravdavali sklapanje unije potrebom da se izađe iz neizvjesnog provizorija, a sada su željeli uspostaviti isti. Pažnju je svratio na skandalozan postupak Mađara u Rijeci. Naime, Mađari su željeli ishoditi vlast, bez vlastitog kompromitiranja nasiljem, prikazujući se spasiteljima Riječana u umjetno izazvanoj

[1254] Na 79. saborskoj sjednici od 30. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1006.
[1255] Rasprava na 79. saborskoj sjednici od 20. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1007-1021.
[1256] *Isto*, str. 1010.
[1257] *Isto*, str. 1014-1015.

pobuni Gašpara Matkovića.[1258] Bio je uvjeren da nema izbornog kotara Trojedne kraljevine u kojem birači nisu tražili od svog izbornika očuvanje prava Trojedne kraljevine na Rijeku. Primjer je bio njegov kotar Vinica i kotar Klanjec, o čemu je osvjedočio zastupnik S. Hrvoić. Smatrao je ciljem Mađara izlaz na more u svrhu realiziranja ideje o velikomađarskoj državi. Upozorio je da će, ako Trojedna kraljevina popusti, ubrzo braniti pravo na ostatak svoga teritorija npr. ako će Mađari pokazati pretenzije na Primorje ili Slavoniju. Napomenuo je da će pitanje Rijeke uvijek biti povod razdoru, osim ako se pravedno riješi. Stoga je prvo odrješito tražio izjašnjavanje Sabora kako Rijeka prema pravu pripada Hrvatskoj, a potom konstatiranje pripadnosti Rijeke u autonomnim poslovima Trojednoj kraljevini, a u zajedničkim poslovima, kao i ostatak Hrvatske, Ugarskoj i zajedničkom zakonodavstvu.[1259]

Zastupnik S. Hrvoić je napao Broza zbog nedosljednosti jer je tijekom rasprave o Rijeci, kada je Hrvoić predložio da se uredi pitanje Rijeke upravo ovako kako je sada Broz predlagao, Broz glasao protiv.[1260] Prijedlog je bio, prema riječima Hrvoića, da se u Rijeci imenuje gubernator koji bi ujedno bio i župan, te bi imao pravo glasa u Saboru Trojedne kraljevine. Zajednički poslovi bi bili podređeni zajedničkoj vladi, a autonomni vladi Trojedne kraljevine. I Rijeka bi morala poslati dva zastupnika u Sabor u Zagrebu. S druge strane Broz je glasao za prihvaćanje kraljevog rješenja o Rijeci i za članak 66 Nagodbe kojim je Rijeka *separatum sacrae regni coronae adnexum corpus*.

Na kraju rasprave prihvatila je saborska većina (55 glasova za, 9 protiv i 1 nije glasao) prijedlog S. Filipovića da se provizorij utanači između vlade Trojedne kraljevine i Ugarske, dok se konačno ne riješi pitanje Rijeke.[1261] U zapisniku sljedeće saborske sjednice navedeni su poimence članovi sabora i njihovo glasanje. Protiv prijedloga Filipovića od svećenika je glasao samo M. Broz, dok su za glasali H. Anker i S. Vuković koji su očito prisustvovali sjednici, ali ne i raspravi.[1262]

U *Zatočniku* su javili iste rezultate poimeničnog glasovanja, a svećenici su prema tim rezultatima glasali na sljedeći način – protiv prijedloga Filipovića samo Broz, a za prijedlog Anker, Jandrić i Vuković.[1263] Dakle u usporedbi s *Dnevnikom sabora*, u *Zatočniku* su još dodali kanonika Jandrića.

[1258] Gašpar Matković je bio poznati mađaron koji je za revolucije 1848. u dogovoru s Franjom Kossuthom pokušao prokrijumčariti oružje za Mađare. Više u: Igor ŽIC, »Protalijanska politika u Rijeci 1848.1887.«, *Sušačka revija*, br. 38/39, dostupno online URL: http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=38-39&C=22 (zadnje posjećeno 14. ožujka 2014.).
[1259] Na 79. saborskoj sjednici od 20. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*,, str. 1015.
[1260] *Isto*, str. 1015-1016.
[1261] *Isto*, str. 1021.
[1262] *Isto*, str. 1022.
[1263] *Zatočnik*, god. 2, br. 165, Sisak, 22. srpnja 1870.

Zatočnik je također izvijestio kako se uvečer 21. srpnja 1870. godine tristotinjak ljudi, raznih staleža i dobi, uputilo s Trga bana Josipa Jelačića na Opatovinu pred stan M. Broza.[1264] Došavši pjevali su narodne pjesme i zahvaljivali Brozu što štiti hrvatsko pravo na Rijeku. Nakon toga, isti su se uputili izraziti zahvalnost zastupniku I. Brliću.

Samo osam dana kasnije, 28. srpnja, kralj je potvrdio provizorij koji je odmah stupio na snagu.[1265] Provizorij je donio odvajanje Rijeke od Trojedne kraljevine – gubernator, organ mađarske vlade, imao je ovlasti upravljati gradom i kotarom Rijeka, te voditi pomorske poslove ugarsko-hrvatskog primorja. [1266] Nastava i bogoštovlje bili su u nadležnosti ministarstva bogoštovlja i nastave (osim riječke hrvatske gimnazije), a sudovi treće instance trebali su biti u Pešti i Zagrebu, no, od Stola sedmorice u Zagrebu se odustalo zbog teškoća pri organizaciji. Za službeni jezik uprave i sudstva određen je talijanski.[1267]

6. 4. 3. Nagodbeni operat

Važno političko pitanje o kojem se žustro raspravljalo na zasjedanjima Sabora bilo je Hrvatsko-ugarska nagodba. Kako je Nagodba sklopljena tijekom zasjedanja ovog Sabora, kroz *Dnevnik sabora* i *Saborske spise* moguće je pratiti njezin nastanak od izbora kraljevinskog odbora za pregovore sa istim ugarskim odborom, preko rasprava o sadržaju Nagodbe do samog ozakonjenja i kraljeve sankcije. Članovi odbora za pregovore bili su zastupnici Koloman Bedeković upravitelj varaždinske županije, Antun Vakanović zastupnik kotara Turopolje, Ignjat Brlić zastupnik kotara Virovitica, Julijo Janković zastupnik kotara Daruvarsko-pakračkog, Antun Stojanović zastupnik grada Osijeka, Mirko Šuhaj zastupnik grada Zagreba, Ladislav Pejačević zastupnik grada Osijeka, Janko Car zastupnik trgovišta Krapina, Jovan Živković zastupnik kotara Vukovar, Josip Žuvić zastupnik kotara Begteško – pleterničkog, Pavao Batagliarini zastupnik grada i kotara Bakar i zamjenici Miroslav Kraljević požeški veliki župan te Lazar Hellenbach.[1268] Od svećenika je bio samo Stjepan Vuković zastupnik kotara Ivane. Pripremne radnje odbora bile su sakupljanje podataka o financijskim i drugim poslovima važnim za Trojednu kraljevinu (državne željezničke pruge, ceste, inkorporacija Rijeke) kako bi mogli sastaviti Adresu na osnovu koje se trebala Nagodba

[1264] *Zatočnik*, god. 2, br. 166, Sisak, 23. srpnja 1870.
[1265] Više o provizoriju pogledati u: M. GROSS, »Dvadeset godina bijesa i očaja ili borba za Rijeku od 1861. do 1881. godine«, str. 206-208.
[1266] Dokumenti o uvođenju provizorija i imenovanju gubernatora u: HR-HAD-78, fond PRZV, sv. 6, br.1316, 1870. g., kut. 28.
[1267] *Isto*, str. 208.
[1268] Iz 8. saborske sjednice od 30. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik sabora*, str. 74; Dopis Sabora kralju u kojem ga obavještava o izabranim članovima odbora i vjerodajnice za članove odbora u: *Saborski spisi*, str. 24.

provesti.[1269] Nakon provođenja Nagodbe, u Saboru se raspravljalo o načinu proglašavanja zakona donesenih na zajedničkom Hrvatsko-ugarskom saboru[1270] i o reviziji donesenih zakona.[1271]

Između tiskanja separata o riječkom pitanju i same rasprave, povela se saborska rasprava o tekstu Nagodbe, koja je trajala četiri dana (21. do 24. rujna 1868.).[1272] Najveći kritičari nagodbenog operata bili su J. Živković, I. Brlić, J. Janković i L. Hellenbach.[1273] Raspravljalo se o njezinom prihvaćanju točku po točku, a dio zastupnika (umjereniji unionisti) nije htio prihvatiti određene dijelove Nagodbe npr. dio koji se odnosio na financije. Djelomično je bivše feudalne velikaše potaknula osobna dobrobit da podrže Nagodbu.[1274] Naime, njihova je ekonomska budućnost uvelike ovisila o mađarskim i austrijskim kreditima, zbog čega su podržali mađarsku hegemoniju nadajući se ekonomskoj sigurnosti. Slično je bilo i s novim činovničkim i vojnim plemstvom, koje je svoj opstanak vezalo uz mađarske i austrijske elite. Iznimka je bilo novije plemstvo koje je dobilo naslov u drugoj polovici 18. stoljeća, njihova je pozicija bila drugačija. Naslove su stekli zahvaljujući bogatstvu, pa nisu bili u financijskoj ovisnosti, te su mogli podržati procese modernizacije (osnivali su nove poslove i poduzeća) u Trojednoj kraljevini kao i građanski sloj iz kojega su potekli.

Posebno je bio sporan financijski dio Nagodbe. Sabor Trojedne kraljevine, još od neoapsolutizma, nije imao u svojoj nadležnosti financije – umjesto Banskog vijeća je austrijsko ministarstvo financija preuzelo nadzor nad tim poslovima.[1275] U šezdesetim godinama 19. stoljeća saborska zasjedanja su bila diskontinuirana, što je razlog zašto Saboru nisu povjerene financije. Vrhunac prakse zaobilaženja sabornice u rješavanju financijskih pitanja bio je tijekom zasjedanja 1865.-1867. godine. Tada Sabor nije imao uvid u visinu izravnih i neizravnih poreza, a 1865. godine je zabilježena molba kralju da se Saboru dostavi proračun na vijećanje i odlučivanje, kako bi, uostalom, po zakonu trebalo biti. Ovakvo se stanje nastavilo i nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe, samo što uz gubitak utjecaja na financije i

---

[1269] Dopisi predsjedništva sabora Namjesničkom vijeću glede spisa potrebnih za rad kraljevinskog odbora u: *Saborski spisi*, str. 26-27, o nabavi soli *Isto*, str. 32.
[1270] Prijedlog zakonske osnove o proglašenju zajedničkih zakona od 14. listopada 1869. godine u: *Saborski spisi*, str. 132-133.
[1271] Prijedlog od 02. svibnja 1870. godine da se osnuje odbor za reviziju zajedničkih zakona u: *Saborski spisi*, str. 161.
[1272] O stavu tiska kao i hrvatskih i mađarskih povjesničara prema Nagodbi pogledati u: L. HEKA, »Hrvatsko-ugarska nagodba u zrcalu tiska«, str. 931-971.
[1273] Više u: J. ŠARINIĆ, *Nagodbena Hrvatska*, str. 204-205.
[1274] Više o odnosu plemstva prema Hrvatsko-Ugarskoj nagodbi u: Mirjana GROSS, »Plemstvo u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća«, *Historijski zbornik*, Zagreb, god. 31-32, br.1, 1978-1979., str. 126-129.
[1275] Više u: Mirjana GROSS, »Financijski temelji nagodbene autonomije civilne Hrvatske i Slavonije 1868-1880.«, *Historijski zbornik*, god. 41. br. 1, Zagreb, 1988., str. 89-121, o razdoblju do revizije Nagodbe na str. 89-97.

ne posjedovanje informacija o stvarnim prihodima i porezima, dolazi i do ovisnosti o mađarskoj politici. Velik je problem bio način određivanja postotka kojim je Trojedna kraljevina treba sudjelovati u zajedničkim poslovima s Ugarskom (55%), kao i u poslovima cijele Monarhije (6,44%). Princip određivanja postotka je bio jednak omjeru prinosa Austrije i Ugarske za zajedničke poslove. Ovakav je princip bio u najmanju ruku problematičan ako imamo na umu činjenicu kako su Austrija i Ugarska bile ravnopravne države i imale su samostalne financije, što Trojedna kraljevina nije imala. Osim toga, financijsku ovisnost o Ugarskoj povećavala je činjenica da Trojedna kraljevina nije imala uvid ni u zajedničke troškove, niti u prihode od kojih je dobila tangentu od 45% za autonomne poslove. Prema Nagodbi, u prvih deset godina tangenta od 55% za zajedničke poslove nije izračunata na temelju proračuna, nego je određen paušalni iznos 2. 000 000,00 forinti. O nerealnosti ovog iznosa svjedoči sama Nagodba u kojoj je pisalo ako onih 55% za hrvatsko-ugarske poslove ne pokrije i onih 6,44% za zajedničke austro-ugarske poslove, razliku bi snosila Ugarska. Ovakva je formulacija pogodovala tumačenjima s ugarske strane kako uzdržavaju Trojednu kraljevinu. Prema Nagodbi ministar financija je imao izvršnu vlast nad određenim prihodima kao što su porezi, a o završnim računima i obračunu se raspravljalo na zajedničkom saboru gdje su i izglasani. Saboru Trojedne kraljevine je samo obznanjen gotov i odobren račun. Slična je situacija bila i s proračunom za autonomne poslove. Preliminar tangente se računao u ministarstvu financija, uz kontrolu kraljevskog ugarskog računarskog dvora, a svotu je potvrđivao parlament. Nakon potvrde, o preliminarnoj svoti se obavijestilo bana i sabor Trojedne kraljevine, te se potom moglo određenom svotom raspolagati.[1276]

U prvoj saborskoj raspravi na kojoj se vodila saborska debata o nagodbenom operatu nije sudjelovao nijedan svećenik.[1277] Protiv operata su se izjasnili J. Živković, I. Brlić i L. Hellenbach, dok su operat podržali R. Zlatarović i M. Šuhaj.

Na sljedećoj saborskoj sjednici o operatu su govorili L. Petrović i S. Vuković. Svećenik L. Petrović je prvi uzeo riječ i opravdao je sve važne stavke iz Nagodbe.[1278] Smatrao je zadaćom svakog domoljuba njezino prihvaćanje jer, prema njegovom tumačenju, Nagodba je spašavala individualnost, ustavnu autonomiju, narodnost i cjelokupnost Trojedne kraljevine. Odgovorio je protivnicima Nagodbe, koji su smatrali problematičnim nepostojanje krune Trojedne kraljevine na zajedničkom grbu, kako te krune nema od kada je Trojedna kraljevina pod krunom sv. Stjepana. Dakle već više od 800 godina je bio grb sv. Stjepana. Smatrao je

[1276] *Isto*, str. 97.
[1277] Na 16. saborskoj sjednici od 22. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 145-167.
[1278] Govor L. Petrovića na 17. saborskoj sjednici od 23. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 171-176.

kako će ugovaranje vojnih poslova biti lakše u zajednici s Ugarskom, nego samo Trojedna kraljevina s Austrijom. Financijski dio Nagodbe, prema njegovom mišljenju, išao je u prilog Trojednoj kraljevini koja je imala gotovo isti broj upravnih i birokratskih organa kao i mnogoljudnija Ugarska, a tu je bila i potrošarina koja je trebala ostala općinama. Posebno je važan za njega bio dio Nagodbe vezan uz izgradnju željeznica i razvoj trgovine. Trojedna kraljevina nije imala novaca za izgradnju, a kredite nije mogla dobiti zbog nesigurne hipoteke, pa je smatrao kako je Nagodbom omogućen razvoj ovih djelatnosti. Tvrdio je kako je zajamčena individualnost Trojednoj kraljevini koja će s 29 (30 ako se pridruži zastupnik iz Rijeke) zastupnika sudjelovati u zajedničkom saboru, uz 2 velikaša i ministra, a zastupnici će se financirati iz zajedničke blagajne. Otklanjao je strahove kako zastupnici Trojedne kraljevine neće moći utjecati na odluke u zajedničkom saboru, ako se ujedine sa zastupnicima Dalmacije i Vojne krajine biti će ih oko 50, što je za Petrovića već znatan broj koji će imati određenu snagu. Osvrnuo se na ustavnu autonomiju koja je bila zajamčena u određenim autonomnim poslovima odgovornima banu, a ban je bio odgovoran saboru. Ovdje se javila problematika što osobu bana nije predlagala Trojedna kraljevina, ali Petrović je napomenuo kako time nije povrijeđeno pravo Trojedne kraljevine jer je kralj i dotada, osim u dva slučaja, imenovao bana na prijedlog ugarskog palatina. No, i dalje je ostalo dopušteno Trojednoj kraljevini predložiti kralju osobu koja bi bila najbolja za funkciju bana. Na kraju je napomenuo kako je ban bio odgovoran saboru, pa ako ne bi radio kako treba, sabor je imao pravo poduzeti određene mjere. Isti se stav nepovjerenja javio prema ustavnoj upravi koju je trebalo ustrojiti na prijedlog bana. Protivnici Nagodbe su vidjeli povredu autonomije i u odgovornosti dalmatinsko-hrvatsko-slavonskog ministra zajedničkom saboru. Ovu je tvrdnju Petrović oštro opovrgnuo. Istaknuo je pravo na hrvatski kao službeni jezik u svim poslovima Trojedne kraljevine, ali i u zajedničkom saboru, kada se radilo o zajedničkim poslovima. Također je istaknuo važnost nastave koja je bila u nadležnosti Trojedne kraljevine. Ironično je pitao zastupnike kako bi primili da se u njihovu sabornicu stavi ugarska zastava, s obzirom na to da je određeno zastavu Trojedne kraljevine staviti u Ugarski sabor kao zajednički. Hvalio je ustanove Nagodbe o natpisu imena Trojedne kraljevine na novcu. Ironično je odgovorio onima koji su tvrdili da je Trojedna kraljevina imala svoj novac, kako nabaviti, odnosno kupiti srebro za kovanje sitnog novca »ne bi bilo pametno«. Ovi su navodi popraćeni smijehom u sabornici.[1279] Prema intonaciji može se zaključiti kako je prisutna određena

[1279] L. Petrović navodi i pomalo smiješnu zgodu o nekom brijaču, kojega nije imenovao, a koji je živio u doljnjem gradu Zagrebu. Navodno je brijač mažući mušterije pijenom za brijanje »mazao« i njihov um, odnosno utjecao je na političke stavove svojih mušterija. Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 174-175.

drskost, iako se stavke Nagodbe kojima se Petrović razmetao, tijekom ove saborske periode nisu u potpunosti ispunile. Iznio je primjer za ilustraciju kako bi i Izraelci mogli tražiti da im se ustupi Palestina, jer su tamo nekada živjeli kao i njihov otac Abraham, tako su i neprijatelji Nagodbe tražili nemoguće. Ilustracija je popraćena smijehom u sabornici. Iako je Petrovićevo izlaganje ozbiljno i o važnim pitanjima, ubacivao je konstantno ironične primjedbe.[1280]

O cjelokupnosti se izrazio iznimno pozitivno, smatrao je da se čini sve što se može kada se radi o Vojnoj krajini i Dalmaciji. Objasnio je da se prva smatra, prema tekstu Nagodbe, dijelom Trojedne kraljevine. Iako Ugarska nije imala veze s time, to je problem koji je trebalo riješiti s Austrijom, podržavala je pripadnost Vojne krajine Trojednoj kraljevini. Smatrao je da bi bilo ludo tražiti Dalmaciju, koja je bila posebna krunovina sa svojom upravom, da se odmah pripoji Trojednoj kraljevini. Prema Petrovićevu mišljenju Dalmaciju se nije moglo silom pripojiti, trebalo ju je pustiti da se sama izjasni. Samo je takav način bio zakonit i ustavan. Nasilno pripajanje je smatrao ravnim primjeru da se Trojednu kraljevinu prisili spojiti s Kranjskom ili Štajerskom. O inicijativi Trojedne kraljevine, da se promjeni izborni red u Dalmaciji, izjasnio se također slikovito – to je za njega kao da Galicija traži promjenu izbornog reda Trojedne kraljevine. Branio je članak 70 Nagodbe o načinu mijenjanja ustanova iz Nagodbe, samo onim načinom kako je sklopljena, odnosno preko deputacija, a ne u zakonodavnim tijelima kraljevina koje su ju sklopile. Smatrao je sve transparentnim i toliko jasnim da nije ostavljeno mjesta za prigovore.[1281]

Na kraju govora se obratio protivnicima Nagodbe (J. Živković, L. Hellenbach). Smatrao je štetnim zahtjev za izborom odbora za financije, koji je trebao ponovno proći sva financijska pitanja. Molio je da se prijedlog povuče jer se njime samo davala podrška opoziciji u Ugarskoj. Ponovno je naveo slikoviti primjer čovjeka koji je u sumrak išao čvrstom cestom, kada je vidio oganj, sišao je sa ceste i krenuo prema ognju, ali je upao u močvaru. Izvrnuo je riječi Živkovića koji je pri kritici Nagodbe napomenuo kako je njegov prijedlog nepotpun i ima mane. Petrović ga je provocirao riječima neka opozicija povuče svoj »nepodpun, nedokončan i osakaćen« prijedlog. Nakon reakcije Živkovića povukao je riječ »osakaćen«.[1282]

Tijekom rasprave, na ovoj saborskoj sjednici, za Nagodbu se izjasnio uz Petrovića i S. Vuković, dok je J. Janković bio protiv.[1283] J. Janković je pozitivno ocijenio tekst Nagodbe, ali je upozorio na tri stvari koje nije mogao podržati – određena zakonodavna prava koja su bez ikakve potrebe prešla u nadležnost zajedničkog sabora (npr. neprofitabilna društva),

[1280] *Isto*, str. 175.
[1281] *Isto*.
[1282] *Isto*, str. 176.
[1283] *Narodne novine*, god. 34, br. 218, Zagreb, 23. rujna 1868.

financijsko uređenje i članak 40 o načinu izbora delegacije (4 hrvatska predstavnika se biraju u zajedničkom Saboru gdje je većina Mađara).[1284] Podržao je predavanje operata saborske manjine Ugarskom saboru jer je smatrao da se Hrvati ne trebaju pomiriti s manjim, nego trebaju odmah tražiti svoja prava.[1285]

S. Vuković je kao član deputacije koja je sklopila Nagodbu, uzeo riječ i ponovno pokušao uvjeriti manjinu da je financijski dio Nagodbe dobar.[1286] Objasnio je kako se delegacija Trojedne kraljevine u Pešti podijelila u dva dijela – politički i financijski. Posljednjem je zadaća bila pronaći pravi dohodak Hrvatske i Slavonije, te naći i predložiti način rješavanja financijskog dijela Nagodbe. Bilo je raznih prijedloga u delegaciji koja se bavila financijskim pitanjima. Prvi je bio da se spoje financije Trojedne kraljevine i Ugarske, te da se svake godine putem delegacija ustanovi saborski budžet za administraciju, drugi da Hrvatska i Slavonija zadrže za autonomne poslove: izravne poreze, neizravne poreze kao što su takse i pristojbe te dohotke državnih dobara (sve u određenoj/poprečnoj svoti), a ostalo da ide u zajedničku blagajnu.[1287] Treći je prijedlog bio da Ugarska daje iz dohodaka Trojedne kraljevine istoj određen iznos za autonomne poslove, a preostalo da ostane za zajedničke poslove. Posljednji je prijedlog, koji je i Vuković podržao, bio da se Ugarskoj predloži svota za zajedničke poslove, a ostalim novcem da sama Trojedna kraljevina upravlja. Prvi je prijedlog propao jer bi ugrozio autonomiju Trojedne kraljevine, drugi je većina odbacila jer bi se njime uvela dvojna, autonomna i centralna financijska uprava u Trojednu kraljevinu, a kako se neizravni porezi teško naplaćuju ne bi ostalo mogućnosti da se izravni porezi, koji opterećuju narod, umanje. Treći je odbijen jer nije ostavio prostor za povećavanje financija i posljednji je bio prihvaćen, ali uz pretpostavku da se Ugarska neće složiti. Mađari su zaista posljednji prijedlog odbili uz obrazloženje da se protivi duhu dualizma i da je iznos premalen, te ne pokriva polovicu troškova Trojedne kraljevine. Ugarski je odbor, po modelu nagodbe s Austrijom, izračunao bruto dohotke Ugarske i Trojedne kraljevine od 1860. do 1865. godine i na temelju toga izradio proporciju Trojedne kraljevine prema Ugarskoj. Dogovoreno je da 45% svih izravnih i neizravnih dohotka Trojedne kraljevine ide za autonomne poslove, dok 55% iznosa ide u zajedničke poslove. Vuković je govorio u prilog ovakvoj podijeli. Istaknuo je ako bi iznos od 55% bio veći no što su troškovi Trojedne kraljevine, razlika bi se vratila Trojednoj kraljevini. Ukoliko u 55% ne bi bilo dovoljno novaca za pokrivanje troškova, Trojedna kraljevina utoliko ne bi trebala ništa nadoplatiti. Prema mišljenu Vukovića, da odbor

[1284] Govor u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 177-179.
[1285] *Isto*, str. 179.
[1286] Govor u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 179-184.
[1287] *Isto*, str. 180.

Trojedne kraljevine nije pristao na ove uvjete, pregovori bi zasigurno bili odgođeni na neodređeno vrijeme.[1288]

U *Novom Pozoru* je A. Jakić objavio članak u tri dijela u kojem je podrobno razjasnio sve detalje oko financijskog dijela Nagodbe, uz razjašnjenje tvrdnji o njegovu krivom temelju.[1289] Zaključio je kako je izabrana najgora opcija za Trojednu kraljevinu i nije mogao vjerovati da bi Hrvatski sabor, bez obzira tko ga je činio, ikada pristao na ovakvu pogodbu.[1290]

Rasprava se nastavila sljedeći dan, na 18. saborskoj sjednici. Zastupnici su branili Nagodbu – M. Kraljević koji je našao za sve opravdanje, od financija do činjenice da bana imenuje stranac ugarski ministar i da ban nema vojnu vlast, te J. Žuvić i V. Soić.[1291] Protiv operata se izjasnio prije početka saborske rasprave Vukotinović koji je, prema natpisu u *Narodnim novinama*, pismeno izjavio da neće sudjelovati ni u diskusiji, niti pri glasanju jer su njegovi istomišljenici napustili sabornicu.[1292]

Biskup Soić je uistinu glorificirao Nagodbu riječima kako će im potomci biti zahvalni na sklapanju Nagodbe i kako je primanje Nagodbe sretan trenutak u povijesti Trojedne kraljevine.[1293] U nagodbenom tekstu je našao garancije za pravo, budućnost i sreću naroda Trojedne kraljevine. Smatrao je zagarantiranima cjelokupnost, narodnost, ustavnost i autonomiju. Napomenuo je kako se ugovori mogu s vremenom mijenjati, ali navodi i korist koju će Trojedna kraljevina imati od unije jer će Hrvati i Mađari imati isti pravni temelj, što je značilo da će zajedničkim silama braniti svoju ustavnu slobodu. Prema Soićevu mišljenju prije 300 godina, od kada su Hrvati izabrali vladajuću kuću, samo je oduzimana ustavna sloboda Trojedne kraljevine, osim u razdoblju saveza s Ugarskom. Čvrsto je bio uvjeren da je većina naroda za Nagodbu i stoga je smatrao da ih Sabor ne smije razočarati. Odbacio je od sebe svaku krivnju ako se unija ne ostvari i pitao se hoće li Bog opet dati Trojednoj kraljevini ovakvu priliku. Dakle, vidio je u Nagodbi jedinstvenu priliku za boljitak svoje domovine, pogotovo jer je određeno da nastava bude u rukama Trojedne kraljevine, što je važan element razvoja narodnosti. Opovrgnuo je optužbe predgovornika da je Vojna krajina cijena ugovora između Austrije i Ugarske. Argumentirao je tvrdnje obećanjem Mađara kako će raditi na ujedinjenju Vojne krajine i Trojedne kraljevine, a da im to zaista nije namjera, ne bi

[1288] *Isto*, str. 184.
[1289] *Novi Pozor*, god. 2, br. 296, Beč, 10. rujna 1868.; *Isto*, br. 297, 11. rujna 1869.
[1290] *Novi Pozor*, god. 2, br. 298, Beč, 12. rujna 1868.
[1291] Rasprava na 18. saborskoj sjednici od 24. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 203, govor M. Kraljevića na str. 186-189.
[1292] *Narodne novine*, god. 34, br. 220, Zagreb, 25. rujna 1868.
[1293] Govor na 18. saborskoj sjednici od 24. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 190-192.

spominjali. Istaknuo je bratsku slogu, koja bi trebala biti jedna od maksima pri sklapanju Nagodbe. Upozorio je na odgovornost, ako se Nagodba ne sklopi. Prema njegovu mišljenju to bi bilo izravno razaranje Monarhije i kraj Austrije, a trebalo se raditi na njezinu održavanju kako bi zauzela mjesto u Europi koje joj je po povijesnom pravu pripadalo. Govor Soića je više puta popraćen gromoglasnim pljeskom i uzvicima »živio«.[1294]

Nakon Soića, riječ je uzeo J. Žuvić čiji je govor bio na tragu Soićevog. Kako su ga zastupnici u sabornici podržali, predsjednik sabora je odlučio da se nagodbeni operat primi u cijelosti bez daljnje rasprave, iako je bilo prijavljeno još osam govornika.[1295]

U *Novom Pozoru* su izvještavali o tijeku saborske debate o Nagodbi. Nakon prve sjednice, izvijestili su 24. rujna, kako je 15 govornika upisano za i 6 protiv operata.[1296] Prema dopisu iz lista, protiv operata su glasali Janković, Živković, Smičiklas, Vukotinović i Brlić.[1297]

Također su pažnju posvetili i Soićevom govoru. *Novi Pozor* se posebno osvrnuo na govor diskreditirajući Soića zbog političke nedosljednosti, ali opet dosljednosti u slijeđenju vladine politike.[1298] Opisali su intenzitet njegova govora i na kraju ironično zaključili kako Soić ni sam nije znao razlog govora i prihvaćanja nagodbenog separata.

6. 4. 4. Izbor zastupnika za zajednički sabor

Sklapanjem Nagodbe, prema čl. 32. i 36., zastupnici Trojedne kraljevine imali su pravo sudjelovati u radu Peštanskog, zajedničkog sabora s 29 zastupnika u Zastupničkoj kući i s 2 zastupnika u Kući velikaša.[1299] Zastupnike su trebali birati iz vlastitog Sabora. U raspravi o prvom izboru zastupnika za zajednički sabor, sudjelovali su svećenici S. Vuković i L. Petrović.[1300] Rasprava se vodila oko formalnosti izbora zastupnika. Svećenik Petrović je iznio prijedlog u vezi izbora zastupnika, da se prvo trebaju biraju dva zastupnika za gornji dom, a potom 29 zastupnika za donji dom kako bi se izbjeglo biranje istog zastupnika u oba doma. Prijedlog je odbijen i odlučeno je birati u isto vrijeme zastupnike za oba doma. Dok je Vuković podsjetio kako se mogu za zajednički Sabor birati kako narodni zastupnici, tako velikaši i regalisti, u oba doma. Nakon obavljenog izbora zastupnika za zajednički sabor, L.

[1294] *Isto*, str. 192.
[1295] *Isto*, str. 203. Cijelu nagodbenu osnovu pogledati u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 90-97.
[1296] *Novi Pozor*, god. 2, br. 308, Beč, 24. rujna 1868.
[1297] *Novi Pozor*, god. 2, br. 311, Beč, 27. rujna 1868.
[1298] *Novi Pozor*, god. 3, br. 433, Beč, 24. veljače 1869.
[1299] Ivo PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 42-43.
[1300] Na 25. saborskoj sjednici od 19. studenog 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 264.

Petrović je postavio pitanje u kakvom će obliku biti vjerodajnice, da ne bi bilo poteškoća kod verifikacije zastupnika u Ugarskom saboru.[1301] Određena je jedna zajednička vjerodajnica za sve zastupnike gornjeg doma i jedna za zastupnike donjeg doma.

7.4.5. Kršenje Nagodbe

Nakon što je Nagodba zaživjela, općinstvo Varaždinske županije je uočilo niz nepravilnosti i primjera njezina kršenja (čl. 56., 57., 70.). Tako se Varaždinska županija žalila Saboru na nezakonito vladino prihvaćanje *narodnog popisa*, odnosno popisa stanovništva, koji je sastavilo Ugarsko ministarstvo unutarnjih poslova i Ugarsko ministarstvo za poljodjelstvo, obrt i trgovinu.[1302] Iako je sastavljanje popisa prema nagodbenom zakonu, bilo u nadležnosti vlade Trojedne kraljevine. Ovo nije bio jedini primjer kršenja Nagodbe, prema navodima Varaždinske županije, poštanske i brzojavne tiskanice, kao i tiskanice za narodni popis, tiskane su na mađarskom i hrvatskom jeziku. Bilo je to kršenje članka 56 Nagodbe kojim je određeno da je službeni jezik Trojedne kraljevine hrvatski. Jednojezično je tiskanje bilo i financijski isplativije, trebalo je donijeti znatnu financijsku uštedu. U predstavci su napomenuli kako se s jedne strane novac nepotrebno i protuzakonito trošio, a s druge strane se štedjelo na izgradnji željeznica Čakovec – Zaprešić i Rijeka – Zagreb, čija izgradnja je određena prije sklapanja Nagodbe. Nadalje, protivno članku 64 nagodbenog zakona, na kovanom novcu nije bio tiskan znak kralja hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog. Na samom kraju predstavke, općinstvo Varaždinske županije je izrazilo čuđenje kako je moguće da vlada ne štiti prava naroda i kako će se onda tražiti od da puka da štuje zakon, kada najviše instance vlasti to nisu činile.[1303]

U diskusiji o pritužbi općinstva Varaždinske županije protiv Zemaljske vlade povodom kršenja državnopravne Nagodbe, od svećenika je sudjelovao H. Anker.[1304] Prema Nagodbi, dužnost vlade bila je zakonsku osnovu o narodnom popisu predložiti Saboru, a ako ju Sabor prihvati, tek tada bi osnova dobila moć zakona. No, u ovom slučaju je zakonska osnova predložena na zajedničkom Saboru, gdje je prihvaćena i predana vladi Trojedne kraljevine kao zakon. Vlada je potom zakon predala Saboru na ovršenje. Ovakvim je postupkom povrijeđena Nagodba, a vlada na to nije reagirala. Rasprava se vodila oko toga na koji način

[1301] Na 26. saborskoj sjednici od 20. studenog 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 269.
[1302] Predstavka općinstva Varaždinske županije od 03. siječnja 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 136-137.
[1303] *Isto*, str. 137.
[1304] Žalba čitana na 63. sjednici od 30. travnja 1870. godine i na istoj se sjednici povela rasprava. Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 802-804.

riješiti ovaj problem – tražiti od vlade objašnjenje (P. Horvat, S. Hervoić, S. Kušević), tiskati i staviti na dnevni red (Lj. Reizner, S. Jančo, I. Brlić, Lj. Vukotinović, A. Stojanović, S. Filipović) ili dati u peticijski odbor (S. Jančo). Prijedlog da se spis uputi vladi na odgovor nije bio u skladu s poslovnikom. Dio je zastupnika upozorio kako vladu može interpelirati samo zastupnik, a ne županija, odnosno korporacija. Osim toga, nije bilo parlamentarno tražiti pismeno očitovanje vlade, koja je ionako usmeno sudjelovala u parlamentu.[1305]

H. Anker je branio vladu tvrdnjama kako je odgovorna i kako ju treba pozvati da objasni ovu situaciju i obrani se od optužbi. Također je naveo kako neke optužbe, koje su navedene u pritužbi Varaždinske županije, nisu točne. Kao primjer je uzeo pritužbu o novcu koji nije tiskan sa znakom kralja hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog. Nakon svega navedenog, podržao je prijedlog da se od vlade traži objašnjenje. Ipak, saborska većina je prihvatila prijedlog da se cijeli problem tiska i stavi na dnevni red.[1306]

6. 4. 6. Proglašenje zakona o potrošarini na vino i meso

Problem Nagodbom nejasno postavljenih autonomnih i zajedničkih poslova, često je dovodio do nesporazuma. Upravo se nesporazum dogodio prilikom proglašenja zakona o potrošarini na vino i meso.[1307] Ovaj je zakon donesen u Ugarskom saboru 8. studenog 1868. godine i proslijeđen vladi Trojedne kraljevine, koja ga je pak dalje proslijedila Saboru na proglašenje.[1308] Kada je zakon došao u sabor, povela se žustra rasprava. Pitanje navedene potrošarine je članak 18. Nagodbe izuzeo od zajedničkih poslova, a u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji je regulirano zakonom da se potrošarina mora upotrijebiti za općinske, nikako državne, svrhe. U ovom je novom zakonu bilo određeno da se potrošarina treba sakupljati u državne svrhe. Kako je zakon došao do Sabora, bilo je teško otkloniti ga, a da se ne uđe u sukob s Ugarskim saborom, koji ga je poslao ili kraljem, koji ga je potvrdio. Pogotovo s toga što su u Ugarskom saboru bili predstavnici iz Trojedne kraljevine, koji su ga već prihvatili. Osim toga, prošao je i vladu koja nije reagirala na činjenicu da se ovaj zakon ne tiče Trojedne kraljevine, nego ga je proslijedila Saboru na potvrdu.[1309] Prilikom proglašenja zakona u

---

[1305] *Isto*, str. 804.
[1306] *Isto*.
[1307] M. Gross i A. Szabo navode primjer saborskog sukoba oko potrošarine kao jedan od prvih predmeta nesuglasica što spada u autonomne, a što u zajedničke poslove. Više u: M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 240.
[1308] Objašnjenje M. Hrvata na 61. saborskoj sjednici od 27. travnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 773-781.
[1309] Tijekom rasprave o potrošarini Hrvatsko-slavonski ministar je branio stav kako se radi o zajedničkom zakonu i to kao narodni zastupnik što je bilo prekoraćenje njegovih ovlasti, on je bio ministar i kao takav nije bio

Saboru, zastupnik M. Hrvat se pobunio i tražio da se ne proglasi, nego da se vijeća na tajnoj sjednici.[1310]

Na sljedećoj saborskoj sjednici, tijekom rasprave, dio se zastupnika založio da se ovaj zakon ne proglasi u Saboru, jer se nije ticao Trojedne kraljevine (M. Hrvat, I. Brlić, Lj. Vukotinović).[1311] S njima se djelomično složio J. Živković koji je smatrao da se ovo pitanje treba raspraviti u posebnom *ad hoc* odboru (podržali ga Š. Fodrocy, S. Filipović, Lj. Vukotinović). Drugi dio zastupnika, koji su sudjelovali u debati (A. Kušević, R. Zlatarović, P. Horvat, J. Tomašić, H. Anker), zagovarali su proglašenje zakona s obrazloženjem kako je njegova svrha upoznati zakonodavno narodno zastupstvo sa sadržajem zakona o zajedničkim dohocima. H. Anker se priklonio ovoj struji i argumentirao svoje stavove za proglašenje zakona time da se zakon odnosi na zajedničke poslove, iako se ne odnosi na Trojednu kraljevinu i neće se u njoj primjenjivati. Potaknuo je proglašenje zakona tvrdnjom kako se zastupnici ne trebaju bojati da će u Trojednoj kraljevini potrošarine ići u državnu blagajnu. M. Hrvat je pobio jedini argument protivnika jednostavnim objašnjenjem – nije se radilo o zajedničkom zakonu jer je drugačije određeno Nagodbom. Saborska je većina (33 od 51) prihvatila prijedlog M. Kraljevića da se sporni zakon pročita i pohrani u arhiv, te da se ne proglasi jer, prema Nagodbi, ne vrijedi za Trojednu kraljevinu. Prijedlog R. Zlatarovića, da se zakon proglasi, je odbijen (samo 10 glasova od 52) kao i prijedlog M. Hrvata da se zakon ne proglasi, nego da se vrati istim putem kojim je došao (16 od 51).[1312] Prema zapisniku 61. saborske sjednice poimence su doneseni rezultati glasanja. Prijedlog Zlatarovića su od svećenika podržali H. Anker i A. Jandrić, prijedlog Hrvata samo M. Broz i prijedlog Kraljevića ponovno Anker i Jandrić.[1313] Dakle, zahvaljujući rezultatima glasanja, ponovno se uviđa pripadnost Broza saborskoj opoziciji.

Sljedećeg je dana, nakon što je odobren zapisnik s prošle sjednice, čitan zakon o potrošarini na vino i meso.[1314] Iz sabornice su izašli zastupnik Stojanović i još 17 istomišljenika, koji se nisu slagali sa čitanjem ovoga zakona u Saboru. Od svećenika je među

---

odgovoran saboru Trojedne kraljevine. Više u: M. GROSS, »Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe«, str. 13.

[1310] Na 60. saborskoj sjednici od 26. travnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 767-768.

[1311] Rasprava na 61. saborskoj sjednici od 27. travnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 773-781.

[1312] *Isto*, str. 781.

[1313] Na 62. saborskoj sjednici od 28. travnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 782-783.

[1314] Na 62. saborskoj sjednici od 28. travnja 1870. godine u: *Isto*, str. 784. *Narodne novine*, god. 36, br. 96, Zagreb, 28. travnja 1870.

njima bio samo M. Broz. Tada se postavilo pitanje – je li uopće prisutan dovoljan broj zastupnika da se zakon čita.[1315]

Na sjednici, tijekom rasprave o potrebnom broju prisutnih članova da bi se zakon mogao čitati ili proglasiti, svećenik Vuković je ustvrdio kako nije prisutan dovoljan broj članova.[1316] Posljedično je to značilo da se ne može glasati. Zbog nedovoljnog broja prisutnih zastupnika, sjednica je raspuštena.

U članku objavljenom u *Zatočniku,* autor je napisao kako oni zastupnici (od svećenika Broz) koji su podržali prijedlog M. Hrvata da se zakon vrati, drugi dan nisu pristupili raspravi.[1317] Time su osujetili mogućnost donošenja zaključka, zbog nedovoljnog broja prisutnih zastupnika. Nadalje je pisao kako je Zlatarović predložio da se zakon čita, jer to nije nikakav zaključak, nego proglašenje zakona. Na to je na njegov prijedlog, kao člana vlade, morao uslijediti zaključak. No, za donošenje zaključka nije bilo dovoljno saborskih članova. Pomalo ironično autor zaključuje kako je vlada, vlastitim prijedlogom, opstruirala čitanje zakona za koje se zalagala. U sljedećem broju *Zatočnika* ponovno je bilo riječi o spornom proglašenju zakona. Naveli su poimence zastupnike koji su podržali Zlatarovića, a od svećenika su to bili Jandrić, za kojeg su napisali da je »dostojan nasljednik Luke Petrovića« i Anker »najljući čankolizi rauchianske čete«.[1318] Hrvatov prijedlog je od svećenika podržao samo Broz, kao poznati oponent unionistima u sabornici. Autor članaka je zamjerao virilistima dolazak u sabornicu povodom proglašenja zakona o potrošarini, a kada se raspravljalo o važnim pitanjima – o sveučilištu, pučkim učionama ili drugim za narod korisnim temama – nisu bili prisutni.[1319]

6. 5. Katolički svećenici u raspravama o gospodarskim pitanjima

Sredinom 19. stoljeća počinje novo razdoblje u hrvatskoj ekonomskoj povijesti, prema I. Karamanu to je početak izgradnje moderne kapitalističke privrede, što podrazumijeva snaženje manufakture i obrta, a napuštanje feudalnog naslijeđa i proizvodnih odnosa.[1320] Isti se trend nastavlja u drugoj polovici 19. stoljeća, ali sklapanjem Nagodbe sva su važnija gospodarska pitanja Trojedne kraljevine došla u ovisnost o Ugarskoj (financije, promet,

[1315] Na 62. saborskoj sjednici od 28. travnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine,* str. 784-785.
[1316] *Isto,* str. 785.
[1317] *Zatočnik,* god. 2, br. 97, Sisak 29. travnja 1870.
[1318] *Zatočnik,* god. 2, br. 98, Sisak, 30. travnja 1870.
[1319] *Zatočnik,* god. 2, br. 99, Sisak, 02. svbnja 1870.
[1320] Igor KARAMAN, *Hrvatska na pragu modernizaciije (1750.-1918.),* Zagreb, 2000., str. 192; Vladimir STIPETIĆ, *Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva (1820.-2005.), Građa za gospodarsku povijest Hrvatske,* knj. 22, Zagreb, 2012., str. 108-155.

gospodarstvo). Zanimljivo je kako u cijelom nagodbenom razdoblju, u zajedničkom saboru, nije prihvaćen nijedan prijedlog zastupnika Trojedne kraljevine, a koji se odnosio na gospodarstvo.[1321] U tadašnjem tisku se često pisalo o gospodarskim problemima. Između ostalih i pravaški list *Hervatska* donosi niz članaka u kojima iscrpno izvještavaju o lošem stanju u gospodarstvu, uzrocima istog, o važnosti razvoja trgovine, lošim prometnicama, željeznicama i cestama.[1322] Isti je list posebnu pažnju posvetio gospodarskoj situaciji u Vojnoj krajini. Pisali su o problemu sječe šuma, izgradnji pilana i odvozu materijala u inozemstvo, diobi kućnih zadruga, te o politici usmjeravanja krajišnika na vojnu karijeru, umjesto na gospodarstvo, kako bi se eksploatacija šuma nastavila.[1323] O gospodarskim se prilikama raspravljalo unutar sabornice, a ovisno o njihovoj tematici, neka su pitanja prožimala cijelu ovdje obrađenu saborsku periodu (izgradnja željeznica, urbarski odnosi).

6. 5. 1. Izgradnja prometne infrastrukture

Ovisnost izgradnje prometnica u Trojednoj kraljevini o Beču i Pešti, bila je posljedica kako političke ovisnosti, tako i nedostatka domaćeg kapitala. Izgradnja željeznica je ovisila o bečkoj prometnoj politici. Dokaz za to je prva izgrađena pruga, koja je bila pobočna željeznička veza između Beča i Trsta, izgrađena 1860. godine, a obuhvaćala je gradove Kotoribu i Čakovec.[1324] Istočni je dio Trojedne kraljevine, pak, bio podređen interesima Ugarskog sabora i relaciji Pešta – Rijeka. Pitanje izgradnje željezničke infrastrukture bilo je od velike važnosti za gospodarski razvoj Trojedne kraljevine, stoga mu se posvetila određena pažnja već na prijašnjem zasjedanju sabora, od 1865. do 1867. godine. Već se na Banskoj konferenciji iz 1862. godine, sazvanoj upravo zbog pitanja izgradnje željeznica, raspravljalo o trasi Zemun – Zagreb – Karlovac – Rijeka.[1325]

Bilo je i negativnih aspekata izgradnje željeznica, do kojih je dovodio najčešće izbor trase. U tom je smislu izgradnja prve željezničke pruge u sjeverozapadnom dijelu Trojedne

---

[1321] Mira KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, »Jedan pogled na gospodarsku aktivnost pravaških vođa od 1861. do 1914. godine«, *Pravaška misao i politika,* (ur. Jasna TURKALJ, Zlatko MATIJEVIĆ, Stjepan MATKOVIĆ), Zagreb, 2007., str. 104-106.

[1322] *Hervatska* počinje izlaziti 1869. godine, a iste godine i prestaje izlaziti zbog parnice u vezi sa Starčevićevim člankom *Ukinutje granice*, ali opet počinje izlaziti 1871. godine kada je E. Halper platio kauciju. Prilozi u časopisu su političke tematike, neki obrađuju gospodarska pitanja (stanje trgovine, zanata i obrta iz pera Kvaternika) ali u političkom konceptu. Jasna TURKALJ, »Gospodarska problematika u listu *Hervatska* 1871. godine«, *Časopis za suvremenu* povijest, god. 28, br. 1-2, Zagreb, 1996., str. 121-138.

[1323] Jasna TURKALJ, »Pravaška *Hervatska* o prilikama u vojnoj Krajini 1871. godine«, *Časopis za suvremenu* povijest, god. 30, br. 2, Zagreb, 1998., str. 277-287.

[1324] Više u: Bernard STULLI, »Varaždinska regija u željezničkom sustavu Hrvatske (1825-1918)«, *Historijski zbornik*, god. 39, br. 1, Zagreb, 1986., str. 2-4.

[1325] Više u: Miroslava DESPOT, *Industrija građanske Hrvatske 1860-1873.*, str. 15 i 27-33.

kraljevine, na relaciji Zidani Most – Zagreb – Sisak, a koja je puštena u promet 1862. godine, ostvarila bojazan od prodora stranih proizvoda na domaće tržište, te od stavljanja trgovine preko Trsta u prvi plan. Takvom je prometnom politikom stradala domaća trgovačka mreža, a u prvom redu gradovi Rijeka i Karlovac. Stoga je izbor željezničke trase bio vrlo važan, a pruga Karlovac – Rijeka, koja je puštena u promet u listopadu 1873. godine, trebala je popraviti štetu nanesenu izgradnjom pruge iz 1862. godine. Upravo je važnost izbora trase jedan od razloga zašto se u Saboru više puta raspravljalo koje još gradove navedena pruga treba obuhvatiti. Sklapanjem Hrvatsko-Ugarske nagodbe razvoj privrede dolazi u ovisnost o ugarskoj vladi, koja je u skladu s vlastitim interesima sprečavala razvoj domaćeg građanstva. To je činila usmjeravanjem stranog kapitala u Ugarsku, negativnom poreznom politikom prema liberalnim poduzetnicima, čiji razvoj je time onemogućen, ili primjenjivanjem, za hrvatski prostor, neadekvatnih zakona i mjera preuzetih iz Ugarske.[1326] Istu je politiku Ugarska provodila i po pitanju željeznica. Poticala je izgradnju željeznica sjever-jug od kojih je imala izravnu vlastitu korist (jedna od njih je i Karlovac – Rijeka), što je potrajalo do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Naime, Ugarska je u nagodbenom razdoblju provodila prometnu politiku radijalnog zvjezdolikog sustava pruga, kojima je ishodište bilo u Budimpešti.[1327] Radilo se željeznicama iz Budimpešte preko Zagreba prema Rijeci iz 1873. godine i iz Budimpešte preko Slavonije (Osijek i Brod na Savi) prema Srbiji iz 1875. godine. Posljedica ovakve politike bila je mijenjanje položaja sjeverne Hrvatske i zastoj trgovine između kontinentalnog zaleđa i jadranske obale. U skladu s ugarskom prometnom politikom, prve željeznice, koje su izgrađene nakon Nagodbe, bile su Zakany – Zagreb (23. listopad 1870.) i Karlovac – Rijeka (23. listopad 1873.), kao dijelovi vertikale Budimpešta – Rijeka.[1328] Dalmaciju je najteže pogodila politika izgradnje prometnica jer je bila izolirana sve do 1874. godine i izgradnje željeznice Split – Siverić. Iako je iz Beča postojala tendencija prema izgradnji dalmatinske željeznice Beč – Split kroz Vojnu krajinu, ona je opstruirana iz Ugarske.

Svakako je gospodarsko, strateški važno pitanje, o kojem se raspravljalo na ovdje obrađenom zasjedanju sabora, bilo izgradnja željeznica. U nekoliko navrata slao je Sabor dopise kralju vezane uz izgradnju željeznica. Radilo se o molbi za izgradnju željeznice

[1326] Mirjana GROSS, »O društvenim procesima u sjevernoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća«, str. 355.
[1327] Zdenka BAŽDAR, »Gospodarske veze Hrvatske i Ugarske u razdoblju od 1868.-1918.«, *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. zbornik radova*, Zagreb, 2004., str. 314-317.
[1328] Mirko VALENTIĆ, »Osnovni problemi prometne integracije i jadranske orijentacije hrvatskoga poduzetničkog građanstva u XIX stoljeću«, *Povijesni prilozi*, br. 9, Zagreb, 1990., str. 64-69.

Čakovec – Varaždin – Zaprešić,[1329] zatim molbi da se Senj ne isključi iz željezničke mreže izgradnjom pruge Karlovac – Rijeka, također da se sredina Slavonije ne isključi u izgradnji željeznice Osijek – Sisak, te da se Primorje uzme u obzir kod izgradnje željeznice Alföld – Rijeka.[1330] Zanimljiva je i molba za trase koje bi se trebale uzeti u obzir kod izgradnje željeznice Osijek – Sisak.[1331] Pitanje izgradnje željeznica u Slavoniji, koja je do tada bila sasvim izolirana, bilo je raspravljano u sabornici. Iako je politika izgradnje željeznica diktirana iz Beča i Pešte, Sabor se borio da trase obuhvate one gradove koji bi pomogli razvoju Trojedne kraljevine.

Izgradnja nekih željeznica je zaista i dobila kraljevo odobrenje, a troškovi su trebali biti podmireni iz državnog *erara*.[1332] Tijekom saborskog zasjedanja razmatrane su molbe kako koncesorija,[1333] tako i općinstva županija[1334] ili gradova.[1335] Zastupnici su se također zalagali za izgradnju željeznica. U tom smislu je nekoliko zastupnika uputilo molbu Saboru da podupre izgradnju pruge Osijek – Sisak.[1336] Zastupnik J. Živković je dao prijedlog o izgradnji željeznice Alföld – Rijeka,[1337] a zastupnik Mirko Hrvat je predložio da zastupnici Trojedne kraljevine ne sudjeluju u radu zajedničkog Sabora, dok se ne uzme u pretres i konačno ne riješi pitanje izgradnje željeznice Osijek – Sisak.[1338]

Željeznički odbor formiran u Saboru, a u kojem je bilo i svećenika (V. Soić, S. Vuković, H. Anker), razmatrao je niz molbi o izgradnji željeznica na tlu Trojedne kraljevine. Na svojim sjednicama održanim 17., 18., 20. i 23. rujna 1868. godine, proučio je više navedenih molbi. Prvo dopis Namjesničkog vijeća od 24. siječnja 1868. godine, s kraljevim rješenjem o izgradnji željeznice Hatvan – Miškolec i Žakanj – Zagreb. Izgradnja je trebala biti na trošak državnog erara, s time da je paušalnom nagodbom izgradnja povjerena bečkoj bankarskoj kući M. H. Veikersheim.[1339]

[1329] Predstavka Sabora od 14. veljače 1868. godine u: *Saborski spisi*, str. 39.
[1330] Sve tri predstavke Sabora od 19. rujna 1869. godine u: *Saborski spisi*, str. 41-42.
[1331] Predstavka Sabora u: *Saborski spisi*, str. 63.
[1332] Namjesničko je vijeće javilo Saboru da je kralj dopustio izgradnju željeznice Hatvan-Miškolec i Žakanj-Zagreb. Više u dopisu Namjesničkog vijeća od 24. siječnja 1868. godine u: *Saborski spisi*, str. 16-17.
[1333] Molba koncesorija za dodjeljivanje koncesije nad željeznicom Banat-Arad-Kikind preko Osijeka do Zagreba u: *Saborski spisi*, str. 28-32.
[1334] Predstavka općinstva Virovitičke županije o izgradnji željeznice u: *Saborski spisi*, str. 95; Predstavka općinstva Varaždinske županije o izgradnji željeznice Čakovec-Zaprešić u: *Isto*, str. 135-136; Predstavka općinstva Požeške županije o izgradnji željeznice Alföld-Rijeka u: *Isto*, str. 157.
[1335] Predstavka općinstva starog i novog Vukovara o željeznici u: *Saborski spisi*, str. 115; Predstavka gradskog poglavarstva grada Osijeka i trgovačko-obrtničke komore o željeznici Osijek-Sisak u: *Isto*, str. 136-137; Predstavka gradskog poglavarstva grada Požege o srednjo Slavonskoj željeznici u: *Isto*, str. 163.
[1336] Molba od 20. rujna 1868. godine u: *Saborski spisi*, str. 44-45.
[1337] Prjedlog J. Živkovića od travnja 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 160.
[1338] Prijedlog M. Hrvata od 02. svibnja 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 161.
[1339] Izvještaj željezničkog odbora na 19. saborskoj sjednici od 25. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 206-208.

Potom su razmatrali molbenicu kneza V. Šaumburga Lippea, upućenu predsjedništvu Sabora, da se njegovu konzorciju dopusti izgradnja željeznice Osijek – Zagreb. Odbor je zaključio kako ovu molbu ne treba prihvatiti iz dva razloga. Prvo zato što željeznička pruga koju su željeli graditi, nije bila u skladu s potrebama Trojedne kraljevine. Nije odgovarala projektiranoj željezničkoj mreži Ugarskog ministarstva i Sabora Trojedne kraljevine, koji je izrazio načelo da se pruga gradi sredinom Slavonije kako bi bila na korist cijeloj Slavoniji. Drugi je razlog bio postojanje paralelne pruge.[1340]

Dalje, odbor je podržao predstavke Varaždinske županije i grada Varaždina o izgradnji željeznice Čakovec – Varaždin – Zagreb.[1341] Navedena je željeznica bila od važnosti za cijelu Varaždinsku županiju i pomogla bi njezinom materijalnom razvoju, s obzirom na to da kroz to područje nije prolazila nijedna pruga. S obzirom na to da je pitanje željeznica spadalo pod zajedničke poslove, odbor je predložio da se uputi molba kralju kako bi urgirao kod Ugarskog ministarstva da i ovu prugu uvrsti u kombinaciju željeznica.

Osim navedenog, raspravljali su i o molbi grada i županije Požega, da se odbije molba svima koji će tražiti koncesiju na području kojim se trebala graditi željeznička pruga sredinom Slavonije.[1342] Samo dok Požeška županija, o svom trošku, ne dovrši trasiranje. Potom je odbor podržao molbu grada Bakra, da željeznica Karlovac – Rijeka ide kroz Bakar i preporučio ju je riješiti istim putem kao i molbu grada i županije Varaždin. Podržao je i molbu grada Senja, da se uključi u željezničku prugu Alföld – Rijeka, a posljednju je molbu, A. Hockera u ime kneza Lippea, odbor odbio.[1343]

Sve je ove odluke u Saboru pročitao izvjestitelj odbora H. Anker, nakon čega je govorio o važnosti izgradnje željezničke infrastrukture za razvoj cijele zemlje. Napomenuo je kako se ne radi samo o razvoju trgovine, već o razvoju prometa, što je od iznimne važnosti i vodi napretku kakav je zabilježen u Engleskoj ili Americi.[1344] Svećenik Anker je zagovarao izgradnju željeznica tvrdnjama kako je tamo gdje postoje željeznice bogatstvo i blagostanje. Smatrao je velikim problemom nedostatak željezničke infrastrukture, koji je kočio razvitak proizvodnje. Bio je zadovoljan s prispjelim molbama iz raznih dijelova Trojedne kraljevine. One su svjedočile o razvijenoj svijesti kolika je važnost izgradnje željeznica. Osvrnuo se na

---

[1340] *Isto*, str. 206.
[1341] Više o izgradnji ceste Čakovec – Varaždin – Zagreb u: Bernard STULLI, »Varaždinska regija u željezničkom sustavu Hrvatske (1825-1918)«, str. 13-16.
[1342] *Isto*, str. 207.
[1343] Više o molbi A. Hockera u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 208. Od ovdje razmatranih pruga u razdoblju zasjedanja Sabora izgrađene su sljedeće trase: Kotoriba – Barcs (u dužini od 4km) 1868. godine, Erdut – Dalj i Osijek – Villany (dužina od 56km) 1869. godine i Žakanj – Zagreb (dužina od 103km) 1870. godine. Više u: Vladimir STIPETIĆ, *Dva stoljeća razvoja hrvatskoga gospodarstva*, str. 140.
[1344] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 208.

odbijanje molbe kneza Lippea. Pojasnio je kako je već postojala željeznica uz rijeku Dravu, koja je ionako bila plovna pa je i to bio alternativni put.[1345] Podržao je molbu Varaždinske županije, za koju je rekao da je »drugi varoš« u državi, a kupališta su ju činila važnim potencijalom za daljnji razvoj. Također je podržao molbu gradova Bakra i Senja, da se uvrste u prugu Karlovac – Rijeka, zbog iznimnog siromaštva toga kraja.[1346]

Tijekom saborske debate o izgradnji željeznica, zastupnik L. Petrović je posebnu pažnju svratio na Dalmaciju i Vojnu krajinu, koje su bile sasvim izostavljene.[1347] Sam je naveo kako treba te krajeve spojiti sa Zagrebom, politički ali i komunikacijski. Cilj njegova istupanja nije bila predstavka kralju, već ulazak opservacije u saborski *Dnevnik* ili zapisnik. Osim toga, nadao se potaknuti Sabor, da se putem predsjedništva ili nekim drugim načinom, raspita kod nadležnih političkih oblasti što se čini po pitanju željeznica u Vojnoj krajini i Dalmaciji. Zastupnik M. Šuhaj je smatrao kako je ovo sasvim novi prijedlog, kojeg je Petrović trebao sastaviti napismeno i predati predsjedništvu. Na prijedlog je Petrović pristao uz podršku drugih zastupnika. Zastupnik M. Kraljević je ovo, pak, smatrao interpelacijom.[1348]

Na sljedećoj je saborskoj sjednici Petrović odustao od izrade prijedloga o izgradnji željeznica u Vojnoj krajini.[1349] Bio je ponukan novom informacijom – vrhovna nadležna vlada Vojne krajine, kraljevsko vojno ministarstvo, namjeravala je graditi prugu Karlovac – Ogulin – Gospić – Gračac – dolina Zrmanje iz strateških i materijalnih razloga. Posebna važnost pruge trebala je biti spajanje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom, kroz Vojnu krajinu.

Osim izgradnje željeznica raspravljalo se u Saboru i o izgradnji cesta, mostova ili sanaciji postojećih.[1350] Briga oko financiranja cesta dodijeljena je pododboru koji je imao zadaću pregledati proračun za 1869. godinu i ustanoviti raspodjelu novaca za gradnju cesta.[1351]

Zastupnik Anker se založio za kotar Valpovo, kojega je bio zastupnik, po pitanju izgradnje cesta. U molbi žitelja kotora Virovitica, Voćin i Miholjac, upućenoj peticijskom odboru, za izgradnju državnih cesta koje će te kotare spajati s najbližom južnom željeznicom i

---

[1345] *Isto*, str. 212.
[1346] Na 19. saborskoj sjednici od 25. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 215 i 216.
[1347] *Isto*, str. 216.
[1348] *Isto* str. 217.
[1349] Na 20. saborskoj sjednici od 26. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 221.
[1350] Općinstvo požeške županije je uputilo molbu Saboru da se sagradi cesta od Begteža do Našica kroz Krndiju u: *Saborski spisi*, str. 47-48. Također postojeća lipičko-begtaška državna cesta nije zadovoljavala potrebe trgovine jer je išla samo do sela Begtež podno Krndije, pa je bilo nužno izgraditi cestu do Osijeka preko Krndije pogotovo stoga što postoji trasiranje ceste iz 1858. godine. Sličnu su molbu uputili žitelji virovitičko-voćinsko-miholjačkog kotara da se poprave i na nekim dijelovima nanovo sagrade tamošnje ceste o državnom trošaku u: *Saborski spisi*, str. 85. Dok je trgovačko-obrtnička komora u Rijeci podnijela predstavku o otkupu i trenutnom stanju lujzijanske ceste u: *Saborski spisi*, str. 182-185.
[1351] Više u zapisniku sjednice pododbora održane 01. listopada 1869. godine: *Saborski spisi*, str. 111.

plovnom Dravom, kotar Valpovo je bio sasvim izostavljen.[1352] U obranu Valpova, Anker je istaknuo loše stanje puteva u tom kotaru. Stoga je tražio da se u zapisnik odbora na mjestu gdje je pisalo »do Valpovačkog kotara«, umetne da cesta ide dalje gorom, od Valpova, preko Josipovca do Bizovca.

Pitanje cesta u Slavoniji je ujedinilo mišljenja zastupnika, složili su se kako su ceste vrlo loše. Prijedlog odbora o izgradnji cesta na državni račun, bez Ankerove redakcije, podržali su M. Kulmer, Š. Fodrocy, P. Maljevac i S. Jančo. [1353] Posljednji je čak tražio da se transparentno objavi koje su ceste državne, koje županijske i koliko je novaca u protekloj godini došlo iz Slavonije, a koliko iz Hrvatske, te da se shodno tome odluči koliko će se novaca uložiti u ceste u Slavoniji. Aludirao je da se novac iz Slavonije koristio za izgradnju cesta u Hrvatskoj. Na još jedan problem, pri raspravi o izgradnji cesta o državnom trošku, upozorili su zastupnici Stjepan Hervoić i Petar Horvat – dok nije donesen proračun za 1869. godinu i dok se nije znalo koji su sve troškovi, nezahvalno je bilo raspravljati o daljnjem ulaganju državnog novca. [1354] Podršku su dobili i od zastupnika Lj. Reiznera, koji je pojasnio dodatne troškove pri izgradnji puteva u Slavoniji, a to je skup prijevoz materijala. Iako je Anker još jednom tijekom saborske debate ponovio svoj zahtjev, saborska većina ga je odbila. Prvotni je prijedlog odbora – da vlada stavi u proračun izgradnju predloženih cesta po Slavoniji – prihvaćen.[1355]

Nakon godinu dana Anker je ponovno molio Sabor, da se zbog loših uvjeta, sagradi ista cesta od Josipovca, preko Valpova, do Miholjca, te od Valpova do Bizovca.[1356] Slikovito je dočarao kako su ljeti putevi puni prašine, a zimi neprohodni zbog blata, a isti su važni ne samo za trgovinu, nego i kao poštanski put. P. Horvat mu je odgovorio kako ovo pitanje treba riješiti županija, a ne sabor. Prijedlog opet nije prihvaćen, zbog nedostatka financijskih sredstava.[1357]

Zastupnik čabarsko-brodski Lj. Otto je u Saboru iznio problematiku izgradnje mosta preko Kupe kod Gasparevaca.[1358] Iako je most postojao, nakon poplavljivanja Kupe 1857.

[1352] Na 39. saborskoj sjednici od 13. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 512; prijedlog kotara Virovitica, Voćin i Miholjac za izgradnju cesta u: *Isto*, str. 509-510.
[1353] Diskusija i glasanje na 39. saborskoj sjednici od 13. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 512-514.
[1354] *Isto*, str. 513.
[1355] *Isto*, str. 514.
[1356] Prijedlog H. Ankera i glasanje na 72. saborskoj sjednici od 07. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 925.
[1357] *Isto*, str. 926.
[1358] Vjerojatno su to danas Gašparevci u Primorsko-Goranskoj županiji, mjesto koje u upravnom smislu spada pod Delnice.

godine je nestao, a alternativni put nije napravljen.[1359] Kako je most djelomično išao kroz Kranjsku, dio novaca za izgradnju trebao je dati Kranjski zemaljski fond, kojim je upravljao sabor u Ljubljani. Otto je molio Sabor da se kod zemaljske oblasti u Ljubljani ubrza rješavanje ovoga problema. U raspravu se uključio biskup V. Soić. Potvrdio je kako ne postoji drugi put s hrvatske strane, a most je, po njemu, bio najjeftinije rješenje. Prihvaćen je prijedlog interpelirati vladu kako bi izvijestila Sabor u kojoj je fazi ovaj problem.[1360]

6. 5. 2. Pitanje urbarskih odnosa i ukidanja kućnih zadruga

Hrvatska, Slavonija i Vojna krajina su u drugoj polovici 19. stoljeća još uvijek bile izrazito agrarne i slabo naseljene zemlje, a manjak urbarskih središta zamijenila su upravna i administrativna, koja se nisu uvelike razlikovala od sela.[1361] Iako je ukidanje feudalnih odnosa stupilo na snagu 1848. godine, ono nije u potpunosti provedeno. Neke su daće i dalje ostale na snazi.[1362] Sam je proces prijelaza iz feudalnih u građanske društveno-gospodarske odnose bio spor i popraćen pobunama seljaka, te nizom teškoća – od borbe za korištenje i posjedovanje šuma, pašnjaka ili vinograda, dugotrajnog zemljišnorasteretnog postupka, do niza sukoba oko otkupnina zemlje, segregacija (u zemljama Habsburške Monarhije odvajanje dijelova vlastelinskih pašnjaka i šuma te predaja u vlasništvo općinama bivših kmetova) ili komasacija (okupljanje zemljišnih posjeda radi veće efikasnosti poljoprivredne proizvodnje). Posljedice ovih problema i promjena bile su značajne za društvo: propadanje zadruga, uz raslojavanje i propadanje sitnog gospodarstva. Sve je zajedno dovodilo do siromaštva i nezadovoljstva na selu, koje se ispoljavalo u pobunama seljaka.[1363]

Svećenici su kao zemljoposjednici također osjećali posljedice društvenih i gospodarskih promjena. U *Katoličkom listu* je objavljen članak Janka Vukovića, župnika u Vinici, o

---

[1359] Na 42. saborskoj sjednici od 17. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 554.
[1360] *Isto*, str. 555.
[1361] Samo je 12 naselja imalo status grada prema popisu iz 1869. godine, a više su bili administrativni nego li gospodarski centri. Više u: Dragutin PAVLIČEVIĆ, »O agrarnim odnosima u Banskoj Hrvatskoj (1860-1873)«, str. 49.
[1362] Više o odnosima u agraru u drugoj polovici 19. stoljeća pogledati u: Dragutin PAVLIČEVIĆ, »Seljačke bune i nemiri u središnjoj Hrvatskoj šezdesetih godina 19. stoljeća«, *Historijski zbornik*, god. 33/34, br. 1, Zagreb, 1980/81., str. 13-50; Vladimir STIPETIĆ, »Gospodarski rast Hrvatske i središnje Europe između 1850. i 1913. godine«, *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti*, god. 478, knj. 37, Zagreb, 1999., str. 81-133, ovdje, str. 86-88, URL: http://dizbi.hazu.hr/?sitetext=107 (zadnje posjećeno 22. rujna 2014.).
[1363] Više o socio-ekonomskim razlozima pobuna i samom tijeku pobuna na selu, uz prikaz osnovnih gospodarskih problema u: Dragutin PAVLIČEVIĆ, »Hajdučija u Hrvatskoj 60. godina 19. stoljeća«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 20, br. 1, Zagreb, 1987., str. 129-158.

komasaciji i segregaciji.[1364] U uvodu članka autor napominje kako ovo nije tematika za jedan list vjerskog karaktera, ali se doticao pitanja koja su se izravno odnosila na župnike. Prikazao je težak položaj župnika do kojega ih je doveo proces komasacije i segregacije župnih posjeda. Predložio je nekoliko mjera vikarijatskom duhovnom stolu kojima bi se rasteretilo župnike.[1365]

Pitanje uređenja urbarskih odnosa i zadruga u navedenim okolnostima se nametalo samo po sebi. Stoga je bilo logično da se u saboru raspravi i normira navedena problematika. Iako je bilo pokušaja rješavanja urbarskih odnosa, do 1867. godine nisu sasvim riješeni. U doba apsolutizma nametnuta su dva patenta o agrarnim odnosima (u ožujku 1853. i svibnju 1857. godine) kojima se većinom pogodovalo feudalcima.[1366] Sabor Trojedne kraljevine se ovim pitanjima, na svojem zasjedanju 1861. godine, nije previše bavio, samo je potvrdio carske patente iz razdoblja apsolutizma. 1866. godine je, pak, neke dijelove promijenio u demokratskijem duhu, ali ih kralj nije sankcionirao. Na saborskom zasjedanju obrađenom u ovom radu, također se pridala važnost agrarnim odnosima.[1367]

O važnosti rješavanja urbarijalnih odnosa kao i zakonskog normiranja seoskih zadruga, svjedoči činjenica kako je zakonske osnove prvotno sastavio odbor Banske konferencije, a potom saborski odbor. Potonji je izabran na trideset i sedmoj saborskoj sjednici i njezinom nastavku od 6. i 7. travnja 1869. godine. Odbor određen od Banske konferencije, za predsjednika je izabrao Dragutina Klobučarića, a za izvjestitelja Julija Krcivoja.[1368] Smatrali su kako je nužno zakonskim putem riješiti problematiku seoskih zadruga. Pogotovo s obzirom na tadašnju instituciju zadruga koja nije bila u skladu s pravnom regulativom jer je ograničavala izvršavanje osobnih i vlasničkih prava. Zadruge su se kosile i s gospodarskim interesima jer su sprječavale izravno materijalno razvijanje. Odbor je smatrao kako dijeljenje zadruga ne treba provesti »imperativnim načinom«, već u obliku »permisione djelitbe«, samo je tako imala izgleda proći bez posljedica u društvu.[1369] U odboru je došlo do podjele u mišljenjima kada se raspravljalo treba li se pri podjeli zadruga odrediti zemljišni minimum. Njime bi se spriječilo potpuno komadanje zemljišta. Načela kojih se odbor držao pri sastavljanju zakonske osnove o zadrugama, temeljila su se na starijem i novijem

[1364] *Zagrebački katolički list,* god. 20, br. 42, Zagreb, 21. listopada 1869., str. 332-334.
[1365] *Isto*, str. 333.
[1366] Više o pokušajima rješavanja urbarskih odnosa u: Dragutin PAVLIČEVIĆ, »Seljačke bune i nemiri u središnjoj Hrvatskoj šezdesetih godina 19. stoljeća«, str. 16-18; M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske,* str. 164-175.
[1367] I. Perić kratko spominje zakon o zadrugama u: I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 60.
[1368] Izvješće odbora Banske konferencije za izradu prijedloga oko seoskih zadruga i urbarijalnih odnosa u: *Saborski spisi*, str. 78-79.
[1369] *Isto*, str. 78.

zakonodavstvu Trojedne kraljevine.[1370] Urbarijalne odnose je odbor podijelio na tri glavne točke u predloženoj zakonskoj osnovi – o uređenju i razlučivanju zemljišta, otkupu izvanselišnih zemalja i o zadržavanju kraljevskih prava kao monopola.[1371] Smatrali su kako preostali otkup izvanselišnih zemalja, odnosno preostalih daća iz feudalizma, treba po potrebi i prisilno provesti. Stoga su predložili da se vlastelinstvima odštetne glavnice isplate iz zemaljske vjeresije, a obveznici da iste namire amortizacijom. Kraljevska prava je odbor pokušao sasvim anulirati, uz određenu odštetu ovlaštenicima, ili toliko umanjiti, da se ne osjeća monopol.[1372]

Odbor Banske konferencije je svoje zakonske osnove dostavio saborskom odboru, a ovaj je izradio zakonske osnove o pospješenju urbarskog uređenja[1373] i o zadrugama. Ove su zakonske osnove utemeljene na carskom patentu o uređenju urbarskog postupka od 17. svibnja 1857. godine.[1374]

Svećenik S. Vuković se, kao član Varaždinske županije, založio da se u Saboru osnuju odbori za zadruge i urbarske odnose. Pitanje je pokrenula mala skupština Varaždinske županije predstavkom Saboru u kojoj je molila da se riješe urbarski odnosi.[1375] U tri točke su razmatrali diobu zadruga općenito, potom problematiku nepriznavanja provedenih dioba kao pravovaljanih, te o zakonskom administrativnom rješavanju ovih problema. Vuković je napomenuo kako se ovdje radi o odnosima u narodu, o zadrugama i obiteljskim, te kućnim odnosima u seljaštvu, ali i o još neriješenim urbarskim odnosima između vlastele i nekadašnjih kmetova.[1376] Smatrao je kako su u Hrvatskoj zadruge postojale još samo na papiru i u gruntovnici, a one koje su preostale nisu imale gospodara. Iznio je usporedbu kako je kuća bez gospodara, kao općina bez reda i poglavara, ili država bez zakona i poglavara. Odnosno, smatrao je kako položaj zadruga vodi anarhiji i općenito rasulu. Za njega je sveta dužnost zakonodavca pobrinuti se za stabilnu i sretnu država, a da bi se to postiglo, prema njegovu shvaćanju, trebalo je krenuti od obitelji. Tvrdio je da 7/8 kuća i obitelji nemaju zakon koji uređuje kućne i obiteljske odnose, na njihovu ali i državnu korist. Na kraju govora je preporučio Saboru predstavku Varaždinske županije i dao prijedlog da se oformi odbor od 11

[1370] Prijedlog odbora Banske konferencije za osnovu zakona o zadrugama u: *Saborski spisi*, str. 82-84.
[1371] Prijedlog odbora Banske konferencije za osnovu zakona o uređenju urbarskih poslova u: *Saborski spisi*, str. 79-82.
[1372] *Isto*, str. 80-81.
[1373] Osnova zakonskog članka urbarskog odbora u: *Saborski spisi*, str. 97-98; Osnova zakonskog članka o konačnom razrješnjenju urbarsko-srodnih odnosa i urbarskog uređenja Trojedne kraljevine u: *Saborski spisi*, str. 106-109.
[1374] Zakonska osnova o zadrugama u: *Saborski spisi*, str. 101-106.
[1375] Cijela predstavka u: *Saborski spisi*, str. 6-7.
[1376] Govor na 4. saborskoj sjednici od 23. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 32-33.

osoba koji će izraditi zakonsku osnovu o zadrugama i urbarskim odnosima. Većina se u Saboru složila s Vukovićem (podržali ga javno I. Brlić, A. Kušević). Osim J. Živkovića koji je napomenuo da se Sabor sastao prvenstveno iz političkih razloga, da se riješe odnosi s Ugarskom, stoga je za njega bilo besmisleno rješavati druga pitanja. Vuković mu je odgovorio kako rad ovakvog odbora ne bi bio u opreci s radom Sabora.[1377]

Na sljedećoj je saborskoj sjednici Vuković ispravio zapisnik glede svoga prijedloga. Istaknuo je kako je tražio da se izradi zakonska osnova o zadrugama i da se konačno riješe još neriješeni urbarski odnosi, a ne kako je navedeno u zapisniku sa četvrte sjednice, da se stvori zakon koji će dozvoliti neograničeno cijepanje i komadanje urbarskih selišta.[1378]

6. 5. 2. 1. Zakon o pospješenju urbarskih odnosa

Na pedeset i prvoj saborskoj sjednici raspravljalo se o zakonu o urbarskim odnosima. Čitana je svaka točka pojedinačno i prihvaćana je ili vraćena odboru za urbarska pitanja na doradu. U osnovi su razrađena pitanja od općih uvjeta, preko otkupa izvanselišnih zemljišta i regalnih prava, do isplate posredovanjem zemlje. [1379]

Od svećenika je S. Vuković, koji je pokazao velik interes za ove teme, sudjelovao u saborskoj raspravi po pitanju krčmarenja, mlinova i lova na ptice. Založio se za prihvaćanje redakcije, a protiv prijedloga S. Hrvoića da se članak 8 o krčmarenju promijeni.[1380] Radilo se o otkupu prava krčmarenja koje je trebala otkupiti dotična općina, a Hrvoić je predložio da se regalno pravo krčmarenja sasvim ukine bez otkupa, te da pravo otkupa pripadne bivšoj vlasteli i općinama. Vuković je istaknuo kako je prijedlog neprihvatljiv jer općine neće nikada ostvariti svoja prava. U saboru je prihvaćena redakcija.[1381]

Rasprava o urbarskim odnosima se nastavila na nekoliko sljedećih sjednica. Na pedeset i drugoj sjednici Vuković je branio članak 12 o mlinovima.[1382] U zakonskom prijedlogu je pisalo kako se mlinovi mogu graditi na privatnom vlasništvu, bez daće, ali ako se ne povrijede prava trećega. Zastupnik J. Jurković je istaknuo kako se ne spominju mlinovi na rijekama Sava, Drava i Dunav, koje nisu ničije vlasništvo. Vuković je smatrao kako je jasno da se

---

[1377] *Isto*, str. 33.
[1378] Ispravak S. Vukovića na 5. saborskoj sjednici od 25. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 48.
[1379] Cijela zakonska osnova o urbarskim odnosima u: *Saborski spisi*, str. 106-109 i na 51. saborskoj sjednici od 29. rujna 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 635-638.
[1380] Rasprava na 51. saborskoj sjednici od 29. rujna 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 643.
[1381] *Isto*.
[1382] Na 52. saborskoj sjednici od 01. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 648-650.

mlinovi vežu uz obale, a obale mogu biti državne, općinske ili privatne. Povela se rasprava (uz Jurkovića: Lj. Reizner, J. Car; za redakciju: Lj. Vukotinović, L. Kiš uz dopunu, J. Žuvić) nakon koje je većina ipak prihvatila redakciju.[1383]

Na istoj je sjednici raspravljano o članku 16, vezanom uz lov na ptice, koji je podijelio mišljenja u Saboru. Dio je smatrao kako treba prihvatiti redakciju (M. Kraljević, S. Vuković), pogotovo jer nije postojao zakon o lovu ili hvatanju ptica, dok je drugi dio tražio da se ovaj članak izostavi iz zakona (S. Jančo, M. Hrvat, S. Josipović, R. Zlatarović, Lj. Vukotinović). Smatrali su ptice korisnima i nisu mogli dopustiti njihov slobodan lov, bez obzira radi li se o privatnom zemljištu.[1384] Samo je šest zastupnika podržalo redakciju, pa je ovaj članak izostavljen.

Nakon odrađene saborske prakse od tri čitanja zakonske osnove, osnova o pospješenju urbarskih odnosa je početkom listopada prihvaćena i odlučili su ju poslati kralju na sankcioniranje.[1385]

U travnju 1870. godine zastupnik A. Fodrocy je interpelirao bana zašto nisu od kralja sankcionirane, davno u Saboru predložene, zakonske osnove koji su se ticale urbarskih odnosa i zadruga.[1386] Fodrocy se bunio zbog odgode sankcioniranja ovih zakona s obzirom na razlog – njihov je financijski dio ovisio o zajedničkom Hrvatsko-ugarskom saboru. No, zakon o isušenju Lonjskog polja je odmah predan na sankcioniranje, što je značilo da su postojala dvostruka mjerila pri sankcioniranju zakona. Istu je interpelaciju uputio zastupnik kotara Ruma, Stjepan Jančo.[1387] Odgovor mu je dao R. Zlatarević. Rekao je kako se sankcija odužila jer je dio osnove obuhvaćao pitanja koja su Nagodbom određena kao zajednička.[1388]

Zakon o uređenju urbarskih odnosa je sankcioniran u studenom 1870. godine kao zakonski članak V:1870.[1389]

[1383] *Isto*, str. 650.
[1384] Rasprava na 52. saborskoj sjednici od 01. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 652-653.
[1385] Posljednje čitanje i prihvaćanje na 54. saborskoj sjednici od 03. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 675.
[1386] Interpelacija A. Fodrocya od 30. travnja 1870. godine u: *Saborski spisi*, str. 160; na 63. saborskoj sjednici od 30. travnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 797.
[1387] Interpelacija S. Janče u: *Saborski spisi*, str. 212-213; na 72. saborskoj sjednici od 07. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 921.
[1388] Na 78. saborskoj sjednici od 19. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1001.
[1389] *Zakonski članci sabora kraljevinah,* str. 47-49.

6. 5. 2. 2. Zakonska osnova o zadrugama

Izravna posljedica nesređenih agrarnih odnosa bila je svakako propadanje kućnih zadruga i s tim u vezi promjene u temeljnoj društvenoj zajednici – obitelji.[1390] Promjene u obitelji su pak utjecale na sustav nasljeđivanja o kojem je ovisila ne samo produktivnost, već i akumulacija, te napredak proizvodnje.[1391] Osim toga s propadanjem zadruga dolazi do stvaranja agrarnog proletarijata, a njihov broj se krajem 19. stoljeća toliko povećao da su bili prisiljeni emigrirati, što u obje Amerike, što u Afriku.[1392] Na važnost problema propadanja zadruga, kako je već navedeno, upozorio je S. Vuković na četvrtoj saborskoj sjednici održanoj u siječnju 1868. godine.[1393]

Nakon više od godinu dana od utemeljenja saborskog odbora za zadruge, S. Vuković je izvijestio Sabor kako je, sa ciljem da se pitanje zadruga riješi tijekom zasjedanja postojećeg Sabora, odbor za zadruge održavao sjednice.[1394] Priložio je i zakonsku osnovu koju je odbor izradio. U istom je govoru molio Sabor odobrenje imenovanja M. Hrvata članom odbora za zadruge, s obzirom na pomanjkanje članova. U samom zakonskom prijedlogu je obuhvaćeno sve vezano uz zadruge – od pojma zadruge i članova, unutarnjeg ustrojstva, preko prava i dužnosti, kazni unutar zadruge, diobe zadružnog dobra, do razlaza zadruge i prijelaznih ustanova o dugovima i pravima u posebnim slučajevima. Nakon čitanja osnove, odlučeno je da se tiska, uputi u saborske odsjeke i stavi na dnevni red.[1395]

Na pedeset i trećoj saborskoj sjednici, nakon što je osnova o zadrugama prihvaćena u sva tri saborska odbora uz manje preinake, povela se saborska rasprava o istoj ali bez sudjelovanja svećenika.[1396]

Na sljedećoj sjednici u raspravu su se uključili H. Anker i S. Vuković. Članak 32 o podijeli imovine zadruge doveo je do razilaženja u mišljenjima, pa nastaju dva prijedloga – većine da se nepokretnine dijele na loze, a pokretnine na glave i manjine da se sve dijeli na

---

[1390] Zadruge su bile seoske proizvođačke jedinice čije članove je povezivalo krvno srodstvo, zajednički interesi i imovina. Zadruge su pred zakonom tretirane kao pravna osoba. Više u: Hodimir SIROTKOVIĆ – Lujo MARGETIĆ, *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, str. 164-165.

[1391] Više u: Suzana LEČEK, »Literatura za seljaštvo i jjeno prihvaćanje u selima Hrvatske i Slavonije 1870-1900.«, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, vol. 28, br. 1, Zagreb, 1995., str. 138-157. Prvo se u duhu liberalizma u ondašnjoj periodici težilo ukidanju kućnih zadruga, a potom se 80-tih godina 19. stoljeća stav mijenja, žali se za njihovim propadanjem. Više u: *Isto*, str. 145-146.

[1392] Miroslava DESPOT, *Industrija građanske Hrvatske 1860-1873.*, str. 21.

[1393] Govor na 4. saborskoj sjednici od 23. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 32-33.

[1394] Zakonska osnova se u cjelosti čitala na 50. saborskoj sjednici od 18. rujna 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 623.

[1395] *Isto*, str. 624-629.

[1396] Na 53. saborskoj sjednici od 02. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 664. Cijela zakonska osnova o zadrugama u: *Saborski spisi*, str. 101-106

loze.[1397] S. Vuković i H. Anker su se priklonili mišljenju većine jer, kako je Anker naveo, u narodu je već bio uvriježen ovakav oblik podijele. Vuković se s time složio potaknut svojim iskustvom kao župnik.[1398] Prihvaćen je prijedlog većine koji su u sabornici, uz Ankera i Vukovića, podržali i M. Kraljević, te A. Stojanović.[1399] U nastavku sjednice su raspravljene sve preostale točke, ali ponovno bez sudjelovanja svećenika.[1400]

Na pedeset i petoj saborskoj sjednici održanoj u listopadu 1869. godine osnova o zadrugama je jednoglasno prihvaćena i odlučeno je dostaviti ju banu kako bi ju mogao poslati kralju na potvrdu.[1401]

Zakonski članak o zadrugama je dobio kraljevu sankciju tek u rujnu 1870. godine, a u Saboru je proglašen u studenom, te se nalazi pod brojem IV:1870.[1402]

Pravaši su u svom listu *Hervatska* osudili zakonski članak IV o zadrugama iz 1870. godine kao preuranjen i neprilagođen vremenu. Smatrali su ukidanje zadruga složenim problemom za koji je bilo potrebno pripremiti seljake, tako da se u samom procesu srednji seljački posjed ne uništi. Uništavanje srednjeg seljačkog sloja je vodilo ka stvaranju seljačkog proletarijata, što je bilo problematično.[1403]

U *Katoličkom listu* se nisu osvrnuli na ovu tematiku.

6. 5. 3. Vjeresijska zaklada

Vjeresijske su zadruge kao štedna i pomoćna staleška (obrtničke, činovničke, ratarske, seljačke) društva, sa ciljem pomaganja svojih članova, u dugoj polovici 19. stoljeća već bile uobičajene u razvijenijim zemljama. [1404] Njihov je osnutak bio od značaja za razvoj cjelokupnog gospodarstva. No, političke su okolnosti odgodile osnivanje novčanih zavoda u Trojednoj kraljevini. Za razvoj privrede novčani su zavodi bili nužni, ali austrijska i mađarska vlada su radije davale hipotekarske zajmove veleposjednicima, nego li odobravale otvaranje domaćih novčanih zavoda. Nakon revizije Nagodbe 1873. godine dolazi do osjetnog

---

[1397] Članak 32 u: *Saborski spisi* str. 103.
[1398] Diskusija na 54. saborskoj sjednici od 03. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 676-678.
[1399] *Isto*, str. 678.
[1400] *Isto*, str. 678-680.
[1401] Na 55. saborskoj sjednici od 11. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 691.
[1402] Zakon u cijelosti u: *Zakonski članci sabora kraljevinah,* str. 35-47.
[1403] Jasna TURKALJ, »Gospodarska problematika u listu *Hervatska* 1871. godine«, str. 132-134.
[1404] Više o vjeresijskim zakladama u: Agneza SZABO, »Osnivanje i razvoj novčanih zavoda u civilnoj i vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1846-1880.«, *Historijski zbornik*, god 38, br. 1, Zagreb, 1985., str. 40, 48-63.

povećanja broja novčanih zadruga, ali financijska kriza iz svibnja iste godine donosi nove probleme.[1405]

Namjesničko je vijeće pokušalo tijekom zasjedanja sabora 1868.-1871. godine otvoriti vjeresijsku zakladu. U tom smislu je izradilo memorandum o osnutku središnje zemaljske vjeresijske zaklade, uz razrađen način financiranja, uvjete rada, povlastice, upravu. [1406] U memorandumu Namjesničkog vijeća je stajalo kako u Trojednoj kraljevini nije postojala *hipotekarna vjeresija*, a novac u gotovini je bilo moguće dobiti samo uz visoke kamate. Osvrnuli su se na postojanje vjeresijskih zavoda, ali uz previsoku kamatu. Također način isplate glavnice, postojećih vjeresijskih zavoda, dužnicima nije bio najadekvatniji, umjesto u gotovini, plaćali su u *založnicah* koje su unovčavanjem na burzi gubile vrijednost. Na kraju su iznijeli prednosti djelovanja ovakvog društva.[1407]

Kanonik L. Petrović je podržao prijedlog Namjesničkog vijeća. [1408] R. Zlatarović je, pak, predložio da se oformi odbor *ad hoc* koji će u roku od par dana izraditi prijedloge, tako da se ovo važno pitanje riješi na trenutnom zasjedanju Sabora, a Petrović ga je podržao. Odlučeno je da se odabere odbor od pet osoba koji će raditi na sastavljanju prijedloga što je i učinjeno na kraju sjednice. Nitko od svećenika nije izabran u odbor.[1409]

U *Novom Pozoru* su podržali ovu nakanu, ali su ipak upozorili na njezine manjkavosti.[1410] Naime, novac se trebao priskrbiti od kamata drugih zaklada. Ali postojale su zaklade koje ne samo da nisu mogle prepustiti svoje kamate u druge svrhe, nego su štoviše trebale pomoć. U prvom su redu naveli trgovinsku zakladu, kazališnu, zakladu za narodne učione, zemaljsku kulturu. U *Narodnim novinama* su također ovom pitanju ustupili medijski prostor. Izvijestili su o tijeku rasprave u sabornici i kasnije o radu saborskog odbora o vjeresijskoj zakladi.[1411]

Ipak, do osnivanja vjeresijske zaklade nije došlo jer je na svojoj sjednici, od 24. rujna 1868. godine, odbor odlučio kako nema smisla osnovati središnju vjeresijsku zakladu.[1412] Razlog je bio postojanje vjeresijskog zavoda, odnosno u zemlji se već konstituiralo društvo za utemeljenje vjeresijskog zavoda. Odborov prijedlog o obustavi njegovog rada je prihvaćen, a

---

[1405] *Isto*, str. 62-63.
[1406] Više u: *Saborski spisi*, str. 17-18.
[1407] Čitano na 7. saborskoj sjednici od 29. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 64-65.
[1408] *Isto*, str. 66.
[1409] *Isto*, str. 70.
[1410] *Novi Pozor*, god. 2, br. 114, Beč, 01. veljače 1868.
[1411] *Narodne novine*, god. 34, br. 30, Zagreb, 06. veljače 1868.
[1412] Više u: *Saborski spisi*, str. 49.

odlučeno je da se novac, koji je trebao pristizati, preda namjesničkom vijeću koje će ga oplemeniti kamatama.[1413]

6. 6. Katolički svećenici u raspravama o vjerskim pitanjima

Od pitanja s vjerskim predznakom, tijekom ove saborske periode, raspravljalo se o nizu molbi i žalbi. Najčešće su bile financijske naravi, a podnosile su ih vjerske institucije i njihovi pripadnici. Osim ove vrste tema, jedno od najznačajnijih pitanja o kojem se raspravljalo na ovom saborskom zasjedanju, bilo je naseljavanje cistercita u Trojednu kraljevinu. Ostale su teme više lokalnog značenja – žalba na manastir Opovo, molba moduškog kaptola za isplatu crkvene desetine, financijska pomoć uršulinkama u Varaždinu.

6. 6. 1. Žalba stanovnika Iriga na manastir Opovo

Kako su razne žalbe razmatrane na Saboru, svećenici su kao zastupnici sudjelovali u njihovu raspravljanju. Primjer je žalba stanovnika Iriga na manastir Opovo, koja nije bila poduprta od nijednog zastupnika, stoga je vraćena.[1414] Radilo se o žalbi oko manastirskih vinograda koji su bili urbarski otkupivi, a Irižani nisu željeli plaćati otkup. Đ. Kontić je objasnio kako se druge općine manastira nisu bunile na plaćanje desetine za vinograde, a svi su vinogradi bili iste kategorije. Zastupnik L. Petrović se složio s većinom da nema potrebe čitati molbenicu jer se radilo o pogrešci, prvo su se Irižani trebali žaliti na svoj dotični sud, a tek potom Saboru.[1415]

6. 6. 2. Pravo na desetinu moduškog kaptola

Modruški je kaptol svojom molbom, da se sankcionira saborski zaključak iz 1866. godine o isplati godišnjih pristojba koje su im dodijeljene još 1844. godine, izazvao polemike unutar sabornice. [1416] Naime, kaptol je imao pravo na pola crkvene desetine, a to mu je pravo dodijelio krajem 15. stoljeća modruški biskup Kristofor (1480.-1499.).[1417]

[1413] Na 20. sjednici od 26. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 220 i *Narodne novine*, god. 34, br. 222, Zagreb, 28. rujna 1868.
[1414] Na 14. saborskoj sjednici od 19. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 121.
[1415] *Isto*.
[1416] Zapisnik pticionalnog odbora u: *Saborski spisi*, str. 85.
[1417] O Kristoforu iz Dubrovnika, franjevcu i moduškom biskupu u: Marijan ŽUGAJ, »Franjevci konventualci biskupi u Senjskoj i Krbavskoj ili Moduškoj biskupiji«, *Croatica christiana periodica*, god. 20, br. 38, Zagreb,

Nakon čitanja molbe modruškog kaptola, u sabornici su predložena tri rješenja. Prvi je prijedlog bio da se predmet uputi vladi i banu, koji bi prema proračunu odlučili kako ovaj problem riješiti (A. Stojanović). Drugi je bio prijedlog biskupa V. Soića da se vladi predloži saborski članak iz 1866. godine potvrditi jer je to pitanje u saboru već riješeno. Posljednji je bio prijedlog (A. Vakanović) da se uputi peticijskom odboru, što je saborska većina prihvatila (javno ga podržali J. Živković, J. Tomašić, Đ. Kontić).[1418]

Nakon što je peticijski odbor razmotrio ovo pitanje i donio svoj sud, saborska se rasprava vodila oko toga treba li samo sankcionirati zaključak i isplatiti novac ili pak ponovno uzeti u saborsko razmatranje potonje pitanje.[1419] Peticijski odbor je predložio da se molba kaptola prihvati i da se kralja zamoli priznanje zakonskog članka iz 1866. godine. Kako se radilo o velikoj svoti novca, P. Horvat je tražio da se predmet tiska i ponovno uzme u raspravu, a Lj. Reizner se složio i napomenuo kako zna da su se na Ugarskom saboru 1847. godine prelati i kaptoli zahvalili na desetini i poklonili ju domovini. Senjski biskup V. Soić se nije protivio raspravi, ali je osporio tvrdnju Reiznera. Obrazložio je kako 1847. godine moduški kaptol nije ni bio inartikuliran, pa se nije niti mogao odreći svojih prava.[1420] Osim toga smatrao je kako bi Sabor trebao ostati konsekventan jer je ovo pitanje riješeno na Saboru 1866. godine.[1421] Odgovorili su mu zastupnici S. Hrvoić i J. Živković kako ponovno raspravljanje ne znači da Sabor nije dosljedan, ionako zaključci prijašnjeg Sabora većinom nisu dobili ni kraljev odgovor, a kamoli sankciju. Saborska je većina bila za tiskanje ovog predmeta, te da se potom razdijeli u odsjeke i ponovno uzme u raspravu.[1422] Nekoliko dana kasnije je na sjednici osrednjeg saborskog odbora odlučeno da se banu, kao glavi Zemaljske vlade, ustupi spis kako bi predložio rješenje.[1423] Prijedlog odbora je u sabornici prihvaćen.

Ban je odgovorio na molbu modruškog kaptola. Objasnio je kako se pravo na odštetu iz državnih sredstava stječe samo u slučaju kada je crkvena desetina kraljevom odlukom ili

---

1996., str. 69-71; Mile BOGOVIĆ, »Pomicanje sjedišta krbavske biskupije od Mateja Marute do Šimuna Kožičića Benje«, *Krbavska biskupija u srednjem vijeku - zbornik*, Analecta croatica christiana, 25, Rijeka - Zagreb, 1988., str. 71-74.

[1418] Na 31. saborskoj sjednici od 11. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 314-316.

[1419] Diskusija na 39. saborskoj sjednici od 13. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 517-518.

[1420] Ovdje vjerojatno biskup Soić misli na situaciju u moduškom kaptolu nakon odluke pape Grgura XVI. (1831.-1846.) iz 1833. godine. Naime papa je odlučio da je Moduška biskupija odjeljena od Senjske i da nakon smrti biskupa svaka bira svog generalnog vikara. Do ovakve odluke je došlo zbog niza prepirki između katedralnih kaptola jedne i druge strane (Senjska i Moduška biskupija su ujedinjene od 1640. godine). Godine 1855. obje biskupije su se našle pod zagrebačkom metropolijom, a prema kanonskoj vizitaciji biskupa Juraja Posilovića iz 1885. godine moduški kaptol još nije imao svojih statuta. Više u: Mile BOGOVIĆ, »Sadržaj izvješća senjsko-moduških biskupa u Rim od 1602. do 1919. godine«, *Senjski zbornik*, vol. 23, Senj, 1996., str. 161-196, ovdje str. 188-189.

[1421] *Isto*, str. 517.

[1422] *Isto*, str. 518.

[1423] Na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 564.

uslijed pravno valjanih događaja, prešla u ruke privatnih osoba. Stoga korporacije, kao što je kaptol, nisu imale pravo potraživanja odštete.[1424]

6. 6. 3. Naseljavanje cistercita u Trojednu kraljevinu

Provođenje sekularizacije početkom 19. stoljeća je zadalo težak udarac redovnicima u cijeloj Europi.[1425] Bez obzira je li se radilo o apsolutistički ili parlamentarno uređenoj državi, položaj redovnika je ovisio o civilnoj vlasti. U Trojednoj kraljevini je također parlament, odnosno sabor odlučivao o redovnicima. Prije no što bi neki crkveni red počeo djelovati na području Trojedne kraljevine, bilo je potrebno dopuštenje Sabora.

U tom je smislu pristigla molba cistercita za njihovo naseljavanje na području banske Hrvatske.[1426] Cisterciti[1427] se kao rimokatolički crkveni red počinju naseljavati i širiti svoje zajednice po Ugarskoj tijekom 1867. godine.[1428] Godinu dana kasnije, poslali su molbu za naseljavanje u Trojednu kraljevinu. Molba cistercita da se nasele na području Trojedne kraljevine izazvala je žustru saborsku raspravu. Peticijski je odbor njihovu molbu odbio. Činjenica kako je središte reda bilo u Pruskoj, dovodila ih je u vezu s »Tirolacima«, isusovcima i pogodovala nagađanjima o cistercitskom preuzimanju uloge isusovaca.[1429] Svećenici saborski zastupnici su stali u obranu cistercita i njihova naseljavanja u Trojednu kraljevinu.

O molbi glavara cistercita Franza Pfannera,[1430] da se nasele na područje Trojedne kraljevine, prvo se očitovao peticijski odbor, a potom se povela saborska rasprava.[1431] Molbu je podržao svećenik S. Vuković jer inače ne bi mogla biti predmetom saborske rasprave.[1432] U molbi su cisterciti naznačili kako su stari vjerski red koji već dugo obitava na prostorima Austrije, ali i Belgije, Francuske, Engleske i Amerike.[1433] Nakon kratkog razjašnjenja svoje

---

[1424] Cijeli dopis bana Saboru u: *Saborski spisi*, str. 157-159.
[1425] *Velika povijest crkve*, sv. 6/I, str. 238.
[1426] Radi se o trapistima (reformirani cisterciti) koji su završili u Banja Luci gdje je i danas njihov samostan Marija Zvijezda. Više o banjalučkim trapistima u: Ivanko VLAŠIĆAK, *Povjest Trapinskog manastira »Marije Zvijezde«*, Virje, 1924.; Margarita MATIJEVIĆ, »Trapisti u Banjoj Luci«, *Hrvatska revija*, god. 10, br. 1, Zagreb, 2010., str. 72-79.
[1427] Više o cistercitima u: *Cistercian abbeys. History and architecture*, text by Jean-François LEROUX-DHUYS, Paris, 1998.
[1428] *Zagrebački katolički list*, god 18, br. 38, Zagreb, 19. rujna 1867., str. 304. *Katolički list* je i sljedeće godine blagonaklono pisao o cistercitima. Više u: *Isto*, god 19, br. 42, Zagreb, 15. listopada 1868., str. 333.
[1429] M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu,* str. 514.
[1430] Više o Franzu Pfanneru u: Adalbert Ludwig Balling, *Der Trommler Gottes, Franz Pfanner Ordensgründer und Rebell,* Frieburg, 1984.; M. MATIJEVIĆ, »Trapisti u Banjoj Luci«, str. 76.
[1431] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina,* sv. II, str. 95-96.
[1432] Na 37. saborskoj sjednicci od 06. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 490.
[1433] Molba cistercita u: *Saborski spisi*, str. 77-78.

unutarnje organizacije, istaknuli su kako nisu prosjački red, već red koji se uzdržava manualnim radom i plaća državne poreze i danke. Nisu se miješali u politička pitanja, kao ni u svjetovna pitanja jer nitko od njih nije bio u doticaju s vanjskim svijetom, osim njihova poglavara. Stoga im nije bio cilj graditi škole i raditi na obrazovanju puka, već baviti se fizičkim poslom i molitvom. S druge strane, doprinosili su prostoru na kojem su obitavali dobrim primjerom gospodarskog i poljoprivrednog napretka za cijeli puk. Osim navedenog, prikazali su u molbi svoj doprinos sredini u kojoj žive i načinom života, kojim su pružali dobar primjer u socijalnom pogledu – kod njih su svi članovi zajednice bili ravnopravni bez obzira na podrijetlo ili bogatstvo. Napomenuli su kako će, ako im se dopusti naseliti u Hrvatskoj, biti zasebna hrvatsko-slavonska redovnička pokrajina neovisna o tuđem utjecaju. Ipak, peticijski odbor je odbio njihovu molbu jer nisu radili na unapređenju svoje sredine, nisu se bavili poučavanjem ili njegom bolesnika, kao i zbog njihove stroge zatvorenosti.[1434]

Nakon što je molba čitana na saborskoj sjednici, S. Vuković je molio Sabor da požuri rješavanje ovog pitanja jer je već više od dvije godine vlada odugovlačila s odgovorom cistercitima, pod izlikom da je Trojedna kraljevina u prijelaznom periodu.[1435] Shvaćao je da će predmet na peticijski odbor ali je molio njegovo požurenje. Pogotovo s toga što je glavar reda doputovao samo zbog rješavanja ove molbe. Ipak, saborska je većina izglasala da predmet nije hitan i da nema potrebe rješavati ga po žurnom postupku. No, došao je na dnevni red samo osam dana kasnije.[1436]

A. Jandrić je započeo saborsku diskusiju protivljenjem prijedlogu peticijskog odbora. Smatrao je kako je argument da način života cistercita ne odgovara duhu vremena, sasvim neosnovan jer je sloboda rada bila temeljno načelo tadašnje Europe, upravo su stoga cisterciti bili naseljeni po cijeloj Europi, ali i Americi.[1437] Prepričao je zgodu koju je čuo: u južnoj Francuskoj, oko Biarica, napravili su cisterciti gotovo čudo od pjeskovita, neplodna tla i to na poziv samoga cara Napoleona. Naveo je kako o njihovoj važnosti svjedoči i činjenica da su svojim gospodarskim produktima i manufakturama konkurirali na svjetskim gospodarskim izložbama u Francuskoj i Belgiji. Prema Jandrićevim riječima, nije se moglo reći da ne unapređuju svoju sredinu. Ovime je pobio tvrdnje iz neke enciklopedije iz 1744. godine, koja je kružila sabornicom i u kojoj je pisalo kako cisterciti žive samo za smrt. Naveo je još jedno načelo naprednog svijeta – sloboda kretanja. Nije mu bilo jasno zašto se ne bi cisterciti mogli

[1434] Zapisnik peticijskog odbora od 06. travnja 1869. godine u: *Saborski spisi*, str. 86.
[1435] Na 37. saborskoj sjednici od 06. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 490.
[1436] *Isto*. Vukovića je podržao javno samo A. Kušević.
[1437] Cijela rasprava na 40. saborskoj sjednici od 14. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 524-528.

slobodno kretati i naseliti lošu zemlju Trojedne kraljevine, kao što se svaki drugi stranac, ako ima novac, može naseliti. Istaknuo je kako cisterciti ne mogu politički utjecati na narod oko sebe i poticati pobune jer im je regula strogo branila govoriti. Štoviše, smatrao je da će cisterciti narodu dati dobar primjer i potaknuti ga na marljivost. Jandrić nije mogao shvatiti zašto je odbor odbio njihovu molbu. Našao je mogući razlog u osveti precima koji su braneći svoja municipijalna prava, zabranili dolazak protestantima. Upozorio je također na struju komunizma, koja se već i u Trojednoj kraljevini udomaćila, a koju cisterciti zasigurno ne bi širili. Napomenuo je kako je upravo ta struja pri segregaciji šuma i pašnjaka bunila puk protiv gospode. Govor je završio latinskom uzrečicom *verba docent, exempla trahunt* kojom je ponovio kako će marljivost cistercita dobro utjecati na puk i podržao je njihovo naseljavanje.[1438]

J. Živković je dao zapažanje s pravne strane kako ovo nije spadalo u Sabor jer ako je zakon glasio da se svatko može slobodno useliti, onda nije bilo u nadležnosti Sabora donositi odluke o useljavanju. Ako pak zakon o tome nije postojao, Živković je upozorio da ga treba donijeti. Također je naveo da Sabor nije nikomu dužan, osim kralju, obrazložiti svoje odluke. Stoga su rasprave u kojima se navode razlozi zašto dopustiti ili ne dopustiti naseljavanje cistercitima, za njega bile suvišne.[1439]

Molbi cistercita se oštro protivio A. Kušević i nastojao ih je ocrniti nizom smiješnih upadica. Ironično je usporedio njihovu humanitarnost s humanitarnošću dva poduzeća u Trojednoj kraljevini (željeznice i lonjsko polje), koja su se također brinula da radnici ne »pokvare želudac«. Smatrao je kako su cisterciti nekršćanski red koji zatajuje ljubav prema domovini i intelektualni rad. Razgovor s priorom toga reda iz Pruske, naveo ga je da ih nazove umnim bolesnicima jer ne slušaju zdrav razum. Protivnici dolaska cistercita (A. Kušević, M. Kulmer) su umanjivali njihovu važnost i htjeli ih prikazati kao ljude koji prvenstveno koriste sebi i svu zaradu šalju u inozemstvo svojim kućama, ali i kao umno poremećene ljude jer nije bilo normalno samo raditi i šutjeti ili jesti minimalne količine potrebne za preživljavanje. Posebno su im zamjerali što su si sami nakon posla kopali grobove.[1440]

U obranu cistercita je stao M. Broz uvjeren kako peticijski odbor nije shvatio svrhu, značaj i ustrojstvo cistercita, ili je podatke uzeo iz neprijateljskih izvora. Tumačio je kako je to crkveni red s tradicijom, dakle nije nov u Ugarskoj. Pri odluci da li im dopustiti

[1438] *Isto*, str. 525.
[1439] *Isto*.
[1440] *Isto*, str. 526.

naseljavanje, savjetuje da bi se trebali u Saboru rukovoditi pitanjem jesu li cisterciti korisni domovini, a kako jedu i što, potom da li govore ili šute i kako žive, ne bi trebalo biti predmet rasprave i nije od važnosti za njihovo naseljavanje. Istaknuo je kako nisu pogibeljni za narodnost jer se ulaskom u red gubi narodnost i ne pričaju, a jezik je glavno obilježje narodnosti. Nisu pogibeljni ni za slobodu niti za ustavnost jer se nisu miješali u javni život i politiku. S druge strane pozdravio je njihovu društvenu korisnost jer su živjeli po načelu *ora et labora* i glavna im je zadaća bila unaprijediti gospodarstvo i poljoprivredu. Udaljene i puste krajeve su pretvarali u prekrasne i plodne perivoje. Smatrao je da će primjer cistercita ponukati narod Trojedne kraljevine, koji je još uvijek zaostao u poljoprivredi i gospodarstvu, da prihvati novitete. Osim toga, naveo je da nisu prosjački red, pa nisu nikome na teret. Samo su doprinosili svojim primjerom marljivosti i umjerenosti. Korist države je vidio i u tome što će povećati i umnožiti oporezljivost.[1441]

Biskup V. Soić je podržao cistercite pobivši navedene argumente kako su protunaravni red jer za to nije našao dokaz.[1442] Potom se obratio grofu M. Kulmeru koji je razgovarao s priorom reda, što je dokaz neutemeljenosti tvrdnje da ne govore, a opet je istaknuo kako je bolje ne govoriti, ali raditi dobro. Predložio je model po kojem bi im Sabor mogao dopustiti naseljavanje – kao privatne osobe, što je dopušteno na primjer svakom Francuzu. Zdravim razumom je zaključio da ih treba procjenjivati po radu, njihovo je poljodjelstvo bilo najuspješnije u Francuskoj i Belgiji, a ne po tome što i koliko jedu. Otvorio je jedno sasvim drugo pitanje, za koje je smatrao da se krije iza svega, a to je hoće li Sabor uopće dopustiti naseljavanje crkvenim redovima ili ih ukinuti. Ipak, saborska je većina prihvatila prijedlog peticijskog odbora i odbila dopustiti naseljavanje cistercita.[1443]

Svećenici A. Jandrić, M. Broz i V. Soić su se po pitanju cistercita ujedinili u mišljenju da je to koristan red kojem se treba dopustiti naseljavanje, nasuprot drugim zastupnicima i peticijskom odboru.[1444] Osim zastupnika koji su se striktno protivili dolasku cistercita (A. Kušević, M. Kulmer i L. Thaller), bilo je i onih koji su smatrali da predmet treba proslijediti banu koji će putem vlade sve ispitati (P. Horvat i I. Brlić). Biskup Soić je smatrao kako nema potrebe ovaj predmet slati banu jer je molba već bila kod političkih vlasti koje su ju ustupile bivšoj dvorskoj kancelariji, a ona dalje Saboru.[1445] To je Sabor činilo kompetentnim donijeti

[1441] *Isto*, str. 526.
[1442] *Isto*, str. 527.
[1443] *Isto*, str. 528.
[1444] *Isto*, str. 528.
[1445] *Isto*, str. 527.

odluku. Na samom kraju rasprave saborska je većina ipak prihvatila prijedlog peticijskog odbora da se molba cistercita ne uvaži.[1446]

6. 6. 4. Financiranje vjerozakonskih i školskih zavoda

Važno pitanje koje se ticalo vjerskih poslova, a koje je izazvalo polemike u Saboru, bilo je vezano uz financiranje vjerozakonskih i školskih zavoda. [1447] Iako se ova problematika ticala izravno vjerskih zajednica, samo je S. Vuković od svećenika sudjelovao u raspravi. Problem se javio jer vlada nije u budžet za 1869. godinu uvrstila sve dohotke i rashode vjerozakonskih zavoda. Stoga je M. Hrvat upozorio da nedostaje dohodak nepodijeljenih vjerozakonskih i školskih zaklada, koje je Ugarska trebala za 1869. godinu platiti Trojednoj kraljevini, kao što je do tada činila.[1448] Upozorio je na svoju bojazan da taj novac neće biti isplaćen, a tu je informaciju čuo iz pouzdanih izvora. Navodno je u tom smislu Ugarsko ministarstvo bogoštovlja pisalo vladi Trojedne kraljevine. Predstavnik vlade u Saboru (D. Pogledić) opravdao se time da nije mogao pribaviti sve potrebne dokumente koji su se nalazili u arhivima Beča i Pešte, pa se ovo pitanje nije moglo do kraja riješiti, ali da će se riješiti unutar proračuna za sljedeću, 1870. godinu. S. Vuković je kao član odbora smatrao kako je najbolje rješenje ovoga problema prihvatiti zaključak odbora koji je izostao u zapisniku, a koji je on sam predložio. Prijedlog kaže da se uz svaku stavku proračuna za 1870. godinu izvijesti od kuda će se financirati, te da se vlade Ugarske i Trojedne kraljevine dogovore oko vjerozakonskih i nastavnih zaklada. Prihvaćena je formulacija odbora o proračunu, a vlada se obvezala odgovoriti M. Hrvatu sljedeći dan.[1449]

Odgovor je vlade bio negiranje točnosti informacija M. Hrvata, uz opravdanje kako Ugarska vlada prije 1868. godine nije isplaćivala vjerozakonskim zakladama nikakav iznos, nego je manjak državnog erara nadoknađivala austrijska vlada u obliku predujma.[1450] Hoće li nadalje biti predujam isplaćen, ovisilo je o dogovoru vlada Austrije i Ugarske. No, Austrijska je vlada odlučila kako je ovo, nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, bilo pitanje Ugarske i kako više neće davati predujam. Iznos je trebalo nadoknaditi iz dohodaka

---

[1446] *Isto,* str. 528.
[1447] Rasprava o vjerozakonskim zavodima na nastavljenoj 57. saborskoj sjednici od 14. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 726-727.
[1448] *Isto,* str. 726 i 727.
[1449] *Isto,* str. 727.
[1450] Odgovor vlade na interpelaciju M. Hrvata i rasprava na 58. saborskoj sjednici od 15. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 746.

zajedničkih hrvatsko-ugarskih zaklada. Kako je rasprava o podijeli zajedničkih zaklada tada još bila u tijeku, isplata nije bila moguća.

S. Vuković se uključio u raspravu s prijedlogom da se ova rasprava odgodi dok vlade međusobno ne razriješe nastavne i vjerozakonske zaklade, jer bi se tek tada moglo raspravljati o Hrvatovom prijedlogu.[1451] Hrvat nije naišao na podršku svojih kolega. Iako je objasnio kako se samo htio osigurati da Trojedna kraljevina neće izgubiti kamate koje joj duguje Ugarska, što se već više puta dogodilo. No, vlada ga je uvjerila da se kamate neće izgubiti, pa se zadovoljio odgovorom.[1452]

U *Katoličkom listu* su se člankom osvrnuli na ovo pitanje. Autor članka je, nakon kratkog izvještaja tijeka saborske rasprave, upozorio na bojazan kako se veliki financijski iznosi iz zaklada Trojedne kraljevine slijevaju u tuđe blagajne.[1453] Upozorio je također na glasine kako država troši popriličnu svotu novca na Katoličku crkvu, dok se drugim vjerskim zajednicama takova pomoć uskraćuje. Autor je istaknuo da je ista država polako preuzela upravu mnogih javnih katoličkih crkvenih fundacija. U članku je nadalje naveo vijest kako će se u novom proračunu za 1870. godinu izostaviti potpora zagrebačkom i đakovačkom sjemeništu. Potonja potpora se isplaćivala od glavnice iz fundacije koju su otkupninom kmetije utemeljili ugarski i hrvatski biskupi, a sada, prema navodima u *Katoličkom listu*, taj novac je većinom išao za ugarska sjemeništa.[1454]

6. 6. 5. Financijska pomoć uršulinkama

Posljednje pitanje vezano uz vjerske zajednice, koje je u sabornici raspravljano, ticalo se uršulinki, a raspravljano je u sklopu rasprave o proračunu. H. Anker se založio da se uršulinkama u Varaždinu dodijeli financijska pomoć. Obrazložio je svoja nastojanja činjenicom kako je u ugarski budžet uvršten doprinos samostanu, pa bi bila sramota da Sabor Trojedne kraljevine ne učini isto.[1455] Peticijski odbor je predložio da se ubuduće uršulinkama uskrati financijska pomoć. U Saboru je to odbijeno zahvaljujući P. Horvatu, koji je prikazao njihovu važnost za odgoj ženske mladeži, i H. Ankeru koji ga je podržao.[1456]

[1451] *Isto*, str. 747.
[1452] *Isto*, str. 548.
[1453] *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 42, Zagreb, 21. listopada 1869. godine., str. 334.
[1454] *Isto*.
[1455] Rasprava na 73. saborskoj sjednici od 08. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 943.
[1456] *Isto*, str. 944.

U *Zatočniku* su pojasnili situaciju oko pomoći uršulinkama. Pisalo je kako je tijekom rasprave o proračunu vlada zahtijevala za uršulinke u Varaždinu 1260 for., a saborski odbor je predložio da se isplati samo prva polovica u 1870. godini.[1457] Dio potpore je ionako trebala isplatiti općina u kojoj ženski samostan vrši učiteljsku službu. Ipak, intervencijom vladinog predstavnika Pogledića, koji je objasnio važnost zavoda, uršulinke su dobile cijeli iznos.[1458]

6. 7. Katolički svećenici u raspravama o socijalnim pitanjima

Socijalna pitanja su, moglo bi se reći, ostala u sjeni političkih i drugih rasprava. Svećenici saborski zastupnici su sudjelovali u diskusiji socijalnog karaktera o izgradnji bolnice za umobolne bolesnike. Problematika ukidanja zadruga koja je ovdje obrađena pod gospodarskim pitanjima, isto kao i stvaranje zakona o osnovnim školama koji je obrađen pod tematikom znanosti i obrazovanja, također se mogu uzeti u obzir kao teme socijalnog karaktera.

6. 7. 1. Izgradnja bolnice za umobolne

Izgradnji bolnice za umobolne se vrlo ozbiljno pristupilo tijekom ove saborske periode. Rješavanje tog pitanja je preuzelo, uz Sabor (u rujnu 1868. godine predložio ustrojenje umobolnice), i Namjesničko vijeće.[1459] Svećenik H. Anker se kao član odbora za izgradnju bolnice za umobolne, zalagao da se potonja izgradi. Objašnjavao je potrebu za bolnicom riječima kako su mentalni bolesnici potencijalno opasni za okolinu i kako je država dužna zbrinuti ih.[1460] Objasnio je na koji bi se način financirala izgradnja – posudbom iz županijske bolničke zaklade, državnim budžetom, lutrijom i novčanom pomoći iz Vojne krajine. Upozorio je da se treba požuriti sa izgradnjom kako bi se iskoristio novac koji je nudila Vojna krajina, odnosno pukovnik Trnski. Pukovnik je obećao pola potrebnog iznosa za izgradnju, u nadi da će i Ministarstvo rata u Beču sudjelovati većim iznosom. Nadalje je iznio statističke podatke o broju mentalno oboljelih (Hrvatska i Slavonija 157 i Vojna krajina 150), kojima je

[1457] *Zatočnik*, god. 2, br. 155, Sisak, 11. srpnja 1870.
[1458] *Narodne novine*, god. 36, br. 154, Zagreb, 09. srpnja 1870.
[1459] Dopis Namjesničkog vijeća o umobolnici uz osnovu o istoj na 31. saborskoj sjednici od 11. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 320-325.
[1460] O umobolnici se raspravljalo na 42. saborskoj sjednici od 17. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 548-550.

opravdao nužnost izgradnje jedne ovakve institucije. Saborska je većina odlučila da se predmet tiska i razdijeli po odsjecima na raspravljanje.[1461]

Godinu dana kasnije, tijekom saborske rasprave o zakladama, a između ostalih i bolničkoj, H. Anker je skrenuo pažnju Sabora na to da se namjeravalo izgraditi bolnicu za umobolne.[1462] Podsjetio je kako je imenovan i odbor. Financiranje je trebalo biti glavnicama zaklada, pa je Anker smatrao da se to treba uzeti u obzir pri raspravi o umobolnici.

Tijekom saborske rasprave o izgradnji umobolnice, predstavnik vlade R. Zlatarović je predložio da se uslijed promijenjenih okolnosti – plan o raspuštanju Vojne krajine koja je djelomično trebala financirati projekt bolnice – zbog kojih vlada nije mogla pribaviti potrebne podatke i u tekućoj godini krenuti s gradnjom, debata o ovom pitanju odgodi do sljedećeg zasjedanja sabora.[1463] Prijedlog je prihvaćen od većine. Nekoliko mjeseci kasnije je zastupnik Lj. Vukotinović opet pokrenuo ovo pitanje, ali je Zlatarovićev odgovor bio isti.[1464]

6. 8. Katolički svećenici u raspravama o znanosti i obrazovanju

Najznačajniji doprinos ovoga Sabora, kada gledamo obrazovanje i znanost, svakako je ishodovanje kraljeve sankcije za osnutak Sveučilišta, te kasnije djelovanje Sabora u smjeru provođenja sankcije u život. Osim Sveučilišta, na saborske sjednice su dolazile molbe škola za preustroj na viši status (rang), a o financijama vezanim uz obrazovanje (plaće učitelja) raspravljalo se u vidu saborskih debata o proračunu. Valja svakako napomenuti i pokušaj donošenja zakona o osnovnim školama, što je bila aktualna tema u većini europskih zemalja.

6. 8. 1. Uzvišenje škola na viši stupanj

Tijekom zasjedanja Sabora nekoliko su puta upućivane molbe o uzvišenju škola na viši stupanj.[1465] U tom smjeru je i molba zastupnika F. Thallera, koji je molio da se niža požeška gimnazija uzvisi na rang više.[1466] Razloge je opravdao s obzirom na velik broj polaznika, te

---

[1461] *Isto*, str. 550.
[1462] Prijedlog H. Ankera na 74. saborskoj sjednici od 09. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 957.
[1463] Na 81. saborskoj sjednici od 22. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1045.
[1464] Na 83. saborskoj sjednici od 15. studenog 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1057.
[1465] Gimnazije su bile podijeljene na niže (od prvog do četvrtog razreda) i više (od petog do osmog) prema *Osnovi temeljnih pravilah javnoga obučavanja za Hèrvatsku i Slavoniu* iz 1849. godine. Više u: Vlasta ŠVOGER, »O temeljima modernog školstva u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj«, *Povijesni prilozi*, br. 42, Zagreb, 2012., str. 309-328, ovdje, str. 321, 323-324.
[1466] Rasprava na 9. saborskoj sjednici od 01. veljače 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 77.

na dodatnu financijsku pomoć iz zaklade koju je ustanovio biskup A. Alagović i koju je financijski potpomogao nadbiskup Haulik. Svećenik L. Petrović je podržao molbu, uz ispravke oko novčanih iznosa koje je Thaller naveo.[1467] Ispravio je visinu iznosa darovanu od nadbiskupa Haulika, kojom je povišena zaklada požeškog sirotišta, uz napomenu kako je Haulik odgoj u sirotištu povjerio isusovcima. U prilog uzvišenju gimnazije išla je i činjenica da je tamo postojala viša gimnazija koju su otvorili isusovci, a koja je u doba apsolutizma ukinuta. Ipak, kralj je odbio uzvisiti gimnaziju iz financijskih razloga. Prijedlog su osim Petrovića podržali i P. Maljevac, J. Žuvić, te I. Brlić. Odlučeno je da se molba proslijedi peticijskom odboru.[1468]

U *Novom Pozoru* su nastup Petrovića komentirali s određenom dozom ironije i riječima kako se javio dva puta da govori, prvi put sa izvještajem o darežljivosti nadbiskupa Haulika i drugi put s prijedlogom da se uprava nad gimnazijom preda isusovcima.[1469]

6. 8. 2. Utemeljenje Sveučilišta u Zagrebu

Velik je doprinos ovoga Sabora, po pitanju znanosti, ishodovanje kraljeve sankcije zakona o preustrojenju Pravoslovne akademije u Zagrebu u Sveučilište s fakultetima teologije, filozofije, prava i medicine. O toj se temi raspravljalo i na prijašnjim saborskim zasjedanjima, a na ovom su Saboru zastupnici odlučili poslati kralju predstavku s molbom za osnutak Sveučilišta.[1470] Profesorski se zbor Pravoslovne akademije u ožujku 1869. godine obratio Saboru. Molili su, u što kraćem vremenskom roku, donošenje zaključka o osnutku Sveučilišta kako bi ga kralj sankcionirao iste godine, tijekom planiranog posjeta Zagrebu. Također su naveli nužne organizacijske promjene, kao pripremne radnje, koje bi omogućile početak rada Sveučilišta.[1471] U Saboru se o tome raspravljalo na poticaj S. Vukovića. Njemu je zbor profesora Pravoslovne akademije predao molbu o osnutku Sveučilišta, sročenu u četiri glavne točke donesene na sjednici održanoj u ožujku 1869. godine.[1472] Vuković je, ne samo podržao ovu molbu, nego je i predložio da se odmah osnuje odbor za njezino rješavanje. U

[1467] *Isto*.
[1468] *Isto*, str. 78; *Narodne novine*, god. 34, br. 27, Zagreb, 03. veljače 1868.
[1469] *Novi Pozor*, god. 2, br. 116, Beč, 04. veljače 1868.
[1470] Također predstavku profesorskog zbora Pravoslovne akademije o ustrojenju Sveučilišta pogledati u: *Saborski spisi*, str. 59-60 i Predstavka Sabora kralju o zakonskom članku ustrojenja Sveučilišta kako bi ju kralj sankcionirao u: *Isto*, str. 62.
[1471] Molili su uz neke promjene unutarnjeg ustrojstva i da se nadbiskupski licej uzdigne na rang bogoslovnog fakulteta. Više u: *Saborski spisi*, str. 60.
[1472] Prijedlog S. Vukovića i molba profesorskog zbora Pravoslavne akademije čitana na 28. saborskoj sjednici od 03. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 282-284.

Saboru je njegov prijedlog prihvaćen. Na istoj su sjednici izabrani članovi odbora među kojima su bila dva svećenika, Jandrić i Vuković.[1473]

Saborski odbor za utemeljenje Sveučilišta je ispunio svoj zadatak i izradio prijedlog zakona.[1474] Prikazali su i postojanje potrebnih financijskih sredstva za utemeljenje Sveučilišta. Početkom ožujka 1869. godine Sabor je prihvatio osnovu o osnutku Sveučilišta i predstavku kralju. Samo je biskup Soić imao primjedbu – da se poštuje poredak fakulteta uobičajen u svijetu, odnosno da se na prvo mjesto stavi bogoslovni fakultet, a tek potom pravni, medicinski i filozofski.[1475] Prijedlog je prihvaćen većinom glasova i određeno je da isti odbor koji je osnovu sastavio, moli kralja sankciju.[1476]

Kralj je zakon odobrio u travnju iste godine, te je par dana kasnije zakon proglašen u Saboru.[1477] U zakonu je, na tragu zahtjeva profesorskog zbora Pravoslovne akademije, traženo i odobreno da četverogodišnji pravoslovni tečaj bude uređen kao fakultet prava i državoslovnih nauka.[1478] Potom da iz filozofskog fakulteta budu ustrojene učiteljske *stolice* (katedre) filozofije, povijesti i filologije, zatim da se nadbiskupski licej preustroji u fakultet teologije i na kraju da se iz fakulteta medicine ustroje učiteljske stolice za primaljstvo i živinarstvo (veterina).[1479]

Sabor je na svojim sjednicama 10. travnja i 14. listopada 1869. godine, odlučio tražiti od vlade izradu zakonske osnove o Sveučilištu kojom bi se kraljeva odluka o osnutku sveučilišta provela. Kako do srpnja 1870. godine vlada nije ništa poduzela, odbor za proračun ju je ponovno tražio da poduzme korake kako bi se Sveučilište u Zagrebu osnovalo.[1480] Također su tražili da, ako naiđe na određene prepreke, obavijesti Sabor da iste ukloni. Predstavnik vlade u Saboru, D. Pogledić, stao je u obranu vlade. Rekao je kako se nije radilo samo o zakonskoj osnovi, nego i o nizu radnji koje je trebalo učiniti i podataka koje je trebalo obraditi. Zastupnik H. Anker se složio s prijedlogom P. Horvata – vlada treba izraditi zakonsku osnovu i to još tekuće godine, kako bi Sveučilište zaživjelo. Smatrao je jednim zakonsku osnovu, a nečim sasvim drugim organizaciju. Napomenuo je kako je prošlo previše vremena i kako vlada mora napraviti prijedlog, te nastaviti posao koji je započeo Sabor. U

[1473] *Isto*, str. 288.
[1474] Više u zapisniku saborskog odbora o utemeljenju Sveučilišta u: *Saborski spisi*, str. 75-76.
[1475] Izvještaj o radu odbora i zakonska osnova čitani na 31. saborskoj sjednici od 11. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 318-320. Prijedlog Soića na str. 320.
[1476] *Isto*.
[1477] Cijeli zakon o Sveučilištu I.:1869. u: *Zakonski članci sabora kraljevinah*, str. 17-18.
[1478] Kraljeva sankcija i zakonska osnova čitani na 38. saborskoj sjednici od 10. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 498.
[1479] *Isto*, str. 499.
[1480] Rasprava na 73. saborskoj sjednici od 08. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 941-942.

Saboru je odlučeno pozvati vladu da izradi zakonsku osnovu o Sveučilištu, ali i preda izvještaj što je dosad po tom pitanju učinila.[1481] Ban je odgovorio kako se čini sve da Sveučilište zaživi još 1871./72. školske godine.[1482]

Autor je članka, tiskanog u dva broja *Zatočnika*, istaknuo kako nije dovoljna zakonska osnova o osnutku Sveučilišta, potrebno je mrtvo slovo na papiru provesti u život.[1483] U prvom je članku naveo važnost stručnog i osposobljenog osoblja, smatrao je to prvim, iznimno važnim korakom. U drugom je članku istaknuo važnost popratnih zavoda koji idu uz Sveučilište – knjižnica i muzej.[1484] Upozorio je prvo kako je muzejska knjižnica na sramotu naroda neiskorištena, a potom na potrebu organiziranja raznih kabineta na Sveučilištu.

U *Narodnim novinama* su odgovorili na članak iz *Zatočnika* i opravdali postupke vlade.[1485] Autor članka je smatrao kako vlada ne može u kratkom vremenskom roku nadoknaditi što se godinama nije radilo po pitanju Sveučilišta. Pisao je nadalje o aludiranju iz *Zatočnika*, da vlada želi postaviti politički pogodne profesore, kako je to laž. Vladino podržavanje učenih zavoda je dokazao činjenicom kako ih je financijski pomagala.[1486] Po pitanju muzejske i sveučilišne knjižnice, u *Narodnim novinama* su napomenuli kako je spajanje tih dvaju knjižnica nepotrebno, uz tumačenje da Sveučilište mora imati svoju vlastitu knjižnicu kao i drugdje u svijetu.

6. *8. 3. Plaće učitelja*

Svećenik S. Vuković je tijekom saborskog zasjedanja podržao dvije različite molbe za povećanje plaće profesorima. Prvo je, kao član školskog odbora, podržao molbu vezanu uz reorganizaciju školstva i povećanje plaće učiteljima karlovačke gimnazije. Radilo se o molbi učiteljskog zbora male karlovačke gimnazije za povećanje plaća i reorganizaciju.[1487] Osim njega, molbu je podržao cijeli školski odbor. Odbor je preporučio uvrstiti molbu u proračun zbog iznimne važnosti učitelja za cijelo društvo. Školski je odbor smatrao kako molbe profesora za povećanjem plaće treba poduprijeti u sklopu proračuna.[1488]

[1481] *Isto*, str. 942.
[1482] Odgovor na 87. saborskoj sjednici od 29. studenog 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1077.
[1483] *Zatočnik*, god. 1, br. 36, Sisak, 15. listopad 1869.
[1484] *Zatočnik*, god. 1, br. 37, Sisak, 16. listopad 1869.
[1485] *Narodne novine*, god. 35, br. 239, Zagreb, 19. listopada 1869.
[1486] *Narodne novine*, god. 35, br. 240, Zagreb, 20. listopada 1869.
[1487] Na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 559.
[1488] *Isto*.

Drugi je put S. Vuković javno istupio, vezano uz plaće, tijekom rasprave o proračunu. Kada je na red došla rasprava o financiranju školskih zavoda, Vuković je dao prijedlog da se svim profesorima gimnazije i akademije plaće povećaju 20% do reorganizacije školskog sustava, odnosno do reorganizacije Pravoslovne akademije u Sveučilište.[1489] Odbor je, pak, predložio povećanje plaće uz točno određene iznose, a vlada je smatrala da je najbolje, dok se ne provede reorganizacija, ništa ne mijenjati. Vukovića je podržala većina zastupnika (R. Zlatarović, M. Bogović), a Lj. Vukotinović je stao u obranu odborova prijedloga jer je bio neovisan od reorganizacije Pravoslovne akademije. Naime, uslijed preustrojenja koje je kralj odobrio, profesori su preuzeli nove dužnosti i stoga je trebalo njihove plaće shodno tome povećati. Prihvaćen je Vukovićev prijedlog uz dodatak da se obuhvate i profesori realki.[1490]

6. 8. 4. Pučke (osnovne) škole

Sukob crkvenih krugova i državnih vlasti oko nadležnosti nad obrazovanjem zahvatio je i Trojednu kraljevinu, kao uostalom većinu Europe.[1491] Upravo je obrazovanje bilo posrednik kojim se moglo utjecati na oblikovanje javnog mijenja, što ga je činilo iznimno važnim. Austrijskim svibanjskim zakonima iz 1868. godine reguliran je odnos države i Crkve po pitanju obrazovanja, a godinu dana kasnije donesen je zakon kojim su utvrđena načela nastavnog rada u osnovnim školama.[1492] U Trojednoj kraljevini je tek trebalo riješiti potonju problematiku. Nagodbom je Trojedna kraljevina dobila autonomiju u školskim poslovima, stoga je trebalo pristupiti izradi školskog zakona. Sabor je djelovao u tom smislu, te je u okviru svoga djelokruga tražio od vlade izrađivanje zakonske osnove o školstvu. Promjene koje su počele zahvaćati obrazovni sustav, potaknule su nadbiskupa Haulika na objavljivanje pastirske poslanice *O gojitbi i obuci* u ožujku 1869. godine.[1493] U poslanici je zagovarao važnost vjere pri odgoju. Nije negirao pravo države na poučavanje i odgoj, ali to pravo nije smatrao apsolutnim. Na samom kraju je uputio svećenike da se brinu o svojim pravima i dužnostima glede obrazovanja.[1494]

[1489] Rasprava o proračunu i školskim zavodima na nastavljenoj 57. saborskoj sjednici od 14. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 727-731, a Vukovićev prijedlog na str. 730.
[1490] *Isto*, str. 731.
[1491] Više o organizaciji školstva u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća u: Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, str. 48-50.
[1492] *Povijest školstva i pedagogije u Hrvata*, (ur. Dragutin FRANKOVIĆ), Zagreb, 1958., str. 126-128.
[1493] *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 11, Zagreb, 12. ožujka 1869., str. 85-87.
[1494] *Isto*, str. 87.

Na saborskoj sjednici u srpnju 1870. godine zastupnik Lj. Reizner je, uvidjevši važnost obrazovanja za napredak naroda, svratio pažnju na pučke učione.[1495] Istaknuo je njihovu, kao i važnost učitelja, za narod. Posebno se osvrnuo na učiteljske mirovine koje su bile reguliranе zakonom još iz Bachova doba. Prema tom zakonu općine su bile dužne uzdržavati učitelje, ali one to više nisu mogle činiti. Predložio je stoga da se mirovine učitelja financiraju iz dobara Zagrebačke nadbiskupije u vrijeme interkalara. Odnosno u razdoblju nakon smrti kardinala Haulika i izbora novog nadbiskupa, u kojem će se isplatiti dohodak jednogodišnjeg interkalara. Protiv ovog prijedloga nastupili su u sabornici D. Pogledić, A. Kušević, J. Živković i predsjednik sabora Vakanović.[1496] Tijekom saborske debate o Reiznerovom prijedlogu, član vlade Pogledić je pozdravio prijedlog, ali po njegovu tumačenju kameralni erar, ako se ticao nastave i bogoštovlja, nije spadao u autonomne poslove. A. Kušević je pak smatrao da je to otimanje crkvenog novca i doveo je prijedlog u vezu s komunizmom. P. Horvat se složio s odbacivanjem prijedloga jer su za mirovine učitelja bila određena sredstva iz drugih izvora. Predsjednik sabora je razjasnio kako su do 1848. godine interkalari išli u državnu blagajnu, jer su se iz tih sredstava namirivali biskupi bez imanja, ali je to konkordatom ukinuto. Konkordatom je određeno da novac ide u religiozni fond. Nakon spomena konkordata, zastupnici A. Stojanović i Lj. Reizner su izjavili kako ne priznaju valjanim konkordat koji nije službeno prihvaćen u sabornici. Prijedlog Reiznera je tako propao.[1497]

Ova se rasprava dotakla i pitanja konkordata i problematike njegove valjanosti na području Trojedne kraljevine. Zastupnici Stojanović i Reizner su izrazili mišljenje kako konkordat nema nikakvu vrijednost za Trojednu kraljevinu jer nije prihvaćen od Sabora, a to su često bili argumenti protivnika konkordata.

U *Katoličkom* su *listu* negativno komentirali Reiznerov saborski prijedlog. Smatrali su kako novac mora biti utrošen na crkvene potrebe, kao što su na primjer siromašne župe, crkve ili mirovine duhovnika.[1498]

U *Zatočniku* su se pitali gdje je zakonom propisano da interkalari spadaju u zajedničke financije.[1499] Potom su se s ironijom osvrnuli na argument da je novac već namijenjen za određenu svrhu, kako je možda namijenjen za instalaciju nadbiskupa Mihalovića ili pak za

[1495] Na 81. saborskoj sjednici od 22. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 1045-1046.
[1496] *Isto*, str. 1046-1048.
[1497] *Isto*, str. 1048.
[1498] *Zagrebački katolički list*, god. 21, br. 28, Zagreb, 14. srpnja 1870., str. 259.
[1499] *Zatočnik*, god. 2, br. 167, Sisak, 25. srpnja 1870.

nove izbore. Također su negodovali oko religioznog fonda za koji se nije znalo tko ga uživa i tko s njime raspolaže, a smatrali su da narod ima pravo znati odgovore na ova pitanja.

Zanimljivo je djelovanje školskog odbora vezano uz stvaranje nove zakonske osnove za pučke škole, što je tada bilo iznimno aktualno i delikatno pitanje – izuzeti zakonom škole od utjecaja Crkve. U školskom su odboru djelovala čak tri svećenika: V. Soić, A. Jandrić i S. Vuković koji je izradio zakonsku osnovu. Ovaj je Vukovićev zakon u potpunosti bio u skladu s Haulikovim stavovima, koje je naveo u svojoj poslanici, jer je osnovnoj školi dao konfesionalni karakter. Još u listopadu 1865. godine, padom Schmerlinga, sastali su se učitelji u Zagrebu, njih oko 80, i osnovali prvo hrvatsko učiteljsko društvo *Zadruga*. Navedeno je društvo izradilo predstavku pod nazivom *Ustav* s novom osnovom školskog sistema za pučke škole.[1500] Svoj su *Ustav* odaslali Saboru. Njihov je školski sustav bio zasnovan na liberalnim načelima i brigu oko osnovne škole je povjerio državi, a ne Crkvi. No, političke prilike 1865. godine (rat, raspust Sabora) nisu bile na strani prihvaćanja ovog prijedloga kao zakonske osnove.

Tek se 1869. godine počinje ponovno u Saboru Trojedne kraljevine raspravljati o ovom važnom pitanju. Na 31. sjednici, održanoj 11. ožujka navedene godine, raspravljalo se o onoj osnovi koju su četiri godine ranije sastavili učitelji.[1501] U drugoj točki je stajalo kako su pučke škole samostalni zavodi i obrazovališta za pučku prosvjetu, a u školskim odborima, kao upravitelji škola, nisu bili navedeni župnici. Nakon čitanja *Ustava*, većina je u saboru prihvatila da ga se preda školskom odboru na daljnje uredovanje.[1502] No, već na sljedećoj sjednici svećenik S. Vuković je predložio svoju zakonsku osnovu potpisanu od 12 saborskih članova, među kojima su bila tri svećenika – A. Jandrić, H. Anker i M. Broz, a u kojoj školstvo i dalje ostaje u rukama Crkve.[1503] Nakon čitanja osnove u sabornici, predana je školskom odboru kao i *Ustav*.[1504]

Vukovićeva je osnova sadržavala 106 paragrafa razdijeljenih u šest cjelina koje su redom naslovljene – *Obćenita načela, Vrsti učionah, Dužnost dići i držati učionu, Obrazovalište za učitelje, Pravice i dužnosti učiteljske, Uprava i nadziranje pučkih učionah*.[1505] Ovaj je prijedlog zakona jasno ocrtavao stavove o liberalnim tendencijama naspram školstva. Tako u točki br. 3 navodi kako je obrazovanje stvar kako države tako i

[1500] Više u: V. CECIĆ, »Rimokatolička crkva u hrvatskom društvu 1861-1869«, str. 925.
[1501] Više pogledati u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 305-314.
[1502] *Isto*, str. 314.
[1503] Osnova zakona za pučke učionice u: *Saborski spisi*, str. 67-75.
[1504] Na 32. saborskoj sjednici od 15. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 328-337.
[1505] *Saborski spisi*, str. 67-75. Pogledati također u: *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, pribrao i uredio Antun CUVAJ, sv. 6, Zagreb, 1911., str. 315-331.

Crkve, u točki br. 6. navodi da obrazovanje treba biti u religioznom duhu. Potom se točke od 8 do 10 odnose na konfesionalni karakter škola, a u točki 94 eksplicitno navodi kako ravnatelj seoskih osnovnih škola mora biti župnik ili župni upravitelj, dok je biranje ravnatelja za više gradske škole bilo opcionalno, te u točki 101 kaže da kotarski školski nadzornik mora biti svećenički kotarski starješina. Obrazovanje učitelja je razradio u točkama od 57 do 74, a bilo bi pod upravom Crkve, što se također očituje i u točkama 75-92 o pravima i dužnostima učitelja.[1506] Dakle Vuković je osnovnoškolsko obrazovanje usko povezao s Crkvom, od samog karaktera škole pa sve do uprave.

Narodne novine su ocijenile Vukovićevu osnovu lošom jer je stavljala nastavnike u podređen položaj naspram svećenika i o cijelom zakonu su donijeli seriju članaka. U prvom je članku anonimni autor pohvalio *Ustav* koji su predložili zagrebački učitelji, dok za Vukovićevu zakonsku osnovu nije našao nijednu riječ pohvale.[1507] Smatrao je da je Vukovićeva osnova zamršena, nepravedna, jednostrana, ne može dovesti do napretka obrazovanja i bez filozofskih i pravnih temelja. U sljedećem je članku počeo raščlanjivati učiteljski školski *Ustav* po točkama s posebnim osvrtom na mjesta koja je smatrao važnima, što je nastavio i u sljedećem broju novina.[1508] Zamjerao je mjesto na kojem se tražilo da se u svakoj župi, ako okolnosti dopuštaju, ustanovi viša pučka škola (II. dio čl. 9.).[1509] Autor članka je naveo kako bi trebalo umjesto riječi »župe« pisati »političke općine« kako bi se izbjegli nesporazumi u vjerski miješanim područjima. Potom je pobio tvrdnje da će ovaj *Ustav*, u kojem se tražila emancipacija obrazovanja od Crkve, učiniti obrazovanje »poneznabožnim«. Tvrdio je da neće ni učitelji, niti učenici prestati biti kršćani. U sljedećem je članku pobio tvrdnje kako je učiteljski *Ustav* kompliciran i skup.[1510] Autor je izjednačio Vukovićevu osnovu s apsolutizmom i istaknuo je kako neće voditi ni napretku obrazovanja, a time niti puka.[1511] Obrušio se na svećenstvo koje nije imalo vlastite djece i obitelji, pa stoga, prema autoru članka, nije bilo ni sposobno odgajati i poučavati, a nije imalo niti kvalifikacije

---

[1506] *Saborski spisi*, str. 72-74.
[1507] *Narodne novine*, god. 35, br. 108, Zagreb, 13. svibnja 1869.
[1508] *Narodne novine*, god. 35, br. 109, Zagreb, 14. svibnja 1869.
[1509] *Narodne novine*, god. 35, br. 110, Zagreb, 15. svibnja 1869.
[1510] *Narodne novine*, god. 35, br. 111, Zagreb, 18. svibnja 1869. U sljedećim brojevima nadalje se po točkama razlaže i hvali školski ustav koji su sastavili učitelji. Više u: *Narodne novine*, god. 35, br. 112, Zagreb, 19. svibnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 113, Zagreb, 20. svibnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 114, Zagreb, 21. svibnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 116, Zagreb, 24. svibnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 118, Zagreb, 26. svibnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 120, Zagreb, 29. svibnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 121, Zagreb, 31. svibnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 122, Zagreb, 01. lipnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 123, Zagreb, 02. lipnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 125, Zagreb, 04. lipnja 1869.; *Isto*, god. 35, br. 126, Zagreb, 05. lipnja 1869.
[1511] *Narodne novine*, god. 35, br.114, Zagreb, 21. svibnja 1869.

sa stručnog aspekta.[1512] Dopustio je Crkvi pravo da bude slobodna od utjecaja države u crkvenim pitanjima, ali isto tako je tražio slobodu države od Crkve u izvršavanju određenih prava.[1513] Smatrao je nužnim da u nižim razredima i vjeronauk predaju učitelji, koji bi se za to osposobili pod nadzorom Duhovnog stola. To bi prema tumačenju autora članka, bilo i s financijske strane povoljnije.

Vukovićev prijedlog zakonske osnove o pučkim školama nije stavljen u saborsku proceduru jer je Saborski odbor za zakonodavstvo smatrao neke ustanove iz zakona neizvedivim. Isto je učinjeno i s prijedlogom Zemaljske vlade iz 1870. godine o ustrojstvu narodnih škola.[1514] Tek je za bana Ivana Mažuranića, njegovim reformama, osnovno školstvo odvojeno od Crkve i stavljeno u nadležnost države s postepenim povećanjem broja obveznih polaznika, pogotovo na selu.

6. 9. Katolički svećenici u raspravama o raznim temama

Pod ovim su naslovom obrađene razne teme koje su raspravljene u sabornici uz sudjelovanje katoličkih svećenika. Radi se o pitanjima vezanim uz rad sabora (troškovi, tiskanje Dnevnika), javnu ili državnu imovinu ili pak instalaciju bana.

6. 9. 1. Saborski troškovi

Odbor za saborske troškove je ustanovljen kako bi brinuo o pitanjima vezanim uz ustrojstvo i djelovanje Sabora, kao i o nizu saborskih rashoda. U saborske su troškove spadali razni poslovi – od tiskanja saborskog Dnevnika do plaća zastupnika ili ljudi involviranih u poslove sabora (npr. stenografi). Zahvaljujući angažmanu L. Petrovića, koji je bio i član spomenutog odbora, Sabor je prihvatio odborov prijedlog o *konakovini*. Naime, odbor je predložio da se promijeni ustanova izbornog reda o isplati troškova zastupnicima koji žive izvan Zagreba i putuju na saborska zasjedanja. Izbornim redom i zakonom o uređenju sabora određeno je da im se isplaćuje 3 forinte dnevnica, a odbor je predložio da im se isplati dodatna forinta za *konakovinu*.[1515] Svećenik Petrović je branio prijedlog odbora, iako kao stanovnik grada Zagreba nije imao osobne koristi od njegova prihvaćanja. Prijedlog je imao i svoje oponente (J. Živković, J. Janković). Zastupnik J. Živković je smatrao nemogućim

[1512] *Narodne novine*, god. 35, br. 116, Zagreb, 24. svibnja 1869.
[1513] *Narodne novine*, god. 35, br. 120, Zagreb, 29. svibnja 1869.
[1514] I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 54.
[1515] Na 4. saborskoj sjednici od 23. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 33-35.

prihvaćanje prijedloga jer se oktroirani izborni red nije mogao mijenjati, osim u saborskom odboru za izborni red i zakon o uređenju sabora. Također je naveo kako će prihvaćanje ovog prijedloga izazvati kritiku naroda.[1516]

Argumenti koje je Petrović koristio bili su kako u izbornom redu nije ništa pisalo o *konakovini*, što je značilo da prijedlog nije protivan zakonu, te da je i Ugarski sabor sam, bez kralja, odredio *konakovinu*. Podsjetio je također na praksu Sabora Trojedne kraljevine iz 1861. godine na kojem su određeni iznosi *miljarine*, *konakovine* i dnevnice. Istaknuo je kako su saborski troškovi pitanje pojedinog sabora, koji ih mora sam odrediti. Ponovno je naveo primjer Ugarske. Saborska je većina usvojila Petrovićeve argumente (podržali ga javno S. Filipović, I. Brlić) i prihvatila prijedlog odbora.[1517]

U *Novom Pozoru* su kritizirali povećanje dnevnica zastupnika, odnosno *konakovine* za 1 forintu.[1518] Ismijali su argument J. Živkovića, koji je bio protiv ovog prijedloga, kako će njegovo prihvaćanje izazvati pobunu naroda. Dopisnik *Novog Pozora* je podsjetio da je cijeli Izborni red i Zakon o uređenju sabora oktroiran, pa se zastupnici ne trebaju bojati kritike naroda.

U ime istog odbora za saborske troškove, L. Petrović je položio račune Saboru na odobrenje s objašnjenjem kako je postojala mogućnost da se Sabor odgodi, pa se odbor želio prije odgode riješiti svake odgovornosti.[1519] Obavijestio je Sabor o načinu rada odbora – u radu se odbor rukovodio zakonima i saborskim zaključcima te je detaljno, više puta, provjerio račune koji su se pokazali urednima. Stoga ih je predao Saboru na odobrenje, kako bi ih ovaj dalje proslijedio Namjesničkom vijeću, odnosno državnom računovodstvu. Sabor je prihvatio prijedlog odbora.[1520]

6. 9. 2. Tiskanje Saborskog dnevnika

Ponekad se u sabornici raspravljalo i o formalnim pitanjima, kao što je bilo tiskanje saborskog *Dnevnika* i njegova podjela zastupnicima. Zastupnik I. Simić je predložio da se prema članku 83 saborskog poslovnika, svakom zastupniku i učenom zavodu podijeli besplatan primjerak saborskog zapisnika.[1521] Zastupnik H. Anker je na tragu ovoga prijedloga

---

[1516] *Isto*, str. 34.
[1517] *Isto*.
[1518] *Novi Pozor*, god. 2, br. 110, Beč, 28. siječnja 1868.
[1519] Na 10. saborskoj sjednici od 05. veljače 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 81.
[1520] *Isto*.
[1521] Raspravljano na 59. saborskoj sjednici od 16. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 762-764.

postavio pitanje što s onima koji su već platili dnevnike. Zanimalo ga je hoće li im se vratiti novac, a svako drugo rješenje je smatrao nepravednim. S. Vuković je, pak, predložio da se ovaj predmet stavi na dnevni red. Nakon kratke rasprave, prihvaćen je od saborske većine Ankerov prijedlog da se zastupnicima, koji su već kupili tiskane saborske dnevnike, povrati novac.[1522]

S. Vuković je u ovoj raspravi sudjelovao s prijedlogom da se prvom potpredsjedniku sabora, koji je zadužen za vođenje poslova saborske pisarnice, naloži uređivanje ulaznih i izlaznih računa po pitanju prodavanja Dnevnika, što do tada nije bilo učinjeno.[1523] Zadovoljio se time da potpredsjednik njegov prijedlog primi na znanje.

6. 9. 3. Zgrada u Savskoj ulici[1524]

O zgradi u Savskoj ulici u Zagrebu, koja je bila u vlasništvu države, povela se saborska rasprava na samom početku zasjedanja Sabora.[1525] Namjesničko vijeće je podnijelo izvještaj o zgradi. Naveli su svoje pokušaje iskorištavanja prostora – 1864. godine besplatno je iskorišten za zemaljsku izložbu, a dvije godine kasnije, u vrijeme austrijsko-pruskog rata, za vojnu bolnicu.[1526] Nakon toga je korištena za vojnu kasarnu i to uz novčanu naknadu. Već je dulje vrijeme zgrada zjapila prazna, osim manjeg prostora koji su sestre milosrdnice iskoristile za potrebe bolnice. Problem je bio što je prazan prostor propadao, a Narodnoj banci u Beču se morala vraćati posuđena svota za izgradnju, uz kamate. Stoga je Namjesničko vijeće molilo Sabor da ovo pitanje uzme u raspravu i ovlasti Namjesničko vijeće kako bi moglo zgradu ili prodati ili trajno iznajmiti. Prijedlog je iznio predstavnik vlade R. Zlatarović. Svećenik L. Petrović je vrlo realno rezonirao kako ovo važno pitanje treba što prije riješiti, u svrhu sprječavanja daljnjih gubitaka.[1527] Bio je svjestan da se najmom neće moći pokriti ni troškovi uzdržavanja i popravka zgrade, ali i da zgradu treba prodati ili trajno iznajmiti jer ako se do tada nije iskoristila za neki zavod ili bolnicu, niti neće. Smatrao je da se vladi treba dopustiti sloboda u djelovanju, a Sabor treba zadržati pravo potvrde vladine odluke. Saborska je većina

---

[1522] *Isto*, str. 764.
[1523] *Isto*, str. 763.
[1524] Radi se o današnjoj zgradi Rektorata i Pravnog fakulteta na Trgu maršala Tita 14.
[1525] Izvještaj Namjesničkog vijeća s priloženim popisom dugova, te saborska rasprava na 7. saborskoj sjednici od 29. siječnja 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 66-69.
[1526] Također je 1864. godine u zgradi bila kratko vrijeme smještena realna gimnazija, tijekom adaptacije gimnazijske zgrade na Griču (podatak nije spomenut tijekom saborskih sjednica). Više u: Dunja PASTKOVIĆ, »Povijest zgrade i institucije Pravnog fakulteta u Zagrebu«, *Zagreb moj grad*, god.1, br. 5, Zagreb, 2007., str. 6-11.
[1527] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 68.

prihvatila prijedlog da se opunomoći Namjesničko vijeće zgradu ili prodati ili trajno iznajmiti uz ratifikaciju Sabora.[1528]

U *Novom Pozoru* su upozorili na iznajmljivanje zgrade i s ironijom istaknuli kako je prijedlog R. Zlatarovića usrdno podržao L. Petrović »koji si je preuzeo braniti a priori sve prijedloge g. Zlatarovića«.[1529]

Namjesničko je vijeće obavijestilo Sabor o svojim postupcima glede zgrade, prema ovlastima danim od Sabora 29. siječnja 1868. godine.[1530] Kako su Sestre milosrdnice već ranije podnijele molbu za trajni najam zgrade, u svrhu organizacije sirotišta, bolnice i prema mogućnostima još nekog zavoda, Namjesničko vijeće ih je tražilo definiranje ponude. Sestre milosrdnice su ponudile iznos od 120 000 forinti, ali tako da manji dio (40 000 forinti) glavnice plate odmah, a ostatak u beskamatnim ratama. Ovu je ponudu Namjesničko vijeće smatralo lošom jer su u njoj vidjeli financijski gubitak. Stoga su poduzeli korake da se zgrada bolje proda. U tom su se smislu obratili Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti i ponudili joj najam zgrade. Akademija je na svojoj sjednici odlučila uzeti zgradu samo ako se naprave potrebne građevinske preinake, koje je, pak, Namjesničko vijeće smatralo prevelikom investicijom. Stoga je vijeće predložilo Saboru prihvaćanje ponude sestara milosrdnica. U Saboru je odlučeno da se izabere poseban odbor koji će se detaljnije pozabaviti ovim pitanjem. Izvidjeti u kakvu je stanju zgrada i shodno tome sastaviti prijedlog.[1531] U odbor nije izabran nijedan svećenik.

Odbor nije izvršio svoj zadatak. Objasnio je kako je najbolje povezati pitanje zgrade u Savskoj ulici sa ustrojstvom Sveučilišta i utemeljenjem drugih »učenih zavoda«.[1532] U skladu s time je predložio, a saborska je većina podržala, odgodu najma ili prodaje bolničke zgrade do vijećanja o Sveučilištu.

Umjesto odbora, Zemaljska vlada je odlučila riješiti pitanje zgrade u Savskoj ulici.[1533] Zemaljska je vlada sklopila ugovor o najmu sa zajedničkim Ministarstvom financija na 10 godina, uz godišnju rentu od 7 000 forinti, smatrajući kako će ovaj ugovor donijeti veliku gospodarsku korist (nova radna mjesta, zarada od najma). Time je tvornica duhana

---

[1528] *Isto*, str. 69.
[1529] *Novi Pozor*, god. 2, br. 114, Beč, 01. veljače 1868.
[1530] Dopis namjesničkog vijeća predsjedništvu Sabora u: *Saborski spisi*, str. 35-38.
[1531] Na 13. saborskoj sjednici od 15. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 115. Predstavnik vlade u Saboru J. Jurković razlaže postupke vlade u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 898-899.
[1532] Na 44. saborskoj sjednici od 22. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 579.
[1533] Objašnjenje vladinog zastupnika u saboru J. Jurkovića o postupcima vlade vezanim uz zgradu u Savskoj ulici tijekom rasprave o proračunu na 70. saborskoj sjednici od 05. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 898-899.

premještena iz Varaždina u Zagreb. Saborski je odbor ovaj postupak vlade proglasio neovlaštenim. Pogotovo s toga što bi prema ugovoru država trebala snositi trošak popravka krova i građenja kanala u iznosu od 45 000 forinti, što su smatrali prevelikim izdatkom.

Zgrada u Savskoj ulici je dovela do polemike između *Zatočnika* i *Narodnih novina*. U *Zatočniku* su osudili postupak vlade jer su smatrali da je djelovala štetno po Trojednu kraljevinu.[1534] U isto vrijeme kada studenti Pravoslovne akademije nisu imali prostor za održavanja nastave, zgrada u Savskoj je zjapila prazna. Napomenuli su kako Mađari, o trošku Trojedne kraljevine, sebi grade posebna učilišta za vrtlarstvo i vinogradarstvo, a vlada u Trojednoj kraljevini nije imala novaca za Sveučilište u Zagrebu. Nadalje, u sljedećem članku autor je pitao kako je u tako kratkom roku dogovoren ugovor s tvornicom duhana i tražio da se javnosti obznane detalji.[1535] Autor članka je postavio pitanje – je li važnije dovesti stotinu radnika stranaca, koji će biti na teret općine, ili obrazovati stotinu domaćih ljudi. Isto pitanje ponovio je u sljedećem članku.[1536] Optužio je vladu kako ne želi »napredak našeg naroda, koji treba da ostane u gluposti i ne poželi ništa bolje od gulaša«.[1537]

U *Narodnim novinama* su vijest o iznajmljivanju zgrade u Savskoj ulici za tvornicu duhana, iznijeli bez osuda vlade. Jednostavno su napisali kako će se prostor vjerojatno iznajmiti, pa je bilo upitno gdje će se smjestiti Pravoslovna akademija.[1538] U članku su naveli kako se nije mogao očekivati toliko velik broj upisanih gimnazijskih učenika, zbog čega je došlo do pomanjkanja prostora na Pravoslovnoj akademiji. Nekoliko dana kasnije posvetili su članak natpisima iz *Zatočnika*. Napisali su kako je rješenje problema Pravoslovne akademije smještanje u istu zgradu muzeja i Pravnog fakulteta jer su prostorije Narodnog muzeja bile prazne.[1539]

U saboru se raspravljalo o korektnosti vladinog postupka, s obzirom na to da nije čekala prijedlog saborskog odbora, nego je djelovala samostalno.[1540] Dio se zastupnika protivio činu vlade i tražio da se ovaj postupak vlade na Saboru obustavi (I. Brlić, A. Kušević, Lj. Vukotinović, M. Broz, J. Živković). Smatrali su da se zgrada mogla plemenitije iznajmiti. Štetu su vidjeli i u roku najma od 10 godina, te osiguranju od vatre, koji je u ugovoru vlada preuzela na sebe. Zastupnici koji su branili vladu (S. Filipović, S. Hervoić, J. Žuvić)

[1534] *Zatočnik*, god. 1, br. 32, Sisak, 09. listopad 1869.
[1535] *Prilog Zatočnika k broju 37*, god. 1, br. 37, Sisak, 16. listopad 1869.
[1536] *Zatočnik*, god. 1, br. 41, Sisak, 21. listopad 1869.
[1537] *Isto*.
[1538] *Narodne novine*, god. 35, br. 234, Zagreb, 13. listopad 1869.
[1539] *Isto*, god. 35, br. 238, Zagreb, 18. listopad 1869.
[1540] Rasprava na 70. saborskoj sjednici od 05. srpnja 1870. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 899-907.

argumentirali su kako je vlada djelovala na korist naroda i nije se imala kome obratiti, u to vrijeme Sabor nije zastupao.[1541]

Član saborskog odbora za bolnicu, A. Kušević, je pojasnio zašto odbor nije izvršio svoju zadaću.[1542] Član odbora R. Zlatarović je smatrao kako je iznajmljivanje sestrama milosrdnicama najbolje rješenje, kada se Sabor s njim nije složio, osujetio je rad odbora. Način na koji je to učinio bio je ne sudjelovanje na njegovim sjednicama. Odbor je svu problematiku objasnio u svom zapisniku, kojeg predsjednik odbora M. Kulmer nije potpisao. Kako nije bio potpisan, zapisnik nije mogao biti izručen Saboru. Lj. Vukotinović je, također kao član odbora, branio njegov rad i protivio se vladinom postupku.[1543]

Svećenik Mavro Broz se uključio u debatu i priklonio se mišljenju većine da je vlada postupila neustavno.[1544] Nadodao je kako je djelovanje suprotno zaključcima Sabora, vrijeđanje njegova dostojanstva i istaknuo da je vlada podređena Saboru, a ne obrnuto. Odgovorio mu je S. Hervoić ukorom kako nema pravo napadati vladu jer je radila za dobrobit naroda. Brozu nije bilo dopušteno obraniti se jer, prema saborskom poslovniku, nije mogao dva puta uzeti riječ. Na kraju je burne debate odlučeno da vlada nije neovlašteno djelovala i da se prizna iznos određen za popravak zgrade.[1545]

U *Zatočniku* su podržali Broza, za kojeg su napisali da je svojim govorima, kao i Brlić, opasan po vladu.[1546] Osudili su nezakonitost djelovanja vlade. Istaknuli su kako je očito da je vlada nezakonito postupila jer zašto bi uopće bio izabran saborski odbor za rješavanje problema zgrade u Savskoj ulici, ako će vlada riješiti potonje pitanje samostalno. Stav *Zatočnika* prema iznajmljivanju zgrade u Savskoj ulici bio je jasan – smatrali su da ju treba iznajmiti Akademiji uz male prepravke na zgradi.[1547]

U *Narodnim novinama* su branili vladu i opravdali iznajmljivanje iznimnom korisnošću otvaranja tvornice duhana.[1548] Naveli su izračune koliko će se novaca od plaća sliti u Zagreb, gdje će se i potrošiti.

Na kraju je zgrada ipak iznajmljena i otvorena je tvornica duhana u Zagrebu 1869. godine. Tvornica je tamo djelovala do 1882. godine kada je Zemaljska vlada dopustila smjestiti u zgradu zagrebačko Sveučilište.[1549]

[1541] *Isto*, str. 902.
[1542] *Isto*, str. 900.
[1543] *Isto*, str. 900-901.
[1544] *Isto*, str. 901.
[1545] *Isto*, str. 907.
[1546] *Zatočnik*, god. 2, br. 152, Sisak, 07. srpnja 1870.
[1547] *Isto*, god. 2, br. 154, Sisak, 09. srpnja 1870.
[1548] *Narodne novine*, god. 35, br. 244, Zagreb, 25. listopada 1869.
[1549] D. PASTKOVIĆ, »Povijest zgrade i institucije Pravnog fakulteta u Zagrebu«, str. 8.

6. 9 .4. *Rasprava o nevaljanom izboru zastupnika Šafarića*

Zastupnik H. Anker je bio vrlo aktivan saborski zastupnik po pitanju sudjelovanja u radu saborskih odbora. Kao član verifikacijskog odbora sudjelovao je u istrazi sporne izborne pobjede narodnjaka Đ. Šafarića u kotaru Ludbreg.[1550] Zastupnici su bili podijeljenih mišljenja između prijedloga zastupnika B. Kraljevića da se poduzme novi izbor za zastupnika (podržali ga: I. Brlić, I. Vončina, Lj. Vukotinović) i prijedloga odbora da se izbor unionista F. Inkeya prizna pravovaljanim (podržali ga: J. Tomašić, Š. Fodrocy, R. Zlatarović, L. Petrović i H. Anker). U raspravi su sudjelovali svećenici H. Anker i L. Petrović i obojica su se složili da je zakonitim putem, s većim brojem glasova, za saborskog zastupnika izabran F. Inkey.[1551] Petrović je zagovarao izbor Inkeya jer je smatrao da ga se ne smije oštetiti zbog pogreške treće osobe, u ovom slučaju izbornog odbora. Anker je kao član verifikacijskog odbora podupirao njegov prijedlog – priznati izbor F. Inkeya legitimnim jer je odbor dokazao proceduralnu pogrešku pri izboru. Prikazao je jednostavnost situacije – Inkey je imao veći broj glasova. Većina je zastupnika prihvatila odborov prijedlog.[1552]

6. 9. 5. Zahtjev za ponovnim pretresanjem svih zakona izglasanih u sabornici 1868. godine

Zastupnik I. Vončina je prigodom uobičajenog proglašavanja zapisnika s prethodne saborske sjednice, dao primjedbu na cjelokupan dotadašnji rad Sabora. Naime, konstatirao je kako ni na jednoj sjednici nije bila prisutna natpolovična većina, stoga nijedan zaključak nije bio valjan.[1553] Prema članku 12 Privremenog zakona o uređenju Sabora bila je potrebna natpolovična većina za stvaranje zaključka. Kako su ukupno bila 123 člana Sabora, 62 je bila natpolovična većina. Vončina je predložio da se sva pitanja ponovno uzmu u pretres jer je do tada tijekom donošenja zaključaka bilo prisutno između 42 i 49 zastupnika, što nije bila potrebna natpolovična većina. Većina zastupnika je smatrala njegov prijedlog ludošću (S. Hervoić, R. Zlatarović, M. Šuhaj, M. Bogović) jer je u zakonu stajalo natpolovična većina prisutnih članova, a nigdje nije pisalo koliko mora biti ukupno članova prisutno. Svećenik L. Petrović je naveo još jedan važan argument protiv prihvaćanja prijedloga Vončine – prema

[1550] Na 14. saborskoj sjednici od 19. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 124-129.
[1551] *Isto*, str 127.
[1552] *Isto*, str 128-129.
[1553] Na 15. saborskoj sjednici od 21. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 131-132.

poslovniku, na saborske se zaključke nije mogao uložiti prigovor.[1554] Složio se s većinom i tražio je da se pređe na dnevni red. Predsjednik je odredio da broj zastupnika ne spada u zapisnik, nego u *Dnevnik sabora*, pa je Vončinin prijedlog ušao u isti.

Novi Pozor je u svom 306. broju objavio opširan članak o nevaljanosti saborskih zaključaka zbog nepoštivanja Zakona o uređenju sabora, odnosno zbog nedovoljnog broja prisutnih zastupnika prilikom donošenja zaključaka.[1555] Osudili su neozbiljnost Sabora, uz brojčanu potkrepu svojih tvrdnji o nevaljanosti saborskih zaključaka. U sljedećem broju iznijeli su prijedlog Vončine i napisali kako se preko prijedloga samo prešlo na dnevni red.[1556]

U *Zatočniku* su nadalje tijekom cijelog saborskog zasjedanja navodili kako nijedan zakon nije donesen prema zakonu jer nije bilo natpolovične većine svih članova sabora pri glasanju i to prema oktroiranom izbornom redu čl. 12. Zakona o uređenju sabora.[1557]

6. 9. 6. Instalacija bana Levina Raucha

Važan događaj, kojem je pridana posebna pažnja, bio je instaliranje Levina Raucha za novog bana. U ožujku 1869. godine je izabran saborski odbor, koji je izradio detaljan zapisnik provedbe instalacije predviđene za rujan.[1558] Događaj je bio popraćen sa iznimnom pažnjom u tisku. U *Zatočniku* su isticali kako je banska čast izgubila na značenju i kako nema smisla radovati se instalaciji, dok su *Narodne novine* izvještavale o velikom slavlju koje je pripremalo Gradsko poglavarstvo, uz posebno imenovan Odbor grada Zagreba.[1559]

Prigodom svečanosti instaliranja baruna L. Raucha banom Trojedne kraljevine, biskupu V. Soiću je pripala čast, kao kraljevom povjereniku, izvršiti instalaciju.[1560] U sabornicu je dopraćen uz pratnju posebnog saborskog odbora. Sa sobom je donio kraljevu povelju upućenu banu, koju je pročitao, a potom je imenovao članove triju odbora – za odlazak po bana, pratnju do sabornice i doček u Saboru. Na kraju je održao pozdravni govor banu.[1561] Tiskovine su prenijele ovaj svečani događaj opisujući uzvanike, okićene ulice i prenoseći dio

---

[1554] *Isto*, str. 132.
[1555] *Novi Pozor*, god. II, br. 306, Beč, 22. rujna 1868.
[1556] *Novi Pozor*, god. II, br. 307, Beč, 23. rujna 1868.
[1557] *Zatočnik*, god. 2, br. 97, Sisak, 29. travnja 1870.
[1558] Više o instalaciji L. Raucha u: Gjuro SZABO, *Instalacija nagodbenoga bana barona Levina Raucha godine 1869*, str. 14; I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2, str. 47-50.
[1559] Više u *Zatočnik,* god. 1, br. 1, Sisak, 03. rujan 1869.; *Isto*, br. 6, 10. rujna 1869. i *Isto*, br. 7, 11. rujna 1869. *Narodne novine*, god. 35, br. 204, Zagreb, 07. rujna 1869.; *Isto*, god. 35, br. 205, Zagreb, 09. rujna 1869.; *Isto* god. 35, br. 206, Zagreb, 10. rujna 1869. i *Isto*, god. 35, br. 207, Zagreb 11. rujna 1869.
[1560] Sam kralj Franjo Josip I. je odredio V. Soića svojim povjerenikom u reskriptu od 29. ožujka 1869. godine. Više o instalaciji L. Raucha na 48. saborskoj sjednici od 09. rujna 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 596-600.
[1561] *Isto*, str. 597-598.

svečane atmosfere.[1562] Saborsku deputaciju, koja je vodila bana iz Banskih dvora u Sabor, predvodio je biskup I. Kralj. Nakon samog svečanog čina inauguracije, povorka se uputila u prvostolnu crkvu, gdje je slavljena misa.

6. 9. 7. Povlačenje prijedloga

Kako su zastupnici podnosili razne prijedloge u Saboru, tako je bilo i onih koji su povlačili prijedloge. S. Vuković je bio jedan od njih. Povukao je prijedlog glede proračuna za 1869. godinu jer se gotovo u potpunosti slagao s proračunom vlade.[1563] Kao što je i danas uobičajeno u radu sabora, tako je bilo i u 19. stoljeću uobičajeno izglasavanje proračuna u Saboru. Članovi odbora za proračun bili su H. Anker, A. Jandrić, S. Vuković i I. Kralj, ali je u saborskoj debati o proračunu za 1869. godinu, sudjelovao samo Vuković tijekom rasprave o vjerozakonskim zavodima i prijedlogom o povišenju plaća profesora.[1564]

6. 10. Sudjelovanje svećenika saborskih zastupnika iz periode 1868.-1871. godine u drugim saborskim zasjedanjima

Većina svećenika aktivnih u saborskom radu na zasjedanju 1868./71. godine bili su zastupnici na još nekoliko zasjedanja. Iznimke su samo izabrani zastupnici H. Anker i A. Jandrić, čije sudjelovanje tijekom drugih saborskih perioda nije zabilježeno.

U radu prvog građanskog sabora 1848. godine sudjelovali su izabrani zastupnici M. Broz, V. Soić i L. Petrović, te virilni član M. Ožegović.[1565] Na saborskom zasjedanju 1861. godine sudjelovali su virilni članovi biskupi: I. Kralj, J. Haulik, M. Ožegović, Đ. Smičiklas, V. Soić i J. J. Strossmayer, te izabrani zastupnici svećenici: F. Rački, S. Vuković i J. Torbar.[1566] Dakle devet od ukupno četrnaest svećenika zastupnika iz 1868./71. godine. Na sljedećem zasjedanju sabora 1865./67. godine bili su ponovno biskupi: I. Kralj, Đ. Smičiklas, V. Soić, J. J. Strossmayer i J. Haulik, a od izabranih zastupnika svećenici: F. Rački, J. Torbar,

---

[1562] Detalji su izašli u *Katoličkom listu*. Više u: *Zagrebački katolički list*, god. 20, br. 36, Zagreb, 09. rujna 1869. godine., str. 285-286 i *Isto*, god. 20, br. 37, Zagreb, 16. rujna 1869. godine., str. 295-296.
[1563] Na 56. saborskoj sjednici od 13. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 709.
[1564] O raspravama oko proračuna u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 709-736.
[1565] Senjski biskup M. Ožegović je držao svečenu misu povodom otvaranja sabora 1848. godine u crkvi sv. Marka. U: *Zapisnik sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hervatske i Slavonske 5. i sledećih meseca lipnja i serpnja danah godine 1848 deržanog*, Zagreb, 1848., str. 4.
[1566] *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za godinu 1861*., Zagreb, 1899, str. 343, 421, 531, 592, 618, 631, 649, 724.

L. Petrović, M. Broz i S. Vuković.[1567] Dakle uoči ovdje obrađene saborske periode u radu sabora su sudjelovali gotovo svi svećenici (nisu sudjelovali: Anker, Jandrić, Tombor i Ožegović).[1568] Na sljedećem zasjedanju 1872./75. godine sudjelovali su biskupi: I. Kralj, V. Soić, J. J. Strossmayer i Đ. Smičiklas, uz izabrane svećenike: M. Broza, F. Račkog, I. Tombora i J. Torbara.[1569] U međuvremenu su preminuli L. Petrović, J. Haulik, M. Ožegović i S. Vuković. U razdoblju saborskog zasjedanja 1875./78. godine ostali su samo virilni član I. Kralj i zastupnik I. K. Tombor.[1570] U daljnjim saborskim zasjedanjima više nisu sudjelovali katolički svećenici iz saborske periode 1868./71.

[1567] *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1865-1867*., Zagreb, 1901., str. 307, 330d, 386, 482, 495, 519, 536, 545, 601, 638.
[1568] Biskup Ožegović je ispričao svoje odsutstvo bolešću. Više u: *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1865-1867*., Zagreb, 1901., str. 482.
[1569] *Vremenoslovni i abecedni našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1872-1875*., Zagreb, 1911., str. 150, 197, 266, 275, 278, 290, 291.
[1570] *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1875-1878*., Zagreb, 1902., str. 134, 233.

Tabelarni prikaz 5. sudjelovanja svećenika saborskih zastupnika iz 1868./71. na ostalim saborskim zasjedanjima.[1571]

SABORSKA PERIODA / ZASTUPNIK	1848.	1861.	1865./67.	1868./71.	1872./75.	1875./78
Hugo Anker	/	/	/	izabrani zastupnik (kotar Valpovo)	/	/
Mavro Broz	izabrani zastupnik (kotar Vinica)	/	izabrani zastupnik (kotar Vinica)	izabrani zastupnik (kotar Vinica)	izabrani zastupnik (kotar Ivanec)	/
Juraj Haulik	/	virilni član	virilni član	virilni član	preminuo	preminuo
Andrija Jandrić	/	/	/	izabrani zastupnik (Zagreb III. kotar)	/	/
Ivan Kralj	/	virilni član	virilni član	virilni član	virilni član	virilni član
Mirko Ožegović	virilni član	virilni član	/	virilni član	preminuo	preminuo
Luka Petrović	zastupnik senjskog kaptola	/	zastupnik zagrebačkog kaptola	izabrani zastupnik (Zagreb III. kotar)	preminuo	preminuo
Franjo Rački	/	zastupnik senjskog kaptola	zastupnik đakovačkog kaptola	izabrani zastupnik (grad Senj)	izabrani zastupnik (kotar Vrbovsko)	/
Đuro Smičiklas	/	virilni član	virilni član	virilni član	virilni član	/
Vjenceslav Soić	izabrani zastupnik (grad Bakar)	virilni član	virilni član	virilni član	virilni član	/
Josip J. Strossmayer	/	virilni član	virilni član	virilni član	virilni član	/
Ivan Krstitelj Tombor	/	/	/	izabrani zastupnik (kotar Erdevik)	izabrani zastupnik (kotar Erdevik)	izabrani zastupnik (kotar Đakovo)
Josip Torbar	/	zastupnik senjskog kaptola	izabrani zastupnik (kotar Našice i Ozalj)	izabrani zastupnik (kotar Severin-Ribnik-Ozalj)	izabrani zastupnik (kotar Jastrebarsko)	/
Stjepan Vuković	/	izabrani zastupnik (kotar Ivanec)	izabrani zastupnik (kotar Ivanec)	izabrani zastupnik (kotar Ivanec)	preminuo	preminuo

[1571] Tablica izrađena na osnovu podataka uzetih iz: *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za godinu 1861.*; *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1865-1867.*; *Vremenoslovni i abecedni našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1872-1875.*; *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1875-1878.*; A. SZABO, *Središnje institucije Hrvatske u Zagrebu*, I; I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 1 i 2, Zagreb, 2000.; *Hrvatski državni sabor 1848.*, (prir. Iskra IVELJIĆ, Josip KOLANOVIĆ, Nikša STANČIĆ), sv. 1, Zagreb, 2001.; *Isto*, sv. 2, Zagreb, 2007.

Iako je gore navedeno svih četrnaest katoličkih svećenika zastupnika, prikazali smo djelovanje samo onih svećenika koji su bili aktivni tijekom zasjedanja 1868./71. godine. Iznimka je nadbiskup Haulik koji je naveden iako nije sudjelovao zbog bolesti, no, ipak je izabran u treći saborski odsjek. Dok biskup Ožegović nije naveden, samo su zabilježene njegove isprike zbog odsutnosti, a nije bio izabran u nijedan odbor, niti je bio verificiran za saborskog člana. Također nisu navedeni zastupnici Anker i Jandrić koji su bili zastupnici samo na zasjedanju 1868./71. Podaci koji sljede služe za uvid u tematiku za koju su se zanimali zastupnici kako bi se moglo komparirati njihove interese na zasjedanju 1868./71. s ostalim zasjedanjima, ali i kao temelj za daljnja detaljnija istraživanja. Upravo je to razlog ispuštanja narodnjaka, jer njihovim nesudjelovanjem u radu ovdje obrađenog sabora, nije moguće učiniti komparaciju govora i saborske aktivnosti.

Prvi od navedenih svećenika bio je M. Broz, a sudjelovao je u saboru 1848. godine kao izabrani zastupnik za kotar Vinicu Varaždinske županije.[1572] Također je bio član odbora za izradu najnužnijih popravaka u organizaciji škola, nastave i bogoštovlja.[1573] U radu sabora 1861. godine nije sudjelovao, a 1865./67. je bio daleko manje politički aktivan nego 1868./71. godine. Za razliku od zasjedanja 1868./71. godine, na prethodnom nije nijednom govorio u sabornici, ali je zabilježeno njegovo sudjelovanje u radu odbora za daće župnika i kasnije regulaciju istih, te u odboru za cenzora *Dnevnika sabora*.[1574] Zanimljiv je spor vođen oko valjanosti Brozove vjerodajnice. Naime, bila je sporna jer *prisjednik* izborne deputacije nije potpisao izborni zapisnik koji je služio kao vjerodajnica.[1575] Ipak, izbor je priznat.[1576] Na zasjedanju 1872/75. izabran je zastupnikom za kotar Ivanec i kasnije zastupnikom u zajednički sabor.[1577] Aktivno se uključio u raspravu o obrazovanju braneći nadzor crkvenih vlasti nad školama[1578] i u specijalnu debatu o preinaci izbornog reda.[1579] Pokušao je ubrzati rješavanje urbarskih odnosa[1580] i interpelirao je o poreznim zaostacima iz 1867. godine.[1581] Stoga možemo zaključiti kako je Broz u parlamentarnom životu bio najaktivniji upravo na zasjedanju sabora 1868./71. godine, a na sljedećem zasjedanju se uključio u rasprave s novom

[1572] I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 1, str. 154.
[1573] *Zapisnik sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hervatske i Slavonske 5. i sledećih meseca lipnja i serpnja danah godine 1848 deržanog*, str. 9.
[1574] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7.*, Zagreb, 1867., str. 308, 524.
[1575] *Isto*, str. 37.
[1576] Više u: *Isto*, str. 48.
[1577] *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1872/75.*, Zagreb, 1875., str. 12, 999.
[1578] *Isto*, str. 1215-1217.
[1579] *Isto*, str. 1863.
[1580] *Isto*, str. 428 i 430.
[1581] *Isto*, str. 527.

tematikom – obrazovanje, gospodarstvo – i nije se kao ranije involvirao u političkim pitanjima (izuzev interpelacije o poreznim zaostacima koju je ponovio).

Biskup Haulik se pokazao aktivnim na zasjedanjima sabora 1861. i 1865./67. godine.[1582] Na zasjedanju 1861. godine vodio je imenovanje Šokčevića banom,[1583] govorio je o izboru svećenika Sladovića zagrebačkim kanonikom,[1584] dao je dva financijska priloga Jugoslavenskoj akademiji[1585] te se pozitivno izjasnio o savezu s Mađarima, ali pod određenim uvjetima.[1586] Dakle, javno je obznanio svoje stavove o delikatnom odnosu s Mađarima. Aktivno je sudjelovao također na zasjedanju 1865./67. godine, kako u radu saborskih odbora tako i svojim govorima. Izrazio je zadovoljstvo zbog pomirenja s kraljem,[1587] držao je govor oko elemenata koje bi saborska adresa kralju trebala sadržavati,[1588] sudjelovao je u debati o izbornom redu i zakonu o uređenju sabora.[1589] Imenovan je i namjesnikom banske časti.[1590] Zbog starosti i bolesti Haulik nije bio aktivan član sabora 1868./71., stoga nije moguća usporedba njegovih govora s onima iz prijašnjih zasjedanja.

Biskup I. Kralj nije bio odveć aktivan u radu sabora, štoviše nije imao nijedan javni istup u sabornici 1861. godine. Ipak, zabilježeno je njegovo članstvo u trećem odsjeku, u kojem je također izabran predsjednikom i u odboru koji je kralju nosio predstavku o teritorijalnoj cjelokupnosti Trojedne kraljevine.[1591] Dva je puta financijski pomogao Jugoslavensku akademiju i izvršio je prisegu Đure Jelačića za potkapetana kraljevine.[1592] Na sljedećem je zasjedanju bila slična situacija. Bio je član nekoliko saborskih odbora[1593] i podržao je prijedlog A. Vebera da se prior vranski uvrsti među virilne saborske članove.[1594] U saborskoj periodi koja je obuhvaćala razdoblje od 1872. do 1875. godine izabran je članom i predsjednikom verifikacijskog odsjeka,[1595] a na sljedećem zasjedanju sabora 1875./78. samo je verificiran kao saborski član.[1596] Prema navedenom nameće se zaključak kako je virilni član biskup Kralj bio manje aktivan u parlamentarnom radu. Posljedično nije moguće pratiti

[1582] Agneza SZABO, »Govori zagrebačkog nadbiskupa Jurja Haulika u Hrvatskome saboru 1861. te 1865.-1867. godine«, str. 487-561.
[1583] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861.*, Zagreb, 1862., str. 9-10.
[1584] *Isto*, str. 170.
[1585] *Isto*, str. 392, 656.
[1586] *Isto*, str. 257-258.
[1587] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7.*, Zagreb, 1867., str. 44.
[1588] *Isto*, str. 89-90.
[1589] *Isto*, str. 274, 308, 309.
[1590] *Isto*, str. 43.
[1591] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861.*, Zagreb, 1862., str. 37, 50, 86.
[1592] *Isto*, str. 256, 450, 616.
[1593] Odbor za izradu kraljevinskog poslanstva ili u deputaciju za Zrinjevsku svetkovinu. Više u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7.*, Zagreb, 1867., str. 63, 525, 739.
[1594] *Isto*, str. 289.
[1595] *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1872/75.*, Zagreb, 1875., str. 6.
[1596] *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1875/78.*, Zagreb, 1878., str. 26.

njegove političke ili stavove vezane uz neka druga interesna područja, barem ne na osnovu saborskoga rada.

Svećenik L. Petrović je bio saborski zastupnik prvog građanskog sabora 1848. godine kao kanonik senjskog kaptola.[1597] Isto kao i M. Broz, bio je član odbora za izradu najnužnijih popravaka u organizaciji škola, nastave i bogoštovlja.[1598] Na sljedećem saborskom zasjedanju 1861. godine nije sudjelovao. Petrović je bio vrlo aktivan član na sjednicama sabora od 1865. do 1867. godine. Na samom je početku zasjedanja sudjelovao u raspravama oko formalnosti rada sabora[1599] i upozorio je zastupnike na poštivanje bana u sabornici.[1600] Također se uključio u raspravu o izbornom redu i zakonu o uređenju sabora (tražio da se dopusti glas u saboru svim kaptolima, vranskom prioru, osvrnuo se na biranje zastupnika iz Vojne krajine i smatrao je kako im se ne smije oktroirati izborni red).[1601] Zanimao se i za pitanja urbarskih odnosa.[1602] Problematika urbarskih odnosa se i njega izravno ticala kao ravnatelja i upravitelja dobara nadbiskupskog sjemeništa.[1603] Protivio se vjerskom izjednačavanju evangelika i katolika.[1604] Također je bio član nekoliko odbora – urbarski, za zaklade, saborske troškove, financije.[1605] Svećenik. L. Petrović je sudjelovao samo u dvije saborske periode (1865./67. i 1868./71.) u kojima se zalagao za vjerske institucije i u oba zasjedanja je pokazao interes za Vojnu krajinu (na prvom tijekom debate o izbornom redu, a na drugom zasjedanju po pitanju povezanosti Vojne krajine s maticom). Iako je na prvom zasjedanju, u kojem je sudjelovao, pokazao interes za urbarske odnose, na drugom zasjedanju nije sudjelovao u raspravama o toj tematici. U *Novom Pozoru* su mu 1868. godine zamjerali političku nedosljednost jer je s biskupom Soićem, na prijašnjem zasjedanju pristajao uz stranku koja se protivila savezu s Ugarskom.[1606]

[1597] I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 1, Zagreb, 2000., str. 156.
[1598] *Zapisnik sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hervatske i Slavonske 5. i sledećih meseca lipnja i serpnja danah godine 1848 deržanog*, str. 9; *Hrvatski državni sabor 1848.,* (prir. Iskra IVELJIĆ, Josip KOLANOVIĆ, Nikša STANČIĆ), sv. 1, str. 548.
[1599] Rasprava oko izbora časnika u saboru u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7.*, Zagreb, 1867., str. 14, 17.
[1600] *Isto*, str. 22.
[1601] *Isto*, str. 285, 310, 314, 361, 375, 378, 607, 612, 631.
[1602] *Isto*, str. 460, 473.
[1603] Zabilježene tri tužbe L. Petrovića iz 1861. godine Urbarijalnom sudu u Zagrebu na seljake sela Trnje i općinstvo grada Zagreba, seljake sela Sv. Jelena i sela Opatovina oko djeljenja šuma i pašnjaka. U: Nadbiskupski arhiv Zagreb, fond Nadbiskupsko bogoslovno sjemenište, fascikl br. 17, spisi 1862 (I) br. 1.
[1604] *Isto*, str. 498.
[1605] *Kronologički i alfabetički našastari k stenografičkim zapisnicima Sabora Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije za trogodište 1865-1867.*, str. 495-497.
[1606] Više u: *Novi Pozor*, god. 2, br. 316, Beč, 03. listopada 1868.

Grkokatolički biskup Đuro Smičiklas je sudjelovao na zasjedanju 1861. godine ali bez veće zapaženosti. Osim što je ovjerovljen saborskim članom,[1607] bio je član odbora za bansku prisegu.[1608] Od njegova saborskog djelovanja 1861. godine važnija je samo novčana darovnica Jugoslavenskoj akademiji.[1609] Na sljedećem zasjedanju 1865./67. godine nije bio ništa aktivniji, štoviše samo je verificiran i izabran u odbor koji je pratio bana u sabornicu.[1610] Njegova je djelatnost u saborskom radu postupno otpadala, tako je tijekom posljednjeg zasjedanja sabora na kojem je sudjelovao, 1872./75. godine, tek ovjerovljen za člana.[1611] Biskupu Smičiklasu očito nije bio prioritet sudjelovati u radu sabora. Njegovo djelovanja u saboru dokaz je kako virilni članovi nisu ozbiljnije pristupali radu istoga.

Biskup Soić je na zasjedanju 1848. godine sudjelovao kao zastupnik grada Bakra.[1612] Kao i već navedeni katolički svećenici zastupnici 1848. godine, djelovao je unutar odbora za izradu najnužnijih popravaka u organizaciji škola, nastave i bogoštovlja.[1613] Tijekom sljedećeg zasjedanja sabora 1861. godine izabran je u odbor za pregledavanje banove prisege,[1614] te je kao i biskup Kralj bio izabran u odbor koji je nosio kralju predstavku o teritorijalnoj cjelokupnosti.[1615] Predložio je pozvati Riječki kaptol, pod prijetnjom zakonske globe, da pošalje zastupnika za sabor.[1616] Također je predložio poslati predstavku kralju da odmah naloži Rijeci slanje zastupnika u sabor Trojedne kraljevine.[1617] Iz njegovih se govora očituje kako je za nagodbu s Mađarima, ali pod određenim uvjetima. Naime, govorio je o sporazumu s Mađarima koji se mora temeljiti na ravnopravnosti, a smatrao je kako Mađari ne uvažavaju ravnopravnost s drugim narodima.[1618] Govorio je i o borbi za narodni jezik. Dakle, načelno je bio za nagodbu, ali bez ravnopravnosti se oštro protivio svakom savezu s Mađarima. Prilikom rasprave o slanju predstavke kralju vezane uz teritorijalnu cjelovitost, izjasnio se kako je u interesu dinastije priznati pripadnost Dalmacije banskoj Hrvatskoj.[1619] Na sljedećem se zasjedanju 1865.-1867. godine ponovno zanimao za pitanja vezana uz Primorje. Bio je protiv prijedloga da se izborni zapisnici u Rijeci vode na talijanskom

---

[1607] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861.*, str. 16 i 19.
[1608] *Isto*, str. 2.
[1609] *Isto*, str. 403.
[1610] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7.*, str. 1, 9 i 23.
[1611] *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1872/75.*, str. 14.
[1612] I. PERIĆ, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 1, Zagreb, 2000., str. 157.
[1613] *Hrvatski državni sabor 1848.,* (prir. Iskra IVELJIĆ, Josip KOLANOVIĆ, Nikša STANČIĆ), sv. 2, str. 381. U *Zapisniku sabora trojedne kraljevine Dalmatinske, Hervatske i Slavonske* iz 1848. pod članovima navedenoga odbora ne nalazi se ime V. Soića.
[1614] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861.*, str. 2.
[1615] *Isto*, str. 86.
[1616] *Isto*, str. 55.
[1617] *Isto*, str. 56, 60.
[1618] *Isto*, str. 239-241.
[1619] *Isto*, str. 70.

jeziku.[1620] Sudjelovao je u raspravi o molbi općina bakarskog kotara da se odijele od istog municipija.[1621] Nekoliko je puta istupio javno tijekom rasprave o izbornom redu i zakonu o uređenju sabora – glede virilnog prava biskupa (predložio je da se svim biskupima dodijeli virilno pravo, što je i prihvaćeno) i prava glasa kaptola[1622] te oko propisanog jezika u sabornici (zalagao se da se Riječanima dopusti pričati talijanski).[1623] Posebno se založio za isplatu odštete desetine moduškom kaptolu, što je činio i tijekom zasjedanja 1868./71. godine,[1624] te protiv vjerske jednakosti evangelika.[1625] Na zasjedanju sabora 1872/75. Soić više nije aktivan kao prije, samo je verificiran i izabran u adresni odbor kao član i predsjednik.[1626] Prema Soićevim saborskim govorima razvidno je kako se zanimao za lokalne teme područja s kojega je potekao i u kojem je vršio službu biskupa. Pokazao je i interes za politička pitanja – podržao je savez s Mađarima već 1861. godine, što je dokaz njegove političke dosljednosti. Iako je prozivan u usporedbi s prijašnjim saborom promijenio svoje političke pozicije prešavši u redove unionista.[1627]

Svećenik S. Vuković je bio izabrani zastupnik za kotar Ivanečki 1861. godine. Interes koji je već tada pokazao za određenu tematiku – zadruge,[1628] urbarski odnosi[1629] i školski sustav – nastavio je i na zasjedanju 1868./71. godine.[1630] Imao je na zasjedanju 1861. godine nekoliko prijedloga: da počnu s radom županijski sudbeni stolovi, da njemačke novine *Agramer Zeitung* prestanu biti službeni list.[1631] U svom je političkom govoru 1861. godine zagovarao zajednicu s Mađarima kao najmanje pogibeljnu.[1632] Zanimljivo je kako je s grupom unionista istupio iz sabornice nakon optužbe narodnjaka da teže bezuvjetnoj uniji s Mađarima.[1633] Ipak, Vuković je ponovno pristupio radu sabora.[1634] Pokazao je određen interes za obrazovanje sudjelovanjem u raspravama o toj tematici.[1635] Na zasjedanju sabora 1865./67.

[1620] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7.*, Zagreb, 1867., str. 59.
[1621] *Isto*, str. 487.
[1622] M. Mrazović je predložio da se virilno pravo glasa da samo zagrebačkom nadbiskupu i mitropoliti karlovačkom. Prijedlog nije prihvaćen. *Isto*, str. 280, 288.
[1623] *Isto*, str. 310, 364.
[1624] *Isto*, str. 462, 479, 512,
[1625] *Isto*, str. 497.
[1626] *Saborski dnevnik kraljevinah Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1872/75.*, Zagreb, 1875., str. 14, 43.
[1627] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. 20.
[1628] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1861.*, str. 910, 912, 916.
[1629] *Isto*, str. 86.
[1630] *Isto*. str. 863.
[1631] *Isto*, str. 133, 141.
[1632] *Isto*, str. 305.
[1633] *Isto*, str. 457-458.
[1634] *Isto*, str. 550.
[1635] Na saborskoj sjednici od 21. rujna 1861. godine Vuković je istaknuo razliku sela i grada po pitanju učitelja, smatrao je kako se učitelju na selu mora dati stan inače će pola plaće na to potrošiti. Više u: *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. 5, str. 30, 32.

godine nije mogao aktivno sudjelovao zbog bolesti, pa je položio mandat.[1636] Kako je umro 1871. godine, zadnji je put sudjelovao u saboru 1868./71. godine. Njegovi politički stavovi izraženi na zasjedanju 1861. godine ostali su nepromijenjeni do smrti, bio je pripadnik unionističke političke struje.

6. 11. Zaključna razmatranja

Nakon analize govora katoličkih svećenika, održanih u sabornici u razdoblju od početka zasjedanja Sabora 1868. godine do zatvaranja 1871. godine, moguće je iznijeti niz zaključaka vezanih uz tematiku za koju su pokazali interes, kao i uz njihovo političko opredjeljenje. Formalno je u radu Sabora sudjelovalo ukupno jedanaest katoličkih svećenika (bez tri narodnjaka koji su napustili sabornicu), ali nisu svi bili aktivni u radu sabora. Broj izabranih zastupnika je bio pet, a virilnih članova šest. Valja napomenuti kako jedan virilni član (biskup Ožegović) nije sudjelovao u radu sabora zbog visoke starosti i bolesti, te jedan (biskup Strossmayer) nije želio sudjelovati jer se nije slagao s politikom vladajućih. Time je broj virilni članova s prvotnih šest smanjen na četiri. Svećenici zastupnici su sudjelovali kako u raspravama od državnog interesa, tako i u onima koje su bile lokalnog karaktera. Pri iznošenju brojčanih podataka, na osnovu govora i istupanja svećenika u sabornici, u obzir neće biti uzeti narodnjaci koji su napustili sabornicu na početku zasjedanja.

Već sudjelovanje malobrojnih svećenika u nizu saborskih odbora, dokaz je njihova ugleda i involviranosti u saborski rad. Od ukupno utvrđenih pedeset i dva saborska odbora, utemeljena radi razmatranja različitih tema, svećenici su bili članovi u trideset, od čega su u devet vršili dužnost predsjednika. Ovom broju se još mora dodati podatak kako su bili izabrani za predsjednike u dva od tri saborska odsjeka u koje su bili razdijeljeni svi zastupnici radi lakšeg raspravljanja saborskih pitanja. Valja napomenuti kako su u zajednički sabor dva puta birani svećenici H. Anker i S. Vuković, dok je L. Petrović biran samo jednom.

Prema članstvu u različitim saborskim odborima najaktivniji svećenik je bio S. Vuković (izabran u 14 odbora) i V. Soić (izabran u 9 odbora). Potonji je u sve navedene odbore biran samo do travnja 1869. godine, nakon čega se povukao, kao predsjednik školskog odbora, zbog bolesti. U najmanje su odbora bili članovi Đ. Smičiklas (1 odbor) i L. Petrović (2 odbora) što je očekivano s obzirom na činjenicu kako je Petrović preminuo krajem 1869. godine.

[1636] *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 1865/7.*, Zagreb, 1867., str. 295, 383.

Tematika kojom su se odbori bavili može se dovesti u vezu s interesima članova, u ovom slučaju svećenika. Kanonik Jandrić je jedini od svećenika sva tri puta biran u odbor za proračun. Biskup Soić je bio član u gotovo svim odborima vezanim uz posjet kralju ili kraljev posjet Zagrebu, što je očekivano s obzirom na njegov visoko pozicioniran crkveni položaj. H. Anker je, pak, bio član oba saborska odbora za željeznice, uz Vukovića i Soića, te je izrazio svoje stavove o izgradnji željeznica. Također je kao član odbora za izgradnju bolnice za umobolne čime je pokazao interes za socijalnu tematiku.

S. Vuković je bio sklon baviti se temama vezanim uz znanost i obrazovanje – kao član školskog odbora i odbora za Sveučilište – što odgovara činjenici da je izradio zakon o osnovnim školama. Od gospodarskih se pitanja zanimao za uređenje seoskih zadruga, kao član istoimenog odbora.

U raznim odborima tematski vezanim uz Nagodbu i Riječko pitanje bili su od svećenika aktivni Vuković i Broz. Vuković se posebno zanimao za financijske uvjete Nagodbe, a Broz se usredotočio na probleme nagodbenog operata i neispunjenih točaka Nagodbe. Obojica su bili članovi odbora za reviziju neispunjenih ustanova Nagodbe. Što se tiče Rijeke, Broz je bio član prvotnog odbora koji je trebao predložiti rješavanje položaja Rijeke nakon ugovorene Nagodbe, dok je Vuković bio jedan od četiri člana odbora za pregovore s Ugarskom deputacijom prema kraljevom naputku.

Članstvo svećenika u saborskim odborima daje uvid u tematiku za koju su se zanimali, dok analiza njihovih govora jasno izražava političke stavove. Iako saborski zastupnici, dio svećenika nije imao nijedan javni istup u sabornici. Većinom se tu radi o virilnim članovima. Jedan od njih bio je kardinal J. Haulik koji nije sudjelovao u nijednoj raspravi, iako je verificiran za zastupnika već početkom siječnja 1868. godine. U *Dnevniku sabora* su navedene dvije isprike J. Haulika povodom izostanka sa sjednica – iz rujna 1868. godine kada je boravio u kupeljima i iz studenoga iste godine kada je bio spriječen bolešću, a kao dokaz je priložio liječničku dokumentaciju.[1637] Jedina zabilježena, ali neizravna aktivnost, kardinala Haulika bio je pismeni poziv saborskim zastupnicima na svečanu misu 11. travnja 1869. godine, povodom proslave pedesete obljetnice od prve svete mise koju je održao papa Pio IX.[1638]

[1637] Prva isprika čitana na 11. saborskoj sjednici od 12. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 88 i druga isprika čitana na 23. saborskoj sjednici od 17. studenog 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 240.
[1638] Poziv je čitao predsjednik Sabora na 38. saborskoj sjednici od 10. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 499.

Primjer sličan Hauliku bio je i biskup I. Kralj koji nije nijednom javno istupio u sabornici. No, za razliku od Haulika bio je izabran u odbor za spomen kolajne povodom kraljeva posjeta Zagrebu, u odbor za proračun u kojem je bio i predsjednik te je bio predsjednik drugog saborskog odsjeka. Druga vrsta njegova sudjelovanja u saboru nije zabilježena.

Slična je bila situacija i sa senjskim biskupom Mirkom Ožegovićem. Zabilježene su dvije njegove isprike zbog odsustva, a razlog je bila starost.[1639] Tijekom zasjedanja sabora senjski je biskup preminuo (1869. godine).[1640]

Grkokatolički biskup Đ. Smičiklas je djelovao na tragu navedenih primjera. Naime, samo je bio član trećeg saborskog odsjeka i odbora za poklon državnicima povodom kraljeva posjeta. Osim toga, ispričao je svoju odsutnost bez obrazloženja.[1641]

Poseban je slučaj bio biskup Strossmayer, kako je već napomenuto, nije se uopće očitovao na poziv Sabora da pristupi njegovu radu. S obzirom na Strossmayerovu pripadnost skupini narodnjaka koji su bojkotirali rad Sabora, također nije uzet u obzir pri iznošenju brojčanih podataka.

Od pet sveukupnih virilnih saborskih članova svećenika, samo je V. Soić aktivno sudjelovao u saborskom radu. Sudjelovao je u deputacijama kralju, radu saborskih odbora, bio je kraljev predstavnik pri instalaciji bana, sudjelovao je u raspravama o vjerskim pitanjima (cisterciti, modruški kaptol), iznosio je prijedloge i imao je jedan ispravak netočnog navoda vezan uz formalnost oko instalacije bana.[1642] Bilo je i nekoliko manje važnih prijedloga koji su već navedeni, a jedan od njih je bio poklanjanje spomen kolajne gradu Senju prigodom kraljeva posjeta Zagrebu. Valja pritom imati na umu kako je Soić bio senjski biskup, pa je ovo očito povezano s lokalnim interesima.[1643] Tijekom saborske debate vrlo se živo založio za prihvaćanje nagodbenog operata.

Od izabranih zastupnika kanonik A. Jandrić također nije izvjesno vrijeme sudjelovao u radu Sabora, a odsutnost je ispričao pismenim putem.[1644] Naime, morao je kao zastupnik kaptola otputovati u Ugarsku na popisivanje nadbiskupskih imanja. On je, pak, samo dva puta

---

[1639] Prva isprika obznanjena na 11. saborskoj sjednici od 12. rujna 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 87-88, a druga isprika na 22. saborskoj sjednici od 16. studenog 1868. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 238.

[1640] Proglašeno na 27. saborskoj sjednici od 01. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 273.

[1641] Na 37. saborskoj sjednici od 06. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 490.

[1642] V. Soić je ispravio zapisnik o instalaciji bana u kojem je stajalo da je on predao *insignia* banu, a to je učinio predsjednik Sabora. Ispravan na 49. saborskoj sjednici od 14. rujna 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 610.

[1643] Na 43. saborskoj sjednici od 21. travnja 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 563.

[1644] Na 55. saborskoj sjednici od 11. listopada 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 682.

govorio u Saboru. Prvi je put uzeo riječ kako bi dao prijedlog banu u vezi vojnog pitanja prijave dobrovoljaca.[1645] Drugi se put uključio u raspravu o cistercitima. Zanimljivo je kako A. Jandrić, aktivan po pitanju državnih financija (član odbora za proračun) i obrazovanja (član odbora za Sveučilište i školskog odbora), u Saboru nije sudjelovao u nijednoj raspravi o tim temama.

Dok su navedeni zastupnici bili gotovo potpuno neaktivni u radu sabora, drugi su bili iznimno angažirani i pokušavali su doprinijeti rješavanju konkretnih pitanja, kako gospodarskih tako i političkih. Reprezentativni je primjer M. Broz. Zahvaljujući istupanjima u sabornici moguće je pratiti njegove promjene u političkim stavovima i prelazak u pravu opoziciju. Iako je bio član unionističke stranke, i kao takav je ušao u parlament, razočarao se Nagodbom i politikom Mađara, pa je postao najoštriji kritičar neispunjenih ustanova Nagodbe i vladinog djelovanja. Smatrao je kako će Trojedna kraljevina u novoj državnoj zajednici ostvariti određen prosperitet, no uvidjevši da politika unionista ne ide u tom smjeru, tražio je što veću neovisnost Trojedne kraljevine.[1646] Činjenica kako su u *Zatočniku*, glasilu narodnjaka, o njemu pisali iznimno pozitivno, dovoljan je dokaz promjene u njegovoj politici i prelaska u opoziciju.

Zanimljiva je analiza korištenja prava interpeliranja od zastupnika svećenika. Tim su se pravom koristili samo H. Anker i M. Broz. Anker je samo jednom interpelirao bana i to oko nezakonite prodaje šuma u Vojnoj Krajini. Svećenik M. Broz je sveukupno interpelirao šest puta, s time da je jedna interpelacija sadržavala dvije teme (gimnazija i zgrada za Sveučilište). Njegove su interpelacije bile često provokativne i izražavale su stavove opozicije. Prva interpelacija M. Broza bila je u listopadu 1869. godine u vezi neizvođenja, za Trojednu kraljevinu korisnih, ustanova Nagodbenog zakona. Cilj interpelacije nije bio srušiti Nagodbu, već potaknuti njezino provođenje u cijelosti. Posebno ga je kao domoljuba smetalo korištenje njemačkog jezika u uredima i poštama. Već je sljedeći dan iznio novu interpelaciju vladi o strancima zaposlenim u Trojednoj kraljevini, pored sposobnih domaćih ljudi. Takvo se djelovanje izravno kosilo s Nagodbenim zakonom. Nakon više od pola godine, tijekom izjašnjavanja o odgovoru vlade na svoje interpelacije, Broz je bio oštriji i očito razočaraniji. Otvoreno je tražio reviziju financijskog dijela Nagodbe te je izjavio kako je sabor Trojedne kraljevine iluzoran jer su Mađari određivali sve uvjete zasjedanja. Apostrofirao je problematiku zapuštanja vlastitog sabora, da bi se išlo na zasjedanja zajedničkog. Treća se interpelacija odnosila na nemire u gimnaziji (podržao je otpuštene profesore) i najam zgrade u

[1645] Na 35. saborskoj sjednici od 20. ožujka 1869. godine u: *Dnevnik Sabora Trojedne kraljevine*, str. 451-452.
[1646] M. POLIĆ, *Parlamentarna povijest Kraljevina*, sv. II, str. 30-31.

Savskoj ulici za tvornicu duhana, umjesto njezina ustupanja Sveučilištu. Broz ju je iznio vrlo oštro i sa osudom usmjerenom na djelovanje vlade i bana. Zlatarović je tražio da se Broza prekine tijekom ove interpelacije, a nakon nje je tražio Brozovu ispriku banu i vladi, do čega nije došlo. Uz političke interpelacije, bila je jedna kojom se Broz založio za širenje prosvjete u Varaždinu putem osnivanja radničkog društva. Upravo je zalaganjem za pomoć nižim obrtnicima pokazao interes za socijalna i gospodarska pitanja u vidu praćenja europskih tekovina. Posljednje dvije interpelacije su se odnosile na porezne zaostatke koji su pripadali Trojednoj kraljevini, ali joj nisu bili isplaćeni.

Svećenici L. Petrović, S. Vuković i A. Jandrić nisu imali nijednu interpelaciju, ali su iznosili prijedloge razne tematike, dok preostali svećenici nisu iznijeli nijednu interpelaciju, a niti prijedlog. Prema navedenom ponovno se nameće zaključak kako su izabrani zastupnici bili aktivniji u radu Sabora od virilnih članova – biskupi Kralj, Soić, Haulik i Ožegović.

Tematskim raščlanjivanjem istupanja svećenika u saboru, kada govorimo o političkim temama, svećenici su sudjelovali u raspravama o sklapanju Nagodbe, što je uostalom bilo najvažnije političko pitanje ove saborske periode. Već je rasprava o adresi, kojom se trebalo kralju zahvaliti za saziv Sabora, označila političke pozicije svećenika M. Broza i L. Petrovića. Broz je istaknuo kako treba pristupiti oprezno pisanju službenih dokumenata da bi se narod zaštitio u budućnosti, dok je Petrović pokazao potpuno povjerenje u kralja i Ugarsku. U skladu s takvim stavovima, Petrović je podržao prijedlog da se prvo u Saboru prihvati Nagodba, a tek potom počne raspravljati o Riječkom pitanju. Jedini je upravo Petrović od svećenika sudjelovao u raspravi o prihvaćanju kraljeve prepozicije glede Rijeke. Svojim je govorom jasno pokazao kako je na strani krune i Ugarske. Argumenti koje je koristio išli su u smjeru oduzimanja Hrvatskoj, odnosno Trojednoj kraljevini prava na Rijeku. Osvrnuo se na neke povijesne okolnosti kojima je opravdao svoje stavove (Marija Terezija je Rijeku pripojila Ugarskoj, a Trojedna kraljevina ju je 1848. godine anektirala). Vrhunac njegova govora bila je konstatacija kako je Rijeka pod hrvatskom upravom izgubila ustavnu slobodu, što je za njega bio dovoljan razlog da ne zamjeri Riječanima priklanjanje Ugarskoj. Petrović je očito bio spreman »žrtvovati« Rijeku za Nagodbu.

Njegov najžešći oponent, a svećenik, bio je već spomenuti Mavro Broz. Tijekom saborske debate o uvođenju provizorija u Rijeku, Broz je naglasio važnost Riječkog pitanja za opstanak same Nagodbe. Oštro je ustao protiv provizorija jer bi, prema Brozovom tumačenju, njegovo uvođenje značilo nedosljednost unionista koji su Nagodbu sklopili kako bi uklonili neizvjesnost, a ne uvodili provizorije. Jasno je kako Broz nije bio pod utjecajem svoje stranke kada je u sabornici javno tražio da se Rijeka proglasi dijelom Trojedne kraljevine. Ipak, i kod

njega je doza nedosljednosti po pitanju Rijeke jer je, prema riječima zastupnika S. Hrvoića, prihvatio u sabornici članak 66 o Rijeci – *separatum sacrae regni adnexum corpus*. Može se na ovu promjenu gledati i sa aspekta promjene Brozovih političkih stavova, kao posljedice razočaranosti politikom unionista. U početku zasjedanja njegova su istupanja bila umjerenija i u duhu podržavanja Nagodbe, što se s vremenom pretvorilo u otvoreno negodovanje i odbijanje Nagodbe.

Dakle, samo su se dva svećenika priključila raspravi o Rijeci – Broz i Petrović, ali sa sasvim različitim stavovima. Prema rezultatima glasanja oko riječkog provizorija, razvidno je kako su ga svećenici Anker i Vuković podržali, ali nisu javno istupili.

U raspravi o nagodbenom operatu od svećenika su sudjelovali Petrović, Vuković i Soić. Svećenik Petrović je vrlo nerealno branio operat od svake kritike i s dozom drskosti se obraćao protivnicima Nagodbe. Nerealno je bilo očekivati stvarni utjecaj manjine zastupnika iz Trojedne kraljevine u zajedničkom saboru, što je predvidio Petrović. Prema njegovim je riječima Nagodba zvučala kao najbolji politički i gospodarski potez Trojedne kraljevine. Istaknuo je niz prednosti (financije, potrošarina na vino i meso koja je trebala ostajati u Trojednoj kraljevini, jezik), a između ostalog i teritorijalnu cjelovitost, koja je prema njegovim tvrdnjama Nagodbom bila zajamčena.

Vuković je detaljnije obrazložio financijski dio Nagodbe jer se i sam time u odboru bavio. Bio je realniji od Petrovića, prihvatio je financijski dogovor jer je realno rezonirao kako inače Nagodbe ne bi bilo. No, bez obzira na sve manjkavosti financijskog dijela Nagodbe, istaknuo je neke pozitivne momente.

Biskup Soić je na tragu Petrovića veličao Nagodbu. Zajednički im je bio stav kako Nagodba osigurava autonomiju, narodnost, cjelokupnost i ustavnost. Soić nije dao čvrste argumente za svoje stavove o Nagodbi, njegov je govor bio prožet emocijama – pitao se hoće li Bog opet dati ovakvu priliku Trojednoj kraljevini.

Kako je već napomenuto, u raspravi o nagodbenom operatu sudjelovala su samo tri svećenika (Petrović, Vuković i Soić) i svi su podržali operat. Nije bilo javnog negodovanja u sabornici oko Nagodbe, bar ne od strane katoličkog svećenstva. Broz, agilan u kritikama, nije sudjelovao u četverodnevnoj raspravi o Nagodbi. H. Anker također nije sudjelovao u raspravama o Nagodbi, ali je kasnije branio vladu i Nagodbu tijekom rasprave o njezinu kršenju, čime se svrstao među svećenike koji su ju podržavali. Iste je stavove potvrdio prilikom rasprave o proglašenju zakona o potrošarini na vino i meso, koji nije trebao biti proglašen u Saboru jer nije spadao u zajedničke poslove. Anker je smatrao proglašenje zakona najboljim rješenjem s obzirom na to da ionako ne bi imao zakonsku moć. Broz nije govorio

tijekom ove debate, no svoje je stavove, suprotne Ankerovima, izrazio prilikom glasanja. U ovoj je prigodi glasanje bilo poimenično, zahvaljujući čemu doznajemo pojedinosti sačuvane u *Dnevniku sabora*.

Od preostalih političkih pitanja, raspravljenih u sabornici, svećenici Vuković i Petrović su sudjelovali u raspravi oko biranja zastupnika za zajednički sabor, ali bez većeg značaja. Radilo se o formalnim pitanjima izbora zastupnika.

Prema sudjelovanju katoličkih svećenika u raspravama o političkim pitanjima ponovno dolazimo do zaključka kako su aktivniji bili izabrani zastupnici, od pet svećenika koji su imali istupe u sabornici samo je jedan bio virilni član (biskup Soić). Također, samo je jedan bio u opoziciji (M. Broz). Od izabranih zastupnika svećenika, jedino naknadno izabran kanonik A. Jandrić nije sudjelovao u nijednoj raspravi s političkim predznakom.

Zahvaljujući analizi saborskih govora katoličkih svećenika o gospodarskim pitanjima, dobivamo uvid u njihove stavove o modernizacijskim procesima. Kada govorimo o iznimno važnoj izgradnji željeznica, koja je u drugoj polovici 19. stoljeća na području Trojedne kraljevine bila u zamecima, Anker se pokazao zagovarateljem modernizacijskih procesa, konkretno izgradnje željeznice. Istaknuo je važnost izgradnje željeznica za razvoj prometa općenito, a ne samo trgovine. Pokazao je znanje i razumijevanje modernizacijskih procesa, u ovom slučaju izgradnje željezničke infrastrukture jer je doveo u vezu razvoj prometa s proizvodnjom i napretkom cijele zemlje. Izrazio je zadovoljstvo s količinom molbi prispjelih na Sabor glede izgradnje željeznica, te je s njima doveo u vezu u narodu razvijenu svijest o važnosti ovog pitanja.

Isti se zastupnik založio (čak dva puta) za lokalno pitanje izgradnje ceste kroz kotar Valpovo, u kojem je bio izabran za saborskog zastupnika. Biskup Soić je također podržao molbu lokalnog značaja o obnovi mosta preko Kupe kod mjesta Gasparevci (Gašparevci). Petrović je, pak, tijekom rasprave o izgradnji željeznica postavio pitanje što je s povezanošću Vojne krajine i Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom. Imao je na umu teritorijalnu cjelovitost Trojedne kraljevine i važnost povezivanja njezinih formalno razjedinjenih dijelova.

Gospodarska pitanja od iznimne važnosti bila su: rješavanje urbarskih odnosa i pitanja zadruga uslijed njihova propadanja kao izravne posljedice ukidanja kmetstva još 1848. godine. Od svećenika se S. Vuković živo založio za rješavanje ovih pitanja, koja su doista i zakonom normirana tijekom zasjedanja sabora (čl. IV. i V. iz 1870.). Prvo je na samom početku zasjedanja sabora, u siječnju 1868. godine, potaknuo stvaranje saborskih odbora za navedenu problematiku, a kasnije je bio aktivan član odbora za zadruge. Nakon što je odbor izradio prijedlog zakonske osnove, trebalo ju je prihvatiti u sabornici. Vuković nije

sudjelovao u saborskim raspravama, izuzev rasprave o načinu podjele imovine zadruge (nepokretnine na loze i pokretnine na glave). U mišljenju su se oko ovog pitanja složili Vuković i Anker, a Vuković je tom prigodom izjavio kako je do svog stava došao potaknut iskustvom župnika. Što se tiče urbarskih odnosa, od svećenika je sudjelovao samo Vuković u raspravi o tri teme – krčmarenje, mlinovi i lov na ptice. Sva tri puta je podržao redakciju.

Svećenik Petrović je sudjelovao u raspravi o prijedlogu da se osnuje vjeresijska zaklada. Prijedlog je Petrović podržao, a ovakve su zaklade kao štedna i pomoćna staleška društva bile iznimno važne za razvoj gospodarstva. Očito je Petrović po ovom pitanju slijedio njemu suvremene europske tekovine i vjerojatno bi bilo zanimljivo pratiti njegov daljnji rad u sabornici da nije preminuo tijekom zasjedanja sabora.

Dakle, od katoličkih svećenika u gospodarskim su pitanjima sudjelovali Anker, Petrović, Vuković i Soić. Iskazano u brojkama to bi bila samo četiri svećenika od ukupno deset, od kojih je ponovno samo jedan bio virilni član (biskup Soić). M. Broz, iako aktivan na političkom polju, po pitanju gospodarstva nije sudjelovao u nijednoj raspravi. Kao ni kanonik Jandrić. Analizom govora svećenika koji su sudjelovali u raspravama o gospodarskim pitanjima, može se zaključiti kako su H. Anker. S. Vuković i L. Petrović podržali određene modernizacijske procese (izgradnja željeznica, rješavanje urbarskih odnosa i pitanja zadruga ili osnivanje vjeresijskog zavoda).

Prije same analize vjerskih tema zastupljenih u Saboru, bilo je za očekivati kako će svećenici sudjelovati u raspravama o potonjoj tematici. Možda najvažnija vjerska tema raspravljena u sabornici bila je naseljavanje cistercita, a od svećenika su po tom pitanju aktivni bili Vuković, Jandrić, Broz i Soić. Za usporedbu jedan je svećenik više sudjelovao u ovoj raspravi, nego u četverodnevnoj raspravi o nagodbenom operatu. Pitanje naseljavanja cistercita je došlo na dnevni red zahvaljujući podršci kanonika Vukovića. Svećenici su po ovom pitanju bili jedinstvenog stava – dopustiti cistercitima naseljavanje.

Još jedna rasprava, koja se izravno doticala Katoličke crkve, bila je o financijama vjerozakonskih zavoda. Od svećenika je sudjelovao samo Vuković i to aktivno. Naime predložio je taksativno navođenje, uz svaku stavku proračuna za 1870. godinu, načina financiranja te dogovor vlade Ugarske i Trojedne kraljevine oko vjerozakonskih i školskih zaklada.

Bilo je nekoliko vjerskih tema lokalnog karaktera. Svećenik Petrović je sudjelovao u raspravi oko žalbe stanovnika Iriga na manastir Opovo oko isplate desetine za vinograd. Složio se s većinom da se molba vrati. Biskup Soić je podupro, doduše bezuspješno, isplatu

odštete crkvene desetine moduškom kaptolu. Dok se svećenik Anker založio za financijsku pomoć uršulinkama u Varaždinu.

Zaključno, u raznim raspravama vjerske tematike sudjelovalo je ukupno šest svećenika (Petrović, Soić, Vuković, Jandrić, Broz, Anker) od deset. Svi su izabrani zastupnici svećenici bili aktivni, a od virilnih članova četvorica nisu sudjelovala u raspravama (Kralj, Haulik, Smičiklas i Ožegović). Biskupe Ožegovića i Haulika je zasigurno visoka starost spriječila u sudjelovanju u radu Sabora.

Pitanje socijalne tematike bilo je izgradnja umobolnice. H. Anker se pokazao aktivnim članom odbora za izgradnju umobolnice i njezinim zagovarateljem. Tijekom rasprave o izgradnji bolnice ponovno dolaze do izražaja Ankerovi moderni stavovi – država je dužna zbrinuti umobolne. Osim izgradnje navedene bolnice, pod socijalnu tematiku možemo dodati i izradu zakona o osnovnim školama te problem propadanja zadruga. Pod isti nazivnik možemo staviti i nastojanja M. Broza oko uspostave radničkog društva za pomoć nižim obrtnicima. Upravo zbog toga možemo reći da se za socijalnu tematiku zanimao, osim H. Ankera, i svećenici S. Vuković te M. Broz. Potonji je izradio zakonsku osnovu o pučkim školama. Također pod socijalnu tematiku možemo svrstati i rješavanje problema propadanja zadruga. Ovdje su ponovno sudjelovali H. Anker i S. Vuković, kako je već navedeno.

Svećenici su također određenu pažnju pridali obrazovanju, što je razvidno iz njihovih govora u sabornici. Pri utemeljenju Sveučilišta značajnu je ulogu imao S. Vuković koji je potaknuo u sabornici raspravu o tom pitanju, kao i osnutak školskog odbora. Biskup Soić, iako je sudjelovao u raspravi o Sveučilištu, nije znatnije pridonio – radilo se o formulaciji poretka fakulteta. Upozorio je kako s obzirom na starost fakulteta, na prvom mjestu treba biti bogoslovni fakultet pri navođenju fakulteta pripadnika Sveučilišta. Ispravak je očekivan s obzirom na njegovo zvanje. Svećenik H. Anker se, pak, založio za ubrzavanje rada vlade po pitanju donošenja zakonske osnove o Sveučilištu. Inače pristaša vlade, Anker se u ovom slučaju suprotstavio Poglediću kao predstavniku vlade u saboru.

Stvaranje zakona o osnovnim školama bila je važna tema, ne samo u Trojednoj kraljevini, nego i u europskim zemljama u drugoj polovici 19. stoljeća. Obrazovanje je sve više izmicalo iz ruku klera, a Vuković je svojim prijedlogom zakonske osnove pokušao taj proces zaustaviti. Njegova je osnova bila u duhu religioznog odgoja, što je bilo za pretpostaviti s obzirom na to da je nastala iz pera svećenika. Podržali su ga Jandrić, Anker i inače liberalan Broz, ali ipak nije prihvaćena u Saboru.

Od užih tema vezanih uz obrazovanje bile su: povećanje plaće učiteljima, koje je Vuković u dva navrata podržao (molbu učitelja karlovačke gimnazije i prijedlog o povećanju

plaća od 20%), te Petrovićevo sudjelovanje u raspravi o uzvišenju požeške gimnazije, koje je doduše podržao ali s naglaskom na Haulikov doprinos.

U temama vezanim uz obrazovanje i znanost sudjelovala su ukupno četiri svećenika (Petrović, Vuković, Soić, Anker). Sudjelovanje svećenika Petrovića i biskupa Soića nije bilo od većeg značaja jer su imali istupe vezane uz formalna pitanja. Svakako je Vuković najviše doprinio po pitanju obrazovanja i to svojom osnovom o pučkim školama i podržavanjem utemeljenja Sveučilišta.

Pod poglavljem *Svećenici u raspravama o raznim temama* donose se zanimljivi podaci o instalaciji L. Raucha za bana. U instalaciji su od svećenika sudjelovali samo Kralj i Soić kao visoki crkveni dužnosnici i virilni članovi. Preostala trojica od virilnih članova nisu sudjelovala, Haulik zbog visoke starosti i Ožegović koji je preminuo u siječnju 1869. godine.

Također je zanimljiv prijedlog Luke Petrovića za isplatu dnevnice (konakovine) saborskim zastupnicima koji nisu iz Zagreba. Bez ikakve osobne koristi Petrović se time izložio kritici opozicije i *Zatočnika*, što mu očito nije predstavljalo problem. Agilnim se, pak, pokazao zastupnik Anker u inzistiranju da se zastupnicima, koji su platili saborske *Dnevnike* za koje je odlučeno da će se besplatno dati zastupnicima, povrati novac. Ovdje se radilo o predmetu koji se izravno odnosio na Ankera jer je bio među nekolicinom koji su platili *Dnevnik*.

Još jedan predmet poglavlja s raznim temama bila je zgrada u Savskoj ulici. Prilikom rasprave o načinu iskorištavanja zgrade u Savskoj ulici Petrović je pokazao povjerenje u vladu i realno je prikazao stanje. Nakon što je vlada dogovorila najam s tvornicom duhana, u srpnju 1870. godine, svećenik Broz se u sabornici žestoko obrušio na nju zbog čega ga je zastupnik S. Hervoić opomenuo. Tada su već Brozove izjave znatno oštrije.

Svećenici Anker i Petrović su se, pak, složili oko nevaljanosti izbora narodnjaka Šafarića i proglašenja njegovog protukandidata unionista Inkeya saborskim zastupnikom. Postavljanje Inkeya je bilo sporno jer se trebalo provesti bez novih izbora. Zanimljiv je još bio prijedlog I. Vončine da se ponište svi doneseni zaključci jer nije bila prisutna natpolovična većina zastupnika. To bi značilo da se sva pitanja o kojima se raspravljalo moraju ponovno uzeti u pretres. Od svećenika se samo Petrović pobunio protiv ovog prijedloga.

Bilo je i zagovaranja lokalnih interesa sredine u kojoj su zastupnici svećenici izabrani, a neki su već navedeni. Primjeri su H. Anker (izabran za kotar Valpovo u Varaždinu) koji je zagovarao izgradnju ceste kroz Valpovo i financijsku pomoć uršulinkama u Varaždinu, senjski biskup Soić koji je podržao isplatu zaostale desetine modruškom kaptolu ili pak M.

Broz (izabran za kotar Vinica u Varaždinu) koji je upitao što je s molbom da se osnuje radničko društvo u Varaždinu.

Konačno, može se zaključiti analizom govora kako su izabrani saborski zastupnici katolički svećenici podržavali modernizacijske procese – Petrović osnivanje vjeresijske zaklade, Broz utemeljenje radničkog društva, Anker izgradnju umobolnice, ubrzanje izgradnje sveučilišta i izgradnju željezničke infrastrukture, te Vuković osnivanje sveučilišta, povećanje plaća učitelja ili pak rješavanje urbarskih odnosa i pitanja zadruga. Samo za jednog od pet izabranih zastupnika svećenika (A. Jandrić) nije moguće utvrditi stavove prema modernizacijskim procesima jer nije imao nijedan govor povezan s tom tematikom, baš kao ni virilni članovi svećenici. Prema navedenom virilne članove tematika povezana s modernizacijskim procesima nije odveć zanimala.

Političke stavove svećenika zastupnika, prema pripadnosti političkoj stranci, lako je utvrditi, svi su bili pripadnici unionističke stranke. No, unutar unionista dolazi do diferenciranja. Nisu svi svećenici u sabornici branili politiku unionista, a najočitiji je primjer M. Broz koji se svojim interpelacijama pokazao više pripadnikom Narodno liberalne stranke, nego li unionističke. Kada podijelimo zastupnike na viriliste i izabrane, od pet virilnih članova četiri nisu uopće govorila u sabornici, a četvrti (biskup Soić) je bio pravi unionist po svojim političkim istupima, pogotovo vezanim uz Nagodbu. Od pet izabranih zastupnika samo je već navedeni Broz bio u opoziciji. Petrović je, pak, pokazao iznimno povjerenje u Ugarsku, pogotovo tijekom rasprave o Nagodbi i Riječkom pitanju, a Vuković je pokazao povjerenje u financijski dio Nagodbe. Zanimljiv je zastupnik Anker koji je branio vladu od optužbi oko neispunjenih ustanova Nagodbe, ali je kritizirao njezin rad po pitanju stvaranja zakona o Sveučilištu i interpelirao je predsjedništvo oko prodaje šuma u Vojnoj krajini. Političke stavove svećenika Jandrića nije moguće prikazati na osnovu saborskih istupanja.

Tema koja je ujedinila mišljenja svećenika zastupnika bila je naseljavanje cistercita u Trojednu kraljevinu. Svi saborski aktivni svećenici (Vuković, Jandrić, Broz i Soić), osim H. Ankera koji nije uopće sudjelovao u raspravi, podržali su dolazak cistercita. To je zapravo jedini primjer istupanja svećenika u sabornici s jedinstvenim stavom. Zaključak je iz toga kako nije bilo organiziranog jedinstvenog parlamentarnog djelovanja katoličkih svećenika u političkim pitanjima, dok su u vjerskoj tematici ostali složni.

Do kraja zasjedanja ove saborske periode nisu ostali svi svećenici, H. Anker je položio mandat na 88. saborskoj sjednici 15. studenog 1870. jer je postao kanonik u Pečuhu, a zastupnici L. Petrović, M. Ožegović i J. Haulik su preminuli iste 1869. godine.

ZAKLJUČAK

Liberalne su ideje do kraja 19. stoljeća već iznjedrile niz zakona kojima je u zemljama s katoličkom većinom (Španjolska, Austrija, Francuska, Italija) gotovo nestao povlašten položaj Crkve, a u zemljama s katoličkom manjinom (Ugarska, Pruska, Njemačke zemlje) njezin je položaj ozbiljno ugrožen. Zakoni su se u najvećoj mjeri odnosili na uvođenje vjerske ravnopravnosti, ograničavanje crkvenih redova i utjecaja klera na obrazovanje, uvođenje civilnih brakova i sprovoda. Položaj katolika je ovisio i o državnom uređenju. Primjer je svakako Francuska gdje je u vrijeme carstva car Napoleon dopustio povlašten položaj katolicima zbog vlastitih interesa, ali je krajem stoljeća, uspostavom Republike, nizom zakona sustavno provedena sekularizacija. Nekoliko je slučajeva suradnje liberala i katolika, a reprezentativan je primjer bila Belgija (jedan od uzroka suradnje je bila i zajednička borba protiv protestantske Nizozemske). U Nizozemskoj je bila zanimljiva suradnja katolika i liberala oko obrazovanja. Katolici su bili u nemogućnosti organizirati vlastiti školski sustav pa su se lakše odlučili na dogovor s liberalima nego li s kalvinistima.

U zemljama s katoličkom manjinom (Ugarska, Pruska, Njemačke zemlje, Engleska) još su se više očitovale liberalne tekovine kroz niz donesenih zakona. U Njemačkim zemljama, koje su bile većinski protestantske, provođena je stroga kontrola države nad crkvom (protjerivanje isusovaca, državna odobrenja izbora crkvenih dužnosnika, zakoni o školstvu, civilne ženidbe). Diferencijacija liberala i katolika bila je vidljiva i u traženju rješenja nacionalnog pitanja – liberali su težili malonjemačko-pruskom rješenju, a katolici velikonjemačkom-carstvu pod Austrijom. Slična je situacija bila u Švicarskoj po pitanju donošenja liberalnih zakona koji su sasvim isključili Katoličku crkvu iz državnih poslova, a ozakonjeni su 1874. godine. U anglikanskoj Engleskoj je Katolička crkva imala problem s organizacijom redovne crkvene vlasti koja do sredine 19. stoljeća nije bila uspostavljena. Upravo je zbog toga njezina situacija bila drugačija od one na kontinentu.

Premda navedene okolnosti nisu pogodovale Katoličkoj crkvi, kler je nastojao aktivno sudjelovati u političkom životu. U Pruskoj su liberalni zakoni doveli do političkog organiziranja katolika i osnivanja stranke Zentrum sedamdesetih godina 19. stoljeća. Ova je stranka bila relevantan dio parlamentarnog života. U Irskoj je također katolička frakcija u parlamentu bila dovoljno jaka da smijeni vladu 1873. godine (zbog sukoba s evangeličkim liberalima oko obrazovanja na sveučilištu). U Francuskoj se krajem stoljeća javila mogućnost organiziranja velike katoličke parlamentarne stranke, no, papa Lav XIII. se s tim nije složio jer nije želio sasvim prekinuti veze s vladajućim republikancima. Prekidanje veza nije bilo u

skladu s njegovom politikom pomirbe koja se nadzirala uslijed međunarodne situacije (panamska kriza) ali i unutarnje politike u Francuskoj. Kako je bilo nekoliko katoličkih frakcija koje se nisu uspjele uoči izbora 1893. godine ujediniti, nije došlo do njihovog parlamentarnog rada. No, već na sljedećim izborima 1898. godine mladi klerici postaju nositelji novog političkog djelovanja kršćanske demokracije, ali nisu imali veći uspjeh nego li katoličke frakcije na prethodnim izborima. Katolička je stranka krajem 19. stoljeća u Belgiji imala čvrstu većinu, unatoč socijalnim diferencijacijama iznutra. U susjednoj Nizozemskoj je katolički svećenik H. J. M. Schaepman bio član parlamenta od 1880. godine i savezom s Antirevolucionarnom strankom reformiranog pastora A. Kuypera, smijenio je vladu 1888. godine poglavito zbog liberalnog školskog zakona. U Italiji je situacija bila sasvim drugačija, papa Pio IX. je 1874. godine, potaknut procesom nacionalnog ujedinjenja koji je donio ukidanje Crkvene države, izdao dekret *Non expedit* sa zabranom sudjelovanja katolika na političkim izborima. Samim time svećenici su bili isključeni iz političkih aktivnosti u parlamentu.

Područje Trojedne kraljevine, točnije banske Hrvatske, je u vrijeme revolucije obilježila suradnja mlađeg klera i građanskih liberala. Naime, mlađi je kler bio uključen u revoluciju 1848. godine jer se prvenstveno radilo o nacionalnoj integraciji i ukidanju kmetstva. Već 1835. godine u zagrebačkom je sjemeništu osnovano društvo *Kolo mladih rodoljuba* s namjerom buđenja nacionalne svijesti i promicanja hrvatskog jezika. Niži je kler prihvatio nacionalizam kao tekovinu liberalizma jer je prema staleškoj podjeli bio najbliži laičkoj inteligenciji koja se u Trojednoj kraljevini identificirala s liberalnim idejama. Stariji kler se nije u većoj mjeri uključio u revolucionarna kretanja čuvajući svoja stara aristokratska prava ali i smatrajući latinski jezikom znanosti. U *Zahtijevanjima naroda* se, ipak, u točki broj 30 tražilo ukidanje celibata i uvođenje staroslavenskog jezika u liturgiju, što je bilo zadiranje u crkvena prava. Korištenje glagoljice u liturgiji bila je privilegija nekih župa ili crkava u jadranskim biskupijama, a služila je približavanju Pravoslavnoj crkvi. Konkordat sklopljen 1855. godine između pape Pija IX. i austrijskog cara Franje Josipa dao je niz povlastica Katoličkoj crkvi (nadležnost nad obrazovanjem, sklapanjem brakova, investiranje biskupa, slobodna komunikacija s Rimom). Konkordat je bio na snazi do 1870. godine, iako je već 1867. godine prekršen odlukom da država mora potvrditi imenovanja visokih crkvenih dužnosnika, kao i prosinačkim ustavom koji je donio vjersku ravnopravnost. Ipak, Crkvi su ostala određena prava i privilegije (sloboda bogoštovlja i naučavanja, slobodna jurisdikcija na crkvenom području, slobodni razvoj crkvenog školstva i redova). U Trojednoj kraljevini ovaj konkordat nikada nije bio potvrđen od sabora koji tada i nije zasjedao zbog neoapsolutizma,

stoga je prevladavalo mišljenje među liberalnim krugovima kako nije vrijedio za njezin teritorij.

Kako je sudjelovanje katoličkog svećenstva u radu sabora Trojedne kraljevine bilo uobičajeno od njegovih početaka, tako se ono nastavilo i u građanskim saborima 19. stoljeća. Štoviše sudjelovanje visokog klera u radu sabora je bilo i zakonom propisano – virilni članovi. Virilni su se članovi razlikovali po rodu i dostojanstvu, a svećenici su pozivani sudjelovati u radu sabora po dostojanstvu. U drugoj polovici 19. stoljeća zahtjeva za isključivanjem klera iz politike još uvijek nema, izuzev nekoliko članaka u novinama koji su imali politički karakter. U njima se odobravalo sudjelovanje svećenika u jednoj političkoj stranci, dok se istovremeno smatralo neprimjerenim njihovo angažiranje u strankama sa suprotnim političkim opredjeljenjem. U *Katoličkom listu* su se osvrnuli upravo na navedena dvostruka mjerila pri tumačenju političkog angažmana svećenika. Sudjelovanje svećenika u političkim aktivnostima bilo je uobičajeno i zbog niskog stupnja obrazovanja, prema kojem su svećenici spadali u mali postotak obrazovanih i pismenih ljudi, pogotovo u ruralnim predjelima Trojedne kraljevine.

Najžešći sukobi između crkvenih i svjetovnih vlasti bili su oko ingerencije nad obrazovanjem i sklapanjem ženidaba. Po pitanju nadležnosti nad obrazovanjem Trojedna kraljevina nije zaostajala za europskim zemljama. Naime, u Pruskoj (1872. godine), Švicarskoj (1874. godine), Ugarskoj (1894. godine), Francuskoj (od 1879.), Belgiji (1879.), Nizozemskoj (1889.), Švicarskoj (1874.) i Njemačkim zemljama se u sedamdesetim i osamdesetim godinama 19. stoljeća oduzima Crkvi pravo nadležnosti nad obrazovanjem. U Trojednoj kraljevini je Mažuranićevim školskim zakonom iz 1874. godine Crkva djelomično izgubila pravo primata nad organiziranjem nastave (vjeronauk je ostao povjeren kleru). Iako je već tijekom prijašnjih zasjedanja sabora nadležnost nad obrazovanjem bila tema diskusija. Problematika civilnih brakova i sprovoda nije uzela maha na području Trojedne kraljevine. U *Katoličkom listu* se o tome pisalo, ali s negativnim konotacijama i u svrhu očuvanja pozicija koje je Katolička crkva tada imala.

U europskim je zemljama nakon 1850. godine došlo do udaljavanja stanovnika ruralnih predjela od vjere i Crkve (rastućim utjecajem urbane kulture, razvojem prometa putem turizma, industrijalizacijom sela, pojačanom dostupnošću protucrkvenih novina). Ista je situacija bila i s radničkim slojevima pod utjecajem gradskog antiklerikalizma, ali i neprilagođenošću duhovnih službi radnim uvjetima proletarijata (npr. česte promjene posla radnika, neosnivanje župa u predgrađima). Na ruralnom području Trojedne kraljevine u drugoj polovici 19. stoljeća nije zabilježen otklon od Crkve. Dokaz tomu su rezultati

saborskih izbora iz 1867. godine prema kojima je od osam izabranih svećenika u županijama koje su bile pretežno ruralne izabrano šest, a u gradovima samo dva (Zagreb i Senj).

Kako se radnički sloj još nije oformio u drugoj polovici 19. stoljeća na području Trojedne kraljevine, stoga nema socijalnog katolicizma i problematika odnosa radničkog sloja s Crkvom ne može biti predmetom istraživanja.

Pokreti koji su se javili u Europi – liberalni katolicizam i ultramontanizam – i njihov međusobni sukob nije se odrazio na hrvatski teritorij. U djelovanju djela klera očituje se liberalni katolicizam (Strossmayer, Rački), ali ultramontanizam nije predstavljao prijetnju narušavanju odnosa. Kada se uzme u obzir vjerska problematika može se zaključiti kako je kler na području Trojedne kraljevine dijelio iste stavove i zalagao se za zadržavanje nadležnosti nad obrazovanjem, ženidbama, sprovodima, odnosno zalagali su se za što veću slobodu i utjecaj Crkve unutar države. Dakle, kler se razmimoilazio samo u svojim političkim uvjerenjima. Konkretno u ovdje obrađenom razdoblju dijelili su se na unioniste i narodnjake. Nalazimo poslanice nadbiskupa Haulika i biskupa Soića u kojima su zagovarali biranje zastupnika koji su po volji caru, odnosno biranje unionista. Ove su poslanice na tragu onih austrijskog episkopata. Potonji su se približavali caru zbog njegove politike ublažavanja vjerskih zakona, te sugerirali svojim vjernicima da na izborima glasaju za zastupnike vjerne caru.

U prilog činjenici kako su samo dvije stranke bile relevantne tijekom izbora 1867. godine idu i podaci kako su na većini birališta bila samo dva kandidata – Narodno ustavne i Narodno liberalne stranke. Iznimke s tri kandidata su bila birališta Severin – Ribnik – Ozalj, gdje su kandidatu unionista J. Tomašiću konkurirala dva predstavnika narodnjaka E. Vraniczanij i M. Sladović. Potom biralište Jastrebarsko – Banija – Krašić gdje su se uz narodnjaka M. Mrazovića kandidirali unionisti V. Hatz i A. Jordan, te Veličko – Cerničko biralište gdje su kandidati bili unionist B. Kraljević, te narodnjaci A. Brlić i A. Kovačević. Premda su na navedenim biralištima bila tri kandidata, svejedno su pripadali ili narodnjacima ili unionistima. Iznimke su bili samo V. Urpani, predstavnik Stranke prava u Rijeci i A. Jasenković, jedini nestranački kandidat iz kotora Donji Miholjac.

Pobjeda unionista bila je očekivana zbog niza neustavnih metoda koje su koristili tijekom predizborne kampanje, pa i na samim izborima, pa čak i nakon izbora. Nakon provedenih izbora određene su istrage izbora narodnjaka Đure Šafarića u kotaru Ludbreg Križevačke županije i unionista Stjepana Štiglića i Pavla Batagliarinija, izabranima u Riječkoj županiji za grad Bakar. Indikativno je poništenje izbora narodnjaka Šafarića, dok su optužbe protiv obojice unionista odbačene bez provođenja istrage. Birači koji su podlegli

podmićivanju i pritisku očito nisu bili dovoljno politički zreli, a razloge možemo tražiti i u socijalnim momentima, pogotovo na selu gdje nalazimo visok stupanj neobrazovanosti.

Odgovor Narodno liberalne stranke na politiku unionista se očitovao u nepostavljanju kandidata u tri zagrebačka izborna kotara, prigovorima izbornim deputacijama protiv oktroiranog izbornog reda (birališta: u Zagrebačkoj županiji Bistrica, u Srijemskoj županiji, u gradu Križevcima, u Križevačkoj županiji u Novom Marofu i u istoj županiji biralište u Koprivnici) kao i u kasnijoj apstinenciji od rada Sabora. S obzirom na situaciju, pritisak dvora i ugarskih vladajućih krugova na unioniste, narodnjaci nisu mogli promijeniti politiku banskog namjesnika, a kasnije i bana Levina Raucha. Njihov nenasilni otpor, iako od dijela povjesničara osuđen kao »promašaj«, označava aktivnu političku borbu i političku zrelost zbog korištenja tada još nekonvencionalnih metoda na području Trojedne kraljevine.

Već prije samih izbora djelovanje katoličkih svećenika ukazuje na njihovu političku aktivnost. Naime bili su aktivni članovi izbornih deputacija. Njihova prisutnost u redovima narodnjaka i unionista prvi je pokazatelj nepostojanja jedinstvenih političkih stavova i organiziranog političkog djelovanja katoličkog klera. Premda nije postojao jedinstven politički stav, prema natpisima u onodobnom tisku o podršci koju su svećenici tijekom predizborne kampanje i samih izbora pružali svojim političkim odabranicima, može se zaključiti kako su ipak više naginjali narodnjacima. Dokaz tomu je izborni kotar Samobor gdje je većina bila za narodnjake, potom u trećem zagrebačkom izbornom kotaru, gdje su samo dvojica od trinaest župnika glasala za unioniste, te u izbornom kotaru Severin – Ribnik – Ozalj gdje je također od trinaest župnika samo jedan glasao za unioniste. Od ukupno deset utvrđenih katoličkih svećenika saborskih kandidata izabrano je sedam (70%). Po pripadnosti političkoj stranci od njih deset četiri su bila unionista i šest narodnjaka, a zahvaljujući predizbornoj kampanji unionista, svi su njihovi svećenički kandidati izabrani. Navedeni podatak o većem omjeru svećeničkih kandidata iz redova narodnjaka također ide u prilog tezi kako je kler bio skloniji Narodno liberalnoj stranci. Razlog za disperziju svećenika u različite političke stranke djelomično možemo pronaći u činjenici kako u drugoj polovici 19. stoljeća, za razliku od ostalih europskih zemalja, ne postoji katolička stranka u kojoj bi se ujedinio kler uz laike u zajedničkom političkom djelovanju.

Katoličkih je svećenika na ovim izborima izabrano sedam, a virilnih je članova bilo šest. Od ukupnog broja izabranih zastupnika (66) katolički su svećenici činili samo 10.5 %. Prva je veća promjena zastupnika ustupila na samom početku zasjedanja kada su pripadnici Narodno liberalne stranke napustili sabornicu. Među njima su bila sva tri izabrana svećenika narodnjaka (F. Rački, I. K. Tombor, J. Torbar). Time je ukupan broj od trinaest svećenika

sveden na deset. Do promjene izabranih zastupnika je došlo i 1869. godine smrću unionista L. Petrovića, koji je u sabornici zamijenjen također unionistom A. Jandrićem. Od šest virilnih članova biskup J. J. Strossmayer nije sudjelovao u radu sabora jer se nije slagao s politikom unionista, a biskup M. Ožegović nije sudjelovao zbog visoke starosti. Na tragu navedenog zapravo je u radu sabora od 1868. do 1871. godine sudjelovalo devet svećenika – pet izabranih (H. Anker, M. Broz, A. Jandrić, L. Petrović, S. Vuković) i četiri po virilnom pravu (J. Haulik, I. Kralj, Đ. Smičiklas, V. Soić). Upravo se na osnovu analize njihovih saborskih govora, ali i drugih oblika saborskog djelovanja (glasanje, članstvo u saborskim odborima) temelji niz zaključaka o njihovom političkom opredjeljenju, međusobnim odnosima, stavu prema modernizacijskim procesima. S obzirom na činjenicu da je samo u pojedinim situacijama glasanje bilo poimenično, ne možemo sustavno pratiti način glasanja katoličkih svećenika u sabornici.

Detaljnim utvrđivanjem zastupljenosti svećenika u saborskim odborima očito je kako su bili izrazito uključeni u saborski rad. Zanimljivo je kako su bili predsjednici u dva od tri saborska odsjeka u koje su bili podijeljeni svi saborski zastupnici radi učinkovitijeg djelovanja sabora. Nije zanemariv podatak ni kako su u Zajednički sabor birani dva puta H. Anker i S. Vuković te jednom L. Petrović (svi u donji dom). Prema pedeset i dva identificirana saborska odbora utemeljena radi lakšeg raspravljanja niza pitanja, svećenici su bili članovi u čak trideset, a od njih trideset predsjednici u devet. Član najvećeg broja odbora od svećenika je bio izabrani zastupnik S. Vuković (14 odbora) i virilni zastupnik V. Soić (9 odbora). Biskup Đ. Smičiklas je jedini od svećenika bio član samo jednoga odbora. Članstvo u odborima se može, prema tematici odbora, dovesti u vezu s interesima svećenika. U tom je smislu V. Soić bio član svih odbora vezanih uz posjete kralja, što odgovara njegovom položaju crkvenog dostojanstvenika. Interes S. Vukovića za znanost i obrazovanje opravdan je članstvom u odboru za Sveučilište i školskom odboru. S M. Brozom se bavio i problematikom Nagodbe te Riječkim pitanjem. Vuković se uže zanimao za financijski dio Nagodbe, dok se Broz zanimao za sami nagodbeni operat i uvjete njegova sklapanja. Problematikom izgradnje željezničke infrastrukture bavili su se Anker, Vuković i Soić kao članovi odbora za željeznice. Članstvo u saborskom odboru nije nužno značilo aktivnost zastupnika prilikom rasprave o određenoj temi zbog koje je odbor utemeljen. Primjer je A. Jandrić koji kao član odbora za proračun te odbora za Sveučilište i školskog odbora, nije sudjelovao u nijednoj raspravi o navedenim temama.

Podaci o članstvu svećenika u saborskim odborima dali su uvid u njihove interese, a analiza saborskih govora nedvojbeno prikazuje njihove osobne stavove. Dio svećenika nije

imao nijedan istup u sabornici, samo su bili članovi nekoliko saborskih odbora. Radi se o virilnim zastupnicima: Đ. Smičiklasu, J. Hauliku i I. Kralju. Dakle aktivan je od šest ukupnih virilnih članova bio samo V. Soić, što potvrđuje tezu kako su izabrani zastupnici bili aktivniji saborski članovi od virilnih zastupnika.

Iako su u sabornici preostali zastupnici bili unionisti, javila se unutar njih umjerenija struja koja se pretvorila u opoziciju. Najistaknutiji njihov član bio je svećenik M. Broz. Zahvaljujući Brozovim interpelacijama možemo pratiti njegove političke stavove od prvotnog protivljenja određenim uvjetima Nagodbe, do krajnjeg nezadovoljstva istom i zahtjeva za njezinom revizijom, pogotovo glede Rijeke. Dakle iako se moglo pretpostaviti kako će preostali svećenici unionisti činiti homogenu grupaciju u sabornici, do toga nije došlo. Činjenica kako su pravo interpelacije od svećenika koristili samo H. Anker (interpelirao bana oko nezakonite prodaje šuma u Vojnoj krajini) i M. Broz (interpelirao šest puta: o neispunjenim točkama Nagodbe, zapošljavanju stranaca, neisplaćenim poreznim zaostacima iz Ugarske, širenju prosvjete osnivanjem radničkog društva, stanju u hrvatskom školstvu) pokazuje određenu inerciju. No, kako se radilo o saboru sastavljenom od samo jedne političke stranke, ne dovođenje u pitanje politike vladajućih unionista korištenjem interpelacija je bilo i očekivano.

Suprotno Brozu, L. Petrović je pokazao potpuno povjerenje u Nagodbu, a prilikom svoga govora o Riječkom pitanju, *de facto* je Mađarima priznao pravo na Rijeku. Na tragu njegova djelovanja su govori svećenika S. Vukovića vezani uz opravdavanje financijskog dijela Nagodbe, te govori V. Soića.

M. Broz se svrstao u redove opozicije i prilikom glasanja za novi Izborni red izrađen od bana. Ovaj se izborni red nije uvelike razlikovao od oktroiranog iz 1867. godine. razlike su u broju zastupnika koji je povećan na 67, a po pitanju svećenika određeno je kako pravo izbora imaju samo župnici, pastori i rabini. Time su pravo glasa izgubili svi ostali svećenici i duhovni pomoćnici.

H. Anker je podržavao politiku unionista, ali je svojom interpelacijom o nezakonitoj prodaji šuma u Vojnoj krajini te zalaganjem kod vlade da se ubrza postupak donošenja zakonske osnove o Sveučilištu, dokazao određenu brigu za nacionalne interese.

Praćenje europskih modernizacijskih procesa na području Trojedne kraljevine u drugoj polovici 19. stoljeća u većoj mjeri je zaostajalo za zapadnom Europom nepostojanjem osnovnih uvjeta za njihovo širenje. Nakon 1848. godine i dalje su očuvane strukture tradicionalnih elita što je dodatno opteretilo društvo. Postotak nepismenih u Sjevernoj Hrvatskoj bio je 63%, a izborno pravo imalo je manje od 2% stanovništva što je bio loš temelj

za širenje modernizacije, uz činjenicu kako nije postajalo dovoljno domaćeg kapitala. Štoviše, unutar Habsburške monarhije, Trojedna je kraljevina predstavljala njezin najzaostaliji dio. U takvim je okolnostima jasno kako banska Hrvatska, iako nositelj elemenata državnosti, nije imala mogućnosti i snage samostalno odrediti svoj modernizacijski okvir i političko djelovanje. Uvelike je ovisila o politici najjačih čimbenika unutar Monarhije – dvora i mađarske politike. Dokaz tome je i Austro-Ugarska nagodba kojom je određena konstelacija snaga unutar Monarhije.

Stavovi svećenika o modernizacijskim procesima na osnovu analize njihovih govora pokazali su kako je zastupnik H. Anker bio iznimno zainteresiran za pitanje izgradnje željeznica koje je na području Trojedne kraljevine bilo u počecima. Uvidjevši važnost željezničke infrastrukture za razvoj cijele zemlje, Anker je postao zagovaratelj modernizacijskih procesa u tom aspektu.

Problematika uređenja urbarskih odnosa i propadanja zadruga može se svrstati i pod gospodarsku i pod socijalnu tematiku. Zanimanje za rješavanje ovih pitanja pokazali su S. Vuković i H. Anker. Svećenik L. Petrović je, pak, podržao prijedlog za osnivanje vjeresijske zaklade koja je kao štedno i pomoćno društvo trebala pomoći razvoju gospodarstva. Jedina isključivo socijalna tema u kojoj je sudjelovao svećenik Anker bila je izgradnja umobolnice na državni trošak, koju je Anker gorljivo zagovarao. Zastupnik M. Broz se pak založio za pokretanje radničkog društva u Varaždinu koji bi služio za pomaganje u vidu poučavanja nižih obrtnika. Neobrazovanost hrvatskih obrtnika stavljala ih je u podređen položaj naspram obrazovanijih obrtnika susjednih zemalja kojima nisu mogli konkurirati. Briga o radništvu ukazuje na praćenje europskih trendova u vidu socijalnog katolicizma. Navedeni podaci o saborskom djelovanju svećenika unutar gospodarske i socijalne tematike potvrđuju hipotezu o razumijevanju, a potom i aktivnom djelovanju iz redova katoličkih svećenika saborskih zastupnika po pitanju modernizacijskih procesa.

Detaljnim razlaganjem saborskih tema vjerskog predznaka dolazi se do spoznaje kako su katolički svećenici djelovali jedinstveno i štitili interese Crkve. Svi izabrani zastupnici svećenici (Anker, Broz, Jandrić, Petrović, Vuković) sudjelovali su u bar jednoj raspravi vjerske tematike, a od virilnih članova opet je bio aktivan samo V. Soić, ostali biskupi ionako nisu imali nijedan istup u sabornici. Primjer njihova jedinstva bila je molba cistercita da se nasele na teritorij Trojedne kraljevine koju su podržali Broz, Soić, Vuković i Jandrić (nitko od svećenika nije bio protiv). Sudjelovali su i u određenim vjerskim temama lokalnog karaktera (žalba manastira Opovo, crkvena desetina modruškom kaptolu).

Katolički svećenici nisu sudjelovali u svim saborskim raspravama vjerskog karaktera. Srpski narodno-crkveni kongres održan u Karlovcu nije pobudio zanimanje svećenika, kao ni molbe vezane uz Židove starijeg obreda ili protestante augsburške konfesije. Interpelacija o pitanju autonomije rimokatoličke crkve u Trojednoj kraljevini i ona o izboru stranca na mjesto zagrebačkog nadbiskupa također nisu popraćene saborskim istupima svećenika. Navedena je autonomija uvedena u Ugarskoj kao jedna od liberalnih mjera, a u *Katoličkom listu* su se naravno usprotivili odvajanju Crkve od države. Optužbe o nezakonitom izboru stranca J. Mihalovića za zagrebačkog nadbiskupa vlada je odbacila kao zakonski neutemeljene. Posljednja dva pitanja su se izričito odnosila na Katoličku crkvu, ali nitko od svećenika zastupnika nije javno istupio. Kako ne postoji popis s poimence navedenim prisutnim članovima na saborskim sjednicama, nije bilo moguće utvrditi jesu li tijekom ovih rasprava katolički svećenici bili prisutni na sjednicama.

Sukobe države i Crkve koji su se odvijali u drugoj polovici 19. stoljeća u Europi moguće je djelomično pratiti kroz saborske rasprave i vidjeti kako su se polemike vodile i unutar Trojedne kraljevine. Ovdje se prvenstveno radi o pitanju školstva jer ipak je zasjedanje Sabora 1868.-1871. imalo za glavni cilj provesti, a kasnije učvrstiti Nagodbu. Pitanje nadležnosti nad obrazovanjem oko kojeg su izbile kontroverze između liberala i Crkve, polako su se širile i na području Trojedne kraljevine. Svećenik Vuković je u skladu s politikom Crkve pokušao spriječiti gubitak uprave nad osnovnim obrazovanjem sastavljanjem prijedloga zakonske osnove. Ova zakonska osnova nije prihvaćena, ali je u potpunosti odražavala službene stavove Crkve o očuvanju ingerencije nad obrazovanjem. U sabornici su ju podržali svećenici Anker, Broz i Jandrić. Navedeno je potvrda teze kako su svećenici djelovali jedinstveno u vjerskim pitanjima.

Svećenici zastupnici su sudjelovali u saborskim raspravama od državnog, pa sve do lokalnog karaktera. Lokalni interesi svećenika došli su do izražaja nekoliko puta, a očekivan je njihov angažman oko interesa kotara u kojima su bili izabrani. Senjski biskup Soić je prigodom kraljeve posjete Zagrebu molio da se jedna spomen kolajna, kakve su se poklanjale u znak sjećanja na kraljev posjet, pokloni i gradu Senju. Založio se i za obnovu mosta preko Kupe kod mjesta Gasparevci, te za isplatu crkvene desetine modruškom kaptolu. Broz se, kao zastupnik varaždinskog kotara Vinica, zalagao za osnivanje ranije spomenutog radničkog društva u Varaždinu. Svećenik Anker je u istoj Varaždinskoj županiji podržao izgradnju ceste kroz njegov izborni kotar Valpovo, te pružanje financijske pomoći uršulinkama u Varaždinu. Jedini zabilježeni slučaj djelovanja svećenika saborskog zastupnika u vlastitom interesu bio je H. Anker i njegovo inzistiranje da se zastupnicima koji su platiti Dnevnike sabora vrati novac

jer je bilo odlučeno kako će ih besplatno dobiti. Čuvao je vlastite interese utoliko što je bio među zastupnicima koji su već platiti saborski Dnevnik.

Konačno, usporedbom saborske djelatnosti svećenika zastupnika u ovdje obrađenoj saborskoj periodi s ostalim saborskim zasjedanjima prvenstveno valja napomenuti kako su dva zastupnika – H. Anker i A. Jandrić – bila aktivna samo u ovom sazivu sabora. U usporedbi s prijašnjim saborima svoje su političke pozicije promijenili L. Petrović i biskup V. Soić prešavši u redove unionista. Zastupnici iz redova Narodno liberalne stranke koji su napustili sabornicu ostali su vjerni svojem političkom opredjeljenju, kao i preostali zastupnici unionisti. Za istaknuti je također rad M. Broza koji se u ostalim zasjedanjima, za razliku od ovdje obrađenog u kojem se više posvetio političkim pitanjima, zanimao za obrazovanje i gospodarstvo (urbarske odnose) za što se zanimao i L. Petrović. S. Vuković je, pak, pokazao političku dosljednost baveći se obrazovanjem i zadrugama te problematikom urbarskog uređenja, kao i zalaganjem za uniju s Mađarima. Činjenica kako je zastupnik I. K. Tombor bio izabran u još dvije saborske periode (1872./75. i 1875./78.), ali je u literaturi njegov rad obrađivan u književnom kontekstu, dok se njegovom političkom djelovanju nije dala zamjetnija pažnja.

Zaključno, iako svećenici nisu dijelili ista politička uvjerenja što je dokazano njihovom pripadnošću različitim političkim strankama, ali i različitim stavovima oko političkih pitanja unutar iste stranke, kada se radilo o vjerskim pitanjima djelovali su unutar sabornice složno. O utjecaju vjere na njihove političke stavove, prema saborskom radu, nema dokaza, ali kada se raspravljalo o vjerskim pitanjima, očito je kako nisu zaboravili svoj svećenički poziv.